

Zeitschrift
für
Katalanistik

33 (2020)

Zeitschrift für Katalanistik

Revista Alemanyà d'Estudis Catalans
German Journal for Catalan Studies

Begründet von / Fundada per / Founded by
Tilbert Dídac Stegmann

Herausgegeben von / Editada per / Editors
Roger Friedlein, Claus D. Pusch,
Hans-Ingo Radatz, Gerhard Wild

Vol. 33 (2020)

Freiburg / Bochum 2020
ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276
<https://doi.org/10.46586/ZfK.2020.I-424>

Zeitschrift für Katalanistik 33

ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276 · www.katalanistik.de/zfk

© Romanische Seminare der Universitäten Freiburg und Bochum
Freiburg im Breisgau / Bochum 2020
Alle Rechte vorbehalten.

Sie finden den vollständigen Inhalt der *Z/K* 33 im OpenAccess unter folgender Adresse ·
Podeu trobar el contingut complet de la *Z/K* 33 en OpenAccess a l'adreça següent ·
The complete content of *Z/K* 33 may be found in OpenAccess at:
<<http://www.katalanistik.de/zfk>>

Aquesta publicació s'ha realitzat amb el suport de · Diese Publikation erscheint mit
Unterstützung von · Published with support by:

Institut Ramon Llull, Barcelona

Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg im Breisgau

Ruhr-Universität, Bochum

Otto-Friedrich-Universität, Bamberg

J. W. Goethe-Universität, Frankfurt am Main

und in Zusammenarbeit mit · i en col·laboració amb · and in cooperation with:

Deutscher Katalanistenverband e.V. /
Associació Germano-Catalana, Berlin

Redaktion: Claus D. Pusch (Freiburg i. Br.)

Redaktionelle Mitarbeit: Isabella Turek (Bochum)

Satz: Claus D. Pusch (Freiburg i. Br.)

Redaktion und Vertrieb · Redacció i distribució · Journal editors' and distribution office:

Zeitschrift für Katalanistik, Universität Freiburg, Romanisches Seminar, Platz der
Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau (Alemanya / Germany)

Tel. +49 / (0)7 61 / 2 03 31 96, Fax +49 / (0)7 61 / 2 03 31 95,

E-mail <zfk@katalanistik.de>.

Druck: rombach digitale manufaktur Freiburg i. Br. <www.rombach-rdm.de>

Die Beiträge in dieser Publikation haben ein Verfahren der Begutachtung durch die
Herausgeber und/oder externe Gutachter*innen durchlaufen. · Les contribucions d'aquesta
publicació han passat per un procés d'avaluació pels directors de la revista i/o
avaluador*e*s extern*e*s. · The articles in this periodical have been submitted to a process
of reviewing by the journal editors and/or external reviewers.

Aufsätze, Rezensionsexemplare und Bestellungen bitte an die Redaktionsadresse. · Dirigiui
les propostes d'articles, els exemplars de ressenya i les comandes de subscripció a l'adreça
de la redacció. · Please send manuscripts, review copies, orders and subscriptions to the
journal's office address.

Inhaltsverzeichnis Índex · Contents

■ Dossier: Corpus orals · Oral Corpora

Vicent Beltran (Alacant) · Maribel Guardiola (Alacant): Introducció	3
Sandra Montserrat (Alacant) · Carles Segura (Alacant): Un corpus col·loquial i dialectal del valencià: PARLARS	9
Renata Enghels (Gent) · Fien De Latte (Gent) · Linde Roels (Gent): El Corpus Oral de Madrid (CORMA): materiales para el estudio (socio)lingüístico del español coloquial actual	45
Irantzu Epelde (Bayonne) · Bernard Oyharçabal (Bayonne): Ergative marking in Basque-Spanish and Basque-French code-switching	77
Shima Salameh Jiménez (València): <i>Pues eso</i> como construcción interactiva desde el modelo Val.Es.Co.	99
Juan María Garrido Almiñana (Madrid): Eines computacionals per a la creació i explotació de cor- pus orals en català	131

■ Llengua · Sprachwissenschaft · Linguistics

- Reinhard Meyer-Hermann (Bielefeld):
 Zur Emergenz katalanischer Syntax in den *Usatici Barbi-*
nonae / *Usatges de Barcelona* (12.–15. Jhdt.) 155
- Joaquim Martí Mestre (València):
 Tradició i modernitat en el llenguatge dels llibrets de falla
 de les primeres dècades del segle XX 201
- Adéla Kot'átková (Castelló de la Plana):
 Espais i identitat dels malalts en els casos clínics en català 239
- Blanca Arias-Badia (Barcelona) · Anna Matamala (Barcelona):
 Audio description meets Easy-to-Read and Plain Lan-
 guage: results from a questionnaire and a focus group in
 Catalonia 251

■ Literatura i cultura · Literatur- und Kulturwissenschaft · Literature and Culture

- Emili Samper (Tarragona):
 L'aportació de Joan Vila a la literatura popular: la revista
Virolet 271
- Víctor Martínez-Gil (Barcelona):
 L'Heribert de *Benzina* llegeix *A coleira do cão*: influències,
 intertextualitats i patologies en Quim Monzó 295
- Imma Martí Esteve (Bochum):
 Ramon Vinyes i la renovació de la narrativa colombiana:
 El proteisme literari a *El llac d'Atitlán* 329

■ Documentació · Dokumentation · Documentation

- Melanie Blaschko (Frankfurt am Main):
 Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den
 Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommer-
 semester 2019 und im Wintersemester 2019/2020 351

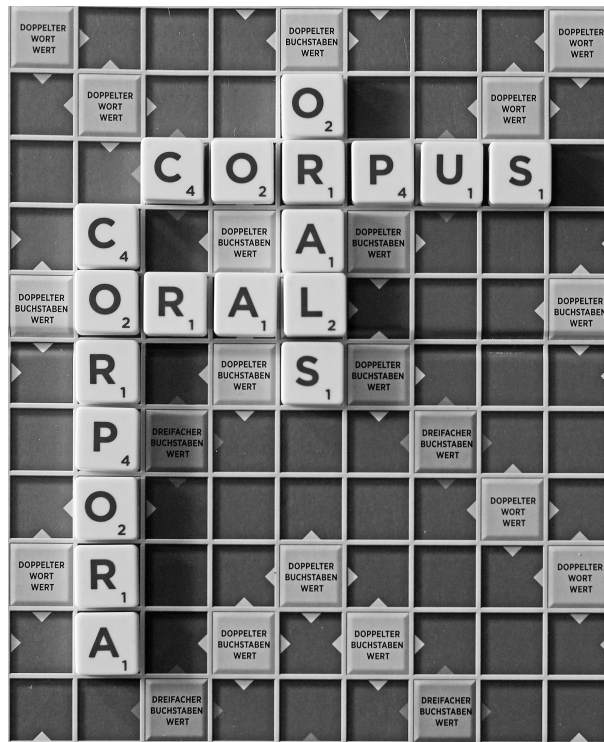
Lluís Brines (València): Curt Wittlin († 2019) in memoriam	361
■ Ressenyes · Buchbesprechungen · Book Reviews	
José Aragüés Aldaz: <i>Ramon Llull y la literatura ejemplar</i> . Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2016. [Francesc Tous Prieto, Girona]	368
Joan Santanach Suñol: <i>Llegir Ramon Llull</i> . Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, 2017. [Annett Azbel, Bochum]	372
Amy M. Austin, Mark D. Johnston (eds.): <i>A Companion to Ramon Llull and Lullism</i> . Leiden / Boston: Brill, 2018. [Roger Friedlein, Bochum]	376
Publi Ovidi Nasó: <i>Heroides</i> . Traducció catalana medieval de Guillem Nicolau. Edició crítica de Josep Pujol. Barcelona: Fundació Curulla / Barcino, 2018. [Marco Antonio Coro- nel Ramos, València]	380
Enric Cassany, Josep M. Domingo (eds.): <i>Literatura contempo- rània (I). El Vuit-cents (= Història de la literatura catalana, vol. V, dirigida per Àlex Broch)</i> . Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, 2019. [Roger Friedlein, Bochum]	384
Georg Kremnitz: <i>Katalanische und okzitanische Renaissance. Ein Vergleich von 1800 bis heute</i> . Berlin / Boston: de Gruyter, 2018. [Roger Friedlein, Bochum]	389
Artur Perucho: <i>Ícar o la impotència</i> . València: Institució Alfons el Magnànim / CVEI / Diputació de València, 2017	
Artur Perucho: <i>Catalunya sota la dictadura</i> . Barcelona: Publica- cions de l'Abadia de Montserrat, 2018. [Sergio Trigueros Navarro, Castelló de la Plana]	394

Joan Ramon Resina: <i>Josep Pla. Seeing the World in the Form of Articles</i> . Toronto / Buffalo / London: Toronto University Press, 2017. [Roger Friedlein, Bochum]	399
Ina Kühne: „ <i>Els catalans a l'Àfrica</i> “ – <i>Die Rolle des Spanisch-Marokkanischen Kriegs von 1859/60 im katalanischen Identitätsdiskurs des 19. Jahrhunderts</i> . Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017. [Horst Hina, Freiburg im Breisgau]	404
Daniel Kalt: <i>Unheimliche Schönheiten. Barcelona und Marseille – postindustrielle Hafenstädte in der Kriminalliteratur</i> . Bielefeld: transcript Verlag, 2018. [Hartmut Nonnenmacher, Freiburg im Breisgau]	410
Sophia Simon: <i>L'identità linguistica e culturale degli abitanti di Alghero (Sardegna) – un approccio biografico-linguistico</i> . Wien: Praesens Verlag, 2018. [Andreu Bosch i Rodoreda, Barcelona]	417
Kurt Tucholsky: <i>Un llibre dels Pirineus</i> . Traducció: Heike van Lawick, Neus Andreu. Catarroja / Barcelona / Palma: Editorial Afers, 2017. [Maria Moreno i Domènech, Barcelona]	422

Dossier
Corpus orals
Oral Corpora

Coordinació · Guest editors:
Vicent Beltran (Alacant)
Maribel Guardiola (Alacant)

Introducció

Vicent Beltran (Alacant)
Maribel Guardiola (Alacant)

El dossier que teniu a les mans¹ sorgeix de la celebració del I i II Col·loqui Internacional sobre Lingüística de Corpus Orals (LingCor) organitzats en el marc del projecte de recerca «Elaboració d'un corpus oral dialectal del valencià col·loquial (CorDiVal)», dirigit pel Dr. Andreu Sentí i finançat per la Generalitat Valenciana (ref. GV/2017/094).

La primera edició de LingCor (Universitat de València, 2018) es va centrar tant en la construcció de corpus textuais (arreplega de dades, selecció d'informants, divisions dialectals i sociolectals, etiquetatge i anotació de corpus) com en l'explotació i els estudis basats en corpus (fonètica, morfosintaxi, semàntica i pragmàtica). Tot i que s'acceptaven propostes amb tots els enfocaments teòrics i totes les temàtiques al voltant de la lingüística de corpus orals, els temes principals van ser bàsicament els corpus sincrònics orals del català i de llengües europees minoritzades, els corpus dialectals de les llengües romàniques i les llengües europees, la planificació de corpus orals, el processament de les dades dels corpus orals, els estudis sobre el canvi lingüístic i la variació dialectal i funcional a partir de corpus orals, la lingüística cognitiva, la gramàtica de construccions i la pragmàtica en relació amb els corpus orals. Hi van participar com a ponents convidats Anke Lüdeling (Humboldt-Universität zu Berlin), Martin Hilpert (Université de Neuchâtel), Antonio Briz (Universitat de València) i Xosé Luis Regueira (Universidade de Santiago de Compostela).

D'altra banda, la segona edició de LingCor (Universitat d'Alacant, 2019) pretenia ser un fòrum de discussió entre lingüistes que treballen en una metodologia de corpus orals. Com en l'edició anterior, aquesta jornada se centrava tant en la construcció de corpus textuais (arreplega de dades, selecció d'informants, divisions dialectals i sociolectals, etiquetatge i anotació de corpus) com en l'explotació i els estudis basats en corpus (fonètica,

---

1 Aquest treball ha rebut el suport del projecte «Elaboració d'un corpus oral dialectal del valencià col·loquial (CorDiVal)», finançat per la Generalitat Valenciana (Ref. GV/2017/094).

morfosintaxi, semàntica i pragmàtica). Hi van participar com a ponents convidats Carlota de Benito (Universität Zürich), Peter Herbeck (Universität zu Köln), Salvador Pons (Universitat de València), Juanma Garrido (UNED), Mario Barcala (NLPgo) i també Jaume Corbera (Universitat de les Illes Balears) que, amb Vicent Beltran (Universitat d'Alacant) i Carles Segura (Universitat d'Alacant) van mantenir un diàleg sobre els corpus orals actuals del català.

Les pàgines següents arpleguen cinc treballs d'aquells participants que han disposat del temps i l'energia per a poder-los enllestir.

El treball de Sandra Montserrat i Carles Segura (Universitat d'Alacant) presenta la primera fase de la construcció del corpus PARLARS, un corpus oral del català col·loquial no interferit parlat al País Valencià que tracta de documentar aquesta varietat abans que no desaparega. L'interès d'aquest corpus, que té pretensions de continuar actiu, és, a més de permetre estudiar la llengua col·loquial des d'un punt de vista pragmàtic i funcional, estudiar la variació diatòpica en els termes tradicionals de la dialectologia i dotar la lingüística catalana d'una eina útil i representativa del valencià actual per a l'estudi de la variació (fonètica, morfosintàctica, semàntica i lèxica), a més de comprovar si les llengües funcionen com a estructures convencionalitzades, tal com explica la Gramàtica de Construccions. En el marc del projecte de recerca «Elaboració d'un corpus oral dialectal del valencià col·loquial (CorDiVal)» s'han dut a terme les tasques següents durant el 2017-2019: a) planificació del corpus; b) realització del treball de camp; c) transcripció i anotació del corpus; d) construcció de la interfície d'accés i cerca. En aquest article, però, se'n defineixen els objectius i les característiques principals, la metodologia de treball i el sistema de transcripció, anotació i consulta, així com també els resultats obtinguts fins al moment.

Per part seua, Renata Enghels, Fien De Latte i Linde Roels (Ghent University) presenten materials per a l'estudi sociolingüístic de l'espanyol col·loquial arplegats al CORMA (*Corpus Oral de Madrid*). El CORMA és un corpus d'espanyol peninsular que inclou converses espontànies de parlants madrilenys de diferents gèneres, edats (amb atenció especial al sociolèctes dels jòvens) i nivells socioculturals, enregistrades a Madrid entre el 2016 i el 2019, tenint en compte una àmplia gamma de trets sociolingüístics i situacionals. L'article fa un recorregut pels diferents passos realitzats per a crear el conjunt de dades i presenta les característiques principals del corpus final. També s'hi inclou una il·lustració de com es poden explotar amb èxit les dades mitjançant un estudi pilot de l'augment i la difusió del marcador d'intensificació *mucho (de)* en la parla jove de l'espanyol des de

principis del segle XXI, que ha disminuït la freqüència d'ús darrerament i s'ha convertit en un intensificador multifuncional que cada vegada compleix més funcions pragmàtiques a mode de falca.

Des del País Basc, l'article d'Irantzu Epelde (Euskal Herriko Unibertsitatea) i Bernard Oyharçabal (Université Michel de Montaigne – Bordeaux III) se centra en la marca d'ergatiu en el canvi de codis en la parla espontània dels bilingües bascos dels dos costats de la frontera administrativa. En eusquera el subjecte d'un verb transitiu incorpora la marca d'ergatiu, de manera que aquest informa o avança que el verb que apareixerà tot seguit ha de regir un sintagma nominal que fa funció de complement directe. Així doncs, el basc és una llengua ergativa, on el subjecte de les construccions intransitives coincideix amb el complement directe de les transitives. D'acord amb les dades arrellegades al País Basc, amb 200 hores de gravació i 120 informants, els bascos, en canviar de llengua durant una conversa espontània, mostren alguns patrons clars en l'ús de l'ergatiu: utilitzen el determinant com a desencadenant principal en la marca ergativa, ja que és ací on es pot observar clarament quan el determinant és francès / espanyol. Hi ha quatre exemples amb verbs en francès / castellà que porten clarament el sufix ergatiu *-k*; en tots, la frase es dona íntegrament en basc; en els quatre, el subjecte es troba a l'esquerra del verb mentre que la resta d'elements estan en francès / espanyol. S'han tingut en compte sis perfils sociolingüístics a l'hora de seleccionar els informadors que s'han entrevistat: els majors de 55 anys (tant a França com a Espanya), els informadors d'entre 18 i 35 anys, i els menors de 18 anys. Gairebé tots els que s'han entrevistat eren bastant capaços de comunicar-se en basc i gairebé totes les converses eren en aquesta llengua.

Shima Salameh Jiménez (Universitat de València) focalitza el seu estudi en la construcció *pues eso* des del model Val.Es.Co., entesa com a construcció interactiva dins del marc de la Gramàtica de Construccions. Segons l'autora, *pues eso* no funciona de manera composicional, com si fora la unió del marcadore discursiu *pues* i el díctic *eso*, tot i que conserva propietats dels components heretats d'origen, sinó que ha adquirit nous trets i usos que demanen descripcions addicionals. Per provar aquesta idea, s'ha aplicat de manera sistemàtica el model de segmentació d'unitats i posicions Val.Es.Co. a les diferents característiques prosòdiques, sintàctiques i semàntiques connectades a les cinc funcions de *pues eso*. Aquesta combinació d'unitats, posicions i característiques explica les diferències entre *pues eso* i les formes originals a partir de les quals va evolucionar. Aquesta anàlisi sistemàtica sincrònica es completa amb un tractament diacrònic que explica com va desen-

volupar la seua trajectòria compositiva i la seua relació amb altres construccions semblants. La inclusió d'aquest model d'unitats de segmentació revela el motiu d'aquesta adquisició de trets que distingeixen *pues eso* dels seus components originals, posició i unitat, entesos com a trets de l'estructura externa de la construcció que perfilen les funcions de la construcció i concreten el caràcter continuatiu i díctic. Finalment, l'article permet plantejar-se si aquesta construcció és única o forma part d'una xarxa de construccions més ampla, una xarxa metadiscursiva en la qual es poden incloure altres estructures de l'espanyol, com ara *y nada, y eso, pues nada, y tal o no sé qué*.

Des d'una altra perspectiva, l'article de Juan María Garrido (UNED) fa un repàs de l'inventari d'eines automàtiques disponibles actualment, de pagament o de lliure distribució, que poden fer-se servir per a les diferents fases de desenvolupament i explotació de corpus orals en català, amb especial atenció a aquelles que poden ser més útils en l'àmbit de la fonètica; a més, presenta també un exemple concret d'ús d'aquestes eines per al desenvolupament d'un corpus oral en català. S'hi dona compte que el procés de construcció d'un corpus implica habitualment un esforç important que requereix tot un equip de persones i un treball de coordinació i formació importants si es fa de forma manual; d'altra banda, adverteix que actualment existeixen eines computacionals que permeten l'automatització total o parcial de determinades tasques en les diferents fases del procés, que redueixen la faena i els temps de desenvolupament. La revisió feta en aquest treball permet concloure que, tot i que poques, hi ha eines automàtiques per a determinades fases del desenvolupament i l'explotació de corpus orals en català, com ara la transcripció fonètica, l'anotació prosòdica, l'anotació lingüística o l'alineació amb el senyal acústic. Hi ha, però, altres àmbits, com la transcripció automàtica, on les eines no estan disponibles per al gran públic. També hi ha eines per a l'anàlisi de dades de corpus orals que permeten la realització d'estudis fonètics basats en gran quantitat de dades, al menys en àmbits com l'anàlisi prosòdica. Aquestes eines permeten alleugerir moltes fases del procés, però en el seu estat de desenvolupament encara requereixen una fase posterior de revisió manual per obtenir un resultat de qualitat. Cal encara, doncs, molts esforços de recerca per millorar el rendiment de les eines existents si es vol arribar a eliminar les tasques de revisió manual, i també per desenvolupar noves eines que permeten realitzar tasques encara no cobertes, com en el cas de l'anotació lingüística.

Tot plegat, aquesta publicació pretén oferir cinc perspectives diferents sobre la lingüística de Corpus Orals que permeten actualitzar la informació existent fins ara, que mostren les principals línies de treball dels investigadors contemporanis i que inciten a reflexionar sobre la manera d'afrontar els reptes que aquesta disciplina ens brinda en uns moments de canvis socials sobtats, davant la necessitat urgent d'arreglar un material inèdit, en molts casos lligat a un estil de vida efímer, i d'adaptar els recursos existents a les noves tecnologies. ■

- Vicent Beltran, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <vicent.beltran@ua.es>.
- Maribel Guardiola, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <maribel.guardiola@ua.es>.

Un corpus col·loquial i dialectal del valencià: PARLARS

Sandra Montserrat (Alacant)
Carles Segura (Alacant)

Summary: The corpus PARLARS aims to document the colloquial not interfered Catalan (Beltran / Segura, 2017) before it disappears, owing to both the pressure of standard and especially linguistic contact with Spanish (Segura, 2003). It also wants to offer researchers adequate materials to develop studies of description and analysis of the linguistic variation of Catalan, especially the one related to functional (colloquial) and dialectal varieties. Finally, using data provided by the corpus, we try to test the hypothesis that languages function as conventionalized structures, as explained by Cognitive Construction Grammar (Goldberg, 2003; Taylor, 2012; Hilpert, 2014). This article presents the first phase of the construction of this corpus which consists precisely of defining its main characteristics, the working methodology and the transcription system, as well as the results obtained so far.

Keywords: corpus, colloquial variety, variation, Catalan, Valencian, synchrony, Cognitive Construction Grammar ■

Received: 17-07-2020 · Accepted: 04-08-2020

■ 1 Introducció

El català disposa de corpus lingüístics de tipologia diversa que han anat desenvolupant-se en els darrers anys, especialment dedicats a la llengua escrita. En primer lloc, cal destacar el *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana* (CTILC) de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), un corpus de referència de la llengua contemporània (1833–2018), amb més de 52 milions de paraules. A més, existeixen diversos projectes de corpus amb finalitats molt específiques, com ara el *Corpus tècnic de l'IULA*, un corpus multilingüe amb textos d'especialitat científicotècnica, elaborat per l'Institut de Lingüística Aplicada (IULA) de la Universitat Pompeu Fabra, o alguns corpus amb anotacions sintàctiques, com ara AnCora (Taulé *et al.*, 2008), de textos periodístics del català i de l'espanyol dissenyat a la Universitat de Barcelo-

na, o el CuCWeb (Badia i Boleda, 2008), compilat automàticament a partir de webs, també de la Universitat Pompeu Fabra.¹

En l'àmbit de l'oralitat també comptem amb diversos recursos. En primer lloc, cal destacar el *Corpus del Català Contemporani de la Universitat de Barcelona* (CCCUB) (Alturo *et al.*, 2004; Boix-Fuster *et al.*, 2007; Carrera-Sabaté i Vilaplana, s.a.; Payrató i Alturo, 2002; Pons i Vilaplana, 2009; Vilaplana i Perea, 2003; Vilaplana *et al.*, 2007).² Aquest corpus està format per diversos subcorpus que abracen tots els eixos de variació en la nostra llengua. Així, el *Corpus oral dialectal* (COD) recull textos orals de tots els dialectes catalans de tipologia narrativa amb enregistraments ordinaris (no secrets) i entrevistes semidirigides amb la participació de l'investigador; el *Corpus oral de conversa col·loquial* (COC) està format per converses lliures de parlants de Barcelona i sense observació participant d'investigadors; el *Corpus de varietats socials* (COS) té textos orals de parlants de classe treballadora de diferents franges d'edat; i, finalment, el *Corpus oral de registres* (COR) que inclou converses i intervencions orals de diversos àmbits públics, privats i professionals.

En segon lloc, en fase primerenca d'elaboració, hi ha el projecte *Corpus oral de la llengua catalana* (COLC) de l'IEC que pretén la recollida, el tractament i l'anàlisi de mostres significatives de la llengua catalana parlada en totes les varietats i tots els dialectes majors de la llengua catalana. Pel fet de ser un projecte d'infraestructura normativa, cerca trobar anivellaments dialectals i tendències d'estandardització espontània i, per això mateix, en aquesta primera fase, ha començat a arregar materials de parla formal no espontània.

El CCCUB és, doncs, el referent més important del projecte del corpus PARLARS,³ que presentem en aquest article, especialment el COD i el

1 Pel que fa al català en diacronia, disposem des de fa temps de diversos corpus de referència: el *Corpus informatitzat del català antic* (CICA), el *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic* (CIGCA) i, en fase d'elaboració, el *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern* (CIGCMod).

2 També tenim altres recopilacions per a l'estudi de l'oralitat com l'*Arxiu audiovisual dels dialectes catalans de les Illes Balears* o l'*Atlas interactiu de l'entonació del català* (Prieto i Cabré 2007–2012) que té per objectiu l'estudi de l'entonació. Cal esmentar també el *Museu de la Paraula*, que, tot i que no té com a objectiu l'estudi lingüístic, pretén conservar el testimoni oral antropològic valencià.

3 El corpus PARLARS està elaborat en el marc del projecte «CorDiVal: Elaboració d'un corpus oral dialectal del valencià col·loquial» (GV/2017/094), finançat per la Generalitat Valenciana (<<https://www.uv.es/corvalc/>>), sota la direcció del Dr. Andreu Sentí, del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. Hi participen especialistes del Departament de Filologia Catalana (Dr. Vicent Beltran, Dra. Maribel

COC, ja que, com veurem més avant (vg. 2.1), ens proposem construir un corpus dialectal i col·loquial. No obstant això, hi ha diversos motius que justifiquen la necessitat d'elaboració d'un corpus com PARLARS. En primer lloc, el CCCUB no està integrat en una interfície de consulta que facilite el treball al lingüista de corpus, sinó que els textos estan publicats en paper i/o en versió en PDF en el web (<<http://www.ub.edu/ccub/>>). Únicament, el COD té una interfície, que pren el nom de DialCat consultable en <<http://stel.ub.edu/dialcat/>> (Duran *et al.*, 2007) amb anotació morfològica i lematització. En segon lloc, el COD és poc representatiu de les varietats valencianes i, de més a més, no és prou extens per a estudis de tipus sintàctic, semàntic o pragmàtic. Finalment, cal assenyalar que el corpus col·loquial (COC) és molt reduït territorialment, ja que com hem assenyalat adés, només incorpora informants de Barcelona: no s'ocupa dels registres col·loquials conversacionals del català parlat al País Valencià.

Comptat i debatut, no existeix un corpus textual de grans dimensions, prou representatiu per a poder estudiar les varietats valencianes, tant la variació dialectal com la funcional (col·loquial). Així mateix, també és necessari un corpus que facilite l'estudi de la morfosintaxi, la semàntica i la pragmàtica de la llengua oral col·loquial (Fernández Ordóñez, 2011; Llop i Pineda, 2017), anotat morfosintàcticament i amb una bona interfície de consulta web. Provarem d'omplir aquest buit amb el corpus PARLARS.

Guardiola, Dra. Sandra Montserrat i Dr. Carles Segura) i del Departament de Llenguatges i Sistemes Informàtics (Dr. Miquel Esplà-Gomis), de la Universitat d'Alacant. Tots ells combinen la recerca en diversos aspectes de la llengua catalana amb l'experiència d'elaboració i explotació de corpus lingüístics diversos. – Agraïm la feina feta als informants i, molt especialment, als col·laboradors locals i transcriptors (Elena Verdú, Marta Soriano, Ares Llop, Anna Paradís, Anna Pineda, Aina Torres, Senén Magraner i Betlem Pallardó). També, al Dr. Esteve Clua (UPF) i a la Dra. Maria-Rosa Lloret (UB), amb qui n'hem discutit els criteris de transcripció. Així mateix, als col·legues de *Val.Es.Co.* com el Dr. Antonio Briz (UV) i el Dr. Adrián Cabedo (UV) i del Corpus *Coser*, com ara, a la Dra. Inés Fernández-Ordóñez (UAM). Finalment, als companys i companys del Servei d'audiovisuals de la Facultat de Filologia, Traducció i Interpretació de la Universitat de València, i al servei de gestió del Departament Filologia Catalana UV i de la UA.

■ 2 Presentació del corpus

■ 2.1 Objectius i característiques del corpus

Els objectius del corpus PARLARS es poden sintetitzar en els punts següents. Pretenem:

- a) Documentar el català col·loquial poc interferit (Beltran i Segura, 2017). Com és ben sabut, a causa de la pressió de l'espanyol, la llengua catalana canvia ràpidament (Boix i Vila, 1998; Pradilla, 2004). També, la pressió de la varietat estàndard hi influeix (Segura, 2003; Beltran, Baldaquí 2006 i Segura, 2017). Fet i fet, doncs, volem fer la darrera fotografia –segurament– d'aquesta varietat genuïna de la llengua en totes les comarques valencianes, abans que desaparega per complet.
- b) Aconseguir una representació massiva de tots els subdialectes del català parlat al País Valencià i a la comarca murciana del Carxe (Beltran i Segura, 2017), tal com els descriurem en el punt 2.2.
- c) Oferir als investigadors materials adequats per a desenvolupar estudis de descripció i anàlisi de la variació lingüística del català oral, col·loquial i dialectal. Per tant, és fonamental dissenyar un corpus anotat morfo-sintàcticament, consultable en un web de manera unificada.
- d) Elaborar un subcorpus de textos orals col·loquials mediatitzats per ordinador (WhatsApp, per exemple).
- e) Unificar altres materials de converses orals preexistents però que no s'han constituït com a corpus i, fins i tot, incorporar textos d'altres corpus en el futur.
- f) Avançar en la comprovació de la hipòtesi de la Gramàtica de Construccions Cognitiva que entén que les llengües funcionen com a estructures convencionalitzades (Goldberg, 2003; Taylor, 2012; Hilpert, 2014).

Per a aconseguir aquests objectius, PARLARS haurà de reunir tot un seguit de característiques: (1) la primera fase en l'arreglada de dades se centrarà en els entorns rurals o ciutats petites, així com en informants d'edats avançades (majors de 60 anys) per a assegurar que podem documentar la llengua en l'estat menys interferit possible. A mesura que avança el projecte s'hi incorporaran la resta d'informants; (2) els tipus de textos orals que documentarem seran col·loquials, en altres paraules, converses espontànies, sense intervenció de l'investigador, o almenys, amb la menor possible; (3) el corpus estarà anotat morfològicament i formarà part d'un sol repositori que permetrà cerques diverses (paraules, fragments de paraules, lemes, combinacions de paraules; comarca i població; característiques sociològi-

ques dels informants com ara edat, sexe, formació, etc.); (4) les eines informàtiques permetran que, en projectes futurs, es puga avançar en la revisió de l' anotació i en anotacions més desenvolupades, com ara a fonètiques, sintàctiques, semàntiques i pragmàtiques; finalment, els textos orals recopilats i les anotacions es difondran sota llicència tipus *Creative Commons* amb atribució. Això permetrà que altres centres d'investigació puguen continuar la recerca, completar-la i ampliar-ne els recursos, així com també afinar-ne els etiquetatges per a finalitats específiques.

Explicarem al detall aquestes característiques en els apartats següents.

■ 2.2 El registre col·loquial

El corpus que presentem vol documentar i caracteritzar el registre col·loquial dels dialectes valencians. Com és sabut, la variació diafàsica o funcional depèn de la situació comunicativa, mentre que la variació diatòpica, de l'usuari. En aquest sentit, els textos que pretenem recopilar seran una intersecció entre les varietats diatòpiques del valencià (vg. 2.3) en situacions d'informalitat i quotidianitat, és a dir, en la seva modalitat més corrent i primària: els registres col·loquials. Això ens permetrà entrar en contacte amb els textos més dialectals, ja que és en les situacions informals on apareixen naturalment els trets dialectals (Bibiloni, 1997). Per aquest motiu, deixem de costat situacions formals, professionals o presentacions orals en públic.

Tant la caracterització del registre col·loquial en el conjunt de la variació diafàsica com la del gènere conversacional en la variació textual ja han estat ben establertes. Ens basem en la caracterització del grup Val.Es.Co (Briz, 2002 i 2010)⁴ per a definir el segment de variació que volem arreplegar en el corpus PARLARS (cf. Figura 1). Aquesta caracterització aplica la Teoria del Prototip de la Lingüística Cognitiva (Geeraerts, 1997) per a explicar els trets col·loquials i formals dels textos en termes de prototipicitat, conformant, per tant, un contínuum. Així, el col·loquial prototípic té les característiques nuclears següents: (a) relació d'igualtat entre els interlocutors, (b) relació vivencial de proximitat entre els interlocutors, (c) marc d'interacció familiar, (d) quotidianitat temàtica, (e) planificació sobre la marxa, (f) fi interpersonal i (g) to informal (Briz 2010).

---

4 Podeu consultar Briz (2010) per a aprofundir sobre la distinció conceptual i terminològica entre la col·loquialitat (registre dins de la variació diafàsica) i la conversa (gènere discursiu dins de la variació textual).

Variació funcional	Variació textual	
Registre col·loquial prototípic: + Relació d'igualtat entre interlocutors + Relació vivencial de proximitat entre els interlocutors + Marc d'interacció familiar + Quotidianitat temàtica + Planificació sobre la marxa + Fi interpersonal + To informal	Converses prototípiques	+ oral + immediat + dialogal + retroalimentació + cooperatiu + dinàmic + alternança de torns no per defecte + secreta presencial
	Converses no prototípiques (semidirigida)	+ oral + immediat + dialogal + dinàmic presencial
	Monòleg (seqüències narratives)	+ oral + immediat presencial
	Discurs oral mediatitzat per ordinador (converses no prototípiques)	+ oral no presencial

Figura 1. Variació, diafàsica i textual del català en el corpus PARLARS

L'oralitat col·loquial (o informal) es pot manifestar en diversos gèneres discursius (variació textual). La conversa espontània, secreta, com ara la que es pot donar al carrer entre dos coneguts que es troben, és, certament, la prototípica i, per tant, la més desitjable en un corpus que representa l'oralitat col·loquial. Tanmateix, aquest tipus de conversa és difícil de compilar. Per això mateix i atès que l'objectiu principal del corpus no és l'estudi del funcionament de la conversa sinó l'anàlisi del col·loquial (i la variació dialectal), el corpus PARLARS inclou, a banda de les converses prototípiques, quan siga possible, altres tipus de converses no prototípiques: concretament, converses semidirigides i monòlegs (vg. 3.1.3).

Les converses semidirigides estaran guiades per un investigador-entrevistador que conduirà els informants i, en conseqüència, seran menys espontànies (tot i que, a voltes, s'intentarà que també siguen secretes). Se'ls proposaran temes controvertits que inciten a l'argumentació. Aquest tipus d'entrevista manté alguns dels trets prototípics de la conversa (oral, immediata, dinàmica i dialogal), però, segons el funcionament de la conversa, pot haver-hi canvis en els trets de retroalimentació i cooperació entre els interlocutors i l'alternança de torns.

El corpus incorporarà també monòlegs: l'entrevistador demanarà a l'informant que conte vivències perquè construisca un discurs essencialment narratiu al voltant de temes locals, del seu entorn o la seua vida. Encara que el diàleg s'associa de forma més directa amb la col·loquialitat que no el monòleg (Briz, 2010), també existeixen monòlegs col·loquials que poden ser una font d'informació per a completar les tipologies textuals que conformen el corpus i l'aparició de fenòmens lingüístics interessants. Fet i fet, doncs, en aquestes seqüències narratives podem trobar alguns trets de la conversa (oral, immediat, dinàmic) tot i que se n'alteren d'altres. D'una banda, no hi ha diàleg ni retroalimentació i cooperació. De més a més, tampoc hi ha alternança de torns lliure: aquests estan predeterminats per la figura de l'entrevistador i l'entrevistat.

Finalment, el corpus inclourà un tipus de textos orals que resulten de l'aparició i l'ús de les noves tecnologies: les converses orals mediatitzades per ordinador (missatges de veu de WhatsApp, per exemple). Aquest tipus de converses mantenen la característica essencial del gènere, que sigui oral, però la resta de trets canvien (no és tan immediat ni tan dinàmic, les intervencions són més llargues i no es retroalimenta ni coopera de la mateixa manera). A més, hi ha diferents graus d'immediatesa en aquest tipus de textos (des de notes de veu esporàdiques a diàlegs immediats per ordinador passant per converses amb notes de veu amb certa alternança de torns).

Ateses les característiques dels quatre tipus textuals que incorpora PARLARS, el nucli del nostre corpus estarà format per la conversa prototípica i la conversa semidirigida, que duraran entre 45 i 70 minuts: no debades, com hem explicat, aquests dos tipus textuals reuneixen més característiques del registre col·loquial prototípic.

■ 2.3 Variació dialectal

Com hem indicat adés (vg. 2.1), el segon objectiu del corpus PARLARS és el d'aconseguir enregistrar una bona representació de la variació dialectal del

valencià i, per tant, servir de font per als estudis dialectals posteriors. Per decidir quina ha de ser la representativitat d'aquestes parles en el nostre corpus, hem partit dels estudis de dialectologia més recents. Així doncs, seguim la nova proposta de divisió dialectal de Beltran i Segura (2017: 31–32), que consisteix a establir cinc subdialectes: el valencià tortosí, el valencià septentrional, el valencià central, el valencià meridional i el valencià alacantí. En concret:

- a) *El valencià tortosí* té trets propis de la varietat tortosina del català. Sumàriament, abraça les comarques del Baix Maestrat, l'Alt Maestrat, els Ports i les zones septentrionals de la Plana Alta i l'Alcalatén. Es pot considerar àrea marginal en el si dels parlars valencians.
- b) *El valencià septentrional* té característiques que es desprenen de les varietats tortosines i d'altres que provenen de la influència històrica de València. La resta de la Plana Alta i l'Alcalatén i la Plana Baixa són les àrees que s'hi poden adscriure.
- c) *El valencià central* correspon a la varietat que ensordeix les sibilants sonores i es troba clarament sota la influència del Cap i Casal. En concret, s'hi lliguen les comarques del Baix Palància, el Camp de Túria, l'Horta, gran part de la Ribera Alta i una àrea de la Ribera Baixa.
- d) *El valencià meridional* és la darrera zona al sud del país on amb claredat arriba la influència de València. S'hi mantenen trets especialment conservadors, sobretot de caràcter fonètic. La resta de la Ribera del Xúquer, la Costera, la Vall d'Albaida, la Safor, l'Alcoià, la Marina Baixa i part de l'Alacantí són les comarques que s'hi poden adscriure. S'hi inclou la varietat del *valencià mallorquí*, això és, uns bon feix de trets de caràcter oriental, superposats a aquesta varietat, que hi foren empeltats amb l'expulsió dels moriscos i la subsegüent repoblació mallorquina. Fonamentalment es concentren a la major part de la Marina Alta i part de la Marina Baixa i la Safor.
- e) *El valencià alacantí* és l'àrea marginal meridional dels parlars valencians, on es conserven trets que corresponen a l'antiga varietat perduda de l'oriolà. S'hi mantenen trets poc habituals en la resta del territori, especialment arcaïsmes, però també castellanismes i formes potser d'origen remotament catalanooriental.

Seguint les indicacions que ens proporcionen aquests investigadors, a banda d'aquestes grans àrees o subvarietats dialectals, convé no oblidar els parlars fronterers o bé les parles derivades de situacions històriques especials. S'encabeixen en aquesta categoria parlars com ara els de Vistabella, Suera, Tales, Torís, la Canyada, el Carxe, Crevillent o Guardamar.

■ 3 Metodologia de treball

■ 3.1 Recopilació de dades

■ 3.1.1 Elecció de localitats

- **Els Ports** (Cinctorres, Morella/Herbers)
- **El Baix Maestrat** (la Jana/Xert, Rossell/Alcalà de Xibert)
- **L'Alt Maestrat** (Benassal, Ares)
- **L'Alcalatén** (les Useres/ l'Alcora/Costur, Atzeneta)
- **La Plana Alta** (Cabanes, Albocàsser/Tirig)
- **La Plana Baixa** (Borriana, Tales/Suera)
- **El Camp de Morvedre** (Algar, una població de les Valls)
- **El Camp de Túria** (Llíria/Benaguasil, Nàquera)
- **L'Horta** (Massanassa, Torrent, Museros/Foios, Alfara del P./Alfaià)
- **La Ribera Alta** (Toris, Benimuslem)
- **La Ribera Baixa** (Sueca/Cullera, Sollana)
- **La Costera** (la Font de la Figuera, Xàtiva)
- **La Vall d'Albaida** (Ontinyent, Benigànim)
- **La Safor** (Gandia/Oliva, una població de la Valldigna)
- **El Comtat** (Muro, Benillup, l'Orxa)
- **La Marina Alta** (Gata/Pedreguer, Benissa, Castells/Ebo/Gallinera/Laguar)
- **La Marina Baixa** (la Vila, Callosa, Tàrbena)
- **L'Alcoià** (Alcoi, Castalla)
- **L'Alt Vinalopó** (la Canyada)
- **L'Alacantí** (Mutxamel, Agost, Xixona)
- **Les Valls del Vinalopó** (Monóver, Novelda, el Carxe)
- **El Baix Vinalopó** (Elx, Crevillent)
- **Baix Segura** (Guardamar)

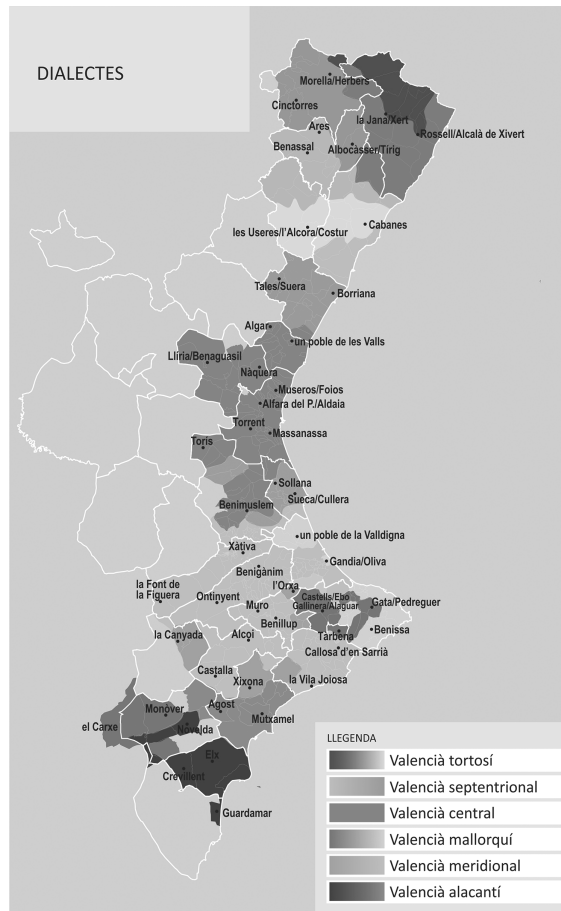

Figura 2. Pobles del País Valencià on s'arreglaren dades per al corpus PARLARS

Cada comarca del País Valencià es veu representada per un, dos o tres pobles depenent de les característiques geogràfiques i lingüístiques de cada

comarca. Si seguim els criteris establerts per Beltran i Segura (2017), a banda de la representació dels cinc subdialectes que tot just acabem de descriure, fa falta representar models urbans i rurals, de mar i d'interior, i els casos particulars. Concretament, hem seleccionat 51 pobles de 23 comarques del País Valencià (cf. Figura 2 a la pàgina anterior).⁵

■ 3.1.2 El perfil de l'informant

Hem dividit els informants en tres grups, atenent la cronologia dels enregistraments. En una primera fase, hem fet les entrevistes a majors de 60 anys. Durant la segona fase, enregistrarem parlants entre 35 i 60 anys i, finalment, durant la tercera fase, entrevistarem la població que no arribe als 35 anys d'edat. Seguint criteris habituals de la dialectologia, l'entrevistat o entrevistada ideal és qui té pare i mare, avi i àvia del mateix poble, que s'ha mogut poc del lloc on viu i amb poca formació. Tanmateix, això variarà a mesura que l'informant siga més jove.

Les dades sol·licitades a l'informant estan desplegades en una fitxa corresponent (cf. Figura 3 a la pàgina següent).

■ 3.1.3 Modalitats d'entrevistes

El corpus *PARLARS* tindrà, bàsicament, tres modalitats de textos per a il·lustrar diferents tipologies del registre col·loquial, d'acord amb el que hem exposat en el punt 2.2: converses prototípiques, converses semidirigides i monòlegs.

En primer lloc, en les converses prototípiques secretes els interlocutors no saben que se'ls grava i l'investigador-entrevistador no forma part de la conversa.⁶ La recollida d'aquest tipus de textos és l'objectiu principal del projecte, però presenta alguns problemes. En primer lloc, l'investigador encarregat de la gravació ha de ser una persona de confiança que pugui estar amb els informants malgrat que no hi intervinga. En segon lloc, encara que siga secreta, cal demanar-ne permís previ: es pot demanar el permís unes

---

5 No estan representades les comarques de predomini lingüístic castellà. El símbol [/] indica que els pobles són equivalents quant a les característiques geogràfiques i lingüístiques i que s'ha enregistrat l'un o l'altre en relació amb la facilitat de trobar informants.

6 En algun cas, qui s'encarrega de l'enregistrament estarà present si forma part de l'entorn dels informants, però es mantindrà al marge de la conversa.

Fitxa de l'informant

Parlant:

Data de naixement:

Sexe: Home Dona

Població de naixement i comarca:

Població de naixement dels pares:

Població de residència i comarca:

Altres poblacions on ha viscut:

Parlar: v. tortosí v. septentrional v. central v. meridional
 v. mallorquinitzant v. meridional-alacantí

Grup social (professió):

Estudis: analfabet primaris (EGB)
 secundaris (ESO/BUP-COU/Batxillerat/FP)
 universitaris (especifica'ls: _____)

Coneixement de valencià: col·loquial i familiar escola i secundària
 títol EOI o JQCV o CIEACOVA (especifica'l: _____)
 altres: _____

Llengua familiar: valencià castellà una altra (*es pot fer més d'una creu*)

Llengua habitual: valencià castellà una altra (*es pot fer més d'una creu*)

Figura 3. Fitxa de l'informant

quantas setmanes abans sense que els entrevistats sàpiguen quan se'ls gravarà. D'altra banda, aquest tipus d'enregistrament secret comporta que el so no és de tanta qualitat atés que la gravadora està amagada i els interlocutors fan sorolls o es mouen. Finalment, el text resultant pot ser en moltes ocasions fragmentari.

La segona modalitat és la conversa semidirigida (no secreta), en la qual l'investigador està present, condueix la conversa amb dos o tres informants (fins i tot, quatre) i va introduint temes o demana l'opinió dels informants sobre aspectes que els puguen interessar. Intenta fer fluir la conversa i evita de participar-hi ni marcar-ne el rumb sempre que estiga avançant. D'aques-

ta manera, encara que no és una conversa totalment espontània, s'hi pot acostar, tal com hem descrit en el punt 2.2. Aquesta modalitat és més fàcil d'aconseguir i per això hem arreglat mostres de converses de manera sistemàtica de totes les localitats descrites a 3.1.1, la qual cosa garanteix la representativitat diatòpica del corpus.

Figura 4. Entrevista semidirigida a Pinet (la Vall d'Albaida)

Figura 5. Entrevista semidirigida a Fleix (poble de la Marina Alta)

La tercera modalitat d'enregistrament és l'entrevista a un únic informant. En aquest cas, el text és un monòleg especialment narratiu. L'entrevistador demanarà a l'informant que narre històries personals o familiars, experiències, anècdotes, etc.

Figura 6. Monòleg a Cinctorres (els Ports)

Condicions de la gravació

Condicions de la gravació: conscient de la gravació no conscient

Tipus de conversa: espontània semidirigida monòleg

Nombre de participants:

Tipologia textual: narració exposició argumentació instrucció
 conversació

Temàtica (especifica-la):

Durada:

Enregistrament: vídeo àudio

Marca i model de la gravadora i/o càmera:

Lloc de l'enregistrament:

Enquestador/a:

Data de l'enregistrament:

Codi de la conversa:

Observacions/Notes:

Figura 7. Fitxa que reflecteix les condicions de la gravació

La durada dels enregistraments oscil·la entre 45 i 70 minuts. Les converses es graven sempre amb gravadora i en alguns casos, en converses semidirigides i monòlegs, també hi ha un enregistrament en vídeo, quan el perfil de l'informant justifica l'interés antropològic de l'entrevista.

Com a complement a aquestes tres modalitats, elaborarem un subcorpus amb textos orals mediatitzats per ordinador, com per exemple notes de veu en missatgeria instantània. Aquesta arreplega tot just acaba de començar.

Cada enregistrament disposa d'una fitxa, amb les dades corresponents (cf. Figura 7, a la pàgina anterior).

■ 3.2 Altres enregistraments

Com també hem indicat en el punt 2.1, a més del treball de camp, també ens proposem d'aplegar enregistraments de fons públics o privats d'interès per a l'estudi de la llengua oral i els objectius del projecte. Això ens permetrà concentrar el material oral al si del nostre projecte per tal de preservar-lo i, també, perquè en el futur pugui formar part del corpus PARLARS, si escau. En aquest sentit, fins al moment, hem documentat i aplegat –amb el permís dels autors i autores– una gran quantitat de gravacions d'arxius molt diferents. En acabar el treball de camp, intentarem que formen part del corpus, indicant-ne la procedència:

- 1) Textos orals de parlants valencians del corpus COD, subcorpus del CCCUB dirigit pel Dr. Esteve Clua (Universitat Pompeu Fabra), la Dra. Maria-Rosa Lloret (Universitat de Barcelona) i la Dra. Maria-Pilar Perea (Universitat de Barcelona).
- 2) Textos orals de parlants valencians del projecte *Atlas interactiu de l'entonaació del català* dirigit per la Dra. Pilar Prieto (Universitat Pompeu Fabra).
- 3) Arxiu personal del prof. Vicent-Josep Pérez Navarro. Està format de 14 monòlegs i tres converses gravades entre el 1997 i el 2018, a informants nascuts entre 1906 i 1942, nadius de les comarques del Baix Vinalopó, les Valls del Vinalopó, l'Alacantí i l'Alcoià.
- 4) Arxiu personal del Dr. Vicent Beltran (Universitat d'Alacant). Hem digitalitzat l'arxiu personal d'aquest dialectòleg i membre del projecte per tal de conservar les nombroses gravacions de què disposava.
- 5) Arxiu personal de la Dra. Maribel Guardiola (Universitat d'Alacant). Hem digitalitzat l'arxiu personal d'aquesta lexicòloga i membre del projecte per tal de conservar les nombroses gravacions de què disposava.

- 6) Arxiu personal del Dr. Miquel Àngel Pradilla (Universitat de Rovira i Virgili) que va usar en l'elaboració de la seua tesi doctoral (Pradilla, 1993) sobre Benicarló.
- 7) Arxiu oral de Benassal (Barreda i Ferrando, 2007), conservat al museu de Benassal.
- 8) Arxiu oral de les Useres, del cronista Josep Rubio Miguel (Beltran i Rubio, 2008).
- 9) Arxiu oral de l'Associació Pòrxens de Pedreguer. Hem seleccionat dues gravacions de monòlegs entre les gravacions d'aquest arxiu.

■ 4 Transcripció

La transcripció «és un procediment de trasllat o transposició a una forma escrita d'unes dades que originalment s'han produït a través del canal oral» (Payrató, 2010: 208). Hi ha diversos tipus de transcripció: la transcripció pròpiament dita i la transliteració ortogràfica (Hidalgo i Sanmartín, 2005; Bladas, 2009). La transcripció és un model més detallat que pretén reflectir la llengua oral sense perdre gaire informació o el mínim possible, com ara la transcripció fonètica amb l'Alfabet Fonètic Internacional (AFI) o altres models amb símbols prosòdics sobre pauses, encavalcaments, gestualitats entre altres aspectes vocals (vg. COC; Alturo i Payrató, 2002; Val.Es.Co; Briz, 2002; Bladas, 2009). La transliteració, en canvi, és un model que usa les normes ortogràfiques convencionals i, per tant, perd part de la informació com ara elements prosòdics (vg. la transcripció fonoortogràfica del COD, Viaplana i Perea, 2003; *Atlas entonatiu del català*, Prieto & Cabré, 2007–2012; el corpus COSER, De Benito, Pueyo i Fernández-Ordóñez, 2016; o el *Macrocorpus de la norma lingüística culta de las principales ciudades del mundo hispánico* [MC-NLCH], Samper, Hernández i Troya, 1998).

Els criteris de transcripció que presentem s'ajusten als objectius del corpus PARLARS, és a dir, un corpus orientat a l'estudi de la variació dialectal i diafàsica de la llengua oral. També s'han tingut en compte els criteris d'altres projectes anteriors, especialment els del CCCUB (Payrató i Alturo, 2002; Viaplana et al., 2003; Viaplana i Perea, 2003; Foix-Fuster et al., 2007; Alturo et al., 2009; Carrera-Sabaté i Viaplana, s.a.; Pons i Viaplana, 2009; Blesa, 2009; Payrató, 2010) i els de l'*Atlas interactiu de l'entonació del català* (Prieto i Cabré, 2007–2012). Finalment, cal tindre en compte que ens hem basat en les característiques lingüístiques dialectals generals (Veny, 1982; Solà et al. 2002; Beltran i Segura, 2017).

Val a dir que l'establiment dels criteris de transcripció definitius ha experimentat dues fases. En un primer moment, vam decidir que el corpus tindria una transcripció que reflectís al màxim possible les característiques dialectals i lingüístiques del discurs alhora que estandarditzés alguns aspectes fonètics per facilitar les tasques d' anotació (Beltran *et al.*, 2019a). Vam aplicar aquests criteris a un text de manera experimental per valorar-ne l'eficàcia quant al processament de dades. En aquesta versió inicial vam optar per una estratègia de doble anotació i alineació text-veu per parlant. Aquesta solució permetia disposar d'una transcripció molt pròxima a la pronunciació real –útil per a observar la producció oral– i una altra transcripció ortogràfica estandarditzada més pròxima a la llengua escrita codificada –útil per a l'anotació del corpus. Tanmateix, vam trobar algunes dificultats tecnològiques a l'hora d' alinear *token a token*⁷ les dues transcripcions, per la qual cosa vam desistir d'aquest model (vg. Esplà-Gomis i Sentí, en preparació).

La segona proposta opta per una única transcripció. Abans de definir-ne els nous criteris, vam tokenitzar i lematitzar un text de prova seguint els criteris anteriors i vam observar quines formes no eren identificades automàticament pel lematitzador automàtic d'*Apertium* (Forcada *et al.*, 2011). D'acord amb aquesta informació, vam afinar els criteris de transcripció amb la intenció que el lematitzador automàtic pogués identificar el màxim de formes possibles, ja siga canviant el criteri de transcripció o bé pensant quins canvis introduiríem en el lematitzador. En definitiva, els nous criteris responen a la voluntat de facilitar la tasca de lematització i, per això, no reflecteixen la majoria dels fenòmens fonètics.

Comptat i debatut, els criteris de transcripció definitius, com veurem, responen a un model més pròxim a la llengua codificada ortografiada en els aspectes fonètics (transliteració), però que preserva els trets morfològics, sintàctics i lèxics propis de la conversa o monòleg (transcripció) (Beltran *et al.*, 2019b).

---

⁷ Un *token* és una cadena de caràcters i xifres que estan tancades entre espais (Procházková, 2006: 2). Aquest anglicisme equival a *ocurrència*, *cas*, *paraula* o *mot*. Usarem l'anglicisme quan ens referirem a la unitat que es deriva del procés pel qual se separen automàticament les ocurrències d'un text oral, usant *Apertium*. Denominarem aquest procés *tokenitzar*.

■ 4.1 Criteris lingüístics de la transcripció

Com hem dit, els criteris de transcripció que proposem pretenen mostrar la realització dialectal del text oral utilitzant les convencions de l'ortografia catalana. Els aspectes fonètics no seran sempre representats en la transcripció, però sí que hi haurà molta fidelitat a les característiques morfosintàctiques.

■ 4.1.1 Fonètica

Els criteris de transcripció intenten acostar-se a la fonètica real, però no pretenem fer una transcripció fonètica rigorosa, així com tampoc no usarem l'Alfabet Fonètic Internacional (AFI). Com a criteri general, la transcripció representa els fenòmens fonètics que impliquen un canvi sil·làbic (*vespra*) i, de vegades, una elisió o addició d'un so (*prèmit*), però no les neutralitzacions vocàliques, l'elevació lingual o l'obertura de les vocals (no transcriurem, per exemple, les pronúncies *còsa*, *péu* o *quê*), ni l'ensordiment, el ieisme o el betacisme. Vegem els criteris dels principals fenòmens.

La transcripció ha de representar alguns fenòmens fonètics que impliquen elisions o canvis molt significatius. Per tant, marcarem els fenòmens següents tal com els pronuncie el parlant:

- a) En català occidental hi ha alguns mots, que provenen del llatí amb una *Ē*, que han evolucionat a una [e] mentre que en català oriental tenen una [ɛ] o [ə]. Quan aquests mots tenen aquesta vocal en posició que ha de ser accentuada, optarem per l'accentuació que reflecteix la pronúncia occidental: *francés* i no *francès*. Els contextos més habituals són: terminacions *-és* de gentilicis (*anglés*), participis (*admés*, *compromés*) i adjectius (*corrés*); numerals ordinals acabats en *-é* (*cinqué*) i alguns substantius (*café*); la terminació *-én* de la tercera persona del plural del present d'indicatiu d'alguns verbs de la II conjugació (*aprén*, *compren*, *depén*); els infinitius acabats en *-éixer* (*conéixer*) i *-éncer* (*convéncer*); la segona i tercera persona del plural dels imperfets d'indicatiu amb accent al radical (*féiem*, *féien*). Ara bé, escriurem els mots *què*, *perquè*, *València*, *sèrie*, *època*, entre d'altres, amb accent greu, independentment de la pronúncia del parlant, tal com estipula la norma ortogràfica.
- b) Canvi de síl·laba accentuada. Transcriurem la pronúncia esdrúixola de mots com *càmvie* 'canvie', *òdie* 'odie', etc.

- c) La pronúncia castellanitzant amb /u/ tònica de paraules com *pluma* (i no escriurem *ploma*). La pronúncia castellanitzant amb /o/ tònica o àtona de paraules com *montar* o *monta* (i no escriurem *muntar* o *muntia*).
- d) La caiguda de l'auxiliar de perfet *haver*: *li dit* 'li he dit', *li's fet* 'li has fet', *li'm dit* 'li hem dit'.
- e) La preposició *a* prendrà les formes ortogràfiques *a*, *ad*, *an* segons com la pronuncie el parlant: *Li ho donaré ad ell*.
- f) La caiguda de la *d* o *g* quan suposen una reducció vocàlica: *vesprà* 'vesprada', *Nal* 'Nadal', *parlar* 'paladar'.
- g) En general, només marcarem les caigudes de vocals en paraules gramaticals com els demostratius. Per tant, transcriurem *ixe* 'eixe'. No transcriurem, però, la caiguda de la *a* en mots com *allà*, *allí*, *ahí* perquè aquesta elisió es deu a motius prosòdics i del context fonètic. Tampoc marcarem altres afèresis (caiguda de vocal inicial) perquè, tot i que és un fenomen oral habitual, hi ha molta variació fins i tot intraparlant: en lloc de *nar*, *via* o *metla*, escriurem *anar*, *havia* i *ametla*.
- h) Fenòmens fonètics diversos com ara *quidrar/quirdar* 'cridar', *ania* 'aigua', *bragó* 'braó', *a von* 'a on'; vocals de suport com ara *vos e les duc*; transcriurem els casos de variants fonètiques incorporades en diccionaris normatius: *flare* 'frare', *almorzar* 'esmorzar'.
- i) La contracció de la preposició *per* (*a*) que no coincidisca amb l'ortografia: *pa tu* ('per a tu'), *pa fer-bo* ('per a fer-ho'), *pa asfaltar* ('per a asfaltar'), *pa ahí* ('per ahí?'). També transcriurem la reducció de *per* (*a*) a *pe*: *pe tu* ('per a tu'), *pe hí* ('per ahí?').
- j) La palatalització d'*haver-hi*: *no ny'ha* 'no n'hi ha'.
- Hi ha una sèrie de trets propis de certs dialectes (o idiolectes) que no representem amb una grafia diferent de l'ortografia estàndard; és a dir, regularitzarem aquests casos d'acord amb la norma independentment de la realització del parlant per facilitar l'anotació posterior:
- a) L'elevació de les vocals *e* i *o* quan porten accent gràfic. Seguirem l'ortografia: transcriurem *telefon*, independentment de la pronúncia [te'lefon] o [te'lefon].
- b) Les neutralitzacions de vocals *e/a* i *o/u* àtones: *esperar*, *calendari*, *llençol*, *Josep*, *Joan*, *joventut*, *cosir*. Tampoc marcarem la pronúncia amb /e/ de mots com *demunt* 'damunt', *treversar* 'travessar'.
- c) Les diverses realitzacions vocàliques de l'auxiliar *haver*: no transcriurem *Jo ha fet*, sinó *Jo he fet*.
- d) L'harmonia vocàlica: *terre* 'terra'; *porto* 'porta'. Escriurem *terra* i *porta*.

- e) El tancament d'una /e/ > /i/. No transcriurem *ginoll*, *senyor*, sinó *genoll* i *senyor*.
- f) Les formes dialectals amb *e* com ara *vengut*, *tengut*, *tendria*, etc. es transcriuran amb la forma estàndard *vingut*, *tingut*, *tindria*, etc.
- g) Les diverses pronúncies possibles del mot *diumenge* (*dumenge*, *domenge*...).
- h) La tonicitat o atonicitat de l'auxiliar de perfet: *ha fet* ['a 'fet] o [a 'fet].
- i) Les diverses realitzacions fonètiques del pronom *ho* [o], [w], [ew] o [aw] (com ara *heu sé*, *heu sé*, *t'heu dic*, *heu agarre*, *heu agarre*, [w] *agarre*, *compra-[w]*, *comprar-[o]*): *ho sé*, *t'ho dic*, *ho agarre*, *compra-ho*, *comprar-ho*. Sempre transcriurem ortogràficament *ho*.
- j) No indicarem la reducció de la vocal de suport de l'article definit [l] i, per tant, escriurem *ara els ulls* o *arribarà el dia*. També escriurem la *l* de l'article definit en plural encara que en la pronúncia caiga (*es troncs*): *els troncs*.
- k) Com hem dit més amunt, en general no transcrivim l'elisió de les vocals inicials: en lloc de *llí*, *nar*, *via*, *metla* o *scola*, escriurem *allí*, *havia*, *ametla*, *escola*.
- l) Quan es combina la preposició *de* i una paraula començada per *a*, sovint, en alguns parlars, hi ha una afèresi d'aqueixa *a* i, per tant, la preposició *de* no elideix la vocal: *de xò* 'd'això', *de llí* 'd'allí', *de nar* 'd'anar'. Transcriurem aquests casos amb *de* i sense representar l'afèresi: *de això*, *de allí*, *de anar*. Apliquem el mateix criteri en casos similars com *El peix es via de dur* 's'havia de dur', construcció que transcriurem així: *El peix es havia de dur*.
- m) No indicarem les elisions per contacte vocàlic: *onze anys*, *una hora*, *la mateixa hora*, *sense ou*, *eixe home*...
- n) No marcarem les sinalefes perquè és un fenomen molt general: *una amiga*.
- o) Tampoc no marcarem les formes *sixanta*, *ixim*, *ixiu*... sinó que les transcriurem segons la norma *seixanta*, *eixim*, *eixiu*. Tampoc no escriurem *coranta*, sinó *quaranta*.
- p) No marcarem la caiguda de la *d* intervocàlica o altres sons quan no implique una reducció sil·làbica, és a dir, la pronúncia de *maür*, *llaurador*, *juar*, *inal* o *aiua* la transcriurem ortogràficament *madur*, *llaurador*, *juar*, *igual* o *aigua*. En canvi, si hi ha metàtesi, sí que es transcriu *aiua* 'aigua'.
- q) No anotarem i, doncs, usarem la forma normativa en elisions com *nes-sitar* 'necessitar', *tallains* 'tallarins', *carreó* 'carreró' o canvis fonètics com *ottubre* 'octubre', *moixca* o *moxxca* 'mosca', *almari* o *asmari* 'armari', *amber-coc* o *asbercoc* 'albercoc'.

- r) L'emudiment de la *-r* final. Escriurem *dir, comprar, corredor*.
- s) Emmudiment de la *k*: *atre* 'altre'.
- t) L'emudiment de la *r* en mots com *perdre, prendre* (i *sorprendre, mamprendre, emprendre...*) *arbre, marbre, dimarts, diners*, entre altres.
- u) La pronunciació amb *n* de mots com *contar* 'comptar', *prensa* 'premsa', *pronte* 'prompte', etc. Per tant, els transcriurem d'acord amb la llengua normativa.
- v) L'ensordiment de les sibilants sonores: *casa, dotze, metge, pluja*. Tampoc marcarem els canvis produïts en les sibilants per la fonètica sintàctica: *peix i carn, cases altes*.
- w) L'ensordiment de la [z] del mot *zero* (no transcriurem *sero* sinó *zero*). El mateix per a altres mots que experimenten una sonorització de la [s] com *senzillo* 'senzill', que transcriurem *senzillo*.
- x) La sonorització en fonosintaxi de les oclusives sordes: *cin[g] o sis; se[ð] o huit*. És a dir, escriurem *cinc o sis i set o huit*.
- y) No marcarem la palatalització de la sibilant alveolar en contacte amb una velar: no escriurem *servixca, crexca o vixcut* sinó *servisca, cresca i viscut*.
- z) La presència/absència de la iod davant de la palatal fricativa sorda i sonora (no transcriurem *caxa, baixoca, correija, pujar o meige* sinó *caixa, bajoca, corretja, pujar, metge*).
- aa) Les aspiracions de la *s*: *és que*.
- bb) El ieisme: *llavi, palla, pell*
- cc) El betacisme: *vinc, vols*.
- dd) La distinció entre fricatives [ʒ] i africades [dʒ]: *Jaume*.
- ee) Les diferents realitzacions fonètiques del pronom *jo* ['jo], ['dʒo]... Sempre transcriurem *jo*.
- ff) La realització de les oclusives fricatives: *ceba, pagar...*
- gg) El reforç de les consonants finals: [pont^ɹ] es transcriurà *pont*.
- hh) La caiguda de les oclusives finals: *pont, alt, camp, alts, malalts, quant*. En canvi, sí que marcarem l'afegit d'una *t* a la paraula *quan*: *Quant vindràs, demà?*
- ii) La palatalització del grup *-ts* final: *acabats, tots*.
- jj) Escriurem d'acord amb l'ortografia les paraules que contenen sons geminats: *col·legi, guatla, ratlla, setmana*.

■ 4.1.2 Morfosintaxi

En general, transcrivim tots els trets morfosintàctics del discurs del parlant. Alguns exemples de morfologia nominal i verbal són:

- a) L'article *lo*: *lo llibre*. També l'article neutre *lo*: *lo que dius, lo bonic que és*.
- b) L'article salat: *sa llibreta*.
- c) Transcriurem els demostratius *este, eixe* i *aquell* mantenint la forma no reforçada i reflectint la realització fonètica: *ixé xic, esta dona*. No reflectirem la reducció vocàlica *est' home*, que transcriurem *este home*.
- d) La forma femenina del numeral *dos*: transcriurem *dos cases* i no ho modificarem per *dues cases*.
- e) Les realitzacions morfològiques dialectals dels pronoms forts com *voatros* 'vosaltres', i dels pronoms febles com *mos, nos*, etc.: *me fa* 'em fa', *mos diu* 'ens diu', *se n'anem o mo n'anem* 'ens n'anem', *comprar-mo'n* 'comprar-nos-en', *compra-lo* 'compra'l'.
- f) La preposició *amb* es transcriurà *en* d'acord amb la pronúncia: *en ell, en Maria*. No marcarem altres canvis fonètics que afecten aquesta preposició, com ara la neutralització de la *e* en *a* o l'assimilació de la nasal. Transcriurem doncs *Estic en Toni, Estic en Pere* i evitarem *Estic an Toni, Estic em Pere*.
- g) La flexió verbal mostrarà la forma usada: *perc* 'perd', *vega* 'veja', *cantave* 'ell cantava', *porte* 'ell porta',
- h) Independentment que les formes verbals siguen normatives o no, reflectirem la forma usada pel parlant. Per exemple, en alguns verbs de la II conjugació, els parlars valencians no tenen la [j] antihiàtica: *fèem, caem, veeu...* També marcarem si el parlant pronuncia *vegem* o *vegem*.
- i) El morfema de passat imperfect /va/ o /ve/ sense la *v*, *cantaem, cantàeu, cantaen, vàem*.
- j) La terminació de verbs de la II conjugació com *víndrer* que en alguns dialectes per analogia poden acabar en *-er* en lloc de *-re*.
- k) El sufix *-ea*: *vellea*.
- l) Duplicació del clític de datiu: *Li vaig dir a ma mare*.
- m) Altres pleonasmes: *N'hi havia dos cases*.
- n) La preposició *a* davant complement directe: *He vist a ma mare al mercat*.
- o) No corregirem la sintaxi dels parlants i, per tant, si un parlant no usa un pronom que en la llengua normativa seria obligatori, no l'afegirem: si un parlant diu, per exemple, *Volia un*, no ho canviarem per *En volia un*. Tampoc en el cas de formes lexicalitzades: si el parlant diu *Si havien persones*, no transcriurem *Si hi havien persones*.
- p) La concordança del verb *haver-hi* amb el SN: *Hi han dos xiquets*.
- q) No canviarem els mots normatius com *tindre, vindre, calfar...* per *tenir, venir, escalfar...*

■ 4.1.3 Lèxic

Independentment de l'origen del mot o de les recomanacions prescriptives, escriurem tots els mots sense modificar-los: *mensatge* 'missatge'. Si són mots dialectals, utilitzarem com a referència el DCVB: *setiet* 'estalvis', *xicotiu* 'molt petit'. Si no apareixen en el DCVB (p. ex., *xicorrotiniu*) els transcriurem seguint els criteris fonètics i morfològics descrits.

Transcriurem els manlleus usant l'ortografia catalana, independentment de si ha estat normalitzat pel TERMCAT, el Porterval, els diccionaris normatius (DIEC, DNV) o el GDLC: *tetxo* (esp. *techo*), *unya* (esp. *uña*), *sumo* (esp. *zumó*), *calsoncillos* (esp. *calzoncillos*), *uàssap*, *uassap*, *uasap*, *uatzap*... (ang. *whatsapp*), *quesso* (esp. *queso*), *trage* (esp. *traje*), *entonces* (esp. *entonces*), *limpio* (esp. *limpio*), *tuit* (ang. *tweet*). Les paraules més consolidades en la llengua col·loquial presenten els trets de la flexió i la derivació catalanes (*unyes*, *sumet*, *tetxar*, *quessel*). Aquests casos, doncs, els transcriurem amb l'ortografia catalana i els considerem manlleus adaptats.

En el cas de manlleus que tinguen sons que són aliens a la fonètica catalana, és a dir que no han estat adaptats, utilitzarem la grafia de l'idioma original (castellà, anglès, francès, etc.), tot i que no coincidisca amb la fonètica catalana: *jauja*, *zumó*, *jefe*, *jamón* o *jamó*, *heavy*, *traje*, *prêt-à-porter*, *voilà*...

En aquests casos de manlleus no adaptats haurem d'afegir una anotació, és a dir, escriurem una etiqueta abans de la paraula afectada (<ManlleuNoAdaptat>) i una després (</ManlleuNoAdaptat>), sense deixar-hi espais en blanc:

```
<ManlleuNoAdaptat>botellón</ManlleuNoAdaptat>
<ManlleuNoAdaptat>piscina</ManlleuNoAdaptat> [pronúncia castellana]
<ManlleuNoAdaptat>iPad</ManlleuNoAdaptat>
<ManlleuNoAdaptat>gauche divine</ManlleuNoAdaptat>
```

En general, doncs, mantindrem la transcripció següent en els mots: *casi*, *inglés*, *endespués*, *después*, *bueno*, *disfràs*, *pues* o *pos*, *algo*, *aixina*, *entonces*, *uelo*, *uela*, *sombrero*, *madera*, *txiringuito*, *màrmol*, *assentar*, *encontrar*, *sin embargo*, etc.

Les xifres s'escriuran seguint l'ortografia convencional i respectant la fonètica del parlant (i els criteris de transcripció fonètica que hem establert): *vuit-cents*, *seixanta-huit*. Segueix aquest criteri, la transcripció del nom de les hores (*són les onze i quart*) i el nom de les lletres, siguen manlleus o no (*ve*, *uve*, *jota*, *batxe*, *be*)...

■ 4.2 Puntuació

La puntuació és un sistema gràfic molt ric per a la llengua escrita que vol organitzar el discurs, separar les oracions o constituents oracionals i facilitar-ne la lectura. Per tant, la puntuació no serveix per a marcar les pauses, sinó que fa altres funcions. Usar la puntuació per a la transcripció de la llengua oral és, doncs, aplicar-la a un àmbit que li és aliè. Tot i això, en algun cas usarem algun símbol de puntuació.

■ 4.2.1 Pauses

En principi, les pauses s'indiquen amb la segmentació (vg. Gomis-Esplà i Sentí (en preparació)). Ara bé, pot passar que dins d'un segment hi haja una pausa i es preferisca marcar-la d'alguna manera que recórrer a tancar el segment. En aquest cas, usarem els símbols:

/ pausa breu
// pausa llarga

Per tant, en la transcripció no marcarem les pauses amb els símbols que utilitza la fonètica –com ara (|) o (| |)– ni amb els signes de puntuació, com el punt (.), la coma (,), els dos punts (:), els guions (–), el punt i coma (;) o els parèntesis.

Com que la fi de segment ja marca que hi ha pausa final, no cal acabar els segments amb / ni //.

■ 4.2.2 Altres signes de puntuació

A més a més de marcar les pauses, usarem alguns signes de puntuació per a indicar alguns aspectes prosòdics: la interrogació (?), l'exclamació (!) i els punts suspensius (...). Vegem-ne els usos:

a) *Interrogació (?)*

Usarem el signe d'interrogació al final d'una oració per indicar que fem una pregunta directa: *Què passa? Anem a comprar?*

b) *Exclamació (!)*

Usarem el signe d'exclamació per expressar gràficament sorpresa o èmfasi: *Au! Ves-te'n a pastar fang!*

c) *Punts suspensius (...)*

Usarem els punts suspensius en el mateix sentit que la llengua escrita: per marcar que una oració és inacabada, que hi ha una interrupció, que l'oració es deixa en suspens o que una enumeració no s'ha acabat: *És que ell és molt...*

d) *Cometes* (“”)

No usarem les cometes. No indicarem l'estil directe o les citacions amb la puntuació, sinó amb un etiquetatge específic (vg. §5.5).

■ 4.3 Criteris tipogràfics

Com ja hem dit, no utilitzarem la negreta, la cursiva, les versaletes, el subratllat ni cap altre recurs tipogràfic.

■ 4.3.1 Majúscules i minúscules

A diferència de la llengua escrita, restringirem l'ús de la majúscula a casos molt clars i molt concrets:

- La primera lletra de l'inici del discurs de cada parlant.
- Usarem la majúscula després d'una pausa llarga amb canvi de tema.
- Per a iniciar un discurs reportat, encara que abans hi haja una barra (que indica pausa breu): *Va agafar el micròfon i va dir / He decidit que esta nit esteu tots convidats.*
- Els noms propis: antropònims (*Enric Valor*), topònims (*el Montgó*), els noms d'institucions, organismes o empreses (*Generalitat, la Caixa*). També quan siguin acrònims: *Renfe, Unicef*.
- Entitats religioses: *Déu, Esperit Sant*.

Així doncs, escriurem en minúscula els altres contextos i, sobretot, en cas de dubte, prioritzarem l'ús de la minúscula: *ajuntament, diputació, estat...*

■ 4.4 Aspectes prosòdics i altres

■ 4.4.1 Entonació

PARLARS vol ser un corpus per a estudis de diversos tipus, especialment gramaticals. Per això, l'estudi de la prosòdia no n'és un objectiu prioritari. També volem que siga un corpus extens i robust. Així doncs, el detall en la transcripció prosòdica ha de reduir-se al mínim. Tot i això, tal com hem indicat adés, marcarem mínimament els aspectes prosòdics, ja que usarem les exclamacions, interrogacions ortogràfiques i els punts suspensius per a marcar l'entonació descendent (*No tens raó!*), l'ascendent (*Vindràs demà?*) i el manteniment (*El que em vas explicar abir...*), respectivament.

■ 4.4.2 Paraules repetides

Les paraules repetides es transcriuran tantes vegades com s'hagen pronunciat: *que que que que vingues / dic!*

■ 4.4.3 Paraules inacabades

Les paraules inacabades aniran seguides d'un guionet (-), sense espai: *escol-* 'escolta', *l'ana-* 't'anava'.

■ 4.4.4 Paraules reduïdes

Anotarem les paraules que tenen una pronúncia reduïda amb l'etiqueta següent:

<PronunciaReduida t="a">ara</PronunciaReduida>
<PronunciaReduida t="en sia">en seguida</PronunciaReduida>

■ 4.4.5 Interjeccions i sons paralingüístics

En el registre col·loquial solem trobar diversos recursos lingüístics discursius i expressius que doten d'eficàcia el missatge i que podem englobar dins de l'etiqueta general de les interjeccions (Cuenca, 2002). La transcripció d'aquests recursos és, sovint, complexa. Per això, seguirem l'ortografia adaptada que proposa Cuenca (2002) i la completarem amb la proposta de Riera-Eures i Sanjaume (2002 i 2010) i el llistat de 163 interjeccions que podem recuperar en la cerca avançada del DNV i 173 del DIEC2 (incloses les onomatopeies). En cas de ser necessari, emprarem la grafia convencional *h* per a marcar aspiracions tant en els casos més estandarditzats, com *ha-ha-ha* o *ehem* com els que no ho són tant, com *ahà* o *ha*.

D'altra banda, transcriurem les altres interjeccions pròpies o impròpies (normalment localismes), siguen catalanes o manlleus, que no apareixen en els reculls esmentats adés, seguint els criteris descrits: *arrea*, *ira*, *baia*, *equili-quà*, *iò*, *voilà*, etc.

■ 4.4.6 Onomatopeies

Per a la transcripció de les onomatopeies seguirem el llistat de 92 onomatopeies presents en el DNV i de les que figuren entre les interjeccions del DIEC2. Completarem aquest llistat, en cas de necessitat, amb el que conté Riera-Eures i Sanjaume (2002 i 2010). Si apareix en el discurs algun ele-

ment onomatopèic no present en els repertoris assenyalats, el transcriurem seguint els criteris descrits adés.

Les onomatopeies han d'anar marcades amb una etiqueta específica abans i després de la paraula, com en l'exemple següent:

<Onomatopeia>bub-bub</Onomatopeia>

■ 4.4.7 Paraules o fragments incomprensibles

Marcarem les paraules o fragments incomprensibles amb l'etiqueta <Incomprensible/>. Aquest marcatge no té una etiqueta d'inici i una de final, sinó que és una etiqueta única que indica que hi ha una paraula o fragment que no podem desxifrar.

Si la paraula o fragment és difícil d'entendre però tenim una hipòtesi d'interpretació, ho marcarem així:

<Dubte>paraula o paraules dubtoses</Dubte>

■ 4.4.8 Estil directe

Els fragments en estil directe o les citacions tindran les etiquetes següents: <EDirecte> i </EDirecte>. Exemple:

Vam arribar a la plaça i fa <EDirecte>És que mai ve ningú. Quin desastre!</EDirecte>

■ 4.4.9 Topònims

Marcarem els topònims menors (partides, muntanyes locals, noms de carrers...) amb les etiquetes següents:

<Lloc>Segària</Lloc>
Carrer <Lloc>Major</Lloc>

■ 4.4.10 Fragments en altres llengües

Marcarem els fragments en altres llengües amb les etiquetes següents:

<LlenguaCastella>Qué pasó?</LlenguaCastella>
<LlenguaAngles>the best</LlenguaAngles>

■ 5 Participants i anonimització

Per motius ètics i de protecció de dades, els textos han d'anonimitzar els informants i altres referents humans que s'esmenten abans que es publiquen al corpus. De fet, l'enregistrament també amagarà aquests fragments. Per a fer això, seguirem dues fases:

- a) En la transcripció inicial, el transcriptor sí que conservarà tots els noms, però caldrà etiquetar-los. Per exemple, quan un parlant faça referència al nom d'un dels interlocutors de la conversa, caldrà etiquetar el nom amb aquesta etiqueta en què identifiquem amb un número cada parlant:

“Tu/ <NomInterlocutor ID=“001”>Vicent</NomInterlocutor
ID=“001”> / què trobes?
<NomEntrevistador ID="001">Pepa</NomEntrevistador
ID="001">

També marcarem els noms o els malnoms referits a altres persones alienes als interlocutors de la conversa amb unes etiquetes. Vegem-ne uns exemples:

M'ha dit <NomExtern>Batiste</NomExtern> que no vindrà
Com em va dir <Malnom>Quico el del Pla</Malnom>
Mira per ací ve <Malnom>Teresa la de la plaça del
rellotge</Malnom>

- b) Fase de revisió i anonimització. En aquesta fase, crearem un fitxer nou anonimitzat en què substituïrem els noms d'interlocutors, noms aliens a la conversa i malnoms per inicials, com en aquests exemples:

“Tu/ <NomInterlocutor ID=“001”>V</NomInterlocutor
ID=“001”> / què trobes?
M'ha dit <NomExtern>B</NomExtern> que no vindrà
Com em va dir <Malnom>Q</Malnom>
Mira per ací ve <Malnom>T</Malnom>

Si hi hagués lletres repetides que pogueren provocar una mala interpretació de la referencialitat, optariem per una segona lletra, sempre que no facilites la identificació de la persona. Per exemple:

I també vindrà <NomExtern>Bernat</NomExtern>
I també vindrà <NomExtern>Be</NomExtern>

■ 6 Disseny i criteris d' anotació

El corpus PARLARS ha estat construït fent servir una estratègia *stand-off*, és a dir, té diverses capes, una amb el senyal acústic dels parlants i d'altres amb les diverses capes d' anotació per a cada participant en la conversa (transcripció, tokenització, lema i categoria gramatical). A més, aquest model també fa possible la incorporació de noves capes d' anotació en el futur, segons els interessos d' investigació.

Per a codificar aquesta informació s'ha utilitzat el format EAF,⁸ definit per a la ferramenta de transcripció ELAN (Wittenburg *et al.*, 2006), i que es basa en l'estàndard XML.

El disseny del corpus, els criteris d' anotació i l'ús i adaptació de la ferramenta *Apertium* (Forcada *et al.*, 2011) per a la tokenització i l'anàlisi morfològica de la llengua oral dialectal són explicats a Esplà-Gomis i Sentí (en preparació).

■ 7 Primers resultats

Tot i que el projecte va començar l'any 2018, es troba avançat quant a la fase de gravació, sobretot. Hem dut a terme 86 gravacions en àudio (en alguns casos també en vídeo) en totes les comarques valencianes, llevat de la Safor i el Camp de Morvedre. El treball de camp que hem realitzat ha superat totes les expectatives ja que hem aconseguit moltes mostres d'interaccions orals (en forma de monòleg, conversa semidirigida i conversa secreta) de moltes poblacions i, per tant, gairebé totes les comarques estan més ben representades del que havíem previst inicialment. De més a més, la fase de transcripció ha començat i ja hi ha 16 transcripcions definitives.

A la fi, aquestes transcripcions ens han permès ja avançar en el darrer objectiu del projecte, és a dir, encetar investigacions sobre construccions lingüístiques en la conversa col·loquial. En aquest sentit són interessants els estudis d'Antolí i Sentí (2020) sobre les marques evidencials gramaticalitzades tipus *din que* que només és possible trobar en aquest tipus de textos:

- (1) La rabera sabia on havia d'anar. *Din que* els animals tenen més coneiximent que les persones
(PARLARS, Xert, conversa semidirigida)

---

8 <http://www.mpi.nl/tools/elan/EAF_Annotation_Format.pdf>.

- (2) A: Ací havien moltes sabateries i ara no sé si en quedarà una o dos, si en queden.
 B: una va tancar ja
 A: eh, per això dic jo que...
 B: *diu que* si ja s'ho deixen
 (PARLARS, Benissa, conversa semidirigida)

Comptat i debatut, el corpus parlars comença a ser una realitat. Actualment, disposem ja de molt de material enregistrat i, també, transcrit i anotat. Confiam que, aviat, amb la interfície de consulta –en fase d'elaboració–, es pugui posar a l'abast de tots els investigadors i investigadores. ■

■ Referències bibliogràfiques

- Albelda, Marta (2005): «Sistemas de transcripción de los corpus orales del español», in: Carrió Pastor, M. Luisa (coord.): *Perspectivas interdisciplinarias de la lingüística aplicada*, València: AESLA, vol. 2, 381–387.
- Alturo, Núria / Bladas, Òscar / Payà, Marta / Lluís Payrató (ed.) (2004): *Corpus oral de registres. Materials de treball*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Antolí, Jordi / Sentí, Andreu (2020): «Evidentiality in spoken Catalan. The evidential marker *diu que*», *Anuari de Filologia. Estudis de lingüística* 10.
- Badia, Toni / Boleda, Gemma (2008): «CuCWeb: un corpus de la llengua catalana construït a partir de la web», *Estudis Romànics* 30, 291–293.
- Baldaquí Escandell, Josep M. (2006): *El model de llengua i la seguretat lingüística dels joves valencians*, València / Barcelona: IIFV / Publicacions de l'Abadía de Montserrat.
- Barreda Edo, Pere Enric / Ferrando Puig, Emili (coords.) (2007): *Benassal. Segle XX. Estudi d'un poble rural realitzat amb fonts orals. Obra completa*, 5 vols., Castelló: Grup de la Recuperació de la Memòria Històrica.
- Beltran Zaragoza, Andreu / Rubio Miguel, José (2008): *Les Useres. Història d'un parlar*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Beltran, Vicent / Segura-Llopes, Carles (2017): *Els parlars valencians*, València: Publicacions Universitat de València.
- / Esplà, Miquel / Guardiola, M. Isabel / Montserrat, Sandra / Segura, Carles / Sentí, Andreu (2019a): *Criteris per a la transcripció del corpus PARLARS*, València: Universitat de València, <<http://roderic.uv.es/handle/10550/69633>> [14.07.2020].

- / — / — / — / — / — (2019b): *Criteris per a la transcripció del corpus PARLARS*, València: Universitat de València, <<http://roderic.uv.es/handle/10550/71244>> [14.07.2020].
- Bibiloni, Gabriel (1997): *Llengua estàndard i variació lingüística*, València: Tres i Quatre.
- Bldas, Òscar (2009): *Manual de transcripció del discurs oral. Materials de treball*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Boix-Fuster, Emili / Àlamo Sala, Marina / Galindo Solé, Mireia / Vila i Moreno, Francesc X. (ed.) (2007): *Corpus de Varietats Socials. Materials de treball*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- / Vila, F. Xavier (ed.): (1998): *Sociolingüística de la llengua catalana*, Barcelona: Ariel Lingüística.
- Briz Gómez, Antonio (2010): «Lo coloquial y lo formal, el eje de la variedad lingüística», in: Castañer, Rosa Ma. / Lagüens, Vicente (eds.): *De moneda nunca usada. Estudios dedicados a José Ma Enguita*, Zaragoza: Universidad Autónoma de Nuevo León, 125–133, <<https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/29/95/11briz.pdf>> [14.07.2020].
- / Grupo Val.Es.Co. (2002): «Corpus de conversaciones coloquiales», *Anejo de la revista Oralía*, Madrid: Arco/Libros.
- Brugman, Hennie / Russel, Albert (2004): «Annotating multimedia/multimodal resources with ELAN», in: Lino, M. Teresa et al. (eds.): *Proceedings of the Fourth International Conference on Language Resources and Evaluation*, Lisboa: European Language Resources Association (ELRA), 2065–2068, <<http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2004/pdf/480.pdf>> [14.07.2020].
- Carrera-Sabaté, Josefina / Viaplana, Joaquim (eds.) (s.a.): *Corpus Oral Dialectal (COD). Textos orals del nord-occidental*, Barcelona: Dipòsit Digital de la UB, <<http://www.ub.edu/ccub/cod-nord-occidental-C&V.html>> [14.07.2020]
- Cuenca, Maria Josep (2002): «Els connectors textuais i els interjeccions», in: Solà, Joan (dir.): *Gramàtica del català contemporani*, vol. 3, Barcelona: Empúries, 3173–3237.
- DCVB = Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1928–1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma: Editorial Moll, 10 vol., <<http://dcvb.iecat.net>> [14.07.2020].
- De Benito Moreno, Carlota / Pueyo, Javier / Fernández-Ordóñez, Inés (2016): «Creating and designing a corpus of rural Spanish», in: Misra

- Sharma, Dipti / Sangal, Rajeev / Kumar Singh, Anil (eds.): *Proceedings of the 13th Conference on Natural Language Processing (KONVENS 2016)*, Varanasi: NLP Association of India, 78–83, <https://www.linguistics.rub.de/konvens16/pub/10_konvensproc.pdf> [14.07.2020].
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans, *Diccionari de la llengua catalana*, 2a edició, <<https://dlc.iec.cat/>> [14.07.2020].
- DNV = Acadèmia Valenciana de la Llengua, *Diccionari Normatiu Valencià*, <<http://www.avl.gva.es/lexicval/>> [14.07.2020].
- Duran Cals, Jordi / Martí Antonín, Maria Antònia / Perea Sabater, Maria Pilar (2007): «HistoCat y DialCat: extensiones de un analizador morfológico para tratar textos históricos y dialectales del catalán», *Procesamiento del lenguaje natural* 39, 279–280, <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/3055/1/PLN_39_35.pdf> [14.07.2020].
- Esplà, Miquel / Beltran, Vicent / Guardiola, M. Isabel / Montserrat, Sandra / Segura, Carles / Sentí, Andreu (2018): *Tutorial d'ELAN per a la transcripció del corpus PARLARS*, València: MMedia, Universitat de València, <<https://mmedia.uv.es/buildhtml/52147>> [14.07.2020].
- Esplà-Gomis, Miquel / Sentí, Andreu (en preparació): *The spoken corpus PARLARS: design, transcription and annotation of an informal corpus for Valencian Catalan*.
- Fernández Ordóñez, Inés (2011): «Nuevos horizontes en el estudio de la variación gramatical del español: el *Corpus Oral y Sonoro del Español Rural*», in: Colón, Germà / Gimeno, Lluís (eds.): *Noves tendències en la dialectologia contemporània*, Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 173–203.
- Forcada, Mikel L. / Garcia, Marinel / Iturraspe, Amaia / Gilibert, Patricia / Montserrat, Sandra (2005): «Desenvolupament guiat per corpus d'un analitzador morfològic de català antic», in: Pusch, Claus D. / Kabatek, Johannes / Raible, Wolfgang (eds.): *Romanistische Korpuslinguistik / Romance Corpus Linguistics: Korpora und gesprochene Sprache / Corpora and Spoken Language*, Tübingen: Narr, 243–252.
- / Ginestí-Rosell, Mireia / Nordfalk, Jacob / O'Regan, Jim / Ortiz-Rojas, Sergio / Pérez-Ortiz, Juan Antonio / Sánchez-Martínez, Felipe / Ramírez-Sánchez, Gema / Tyers, Francis M. (2011): «*Apertium*: a free/open-source platform for rule-based machine translation», *Machine translation* 25:2 (Special Issue on *Free/Open-Source Machine Translation*), 127–144.

- GDLC = *Gran Diccionari de la Llengua Catalana*, Enciclopèdia Catalana, <<https://www.enciclopedia.cat/gran-diccionari-de-la-llengua-catalana>> [14.07.2020].
- Geeraerts, Dirk (1997): *Diachronic Prototype Semantics. A Contribution to Historical Lexicology*, Oxford: Clarendon Press.
- GNV = Acadèmia Valenciana de la Llengua, *Gramàtica normativa valenciana*, <<http://www.avl.gva.es/documents/31987/65233/GNV>> [14.07.2020].
- Goldberg, Adele E. (2003): «Constructions: A new theoretical approach to language», *Trends in Cognitive Sciences* 2:5, 219–224.
- Hidalgo, Antonio / Sanmartín, Julia (2005): «Los sistemas de transcripción de la lengua hablada», *Oralia* 8, 13–36.
- Hilpert, Martin (2014): *Construction Grammar and its Application to English*, Edimburgh: Edimburgh University Press.
- Ide, Nancy / Pustejovsky, James (eds.) (2017): *Handbook of Linguistic Annotation*, Dordrecht: Springer.
- Koch, Peter / Oesterreicher, Wulf (1990): *Gesprochene Sprache in der Romania: Französisch, Italienisch, Spanisch*, Tübinga: Niemeyer.
- Llop, Ares / Pineda, Anna (2017): «L'estudi de la variació sintàctica en català: On som i cap on anem?», in: Pérez Saldanya, Manuel / Roca i Ricart, Rafael (eds.): *Actes del XVIIè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalans. Universitat de València, 7–10 de juliol de 2015*, Barcelona: IEC, 527–542.
- Lüdeling, Anke / Kytö, Merja (eds.) (2008): *Corpus Linguistics. An International Handbook*, Berlin / New York: De Gruyter.
- Luong, Thang / Socher, Richard / Manning, Christopher (2013): «Better word representations with recursive neural networks for morphology», in: Hockenmaier, Julia / Riedel, Sebastian (eds.): *Proceedings of the Seventeenth Conference on Computational Natural Language Learning*, Sofia: Association for Computational Linguistics, <https://nlp.stanford.edu/~lmthang/data/papers/conll13_morpho.pdf> [14.07.2020].
- Nissim, Malvina / Pietrandrea, Paola (2017): «MODAL: A multilingual corpus annotated for modality», in: Basili, Roberto / Nissim, Malvina / Satta, Giorgio (dir.): *Proceedings of the Fourth Italian Conference on Computational Linguistics (Clic-it 2017)*, Roma: Collana dell'Associazione Italiana di Linguistica Computazionale, <<http://ceur-ws.org/Vol-2006/paper068.pdf>> [14.07.2020].
- Nivre, Joakim (2008): «Treebanks», in Lüdeling / Kytö (eds.), 225–241.

- Observatori de Neologia (2004): *Metodologia del treball en neologia: criteris, materials i processos*, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra / Institut Universitari de Lingüística Aplicada.
- OIEC = Institut d'Estudis Catalans, *Ortografia catalana*, <https://www.iec.cat/llengua/documents/ortografia_catalana_versio_digital.pdf> [14.07.2020].
- Payrató, Lluís (2010): *Pragmàtica, discurs i llengua oral*, Barcelona: Editorial UOC.
- / Alturo, Núria (ed.) (2002): *Corpus oral de conversa col·loquial. Materials de treball*, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Perea, Maria-Pilar / Viaplana, Joaquim: *Corpus Oral Dialectal (COD). Selecció de textos*, Dipòsit Digital de la Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/ccub/cod-seleccio.html>> [14.07.2020].
- Pons, Clàudia / Viaplana, Joaquim (ed.) (2009): *Corpus oral dialectal (COD). Textos orals del balear*, Dipòsit Digital de la Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/ccub/cod-balear2009.html>> [14.07.2020].
- Porterval = Acadèmia Valenciana de la Llengua, *Portal Terminològic Valencià*, <<https://www.avl.gva.es/lexicval/ptv>> [14.07.2020].
- Pradilla Cardona, Miquel Angel (1993): *Variació i canvi lingüístic en curs al català de transició nord-occidental valencià*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Departament de Filologies Romàniques (tesi doctoral).
- (2004): *El laberint valencià: apunts per a una sociolingüística del conflicte*, Benicarló: Onada.
- Prieto, Pilar / Cabré, Teresa (coords.) (2007–2012): «Criteris bàsics de transcripció ortogràfica de l'Atlas interactiu de l'entonació del català», in: *Atlas interactiu de l'entonació del català*, <<http://prosodia.upf.edu/atlesentonacio/>> [14.07.2020].
- / — (coords.) (2013): *L'entonació dels dialectes catalans*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Procházková, Petra (2006): *Fundamentos de la lingüística de corpus. Concepción de los corpus y métodos de investigación con corpus*, <http://www.prochazkova.de/fundamentos_de_la_lingüística_de_corpus.pdf> [14.07.2020].
- Riera-Eures, Manel / Sanjaume, Margarida (2002): *Diccionari d'onomatopeies i mots de creació expressiva*, Barcelona: Edicions 62.
- / — (2010): *Diccionari d'onomatopeies i altres interjeccions*, Vic: Eumo.

- Samper Padilla, Jose A. / Hernández, Clara Eugenia / Troya, Magnolia (1998): *Macrocorpus de la norma lingüística culta de las principales ciudades del mundo hispánico (MC-NLCH)*, Las Palmas: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria.
- Sauer, Simon / Lüdeling, Anke (2016): «Flexible multi-layer spoken dialogue corpora», *International Journal of Corpus Linguistics* 21:3, 419–438.
- Segura, Carles (2003): *Variació dialectal i estandardització al Baix Vinalopó*, Alacant / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Sentí, Andreu (2019): «Les perífrasis modals catalanes: prescripció i descripció», in: Escartí, Vicent J. (ed.): *Nunc dimittis. Estudis dedicats al professor Antoni Ferrando*, València: Publicacions de la Universitat de València, 525–562.
- Solà, Joan (dir.) (2002): *Gramàtica del català contemporani*, 3 vols., Barcelona: Empúries.
- Taulé, Mariona / Martí, M. Antònia / Recasens, Marta (2008): «AnCorà: Multilevel annotated corpora for Catalan and Spanish», in: Calzolari, Nicoletta et al. (eds.): *Proceedings of the Sixth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'08)*, Marrakech: European Language Resources Association (ELRA), 96–101, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2008/pdf/35_paper.pdf> [14.07.2020].
- Taylor, John R. (2012): *The Mental Corpus*, Oxford: Oxford University Press.
- TERMCAT = *Centre de Terminologia*, <<http://www.termcat.cat>> [14.07.2020].
- Veny, Joan (2002 [1982]): *Els parlars catalans*, Palma: Editorial Moll.
- Viaplana, Joaquim / Perea, Maria Pilar (ed.) (2003): *Textos orals dialectals del català sincronitzats. Una selecció*, Barcelona: Promocions i Publicacions Universitàries (PPU), <<http://www.ub.edu/ccub/cod-textos2003.html>> [14.07.2020].
- / Lloret, Maria-Rosa / Perea, Maria-Pilar / Clua, Esteve (2007): *COD. Corpus Oral Dialectal*, Barcelona: Promocions i Publicacions Universitàries (PPU).
- Wichmann, Anne (2008): «Speech corpora and spoken corpora», in Lüdeling / Kytö (eds.), 187–207.
- Wittenburg, Peter / Brugman, Hennie / Russel, Albert / Klassmann, Alex, Sloetjes, Han (2006): «ELAN: a Professional Framework for Multimodality Research», in: Calzolari, Nicoletta et al. (eds.): *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation*

(*LREC'06*), Genoa: European Language Resources Association (ELRA), 1555–1559, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2006/pdf/153_pdf.pdf> [14.07.2020].

■ Corpus lingüístics en línia

AnCora, <<http://clic.ub.edu/corpus/es/ancora>> [14.07.2020].

Arxiu audiovisual dels dialectes catalans de les Illes Balears, <<http://www.uib.cat/catedra/camv/arxiu.html#inici>> [14.07.2020].

CCCUB = *Corpus de Català Contemporani de la Universitat de Barcelona*, Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/ccub/>> [14.07.2020].

CICA = Torruella, Joan (dir.) / Pérez Saldanya, Manuel / Martines, Josep / Martines, Vicent: *Corpus Informatitzat del Català Antic*, <<http://cica.cat>> [14.07.2020].

CIGCA = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.): *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Antic*, Alacant: ISIC-IVITRA, Universitat d'Alacant.

CIGCMod = Martines, Josep / Martines, Vicent (dirs.): *Corpus Informatitzat de la Gramàtica del Català Modern*, Alacant: ISIC-IVITRA, Universitat d'Alacant.

COC = *Corpus oral de conversa col·loquial*, Barcelona: Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/ccub/corpusoraldeconversacolloquial-coc.html>> [14.07.2020].

COD = *Corpus oral dialectal*, Barcelona: Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/ccub/corpusoraldialectal-cod.html>> [14.07.2020].

COLC = Dols, Nicolau (dir. / Martines, Vicent / Yzaguirre, Lluís de: *Corpus Oral de la Llengua Catalana*, Barcelona / Palma de Mallorca: IEC / Govern Balear, <<https://www.iec.cat/recerca/projecte1.asp?codi=PR2017-S04-DOLS>> [14.07.2020].

COR = *Corpus oral de registres*, Barcelona: Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/ccub/corpusoralderegistres-cor.html>> [14.07.2020].

Corpus tècnic de l'TULA, <<http://bwananet.upf.edu/>> [14.07.2020].

COS = *Corpus oral de varietats socials*, Barcelona: Universitat de Barcelona, <<http://www.ub.edu/ccub/corpusdevarietatssocials-cos.html>> [14.07.2020].

COSER = *Corpus Oral y Sonoro del Español Rural*, <<http://www.corpusrural.es/>> [14.07.2020].

CTILC = *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<https://ctilc.iec.cat/>> [14.07.2020].

Museu de la paraula. Arxiu de la memòria oral valenciana, <<http://www.museudelaparaula.es/web/home/info.php>> [14.07.2020].

Val.Es.Co. = *Corpus Val.Es.Co. 2.1*, <<http://www.valesco.es/?q=consulta>> [14.07.2020].

- Sandra Montserrat, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <sandra.montserrat@ua.es>.
- Carles Segura, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, Campus de Sant Vicent del Raspeig s/n, E-03690 Alacant, <carles.segura@ua.es>.

El Corpus Oral de Madrid (CORMA): materiales para el estudio (socio)lingüístico del español coloquial actual

Renata Enghels (Gent)
Fien De Latte (Gent)
Linde Roels (Gent)

Summary: CORMA is a corpus of peninsular Spanish including spontaneous conversations recorded in Madrid between 2016 and 2019. The corpus was compiled in order to remedy the scarce documentation of 21st century colloquial Spanish. Indeed, a short overview of the corpora of conversational Spanish shows that there is a sharp contrast between the increasing interest in linguistic phenomena representative of this variety and the availability of suitable empirical data. This paper discusses the different steps that were taken to build the dataset, and presents the main characteristics of the final CORMA corpus. It also includes an illustration of how the data can be successfully exploited through a pilot study of the rise and spread of the intensification marker *mazo (de)* in young speak since the beginning of the 21st century.

Keywords: spoken corpus, Peninsular Spanish, CORMA, intensification, *mazo (de)* ■

Received: 17-09-2019 · Accepted: 04-08-2020

■ 1 Introducción

En las últimas décadas ha crecido exponencialmente el interés lingüístico por los rasgos inherentes al lenguaje hablado espontáneo y coloquial.¹ Basta introducir palabras clave como ‘lenguaje oral’ o ‘spoken language’ en el banco de datos MLA International Bibliography (<<https://search.proquest.com>>) para observar que el punto culminante de esta ‘gira ora-

---

1 Siguiendo a Cano Aguilar (2002: 279) entendemos por ‘habla coloquial’: “la lengua hablada en situaciones de diálogo (y, en especial, en la conversación informal, espontánea y no planificada), con inmediatez comunicativa, y con todos los rasgos ‘coloquializadores’ (proximidad vivencial, igualdad, finalidad no solo comunicativa sino también de mantener el vínculo social, etc.)”

lista' (López Serena y Borreguero Zuloaga, 2010: 415) se sitúa al inicio del siglo actual. Está claro que se enmarca en el desarrollo general de las áreas de la sociolingüística, la pragmática y el análisis del discurso. Como consecuencia no dejan de publicarse estudios sobre el español coloquial, que se dedican a todos los niveles lingüísticos: la fonética y rasgos suprasegmentales (p.ej. el análisis prosódico de algunos marcadores discursivos por Cabedo Nebot [2013]), la morfología (p.ej. el estudio de Sanmartín Saéz [1999] sobre los sufijos apreciativos en la conversación coloquial), y la sintaxis (p.ej. la descripción detallada de la sintaxis del español coloquial por Narbona Jiménez [2015]). Se destaca también la cantidad de estudios dedicados a los aspectos pragmáticos e interaccionales de la conversación oral, como los marcadores discursivos y pragmáticos (p.ej. la antología de sus características principales por Loureda Lamas y Acín Villa [2010]) y otras unidades parentéticas (p.ej. Schneider, 2007), las formas de tratamiento y la cortesía (p.ej. Blas Arroyo, 1994), estrategias de intensificación (Enghels y Roels, 2017) y atenuación (p.ej. Albelda et al., 2014), etc.

Ahora bien, este continuo desarrollo del campo de investigación contrasta fuertemente con la escasez de datos primarios, indispensables para describir fielmente la realidad oral. Briz (2012) cuenta no menos de 63 corpus (o muestras) orales del español, tanto macrocorpus como microcorpus, que documentan diferentes géneros discursivos orales, dedicados a lenguajes específicos o no, y que están grabados en regiones diferentes. Sin embargo, afirma claramente que “[...] hay muy pocos corpus de conversaciones coloquiales. [...] si bien se ha avanzado mucho, es preciso seguir elaborando corpus orales por el bien de los análisis. [...] Dentro de estos corpus orales, sin duda, se observa un déficit importante de materiales de conversaciones, tanto formales como coloquiales” (Briz, 2012: 123). Esta penuria de corpus representativos del español conversacional espontáneo, tal y como se produce en el siglo XXI, se observa también en el *Panorama de los corpus y textos del español peninsular contemporáneo* (Enghels et al., 2015).

Según nuestro conocimiento, desde entonces, pocos corpus se han añadido a la lista establecida. Es imprescindible mencionar, sin embargo, el proyecto ESLORA (Barcala et al., 2018), un corpus para el estudio del español oral grabado en Galicia entre los años 2007 y 2015 (<<http://eslora.usc.es/>>), cuya digitalización servirá de ejemplo para la publicación de CORMA. Se grabó tanto en contextos conversacionales coloquiales como en contextos de la entrevista semidirigida. El subcorpus de las entrevistas forma parte del macroproyecto PRESEEA. También conviene insistir en el esfuerzo que ha realizado la Real Academia Espa-

ñola para poner a la disposición del lingüista más datos del español oral. En concreto, desde finales del año 2013 está en línea el *Corpus del Español del Siglo XXI* (CORPES XXI) que en la actualidad contiene aproximadamente cuatro millones de formas constituidas por textos orales. En una parte de los textos es posible consultar el sonido alineado correspondiente a la transcripción. El subcorpus oral se compone de transcripciones de programa de televisión y de radio (incluso tertulias), de *YouTube*, de entrevistas en medios de comunicación y de discursos pronunciados en varias instituciones como el Congreso y el Senado. Aun así, no parece contener datos conversacionales.

Así y todo, en las primeras décadas del siglo actual se han observado una serie de cambios socioculturales importantes en las sociedades europeas que, sin duda, han influenciado en las lenguas que usan. Sin entrar en detalles, uno de los hitos de la época actual es la irrefrenable expansión de los medios masivos de comunicación, y en particular los medios sociales (Jenkins, 2009). Las consecuencias lingüísticas se sitúan en, por lo menos, dos campos. Primero, por el fuerte desarrollo del correo electrónico como medio de comunicación principal, y aplicaciones como *Facebook*, *Twitter* e *Instagram*, los hablantes entran continuamente en interacción de manera más indirecta en vez de entrar en una conversación cara a cara. Por consiguiente, las reglas conversacionales ya no se aplican de la misma manera en estas interacciones ‘mediadas’, lo cual puede, a su vez, tener un impacto en las estrategias aplicadas durante una conversación directa. ¿Qué profesor se atrevería hoy día a afirmar que las interacciones que realiza con sus estudiantes no se han vuelto más informales? Segundo, por el avance de plataformas vía *streaming* como *YouTube* y *Netflix*, los hispanohablantes entran más que nunca en contacto con lenguas y culturas extranjeras, encabezadas por el mundo anglosajón. ¿Qué padre no habrá observado la presencia extendida de anglicismos en el lenguaje de sus hijos?² Sin embargo, tales cambios lingüísticos ‘recientes’, es decir originados en el siglo XXI, no pueden estudiarse sistemáticamente a menos que el investigador disponga de datos actualizados.

Para hacer frente a este problema de datos, los estudiosos del español coloquial recurren a fuentes alternativas como el habla observada en programas de televisión, y sobre todo telenovelas (p.ej. Matamala, 2008), o en los medios de comunicación (p.ej. Rueda et al., 2013). Primero, las series

---

2 Claro está que los anglicismos entraron en la lengua ya mucho antes pero en la época actual se nota un incremento considerable de su difusión y uso (García Palacios et al., 2016).

televisivas incluyen interacciones de carácter conversacional. Sin embargo, aunque tratan de ofrecer una imagen realista del habla espontánea, las conversaciones están premeditadas, y por lo tanto se sitúan más bien en una posición intermedia entre los géneros escritos y orales espontáneos (véase las discusiones sobre el uso de este tipo de corpus, p.ej. en Bednarek, 2019). Aun así, la comparación entre el habla conversacional espontánea y el habla televisiva se está convirtiendo en una nueva línea de investigación, que merece la pena ser desarrollada. Segundo, se observa que autores recurren cada vez más a datos recopilados en Twitter para analizar diferentes fenómenos lingüísticos. Entre las ventajas ofrecidas por este tipo de datos se destacan, entre otras cosas, su carácter actualizado y la libertad y espontaneidad con que hablan los usuarios. Sin embargo, aquí también se plantea de manera cada vez más acuciante la pregunta si esta variante puede considerarse como una imitación fiable del lenguaje hablado. Hay los que dicen que difiere bastante de la conversación oral y que manifiesta ante todo características de la lengua escrita: existe entre los hablantes una distancia locativo-temporal y los intercambios se suceden linealmente de forma asincrónica a través de un código gráfico (Padilla Herrada, 2016). En su estudio sobre el marcador pragmático *en plan*, De Smet y Enghels (2020) concluyen que los datos de *Twitter* parecen adecuados para el análisis de fenómenos ligados al alto grado de expresividad del lenguaje oral (como la intensificación o la atenuación), pero menos para el estudio de fenómenos lingüísticos condicionados por la interacción entre los hablantes y la alternancia de turnos de habla (como determinados usos de los marcadores pragmáticos y formas de tratamiento). Por lo tanto, es necesario acercarse a este tipo de datos con cautela.

El proyecto CORMA (*Corpus Oral de Madrid*) surgió para llenar esta laguna empírica y para documentar el español conversacional espontáneo tal y como se presenta actualmente en Madrid. El corpus se grabó entre 2016–2019, por el equipo de lingüística española de la Universidad de Gante en colaboración con la UNED,³ y quiere ser un banco de datos variado incluyendo grabaciones de interacciones orales espontáneas de la vida cotidiana. Por lo tanto, es un corpus ‘directo’, recogido en su contexto natural, frente a los corpus orales ‘indirectos’ como CREA o CORPES XXI oral (Briz, 2012).

---

3 En la composición del corpus participaron hasta la fecha Renata Enghels, Fien De Latte, Linde Roels, Kris Helincks, Sanne Tanghe, Marie Comer y Elena Azofra.

Se ha elegido la variedad capitalina por su prestigio y subsecuente influencia sobre el lenguaje de otras zonas de la Península. Más en concreto, el prestigio del que suele gozar la capital ('the capital's prestige', Jørgensen y Drange, 2012) explica por qué muchas innovaciones lingüísticas emergen en las metrópolis, de donde tienden a extenderse a zonas situadas en la periferia. Por consiguiente, es de suponer que la variedad madrileña presenta los modos lingüísticos más innovadores y de mayor influencia en la norma lingüística en contraste con otras variantes más periféricas.

El presente artículo persigue dos objetivos principales que se desarrollan en sendas partes. Primero, la mayor parte del estudio se dedica a dar a conocer el propio corpus e identificar sus características principales (Sección 2). En segundo lugar, quiere ilustrar las posibilidades de explotación del corpus a través del estudio de caso concreto del intensificador *mazo (de)* (Sección 3).

■ 2 Presentación del corpus

En pocas palabras, el corpus CORMA se define por los rasgos siguientes: (a) representa un corpus de interacciones lingüísticas en marcos y actividades cotidianos; (b) se caracteriza por un alto grado de variación situacional y sociolingüística, con un número representativo de participantes de ambos sexos, diferentes generaciones y diferentes niveles socio-culturales; (c) es un corpus de habla oral y conversacional, es decir los participantes interactúan de manera inmediata, cara a cara, están involucrados en diálogos, ante todo cooperativos, con un alto grado de dinamicidad (con muchas alternancias de turno entre los participantes) (Briz, 1995), y (d) es un corpus de habla espontánea, obtenida principalmente mediante la técnica ordinaria. Este apartado tiene como objetivo principal aclarar las decisiones metodológicas concerniente la colección de datos, su transcripción y la elaboración del corpus.

■ 2.1 Colección de datos

La recopilación de datos se ha realizado durante tres campañas de trabajo de campo llevadas a cabo entre 2016 y 2019. La primera campaña, que tuvo lugar en abril 2016, permitió recopilar 43 horas de grabación, correspondientes a 320.401 palabras transcritas, que representan el habla de 390

hablantes madrileños.⁴ La segunda campaña, realizada en enero 2019, tuvo como principal objetivo ampliar los datos de la segunda generación, sub-representada en el muestreo obtenido en la primera campaña. Esta segunda campaña de trabajo de campo proporcionó ocho horas de grabación, correspondientes a más o menos 88.117 palabras transcritas, e incluye el habla de 84 hablantes adolescentes. Finalmente, en octubre 2019 fue realizada la tercera y última campaña con el fin de equilibrar la composición sociolingüística del corpus, relacionada principalmente con el nivel socio-cultural de los hablantes de la segunda generación. Fueron recopiladas aproximadamente seis horas de grabación, correspondientes a aproximadamente 66.000 palabras, y representan el habla de 55 hablantes.

Con el fin de facilitar la búsqueda de participantes juveniles, colaboramos con distintos institutos en diferentes barrios en Madrid. Visitamos los institutos, presentamos el proyecto en las aulas (principalmente a grupos de 3º de ESO, 4º de ESO, 1º de Bachillerato y 2º de Bachillerato), y los alumnos se responsabilizaban de grabar conversaciones con amigos y/o familiares de la misma edad. En líneas generales, nos concentramos en grabar conversaciones mantenidas en distintas situaciones, que se pueden subdividir en cuatro ámbitos interactivos generales: (a) interacciones entre familiares en la esfera privada, (b) conversaciones entre amigos en la esfera pública o privada, (c) interacciones en contextos comerciales y (d) interacciones regulares entre personas que se (des)conocen en la esfera pública o privada. A lo largo de este apartado, se presentarán en más detalle las condiciones de recopilación, al igual que las características de las conversaciones grabadas.

Las conversaciones se grabaron mediante dos tipos de grabadoras. Primero, en la mayoría de los casos las grabaciones fueron hechas mediante el uso de una grabadora dada prestada por parte de las investigadoras a los participantes. Se disponían de diferentes tipos de grabadoras: Tascam DR-40, Philips Voice Recorder DVT 2000 y ZOOM H1 Handy Portable Digital Recorder. Los participantes también tuvieron la oportunidad de grabar por medio de su propio móvil.⁵ Todos los dispositivos disponen de un micrófono integrado y permiten obtener audios de buena calidad. En

---

4 Tres participantes tienen origen extranjero (latinoamericano, marroquí y francés) pero viven desde mucho tiempo en la capital española.

5 El uso de un dispositivo que forma parte esencial de la vida cotidiana moderna facilita el proceso de grabación, además de reducir posibles efectos que afecten a la espontaneidad de la interacción por causa de la presencia de la grabadora y la subsecuente consciencia de ser grabado.

contextos con bastante ruido de trasfondo, el responsable de la grabación también llevaba un micrófono externo para garantizar la calidad e inteligibilidad de las grabaciones (por ejemplo los niños en el parque o el camarero en el bar). Por razones de compatibilidad con los programas de elaboración del corpus (cf. Sección 2.4), los audios se han guardado en formato .wav.

En cuanto al procedimiento de grabación, se pueden distinguir dos métodos distintos: por un lado la grabación *(semi)secreta*, en que los participantes no son conscientes del hecho de que sean grabados (y la grabadora no está visible). Por otro, la grabación *ordinaria*, en que los participantes sí son conscientes de ser grabados. En este caso, la grabadora está visible (Briz y Val.Es.Co, 2002: 16). Las grabaciones fueron realizadas a cargo de los *reclutas*, los participantes responsables de las grabaciones. Los reclutas habían sido ‘captados’ siempre mediante una persona de contacto en Madrid, quien era un amigo o conocido mutuo de uno de los miembros del equipo académico y el propio recluta. En principio, solo el recluta estaba informado de antemano sobre la grabación y tenía control sobre ella: decide sobre la duración de la grabación, los participantes, la actividad, al igual que sobre el tema de la conversación. De todos modos, por varias razones prácticas, a menudo resultó imposible realizar las grabaciones en secreto. Así, la presencia de un micrófono externo o de la investigadora, la locuacidad de algunos participantes (p.ej. la peluquera) o la presentación del proyecto al grupo entero de amigos/compañeros de clase/colegas/familiares, son todos factores que explican por qué en muchas ocasiones, todos los participantes estaban informados al inicio de las grabaciones.

Sin embargo, la grabación era secreta para la mayoría de los clientes en los contextos comerciales, más precisamente para los del bar, la tienda de ropa, la floristería y la farmacia, puesto que solo el propietario o responsable del negocio estaba informado sobre las grabaciones. En los contextos de familia, amigos y conocidos, en cambio, la mayoría de los participantes solían ser informados de antemano sobre la grabación, salvo los que intervienen muy brevemente, de manera que estos contextos se caracterizan mayoritariamente por la grabación ordinaria (cf. Sección 2.2).

Claro está que la grabación secreta garantiza la obtención de datos auténticos y evita eventuales ajustes artificiales del lenguaje o posibles efectos negativos causados por el ‘miedo escénico’. No obstante, esta técnica complica el acceso a información sociológica de los participantes. Así, para varios participantes no está disponible información acerca de su edad,

vivienda, profesión o nivel educativo. Por tanto, sobre todo la especificación del nivel sociocultural resultó problemática para varios informantes.

Al mismo tiempo, cabe señalar que la técnica de la grabación ordinaria no anula la naturalidad de las conversaciones, la cual queda reflejada en el hecho de que los participantes ajusten raramente sus actividades cotidianas o el tema de conversación, a menudo íntimo, a pesar de ser conscientes de la grabación. Además, varios hablantes expresan su sorpresa cuando de repente se acuerdan de la presencia de la grabadora, lo que indica que no le prestan atención. Todos estos aspectos contribuyen evidentemente a la naturalidad, espontaneidad y autenticidad de las grabaciones.

La mayoría de las grabaciones han sido efectuadas sin la presencia de la investigadora, especialmente las entre amigos, colegas y conocidos. En estos casos, los reclutas le informaron a la investigadora, después de la grabación, sobre el número de participantes, sus edades, su papel en la conversación, al igual que sobre los aspectos situacionales en que se desarrolló la interacción. La ausencia de la investigadora contribuyó a la naturalidad de las interacciones, evitando posibles efectos relacionados con la 'paradoja del observador' (Labov, 1972). Solo en algunos casos específicos, la investigadora estaba presente como observador no participante, más precisamente en la mayoría de los contextos comerciales (en el bar, la tienda de ropa, la floristería, la farmacia, la peluquería, la tienda de muebles), donde estaba sentada en el fondo para tomar notas de campo. Su presencia permitió inquirir información sobre el sexo y la edad de los participantes y observar más detalladamente el curso de la interacción. Por último, en cinco conversaciones entre amigos, en dos entre familiares y en dos entre conocidos, la investigadora estaba presente como participante porque era conocida de uno de los participantes.

Evidentemente, con el fin de cumplir con las leyes de privacidad europeas, los participantes responsables tuvieron que dar su consentimiento informado explícito. El documento de consentimiento especifica varias informaciones: los objetivos de la investigación, formulados en términos generales para no afectar la espontaneidad de las conversaciones ('investigación sobre la interacción social entre hablantes españoles'), el alcance de los datos, el tratamiento confidencial y anónimo de los mismos, al igual que el derecho de cada participante a retirar su participación en cualquier momento. En el caso de que los participantes eran menores de edad, también se requirió el consentimiento informado de los padres. Cabe señalar que ninguno de los participantes estaba informado sobre los fines específi-

cos de la composición del corpus, con el fin de salvaguardar la autenticidad de los datos.

En suma, las grabaciones fueron recopiladas de manera no guiada y flexible, lo que se refleja en el autocontrol sobre la grabación y las circunstancias de la misma por parte del recluta. No obstante, este procedimiento implica algunas restricciones en cuanto a las características del corpus, a saber, las grabaciones presentan bastante variación en cuanto a su duración, el número de participantes y la calidad del audio (con más o menos ruido de trasfondo). Luego, la distribución sociolingüística de los participantes no es igualitaria en los distintos contextos de grabación.

■ 2.2 Descripción de los datos recopilados

Como nuestro objetivo era recopilar un muestreo representativo del lenguaje madrileño coloquial, aspiramos a componer un conjunto de interacciones diarias o regulares, en las cuales los participantes realizan actividades cotidianas, en su entorno natural. Las conversaciones grabadas fueron mantenidas en la esfera privada o pública, por participantes que se conocen personalmente (p.ej. colega de trabajo, conocido), íntimamente (p.ej. amigo, familiar) o por participantes que se desconocen (p.ej. dependiente y cliente). Evidentemente, se evitó grabar conversaciones entabladas en contextos formales, porque estas van sujetas a normas y restricciones institucionales que frenan la espontaneidad y naturalidad de las interacciones. En otros términos, el objetivo primario de la creación del corpus consistió en recopilar *conversaciones coloquiales*. De todos modos, la definición de este género discursivo y su distinción con otros (sub)géneros no está exenta de retos. En primer lugar, en palabras de Briz (1995: 27–30; 2010: 25, 32), una interacción se considera *conversacional* si es oral, inmediata, dialógica, cooperativa, dinámica, no predeterminada, y con mucha retroalimentación. Si uno o más de estos rasgos faltan o están presentes en menor medida, se trata de una conversación periférica.

En cuanto al parámetro de *coloquialidad*, la mayoría de las conversaciones incluidas en el corpus se caracterizan por la igualdad entre los participantes, el ámbito discursivo familiar, la temática no especializada, la ausencia de planificación, y la finalidad interpersonal del acto comunicativo, de manera que se consideran conversaciones coloquiales prototípicas (Briz, 1998: 41). De todas formas, cabe señalar que estos rasgos ‘coloquializadores’ se presentan en mayor o menor medida, de modo que conviene distinguir entre diferentes grados de coloquialidad y por consiguiente, entre con-

versaciones coloquiales prototípicas y periféricas. A modo de ilustración, una conversación entre jóvenes amigos en el parque se considera más coloquial que una transacción entre un farmacéutico y un cliente suyo.

Efectivamente, el corpus incluye algunas interacciones menos informales por su carácter fundamentalmente transaccional, las cuales resultan por tanto menos dinámicas, puesto que siguen un sistema de turnos más pre-determinado. Conviene considerarlas conversaciones coloquiales periféricas. Se trata por ejemplo de una conversación entre un distribuidor de muebles y los propietarios de un negocio en torno a la instalación de una cocina. El propósito transaccional y la alternancia de turnos relativamente fija caracterizan igualmente a la mayoría de las conversaciones mantenidas en los contextos de ‘atención al cliente’, por lo que estas también se describen como menos coloquiales. Sin embargo, decidimos incluir todas estas interacciones porque cumplen con todos los demás requisitos de recopilación de datos, incluso la variación socio-situacional y el carácter cotidiano, espontáneo y sumamente conversacional.

Además, tres conversaciones se han mantenido por teléfono,⁶ las cuales resultan por tanto menos inmediatas en comparación con las interacciones cara a cara. Aunque no se registraron los turnos del interlocutor, se ha decidido mantenerlas porque siguen siendo relevantes: el hablante grabado produjo suficientes datos lingüísticos, de manera que el tema de conversación, el desarrollo de la misma, al igual que la relación entre los interlocutores son deducibles del material disponible. Además, consideramos que la distancia espacial no compromete el carácter conversacional de la grabación.

Es importante subrayar que, por motivos de representatividad, mucha atención fue dedicada a los metadatos de las conversaciones, es decir, a cualquier tipo de información disponible acerca de las condiciones de la grabación y de las características sociológicas de los participantes. En concreto, registramos sistemáticamente información sobre las siguientes variables situacionales y sociológicas:

- 1) información sobre la grabación:
  - a) fecha
  - b) duración
  - c) lugar de la grabación: barrio y entorno espacial (p.ej. ‘Embajadores’, ‘en casa’)
  - d) investigadora responsable

---

⁶ Se trata de una conversación entre dos colegas, una entre un abogado y un cliente suyo, y otra entre el propietario de un negocio y un albañil.

- 2) información sobre la conversación:
  - a) tema de la conversación (p.ej. viajar, escuela, trabajo, familia)
  - b) propósito conversacional: interpersonal – transaccional
- 3) información sobre la técnica de grabación:
  - a) papel del investigador: ausente – presente observador – presente participante
  - b) tipo de grabación: (semi)secreta – ordinaria
- 4) información sobre los participantes:
  - a) número de participantes
  - b) información sociológica de cada participante (si está disponible):
    - 1) sexo: masculino – femenino – na
    - 2) edad: generación 1 (0–11) – generación 2 (12–25) – generación 3 (26–55) – generación 4 (+55)⁷
    - 3) nivel educativo: primario – secundario – enseñanza superior
    - 4) profesión
    - 5) rol (basado en la relación con el responsable de la grabación)
    - 6) observaciones adicionales (p.ej. origen extranjero del hablante)
- 5) notas de campo (cualquier información suplementaria relevante para el curso y el análisis posterior de la conversación)

La recopilación resultante de la primera campaña de trabajo de campo puso en evidencia algunos desequilibrios en cuanto a la representación de los distintos grupos sociológicos comprendidos en el corpus. Más en concreto, la distribución reveló una llamativa sobrerrepresentación de la tercera (36,2%; n=141) y cuarta (33,1%; n=129) generación, mientras que la segunda generación quedó subrepresentada (11,8%; n=46).⁸ Estas deficiencias se eliminaron gradualmente mediante las dos campañas de trabajo de campo posteriores: la segunda campaña se organizó con el fin de remediar el desequilibrio generacional, mientras que la última campaña tuvo

7 Estas categorías se basan en la clasificación sociolingüística tradicional de los grupos etarios (Labov, 1972; Moreno Fernández, 1996 y el corpus PRESEEA): 20–34, 35–54, y +55, con un grupo adicional de ‘niños’ (0–11). Como consecuencia, el segundo grupo, el de los jóvenes, se ha ajustado a los 12 años de edad, considerada como el inicio (psicológico y biológico) aproximado de la adolescencia (Eisenstein, 2005) y la edad de entrada en la enseñanza secundaria. El límite de 26 años para el tercer grupo (adultos: 26–55) fue elegido por ser la edad que significa aproximadamente la transición de la vida estudiantil a la vida laboral, la obtención de la independencia económica y la consolidación del crecimiento físico y psicosocial.

8 Estas proporciones desiguales se reflejan también en el número de palabras por generación: generación 2 = 41.844 palabras; generación 3 = 170.313 palabras; generación 4 = 85.499 palabras.

como principal objetivo remediar el predominio de los hablantes de nivel sociocultural (medio-)alto en el grupo de la segunda generación (cf. *supra*).

De todos modos, cabe señalar la dificultad de precisar de manera objetiva determinadas características, especialmente el nivel sociocultural de los participantes. Más en concreto, para determinar el nivel sociocultural de los participantes, hay que recurrir a diferentes parámetros económicos, sociales, (espacio-)físicos y personales, como el nivel de estudios, la profesión y la vivienda (Helincks, 2016). En el corpus CORMA, hemos recurrido básicamente al nivel socioeconómico del barrio vivencial para determinar el nivel sociocultural de los participantes.⁹ El nivel sociocultural de los alumnos de instituto se basa en el barrio donde se encuentran los centros educativos colaboradores. De todos modos, como mencionado (cf. *supra* Sección 2.1), el carácter secreto y/o flexible de muchas grabaciones impide el acceso a información sociológica de muchos participantes (especialmente acerca de su barrio de vivienda, profesión, nivel de estudios), la cual resulta por tanto deficiente en varios casos.

Finalmente, siguiendo los ámbitos interaccionales de grabación, las conversaciones se pueden clasificar en una de las categorías siguientes: ‘familia’, ‘amigos’, ‘interacciones regulares’ y ‘atención al cliente’, y se caracterizan por los siguientes tipos de variación (basado en Helincks [2016] para el *Corpus de Conversaciones Espontáneas del Español en Chile – Iquique* [CCEEC-I]):

- 1) familia (11 conversaciones; 4h 20m 28s; aprox. 39.652 palabras)
  - diferentes familias
  - variación sociolingüística (en cuanto a la edad, el sexo y el nivel sociocultural)
  - variación relacional (en cuanto a los roles funcionales y la composición del grupo)
  - diferentes actividades (comiendo, jugando a las cartas, charlando, visitando a los padres)
- 2) amigos (56 conversaciones; 26h 51m 31s; aprox. 245.274 palabras):
  - diferentes grupos de amigos (compañeros de clase o de la universidad)

---

9 Fidel Oliván (2015) analiza las características sociológicas de cada distrito de la capital en correlación con el comportamiento electoral de los votantes. Las características tomadas en consideración en su análisis son las siguientes: renta media, tasa de desempleo, población extranjera, nivel de estudios, tasa de juventud y tasa de vejez. Con base en estos criterios, hemos elaborado nuestra propia clasificación de los distritos madrileños según su nivel socioeconómico (bajo; medio-bajo; medio; medio-alto; alto).

- variación sociolingüística (en cuanto a la edad, el sexo y el nivel socio-cultural)
  - diferentes actividades (en el parque, durante el recreo, jugando a los videojuegos o a los juegos de mesa, almorzando en la facultad, haciendo tareas, cenando en un restaurante, caminando a casa, en el coche, durante un curso de punto y ganchillo, etc.)
- 3) interacciones regulares (9 conversaciones; 5h 28m 36s; aprox. 32.524 palabras):
- interacciones entre colegas durante el trabajo (albañiles, abogados) y encuentros entre conocidos (habitante de un inmueble y el portero, padres durante un partido de rugby de sus hijos, padres de compañeros de colegio, dueños de dos negocios colindantes)
  - diferentes relaciones
  - diferentes grados de formalidad
  - diferentes situaciones con diferentes actividades
- 4) atención al cliente (24 conversaciones; 22h 36m 30s; aprox. 157.156 palabras):
- diferentes situaciones comerciales con diferentes servicios (bar, farmacia, floristería, tienda de ropa, tienda de muebles, peluquería, salón de belleza)
  - variación sociolingüística de los participantes (con respecto al dueño o responsable de los comercios colaboradores).

■ 2.3 Transcripción y composición del corpus

La transcripción de las grabaciones fue realizada por hablantes nativos del español mediante el programa Praat (<www.praat.org>).¹⁰ Todas las transcripciones (en formato .Textgrid) fueron controladas por miembros del equipo de lingüística hispánica. El programa Praat permite crear una capa de transcripción ('transcription tier') por cada hablante participante y dividir su habla transcrita en diferentes 'segmentos' o unidades de habla, correspondientes a enunciados.¹¹ De esta manera, el programa permite

10 Colaboramos con estudiantes hispanohablantes que pasaron una estancia Erasmus en la Universidad de Gante, al igual que con estudiantes nativos de español de nuestra facultad. Todos estudiaban Lingüística (Aplicada) y fueron remunerados por su colaboración.

11 El *enunciado* se define como "el segmento de discurso que corresponde a una acción independiente, a una intención determinada del hablante. Es aislable en tanto posee fuerza ilocutiva propia y es identificable por la presencia de ciertas marcas lingüísticas prosódicas y semánticas" (Albelda et al., 2014: 39).

mostrar el habla simultánea de varios interlocutores en una sola ventana. Sin embargo, por causa del reconocimiento ocasionalmente problemático de las voces, la adscripción del texto al participante correcto constituyó un reto para los transcripores, sobre todo en el caso de conversaciones caracterizadas por un gran número de participantes con el mismo perfil sociológico (p.ej. una conversación entre cinco chicas adolescentes). En el caso de que el texto producido resulte ininteligible, por la deficiente calidad del audio o por el habla simultánea, se lo indica mediante el signo (()). En una fase posterior, todas las transcripciones fueron importadas en Partitur Editor, el primero de los tres subprogramas de Exmaralda (<www.exmaralda.org>), que permite la alineación automática de texto y audio por conversación grabada, al igual que la especificación de los distintos tipos de *tiers* por participante (de transcripción o de anotación).

Conviene señalar que las transcripciones son de carácter ortográfico, siguiendo las reglas de la ortografía normativa oficial (RAE, 2010), con la excepción de dos rasgos fonéticos típicos de la oralidad, a saber la aspiración de la *-s* implosiva (González Montero, 1993) y la elisión de consonantes o sílabas (Gómez Molina y Gómez Devís, 2010).¹² Por su carácter uniformador, la transcripción ortográfica genera dos importantes ventajas, simplificadoras del proceso de transcripción: por un lado, reduce la toma de decisiones por parte de los transcripores, que comprometería la uniformidad del corpus. Por otro, implica una representación intacta de las unidades léxicas y estructuras sintácticas, por lo que facilita la posterior búsqueda y recuperación de información en el corpus. Está claro que la homogeneidad y uniformidad del corpus constituyen un aspecto crucial para su utilización como fuente de datos, al igual que para el posterior desarrollo de aplicaciones (automáticas) de búsqueda, recuperación y etiquetación del texto.

La mayor desventaja de la transcripción ortográfica es que no permite la recuperación de aspectos fonéticos particulares. De todos modos, el acceso directo al audio, propio de los corpus orales alineados, hace posible futuros análisis prosódicos y acústicos de los datos. Igualmente, cabe señalar que dentro de los márgenes de la norma lingüística, se admiten ciertas alteraciones al nivel morfológico y léxico, con el fin de obtener una representa-

---

12 Evidentemente, se ha de tomar en cuenta esta representación fonética a la hora de realizar búsquedas en el corpus. Así por ejemplo, si se desea obtener todas las ocurrencias de la conjunción *es que*, hay que introducir las dos posibles grafías, de acuerdo con la pronunciación, a saber *es que* y *eh que*.

ción intacta de esas unidades. Así, variantes morfológicas divergentes del estándar se transcriben de manera fiel a su producción fónica, como por ejemplo casos de leísmo no aceptados por la norma.

Se creó igualmente, además de la línea de transcripción, para cada participante una línea de anotación, destinada a la especificación de información prosódica, extralingüística o paralingüística relevante para el análisis del registro oral. La lista siguiente presenta los signos utilizados para registrar determinados rasgos, de índole variada, manifestados en las conversaciones grabadas:

- línea de transcripción:

(( ))	palabra o fragmento ininteligible
<vamos>	cita reproducida
lo que p-	truncamiento o (auto)interrupción de una palabra ¹³
cansa'o	elisión de consonantes o sílabas
pa'	
eh que	aspiración de /s/ implosiva
- línea de anotación:
  - (tos)
  - (risa)
  - (alargamiento vocálico)

Aunque se ha aspirado al máximo a la homogeneidad de las transcripciones mediante sesiones informativas y la elaboración de una guía con instrucciones para los transcriptores, la revisión de las transcripciones ha puesto en evidencia algunas deficiencias al respecto. Por consiguiente, en una fase siguiente, se dedicará especial atención a la homogeneización de los datos mediante la implementación sistemática de las reglas de transcripción, antes de proceder a la informatización definitiva del corpus. Un aspecto que ha requerido particular atención es la transcripción de risas y de determinados elementos discursivos fáticos e interjectivos, esenciales para el desarrollo de la conversación cara a cara. Basándonos en los criterios de PRESEEA (Moreno Fernández, 2006) y ESLORA (Barcala et al., 2018), distinguimos los siguientes elementos: *ah, ay, aba, mmm, eeh, pff, bah*, a los que se pueden añadir otros como *oh, jo, bof, bua, mbm*, tal y como se han presentado en el CORMA. Estos elementos se destacan entre los que más dudas y problemas de homogeneidad plantean en el proceso de transcripción.

---

13 Se distinguen dos situaciones: (a) repetición/truncamiento de partes de palabras: indicación mediante un guion (p.ej. *Di-di-dime.*); (b) repetición/truncamiento de palabras enteras: no se pone nada (p.ej. *El el el Juan.*).

Por último, cabe señalar que por motivos de protección de la privacidad de los participantes, todos los datos identificadores se han pseudonimizado, tal y como queda especificado en el documento de consentimiento informado, en que se garantiza el pseudonimato de los participantes. Para conseguir esto, se han pseudonimizado todos los nombres propios mencionados en las conversaciones, tanto los de los propios participantes como los de personas aludidas en las conversaciones, al igual que los topónimos que posibiliten la identificación de una persona.

Igualmente, a cada hablante le hemos asignado un código, con base en su rol conversacional, su edad, género, y orden de intervención. Los códigos también han sido utilizados para etiquetar las líneas de transcripción y anotación correspondientes a cada participante en la fase de transcripción. Así por ejemplo, el hablante con el código de identificación AM2F1 participa en el corpus en cuanto amiga (AM) (= rol), pertenece a la segunda generación (2) (= edad), y es una mujer (F) (= género). El 1 final significa que fue la primera en participar en la conversación. Este código, además de garantizar el carácter anónimo de los datos, nos permite particularizar a todos los participantes en el corpus sin comprometer su privacidad y distinguir entre las diferentes relaciones contraídas entre ellos. Igualmente, se ha creado un código de identificación para cada conversación: AM.GEN3.F.01 constituye la primera conversación (01) grabada entre amigas (AM, F) adultas (GEN3).

En una fase posterior, se ha creado un corpus digital en Coma, el segundo subprograma de Exmaralda, que permite vincular cada una de las transcripciones con el audio correspondiente para así componer el corpus, al igual que añadir los metadatos de la grabación y de los hablantes por conversación incluida, tal y como quedan documentados en las fichas técnicas. Al importar los audios y transcripciones en el programa, Coma genera una segmentación automática de cada transcripción, la cual posibilita la creación de una lista de palabras, al igual que la recuperación del total de palabras por contexto de grabación, por grabación, por hablante, y del corpus entero. Una vez construido en Coma, el corpus se puede consultar a través del último subprograma de Exmaralda, Exakt, que permite realizar búsquedas y análisis detallados, gracias a la especificación de los metadatos y la segmentación de las transcripciones realizadas en Coma. Más precisamente, el programa permite realizar búsquedas combinadas de distintas variables sociales con variables léxicas y gramaticales, siempre con acceso inmediato a los fragmentos de audios correspondientes a las concordancias de la consulta. Además, es posible recuperar información acerca de las fre-

cuencias de los resultados de búsqueda, copiar o descargar las concordancias en otro formato textual (.html o .xml), y ampliar el contexto izquierdo y derecho.

Hasta el momento, el corpus (.coma), todas las transcripciones (.Textgrid) y todos los audios (.wav) se guardan en un disco de red de la Universidad de Gante, con acceso limitado. La consulta del corpus se realiza a través de Exakt. De todos modos, con el fin de facilitar el acceso al corpus sin restricciones, estamos trabajando en el diseño de una aplicación de consulta en línea, siguiendo el ejemplo de otros corpus orales de lengua española, como ESLORA (Barcala et al., 2018) y COLA (Jørgensen, 2013). Al igual que Exakt, esta aplicación permitirá realizar búsquedas y análisis específicos y combinados, con acceso al audio alineado, y hará posible la visualización del contexto izquierdo y derecho así como la descarga de los resultados en otro formato textual. También habrá acceso al texto completo de las transcripciones (también disponibles en pdf). Evidentemente, queda mucho trabajo pendiente, por realizar en un futuro (próximo), como la lematización y la anotación morfosintáctica del corpus, que favorecerá la extracción de información de lema y categorías morfosintácticas a partir del texto.

En lo que sigue, se ilustrarán la aptitud y relevancia del CORMA para el estudio de fenómenos lingüísticos típicos del español coloquial contemporáneo.

■ 3 Estudio de caso: microdiacronía reciente del intensificador *mazo (de)* en el lenguaje juvenil

A través de un estudio de caso concreto, el presente apartado quiere demostrar que el corpus CORMA abre perspectivas para la detección de cambios lingüísticos recientes.¹⁴ Como el método de recopilación del habla de los jóvenes en el CORMA se equipara al diseño de COLAm (*Corpus Oral de Lenguaje Adolescente de Madrid*), se presentan las condiciones necesarias para llevar a cabo estudios de diacronía reciente. Más en concreto, la comparación del subcorpus del habla juvenil del CORMA, grabado entre 2016 y 2019, con el corpus COLAm, grabado entre 2003 y 2007, permite examinar la extensión y la velocidad del cambio lingüístico en el lenguaje

---

14 Seguimos la asunción de que el cambio lingüístico no siempre afecta el sistema a largo plazo, sino que también puede consistir en cambios lingüísticos recientes que generan una variación sutil en la lengua. Estos cambios actuales (*current changes*) se definen como “changes in the language that have taken place over relatively short spans of time, over decades rather than centuries” (Aarts et al., 2013: 1).

juvenil del siglo XXI. El tema de la intensificación constituye un fenómeno muy apto para este propósito dado el supuesto cambio rápido en el paradigma de los intensificadores, siendo elementos versátiles y expresivos (Tagliamonte, 2008; Palacios y Núñez, 2014). Por su uso recurrente en la lengua hablada, los intensificadores pierden rápidamente su fuerza simbólica y expresiva. Por consiguiente, los hablantes sienten la necesidad de renovar sus estrategias de intensificación, razón por la cual Stenström (2005: 206) define la intensificación como la categoría lingüística “with the most rapid turnover”. Encima, es sobre todo la generación de adolescentes que integra y acepta fácilmente nuevas formas en su paradigma de intensificadores, ya que suelen funcionar como indicios lingüísticos de la identidad joven (Lorenz, 2002). De hecho, el lenguaje juvenil se considera como el catalizador del cambio lingüístico, que prepara e indica nuevas tendencias que más tarde pueden difundirse y estandarizarse (Eckert, 1997; Zimmermann, 2002).

Así las cosas, por falta de corpus orales comparativos, hasta la fecha no fue evidente comprobar estos supuestos cambios en el paradigma de los intensificadores. Gracias a que el subcorpus del habla juvenil del CORMA se ha obtenido de manera paralela al diseño de COLAm, se pueden a partir de ahora efectuar estudios comparativos del habla innovadora juvenil. Para comprobar el ritmo con el cual los intensificadores se renuevan en su lenguaje, efectuaremos un estudio de caso, enfocándonos en el intensificador *maz̃o* (*de*). Este elemento fue identificado como intensificador propio de la conversación juvenil, puesto que casi no ocurre en la lengua estándar (Stenström, 2008; Martínez López, 2009). Su uso se acerca al funcionamiento de palabras de grado más comunes como *muy* (1) o *mucho* (2).

- (1) IR2F16 Qué va tía, estaba *maz̃o* triste diciendo <Es que se me ha, se me ha enfadado Miguel> (CORMA)
- (2) IR2F8 Sí, en plan, que yo sudo *maz̃o*, tía (CORMA)

■ 3.1 De nombre colectivo a intensificador multifuncional

Maz̃o (*de*) constituye una innovación de intensificación juvenil del inicio del siglo XXI (Stenström, 2005: 219), y es el resultado de un proceso de gramaticalización (Enghels y Roels, 2017). En su uso pleno y más particularmente en sus acepciones de “conjunto abundante de papeles u otras cosas atadas o unidas formando grupo” y “martillo grande”, el lexema *maz̃o* ya

incluye referencias a los conceptos de ‘aumento’ o ‘gran cantidad’. Por tanto, se puede considerar como un nombre colectivo que, por un proceso de blanqueamiento semántico, ha perdido su significado léxico de ‘configuración colectiva’ para cumplir funciones gramaticales. Es de suponer que ha sido reanalizado sintácticamente como cuantificador gracias a la convencionalización de la relación entre la construcción cuantificadora binominal y el concepto de cantidad (p.ej. *un montón de, una barbaridad de* + N2).¹⁵ Más en concreto, ha pasado de un nombre *mazo* (N1) a un modificador *mazo de* (N2) de un N1 como se ve en (3) (véase Enghels y Roels, 2017 para más detalles).

(3) MAORE2J01: sí, tiene *mazo de* cosas o sea tiene en plan (COLAm)

Desde allí, *mazo (de)* se ha convertido en un intensificador multifuncional que desempeña diferentes funciones sintácticas. Así actúa entre otros como modificador adverbial de un núcleo verbal (*molar* en [4a]),¹⁶ de una forma adjetival (*bonito* en [4b]), de un adverbio (*bien* en [4c]) o como cuantificador de un nombre (*hambre* en [4d]).

(4a) IR2F5 Ya, ¿a que mola *mazo*?

(4b) IR2F8 Llevaba un abrigo tía, en plan *mazo de bonito* de Pedro Del Hierro tía, y volví con el abrigo hecho mierda

(4c) IR2F9 Y bueno, estuvimos ahí tía, en realidad me lo pasé *mazo bien* tía

(4d) IR2F2 Es que tengo *mazo hambre* o sea, me voy a pedir algo eh contundente (CORMA)

Además, aparece como intensificador independiente en el discurso, un uso que hasta la fecha no ha sido descrito. En (4e), *mazo (de)* llega a cumplir una función pragmática específica como elemento afirmador de la aserción anterior. Mediante este uso, el hablante refuerza y afirma las ideas o sentimientos formuladas anteriormente por las (inter)locutoras. Esta observación parece indicar que, además de su paso de elemento léxico a elemento

15 Los cuantificadores binominales sirven ante todo para cuantificar de manera expresiva el N2 (p.ej. *un montón de dinero, una barbaridad de gente*). Verveckken y Delbecque (2015) señalan que, como la asociación entre la construcción binominal y el concepto de cantidad se ha convencionalizado bastante, cualquier nombre que refiere a una masa o a una multiplicidad de entidades tiene acceso a la construcción.

16 Resulta particularmente frecuente la colocación *molar mazo* que los jóvenes utilizan para expresar que algo les apetece (Enghels y Roels, 2017).

gramatical (gramaticalización), también adquiere una función pragmática (pragmaticalización).

- (4e) IR2F18 Y encima, es superpe-, es superpesada es superpesa-
 IR2F20 Eee - es una hija de puta
 IR2F19 *Mazo* (CORMA)

Sin embargo, tanto el proceso de gramaticalización como el uso pragmaticalizado merecen estudios más profundizados, que comparan el uso en diferentes décadas. La elaboración del corpus CORMA abre nuevas perspectivas para llevar a cabo este tipo de estudios diacrónicos, proporcionando los datos orales necesarios para poder indagar en procesos de cambios lingüísticos recientes.

En lo que sigue, llevaremos a cabo un estudio contrastivo del intensificador *mazo (de)* en dos corpus juveniles. Más en concreto, estudiaremos la frecuencia y el uso (socio)lingüístico de *mazo (de)* en el corpus COLAm y en los datos del habla juvenil del corpus CORMA. Mediante este estudio de caso comparativo de diacronía reciente se pretende estudiar la velocidad del cambio (socio)lingüístico dentro del lenguaje innovador de los jóvenes. Los parámetros analizados son los siguientes: cambios en la productividad del intensificador, en términos de su uso absoluto y la gama de variantes formales (3.2), la función gramatical del intensificador y la categoría gramatical que modifica (3.3), cambios en el conjunto de valores semánticos y pragmáticos que expresa (3.4), y la difusión social de su uso (3.5).

■ 3.2 Cambios en la productividad de *mazo (de)*

Un estudio comparativo de todas las ocurrencias de *mazo (de)* en ambos corpus (cf. Tabla 1) revela que la frecuencia de uso permanece aproximadamente igual, con un ligero aumento en el corpus más reciente, en términos de frecuencias normalizadas.

COLAm		CORMA	
#	fn/10.000	#	fn/10.000
664	14,55	145	16,45

Tabla 1. Frecuencia de *mazo (de)* en COLAm y CORMA

A pesar del ligero aumento en la frecuencia de uso del intensificador *mazo* (*de*), se reduce la variación formal del intensificador en el corpus más reciente (cf. Tabla 2).

	COLAm		CORMA	
	#	%	#	%
<i>mazo</i>	373	56	124	86
<i>mazo de</i>	285	43	21	14
<i>mazos de</i>	4	0.5	0	0
<i>maza</i>	2	0.5	0	0
Total	664	100	145	100

Tabla 2. Variación formal de *mazo* (*de*) en COLAm y CORMA

Al inicio del siglo XXI, tanto la forma *mazo* como *mazo* (*de*) se usan frecuentemente. La coexistencia de *mazo de*, al lado de *mazo*, apunta a que el elemento ha llegado a un grado más avanzado en la jerarquía de gramaticalización: *mazo* introduce un sintagma preposicional (encabezado por *de* como en la estructura binominal *mazo de tiempo*) y se incorpora aún más en la estructura gramatical. Este uso más gramaticalizado de *mazo* (*de*) parece que está yendo cuesta abajo dado que en el CORMA surge solo en un 14% de los casos observados, contrariamente a su uso recurrente (43%) en COLAm. En el corpus COLAm, el intensificador generalmente invariable aparece incluso en su forma femenina (*maza*) y plural (*mazos de*), por concordancia con el nombre modificado (p.ej. *modelos* en [5]):

- (5) MALCE2G04: están guapos
 MALCE2J01: por eso
 MALCE2G04: y hay mazo hay *mazos* de modelos (COLAm)

■ 3.3 Cambio (morfo)sintáctico

En segundo lugar, conviene estudiar la función gramatical que desempeña el intensificador. Ya sabemos que *mazo* funcionó inicialmente como un nombre con significado de, o bien “conjunto abundante de papeles u otras cosas atadas o unidas formando grupo” (DRAE), o bien “un nombre que designa una gran cantidad” como en *me gusta un mazo* (Iglesias, 2003) (cf. Sección 3.1). Si se examina la Tabla 3, resulta claro que hoy en día su uso ya no se restringe a este uso nominal.

	COLAm		CORMA	
	#	%	#	%
Adverbio	465	70	92	63
Adjetivo	139	21	40	28
Partícula	37	5.5	12	8
Dudoso	14	2	1	1
Sustantivo	7	1	0	0
Uso metalingüístico ¹⁷	2	0.5	0	0
Total	664	100	145	100

Tabla 3. Función gramatical de *mazo (de)* en COLAm y CORMA

El uso como sustantivo que indica una gran cantidad (*un mazo*), categoría gramatical inicial de *mazo (de)*, se usa marginalmente en el corpus COLAm (6) pero ya no se documenta en el CORMA.

- (6) MALCE2V01: a ver eh eh luego lo reparto si fuese en litros. si esto fuese en cien litros siempre sería volumen
MALCE2G02: un *mazo* (COLAm)

Para resumir, en el siglo XXI, *mazo (de)* se gramaticalizó hasta funcionar como adverbio (cf. (4a) *mola mazo*) y adjetivo (cf. (4d) *mazo hambre*). Incluso aparece como partícula independiente, con frecuencia ascendiente, uso que se comentará a continuación en más detalle (cf. Sección 3.1, 3.4).

También resulta interesante estudiar el alcance de *mazo (de)* que se define por las categorías gramaticales modificadas por el intensificador. Como muestra la Tabla 4, son muchas las categorías gramaticales modificadas por *mazo (de)*, por lo cual se puede concluir que se ha convertido en un intensificador multifuncional en el lenguaje juvenil madrileño.

17 En estos usos metalingüísticos (p.ej. MAMTE2J01: lo de *mazo* y las expresiones estas que decimos), los jóvenes muestran que son bien conscientes de su lenguaje privativo y no estándar, identificando *mazo* como un elemento típico de su grupo generacional.

	COLAm		CORMA	
	#	%	#	%
Verbo	211	32	47	32
Adjetivo	208	31.5	36	25
Sustantivo	143	21.5	40	28
Independiente	49	7	12	8
Adverbio	40	6	9	6
Dudoso	13	2	1	1
Total	664	100	145	100

Tabla 4. Función gramatical (alcance) de *mazo (de)* en COLAm y CORMA

Así, en ambos corpus *mazo (de)* modifica frecuentemente a verbos (cf. (4a) *mola mazo*), adjetivos (cf. (4b) *mazo de bonito*) y sustantivos (cf. (4d) *mazo hambre*), aunque también aparece con menos frecuencia como modificador de adverbios (cf. (4c) *mazo bien*) o de forma independiente (cf. (4e) *mazo*). Si comparamos ambos corpus, no se observan cambios significativos en el alcance del intensificador.

■ 3.4 Cambio semántico-pragmático

Otra pregunta que surge es cuáles son los valores semántico-pragmáticos expresados por el intensificador bajo examen. Los seis valores destacados se resumen en la Tabla 5.

	COLAm		CORMA	
	#	%	#	%
Aumento cualitativo	375	56.5	67	46
Aumento cuantitativo	210	31.5	57	39
Entre cual. y cuant.	6	1	7	5
Afirmador aserción anterior	37	5.5	8	5.5
Muletilla	0	0	4	3
Dudoso	36	5.5	2	1.5
Total	664	100	145	100

Tabla 5. Valores semántico-pragmáticos de *mazo (de)* en COLAm y CORMA

Cuando *mazo* (*de*) subraya la cualidad de la base léxica (p.ej. *mazo de bonito*), tiene el valor semántico de aumento cualitativo (para más informaciones, véanse Enghels y Roels, 2017). Es el valor más frecuente en ambos corpus, aunque sufre un descenso en el CORMA (del 56.5% al 46%). El aumento cuantitativo del elemento modificado (p.ej. *mazo de tiempo*) al contrario, ha subido (del 31.5% al 39%). En algunos casos ambas lecturas aumentativas se presentan a la vez; en (7) la interpretación varía entre una lectura cualitativa (el ataque es intenso) y cuantitativa (el gato ataca varias veces).

- (7) MFA2M1 el gato de Rodri, qué asco. Le pones el dedo así como un gusano y te ataca. Te ataca *mazo* eh (CORMA)

Encima de estos valores semánticos básicos, *mazo* (*de*) también tiene un valor pragmático de afirmador de una aserción anterior en ambos corpus (cf. Sección 3.1). Así en (8) la hablante joven aumenta la fuerza del acto de habla de su interlocutora, afirmando y repitiendo su aserción.

- (8) IR2F2 Ya...Sandra Pesá. ¡Sandra Pesada
IR2F1 Eh... es que hemos hecho tía-¡*Mazo* tía es que me suena a a pesada! Sandra Pesá (CORMA)

De hecho, en las conversaciones del CORMA, incluso se destaca un uso pragmático de *mazo* que nunca ha sido documentado anteriormente, lo que sugiere que se trata de un valor innovador y reciente en el habla juvenil. Considérense el acto de habla siguiente (9), extraído de una conversación entre dos amigas de 16 años de edad.

- (9) IR2F9 Y luego en plan estuvimos ahí un rato tal, y en realidad mazo bien, o sea, yo es que estaba tía *mazo* en plan de que ni me apetecía quedar. Y es que luego cuando estaba con él es como que tía, me estuve riendo mazo tía, y es como que jolín super bien (CORMA)

En este contexto, *mazo* ha perdido gran parte de su significado conceptual hasta actuar como un tipo de partícula discursiva. De hecho, su uso se acerca a la función de una muletilla que permite al hablante estructurar su discurso, incrementando a la vez la fuerza del contenido proposicional siguiente. Es llamativo que en los cuatro casos encontrados de este valor pragmático, *mazo* siempre coocorra con el marcador de aproximación *en*

plan. En suma, la aparición de este nuevo uso en el lenguaje juvenil contemporáneo sugiere que *maz̃o (de)* se ha pragmaticalizado aún más hasta convertirse en un tipo de muletilla.

■ 3.5 Cambio sociolingüístico

Por último, es interesante observar brevemente los cambios que se detectan en el perfil social de los usuarios del intensificador *maz̃o (de)*. Consideramos el parámetro de género y de clase social.¹⁸ Primero, el uso de *maz̃o (de)* en el corpus COLAm parece no estar expuesto a la variación de género, puesto que se distribuye de manera equilibrada en el habla masculina (n=323; 49%) y femenina (n=335; 51%).¹⁹ Como hasta la fecha no contamos con un equilibrio genérico en el subcorpus de lenguaje juvenil en el CORMA, recurrimos a las frecuencias normalizadas por 10.000 palabras. Notamos que los chicos recurren al intensificador *maz̃o (de)* 9.4 veces por cada 10.000 palabras frente a las chicas que lo usan con un promedio de 19.3 veces por 10.000 palabras producidas. Se trata entonces del doble. Por tanto, aunque al inicio de este siglo no se detectó variación genérica, el micro-estudio sugiere que *maz̃o (de)* hoy en día se usa más frecuentemente por las chicas.

En cuanto a la variación de clase social, *maz̃o (de)* tiene la siguiente distribución en el corpus COLAm.²⁰

---

18 Los jóvenes participantes en el corpus COLAm provienen de distintos colegios y ambientes sociales, por lo que asegura un conjunto de datos más o menos equilibrado en cuanto al género y nivel social (Jørgensen, 2007). El corpus CORMA también se acerca a este equilibrio sociolingüístico, pero este micro-estudio todavía no incluye los datos juveniles de la clase social baja, todavía en proceso de transcripción en el momento de análisis. Además, el subcorpus del habla de las chicas (n=60; 71%) es más amplio que el de los chicos (n=24; 29%). El número de palabras aproximativo del habla masculina es de 25.462 frente a 62.655 palabras en el subcorpus de jóvenes femeninas. *Maz̃o (de)* tiene 24 ocurrencias en el habla masculina y 121 en el habla femenina.

19 En 6 de los casos analizados el corpus COLAm no indica el género del hablante.

20 En 41 de los casos analizados, el corpus no proporciona informaciones detalladas sobre la clase social del hablante, así que el análisis resumido en la Taula 6 (página siguiente) se basa aquí en un total de 623 ejemplos.

	COLAm	
	#	%
Clase alta	89	14
Clase media	293	47
Clase baja	241	39
Total	623	100

Tabla 6. Variación de clase social

El intensificador *maço (de)* resulta más frecuente en el habla de jóvenes de la clase media (47%) y baja (39%) mientras que los jóvenes de la clase alta no recurren tanto a este intensificador. Estos datos sugieren que se trata de una innovación vernácula, que ha se ha generado en las clases sociales medio-bajas (Blas Arroyo, 2005).

Por el desequilibrio de la clase social de los hablantes jóvenes del CORMA en el momento de análisis, todavía no se ha podido efectuar un análisis comparativo de las tres clases sociales. Sin embargo, sí se ha comparado la frecuencia de uso de *maço (de)* en el habla de las chicas de la clase alta en el corpus COLAm (69 ocurrencias) y en el CORMA (121 ocurrencias). Si consideramos las frecuencias normalizadas por 10.000 palabras, se destaca un incremento de uso altamente llamativo de 1,49 usos de *maço (de)* a 13,73 por 10.000 palabras en el habla de las chicas de la clase alta. Estos resultados sugieren que a lo largo del siglo XXI *maço (de)* ha alcanzado una difusión social muy significativa, y que su uso está generalizado ampliamente hoy en día en la clase social alta. Por tanto, este micro-estudio de diacronía reciente suscribe la hipótesis del ‘cambio desde abajo’ (Eckert, 2003; Blas Arroyo, 2005) según la cual determinadas innovaciones provienen de clases sociales más bajas.

■ 4 Conclusiones

En resumidas cuentas, el corpus CORMA ha sido compuesto en función de una amplia gama de rasgos sociolingüísticos y situacionales. Por su composición particular se aproxima al máximo al vernáculo (madrileño) que, según Labov (2001), mejor se presta a estudios variacionistas. En concreto, la grabación de conversaciones naturales y espontáneas entre hablantes madrileños, de diferentes géneros, edades y niveles socioculturales –quienes contraen distintos tipos de relaciones entre ellos en distintos tipos de situaciones– ha llevado a un muestreo representativo del habla coloquial

madrileña actual. Siendo lo suficientemente amplio, el corpus se presta tanto a análisis de índole cualitativa como cuantitativa. Además, por su diseño multivariado hace posible el análisis contextualizado de cualquier fenómeno lingüístico, en función de una larga serie de variables socio-situacionales. Dadas su composición y características constitutivas, los datos del CORMA resultan especialmente relevantes para el análisis de fenómenos lingüísticos propios de la oralidad. Además, por la atención dedicada a la representatividad del muestreo del habla juvenil, el corpus permite estudiar este sociolecto en suficientes detalles, además de realizar estudios del cambio lingüístico reciente. Este tipo de estudios micro-diacrónicos se realiza más precisamente mediante la comparación con corpus o muestras comparables, como el COLAm, grabado al inicio del siglo XXI (Jørgensen, 2013).

La relevancia del CORMA para el estudio del cambio lingüístico reciente ha sido ilustrada mediante el análisis comparativo del intensificador *mazo (de)* en la variedad juvenil madrileña, tal y como se representa en los corpus COLAm y CORMA. Primero, en términos de frecuencia, parece que *mazo (de)* sigue siendo de moda entre los jóvenes madrileños. Sin embargo, su variabilidad formal parece contraerse. Los datos muestran claramente que, a través de un proceso de gramaticalización, *mazo (de)* se ha convertido en un intensificador multifuncional. Además, bajo su forma de partícula independiente, parece cumplir cada vez más funciones pragmáticas, incluso la de muletilla. Para continuar, el análisis sociolingüístico ha proporcionado informaciones llamativas con respecto a cambios en el perfil social de sus usuarios. Así, los datos sugieren que la difusión social de *mazo (de)* corresponde a la de un ‘cambio desde abajo’. De hecho, el intensificador vernáculo originó en las clases sociales medias-bajas y a lo largo del siglo XXI se ha generalizado y extendido socialmente, con extensión considerable en el habla juvenil femenina de la clase social alta.

En definitiva, este estudio permitió comprobar la aplicabilidad del corpus CORMA para estudios de cambios lingüísticos (recientes). En el caso del intensificador *mazo (de)*, el corpus resultó útil tanto para observar la difusión social de este elemento lingüístico como para describir los cambios lingüísticos, abriendo por ejemplo perspectivas para el seguimiento de procesos de gramaticalización. ■

■ Referencias bibliográficas

- Aarts, Bas / Close, Joanne / Leech, Geoffrey N. / Wallis, Sean (eds.) (2013): *The Verb Phrase in English. Investigating recent language change with corpora*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Albelda, Marta / Briz, Antonio / Cestero, Ana María / Kotwica, Dorota / Villalba, Cristina (2014): «Ficha metodológica para el análisis pragmático de la atenuación en corpus discursivos del español. (ES.POR. ATENUACIÓN)», *Oralia* 17, 7–62.
- Barcala, Mario / Domínguez, Eva / Fernández, Alba / Rivas, Raquel / Santalla, María Paula / Vázquez, Victoria / Villapol, Rebeca (2018): «El corpus ESLORA de español oral Diseño, desarrollo y explotación. CHIMERA», *Romance Corpora and Linguistic Studies* 5:2, 217–237.
- Bednarek, Monika (2019): «The multifunctionality of swear/taboo words in television series», in: Mackenzie, J. Lachlan / Alba-Juez, Laura (eds.): *Emotion in Discourse*, Amsterdam: John Benjamins, 29–54.
- Blas Arroyo, José Luis (1994): «Los pronombres de tratamiento y la cortesía », *Revista de Estudios Hispánicos* 22, 439–466.
- (2005): *Sociolingüística del español: desarrollos y perspectivas en el estudio de la lengua española en contexto social*, Madrid: Cátedra.
- Briz Gómez, Antonio (1995): *La conversación coloquial. Materiales para su estudio*, Valencia: Universitat de València.
- (1998): *El español coloquial en la conversación: esbozo de pragmatística*, Barcelona: Ariel.
- (2012): «Los déficits de los corpus orales del español (y de algunos análisis)». in: Jiménez Juliá, Tomás et al. (eds.): *Cum corde et in nova grammatica. Estudios ofrecidos a Guillermo Rojo*, Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións e Intercambio Científico da Universidade de Santiago de Compostela, 115–137.
- / Grupo Val.Es.Co. (2002): *Corpus de conversaciones coloquiales*, Madrid: Arco/Libros.
- Cabedo Nebot, Adrián (2013): «Sobre prosodia, marcadores del discurso y unidades del discurso en español: Evidencias de un corpus oral espontáneo», *Onomázein: Revista De Lingüística, Filología y Traducción* 2 (28), 201–213.

- Cano Aguilar, Rafael (2002): «El español coloquial: enfoques y perspectivas de análisis», in: Echenique, María Teresa / Sánchez Méndez, Juan P. (eds.): *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Madrid: Gredos, 279–284.
- De Smet, Emma / Enghels, Renata (2020): «Los datos en Twitter como fuente de la oralidad. Estudio de caso del MD *en plam*», *Oralia* 23:2, 199–218.
- Eckert, Penelope (1997): «Age as a sociolinguistic variable», in: Coulmas, Florian (ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*, Oxford: Blackwell, 151–167.
- (2003): «Language and adolescent peer groups», *Journal of Language and Social Psychology* 22:1, 112–118.
- Eisenstein, Evelyn (2005): «Adolescência: definições, conceitos e critérios», *Adolesc Saude* 2:2, 6–7.
- Enghels, Renata / Vanderschueren, Clara / Bouzouita, Miriam (2015): «Panorama de los corpus y textos del español peninsular contemporáneo», in: Roegiest, Eugene / Iliescu, Maria (eds.): *Manuel des anthologies, corpus et textes romans*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 147–170.
- / Roels, Linde (2017): «*Mazo (de)* y otros recursos de intensificación en el lenguaje juvenil madrileño: factores lingüísticos y sociales», *Moderna språk* 111:2, 45–61.
- García Palacios, Joaquín / De Sterck, Goedele / Linder, Daniel / Maroto García, Nava / Sánchez Ibáñez, Miguel / Torres del Rey, Jesús (eds.) (2016): *La neología en las lenguas románicas. Recursos, estrategias y nuevas orientaciones*, New York: Peter Lang.
- Gómez Molina, José Ramón / Gómez Devís, María (2010): «Mantenimiento y elisión de la /d/ intervocálica en el español de Valencia», *Verba: Anuario galego de filoloxia* 37, 89–122.
- González Montero, José Antonio (1993): «La aspiración. Fenómeno expansivo en español: Su importancia en andaluz: Nuevos casos», *Cauce: Revista Internacional de Filología, Comunicación y sus Didácticas* 16, 31–66.
- Helincks, Kris (2016): *Variation and discursive shifting of address forms in Chilean Spanish: formal, socio-situational, and pragmatic analysis of spontaneous conversations*, Ghent: Ghent University (tesis doctoral no publicada).
- Iglesias, José María (2003): *Diccionario de argot español*, Madrid: Alianza Editorial.

- Jenkins, Henry (2009): *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*, Cambridge: MIT Press.
- Jørgensen, Annette Myre (2007): «COLA: Un corpus oral de lenguaje adolescente», *Oralia* 3:1, 225–234.
- (2013): «Spanish teenage language and the COLAm corpus», *Bergen Language and Linguistics Studies* 3:1, 151–166.
- / Drange, Eli-Marie (2012): «La lengua juvenil de las metrópolis Madrid y Santiago de Chile», *Arena Romanística* 9, 74–96.
- Labov, William (1972): *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- (2001): «The anatomy of style-shifting», in: Eckert, Penelope / Rickford, John R. (eds): *Style and Sociolinguistic Variation*, Cambridge: Cambridge University Press, 85–108.
- López Serena, Araceli / Borreguero Zuloaga, Margarita (2010): «Los marcadores del discurso y la variación lengua hablada vs. lengua escrita», in Loureda Lamas / Acín-Villa (eds.), 415–493.
- Lorenz, Gunter (2002): «Really worthwhile or not really significant? A corpus-based approach to the delexicalization and grammaticalization of intensifiers in Modern English», in: Wischer, Ilse / Diewald, Gabriele (eds.): *New Reflections on Grammaticalization*, Amsterdam: John Benjamins, 143–161.
- Loureda Lamas, Óscar / Acín-Villa, Esperanza (ed.) (2010): *Los estudios sobre MDes del discurso en español, hoy*, Madrid: Arco/Libros.
- Martínez López, Juan A. (2009): «Lexical innovations in Madrid's teenage talk: some intensifiers», in: Stendström, Anna-Brita / Jørgensen, Annette Myre (eds.): *Youngspeak in a Multilingual Perspective*, Amsterdam: John Benjamins, 81–93.
- Matamala, Anna (2008): «La oralidad en la ficción televisiva: análisis de las interjecciones de un corpus de comedias de situación originales y dobladas», in: Brumme, Jenny (ed.): *La oralidad fingida: descripción y traducción*, Madrid: Iberoamericana Vervuert, 81–94.
- Moreno Fernández, Francisco (2006): «Información básica sobre el Proyecto para el Estudio Sociolingüístico del Español de España y de América – PRESEEA (1996–2010)», *Revista Española de Lingüística* 36, 385–392.

- Narbona Jiménez, Antonio (2015): *Sintaxis del español coloquial*, Sevilla: Editorial Universidad de Sevilla.
- Oliván, Fidel (2015): *Barrio rico, barrio pobre: un análisis del 24M en Madrid por distritos*, <<https://politikon.es/2015/08/06/barrio-rico-barrio-pobre-un-analisis-del-24m-en-madrid-por-districtos/>> [06.11.2019].
- Padilla Herrada, María Soledad (2016): «Marcadores y partículas discursivas interactivas en el entorno político/periodístico de Twitter», *Philologia Hispalensis* 30:1, 193–212.
- Palacios Martínez, Ignacio M. / Núñez Pertejo, Paloma (2014): «Strategies used by English and Spanish teenagers to intensify language: A contrastive corpus-based study», *Spanish in Context* 11:2, 175–201.
- Real Academia Española (2010): *Ortografía de la lengua española*, Madrid: Espasa Calpe.
- Rueda, Ana Mancera / Alamán, Ana Paro (2013): *El español coloquial en las redes sociales*, Madrid: Arco/Libros.
- Sampson, Geoffrey (2000): *CHRISTINE Corpus: Documentation*, <<http://www.grsampson.net/ChrisDoc.html>> [06.11.2019].
- Sanmartín Sáez, Julia (1999): «A propósito de los sufijos apreciativos en la conversación coloquial: Sus valores semánticos y pragmáticos», *Oralia* 2, 185–219.
- Schneider, Stephan (2007): *Reduced Parenthetical Clauses as Mitigators: A Corpus Study of Spoken French, Italian and Spanish*, Amsterdam: John Benjamins.
- Stenström, Anna-Brita (2005): «He's well nice – Es mazo majo: London and Madrid Teenage Girls' Use of Intensifiers», in: Granath, Solveig / Miliander, June / Wenno, Elisabeth (eds.): *The Power of Words: Studies in Honour of Moira Linnarud*, Karlstad: Karlstad University, 207–216.
- (2008): «Algunos rasgos característicos del habla de contacto en el lenguaje de adolescentes en Madrid», *Oralia* 11, 207–226.
- Tagliamonte, Sali A. (2008): «So different and pretty cool! Recycling intensifiers in Toronto, Canada», *English Language & Linguistics* 12:2, 361–394.
- Verveckken, Katrien / Delbecq, Nicole (2015): «On the development of binominal quantifiers in Spanish: the notion of lexical persistence revisited», *Revue de l'Association Française de Linguistique Cognitive* 13, 1–37.

Zimmermann, Klaus (2002): «La variedad juvenil y la interacción verbal entre jóvenes», in: Rodríguez González, Félix (ed.): *El lenguaje de los jóvenes*, Barcelona: Ariel, 137–164.

- Renata Enghels, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Blandijnberg 2, B-9000 Gent, <Renata.Engels@UGent.be>
- Fien de Latte, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Blandijnberg 2, B-9000 Gent, <Fien.DeLatte@UGent.be>
- Linde Roels, Universiteit Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Blandijnberg 2, B-9000 Gent, <linde.roels@ugent.be>

Ergative marking in Basque-Spanish and Basque-French code-switching

Irantzu Epelde (Bayonne)
Bernard Oyharçabal (Bayonne)

Summary: The paper presents the case of ergative marking in code-switching (CS) in the spontaneous speech of Basque bilinguals from either side of the French-Spanish border. Here the focus will be on intrasentential CS. Basque is an ergative-absolutive language while French and Spanish are nominative-accusative languages. According to the naturalistic data collected in the Basque Country, Basque speakers, when switching intrasententially during a conversation, show some clear patterns in the use of the ergative in CS: they use the determiner as the main trigger in ergative marking, as can be clearly observed when the determiner is a French/Spanish one. When it appears on the left of the noun following the French/Spanish pattern, the subject winds up with no ergative marker and the CS is acceptable in any case.

Keywords: language contact, bilingual speech, code-switching, Basque-Spanish, Basque-French, ergative marking ■

Received: 05-05-2020 · Accepted: 28-09-2020

■ 1 Introduction

It has not been too long that Basque linguists have started to look into code-switching. Hitherto, and, to some extent, even today many Basque linguists have deemed such utterances to be the result of unstable and ungrammatical usage. Research on this topic is scarce in number and limited in scope, especially regarding research on the grammatical aspects.

Nevertheless, anyone who has ever been around Basques knows well that this language behaviour figures largely in conversations among Basque-speakers who are all bilingual or multilingual today. This does not seem to be a novel situation. Moreover, the sociolinguistic situation and social milieu in the Basque Country that triggers code-switching dates way back. Basically, we can attest to such a practice in Basque literary output. Nevertheless, in the Basque Country, as in other places, mixing languages has been seen as a literary device, as evidenced by Lazarraga's 16th century verses (Gómez López, 2011) or, in folk literary production, in songs

(Urkizu, 1991; Agirre, 2013), in pastoral plays (Padilla, 2015), or in verses (e.g. Etxeberria Ayesta, 2009).

In studies on code-switching (CS) that have been conducted in the Basque Country as well as in other places, there are two types of analysis that may be distinguished. On the one hand, those which have a sociolinguistic perspective taking into account what CS is, in what context it takes place, and what conditions trigger it (e.g. Ibarra, 2011; Lantto, 2014). On the other hand, there are those that approach the question of how two languages are used within a clause from a grammatical point of view, how CS takes place. There are those who analyse it in language acquisition (Ezeizabarrena, 2009 and 2015; Ezeizabarrena & Aéby, 2010) or who analyse it in adults' speech (Epelde & Oyharçabal, 2010a, 2010b and 2019; Ezeizabarrena & Munarriz, 2012; Ibarra, 2013; Parafita Couto *et al.*, 2015). The research presented here focuses on the latter approach.

Over the last few years, research into intrasentential CS has been flourishing in linguistics research papers, and a rapidly growing number of language pairs has been taken into consideration, including pairs of languages with different language typologies (Chan, 2009; Muysken, 2014). However, as far as we are aware, in research work carried out on CS, there has been little research done on ergative marking, with the sole exception of research conducted in some mixed Australian languages (McConvell, 2002 and 2007; Meakins, 2009 and 2013; O'Shannessy & Meakins, 2012).

Indeed, with Basque being an ergative-absolutive language, while French and Spanish are nominative-accusative languages, it seems to us that this is an interesting research topic, especially with the supposition that such research might offer some interesting data that could provide some insight into when and how Basques make use of the ergative. Nonetheless, as this research presents only a preliminary approach, we shall only attempt to lay the groundwork for the basic data at this stage, since not much has been said that might provide any insight into how Basque speakers deal with ergativity when switching languages.

First of all, we shall provide some details about the sources of the field research data (§2). In the next step, we shall analyse the CS that took place in the DP subject with a lexical head (§3). We will then specifically study data corresponding to personal pronouns (§4). After bringing together the data from the previous sections, we shall summarize how cases of code-switching which take place in subjects of Basque transitive verbs come about (§5). To conclude, based on the data presented, we shall reflect on the main conclusions (§6).

■ 2 Source of data

In research papers on grammar, it has not always been easy to collect and lay the groundwork for code-switching data. It is undoubtedly even more difficult than collecting research data involving a single language. Speakers often consider intrasentential CS to be wrong and there is no tradition judging the grammaticality of those kinds of items. This is the reason why, up to now, data especially from casual conversations have been used in CS research which many believe could be improved upon (Mahootian, 1993; Gardner-Chloros, 2009). However, as studies on CS from a grammatical angle have progressed, it has been demonstrated that, however difficult it might be, different data are also necessary, especially when it comes to judgments regarding unacceptable structures (MacSwan, 1997; González-Vilbazo *et al.*, 2013; Koronkiewicz, 2014), for which experimental elicitation has also been used at times (Gullberg *et al.*, 2009; Parafita Couto *et al.*, 2015).

In recent years, in the Basque Country, a special corpus called ACOBA has been set up with data on intrasentential CS and collected from recorded casual conversations. The research in this paper is mainly based on data from that database.¹ The corpus, in which Basque-French and Basque-Spanish language pairs were taken into consideration, was recorded and transcribed between 2011 and 2013. All together, the corpus is comprised of two thousand audio recordings, and each one of the examples comes with a corresponding transcription in the file as well.

All of the examples in the database have been taken from random conversations. Nearly 200 hours were recorded for the project, with about 120 speakers from all over the Basque Country taking part. Six age groups were taken into account when selecting the informants to be interviewed: those over 55 (both in France and in Spain), those between 18 and 35, and those under 18. Nearly all of the informants we interviewed were fully proficient to communicate in Basque and almost all of the conversations were in Basque. In a small number of cases, the language being inserted into a

---

1 This work has been carried out thanks to a research project funded by the Conseil Régional de Nouvelle-Aquitaine, France (2017-IR40306). The database has been supported as part of the following research project: ANR-2010-BLAN-1911-01 Research Agency of France: La parole bilingue: l'alternance codique chez les locuteurs basco-phones (ACOBA).

Our thanks to Jasone Salaberria, who participated in the data collection and transcription, and to Oroitz Jauregi and Arrate Isasi-Isasmendi for their help. We also thank the anonymous reviewers for their suggestions and comments.

Spanish or French sentence might have been Basque, but in most cases Basque was the main language being spoken and French/Spanish was inserted into it.

As was mentioned above, some two thousand clauses which involved intrasentential CS have been stored, with searches being classified according to the morpheme or clause where CS occurred. In accordance with the classification of the database, there are around one hundred examples with the CS item as the subject, and we found some twenty examples among them which take place in a clause where the CS item is marked for ergative. Though it might not be a large number, in light of what kind of examples we have found, it is, in our opinion, sufficient to carry out preliminary studies on the topic. In presenting the data, we shall take into consideration the kind of subject clause in which CS takes place: to begin with, we look into determiner phrases (DP) as subjects with a lexical head, first taking place at the DP level (§3.1), and then those occurring at the head noun level (§3.2). Next, we shall go over some rather different cases, which, in our view, although they appear rather seldom in the database, are worth mentioning, especially those regarding personal pronouns (§4.1). In our paper, furthermore, even with the presence of data from recorded casual conversations in the database which the researcher may listen to directly, we shall also delve into written texts in order to see whether we can ascertain a means of finding confirmation for our. We shall also make use of our own intuition as Basque native speakers.

■ 3 Treatment of ergativity in subjects with lexical heads

Since Basque is an ergative language, the ergative marker does not appear in all subject clauses except in those with transitive verbs, both in the subject and, by means of verbal concordance, in conjugated verbs. On the other hand, sometimes such a marking system is also used in verbs that are, most of the time, semantically non-ergative. With the number of examples being quite low in the database, all of the examples appear with transitive verbs, either in cases when it is a Basque verb, or in cases with a French/Spanish one.² That is why no mention is made of cases in which

---

2 In the database, only one example was collected in which the ergative was used with a French/Spanish intransitive verb that might require the absolutive. Bearing in mind that the clauses in the database have been collected in informal conversations, they have been considered to be a common misconception that occurs in such conversations, so that they are not linked to CS. Here is an example (the references given after the exam-

there are non-ergative verbs with an ergative subject in Basque. Furthermore, in our data, there will be no analysis of agreement marking that does not trigger CS.

■ 3.1 CS in subjects at determiner phrase (DP) level

In order to differentiate the two types of situation here we will first group together subjects in Basque and then those in French/Spanish.

■ 3.1.1 Subjects in Basque

There are four examples with verbs in French/Spanish which clearly bear the ergative suffix ending *-k* for Basque. In all four, the subject phrase is entirely given in Basque; in all four, the subject is to the left of the verb while the rest of the elements are in French/Spanish.

- (1) [*Fallo horre-k*] te ha recocado. (A24-4)
'That mistake-ERG.SG (on and on) drives me crazy mad'
- (2) [*Nere ama-k*] me decía: "ala, con el tenedor, y ala, ¡venga! Jan!". (A29-2)
'My mother-ERG.SG used to tell me: "ala, con el tenedor, y ala, ¡venga! Eat!"'
- (3) [*Nere koinatua-k*], [*Salamanca-koa-k*], me dice: "tú, ¿qué?, ¿haciendo la rosca a la amona?". (A35-24)
'My brother-in-law-ERG.SG, the one from Salamanca-ERG.SG, tells me: "tú, ¿qué?, ¿haciendo la rosca a la amona?"'
- (4) Porque [*nere ama-k*], o sea, me decía: "no hay que tocar nada". (B21-19)
'Because my mother-ERG.SG used to tell me: "no hay que tocar nada"'

In addition to these, we have another example in the database with a configuration akin to examples in (1–4) in which, however, the subject phrase has a Basque absolutive plural ending (*-ak*) which coincides with the ergative marker:

- (5) [*Donostiarra-k*], [*giputxa-k*], le llaman *erla*. (A30-16)
'The people from Donostia-ERG.PL, the gipuzkoan-ERG.PL, call it *erla*'

---

ples correspond to those used in the corpus: the letters and numbers correspond to the formatting, with the number after the line, which corresponds to the informant):

- (i) *Bai, ni-k bor...* estuve en una comunión, creo, hace muchos años. (B21-7)
'Yes, I-ERG there... was in a communion, I think, many years ago'

There are no such examples in the database without any ergative markers. Even in written texts, we have found such examples of CS taking the ergative marker. For instance, there are the following examples, the first of which (6a) was taken from an eighteenth-century song published by Satrustegi (1995), while the other (6b), in which we interpret the syncretic plural suffix as an ergative ending, was collected by Zavala from Mendaro Txiristaka's verse (Zavala, 1974: 84):

- (6a) *ermosa lo tiene* [*arrosa-a*] *orri-a*
 rose-ERG.SG leave-ERG.SG
- (6b) (*gu gera tontu-ak*) / *por eso abusan tanto* / [*bitarteku-ak*]
 'We are stupid-ERG.PL mediator-ERG.PL'

As we can see, in all of the examples (1–6), we have Basque-Spanish CS. No such type has been found in the Northern Basque Country, that is to say, among Basque-French speakers. It may, however, be the result of a gap that occurs in the corpora. In fact, we do not believe that French ergative subjects are ungrammatical in sentences with CS (see Epelde & Oyharçabal, 2010a and 2010b).³ For example, the following example is well-established among the speakers we have asked:

- (7a) (*Ez dakit*) [*gizon bar-k*] *ce qu'il a dit*.
 'I don't know) [that man-ERG.SG]'
- (7b) [*Zirtzil borre-k*] *ne fait que mentir*.
 '[That stupid-ERG.SG]'

It is remarkable that, in all of these examples, having an ergative subject in Basque does not create any problems for switching to French or Spanish in the verbal clause.

■ 3.1.2 Subjects in French / Spanish

There are four examples in the database in which the verbs in Basque require the ergative and which have the CS item in the whole subject clause. In all of them, the noun phrase appears with an article (in French/Spanish, and in all four there is no noun phrase marked for the ergative.⁴

3 It is unclear whether there is no ergative French subject that can be related to the samples that have been gathered in the North (mainly by means of conversations in Basque).

4 As in the CS-based studies, we provide the spelling in the original language in tran-

- (8) Eta hemen, Frantzian, [auzapez-ek] eta notab...[*les notables*] beti frantsesez egiten zuten. (A2-4)
‘Here, in France, the majors and *the dignitaries* used to speak in French’
- (9) Eta beharbada da, badakizu, ohetik erori da, eta beraz [*le chirurgien*] edo [infirmiera-k] hartu dit eta... (C23-4)
‘Maybe, you know, he has fallen from bed, thus *the surgeon* or the nurse told me...’
- (10) *El vikingo* deituzentso Anttonek. Zer diño [*el vikingo*], ba? ... *El vikingo*... rubioa da. (A26-36)
‘Antton calls him *El vikingo*. What does *el vikingo* say?... *El vikingo*... he is blond’

It is worth noting that in both cases (8–9) the subject is part of a joint structure, one of the conjuncts being Basque while the other, due to CS, is French. It is clear that these two examples, as far as the ergative marker is concerned, mark a clear contrast between the ergative subject in Basque and a lack of ergative marking in French and Spanish (see §6). As for the third example, it is not clear whether the “el” morpheme is a determiner in that context, or a complete noun phrase that is treated as a proper noun. In any case, as we can see, an ergative marker is not present in that example either.

The fourth example is also special because it contains a proper noun and it lacks a determiner. In this case, an ergative suffix appears:

- (11) Eta beraz gaixoa, [*chanoine Lafittek*] erraten: “oraiko eskuara, ikastoletako eskuara, ba, zer manerak!” (A6-10)
‘I remember *chanoine Lafitte* saying: the current Basque, the Basque used in schools, is not proper Basque!’

The data we collected in written texts are similar to (8–10); that is, with a French/Spanish determiner with no ergative markers. The following, for example, is from a verse in a bilingual song from 1836 (Urkizu, 1991: 1–256, 369):

---

scripts of CS examples. Note, therefore, that spelling in French is not always related to pronunciation, and especially the word-final *-e* ending which is not pronounced (for example, in (15) *cure-ak* is pronounced /kyRak/ and in (16) *bross-ak* is pronounced /bRosak/).

- (12a) (*Comme*<*n*>*t sans boire de vin* egon behar dugu)
 [*Nos malheureuses gorges*] behar dute idortu.
 ‘Since *we have to live* without drinking wine, our unfortunate throats
will get dry’

As in the case of Basque subjects, the verbs in all examples have verbal agreement markers as if there were no CS items at all, that is to say, the Basque verb that governs ergativity clearly has agreement with a French/Spanish subject with no ergative marker.

Counterexamples in (12b–c) are considered to be incorrect by the speakers, whether they be Spanish-speaking or French-speaking:

- (12b) *Zer esango luke [*el constructor-ek*]?
 ‘What would the builder-ERG.SG say?’
 (12c) *Zer erran du [*le directeur-ek*]?
 ‘What did the director-ERG.SG say?’

■ 3.2 CS taking place within the head noun of a subject

There are seven examples in the corpus in which the noun of the DP subject of a transitive verb is French. In all of them, except for the head noun, all other morphemes are in Basque.

The subject phrases in the seven sentences mark ergativity and there is no exception to be found in this regard:

- (13) Eta erran gintuen [*hango inspecteur batek*]: «hobe duzue hiru-lau urte gelditu, zeren eta *la dénonciation* atxikia da». (A15-18)
 ‘And *one of the inspectors there* told us: “better if you stop for three or four years, because *the report is* still active”’
 (14) [*Entrepreneur batek*] erosi ziin etxe hura, eta [*entrepreneur horrek berak*] errana, lau urteren buruan, banintuila lau urte han egoiteko. (A1-6)
 ‘*A builder* bought that house, and *he* told me that I could stay there four years longer’
 (15) *Mais* asteartean baizik ez dut jakinen zonbat denbora iraunen dautan [*ene cure-ak*]. (A7-27)
 ‘But I will not know until Tuesday how long *my treatment* will take’
 (16) [*Brosse-ak*] eiten tu, diseinüak. (A7-45)
 ‘She is a *hairbrush* maker, a designer’

- (17) Eta hori da preseski [*agence-ek*] egiten ahal dutena. (A7-51)
 ‘That is exactly what *agencies* can do’
- (18) Bai, hamabi urte eukitzen eben [*linier-ak*]. (B11-5)
 ‘Yes, *the judges* used to be twelve years old’
- (19) [*Présentateur* horiek] behar tzien jakin gaiza frango. (A40-6)
 ‘Those *presenters* had to know so many things’

In these examples, the CS item occurs in the same head noun. We have not collected any examples in which an adjective appears.⁵

How can one decide when a word is a borrowing, when it is a case of CS? This was a very controversial topic even before in the literature on CS (Myers-Scotton, 1993; Treffers-Daller, 1994; Poplack & Meechan, 1995; Poplack, 2018), and no consensus has been reached as to whether there should be a differentiation of concepts and, if there can be one, how it could be achieved (Wei, 2009). When collecting data for the corpus, a pragmatic approach was used by taking into account dictionaries, above all the (Basque-Basque) *Orotariko Euskal Hiztegia* (General Basque Dictionary), as well as, whenever possible, pronunciation.⁶

In research such as ours, structure is what counts, however, and not necessarily which words are involved.

■ 3.2.1 Subject phrases with a head noun in Basque

Taking into account, on the one hand, the method used to compile the corpus (in which conversations were mainly in Basque), and, on the other hand, the tendency of how Basque speakers produce CS, there have been collected far fewer determiner phrases with head nouns in Basque which are of the same type (13–19). We have not found a single case in the instances that we have analyzed, i.e. there are no Basque head nouns that could be inserted in a subject phrase of a French/Spanish transitive verb in the corpus. Even in written texts, there are few such cases, that can be

5 There is no doubt that there are limitations to corpus studies. Besides the head noun, there are other areas to check such as how other cases of CS can take place in adnominal constituents, adjectives, or other modifiers.

6 In French words, phonology has been particularly looked into. The words that appear using non-Basque phonemes have been included in CS. This criterion is less easy to use with Spanish (Oñederra, 2009). It is clear, however, that cultural terms raise a problem, as in example (18) names (*linier*). For this topic, see Wei (2009).

(22) *[E] bought some ice cream.⁹

As we can see above, example (22) is ungrammatical. Personal pronouns show a special pattern in CS cases, which is a debated topic in the literature. In the examples below we can see the verb phrases in Spanish while the pronoun subject is in Basque. In both examples, the ergative has been marked. In the second example (24), though, it is used as a syncretic form, and therefore is ambiguous.

(23) Es que... [nik] odiaba. (B1-15)

‘Because... I-ERG.SG used to hate it’

(24) *Eta, udaran*, ¿cuántas mujeres llevan al crío a la ikastola, *gero* [berak] en la cafetería, guardan el tipo, toman un café, no gastan calefacción ni nada? (A29-19)

‘*And during the summer*, how many women leave their kids at school, *then they* stay in the cafe, keep themselves fit, and do not spend money on heating?’

However, we have found no counterexamples, and subjects such as those in (25–26) would be ungrammatical according to our own intuition (whether one binds the ergative marker to the pronoun or not):¹⁰

(25) *[Nos(k)] egin dugu.

‘We have done it’

(26) *[Yo(k)] egingo dut.

‘I will do it’

■ 4.2 CS in subject position DPs with omitted heads

When the verb is in French or Spanish, there is no instance in the corpus of a Basque subject without a head noun which can take the ergative. The

9 There is a great deal of agreement in examples (21–22). However, it seems that Spanish-English CS can take place in pronouns (see Koronkiewicz [2014] for more details).

10 It seems that, when using personal pronouns in other syntactic contexts, things may change. In the following example, for instance, some Spanish-Basque speakers accept them (without ergative markers, however):

(i) [Nosotros también] hitz egin nahi genuke.
 ‘[We also] would like to talk’

only reliable example that we have found appears with intransitive verbs such as in the following example:

- (27) A mi me parece un armatoste [egin dutena] hori bor. (A35-31)
 ‘I think *what they have built there* is terrible’

However, in our opinion it is a gap related to the limitations of the corpus, as we consider such examples to be grammatical when using the ergative marker. See the following examples:

- (28) [Ikusi zuen batek] le había denunciado.
 ‘Someone saw him and reported him’
 (29) [Zozoenak ere] te diría lo mismo.
 ‘Everybody would tell you the same thing, *including the most stupid one*’

Likewise, we have not collected any data with French/Spanish subjects of such a type used in Basque transitive verbs:

- (30a) Han ere [el que paga(*k)] agintzen du.
 ‘The one who pays is the boss, as everywhere’
 (30b) [Celui qui perdra (*k)] afaria pagatuko du.
 ‘The loser pays for dinner’

■ 5 Conditions for the ergative to appear

From the data presented in the previous section, we can clearly see the nature of the ergative marker that has determiner phrase subjects with a transitive verb. The following four patterns may be noted according to what we have seen in the examples:

- 1) CS at subject head noun level do not condition usage of the ergative.¹¹
- 2) If the transitive verb is Basque and is consequently a verb that requires an ergative (= +ERG), or if the transitive verb is French/Spanish and thus requires the accusative (+ACCUS), the subject marks for ergativity.¹²

11 Given that we have collected few examples in the corpus, it could be the case, for example, that the speakers are eluding these conflicts.

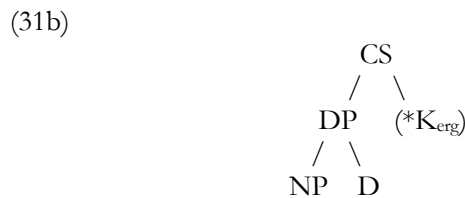
12 By saying that the subject in Basque requires an ergative marker, we believe that we are combining the grammar of the speakers with a regular use of ergative. However, among regular users, we also know that, in certain contexts in particular, some minor problems weaken the opposition between the absolutive and ergative (Brettschneider, 1981).

- 3) In any configuration of a verb phrase or noun phrase, the language/position of the determiner and the ergative marker are interconnected.
- 4) Agreement takes place as if there were no CS in agreement with the subject, and thus corresponds to the way the verb is conjugated in the language.

The two-way relationship between the case marker and determiner is especially remarkable with a French/Spanish verb (+ACCUS) or a Basque one (+ERG). Nevertheless, when the determiner is on the left, an ergative suffix is unacceptable, and when the determiner is on the right, the ergative suffix is required.

In (31), these results have been expressed: with the determiner head on the left in (31a), while the opposite is the case with the determiner on the right (31b).

We saw no difference between the French-Basque and Spanish-Basque pairs when looking at the data in the corpus. There is, at first glance, an obvious difference in subjects governed by transitive verbs: all of the examples with a Basque subject come with Spanish verbs (1–6), while those with Spanish/French subject, except for (10), come with French verbs. As the data are yet to be confirmed because there are few examples in the corpus that have been collected with such a configuration (around 10), and also, if we use speaker’s intuition, such a division is not confirmed. That is because, as we have seen in clauses with a French verb, a Basque subject may be used, but the ergative must be marked.

Likewise, for a Basque verb, using a Spanish subject (12b) is practically the same as using a French one (12c). Our data on concordance show the same results in both language pairs.

This clearly shows that rule-governed grammar is valid for making distinctions and, on the other hand, speakers use rules when producing CS. With a corpus compiled from using recorded casual conversations, conditions for collecting data take on great importance both as far as the situation and as far as the speakers are concerned, not to forget, of course, the syntactic features of the languages involved in CS.

■ 6 Starting point for an analysis of the ergative in intrasentential CS

According to the data presented, Basque speakers, when switching between languages intrasententially during a conversation, unless there is some kind of a constraint, use the French/Spanish determiner as the subject and thus it usually appears on the right side. Therefore, when the determiner is a French/Spanish one, if it appears on the left, the subject winds up with no ergative marker and the CS is acceptable in any case. Furthermore, the clause is grammatical since the verb is a Basque one, and because ergative agreement appears in the usage (ex. 8, 9, 12). On the other hand, if the determiner is Basque and thus appears on the right, or if it is a proper noun or a pronoun, the ergative is used, even though the verb is French/Spanish (17). For all intents and purposes, neither the verb nor the concordance features corresponding thereto condition the use of the ergative marker in CS instances in these data. Otherwise, it is impossible to account for Basque subjects governed by a verb conjugated in French/Spanish taking the ergative marker. Likewise, the possible nature of conjugated Basque transitive verbs remains unexplained, most of which are without any ergative marking (8–10), while in some other cases (11), they are marked for ergativity, according to the determiner.

Our data have shown that nominal morphology and verbal morphology can go their way when languages are switched, which is not something totally unknown since such divisions have been mentioned in research work on mixed languages. McConvell (2002), for example, studied CS between the Gurindji language and Australian Creole, since this is what Gurindji was later called from where it had arisen. In that language, two languages have come together as far as vocabulary, nouns, and verbs are concerned. In morphology, however, things appear differently: the nominal morphology is based on the Gurindji language (including the mor-

pheme corresponding to ergativity), while the source of the verbal morphology is Creole. McConvell also mentions verse-like data from other places.¹³

In French-Basque and Spanish-Basque pairs, although they behave the same regarding the point that we have been researching, we have noticed in the collected sentences that when the subject is changed entirely, some (Southern) speakers tend to render it in Basque, while others (speakers of the French-Basque pairs) tend to render it in French when the verb is in Basque. If that is the case, they would show that there are two ways how CS is dealt with grammatically. There are two grammatical systems being used, but speakers prioritize one way over the other during conversation. According to our analysis, this seems to be due to other factors. It goes without saying that it is a topic that should be further delved into, especially by collecting more data. Overall, there is no hindrance, in principle, for such a phenomenon to happen when the grammars of two languages come together.

As for the ergative itself, in examples (8–9, 12) it is not clear whether the lack of marking means no marking for the ergative case, or a manifestation of case that constrains it for morphological reasons, thereby giving rise to a syncretic form with the absolutive. In some languages with split ergativity, the use of the ergative marker is subject to a scale of animacy of the determiner phrase, or at least there is such a tendency (Silverstein, 1976). In most cases, determiner phrases at the low end of the scale (i.e. inanimate) take the ergative, while those on the higher end of the scale (personal pronouns) do not. In the literature, reasons based on syntax and morphology have been given to account for such data: there are those who defend the proposition that there is a case shift by using explanations involving syntax, and those who propose that there is a case of syncretism in explanations involving morphology. Among the latter, Legate (2014) provides very strong evidence after having studied such languages and, even though the CS item is hardly specially marked in those determiner

---

13 McConvell (2007) gives a predominantly diachronic perspective and suggests that verb / noun substitution is the result of hyperlinked typologies: «the VN split relates to the grammatical typology of the ‘old’ source language —where it is dependent—. Marking like Gurindji, then a split in which nominal grammar is retained from the old language is predicted; and where it is head-marking, then retention of verbal grammar from the old language is predicted». This typographical distinction does not fit well in Basque, in which case it both marks the head and its subordinate. This might just explain the two types that appear in our data.

phrases, he has shown that there is no change of case, and he has thus paved the way for an explanation in favour of case syncretism. It goes without saying that the data that we have analysed here (8–9, 12) are not on par with split ergative nominal bases, and have nothing to do with any animacy scale. However, it remains to be seen whether we have syncretic forms involving CS within a special context in the subjects in examples (8–9, 12) as far as case is concerned. Reasons in favour of this may be given by coordination structures in examples (8–9). Legate makes use of such structures to show case syncretism in pronouns unmarked for ergativity.¹⁴

By applying such a method for analysis to the data given here, we would indeed have an example of case syncretism in subjects unmarked for ergativity.

We have not analysed how these data could account for different methods of analysis that have been put forward regarding ergativity, e.g. analytical methods that account for ergativity by means of (macro)parameters (Bobaljik, 1993; Laka, 2000; Bittner & Hale, 1996a and 1996b; Baker, 2001; Rezac *et al.*, 2014, among others), or those that have inherent case (Oyharçabal, 1992; Woolford, 1997 and 2006; Laka, 2006; Legate, 2008 and 2012).

Stabler and MacSwan (2014) highlight the fact that the interaction between grammars involved in CS is problematic for theories that fix language variability to parameters which force them to make parametric choices that are at variance with the speakers. The lexically-based method of analysis that supports it, at least at first glance, is not completely supported by the data. Nevertheless, ergativity corresponds to a feature carried by lexical elements. It is difficult to explain how the verbs in French/Spanish, which require the accusative, need an ergative subject in utterances produced by Basques in CS. As we can see, this is an area still wide open for research. ■

---

14 An example in Marathi is provided, among other things. Only nouns with cases in this language may be combined (Dhongde & Wali, 2009: 233). However, when combining a first person singular pronoun with an ergative noun, the ergative suffix drops, as in the following example:

(i) liki-ne ai mi kei kha-ll-i (Legate, 2014: ex. 23)
 Liki-ERG and I.NOM banana.Npl.NOM eat-PERF-Npl (N = neutral gender)
 'Liki and I have eaten bananas'

■ References

- Agirre, Joxean (2013): Kanta elebidunak: *Bibotzeko asto gaixua / malkos tiraba cuando murió*, <<https://www.naiz.eus/es/actualidad/noticia/20130805/kanta-elebidunak>> [05.05.2020]
- Baker, Mark C. (2001): *The Atoms of Language*, New York: Basic Books.
- (2008): «The macroparameter in a microparametric world», in: Biberauer, Theresa (ed.): *The Limits of Syntactic Variation*, Amsterdam: John Benjamins, 351–373.
- Bittner, Maria / Hale, Ken (1996a): «The structural determination of case and agreement», *Linguistic Inquiry* 27, 1–68.
- / — (1996b): «Ergativity: towards a theory of a heterogeneous class», *Linguistic Inquiry* 27, 531–604.
- Brettschneider, Gunter (1981): «Euskara, hizkuntzen tipologia, eta hizkuntza unibertsalak», *Euskalariari nazioarteko jardunaldiak*, Bilbao: Euskaltzaindia, 221–239.
- Bobaljik, Jonathan D. (1993): «Ergativity and ergative unergatives», in: *Papers on Case and Agreement 2* (MIT Working Papers in Linguistics; 19), Cambridge, MA: MIT, 45–88.
- Bullock, Barbara E. / Toribio, Almeida J. (2009): *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Chan, Brian H.-S. (2009): «Code-switching between typologically distinct languages», in Bullock / Toribio (eds.), 182–198.
- Dhongde, Ramesh V. / Wali, Kashi (2009): *Marathi*, Amsterdam: John Benjamins.
- Epelde, Irantzu / Oyharçabal, Bernard (2010a): «Code-switching en las variedades orientales del vasco», in: Caballero Rodríguez, Maria R. / Pinar Sanz, María J. (ed.): *Modos y formas de la comunicación humana*, Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha, 609–618.
- / — (2010b): «Perpaus barneko hizkuntza lerratzeak ekialdeko euskal elebidunetan», in: Fernández, Beatriz / Albizu, Pablo / Etxepare, Ricardo (eds.): *Euskara eta euskarak: aldakortasun sintaktikoa aztergai* (ASJUren gehigarriak; LII), 55–65.
- / — (2017): «Ergatiboaren erabilera euskaldunek egiten dituzten perpaus barneko hizkuntza lerraketetan», *Lapurdum* 20, 185–203.

- / — (2019): «Prepositional phrases in French-Basque and Spanish-Basque code-switches», in: Epelde, Irantzu / Jauregi, Oroitz (eds.): *Bibotz abots*, Zabalduz: University of the Basque Country, 241–263.
- Etxebarria Ayesta, Juan M. (2009): «Zeberioko kantak, Auspoa bildumaren nondik norako», in: *Juan Mari Lekuona-ri omenaldia (Iker, 23)*, Bilbao: Euskaltzaindia, 127–155.
- Ezeizabarrena, Maria-José (2009): «Development in language mixing: Early Basque-Spanish bilingualism», in: Grinstead, John (ed.): *Hispanic Child Languages: Typical and impaired development*, Amsterdam: John Benjamins, 57–89.
- (2015): «Kode alternantzia elebidun txikien hizkuntzak bereizteko gaitasunaren adierazgarri», in: Ezeizabarrena, Maria-José / Gómez, Ricardo (eds.): *Eridenen du zerezaz kontenta: sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari*, Bilbao: EHUren Argitalpen Zerbitzua, 207–225.
- / Aéby, Sandrine (2010): «Les phénomènes de code-switching dans les conversations adulte-enfant(s) en basque-espagnol : une approche syntaxique», in: Oliviéri, Michèle (ed.): *La syntaxe de corpus* (Special issue of *Corpus* [9]), 53–80.
- / Munarriz, Amaia (2012): «Orden de palabras en los enunciados mixtos (euskera-castellano) de bilingües típicos y atípicos», in: Cestero Mancera, Ana M. / Molina Martos, Isabel / Paredes García, Florentina (eds.): *La lengua, lugar de encuentro*, Alcalá de Henares: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alcalá, 3893–3902.
- Gardner-Chloros, Penelope (2009): *Code-switching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gómez López, Ricardo (2011): «Presencia e influencia del castellano en el manuscrito Lazarraga», *Oihenart: cuadernos de lengua y literatura* 26, 231–258.
- Gonzalez-Vilbazo, Kay / Bartlett, Laura / Downey, Sarah / Ebert, Shane / Heil, Jeanne / Hoot, Bradley / Ramos, Sergio (2013): «Methodological considerations in code switching research», *Studies in Hispanic and Lusophone Linguistics* 6:1, 119–138.
- Gullberg, Marianne / Indefrey, Peter / Muysken, Pieter (2009): «Research techniques for the study of code-switching», in Bullock / Toribio (eds.), 21–39.

- Ibarra, Orreaga (2011): «Sobre estrategias discursivas de los jóvenes vascos hablantes: causas que motivan el cambio de código», *Oibenart: cuadernos de lengua y literatura* 26, 277–298.
- (2013): «El code switching vasco-castellano en oraciones atributivas de hablantes jóvenes», *Oibenart: cuadernos de lengua y literatura* 28, 115–130.
- Joshi, Aravind K. (1985): «Processing of sentences with intrasentential code switching», in: Dowty, David R. / Karttunen, Lauri / Zwicky, Arnold M. (eds.): *Natural Language Parsing: psychological, computational and theoretical perspectives*, Cambridge: Cambridge University Press, 190–205.
- Koronkiewicz, Bryan (2014): *Pronoun & Categorization: Evidence from Spanish/English Code switching*, Chicago: University of Illinois (PhD diss.).
- Laka, Itziar (2000): «The blind Case: Burzio's Generalisation and its image in the mirror», in: Reuland, Eric (ed.): *Arguments and Case*, Amsterdam: John Benjamins, 103–129.
- (2006): «On the nature of case in Basque: Structural or inherent?», in: Broekhuis, Hans et al. (eds.): *Organizing Grammar*, Berlin: Mouton de Gruyter, 374–382.
- Lantto, Hanna (2014): «Code-switching, swearing and slang: The colloquial register of Basque in Greater Bilbao», *International Journal of Bilingualism* 18:6, 633–648.
- Legate, Julie A. (2008): «Morphological and abstract case», *Linguistic Inquiry* 39:1, 55–101.
- (2012): «Types of Ergativity», *Lingua* 122, 181–191.
- (2014): «Split ergativity based on nominal type», *Lingua* 148, 183–212.
- MacSwan, Jeff (1997): *A Minimalist Approach to Intrasentential Code Switching: Spanish-Nahuatl Bilingualism in Central Mexico*, Los Angeles: University of California (PhD diss.).
- (2014): «Programs and proposals in codeswitching research: Unconstraining theories of bilingual language mixing», in MacSwan (ed.), 1–33.
- (ed.) (2014): *Grammatical Theory and Bilingual Codeswitching*, Cambridge, MA / London: MIT Press, 1–33.
- McConvell, Patrick (2002): «'Mix-im-up' speech and emergent mixed languages in indigenous Australia», *Proceedings of SALSAs 2001 (Texas Linguistic Forum)*, 44:1–2, 328–349.

- (2007): «Mixed Languages as outcomes of code-switching: Recent examples from Australia and their implications», Paper for the Symposium *Language Contact and the Dynamics of Language: Theory and implications*, <http://www.unice.fr/ChaireIUFNicolai/Archives/Symposium/Symposium_Textes/McConvell_Leipzig07.pdf> [05.05.2020].
- Mahootian, Shahrzad (1993): *A Null Theory of Code-switching*, Evanston: Northwestern University (PhD diss.).
- Meakins, Felicity (2009): «The case of the shifty ergative marker. A pragmatic shift in the ergative marker of one Australian mixed language», in: Barðdal, Jóhanna / Chelliah, Shobhana L. (eds.): *The Role of Semantics and Pragmatics in the Development of Case*, Amsterdam: John Benjamins, 59–91.
- (2013): «The mixed languages», in: Bakker, Peter / Matras, Yaron (eds.): *Contact Languages. A Comprehensive Guide*, Berlin / New York: De Gruyter Mouton, 159–228.
- Muysken, Pieter (2005): *Bilingual Speech: A Typology of Code-Mixing*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2014): «Categorical mismatches in the syntax and the lexicon: Evidence from language contact research», in MacSwan (ed.), 119–133.
- Myers-Scotton, Carol (1993): *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*, Oxford: Clarendon Press.
- (2002): *Contact Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- (2008): «Language contact: why outsider system morphemes resist transfer», *Journal of Language Contact*, Thema series, 2: *Language Contact and the Dynamics of Language / Theory and Implications*, 21–41.
- / Jake, Janice (2009): «A universal model of code-switching and bilingual language processing and production», in Bullock / Toribio (eds.), 306–357.
- Oihenarte, Jakes (1848): *Kaniko eta Beltxitina*, Donostia: Lur.
- Oñederra, M. Lourdes (2009): «Early bilingualism as a source of morphological rules for the adaptation of loanwords: Spanish loanwords in Basque», in: Calabrese, Andrea / Wetzels, Leo (eds.): *Loan Phonology*, Amsterdam: John Benjamins, 193–210.
- O’Shannessy, Carmel / Meakins, Felicity (2012): «Comprehension of competing argument marking systems in two Australian mixed languages», *Bilingualism: Language and Cognition* 15:2, 378–396.

- Oyharçabal, Bernard (1992): «Structural Case and inherent case marking: Ergativity in Basque», in: Lakarra, Joseba A. / Ortiz de Urbina, Jon (eds.): *Syntactic Theory and Basque Syntax*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 309–342.
- Padilla, Manuel (2015): «Le plurilinguisme dans la littérature populaire Basque de Soule: entre le langage formulaire et le code-switching», in: Noël, Patrizia / Seláf, Levente (eds.): *The Poetics of Multilingualism – La poésie du plurilinguisme*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 241–252.
- Parafita Couto, M. Carmen / Munarriz, Amaia / Epelde, Irantzu / Deuchar, Margaret / Oyharçabal, Bernard (2015): «Gender conflict resolution in Spanish-Basque mixed DPs», *Bilingualism, Language and Cognition* 19:4 (*Cross-language Effects in Bilingual Production and Comprehension*), 834–853.
- Poplack, Shana (2018): *Borrowing: Loanwords in the Speech Community and in the Grammar*, New York / Oxford: Oxford University Press.
- / Meechan, Marjory (1995): «Patterns of language mixture: Nominal structure in Wolof-French and Fongbe-French bilingual discourse», in: Milroy, Lesley / Muysken, Pieter (eds.): *One Speaker, Two Languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*, Cambridge: Cambridge University Press, 199–232.
- Rezac, Milan / Albizu, Pablo / Etxepare, Ricardo (2014): «The structural ergative of Basque and the theory of Case», *Natural Language and Linguistic Theory* 32:4, 1273–1330.
- Satrustegi, José Mari (1995): «Texto bilingüe de una canción amorosa guipuzcoana del siglo XVIII», *Fontes Linguae Vasconum* 68, 37–50.
- Silverstein, Michael (1976): «Hierarchy of features and ergativity», in: Dixon, Robert M. W. (ed.): *Grammatical Categories in Australian Languages*, Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies, 112–171.
- Stabler, Edward P. / MacSwan, Jeff (2014): «A Minimalist Parsing Model of Codeswitching», in MacSwan (ed.), 257–282.
- Treffers-Daller, Jeanine (1994): *Mixing Two Languages. French-Dutch Contact in a Comparative Perspective*, Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Urkizu, Patri (1991): *Bertsolaritzaren Historia I. Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoako bertso eta kantak*, 1. liburukia: Anonimoak, Donostia: Etor.
- Wei, Li (2009): «Codeswitching in the bilingual lexicon», in Bullock / Toribio (eds.), 279–288.

- Woolford, Ellen (1997): «Four-way case systems: ergative, nominative, objective, and accusative», *Natural Language and Linguistic Theory* 15, 181–227.
- (2006): «Lexical case, inherent case, and argument structure», *Linguistic Inquiry* 37:1, 111–130.
- Zavala, Antonio (1974): *Mendaro Txirristakea bertsolaria* (Auspoa liburutegia; 120–121–122), Tolosa: Auspoa.

- Irantzu Epelde Cendoya, CNRS-IKER UMR 5478, Château Neuf, 15 place Paul Bert, F-64100 Bayonne, <irantzu.epelde@iker.cnrs.fr>.
- Bernard Oyharçabal, CNRS-IKER UMR 5478, Château Neuf, 15 place Paul Bert, F-64100 Bayonne, <b.oyharcabal@orange.fr>.

Pues eso como construcción interactiva desde el modelo Val.Es.Co.

Shima Salameh Jiménez (València)

Summary: This paper analyses Sp. < pues eso > (*and so/ and so forth*) as an interactive construction within the Construction Grammar framework (CxG) (Gras, 2011). < Pues eso > does not function like the discourse marker < pues > and the deictic < eso >: it is not possible to describe it as a formula derived from their union. Further descriptions are thus needed. In order to prove this idea, the Val.Es.Co. units and positions segmentation model has been applied in a systematic way to the different prosodic, syntactic and semantic features attached to the five functions of < pues eso >. This combination of units, positions and features explains differences between < pues eso > and the original forms from which it evolved. This systematic synchronic analysis should be completed with a diachronic treatment explaining how < pues eso > developed its compositional path and its relationship with other similar constructions.

Keywords: Val.Es.Co., discourse segmentation, discourse markers, constructions, Construction Grammar ■

Received: 10-01-2020 · Accepted: 05-08-2020

■ 1 Introducción

La fórmula conversacional < pues eso > está descrita como una variante del marcador discursivo < pues >, ampliamente descrito en la bibliografía (Álvarez, 1999).¹ Una variante debería poder explicarse a partir de todos (o gran parte de) los rasgos de un elemento de origen: sin embargo, < pues > y < pues eso > no funcionan exactamente igual. Obsérvense los siguientes ejemplos:

- (1) Cuando tenga que ir ahí al lao del tren ↑ **pues** lo llevaré yo...

---

1 Este artículo ha sido posible gracias al proyecto de investigación UDEMADIS, Unidades discursivas para una descripción sistemática de los marcadores discursivos en español (FFI-2016-77841-P), financiado por el Ministerio de Economía y Competitividad, AEI y los Fondos FEDER, y por la red de investigación REDT' (FFI-2017-90738 REDT), financiada también por el Ministerio de Economía y Competitividad y AEI.

- (2) Vale, **pues eso**, venga. Ciento cincuenta años después de la publicación de El origen de la especie de Darwin, el Papa acepta que el hombre puede descender del mono.

Mientras en (1) <pues> presenta un valor continuativo –uno de sus valores habituales (4.1.)–, <pues eso> en (2) funciona como refuerzo afirmativo de lo que otro hablante ha dicho. Tampoco son intercambiables sin que se produzcan modificaciones y/o incompatibilidades en la estructura del contexto:

- (1') Cuando tenga que ir ahí al lao del tren ↑ **pues eso**/ lo llevaré yo...
 (2') Vale/ **pues**. Ciento cincuenta años después...

Lo mismo sucede en los ejemplos (3) a (5):

- (3) (...) **pues eso** ↓ me dijo eso ↓/ y luego dónde está y le dije lo de Juan ↑ también que no ((estabas)) // ya es-
 (4) – Pienso que Solchaga será presidente del Gobierno
 – **Pues eso**.
 (5) B: [¡no!] que llevaba quinientas pelás he comprado tabaco // y he comprado los folios y me han costado doscientas y PICO doscientas treinta el paque-el/ paquete de folios
 C: sí
 B: **pues eso**
 A: ¿tú te quedas a comer Nico?

En estos casos, un hablante puede retomar un tema conversacional que se abandonó por otro (3), concluir una idea que ya se ha desarrollado suficientemente (4), o mostrar acuerdo con un interlocutor (5). Sustituir <pues> por <pues eso> en estos ejemplos también implica cambios en el sentido global; a veces, ni siquiera es posible intercambiarlos (ver 4.2.). Este hecho sugiere la siguiente hipótesis: para que <pues eso> funcione de una determinada manera, tiene que mantener unos rasgos lingüísticos determinados. Si alguno de ellos cambia, su valor tampoco se mantiene, incluso tratándose de los rasgos procedentes de su marcador de origen <pues>, con el que por ser un derivado tendría que compartir más similitudes que diferencias. Entendemos, por tanto, que no se trata únicamente de la suma de los significados de <pues> y <eso>, sino de la existencia de otros rasgos cuya presencia en el contexto se debe a algo más.

El objetivo del presente trabajo es doble: (i) por un lado, demostrar si esta hipótesis se cumple, es decir, si < pues eso > es una construcción interactiva o si, de lo contrario, solo es una ampliación de los usos de < pues >; (ii) por otro, detectar los rasgos contextuales que se añaden a < pues eso > en la conversación y que ratifican el primer objetivo. Para ello, se ha aplicado el modelo de segmentación Val.Es.Co. de unidades y posiciones al análisis de algunos ejemplos tomados del corpus de conversaciones coloquiales Val.Es.Co. (Briz y grupo Val.Es.Co., 2003; Cabedo y Pons, en línea). El análisis refleja que cada uso depende de una unidad y posición distintas, que actualizan los rasgos lingüísticos de la estructura interna de la construcción y dan como resultado un cambio funcional.

Asumimos que < pues eso > es una construcción metadiscursiva con una estructura pragmático-contextual que la diferencia de < pues >. Antes de presentar el análisis en el que se basa esta idea, introducimos en la siguiente sección el marco de GCI (2.1.) y las unidades Val.Es.Co que integradas en la descripción construccional de < pues eso > (2.2).

■ 2 Marco teórico

■ 2.1 Gramática de construcciones en interacción

La gramática de construcciones –en adelante, GC– define las construcciones como correlatos forma-función (Fillmore, 1988: 36) cuyo significado se basa en la combinación de información prosódica, morfosintáctica y semántica (Boas, 2010: 2; Fillmore, Kay y O'Connor, 1988: 501). Las construcciones, diferentes en tamaño y complejidad, se vinculan unas con otras para generar redes de construcciones convencionalizadas en un *continuum* que abarca desde estructuras y reglas sintácticas más esquemáticas hasta elementos morfosintácticos de significado más variable (Goldberg, 2006: 54; Croft y Cruse, 2004: 262–265; Fried y Östman, 2004: 18–22). Una síntesis de los diferentes enfoques desarrollados en GC puede encontrarse en Traugott y Trousdale (2013: 2–8).

Trabajos recientes aplican los fundamentos de la GC a la interacción –en adelante, GCI– (Nemo, 2006; Gras, 2011; Fischer, 2015; Fischer y Alm, 2013): el objetivo principal es crear un modelo de análisis que permita explicar estructuras gramaticales utilizadas en la interacción oral espontánea, de manera que se describan no solo aspectos formales de las estructuras, sino también la relación entre las formas y su interpretación (Gras, 2011: 223–224). Así, los rasgos discursivos y contextuales que rodean a un elemen-

to de origen gramatical pueden incorporarse en la construcción (Fischer y Alm, 2013: 3). La GCI busca, además, integrar estructuras en una red de construcciones basada en el conocimiento lingüístico de los hablantes.

Este enfoque puede dar tratamiento a los marcadores discursivos y otras unidades cercanas, como conectores, partículas modales o estructuras discursivas (Pons y Fischer, en prensa), que dependen tanto de su contexto de uso como de las relaciones internas que establecen con los contenidos que emiten los participantes de una conversación (Alm et al., 2018: 19). Entrarían aquí las fórmulas conversacionales, con un grado alto de rutinización, que dependen de otro marcador discursivo de origen más gramatical, y que han desarrollado nuevas funciones relacionadas con su(s) contexto(s) interactivo(s) general(es) (CIG; Briz y Albelda, 2013), como *pues eso* en español.

El presente trabajo incorpora las unidades de segmentación Val.Es.Co. como base de una construcción interactiva: estas unidades reflejan las relaciones entre el elemento analizado, el resto de los contenidos de la estructura –basada en tres niveles: estructural, social e informativo– y el contexto a través de *unidades, posiciones y ámbito*. La inclusión de estas últimas marca diferencias funcionales que afectan a los rasgos lingüísticos básicos en la estructura interna de <pues eso>. Sin estas unidades de segmentación, esta construcción –y otras similares– funcionaría aparentemente igual casi en cualquier contexto (3).

■ 2.2 El modelo de unidades, niveles y posiciones Val.Es.Co.

La GCI debe incorporar modelos de segmentación conversacional² porque ambos marcos comparten el mismo fin: dar cuenta de lo que ocurre cuando hablamos y de cómo ciertas estructuras desarrollan valores propios en la conversación que requieren analizarse con herramientas que vayan más allá de la oración. Su combinación, por ello, puede ser arrojar luz sobre ciertos fenómenos que quedarían descritos parcialmente únicamente a partir de rasgos lingüísticos.

El modelo Val.Es.Co. está compuesto por ocho unidades jerárquicas y recursivas –subacto, acto, intervención, intercambio, turno, alternancia de turno, discurso, diálogo–, tres dimensiones –estructural, social, informativo–, dos niveles –monológico y dialógico–, y cuatro posiciones –inicial, medial, final e independiente–.

---

2 Ver Pons (2014) para una revisión completa de la tradición de los diferentes modelos de segmentación discursiva en textos orales y escritos en las lenguas románicas.

NIVEL	DIMENSIONES		
Dialógico	ESTRUCTURAL discurso diálogo intercambio	SOCIAL	INFORMATIVA
		alternancia de turnos	
Monológico	intervención acto	turno	subacto

Tabla 1. Modelo Val.Es.Co. (2014) con las principales unidades en niveles y dimensiones. Organización en niveles y dimensiones

El modelo es jerárquico y recursivo porque existe una dependencia real entre las unidades (ver Fig. 1): hay unidades que se sitúan en un orden superior a otras, pero los subactos –nivel informativo– son la base de los actos, los actos de las intervenciones, y así hasta alcanzar la unidad máxima dialógica, el discurso –dimensión estructural–. Además, solo existe un discurso si el hablante está validado por otro(s) oyente(s), es decir, si se convierte en turno –dimensión social–. Todas las unidades y dimensiones se retroalimentan. Por tanto, la aplicación del modelo Val.Es.Co. conduce a un análisis de la convergencia completo, sin residuos: cuando hablamos, emitimos contenido informativo, fuerza ilocutiva, y buscamos la validación de nuestros interlocutores para poder seguir participando en la conversación. Aplicar estas unidades a una construcción propia de la conversación coloquial ayudará a entender mejor su funcionamiento.

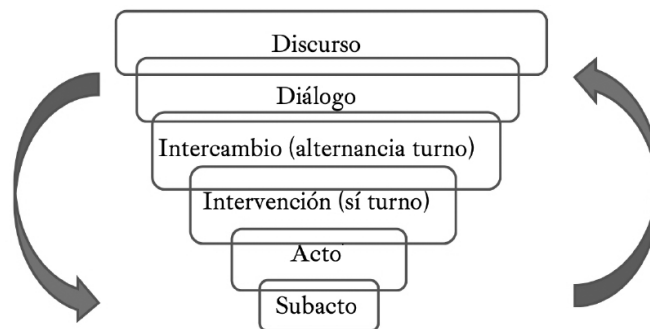

Fig.1. Jerarquía y recursividad en el modelo Val.Es.Co. Relación de dependencia entre las unidades

Subacto y *acto* son unidades monológicas –esto es, resultan de la producción del propio hablante y su planificación del discurso–; *intercambio*, *turno*, *alternancia de turno*, *discurso* y *diálogo* son dialógicas –reflejan las relaciones interpersonales entre hablantes y cómo el discurso se construye socialmente–; *intervención* es una monológica –recoge la producción del hablante– y dialógica –se produce para interactuar con otro hablante–.

Cada elemento analizado ocupa una posición con respecto a cada una de las unidades mencionadas: inicial, medial, final e independiente (Tabla 2). La noción de posición, por tanto, es relativa (Pons y Estellés, en prensa): una posición inicial puede serlo de subacto, acto, intervención, intercambio, diálogo o discurso; lo mismo sucede con el resto de posiciones.

		Unidades										
		Subacto					Acto	Intervención		Inter-cambio	Diá- logo	Discurso
		S S D	S S S	S A I	S A M	S A T		INICIA- TIVA (I)	REACTIVA (R)			
Posición	Inicial											
	Medial											
	Final											
	Indepen- diente											

Tabla 2. Tabla unidades y posiciones Val.Es.Co

Comprobaremos que esta variación entre posición y unidad es la base de diferencias funcionales como las de <pues eso>. Utilizaremos en este trabajo las cuatro posiciones y solo cuatro unidades, explicadas a continuación: subacto, acto, intervención y diálogo (ideas tomadas de Briz y Grupo Val.Es.Co., 2003 y 2014; Pons, 2016).³

3 Este modelo se ha aplicado al estudio de diferentes temas como la polifuncionalidad de los marcadores discursivos (Briz, 2001; Briz y Pons, 2010; Estellés, 2009), la gramaticalización (Estellés, 2011; Pons, 2006 y 2008), el orden de palabras (Padilla, 2001), la intensificación y atenuación (Albelda, 2005; Albelda y Gras, 2011), evidencialidad (Estellés y Albelda, 2014; García Ramón, 2019), y más recientemente al estudio de los elementos subestructurales en la conversación (Pascual Aliaga, 2020), los aproximativos (Pardo Llibrer, en prensa), el discurso en estilo directo (Benavent, 2015), o la visualización de la conversación (Espinosa Guerri y García Ramón, 2019; Espinosa Guerri, en proceso).

■ 2.2.1 Acto

El acto es la unidad estructural monológica, jerárquicamente inferior a la intervención, de la que es constituyente inmediato (Briz y Grupo Val.Es.Co., 2003: 31; Pons, 2016: 547). Tiene un rasgo básico: es identificable porque posee una fuerza ilocutiva concreta –aseveración, exclamación, consejo, etc.–. Por ejemplo:

- (6) P: #e-era un-una eso de cartón y estaba ahí metido/# # y a mí no me dijeron nada de la garantía ni na-da// de la d'esto/#

Los actos se marcan con el símbolo [#]. El primero es una descripción y el segundo es una aseveración.⁴ Los actos constituyen intervenciones, pero también están formados por unidades inferiores de carácter semántico-informativo: los subactos.

■ 2.2.2 Subacto

El subacto es la unidad monológica mínima informativa (Grupo Val.Es.Co., 2014: 54). Los subactos son segmentos informativos identificables mediante marcas prosódicas y semánticas. Según el tipo de información que albergan –causas, condiciones, situaciones, etc.–, pueden ser sustantivos (SS) y adyacentes (SA). En (7) se observan los dos tipos (extraído de Pons, 2016):

- (7) H: SA Pues SA e- SA lo que pasa que SA SS este año en la cridá SS SA pues SA/ SS había tanta gente que los falleros estaban/ pegados/ SS SS prácticamente estaban pegados a las torres/SS SA y SA SA entonces SA/ SS el/ piro- el pirotécnico/SS SS no sé si fue porque no calculó bien el viento o por lo que fue/SS ee/ SS hizo/ una especie de-/ de montaña/ de fuego/SS SA y SA SA claro SA/ SS (al no hacer viento SA pues SA todo le cayó el mundo que estaba abajo/SS SS todos los falleros que estaban allí SA pues SA empezaron a quemarse a quemarse SS

Los SS incluyen todo el contenido sustantivo, con significado conceptual principal y secundario; los SA reflejan un significado procedimental.

4 Estructuralmente, además, ambos pueden introducirse con un verbo de decir: *digo que era un-una eso de cartón*, y *digo que a mí no me dijeron nada*. Este criterio ayuda a segmentarlos.

Los SS se subdividen en subacto sustantivo director (SSD) y subordinado (SSS).⁵ Los SA se dividen en subacto adyacente textual (SAT) modal (SAM) e interpersonal (SAI).

Los SSD poseen un mayor grado de informatividad dentro del acto, mientras que los SSS dependen semántica e informativamente de los primeros, como en (8), en el que el SSS supone una especificación informativa posterior que puede suprimirse:

- (8) (SSD este año en la cridá pues / había tanta gente que los falleros estaban/ pegadosSSD)/ (SSSprácticamente estaban pegados a las torresSSS)/
(SSD este año en la cridá pues / había tanta gente que los falleros estaban/ pegadosSSD)/

Los SA son elementos extraproposicionales, por lo que su significado no afecta a la forma lógica subyacente al acto; de hecho, su supresión en un fragmento no supone una pérdida de significado conceptual, como le ocurre a (9):

- (9) H: este año en la cridá ss ss había tanta gente que los falleros estaban/ pegados/ ss ss prácticamente estaban pegados a las torres / ss el/ piro- el pirotécnico/ss ss no sé si fue porque no calculó bien el viento o por lo que fue/ ss hizo/ una especie de-/ de montaña/ de fuego/ss / ss (al no hacer viento todo le cayó el mundo que estaba abajo/ss ss todos los falleros que estaban allí empezaron a quemarse ss

Esto indica que los SA son parte del marco de la producción del discurso, pero no están integrados, como sucede con los marcadores discursivos. Los textuales (SAT) organizan y distribuyen el flujo del habla; reflejan la relación entre ideas dentro de un discurso (oral o escrito). Los modalizadores (SAM) introducen marcas modales sobre el elemento en el que actúan; marcan la relación entre el hablante y su propio discurso. Por último, los interpersonales (SAI) muestran la relación entre interlocutores en el terre-

---

5 Los SS también se utilizan para analizar fenómenos de topicalización, en los que se da más relevancia a una información que bien podría ser secundaria. Estos subactos reciben el nombre de subacto sustantivo topicalizado (SSTop): # (SSTop) La cafetera ↑(SSTop) (SSD no se puede vivir sin cafetera (SSD) #. Hidalgo y Padilla (2001) ofrecen un tratamiento detallado de los SSTop que no presentamos aquí para evitar exceder nuestro objeto de estudio.

no de lo fático y lo apelativo. Los ejemplos (10) a (12) muestran usos de SAT, SAM y SAI respectivamente:

- (10) #no sé si no te das cuenta de lo que he dicho # # {SAT entonces↑ SAT} estoy hablando y va y el tío se pira #
 (11) # {SAM no sé SAM} {SAM igual →SAM} -ee- ¿puedes llamarme a las ocho mejor? #
 (12) # me ha llamado {SAI ¿sabes? SAI} #

Posteriormente, se detallará de qué manera se integran los subactos en un modelo GCI con Val.Es.Co. (§3.2).

■ 2.2.3 Intervención

La intervención es la unidad monológica máxima estructural resultado de la emisión de un hablante para generar más interacción –intervenciones iniciativas (Ii)– o para reaccionar a algo dicho previamente por otro(s) interlocutor(es) –intervenciones reactivas (Ir)–. La noción de reacción –verbal o no verbal– es esencial para identificar las intervenciones (Espinosa, 2016: 15): estas son las manifestaciones de la participación de los hablantes cuando conversan, se conviertan o no en turno. El siguiente ejemplo recoge las diferentes intervenciones:

- (13) Ii P: he ido a la tienda esa/ bueno↓/ aa-/ a cobrarte la lotería// y ee-
 lo que me han dao/ de la lotería
 Ir-i T: ¿esto?
 Ir-i P: °(claro)°/ o- ochocientas pesetas y doscientas que llevaba yo
 Ir-i T: ¿de lotería también?// sí quee-§
 Ir-i P: § no no

P inicia una cadena de intervenciones con base en reacciones de T que, a su vez, hacen que P hable de nuevo, generando así varios intercambios. Cuando una intervención reactiva no genera nueva intervención, y el dinamismo conversacional se pierde, debe pensarse en un cambio de unidad.

■ 2.2.4 Diálogo

Por último, el diálogo es una unidad plenamente dialógica basada en un conjunto de intercambios. Prototípicamente, está formada por una intervención iniciativa que se ha convertido en turno (porque es reconocida por

el resto de hablantes) y una intervención reactiva, también turno, al final, como en el ejemplo (14):

- (14) **iD P:** he ido a la tienda esa/ bueno↓/ aa-/ a cobrarte la lotería
 // y ee- lo que me han dao/ de la lotería
 T1: ¿esto?
 P2: °(claro)°(...)
 T2: pues mala suerte↑ nena↓ noo- no- por eso no hay que ponerse así
cD P3: sí↓ más nerviosa ya de-/
 Ii iD P: que mi padre ha hablao con el médico↓
 T: °(¿y qué?)°(...)

En (14) hay un diálogo que empieza con P1 y termina con P3; la siguiente intervención de P ya inicia otro diálogo, indicado con iD, ya que se cambia de tema.

Estas unidades y posiciones permitirán detectar ciertas tendencias funcionales en <pues eso>. A continuación explicamos las funciones de esta construcción y su base en el marcador discursivo <pues>.

■ 3 Rasgos de la construcción <pues eso>

■ 3.1 La influencia del marcador discursivo <pues> y el deíctico <eso> en la construcción

El marcador <pues> ha sido estudiado ampliamente en la bibliografía del español (Mariner, 1981; Martínez García, 1990; Cortés, 1991; Garcés, 1992; Alarcos, 1992; Briz, 1993; Pons, 1998; o Iglesias [2000] para su estudio diacrónico, entre otros). Cuando sus usos exceden los de la coordinación y la subordinación (Lenz, 1935: 352; Gili Gaya, 1993: 225), el adverbio incidental (Bello, 1988), conjunción causal (15) y consecutiva (16) (Álvarez, 1999: 3793), o conjunción adversativa (17) (*Gramática de la Lengua Española*, 1931; *Esbozo de la Nueva Gramática*, 1973),

(15) Existo, pues pienso (Portolés, 1989: 121)

(16) Tú cometiste la culpa; sufre, pues, la pena (RAE *apud* Portolés, 1989)

(17) Tengo hambre, pues no como (Portolés, 1989: 125)

<pues> se comporta como una “marca periférica que relaciona la oración con la precedente o sirve para situarla dentro del discurso en una jerarquía

o relación lógica” (Alcina y Blecua, 1975). Es precisamente su naturaleza de conector de dos lugares, presente en todos los valores arriba mencionados, la que le permite desarrollar usos fóricos propios de un conector pragmático (Briz, 1993: 159), para relacionar contenidos de un hablante B con los de un hablante A,

- (18) A: Te lo digo de verdad
B: **Pues** no me parece bien

y también catafóricos, para introducir respuestas despreferidas (Briz, 1993: 159):

- (19) A: Vente mañana a casa que vamos a montar una fiesta
B: **Puees/** es que tengo un montón de trabajo

Estos rasgos lo convierten en un marcador prototípicamente continuativo, que siempre introduce nuevos contenidos en el discurso propio o con respecto a lo que otro hablante dice. También su valor ilativo original “permite a <pues> actuar como mero soporte conversacional, sirviendo de enlace con la idea anterior y cubriendo el espacio de tiempo muerto que hay desde que el hablante piensa lo que va a decir hasta que lo expresa” (Hernando Cuadrado, 1994: 46). Esto propicia su unión con otros elementos (así pues, pues bien, ahora pues, etc.) (Casado, 2000: 36) con los que acaba funcionando como unidad de apoyo y progreso en la información (Vigara, 1992), e incluso la adquisición de un valor modal:

- (20) **Pues** qué quieres que te diga...

Por su parte, los pronombres deícticos también han sido ampliamente descritos en la bibliografía. El deíctico neutro <eso> (Alvar y Pottier, 1983; Cano Aguilar, 1988) está directamente relacionado con los procesos de vaguedad (*región abstracta* en términos de Achard [2001], una zona abierta en la que cualquier tipo de contenido podría aparecer). Cognitivamente, la deixis neutra conduce a elementos no tangibles (De Cock, 2013: 11), ideas, conceptos, contenidos que incluso no se han mencionado explícitamente (Bühler ya hablaba de *Deixis am Phantasma* cuando un narrador lleva al oyente al reino de lo ausente recordable o al de la fantasía constructiva, y lo lleva a lo que hay que ver y oír allí [Carreter, 1953: 130]). Combinado con <pues>, la presencia de este deíctico restringe contextos de uso (4.1.4.) y favorece otros (4.1.1.).

Como veremos a continuación, los rasgos de estos elementos de origen se heredan, en mayor o menor grado, en la construcción < pues eso > pero, a su vez, se adquieren otros a partir de la influencia del contexto interactivo general (CIG).

■ 3.2 Funciones heredadas y adquiridas en < pues eso >

Como ya hemos mencionado, < pues eso > se describe generalmente como fórmula conversacional (Briz, Pons y Portolés, 2008) derivada del marcador < pues >:⁶ su único valor hasta ahora definido es el de un “refuerzo reafirmativo, usado a menudo a modo de conclusión que muestra el acuerdo con el propio hablante o con lo dicho por el interlocutor”. Este, sin embargo, no es el único uso de < pues eso > que puede documentarse: en contextos orales con una planificación discursiva baja, y en relación con diferentes contenidos conversacionales, presenta otras cuatro funciones que no se corresponden directamente con los valores de < pues > ni < eso >. La distinción de cinco funciones discursivas en < pues eso > es posible gracias a la teoría de unidades Val.Es.Co. (2.2.): sin esta, < pues eso > funcionaría, aparentemente, siempre en la misma posición (normalmente, medial, o a veces inicial) con respecto a otro contenido, y del mismo modo, como mecanismo para ir produciendo el discurso o para responder a alguien.

Estas cinco funciones son formulación, reafirmación, regresión temática, marca de acuerdo y cierre.

- La formulación consiste en seguir añadiendo contenido al discurso gracias a diferentes mecanismos semasiológicos y onomasiológicos (Pascual, 2020: 31).
- La reafirmación, por su parte, implica reforzar un contenido emitido por el propio hablante o por otro interlocutor (Briz, 1993: 159) con el objetivo de modalizar el discurso y aceptar completamente una idea propia o ajena.
- La marca de acuerdo está relacionada con el valor anterior. En este caso, los hablantes aceptan total o parcialmente que otro interlocutor ha dicho.
- La regresión temática es un proceso por el que un hablante retoma un tema abandonado previamente por otro –tras una digresión–. Esta

---

⁶ A diferencia de < pues eso >, *pues bien* ya se ha sido descrito en una entrada independiente de *pues* (y, por tanto, como una unidad) en el DPDE.

recuperación del tema implica una referencia (in)directa a los contenidos mencionados previamente.

- Por último, cuando el hablante considera que ya ha aportado información suficiente sobre algún tema, puede cerrarlo mediante el uso de marcadores y otros elementos discursivos – o, directamente, sin hacer uso de estos–.

Y están íntimamente relacionadas con el carácter dinámico de la conversación como género –oral, dialogal, actual (aquí y ahora de los hablantes) y dinámico– (Briz, 2010). Es esperable, por tanto, poder dar cuenta de ellas a través de un modelo de segmentación de la conversación y de un marco teórico como la CG en interacción.

Aplicando las nociones de este marco teórico, las cinco funciones de < pues eso > pueden describirse como *heredadas* –formulación, marca de acuerdo y reafirmación, en parte– o *adquiridas* –regresión, reafirmación, cierre–: las heredadas mantienen, de forma clara, algunos rasgos de origen en sus usos, y las adquiridas rompen más con < pues > y < eso > (Croft y Cruse, 2008 [2004]: 350). En cualquier caso, ni siendo heredadas ni adquiridas pueden entenderse desde un enfoque composicional: la presencia de rasgos estructurales, sociales o informativos externos –basados en el modelo Val.Es.Co.– modifican, en mayor o menor grado, las funciones de base de la construcción. Una prueba de esto es que < pues eso > no puede utilizarse en los todos los contextos de < pues > y < eso > por separado, o no al menos sin diferencias formales y de sentido (ver 4.1 y 4.2.).

En la siguiente sección explicamos, a partir del análisis, por qué < pues eso > no depende directamente de < pues > ni de < eso >, cómo se dan las cinco funciones detectadas, y de qué manera las unidades Val.Es.Co. influyen en estas.

■ 4 Definición de < pues eso > como construcción: unidades y funciones

Los ejemplos que analizamos a continuación han sido tomados del *Corpus de conversaciones coloquiales Val.Es.Co* (Briz y grupo Val.Es.Co., 2003), del *Corpus Val.Es.Co. 2.1*. (Cabedo y Pons, en línea), y del *Corpus de Referencia del Español Actual* (CREA), de la Real Academia Española. El análisis incluye las siguientes partes: a) descripción de la función detectada; b) descripción de su contexto interactivo general (CIG); c) presentación de prueba(s) que ratifiquen su existencia como construcción independiente; d) explicación a través de las unidades y posiciones Val.Es.Co. y de cómo estas actualizan la

estructura interna de la construcción. Como resultado, obtenemos cinco patrones diferentes que reflejan la polifuncionalidad de esta construcción y su carácter independiente con respecto a sus unidades de origen. La descripción de dichos valores no ha sido sistematizada hasta el momento.

■ 4.1 Patrones funcionales detrás de < pues eso >

■ 4.1.1 Formulación

<Pues eso> funciona como elemento formulativo. Aparece cuando un interlocutor habla sobre determinado tema, y necesita añadir información para que este progrese pero no puede encontrar, aunque sea durante unos segundos, las palabras más precisas. Tras utilizar < pues eso >, el hablante consigue este objetivo: hace una pausa, busca el nuevo contenido, y lo añade. Con esto, mantiene el turno y evita un lugar de transición pertinente para que otro hablante participe y le robe el turno. Así funciona (21).

- (21) 522 B: = aunque por ahí hay algunas → / sí /
 523 A: luego tengo un grupo de amigas también que con ellas también hago → / **pues eso** ↓ / salimos ↑ / ¡VA! / NOS VAMOS A JÁVEA / porque una tiene allí un apartamento ↑ / vamos allí §
 524 B: § Jávea ↑ voy a ir yo
 (Corpus Valesco 2.0, Conversación 1, Intervenciones 519–527)

Si A no se basara en < pues eso >, se produciría un vacío conversacional en el que B podría intervenir. Pero, además, la presencia del catafórico manifiesta cierto grado de consciencia en el habla: el hablante demuestra que tiene algo, y que va a decirlo ya. Esta propiedad supone una ligera modificación en el valor continuativo de origen de < pues >, heredado en el uso: aunque, en cierto sentido, A prosigue con su discurso, no emplea < pues eso > solo para relacionar dos estructuras, sino para orientar la atención de los interlocutores hacia lo que va a decir porque, de algún modo, ya lo tiene claro antes de presentarlo. Marca de antemano el contenido. Por esta razón, intercambiar la construcción por sus elementos de origen u otros de función similar conlleva cambios en la interpretación del fragmento:

- (21') 523 A: luego tengo un grupo de amigas también que con ellas también hago → / **pues / eso / eeh / mm- / bueno** ↓ / salimos ↑ / ¡VA! / NOS VAMOS A JÁVEA /

No podemos explicarla a partir de < pues > ni de < eso > de forma aislada, ni elementos como eeh- o mm- reflejan el mismo grado de formulación consciente (Pascual Aliaga 2020). En cuanto a su posición, relacionada con su funcionamiento, siempre parece ocupar una posición medial. Aplicando el modelo Val.Es.Co., sin embargo, su segmentación es más precisa:

- (21”) 522 B: = aunque por ahí hay algunas→/ sí/
 523 A: # {SSS luego tengo un grupo de amigas también que con ellas también hago SSS}→ {SAT / **pues eso**↓/ SAT} {SSD salimos↑/SSD}# ¡VA! / NOS VAMOS A JÁVEA/ porque una tiene allí un apartamento↑/ vamos allí§
 524 B: § Jávea↑ voy a ir yo
 (Corpus Valesco 2.0, Conversación 1, Intervenciones 519–527)

Esta construcción formulativa suele darse en posición inicial de subacto sustantivo director [I, SSD], puesto que tiene ámbito sobre un contenido que completa informativamente lo que se ha dicho antes (analizado como un SSS que necesita el fragmento posterior). <Pues eso> se analiza en sí mismo como un subacto adyacente textual (SAT) porque, como decíamos, además de mantener el turno, da una señal al lector para que preste atención al contenido de su discurso. Es esperable que esta función formulativa se asocie con unidades informativas como SSD, SSS o SAT: introduce contenidos en el nivel de la producción del discurso. Cuando ocupa unidades y posiciones distintas, expresa valores distintos.

■ 4.1.2 Reafirmación

En un contexto general diferente, < pues eso > funciona con un valor reafirmativo con el que el hablante incrementa la fuerza ilocutiva asociada a su intervención destacando un contenido proposicionalmente completo emitido, como en (22).

- (22) F: ¿sabes?/ la cuestión–/ la cuestión es que/ daban eso/ [(( ))=]
 J: [(( )) Mari]
 F: = dos almohadones y dos riñoneras paraa
 M: para que no cogieras/ frío
 J: (( )) coño/ te vas a acostar/ parece que te vayas a– a–/ a una competición
 P: pero si/ si tienes (( ))

M: (GRITOS) donde estabas
 F: y te dan zapatillas/ zapatillas también para levantarte
 P: pero si tienes por ejemplo dolor de lumbago/ **pues eso**
 M: ¡ay!

(Corpus de Conversaciones Coloquiales Val.Es.Co. 2002: 288)

En este caso, algunos de los participantes en la conversación (especialmente, F y M) hablan sobre un viaje a Mallorca. Explican que en el hotel en el que se alojaron disponían de una serie de comodidades poco habituales para ellos. <Pues eso> adquiere un valor de intensificación en la intervención de P: para este hablante tener dolor de lumbago es un argumento de peso para que mantas, almohadones, riñoneras y zapatillas sean necesarios y pedir cuidados más especiales para un simple descanso. Por ello, subraya esta idea, la reafirma y la muestra como una conclusión evidente a la que todos deben llegar, especialmente J, a quien se dirige la respuesta porque, aparentemente, cuestiona a M (*coño/ te vas a acostar/ parece que te vayas a una competición*).

Nuevamente, tampoco es posible sustituir <pues eso> por el marcador <pues> en (22) sin cambios en la estructura y en el significado: para incluirlo, habría que añadir un nuevo rasgo prosódico –un tonema suspendido– distinto al que presenta <pues eso>.

(22') F: y te dan zapatillas/ zapatillas también para levantarte
 P: pero si tienes por ejemplo dolor de lumbago/ **pues**→
 M: ¡ay!

Sería imposible añadir *pues* manteniendo el tonema descendente original, ya que este uso, en este contexto, no es gramaticalmente correcto:

(22'') F: y te dan zapatillas/ zapatillas también para levantarte
 P: pero si tienes por ejemplo dolor de lumbago/ **pues**↓ #
 M: ¡ay!

Y otros marcadores o construcciones discursivas conducirían a sentidos distintos.

(22''') F: y te dan zapatillas/ zapatillas también para levantarte
 P: pero si tienes por ejemplo dolor de lumbago/ **bueno / o sea/** ↓ #
 M: ¡ay!

No funcionan porque < pues eso > tampoco significa aquí la suma de < pues > y < eso >: ambos componentes funcionan como una misma unidad que no conecta dos fragmentos de discurso ni se refiere a algo que vendrá inmediatamente después; en realidad se unen el contenido proposicional y la fuerza ilocutiva con la intención del hablante. Sucede igual en registro escrito, como en (23),

- (23) Sin embargo, el espectáculo da pena. Ya pasó en 1982, al revés, cuando todo el mundo encontró simpatiquísimo a ese joven líder del PSOE llamado González. Pero se nos había olvidado. Y por eso nos llama tanto la atención. Toda novedad, que decía Nabucodonosor, según Borges, no es sino olvido. **Pues eso.**

donde el escritor, tras citar a Borges, solo puede concluir matizando con < pues eso > que su idea es cierta. En este contexto, además, existe un grado de polifonía que dota al discurso de contundencia, aceptando las palabras del otro (aquí Borges) y tomándolas como suyas. Aquí también se refuerza una idea: los ciudadanos olvidan que, muchas veces, aceptan cosas que, anteriormente, se criticaron o rechazaron. Tampoco pueden usarse otros marcadores o construcciones sin generar un cambio de sentido global.

Sobre la posición, < pues eso > reafirmativo ocupa posición final de acto [F, A].

- (22''') F: ¿sabes?/ la cuestión-/ la cuestión es que/ daban eso/ [(( ))=]
 J: [(( )) Mari]
 F: = dos almohadones y dos riñoneras paraa
 M: para que no cogieras/ frío
 J: (( )) coño/ te vas a acostar/ parece que te vayas a- a-/ a una competición
 P: pero si/ si tienes (( ))
 M: (GRITOS) donde estabas
 F: y te dan zapatillas/ zapatillas también para levantarte
 P: # {SSD pero si tienes por ejemplo dolor de lumbago/ SSD}
 {SAM **pues eso** SAM} #
 M: ¡ay!

La unidad en la segmentación de este valor es básica: sin la distinción entre subactos, actos o intervenciones, la construcción aparecería simplemente en posición final. Es justamente esta posición final de acto lo que le per-

mite desarrollar valores modales (SAM) a una construcción que en principio solamente suele conectar contenidos, algo que ocurre con frecuencia en español y otros idiomas.

La reafirmación está directamente relacionada con el uso como marca de acuerdo en una unidad y posición distintas (4.1.4.).

■ 4.1.3 Marca de regresión

Las posiciones iniciales implican un nuevo cambio funcional. Tal es el caso de < pues eso > como introductor de regresión temática tras abandonar un tema de conversación que, en un principio, era el central para hablar sobre otro y luego volver a él,⁷ como en (24) y (25).

- (24) 20 B: lo que pasa que hombre↑/ en los días de Pascua sí que solías subir antes ¿no?
 21 A: mm// antes sí↑ pero es que/ ahora como está mi abuela y todo eso pues es más jaleo subir
 22 B: [**pues eso**↓] me dijo dónde está y le dije lo de Juan↑ también que no ((estabas))// ya es-
 25 Desconocido: (( ))
 26 B: y ya est[á]
- (25) A: Fueron unos días estupendos en aquella escapada/ yo creo que será difícil que se vuelva a repetir/ ahora nos cuesta más quedar
 B: Sí// Por cierto/ ¿sabes si Juana puede venirse este finde a la quedada? Hace tanto que no la vemos
 A: No sé/ dice que no lo sabe///
 A: **Pues eso** ↓ quee pocas veces más podremos vivir aquello
 B: Ya/ si tuviera que elegir un viaje en mi vida sería ese

En (24), B añade contenido temáticamente relacionado con otro fragmento conversacional distinto al precedente que emite A: después de que B cuestiona a A porque ha dejado de visitar con tanta frecuencia como antes, se

---

7 El original *pues* podría hacer lo mismo, pero obligatoriamente con otros elementos (pues lo que decías antes, pues eso que me contabas...) y sin comportarse del mismo modo que < pues eso >, que no necesita más contenido para que el interlocutor entienda que se vuelve a un tema previo. También *eso* podría utilizarse en esta misma situación, pero sin el carácter continuativo que le otorga *pues*, es poco probable que un hablante se decante por esta opción.

refiere a un conocido común con el que se ha encontrado recientemente, y concretamente se refiere al tema de conversación que tuvieron. En (25) es el propio A quien cambia de tema y regresa a un tópico del que hablaban inmediatamente antes: pasar buenos momentos con amigos.

Cuando funciona como elemento de regresión, la construcción no puede sufrir cambios en sus propiedades: prosódicamente tiene que estar aislada por el tonema descendente que acompaña a < pues eso >; tampoco podemos incluir otros marcadores discursivos en su lugar (ni el marcador de origen *pues*) sin que se vea alterada la fuerza ilocutiva del fragmento:

- (24) 20 B: lo que pasa que hombre↑/ en los días de Pascua sí que solías subir antes ¿no?
 21 A: mm// antes sí↑ pero es que/ ahora como está mi abuela y todo eso pues es más jaleo subir
 22 B: [**bueno / nada / pues**↓] me dijo dónde está y le dije lo de Juan↑ también que no ((estabas))// ya es-
 25 Desconocido: (( ))
 26 B: y ya est[á]
- (25) A: Fueron unos días estupendos en aquella escapada/ yo creo que será difícil que se vuelva a repetir/ ahora nos cuesta más quedar
 B: Sí// Por cierto/ ¿sabes si Juana puede venirse este finde a la quedada? Hace tanto que no la vemos
 A: No sé/ dice que no lo sabe///
 A: **bueno / nada / pues** ↓ quee pocas veces más podremos vivir aquello
 B: Ya/ si tuviera que elegir un viaje en mi vida sería ese

En ambos casos se pierde la inmediatez asociada al deíctico que permite al oyente recuperar rápidamente la información del contenido al que se refiere el hablante. Igualmente, la posición ocupada tiene que ser la de los ejemplos (24) y (25) y no otra: aunque < pues eso > pueda moverse en la estructura del discurso, en estos casos no puede mantener el valor asociado. En los dos ejemplos aparece al principio de la intervención, lo que facilita al hablante la continuación del turno, seguir añadiendo información a lo que otro hablante dice y, en este caso, relacionar estructuralmente el fragmento que introduce con otro de la misma conversación con el que comparte base temática. También esa es su zona natural porque, en cualquier caso, en la intervención previa, sea de un mismo hablante o de otro, es necesaria

una cantidad de información suficiente para cerrar un tema y volver a otro. Una vez se produce el cierre temático, es esperable que se inicie o se recupere otro tema, y que esto suceda al principio de lo que uno dice. Sugiere esto que <pues eso> en regresiones implica una planificación más consciente que en otros contextos, en los que el hablante da lugar a un cambio más abrupto, solapándose con otros hablantes, robándoles el turno y sin esperar a dar por cerrado el tema actual. No podríamos utilizar <pues eso>, pero sí marcadores como <bueno>:

- (24") 20 B: lo que pasa que hombre↑/ en los días de Pascua sí que solías subir antes ¿no?
 21 A: mm// antes sí↑ pero es que [...]
 22 B: [**bueno**↓] me dijo dónde está y le dije lo de Juan↑ también que no ((estabas))// ya es-
 25 Desconocido: (( ))
 26 B: y ya est[á]

Esa posición inicial se segmentaría como posición inicial de diálogo [i, Di] dentro del modelo Val.Es.Co. El uso de esta unidad diferencia al valor de regresión de otros que también se utilizan en posición inicial, como las marcas de acuerdo o incluso el valor formulativo, según lo explicado (4.1.1.): el diálogo se construye a partir de una intervención reactivo-iniciativa relacionada estructuralmente con las intervenciones previas, pero diferente en cuanto al tema. <Pues eso> se etiquetaría con una doble etiqueta SAI/T: es doble porque por un lado prima su valor interpersonal por el que el hablante consigue el turno nuevamente, valida al otro interlocutor, y altera la estructura temática de la conversación, pero por otro lado también es textual al permitir a A añadir más contenido y, de nuevo, orientar la atención de B hacia lo que dice.

- (25") A: Fueron unos días estupendos en aquella escapada/ yo creo que será difícil que se vuelva a repetir/ ahora nos cuesta más quedar
 B: Sí// Por cierto/ ¿sabes si Juana puede venirse este finde a la quedada? Hace tanto que no la vemos
 A: No sé/ dice que no lo sabe///
 A: {Di} # {SAI/T} **Pues eso** ↓ {SAI/T} {SAT} quee {SAT} {SSD pocas veces más podremos vivir aquello SSD} #
 B: Ya/ si tuviera que elegir un viaje en mi vida sería ese

Puede verse claramente que <eso> no conserva el carácter inicial de deíctico puro: es retrospectivo y prospectivo a la vez, se refiere al tema anterior pero introduce más ideas a las que referirse. Este hecho refleja el cambio funcional subyacente a la construcción. Cuando la posición es inicial con respecto a otra unidad, obtenemos un cuarto valor en < pues eso >.

■ 4.1.4 Marca de acuerdo

En contextos puramente dialógicos < pues eso > funciona también como marca de acuerdo. En estos casos, toda la construcción en sí es una respuesta: se convierte en una manifestación explícita de aceptación de lo dicho, como en (26):

(26) A – Pienso que Solchaga será presidente del Gobierno.
B – **Pues eso**

En este contexto general, dos hablantes opinan sobre la elección de Solchaga como presidente del Gobierno: tanto A como B piensan que lo será. El carácter neutro del deíctico y su valor interpersonal en términos pragmáticos (ver 4.2.) impiden que pueda expresar por sí solo un sentido negativo activado por alguna presuposición⁸: siempre que se utilice esta construcción bajo estas condiciones se aceptará lo dicho por el otro interlocutor mostrando, además, cierto grado de evidencia en esa aceptación (rasgo este que relaciona esta función con la de reafirmación [4.1.2.]).

Precisamente por su carácter de respuesta directa, es imposible otra vez utilizar < pues > manteniendo las mismas características prosódicas de < pues eso > sin que el resultado sea extraño, aunque es el valor continuativo de < pues > en origen el que le permite ser una reacción a lo anterior.

(26') A – Pienso que Solchaga será presidente del Gobierno.
B – **Pues ↓**

Y un cambio por cualquier otra estructura supondría una modificación completa de la fuerza ilocutiva y la intención del hablante.

(26'') A – Pienso que Solchaga será presidente del Gobierno.
B – **Bueno / pues nada / pues bien ↓ (...)**

8 A diferencia de <eso sí> en español, que ha desarrollado significados concesivos y de refuerzo y aceptación (Llopis Cardona, 2011: 264).

Esto se debe a que el significado del deíctico <eso> conserva el valor retrospectivo de origen que le permite referirse a todo el contenido previo, por lo que puede considerarse una función heredada: a no ser que el hablante realice alguna especificación que modifique la fuerza ilocutiva de aceptación a aceptación parcial,

(26^{'''}) A – Pienso que Solchaga será presidente del Gobierno.

B – **Pues eso ↓ / Aunque no estaría de más que cambiara algunas de las propuestas de su programa //**

B absorbe la fuerza ilocutiva y el contenido proposicional de la intervención previa. Según esto, <pues eso> como marca de acuerdo muestra un carácter heredado en comparación con otras funciones que ha desarrollado: una modificación en su estructura a nivel prosódico, sintáctico o semántico implica diferencias en todo el fragmento analizado, lo que indica un grado de fijación de sus propiedades, pero <pues> y <eso> y sus valores básicos (3.1.) están ligeramente más presente que en otras de sus funciones.

Sobre su segmentación, aparece en posición independiente, ya que está al inicio de la intervención (como la formulación o la marca de regresión), pero sin otro contenido al que unirse.

(26^{'''}) A – (I-r) Pienso que Solchaga será presidente del Gobierno.

B – (I-r) # {SSD **Pues eso** SSD} #

Sin embargo, la unidad sobre la que tiene ámbito es otra distinta a la de las otras funciones (subacto y diálogo, respectivamente): la intervención. Como respuesta a otro interlocutor, <pues eso> marca de acuerdo se etiqueta como un SSD completo: puede funcionar por sí solo y, en cierta manera, conserva parte del significado original de <eso> como deíctico. Además de tener una base informativo-semántica que le permite ser un subacto sustantivo, también es la base de un acto *per se*: tiene una fuerza ilocutiva (acuerdo, respuesta) detectable y diferenciable de otras, y puede funcionar como núcleo de una intervención reactiva o reactivo-iniciativa.

Si a la posición independiente del valor de marca de acuerdo se le modifica la unidad de referencia, obtenemos la última de las funciones descritas para <pues eso>.

■ 4.1.5 Marca de cierre

Por último, < pues eso > puede ser una marca de cierre de tópico en la conversación: como vemos en (27), este valor es estructuralmente muy similar al de acuerdo.

- (27) 68 B: [tía es que yo cuando he bajado a] comprar folios↑ pues me- me he gastado todas las pelás→ tenía ((bi-)) llevaba quinientas pelás↑
 69 A: ¿y quinientas pelás te ha costado ese paqueti[to!?!]
 70 B: [¡no!] que llevaba quinientas pelás↑ he comprado tabaco↑// y he comprado los folios y me han costado doscientas y PICO doscientas treinta↓ el paque- el/ paquete de folios
 71 C: sí
 72 B: # {SSD **pues eso**/// SSD} #
 73 A: ¿tú te quedas a comer Nico?
 74 C: no↓ yo me voy ya
 75 B: [(( ))]
 76 A: [te podías] quedar a comer↓ y nos invitabas a comer§

En este contexto general, uno de los participantes de la conversación relata lo que ha comprado con el dinero que tenía. A modo de cierre, introduce < pues eso >, que refleja una voluntad de dejar de hablar sobre el tema porque ya ha quedado suficientemente claro. Después de esto, A cambia de tema aprovechando un lugar de transición pertinente.

Esta construcción no es como las anteriores: puede sustituirse por otros elementos que también indican cierre, como < y nada > o < pues nada >, con una formación parecida. Tampoco aquí pueden incluirse < pues > y < eso > aisladamente, lo que vuelve a ratificar el carácter fijado de la construcción y la no supeditación directa entre esta y sus elementos de origen.

- (27^a) 69 A: ¿y quinientas pelás te ha costado ese paqueti[to!?!]
 70 B: [¡no!] que llevaba quinientas pelás↑ he comprado tabaco↑// y he comprado los folios y me han costado doscientas y PICO doscientas treinta↓ el paque- el/ paquete de folios
 71 C: sí
 72 B: **y nada / pues nada / ~~pues / eso / o sea / bueno~~ ///**
 73 A: ¿tú te quedas a comer Nico?

Sobre su segmentación, se entiende que < pues eso > también es un SSD y que aparece en posición independiente, puesto que es el núcleo de la intervención, de la que también es acto (ver 3.1.). No obstante, el ámbito de este SSD no es la intervención previa, como (26), sino el tema y, por tanto, el diálogo del que forma parte.

- (27°) 68 B: [tía es que yo cuando he bajado a] comprar folios↑ pues me-
me he gastado todas las pelás→ tenía ((bi-)) llevaba quinientas pelás↑
69 A: ¿¡y quinientas pelás te ha costado ese paqueti[to!?!]
70 B: [¡no!] que llevaba quinientas pelás↑ he comprado tabaco↑// y
he comprado los folios y me han costado doscientas y PICO
doscientas treinta↓ el paque- el/ paquete de folios
71 C: sí
72 B: #{SSD **pues eso**/// SSD}#
73 A: ¿tú te quedas a comer Nico?
74 C: no↓ yo me voy ya
75 B: [(( ))]
76 A: [te podías] quedar a comer↓ y nos invitabas a comer§

Existe una relación entre este uso y la reafirmación monológica (4.1.2.), en la que < pues eso > aparece en posición final de acto e intervención.⁹ Aquí la posición inicial natural (aunque la construcción aparezca en posición independiente), de nuevo, lo dota de un carácter dialógico que le permite referirse a todo lo dicho por A y B (el conjunto de intervenciones), a lo que el propio B ha explicado (su propia intervención), a los participantes (mostrándoles que no seguirá hablando más sobre el tema), y a la propia estructura de la conversación gracias al lugar de transición pertinente que se produce tras su uso. También parece haber relación entre este uso y el contexto formulativo, en el que el hablante usaba la construcción para ocupar un vacío conversacional que podía ser tomado por otros participantes: cuando B ya no tiene nada más que añadir, utiliza < pues eso > para cerrar la conversación sin dar lugar a un silencio o para no hacerlo de forma abrupta.

9 En la variedad peninsular del español, no suelen encontrarse usos de *pues* al final –exceptuando los casos en los que se altera la posición y se pospone– (*Estaré encantada, pues*), o algunos usos de *pues* propios del español hablado en el País Vasco que tendrían un valor modal (*¿Y eso por qué pues?*), y en ninguno de los dos casos sirve para cerrar un discurso refiriéndose, también, a todo lo dicho.

La única diferencia entre todos estos valores reside en las unidades y posiciones involucradas: mientras la reafirmación está asociada a posiciones finales y actos (nivel estructural), y la formulación a posiciones iniciales con subactos (nivel informativo), el cierre está relacionado con los diálogos, esta vez en posiciones finales o independientes, en las que no se añade nada más al tema tratado. Este hecho indica que las unidades del modelo, junto con las propiedades del CIG analizado en cada caso, son la base para diferenciar y, al mismo tiempo, relacionar cinco funciones que, aparentemente, no existían en < pues eso >. Por esta razón, las distintas combinaciones de posición + unidad detectadas son propiedades construccionales que conforman la base externa de la construcción: cualquier cambio [posición, unidad, o posición y unidad a la vez] en la estructura externa de < pues eso > conlleva modificaciones a nivel interno, es decir, en cuanto a sus funciones. Sintetizamos esta idea a continuación.

■ 4.2 Propiedades de la construcción < pues eso >: síntesis

Hemos comprobado que < pues eso > es algo más que una fórmula conversacional derivada de < pues > porque:

- a) está formada por varias características lingüísticas (prosódicas, sintácticas, semánticas y pragmáticas) en relación con sus contextos de uso (o de interacción) y, aunque mantiene rasgos de los originales, no funciona del mismo modo;
- b) no es posible utilizar < pues > o < eso >, las formas base de origen, con el mismo sentido de < pues eso > sin generar cambios en la estructura del discurso o ligeras modificaciones en significado e intención comunicativa del hablante.

El estatus de construcción autónoma está relacionado, además, con su análisis estructural, o sea, con su segmentación: cuando se analiza < pues eso > como un conjunto de rasgos y unidades discursivas, puede entenderse mejor su funcionamiento y dar mayor precisión a su definición. A pesar del aparente uso general de este elemento como vaguificador (puede utilizarse en diferentes partes de nuestro discurso, no significa nada más que “mantener el turno de habla” o “anunciar que se va a decir algo”), existen diferencias entre usos que conducen hasta cinco funciones claramente delimitadas:

- El apoyo formulativo (4.1.1.) y la reafirmación (4.1.2.) son monológicas, están relacionadas con la producción del propio hablante. La primera marca la relación del hablante con su propio texto; la segunda, una relación entre el hablante y la fuerza ilocutiva de su mensaje;

- Marca de regresión (4.1.3.) muestra una relación entre el hablante, su discurso, y sus oyentes, a quienes deja claro que recupera un tema conversacional que han compartido; cierre temático (4.1.5.) funciona igual, pero manifestando que el tema ya no puede dar más de sí. Por último, la marca de acuerdo (4.1.4.) relaciona al hablante con su oyente en el marco interpersonal, aunque mantiene una gran parte de su significado de origen.

Estas diferencias están basadas en dos grupos de propiedades que conforman las estructura interna y externa de la construcción: por un lado, las lingüísticas (estructura interna); por otro, las estructurales (estructura externa). Estas últimas dependen de las unidades de segmentación Val.Es.Co. Alterar rasgos de la estructura interna o externa afecta al valor global de <pues eso>, lo que refuerza la idea de su existencia como construcción autónoma:

- a) Cuando se utilizan los marcadores de origen, las propiedades prosódicas deben alterarse obligatoriamente (cambio de tonemas descendentes a suspendidos, por ejemplo) o el significado cambia por completo;
- b) Cuando se cambia una unidad por otra (intervención por diálogo), <pues eso> deja de funcionar igual (pasa de marca de acuerdo a regresión o cierre);
- c) Tampoco las posiciones pueden modificarse: las iniciales e independientes están más vinculadas con lo dialógico y lo informativo, y las finales con lo modal.

Con respecto a los puntos (b) y (c), la siguiente tabla ilustra un mapa construccional de la estructura externa: <pues eso> siempre funciona en un lugar concreto y con respecto a algo más.

Unidades [estr. externa]	Función <pues eso>
[I, SSD]	Formulativo [SAT]
[I Ir-I <I Di>]	Marca de regresión [SAI/T]
[F, A]	Marca de refuerzo [SAM]
[I, Ir]	Marca de acuerdo [SSD]
[I Ir-I <C Di>]	Cierre de tópico [SSD/SAT]

Tabla 4. Sistematización de las unidades detrás de la construcción <pues eso>. Estructura externa

Un cambio en unidad, posición y ámbito implica también una modificación automática de la función. <Pues eso>, en principio, parece usarse solo en posición medial, pero este análisis refleja que no; también obser-

vamos que no es solo una fórmula que dependa de < pues >, sino de un conjunto de propiedades lingüísticas relacionadas igualmente con las unidades de su estructura externa. No pueden entenderse las funciones sin tener en cuenta esta doble visión.

■ 5 Conclusiones y próximos trabajos

La descripción de < pues eso > como construcción interactiva es posible por una razón principal: su definición no es únicamente composicional, y aunque conserva propiedades de sus componentes en origen (heredadas), ha adquirido nuevos rasgos y usos que se deben a algo más. La inclusión de un modelo de unidades de segmentación como Val.Es.Co. revela a qué se debe esa adquisición de rasgos que distinguen a < pues eso > de sus componentes originales: posición y unidad, entendidos como rasgos de la estructura externa de la construcción, perfilan las funciones de < pues eso > y le dan concreción a su carácter continuativo y deíctico.

Este análisis conduce a otra reflexión: < pues eso > y otros marcadores discursivos no desempeñan ciertas funciones solo por aumento o disminución de su ámbito, sino gracias a su presencia en zonas que facilitan el desarrollo de usos textuales, modales e interpersonales (Estellés y Pons, 2014). Un análisis diacrónico de esta construcción en próximos trabajos permitirá comprobar hasta qué punto el cambio de posición inicial monológica a dialógica favorece el desarrollo de funciones conversacionales como la marca de acuerdo, la regresión o el cierre tópico.

Por último, cabe plantearse si esta construcción es única o forma parte de una red de construcciones más amplia: una red metadiscursiva en la que incluir otras estructuras del español cercanas, como < y nada >, < y eso >, < pues nada >, < y tal >, < no sé qué >, etc., y que también existen en otras lenguas. En este sentido, podrían pertenecer a una estructura superior más abstracta (Gras, 2011). ■

■ Referencias bibliográficas

- Alarcos, E. (1994): *Gramática de la lengua española*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Albelda, M. (2005): *La intensificación en el español coloquial*, València: Universitat de València (tesis doctoral).
- / Gras, P. (2011): «La partícula escalar *ni* en español coloquial», in: González Ruiz, R. / Llamas, C. (eds.): *Gramática y discurso. Nuevas perspectivas sobre partículas del español*, Pamplona: EUNSA, 11–20.

- Alm, M. et al. (2018): «Modal particles and sentence type restrictions: A construction grammar perspective», *Glossa. Journal of General Linguistics* 3:1, 1–33.
- Alvar, M. / Pottier, B. (1983): *Morfología histórica del español*, Madrid: Gredos.
- Benavent, E. (2015): *Decir y discurso directo en los relatos de la conversación coloquial*, València: Universitat de València (tesis doctoral).
- Boas, H. (2010): «Comparing constructions across languages», in: *Contrastive Studies in Construction Grammar*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 1–20.
- Briz, A. (1998): *El español coloquial en la conversación. Esbozo de pragmatística*, Barcelona: Ariel.
- (2007): «La unidad superior del discurso (conversacional): el diálogo», in: Cortés, L. M. (coord.): *Discurso y oralidad. Homenaje al profesor José Jesús de Bustos Tovar*, Madrid: Arco/Libros, 15–40.
- / Grupo Val.Es.Co. (2002): *Corpus de conversaciones coloquiales*, Madrid: Arco/Libros.
- / Grupo Val.Es.Co. (2003): «Un sistema de unidades para el estudio del lenguaje coloquial», *Oralia* 6, 7–61.
- / Pons, S. (2010): «Unidades, marcadores discursivos y posición», in: *Los estudios sobre marcadores discursivos, hoy*, Madrid: Arco/Libros.
- Cano Aguilar, R. (1988): *El español a través de los tiempos*, Madrid: Arco/ Libros.
- Carreter, L. (1953): *Diccionario de Términos Filológicos*, Madrid: Gredos.
- Cortés, L. (1986): *Sintaxis del coloquio. Aproximación sociolingüística*, Salamanca: Universidad de Salamanca.
- Croft, W. / Cruse, A. (2004): *Cognitive Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cuenca, M. J. (2017): «Connectors gramaticals i connectors lèxics en la construcció discursiva del debat parlamentari», *Zeitschrift für Katalanistik* 30, 91–121.
- De Cock, B. (2013): «Entre distancia, discurso e intersubjetividad: los demostrativos neutros en español», *Anuario de Letras: Lingüística y Filología* 1, 5–36.
- Espinosa, G. (2016): «Dientes de sierra: una herramienta para el estudio de la estructura interactiva del discurso dialógico», *Normas. Revista de estudios hispánicos* 6, 13–27.

- (en proceso): *Estructura visual de la conversación coloquial española*. Tesis doctoral, València: Universitat de València.
- / García-Ramón, A. (2019): «A preliminary typology of interactional figures based on a tool for visualizing conversational structure», in: Loureda, O. et al. (eds.): *Empirical Studies on the Construction of Discourse*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 93–130.
- Estellés, M. (2011): *Gramaticalización y paradigmas. Un estudio a partir de los denominados marcadores de digresión en español*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- / Albelda, M. (2014): «Evidentials, politeness and prosody in Spanish: A Corpus Analysis», *Journal of Politeness Research* 10:1, 29–62.
- / Pons Bordería, S. (2014): «Absolute Initial Position», in: Pons Bordería, S. (ed.): *Models of Discourse Segmentation. Explorations across Romance Languages*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 121–155.
- Fillmore, Ch. J. (1988): «The mechanisms of ‘Construction grammar’», *Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 35–55.
- / Kay, P. / O’Connor, C. (1988): «Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of *Let alone*», *Language* 64, 501–538.
- Fischer, K. (2015): «Conversation, Construction Grammar, and cognition», *Language and Cognition* 7, 563–588.
- / Alm, M. (2013): «A radical construction grammar perspective on the modal particle-discourse particle distinction», in: Degand, L. / Cornillie, B. / Pietrandrea, P. (eds.): *Discourse Markers and Modal Particles: Categorization and Description*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 47–88.
- Fried, M. (2013): «Construction Grammar», in: Alexiadou, A. / Kiss, T. (eds.): *Handbook of Syntax*, Berlín: De Gruyter, 974–1003.
- (2015): «Construction Grammar», in: Kiss, T. / Alexiadou, A. (eds.): *Syntax – Theory and Analysis. An International Handbook*, Berlín / Boston: De Gruyter Mouton, vol. 1, 1–3.
- / Östman, J. (2004): «Construction Grammar in a cross-language perspective», *Studies in Language* 31, 479–485.
- García Ramón, A. (2019): *Epistemicidad en interacción: (a)simetrías epistémicas en secuencias de acuerdo y su relación con la construcción de roles funcionales en conversaciones y entrevistas*, València: Universitat de València (tesis doctoral).

- Goldberg, A. (1995): *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*, Chicago: University of Chicago Press.
- (2006): *Constructions at Work. The Nature of Generalizations in Language*, Oxford: Oxford University Press.
- Grupo Val.Es.Co. (2014): «Las unidades del discurso oral. La propuesta Val.Es.Co. de segmentación de la conversación coloquial», *Estudios de lingüística del español* 35, 13–73.
- Gras Manzano, P. (2010): «Gramática en interacción. Una propuesta desde la Gramática de Construcciones», in: Sueiro Justel, J. / Cuevas Alonso, M. / Dacosta Cea, V. / Pérez, M. R. (eds.): *Lingüística e Hispanismo*, Lugo: Axac, 283–298.
- (2011): *Gramática de Construcciones en Interacción. Propuesta de un modelo y aplicación al análisis de estructuras independientes con marcas de subordinación en español*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Kay, P. / Fillmore, Ch. (1999): «Grammatical constructions and linguistic generalizations: The *What's X Doing Y?* construction», *Language* 75:1, 1–33.
- Langacker, R. W. (2008): *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Levinson, S. (1983): *Pragmática*, Barcelona: Teide.
- Llopis Cardona, A. (2011): *Las funciones de los marcadores discursivos a través del análisis de eso sí, en este sentido, en efecto y verdad*, València: Universitat de València (tesis doctoral).
- Lyngfelt, B. (2013): «Review of *The Oxford Handbook of Construction Grammar* ed. by Thomas Hoffmann & Graeme Trousdale», *Nordic Journal of Linguistics* 36, 381–387.
- Martín Zorraquino, M. A. / Portolés, J. (1999): «Los marcadores del discurso», in: Bosque, I. / Demonte, V. (dirs.): *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid: Espasa-Calpe, vol. 3, 4051–4213.
- Michaelis, L. A. (2006): «Construction Grammar», in: Brown, K. (ed.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Oxford: Elsevier, vol. 3, 73–84.
- Narbona, A. (1988): *Sintaxis coloquial: problemas y métodos*, LEA X:1, 81–106.
- Nemo, F. (2006): «Discourse particles and modal particles as grammatical elements», in: Fischer, K. (ed.): *Approaches to Discourse Particles*, Leiden: Brill, 403–425.
- Ochs, E. / Schegloff, E. A. / Thompson, S. A. (1996): *Interaction and Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Östman, J. / Fried, M. (2005): *Construction Grammars: Cognitive Grounding and Theoretical Extensions*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Padilla, X. (2002): «Las unidades monológicas (intervención, acto y subacto) y el orden de palabras: una guía para su análisis en el discurso hablado», comunicación presentada en el *Simposio Análisis del Discurso (Lengua, Cultura, Valores)*, Pamplona, 26–28 de nov. de 2002.
- Pardo, A. (en proceso): *Vaguedad lingüística y aproximativos en español: para una teoría unificada de la aproximación en la lengua*, València: Universitat de València (tesis doctoral).
- Pascual, E. (2020): *Los elementos subestructurales en la conversación coloquial española: caracterización e inclusión en un sistema de unidades*, València: Universitat de València (tesis doctoral).
- Pons Bordería, S. (1998): *Conexión y conectores: estudio de su relación en el registro formal de la lengua*, València: Publicacions de la Universitat de València (*Quaderns de Filologia*; Anejo XXVII).
- (2006): «From Pragmatics to semantics: *esto es* in formulaic expressions», *Acta Lingüística Hafniensia* 38, 180–206.
- (2008): «Gramaticalización por tradiciones discursivas: el caso de *esto es*», in: Kabatek, J. (ed.): *Sintaxis histórica del español y cambio lingüístico: nuevas perspectivas desde las tradiciones discursivas*, Frankfurt am Main: Vervuert Iberoamericana, 249–274.
- (2016): «Cómo dividir una conversación en actos y subactos», in: Bañón Hernández, A. M. / Espejo Muriel, M. M. / Herrero Muñoz-Cobo, B. / López Cruces, J. L. (coords.): *Oralidad y análisis del discurso: homenaje a Luis Cortés*, Almería: Universidad de Almería, 545–566.
- / Macário Lopes, A. (2014): «*Ou seja* vs. *o sea*: formal identity and functional diversity», *Revista de Estudos Linguísticos da Universidade do Porto* 9, 103–28.
- / Fischer, K. (en prensa): «Using discourse segmentation to account for the polyfunctionality of discourse markers: The case of *welb*», *Journal of Pragmatics*.
- Portolés, J. (1989): «El conector argumentativo *pues*», *Dicenda* 8, 117–133.
- (2001): *Marcadores del discurso*, Barcelona: Ariel.
- Roulet, E. et al. (1985): *L'articulation du discours en français contemporain*, Berna: Peter Lang.

- Sacks, H. / Schegloff, E. / Jefferson, G. (1974): «A symplest systematics for the organization of turn-taking for conversation», *Language* 50:4, 696–735.
- Salameh, S. / Estellés, M. / Pons Bordería, S. (2018): «Beyond the notion of periphery», in: Beeching, K. / Ghezzi, C. / Molinelli, P. (eds.): *Positioning the Self and the Others*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 105–125.
- Sinclair, J. / Coulthard, M. (1992): «Towards an analysis of discourse», in: Coulthard, M. (ed.): *Advances in Spoken Discourse Analysis*, London / New York: Routledge, 1–35.
- Traugott, E. Cl. / Trousdale, G. (2013): *Constructionalization and Constructional Changes*, Oxford: Oxford University Press.
- Zwart, J. W. (1998): «The Minimalist Program. Review article», *Journal of Linguistics* 34, 213–226.
- Shima Salameh Jiménez, Universitat de València, Facultat de Filologia, Traducció i Interpretació, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <salamehjimenez@gmail.com>.

Eines computacionals per a la creació i explotació de corpus orals en català

Juan María Garrido Almiñana (Madrid)

Summary: The goal of this article is to review the inventory of computational tools currently available for the development of oral corpora in Catalan, from their design to their exploitation once they have been developed. Several tools for the design, transcription, annotation and exploitation are described and analysed, and an example of oral corpus in Catalan developed and exploited using this kind of tools is also presented. The final conclusion is that the existing tools may help to make easier the creation and exploitation tasks of oral corpora in Catalan, although more efforts are still necessary to improve the existing tools and to create new ones.

Keywords: corpora, speech, orality, computational tools, Catalan ■

Received: 24-01-2020 · Accepted: 05-08-2020

■ 1 Introducció

El desenvolupament de corpus orals, especialment quan es vol recollir una gran quantitat de dades, és una tasca que requereix una gran inversió d'esforç i temps. El procés de construcció d'un corpus implica habitualment un esforç important que requereix tot un equip de persones i un treball de coordinació i formació importants si es fa de forma manual. Actualment existeixen eines computacionals, ja sigui de pagament o de lliure distribució, que permeten l'automatització total o parcial de determinades tasques en les diferents fases del procés, reduint la feina i els temps de desenvolupament. Moltes d'aquestes eines han estat desenvolupades per a una llengua concreta, o bé requereixen adaptacions per poder ser utilitzades en el processament d'una nova llengua. Això fa que el catàleg d'eines disponibles sigui diferent d'una a l'altra, amb una oferta en general més gran per a les llengües majoritàries.

D'altra banda, l'explotació de corpus orals és una tasca que avui en dia requereix cada cop més d'eines automàtiques, ja sigui per a la cerca de material i la seva recuperació, o per al seu processament amb finalitats de recerca. Els corpus orals de mida gran són cada cop més un instrument

habitual per a la recerca en moltes disciplines, com per exemple la Fonètica, ja que ofereixen la possibilitat d'analitzar gran quantitat de dades per a l'estudi d'un fenomen determinat. Requereixen, però, dels instruments computacionals adequats per recuperar del corpus les dades rellevants per a l'estudi i per processar-los. És possible trobar hores d'ara eines per portar a terme aquestes tasques, però com en el cas del desenvolupament dels corpus, l'oferta pot variar bastant d'una llengua a d'altra.

L'objectiu d'aquest treball és fer un repàs a l'inventari d'eines automàtiques disponibles actualment que poden fer-se servir per a les diferents fases de desenvolupament i explotació de corpus orals en català, amb especial atenció a aquelles que poden ser més útils en l'àmbit de la Fonètica, i presentar un exemple concret d'ús d'aquestes eines per al desenvolupament d'un corpus oral en català.

■ 2 Eines per al desenvolupament de corpus

El procés de construcció d'un corpus oral inclou habitualment les mateixes fases: disseny del corpus, recollida del material oral, transcripció ortogràfica i fonètica i anotació. En el cas de corpus especialment orientats a la recerca en Fonètica o a aplicacions tecnològiques, a més, es fa necessari alinear l'ona sonora amb la transcripció i anotació. A dia d'avui tenim al nostre abast una sèrie d'eines automàtiques o semiautomàtiques que ens poden ajudar en cadascuna d'aquestes tasques, també si estem desenvolupant un corpus en català. En les seccions que venen a continuació repassem algunes d'elles, amb una atenció especial a aquelles en què hem col·laborat d'alguna forma en el seu desenvolupament.

■ 2.1 Recollida de corpus

Si es tracta d'un corpus de frases, el disseny d'un corpus oral pot implicar crear o escollir frases o textos que siguin representatius d'una sèrie de fenòmens. Així, per exemple, pot ser interessant que les frases continguin exemples de tots els fonemes i al·lòfons d'una llengua, o que siguin representatives de diferents tipus d'estructures entonatives. Si es tracta d'un corpus d'una certa mida, aquesta tasca pot ser complexa de fer manualment.

Els anomenats algorismes voraços (*greedy*) són eines que permeten seleccionar els textos més representatius del conjunt de paràmetres que volem tenir en compte en el nostre corpus d'entre un conjunt de textos d'entrada. Necessiten com entrada un corpus amb els textos candidats

(quants més n'hi hagi, millor serà la selecció), el llistat de criteris que s'han de tenir en compte i el nombre de frases o textos que s'han de seleccionar. L'algorisme proporciona com a sortida un llistat dels textos triats, i la cobertura dels paràmetres que ofereixen.

A Escudero et al. (2010) es descriu un exemple d'aplicació d'aquest tipus d'algorismes per a la selecció de textos paral·lels per a un corpus castellà-català, que tinguessin les mateixes característiques en termes de cobertura fonètica i prosòdica en ambdues llengües, per la qual cosa els textos havien de ser escollits en parells. Els textos originals, en castellà, van ser traduïts al català i després transcrits fonèticament abans de fer servir l'algorisme *greedy* per a seleccionar aquells parells que oferien la millor cobertura. El procés de selecció va requerir diverses revisions manuals per acabar d'optimitzar els textos i diverses iteracions de l'algorisme fins arribar a obtenir una cobertura fonètica i prosòdica adequades.

Aquests algorismes, però, no són aplicacions que estiguin disponibles per a ús general, sinó que requereixen d'adaptació específica per part d'un programador per obtenir els resultats desitjats.

■ 2.2 Transcripció ortogràfica

Una altra de les tasques habituals en la recollida d'un corpus oral és la transcripció ortogràfica del material oral recollit. Aquesta tasca sol ser un dels colls d'ampolla de qualsevol projecte de desenvolupament de corpus, ja que implica molt de temps si es realitza de forma completament manual. Aquesta tasca pot alleugerir-se amb l'ús de determinades eines que fan més fàcil la transcripció d'un fitxer d'àudio. Hi ha una bona oferta d'aquest tipus d'eines, algunes de lliure distribució (com ara Transcriber¹ o la seva evolució TranscriberAG²) i d'altres de pagament (Transcribe,³ per exemple). Es tracta d'eines que permeten carregar un fitxer d'àudio i anar desplaçant-se per ell per transcriure o anotar els seu contingut de forma fàcil. Amb aquestes eines, la transcripció l'ha de fer igualment una persona, però de forma més ràpida que escoltant i copiant en un editor de textos. La figura 1 mostra un exemple d'una d'aquestes aplicacions, TranscriberAG.

---

1 Cf. <<http://trans.sourceforge.net/en/presentation.php>>.

2 Cf. <<http://transag.sourceforge.net/>>.

3 Cf. <<https://transcribe.wreally.com/>>.

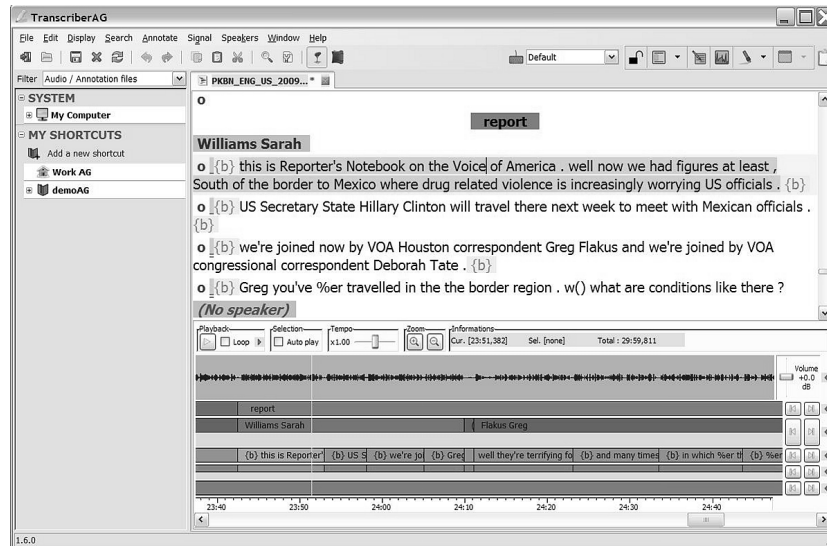

Figura 1. Exemple de pantalla del programa TranscriberAG⁴

La majoria d'aquestes eines són independents de la llengua, per la qual cosa es poden fer servir per a la transcripció de material en català. Només les eines que inclouen la tecnologia de transcripció automàtica no admeten la possibilitat de transcriure en qualsevol llengua, i el català no sol estar entre les llengües admeses.

Les eines que inclouen la transcripció automàtica permeten obtenir la transcripció ortogràfica d'un fitxer d'àudio sense la intervenció d'una persona. Fan servir tecnologia de reconeixement automàtic de parla, que pot convertir en text un àudio sense conèixer-ne el contingut. Com ja hem esmentat, algunes eines de transcripció incorporen aquesta tecnologia (Transcribe n'és un exemple), però les que la inclouen no tenen el català entre els idiomes que es poden processar. De fet, només unes poques empreses disposen de tecnologia de reconeixement de parla en català (les grans companyies, com ara Nuance,⁵ Apple,⁶ Microsoft⁷ o Google,⁸ i una empresa catala-

4 Cf. <http://transag.sourceforge.net/images/screenshot_1.jpg>.

5 Cf. <<https://www.nuance.com/es-es/omni-channel-customer-engagement/voice-and-ivr/automatic-speech-recognition.html>>.

6 Cf. <<https://developer.apple.com/documentation/speech>>.

7 Cf. <<https://azure.microsoft.com/es-es/services/cognitive-services/speech-to-text/>>.

8 Cf. <<https://cloud.google.com/speech/?hl=es>>.

na, Verbio). Algunes d'elles ofereixen a través de la web la possibilitat de poder transcriure àudios en diferents idiomes, inclòs el català (Google, Microsoft) però són eines de pagament, algunes pensades específicament per a desenvolupadors i no per al gran públic. A més, tot i que són eines completament automàtiques, la qual cosa no fa necessària la intervenció d'un transcriptor humà, la sortida d'aquests sistemes sol contenir errors, especialment en el cas de parla espontània, amb soroll o disfluències, i per això la transcripció obtinguda ha de ser normalment revisada per una persona.

■ 2.3 Transcripció fonètica

En funció de l'ús que es vulgui donar a un corpus, el seu desenvolupament pot implicar també la transcripció fonètica del seu contingut, tasca que, com en el cas de la transcripció ortogràfica, pot ser llarga i pesada si es realitza manualment, especialment en el cas de corpus d'una mida gran. Una alternativa a la transcripció manual pot ser l'ús d'eines de transcripció fonètica automàtica de textos, que permeten obtenir la transcripció fonètica d'un text o d'una llista de paraules sense la intervenció d'una persona.

L'ús d'aquestes eines, però, presenta una sèrie d'inconvenients que és important tenir en compte i que farà que amb molta probabilitat la transcripció hagi de ser revisada manualment si volem tenir una transcripció acurada del que es diu al corpus. El principal és, potser, que la transcripció que s'obté és la 'teòrica', ja que es fa a partir de la transcripció ortogràfica del text, per la qual cosa no podem obtenir la pronunciació real de la persona que va emetre l'enunciat si per algun motiu (s'ha equivocat, per exemple) no ha realitzat la pronunciació esperada pel transcriptor automàtic, que normalment sol ser l'estàndard de la llengua en qüestió, tot i que també existeixen sistemes que permeten transcriure en determinades varietats dialectals.

Existeixen diferents eines de transcripció fonètica a partir de text de lliure distribució que poden fer-se servir per a aquesta tasca, com ara Segre (Pachès et al., 2000), TransText (Garrido, Codina i Fodge, 2019) o TransDic (Garrido, Codina i Fodge, 2018).

TransText és una eina de lliure distribució⁹ per a la transcripció de textos en diferents dialectes del castellà i català. El nucli de regles lingüístiques va ser desenvolupat per investigadors del GLiCom (Grup de Lingüística Computacional) de la Universitat Pompeu Fabra, però l'aplicació es va desenvolupar al Laboratori de Fonètica de la Universitat de Barcelona.

---

⁹ Es pot descarregar des de <<https://sites.google.com/site/juanmariagarrido/research/resources/tools/transtext-1>>.

TransText funciona per línia de comandes i s'ofereix en versions per a Linux i MacOS. Es pot fer servir amb textos del castellà i del català, i a més permet obtenir la transcripció tant en estàndard com en diferents dialectes, que en el cas del català són de l'àrea de Ribagorça (ca_ri), del Pallars (ca_pa), de Tortosa (ca_to), l'Occidental central (ca_ac), el de València septentrional (ca_vs), el de València central (ca_vc), el de València meridional (ca_vm) i el d'Alacant (ca_al). A més, es pot triar l'alfabet per a la transcripció (IPA o SAMPA). La taula 1 presenta un exemple de transcripció obtinguda amb aquesta eina en aquests dos alfabetes.

Text d'entrada	Per raons tècniques, aquest programa no es va emetre ahir, com s'havia anunciat. En el seu lloc es va tornar a emetre el programa anterior. Els demanem disculpes.
Transcripció IPA	p @ r # r @ . ' o n s # t ' e k . n i . k @ s @ . k ' e t # p r u . γ r ' a . m @ # n ' o # @ s # p ' a # @ . m ' e . t r @ # @ ' i k ' o m # s @ . β ' i . @ # @ . n u n . s i . ' a t @ n # @ l # s ' e w # L ' o k # @ s # p ' a # t u r . n ' a # @ # @ . m ' e . t r @ # @ l # p r u . γ r ' a . m @ # @ n . t @ . r i . ' o r @ l s # t @ . m @ . n ' e m # d i s . k ' u l . p @ s
Transcripció SAMPA	p @ r # r r @ . " o n s # t " E k . n i . k @ s ... @ . k " E t # p r u . G r " a . m @ # n " o # @ s # p " a # @ . m " E . t r @ # @ " i ... k " O m # s @ . B " i . @ # @ . n u n . s i . " a t ... @ n # @ l # s " e w # L " O k # @ s # p " a # t u r . n " a # @ # @ . m " E . t r @ # @ l # p r u . G r " a . m @ # @ n . t @ . r i . " o r ... @ l s # t @ . m @ . n " E m # d i s . k " u l . p @ s ...

Taula 1. Exemple de transcripció obtinguda amb TransText per a un text de mostra en català estàndard

La figura 2 (pàgina següent) mostra l'estructura interna de TransText, amb els diferents nivells o capes que incorpora: el nucli de processament i els mòduls específics per a cada idioma o dialecte, més interns, i una capa superior d'aplicació, que inclou la interfície d'usuari.

Per la seva banda, TransDic és també una eina de transcripció de lliure distribució¹⁰ que permet la transcripció en castellà i català, tant estàndard com dialectal, però presenta dues diferències fonamentals amb TransText: la primera, que està especialment pensada per al desenvolupament de diccionaris fonetitzats, per la qual cosa admet com a entrada llistes de paraules

¹⁰ Es pot descarregar des de <<https://sites.google.com/site/juanmariagarrido/research/resources/tools/transdic>>.

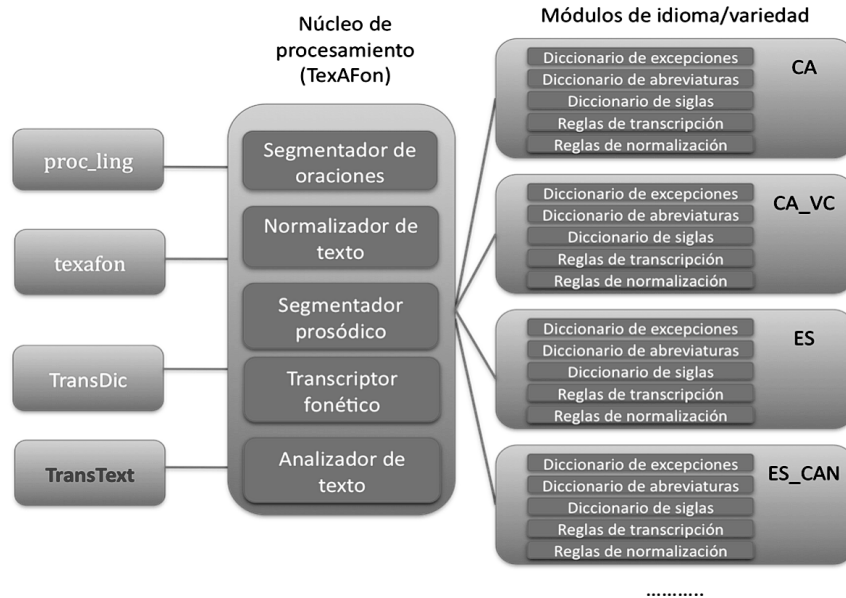

Figura 2. Estructura de TransText

i no text; i la segona, que permet obtenir diferents variants de transcripció per a una mateixa paraula, funcionalitat que la fa especialment útil per al desenvolupament de diccionaris per al reconeixement de parla. Com TransText, és una eina multiplataforma (Linux, Mac OS, Windows), funciona per línia de comandes i permet obtenir la transcripció tant en alfabet IPA com en SAMPA. La taula 2 presenta un exemple del format de sortida de TransDic.

boxejar	bok.sed.ʒ'a	bok.sej.ʒ'a	bok.sed.ʒ'ar	bok.sej.ʒ'ar
boxers	bok.s'es	bok.s'ers		
branca	br'an.ka			
braçalet	br.a.sa.l'ɛt			
brioix	br.i.'ɔjs			
brisa	br'i.za			

Taula 2. Mostra de diccionari generat amb TransDic (format per defecte)

■ 2.4 Anotació

Els corpus orals poden ser anotats amb informació molt variada, depenent dels usos que se'n vulguin fer. En el cas d'un corpus orientat al treball en Fonètica acústica, aquesta informació pot ser:

- Informació prosòdica:
  - Unitats prosòdiques (síl·labes, grups entonatius majors i menors, paraules fonològiques...)
  - Fenòmens prosòdics (accent, tons, entonació)
- Informació lingüística
  - Informació morfològica (categories lèxiques)
  - Informació sintàctica (estructura de constituents)
  - Informació pragmàtica (modalitat oracional, actes de parla, informació nova/coneguda, focus)
- Informació paralingüística:
  - Emocions

Aquestes tasques es poden automatitzar totalment o parcialment amb l'ajut de diverses eines.

■ 2.4.1 Anotació prosòdica

Existeixen, en primer lloc, eines per a la identificació i anotació dels límits de les unitats prosòdiques (síl·labes, grups entonatius...). Aquestes eines permeten anotar les unitats prosòdiques d'un enunciat a partir de la transcripció fonètica de l'enunciat o bé de l'anàlisi acústica del senyal de parla. Un exemple d'aquest tipus d'eines és SegProso (Garrido, 2013), una eina de lliure distribució¹¹ per a l'anotació automàtica de les unitats prosòdiques de corpus de parla desenvolupada amb Praat (Boersma, 2001). SegProso identifica quatre tipus d'unitats: síl·labes, grups accentuals, grups entonatius majors i grups entonatius menors. L'eina dona com a sortida un TextGrid de Praat amb l'anotació alineada amb el senyal de parla. Desenvolupada inicialment per al castellà i el català, es va adaptar posteriorment al portuguès de Brasil (Silva i Garrido, 2016), el mandarí i el francès. La figura 3 mostra un exemple de TextGrid de sortida obtingut amb aquesta eina.

---

¹¹ Està disponible per a descàrrega des de <<https://sites.google.com/site/juanmariagarrido/research/resources/tools/segproso>>.

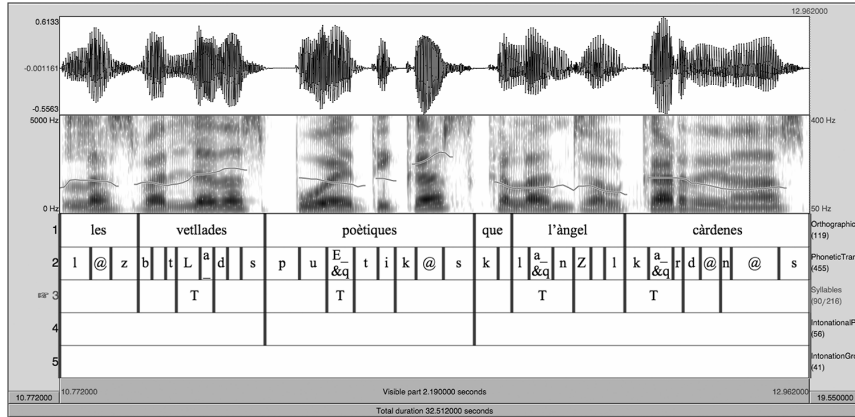

Figura 3. TextGrid i forma d'ona corresponent a l'enunciat “*les vetllades poètiques que l'Àngel Càrdenas*”, pronunciat per una locutora catalana professional (corpus Glissando)

Encara dins del nivell prosòdic, també hi ha eines per a l'anotació automàtica de fenòmens prosòdics com l'entonació. En aquest àmbit és possible trobar eines per a l'anotació de material en català, com *Anàlisi Melòdica del Habla* (Mateo, 2010), MelAn (Garrido, 2010) o FonetíToBI (Elvira i Garrido, 2019).

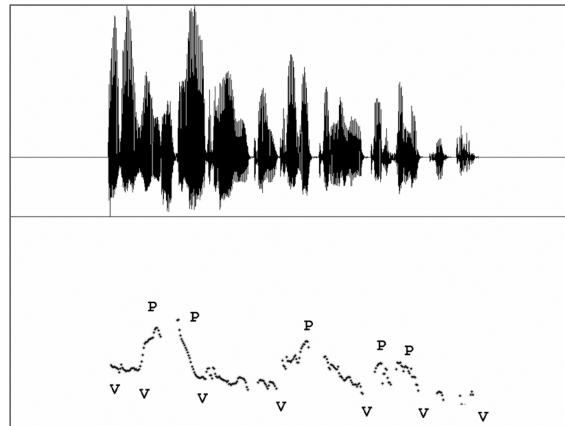

Figura 4. Ona sonora i corba d'F0 anotada de l'enunciat “*Aragón se ha reencontrado como motor del equipo*”, pronunciat per una parlant de castellà

MelAn és una eina, també de lliure distribució,¹² que està formada per un conjunt de scripts de Praat per a la anotació simbòlica de contorns d’F0 basada en el model de descripció prosòdica proposat a Garrido (1996, 2001). La figura 4 (pàgina anterior) mostra un exemple d’anotació d’una corba d’F0 amb el sistema emprat en aquest model, al qual els punts rellevants de la corba són etiquetats amb *P* o *V* segons siguin ‘pics’ o ‘valls’ a la corba.

El procés d’anotació es realitza a MelAn en dues fases: una primera d’estilització de la corba d’F0, que redueix la corba d’F0 original a un conjunt de punts d’inflexió rellevants, i que està basada en la funcionalitat d’estilització de Praat; i una segona d’anotació, durant la qual es realitza l’etiquetatge dels punts d’inflexió obtinguts a la primera fase amb etiquetes que representen la seva alçada tonal dins del grup entonatiu. El resultat es desa en un fitxer TextGrid de Praat com el que es presenta a la figura 5.

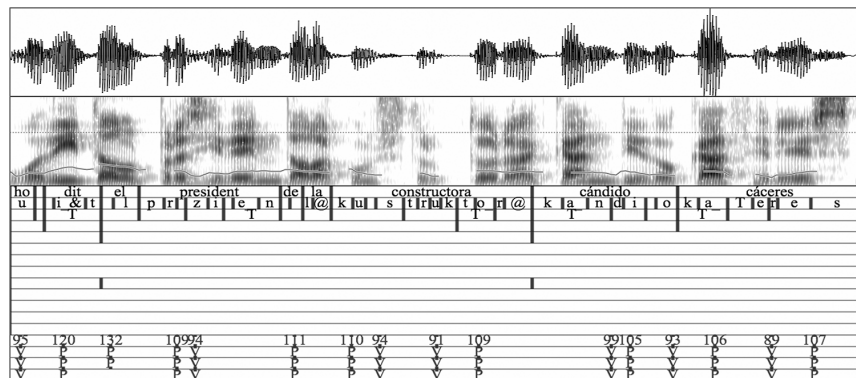

Figura 5. Ona sonora, contorn d’F0, espectrograma i anotació de l’enunciat “*ho ha dit el president de la constructora, Cándido Cáceres*”, pronunciat per una parlant de català central

Una de les característiques d’aquest sistema d’anotació és que pretén capturar els moviments perceptivament rellevants de la corba d’F0, de forma que la corba estilitzada que se’n obté sigui el més similar possible des del punt de vista perceptiu a la corba original. La figura 6 exemplifica aquesta similitud: en ella es presenten dues versions de la corba d’F0 del mateix

¹² Està disponible per a descàrrega des de <https://github.com/juanmariagarrido/MelAn/tree/Version_1_1>.

enunciat, la original (a la esquerra) i l'estilitzada (a la dreta). La similitud perceptiva entre les dues versions va ser verificada experimentalment mitjançant una prova de percepció descrita a Garrido (2010).

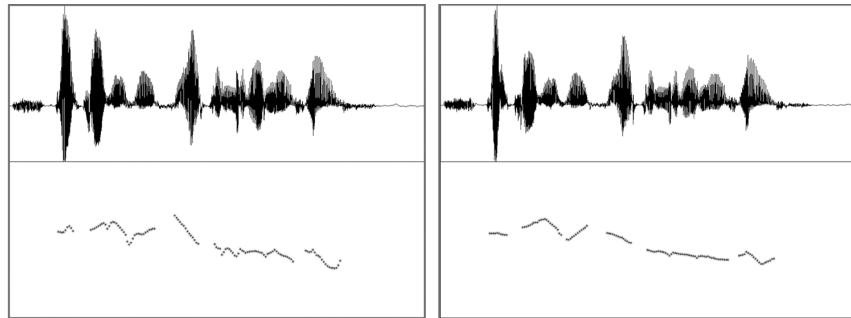

Figura 6. Ones sonores i contorns d’F0 de dues versions sintètiques de l’enunciat “Y cada vez la tendremos más”: amb el contorn d’F0 original (esquerra) i estilitzada (dreta)

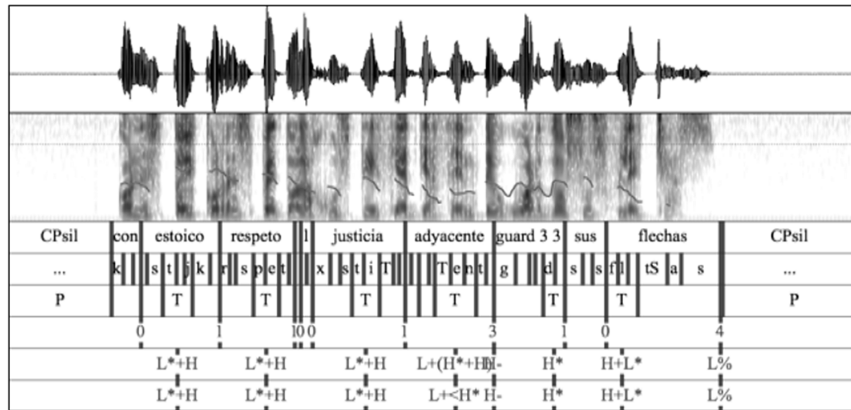

Figura 7. Ona sonora, espectrograma, corba d’f₀ i anotació generada per FonetiToBI corresponent a l’enunciat del castellà “fue inyectado en el abdomen y en una pierna”, pronunciat per una parlant

FonetiToBI és una eina de lliure distribució¹³ per a la anotació prosòdica automàtica de parla en el marc del Model Mètric Autosegmental (AM) (Pierrehumbert, 1980). Es tracta de la primera eina que permet l'anotació automàtica completa dels enunciats en el marc de les convencions ToBI (*Tones and Break Indices*). Ha estat dissenyada per al seu ús tant amb enunciats en castellà com en català, i és el resultat de la integració de dues eines existents prèviament: SegProso i EtiToBI (Elvira et al., 2016), eina per a la anotació de tons. És també una eina de lliure distribució. La figura 7 (pàgina anterior) mostra un exemple de fitxer TextGrid de sortida.

■ 2.4.2 Anotació lingüística i paralingüística

L'anotació d'un corpus de parla amb informació lingüística és necessària si es vol explotar el corpus per fer recerca sobre la relació entre el component fònic de les llengües i els diferents nivells gramaticals o pragmàtics. Aquesta anotació pot ser llavors molt variada i molt depenent de l'ús final que es vulgui donar al corpus, i pot incloure anotacions sobre les categories lèxiques de les paraules, l'estructura de constituents o els actes de parla. També pot ser interessant anotar elements no estrictament lingüístics, com les emocions, actituds...

Per automatitzar els processos d'anotació lingüística es pot recórrer a eines de processament de text, que extreguin aquesta informació, en la mesura del possible, de la transcripció ortogràfica del contingut del corpus. Existeixen moltes eines d'aquest tipus per a moltes llengües; no tantes, en canvi, pel que fa al català. Dos exemples d'eines de processament de text que permeten processar text en català són FreeLing (Carreras et al., 2004), desenvolupat a la Universitat Politècnica de Catalunya, i TextAFon (Garrido et al., 2012 i 2014). Ens detindrem en la descripció d'aquesta segona.

TextAFon és un conjunt d'eines de processament automàtic de text per al català i el castellà desenvolupat al GLiCom de la Universitat Pompeu Fabra. Inicialment concebuda com a eina de processament de text per a tasques de síntesi de veu, permet realitzar tasques com ara la normalització de textos, la transcripció fonètica, la sil·labificació, la segmentació d'un text en grups entonatius o la predicció d'accent lèxic. La figura 8 presenta un exemple de la sortida que ofereix aquesta eina en el seu funcionament bàsic.

---

13 Està disponible per a la seva descàrrega des de <<https://github.com/wendylviragarcia/FonetiToBI>>.

(1) Input	Esta es una demostración de TexAFon para IberSpeech 2012. TexAfon ha sido desarrollado conjuntamente por el Grupo de Lingüística Computacional (GLiCom) de la UPF y el Grupo de Voz y Lenguaje de Barcelona Media. Hoy es 11/06/2012, y son las 10:15.
(2) Segmentation into sentences	Esta es una demostración de TexAFon para IberSpeech 2012. TexAfon ha sido desarrollado conjuntamente por el Grupo de Lingüística Computacional (GLiCom) de la UPF y el Grupo de Voz y Lenguaje de Barcelona Media. Hoy es 11/06/2012, y son las 10:15.
(3) Segmentation into IG	Esta es una demostración de TexAFon para IberSpeech 2012 [signo_punto] TexAfon ha sido desarrollado conjuntamente por el Grupo de Lingüística Computacional [signo_abre_parentesis] GLiCom [signo_cierra_parentesis] de la UPF y el Grupo de Voz y Lenguaje de Barcelona Media [signo_punto] Hoy es 11/06/2012 [signo_coma] y son las 10:15 [signo_punto]
(4) Normalisation	esta es una demostración de texafon para iberspeech dos mil doce [signo_punto] texafon ha sido desarrollado conjuntamente por el grupo de lingüística computacional [signo_abre_parentesis] glicom [signo_cierra_parentesis] de la u pe efe y el grupo de voz y lenguaje de barcelona media [signo_punto] hoy es once de junio de dos mil doce [signo_coma] y son las diez quince [signo_punto]
(5) Phonetic transcription	e_"s . t a # e_" s # u_" . n a # d e . m o s . t r a . T j o_" N # d e # t e k . s a_" . f o N # p a . r a # i . b e r s . p e . e_" t S # d o s # m i_" l # d o_" . T e [signo_punto] t e k . s a_" . f o N # a_" # s i_" . d o # d e . s a . r r o . L a_" . d o # k o n . x u_" n . t a . m e_" n . t e # p o r # e l # g r u_" . p o # d e # l i n . g w i_" s . t i . k a # k o m . p u . t a . T j o . n a_" l [signo_abre_parentesis] g l i . k o_" m [signo_cierra_parentesis] d e # l a # u # p e_" # e_" . f e # i # e l # g r u_" . p o # d e # b o_" T # i # l e n . g w a_" . x e # d e # b a r . T e . l o_" . n a # m e_" . d j a [signo_punto] o_" j # e_" s # o_" n . T e # d e # x u_" . n j o # d e # d o s # m i_" l # d o_" . T e [signo_coma] i # s o_" N # l a s # d j e_" T # k i_" n . T e [signo_punto]

Figura 8. Sortida de TexAFon

TexAFon va ser desenvolupat completament en Python per lingüistes computacionals, i s'hi han anat afegint mòduls per a la detecció automàtica en text d'elements com ara la modalitat de les oracions d'un text, els actes de parla o les emocions. Els mòduls encarregats de la predicció dels actes de parla i les emocions, descrits a Garrido et al. (2014) i Kolz, Garrido i Laplaza (2014), són eines experimentals, que encara ofereixen resultats millorables amb un conjunt limitat d'etiquetes d'actes de parla i d'emocions.

■ 2.4.3 Alineació de l'anotació amb el senyal de parla

Una tasca habitual en el desenvolupament de corpus de parla, especialment d'aquells especialment orientats als estudis fonètics, és l'alineació de la transcripció i anotació del corpus amb el temps, per poder presentar-lo de forma sincronitzada amb l'ona sonora de l'enregistrament. Aquesta tasca es pot fer manualment amb l'ajut d'eines com Praat, però novament es presenta com una tasca inabordable per aquesta via si es vol fer amb corpus de mides molt grans. Per alleugerir aquest procés existeixen eines per a la alineació automàtica del senyal d'àudio, que permeten alinear la transcripció ortogràfica i fonètica d'un enunciat, i altres tipus d'anotacions, amb el fitxer d'àudio corresponent. Requereixen com entrada un fitxer d'àudio i la seva corresponent transcripció ortogràfica i ofereixen com a sortida un fitxer amb la transcripció fonètica alineada amb el senyal (en format Textgrid de Praat habitualment). Algunes d'aquestes eines permeten també el processament de material en català, com ara MAUS (Schiel, 1999),¹⁴ WebMAUS,¹⁵ EasyAlign (Goldman, 2011)¹⁶ o SPPAS (Bigi, 2012).¹⁷

SPPAS és una eina desenvolupada al *Laboratoire Parole et Langage* d'Aix-en-Provence (França) per Brigitte Bigi. Permet obtenir diferents nivells d'anotació fonètica, alineats amb el senyal: transcripció fonètica, segmentació sil·làbica, segmentació en grups entonatius i anotació prosòdica (Mo-Mel). La versió en català va ser desenvolupada en col·laboració amb el GLiCom de la Universitat Pompeu Fabra, fent servir la versió en català del corpus Glissando (Garrido et al., 2013). La figura 9 presenta un exemple de fitxer de sortida generat amb aquesta eina.

14 Cf. <<http://www.bas.uni-muenchen.de/Bas/BasMAUS.html>>.

15 Cf. <<https://clarin.phonetik.uni-muenchen.de/BASWebServices/index.html>>.

16 Cf. <<http://latlcui.unige.ch/phonetique/easyalign.php>>.

17 Cf. <http://sldr.org/SLDR_data/Disk0/preview/000800/?lang=en>.

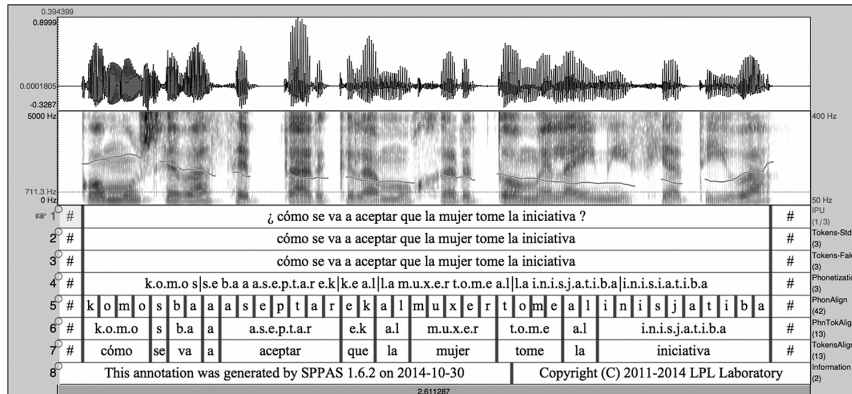

Figura 9. Fitxer TextGrid amb la transcripció fonètica i l’ anotació prosòdica obtinguda amb SPPAS per a l’ enunciat “¿Cómo se va a aceptar que la mujer tome la iniciativa?” pronunciada per una parlant de castellà

Com és habitual amb aquest tipus d’ eines, la seva precisió no és completa, però ofereixen una sortida prou acceptable com per obtenir una primera alineació que després sigui revisada per mitjans manuals.

■ 3 Anàlisi de corpus

L’ anàlisi de dades d’ un corpus de forma automatitzada és una línia de recerca emergent en els últims anys en Fonètica, en la línia d’ altres disciplines científiques, que cada cop fan servir més eines computacionals, basades en tecnologies d’ aprenentatge automàtic i intel·ligència artificial, per obtenir resultats a partir del processat de grans quantitats de dades. En l’ àmbit concret de l’ anàlisi de l’ entonació, existeixen ja algunes eines que permeten realitzar estudis a partir del processament de corpus prèviament anotats. Algunes estan preparades per manejar dades del català, com per exemple MelAn (Garrido, 2010) o ProDis (Elvira et al., 2018).

MelAn, a més de les funcionalitats d’ anotació ja descrites en l’ apartat anterior, pot ser utilitzada també per a l’ anàlisi i modelització de contorns entonatius, concretament per a l’ extracció de l’ inventari complet de patrons entonatius del corpus d’ anàlisi. L’ inventari que ofereix es basa en el model descriptiu de l’ entonació proposat a Garrido (1996, 2001), que diferencia entre dos tipus de patrons: globals, que modelen el rang i l’ alçada tonals i es defineixen en l’ àmbit dels grups entonatius; i locals, que mode-

len el patrons tonals lligats a l'accent i l'entonació i es defineixen en l'àmbit del grup accentual. Les figures 10 i 11 presenten exemples d'aquest dos tipus de patrons.

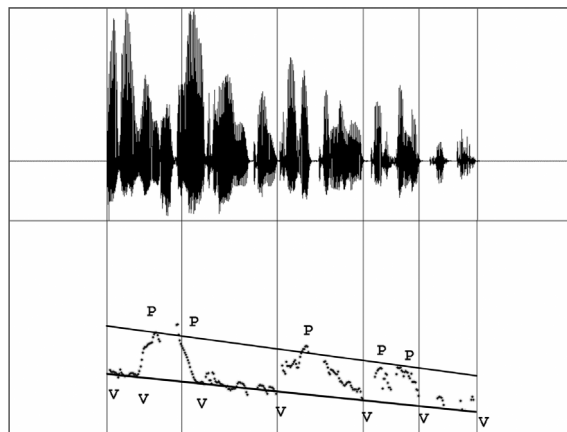

Figura 10. Ona sonora i contorn d'F0 anotat corresponent a l'enunciat “*Aragón se ha reencontrado como motor del equipo*”, pronunciat per una parlant de castellà. Les línies inclinades representen els patrons globals de l'enunciat

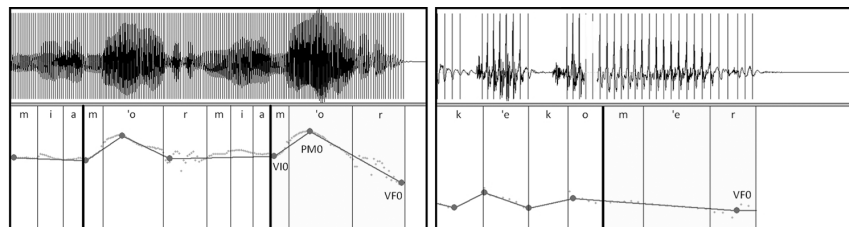

Figura 11. Exemple de dos patrons entonatius finals etiquetats amb MelAn (Garrido et. al., 2012)

La sortida d'aquesta anàlisi es, d'una banda, un inventari dels patrons locals trobats al corpus, amb indicació de la seva freqüència (taula 3) i dels patrons globals de referència, calculats per a diferents condicions, com ara la posició dins de la oració, o la modalitat oracional (taula 4).

Patró	Num. síl·labes	Posició síl·laba accentuada	Modalitat oracional	Emoció	Acte parla	Posició GA	Num. aparicions patró
0	1	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	382
VI0_PM0	1	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	172
PM0	1	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	140
PI0	1	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	134
VF0	1	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	123
0	2	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	205
PI0	2	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	100
PI1	2	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	90
VI0_PM0	2	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	82
PM0	2	1	INDEF	INDEF	INDEF	INTERIOR	69

Taula 3. Fragment de fitxer de sortida amb la llista dels patrons obtinguts de l'anàlisi d'una part del subcorpus de notícies del corpus Glissando

Sentence Mood	IG Position	Number of Cases	Mean Initial Value P	Mean Final Value P	Mean Slope P	Mean Initial Value V	Mean Final Value V	Mean Slope V
ENUNCIATIVA	FINAL	404	141.8	91.1	-37.5	109	69.2	-29.3
ENUNCIATIVA	INICIAL	1946	149.5	109.8	-22.9	112.9	85	-12.0
ENUNCIATIVA	INICIAL_FINAL	363	158.9	90.5	-45.3	120.2	69.1	-33.7
ENUNCIATIVA	INTERIOR	1823	137.5	106.1	-18.1	108.1	80.7	-14.7
EXCLAMATIVA	FINAL	2	238.5	62	-157	129.8	84.6	-44.3
EXCLAMATIVA	INICIAL	84	181.1	124	-49.2	134.5	86	-43.5
EXCLAMATIVA	INICIAL_FINAL	52	204.9	118.9	-93.9	141.1	86.4	-49.3
EXCLAMATIVA	INTERIOR	5	186.8	99.3	-81.3	139.5	80.2	-55s

Taula 4. Mostra d'un fitxer de sortida de MelAn que conté la llista de patrons globals obtinguda a partir de l'anàlisi d'una part del subcorpus de notícies del corpus Glissando

■ 4 Exemple d'aplicació: Glissando

Un exemple d'aplicació d'aquestes eines al desenvolupament d'un corpus de parla és Glissando, un corpus desenvolupat especialment per als estudis prosòdics, del qual es van desenvolupar dues versions paral·leles, una en castellà i una altra en català, per la qual cosa es pot fer servir també per a

estudis comparatius. És un corpus de lliure distribució, disponible a través d'ELRA (Glissando-sp¹⁸ i Glissando-ca¹⁹).

El corpus Glissando inclou tres subcorpus, corresponents a tres estils de parla diferents: notícies, diàlegs orientats a objectiu i diàlegs informals. El total de material enregistrat per a cada llengua supera les 12 hores. A més dels enregistraments, el corpus inclou també diferents nivells d'anotació, alineada en el temps amb l'ona sonora, en fitxers TextGrid de Praat:

- Transcripció ortogràfica (paraules)
- Transcripció fonètica (SAMPA)
- Segmentació en unitats prosòdiques:
  - Síl·labes
  - Grups accentuals
  - Grups entonatius majors
  - Grups entonatius menors
- Anotació de l'entonació
- Anotació parcial de la informació lingüística

El desenvolupament de tot aquest material no hauria estat possible sense l'ús d'eines automàtiques en diferents fases, com ara la selecció dels textos de notícies o l'anotació. En el cas concret de la transcripció i anotació, el procés va implicar dues fases: una automàtica, durant la qual es van fer servir diferents eines de processament per obtenir una primera versió de la transcripció i anotació; i una altra de manual, en la que un equip de revisors entrenats especialment per a aquesta tasca van revisar i corregir la sortida obtinguda de forma automàtica.

Les eines que es van fer servir per als diferents tipus d'anotació van ser:

- Una eina per a la transcripció, segmentació i alineament proporcionada per Barcelona Media, en el cas de la transcripció fonètica.
- SegProso, per a la segmentació en unitats prosòdiques.

Les figures 12 i 13 mostren exemples de fragments del corpus de notícies i de diàlegs orientats a objectiu, respectivament, amb l'anotació obtinguda amb aquest procediment.

---

18 Cf. <<http://catalog.elra.info/en-us/repository/browse/ELRA-S0406/>>.

19 Cf. <<http://catalog.elra.info/en-us/repository/browse/ELRA-S0407/>>.

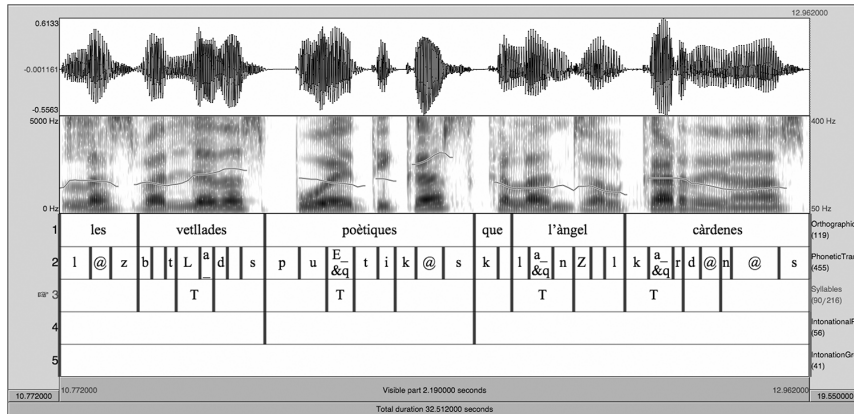

Figura 12. TextGrid i ona sonora corresponent a l'enunciat “*les vetllades poètiques que l'Àngel Càrdenas*”, pronunciat per una parlant de català

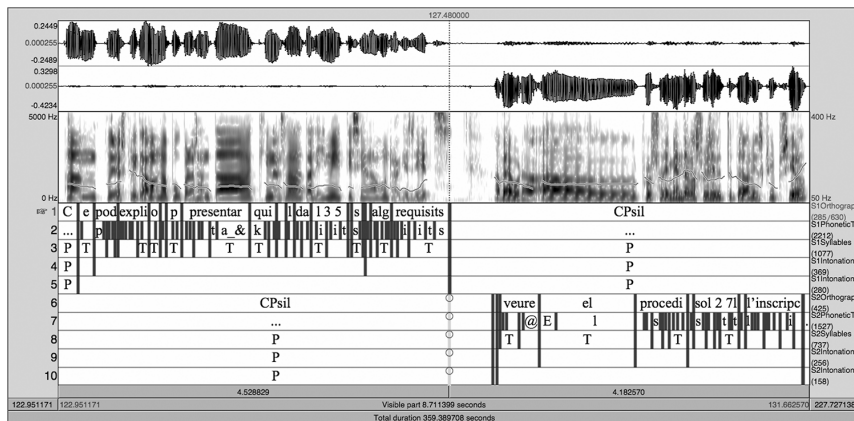

Figura 13. TextGrid i ona sonora corresponent a un fragment de diàleg orientat a objectiu entre dos parlants de català

Per a l'explotació del corpus amb fins de recerca també s'han fet servir eines automàtiques, com ara MelAn, que han permès realitzar anàlisis sobre la entonació del castellà (Garrido i Rustullet, 2011; Garrido, Laplaza i García, 2017) i del català (Garrido, 2012).

■ 5 Conclusions

La revisió feta en aquest treball permet concloure que, tot i que poques, hi ha eines automàtiques per a determinades fases del desenvolupament i explotació de corpus orals en català, com ara la transcripció fonètica, l' anotació prosòdica, l' anotació lingüística o l' alineació amb el senyal acústic. Hi ha d'altres àmbits, com la transcripció automàtica, on les eines no estan disponibles per al gran públic. També hi ha eines per a l' anàlisi de dades de corpus orals que permeten la realització d' estudis fonètics basats en gran quantitat de dades, almenys en àmbits com l' anàlisi prosòdica. Aquestes eines permeten alleugerir moltes fases del procés, però en el seu estat de desenvolupament encara requereixen una fase posterior de revisió manual per obtenir un resultat de qualitat. I hi ha àmbits, com l' anotació lingüística, on encara s'ha de recórrer a l' anotació manual donada la manca d' eines mínimament fiables. Cal encara, doncs, molts esforços de recerca per millorar el rendiment de les eines existents si es vol arribar a eliminar les tasques de revisió manual, i també per desenvolupar noves eines que permetin realitzar tasques encara no cobertes, com en el cas de l' anotació lingüística. I especialment pel que fa al català, si es compara el nombre d' eines existents amb el d' altres llengües amb més pes econòmic. ■

■ Referències bibliogràfiques

- Apple: “Speech”, <<https://developer.apple.com/documentation/speech>> [08.03.2020].
- Bigi, Brigitte (2012): «SPPAS: a tool for the phonetic segmentations of Speech», *The Eight International Conference on Language Resources and Evaluation, Istanbul (Turkey)*, Istanbul: ELRA, 1748–1755.
- Boersma, Paul (2001): «Praat, a system for doing phonetics by computer», *Glott International* 5:9/10, 341–345.
- Carreras, Xavier / Chao, Isaac / Padró, Lluís / Padró, Muntsa (2004): «FreeLing: an open-source suite of language analyzers», *Proceedings of the 4th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'04)*, Lisboa: ELRA, 239–242.
- EasyAlign: “Phonetic alignment with Praat”, <<http://latlcui.unige.ch/phonetique/easyalign.php>> [08.03.2020].

- Elvira-García, Wendy / Roseano, Paolo / Fernández Planas, Ana M. / Martínez Celadrán Eugenio (2016): «A tool for automatic transcription of intonation: Eti-ToBI a ToBI transcriber for Spanish and Catalan», *Language Resources and Evaluation* 50:4, 767–792.
- / Balocco, Simone / Roseano, Paolo / Fernández Planas, Ana M. (2018): «ProDis: A dialectometric tool for acoustic prosodic data», *Speech Communication* 97, 9–18.
- / Garrido, Juan M. (2019): «FonetiToBI, una herramienta para la anotación prosódica automática de corpus», in: Lahoz, José M. / Pérez, Rubén (eds.): *Subsidia: Tools and Resources for Speech Sciences*, Málaga: Universidad de Málaga, 133–142.
- Escudero, David / González, César / Garrido, Juan M. / Rodero, Emma / Aguilar, Lourdes / Bonafonte, Antonio (2010): «Combining greedy algorithms with expert guided manipulation for the definition of a balanced prosodic Spanish-Catalan radio news corpus», *Speech Prosody 2010, Chicago, May 2010*, Chicago: Speech Prosody Special Interest Group, 100061, 1–4.
- FonetiToBi: “Praat-based tool for prosodic annotation in ToBI format”, <<https://github.com/wendylviragarcia/FonetiToBI>> [08.03.2020].
- Garrido, Juan M. (1996): *Modelling Spanish Intonation for Text-to-Speech Applications*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).
- (2001): «La estructura de las curvas melódicas del español: propuesta de modelización», *Lingüística Española Actual* XXIII:2, 173–209.
- (2010): «A Tool for Automatic F0 Stylistation, Annotation and Modelling of Large Corpora», *Speech Prosody 2010, Chicago, May 2010*, Chicago: Speech Prosody Special Interest Group, 100041, 1–4.
- (2012): «Glissando, un corpus anotat per a l’anàlisi de la prosòdia del català i del castellà. Descripció i primers resultats d’exploració», *Phonica* 8, 3–16.
- (2013): «SegProso: A Praat-Based tool for the Automatic Detection and Annotation of Prosodic Boundaries», *Proceedings of TRASP 2013*, 74–77.
- / Rustullet, Sílvia (2011): «Patrones melódicos en el habla de diálogo en español: un primer análisis del corpus Glissando», *Oralia: Análisis del discurso oral* 14, 129–160.

- / Laplaza, Yésika / Marquina, Montserrat (2012): «On the use of melodic patterns as prosodic correlates of emotion in Spanish», *Speech Prosody 2012, Shanghai*, Xangai: Tongji University Press, 645–648.
  - / — / — / Schoenfelder, Claudia / Rustullet, Sílvia (2012): «TexAFon: a multilingual text processing tool for text-to-speech applications», *Proceedings of IberSpeech 2012, Madrid, Spain, November 21–23, 2012*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 281–289.
  - / Escudero, David / Aguilar, Lourdes / Cardeñoso, Valentín / Rodero, Emma / de-la-Mota, Carme / González, César / Rustullet, Sílvia / Lareira, Olatz / Laplaza, Yésika / Vizcaíno, Francisco / Cabrera, Mercedes / Bonafonte, Antonio (2013): «Glissando: a corpus for multidisciplinary prosodic studies in Spanish and Catalan», *Language Resources and Evaluation* 47:4, 945–971.
  - / Laplaza, Yésika / Kolz, Benjamin / Cornudella, Miquel (2014): «TexAFon 2.0: A text processing tool for the generation of expressive speech in TTS applications», *Proceedings of LREC 2014, Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation, Reykjavik (Iceland), 26–31 May 2014*, París: ELRA, 3494–3500.
  - / — / García, Clara Luna (2017): «Caracterización pragmática y prosódica de la vocalización “mmm” en español», in: Marrero, Victoria / Estebas, Eva (coords.): *Tendencias actuales en fonética experimental. Cruce de disciplinas en el centenario del Manual de Pronunciación Española (Tomás Navarro Tomás)*, Madrid: UNED, 125–129.
  - / Codina, Marta / Fodge, Kimber (2018): «TransDic, a public domain tool for the generation of phonetic dictionaries in standard and dialectal Spanish and Catalan», *IberSPEECH 2018 Proceedings*, Barcelona: Telefónica / Universitat Politècnica de Catalunya / La Salle, 291–295.
  - / — / — (2019): «TransText, un transcriptor fonético automático de libre distribución para español y catalán», in: Lahoz, José M. / Pérez, Rubén (eds.): *Subsidia: Tools and Resources for Speech Sciences*, Málaga: Universidad de Málaga, 27–31.
- Glissando-ca: <<http://catalog.elra.info/en-us/repository/browse/ELRA-S0407/>> [08.03.2020]
- Glissando-sp: <<http://catalog.elra.info/en-us/repository/browse/ELRA-S0406/>> [08.03.2020].

- Goldman, Philippe (2011): «EasyAlign: an automatic phonetic alignment tool under Praat», *Proceedings of InterSpeech, September 2011*, Firenze: International Speech Communication Association, 3233–3236.
- Google: “Reconocimiento de voz avanzado”, <<https://cloud.google.com/speech/?hl=es>> [08.03.2020].
- Kolz, Benjamin / Garrido, Juan M. / Laplaza, Yésika (2014): «Automatic prediction of emotions from text in Spanish for expressive speech synthesis in the chat domain», *Procesamiento del Lenguaje Natural* 52, 61–68.
- Mateo, Miguel (2010): *Análisis melódico del habla: protocolo para la automatización de la obtención de los datos de la curva estándar*, Barcelona: Universitat de Barcelona (treball de fi de Màster).
- MAUS: “The Munich Automatic Segmentation System”, <<http://www.bas.uni-muenchen.de/Bas/BasMAUS.html>> [08.03.2020].
- MelAn: “Script to label the F0 contour of a wav file with tonal events labels and to extract its melodic patterns”, <https://github.com/juanmariagarrido/MelAn/tree/Version_1_1> [08.03.2020].
- Microsoft: “Reconocimiento de voz avanzado”, <<https://azure.microsoft.com/es-es/services/cognitive-services/speech-to-text/>> [08.03.2020].
- Nuance: “Reconocimiento de voz automático: soluciones de reconocimiento de voz perfeccionadas por IA”, <<https://www.nuance.com/es-es/omni-channel-customer-engagement/voice-and-ivr/automatic-speech-recognition.html>> [08.03.2020].
- Pachès, Pau et al. (2000): «Segre: An automatic tool for grapheme-to-allophone transcription in Catalan», *Proceedings of the Workshop on Developing Language Resources for Minority Languages: Reusability and Strategic Priorities (LREC-2000)*, Atenes: Institute for Language and Speech Processing (ILSP) / National Technical University of Athens, 52–61.
- Pierrehumbert, Janet (1980): *The phonology and phonetics of English intonation*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology (tesi doctoral).
- Schiel, Florian (1999): «Automatic phonetic transcription of non-prompted speech», *Proceedings of the ICPbS 1999. San Francisco, August 1999*, Berkeley: University of California, 607–610.
- SegProso: “Praat-based tool for the automatic segmentation of speech corpora into prosodic units”, <<https://sites.google.com/site/juanmariagarrido/research/resources/tools/segproso>> [08.03.2020].

Silva, Cristiane / Garrido, Juan M. (2016): «Validación perceptiva de dos procedimientos de representación de la melodía aplicados al español, al portugués brasileño y al español como lengua extranjera», *Onomázein* 34:2, 242–260.

SPPAS: “The automatic annotation and analysis speech”, <<http://www.sppas.org/>> [08.03.2020].

Transcriber: “Transcriber. A tool a tool for segmenting, labeling and transcribing speech”, <<http://trans.sourceforge.net/en/presentation.php>> [08.03.2020].

TranscriberAG: “TranscriberAG. A tool a tool for segmenting, labeling and transcribing speech”, <<http://transag.sourceforge.net/>> [08.03.2020].

Transcribe: “Transcribe”, <<https://transcribe.wreally.com/>> [08.03.2020].

TransDic: “GNU tool to create phonetic dictionaries from word lists in Spanish or Catalan”, <<https://sites.google.com/site/juanmariagarrido/research/resources/tools/transdic>> [08.03.2020].

TransText: “GNU tool to generate phonetic transcriptions of texts in Spanish or Catalan”, <<https://sites.google.com/site/juanmariagarrido/research/resources/tools/transtext-1>> [08.03.2020].

WebMAUS: “Bavarian Archive for Speech Signals”, <<https://clarin.phonetik.uni-muenchen.de/BASWebServices/index.html>> [08.03.2020].

■ Juan María Garrido Almiñana, UNED, Laboratorio de Fonética Antonio Quilis, Facultad de Filología, Paseo Senda del Rey, 7, E-28040 Madrid, <jmgarrido@flog.uned.es>.

Zur Emergenz katalanischer Syntax in den *Usatici Barchinonae* / *Usatges de Barcelona* (12.–15. Jhdt.)

Reinhard Meyer-Hermann (Bielefeld)

Summary: As Catalan developed from Latin it differed typologically from Latin –as did the other Romance languages– with regard to the constituent order patterns, namely through the change from modifier-head to head-modifier constructions, e.g. OV vs. VO, infinitive + finite auxiliary vs. fin. aux. + infin., participle + fin. aux. vs. fin. aux. + participle, etc. In the present chapter the emergence of various head-modifier constructions in Catalan will be examined. For this purpose, in addition to analyses of 10th to 13th century Catalan documents (*diplomas*), analyses will be undertaken of the Latin *Usatici Barchinonae* (12th century) and of four different manuscripts from 13th to 15th centuries with translations into the Old Catalan of the *Usatges de Barcelona*. It will be shown that the development process of Catalan syntax in written texts was completed towards the end of the 13th century.

Keywords: constituent order patterns, modifier-head vs. head-modifier, Medieval Latin, old Catalan, *Usatici Barchinonae*, *Usatges de Barcelona*: manuscripts K, Vic, Z-III-14, *Constitucions* ■

Received: 07-01-2020 · Accepted: 05-03-2020

■ 1 Einleitung¹

Der Prozess der Entwicklung des Katalanischen aus dem Lateinischen ist, wie auch bei den übrigen romanischen Sprachen, hinsichtlich der Konstituenten-Abfolge-Muster durch den sprachtypologisch kriterialen Wandel von *modifier-head*- zu *head-modifier*-Abfolgen gekennzeichnet, so durch den Wechsel von OV zu VO (scil. *qui quinque milites habet* (*Usatici Barchinonae*, 12. Jhdt., no. 4²) vs. *qui ha sinc cavallers* (*Usatges de Barcelona*, 15. Jhdt., no.

-
- 1 Für die selbstlose materielle und immaterielle Hilfe schulde ich einer Reihe katalanischer Kollegen vielen Dank: Aquilino Iglesia Ferreirós, Mossen Benigne Marquès i Sala, Josep Moran i Ocerinjauregui, Tomás de Montagut i Estragués, Joan Anton Rabella i Ribas, Flocel Sabaté i Curull.
  - 2 UB 12: Die im 12. Jahrhundert entstandenen lateinischen *Usatici Barchinonae* (vgl. Bastardas, 1984/1991).

5³)), den Wechsel von Infinitiv + finites Auxiliar zu finites Auxiliar + Infinitiv (scil. *Si ad sua ipsa die reverti non posset, donet ei conductum* (UB 12, no. 21) vs. *Si en aquell die no poria tornar a sa casa* (UB 15, no. 25)), den Wechsel von Partizip + finites Auxiliar vs. finites Auxiliar + Partizip (scil. *nullo modo ei emendatum sit* (UB 12, no. 70) vs. *En alguna guisa no li sie esmenat* (UB 15, no. 75)), nachgestelltes Possessivum vs. vorangestelltes Possessivum (scil. *debent firmare directum senioribus suis* (UB 12, no. 20) vs. *tots homens fermen dret a lurs senyors* (UB 15, no. 23)), etc.

Die vorliegende Untersuchung soll einen Beitrag zur Beantwortung der in der historischen Linguistik des Katalanischen noch offenen Fragen leisten, in welchem Zeitraum und wie sich der Prozess der Herausbildung der katalanischen Syntax vollzogen hat, ab wann die ersten syntaktischen Strukturen des Katalanischen verwendet werden, und aufgrund welcher Kriterien ein Text als in *català antic*, d.h. auch in katalanischer Syntax redigiert angesehen werden kann.

Untersuchungsthema sind die oben genannten und weitere Konstituentenabfolge-Muster, hinsichtlich derer sich lateinische und katalanische Syntax diametral unterscheiden. Untersuchungsobjekt sind die im 12. Jhd. im *llatí medieval* redigierten Gesetzestexte *Usatici Barchinonae* (vgl. Bastardas, 1991),⁴ im Vergleich dazu deren im 13. Jhd. redigierte Übersetzung der *Usatges de Barcelona* in das *català antic* (vgl. Bastardas, 1991), das gegen Ende des 13. Jhd. entstandene Vic-Manuskript, das Ende des 13. oder Anfang des 14. Jhdts. redigierte Ms. Z-III-14, sowie die im 15. Jhd. entstandene Neu-Übersetzung ins Katalanische (scil. *Constitucions*, vgl. Valls Taberner, 1984). Um eventuelle Unterschiede zwischen dem *llatí medieval* der *Usatici*

3 UB 15: Die im 15. Jahrhundert entstandenen katalanischen *Usatges de Barcelona* (vgl. Valls Taberner, 1984). UB 13: Die in Alt-Katalanisch des 13. Jhdts. redigierten *Usatges de Barcelona* (scil. Ms. K).

4 Im Rahmen des sich in den katalanischen Grafschaften entwickelnden Feudalsystems entsteht die Notwendigkeit, eine Reihe von Sachverhalten, insbesondere die Beziehung zwischen Lehnsherr und Vasall, gesetzlich zu erfassen, für die das immer noch gültige *Liber iudiciorum* keine Regelungen enthielt: „Cum dominus Raimundus Berengarii (...) uidit et cognouit quod in omnibus causis et negociis ipsius patrie leges gotice non possent obseruari, et eciam uidit multas queremonias et placita que ipse leges specialiter non iudicabant“ (Bastardas, 1991: 50). Die Legitimation dazu leiten die Autoren der *Usatici* explizit aus den *Leges Visigothorum* II, 1, 14 ab: „Sane adiciendi leges, si iusta nouitas causarum exegerit, principalis eleccio licenciam habebit“ (UBL, no. 2, p. 50). Linguistisch bemerkenswertes Detail: im Original des *Liber Iudiciorum* (in der Zeumer-Edition) wird die lateinische OV-Abfolge, *sane leges adiciendi*, verwendet, im *llatí medieval* von UB12 die romanische/ katalanische Abfolge VO *adiciendi leges*.

und dem klassischen Latein sowie dem Spätlatein zu erfassen, werden *ad hoc* der *Codex Iustiniani* und der *Liber Iudiciorum / Forum Iudicum* als Untersuchungsobjekte hinzugezogen.

■ 2 Status quaestionis

Jeder Versuch, den Prozess der Entstehung des Katalanischen zu rekonstruieren, muss zunächst zwischen der Phase der Entstehung als gesprochener Sprache und dem „Zeitpunkt“ der ersten Verwendung des Katalanischen in geschriebenen Dokumenten unterscheiden.⁵ Die Frage, ab wann Katalanisch gesprochen wurde bzw. ab wann das, was gesprochen wurde, als „Katalanisch“ angesehen wurde, ist ein Korollar der Frage, ab wann die Einwohner des später als *Catalunya* benannten Territoriums gesprochenes und geschriebenes Latein nicht mehr als zwei Modalitäten oder Register ein und derselben Sprache Latein, sondern als zwei unterschiedliche Sprachen wahrgenommen haben.⁶ Ab wann Sprecher des katalanischen *romanç* das Bewusstsein dafür entwickelten, eine von anderen *romances* unterschiedene Varietät und damit eine vom Lateinischen unterschiedene Sprache zu sprechen, ist, wie Bastardas (1977: 37) deutlich macht, „en termes estrictes“ eine schwer zu beantwortende Frage, „perquè és ben difícil de precisar objectivament el grau de diferenciació necessària que ens permeti de parlar de dues llengües en comptes de dos moments o de dues modalitats d’una mateixa llengua“.⁷ Wann Latein aufgehört hat, die gemeinsame „variedad vernácula del Occidente“ (Gimeno Menéndez, 2004: 175) zu sein, ist für den Zeitraum zwischen dem 6. und 8. Jhd. umstritten.⁸ Gimeno Menéndez (2004: 208) unterstellt für das 8. Jahrhundert bereits eine „situación de diglosia románica estricta“. Unter Berufung auf Bastardas (1995a, 1995b) vertritt Rabella i Ribas (2011) die Position, dass sich das Katalanische, wie auch die übrigen romanischen Sprachen, „entre finales del siglo VII y prin-

5 Vgl. dazu Moran / Rabella (2007).

6 So auch Gimeno Betí (2005: 68): „quan el parlant és conscient que allò que parla i allò que escriu és diferent“. Vgl. dazu auch Rabella (2011: 717).

7 Gimeno Betí (2005: 68) zufolge manifestiert sich dieses Bewusstsein „després de la *renovatio* carolíngia, és a dir la reforma del llatí empresa en temps de Carlemany“. Mit der Eroberung der katalanischen Territorien durch die Franken geht einher die Substitution der westgotischen Schrift durch die karolingische Minuskel, die ab Beginn des 9. Jhdts. in katalanischen Dokumenten verwendet wird (vgl. dazu Zimmermann, 2003 (tome II): 621; Kosto, 2004: 1–9).

8 Vgl. dazu Banniard (1992: 17ff.).

cipios del VIII°“ herausgebildet habe, „cuando se convirtió en una realidad tan diferenciada del latín que ya no podía recibir ese mismo nombre“ (*op.cit.*: 717).⁹ Für Ferrando Francés / Nicolás Amorós (2011: 57) ist Latein vom 7. Jahrhundert an „una llengua apresada i no parlada“.¹⁰ Das bedeutet, dass das Mittellatein der katalanischen Dokumente des 9. bis 12. Jahrhunderts nicht das schriftliche Register des sich in diesem Zeitraum entwickelnden gesprochenen Katalanisch ist. Die Schriftsprache Mittellatein der *Usatici Barchinonae* (*scil.* UB12) und der katalanischen Diplome/Urkunden (*scil.* Cecilia d’Elins, etc.) wird von jedem Schreiber in einem gesteuerten, mehr oder weniger systematisierten Prozess des Zweitspracherwerbs mehr oder weniger gut gelernt.¹¹ In der mündlichen Kommunikation bedienen sich die Schreiber jedenfalls des gesprochenen Alt-Katalanischen,¹² das sie als Muttersprache erlernt hatten. Es kann angenommen werden, dass die Juristen die Inhalte der Paragraphen der *Usatici Barchinonae* zunächst in gesprochenem Alt-Katalanisch diskutiert und vorformuliert haben, und die Schreiber dies in der Dokumentensprache Mittellatein niederzuschreiben hatten.

Es gibt Indizien dafür, dass das *romanç*, welches in dem unter fränkischer Herrschaft¹³ stehenden Küsten-Bereich des heutigen *Catalunya* ge-

9 Die älteste bekannte metasprachliche Erwähnung des *romance* (*scil. rustica Romana lingua*) als eigenständiger Sprache findet sich in den Akten des Konzils von Tours (813).

10 Bereits Bastardas Parera (1953: 28) hatte *latín medieval* als eine „lengua aprendida“ eingestuft.

11 Ob der aufgabenorientierte Erwerb von L₂ im Selbststudium anhand beispielsweise der *ars grammatica* des Donatus erfolgte und/oder durch eine Art *learning by doing*-Unterweisung von Schreiber zu Schreiber, ist eine offene Frage.

12 Aus der Zweitsprachenerwerbsforschung gibt es Hinweise darauf, dass der Aufbau des Kenntnissystems L₂ durch Strukturen des Kenntnissystems L₁ beeinflusst wird.

13 Odilo Engels hat in einer Reihe profunder Studien Art, Ausmaß und Dauer der fränkischen Herrschaft über die sich ab dem 8. Jhd. aus den Grafschaften Barcelona, Besalú, Pallars, Ribagorça, Urgell, etc. konstituierende sogen. Spanische Mark untersucht (vgl. dazu in erster Linie Engels, 1989a; 1989b). Die sich im 10. Jahrhundert abzeichnende „allgemeine Auflösung des Fränkischen Reiches“ manifestiert sich zu Beginn wesentlich beispielsweise darin, dass der fränkische König Hugo Capet nicht in der Lage war, dem Hilfesuchen seines Vasallen, des Grafen Borrell von Barcelona, im Kampf gegen die Mauren zu entsprechen. So konnte der fränkische Hof „die Emanzipierung lokaler Gewalten nicht verhindern. Dieser Vorgang ging stufenweise vor sich und erreichte in der spanischen Mark den Zustand faktischer Unabhängigkeit im Jahre 988“ (Engels, 1989a: 5). Unter Berufung auf den 988 in Córdoba geborenen Chronisten Ibn Hayan als Quelle berichtet der ägyptische Geschichtsschreiber Ibn Khaldun (14. Jhd.), dass die Mauren nach der Eroberung von Barcelona im Jahre 985 in Kenntnis der Selbstän-

sprochen wurde, bereits im 9. Jhd. von außen als eine von anderen iberoromanischen Varietäten unterschiedene Sprache wahrgenommen wurde. So berichtet der arabische Geograph Ibn Khordâdhbeh (ca. 820–911) in seinem Buch „Kitab al massalik wa-l-mamalic“ („Llibre dels camins i dels regnes“), dass jüdische Kaufleute sich bei ihren Reisen über das Mittelmeer auf Arabisch, Persisch, Griechisch, *anfrangîyya*,¹⁴ *andalusîyya*¹⁵ und Slawisch unterhalten konnten.¹⁶ Ursprung, Herkunft und Etymologie des Namens bzw. Begriffs *català* liegen im Dunkeln.¹⁷ Der erste aus einem nicht gefälschten Dokument¹⁸ stammende Beleg für *catalanenses* als Volk und *Catalunia* als ihr Heimatland findet sich in dem zwischen 1117 und 1125 in Pisa entstandenen *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*,¹⁹ welcher die kurzzeitige Eroberung Mallorcas durch Italiener und Katalanen (1115) beschreibt. Darin werden der Herzog von Barcelona, Ramon Berenguer III (1082–1131), als *dux catalanensis* sowie als *rector catalanicus hostes* und die Katalanen als *christicolos catalanensesque* betitelt.²⁰

Die Entwicklung des Katalanischen aus dem Vulgärlatein hat parallel zu der Entwicklung der übrigen *romances peninsulares* bereits in westgotischer Zeit begonnen, also „com a més tard almenys al començament del segle VIII“ (Moran, 2004: 34), sodass gesprochenes Katalanisch bereits zu Zeiten

---

digkeit des Grafen von Barcelona mit diesem „wie mit den Fürsten des übrigen Spanien“ (*ibidem*) verhandelt hätten. Vgl. dazu auch Sabaté (2015: 19–23).

14 *Scil.* das im Frankenreich gesprochene *romanç*.

15 Damit dürfte sich der Autor auf das in Al-Andalus gesprochene Mozarabische beziehen.

16 Vgl. dazu auch Bastardas (1977: 41); Bastardas (1995b: 98–101); Philipp-Sattel (1996: 19ff.).

17 Vgl. dazu Aebischer (1926); Rubio García (1978); Terrado (2010); Sabaté (2015: 22–31).

18 Ferrando Francés / Nicolás Amorós (2011: 48) glauben in einem Dokument des Klosters Banyoles aus dem Jahre 917 einen ersten Beleg des Stammesnamens *cathalani* entdeckt zu haben (vgl. *Diplomatari de Banyoles. Volum I. De l'any 882–1050, Doc. 27: Text: (...) & affrontat ipsa vinea de parte orientis in aqua quae inde discurrit, & de meridie in vinea Cathalani, & de occidente in vinea Unarini (...)*). Allerdings machen Kommentare zur Edition dieses Dokumentes unter <www.cathalaunia.org/Documentia/D00375> deutlich, dass es sich um eine Fälschung handeln dürfte: „Text tardaner (còpia del segle XVII), amb formulació (el prevere constructor es pronúncia contra la ingerència del poder seculars) i terminologia (*corterarius, vice dominus*) inusual, sospitós per tant de refacció“. Vgl. dazu ebenso Sabaté (2015).

19 Vgl. Calisse (1904).

20 Vgl. Calisse (1904), u.a. Kap. 1.249: *Hii se Christicolos Catalanensesque fatentur*; 2.117: *Cum Catalanensi de litore classis abibat*; 2.318: *Egregiumque virum Catalania tota frequentans*; 5.89: *Dux Catalanensis sevum Moldonea poscens*; 5.303: *Undique discurrens rector Catalanicus hostes*, etc. Zu dem Problemkomplex „L’origen de Catalunya i el seu nom“ fundamental und maßgeblich Sabaté (2015: 22–41).

der karolingischen *reconquesta* existiert haben dürfte: „em sembla que un lingüista no ha de tenir cap mena d'escrúpul d'anomenar català allò que es parlava en el territori que convencionalment anomenem Marca Hispànica, des del mateix moment que fou alliberat o, si ho preferiu, incorporat a l'imperi Carolingi“ (Bastardas Parera, 1989: 33). Das Kerngebiet des sich entwickelnden Katalanischen situiert Bastardas (1995a) als „molt reduït“ (70) im äußersten Nordosten der Halbinsel. Dabei kommt dem *comtat d'Urgell* mit seinem Bischofssitz, der *Seu d'Urgell*, als Nukleus des sich entwickelnden Katalanischen eine zentrale Bedeutung zu. Dementsprechend weisen „les terres de l'antic comtat d'Urgell (...) avui dia el major repertori de documents en català antic“ (Moran, 1994: 92) auf. Moran / Rabella (2007: 24) vermuten, dass in der „area antiga del bisbat d'Urgell“ Alt-Katalanisch erstmals in Schriftform verwendet wurde. Dabei hat sich das Katalanische nicht als „projecció de les parles gàl·liques [nämlich des Okzitanischen, MH] que s'hagués produït amb motiu de la reconquesta carolíngia, com a vegades s'ha dit“ (Moran, 2004: 36), sondern genuin auf dem Territorium des heutigen *Catalunya* entwickelt. Auch Bastardas (1995a: 65) unterstreicht, dass das Katalanische keine „dependència“ des Okzitanischen sei, denn „des dels primers testimonis escrits les dues llengües se'ns mostren irreductibles a la unitat“ (*op. cit.*: 71).

Erste schriftliche Belege für „trets propis“ des Katalanischen stammen aus dem 9. Jahrhundert, so die Form *puio* (kat. *puig*) aus dem klassischen lateinischen *podium*, in einem Dokument des Jahres 857, die Form *Geronense* (katal. *en el territori de Girona*) statt des lateinischen *Gerundense* in einem Präzept Karls des Großen von 881, etc.²¹ Anders als hinsichtlich des Französischen, Italienischen und Kastilischen²² sind für das Katalanische (bisher) keine monastischen Texte mit lateinisch-vulgärsprachlichen Glossen bekannt, was natürlich nicht bedeutet, dass es diese nicht gegeben hat. Moran (2004) erwähnt in diesem Zusammenhang eine in *llengua vulgar* redigierte Randnotiz, die sich auf einem im 8. Jahrhundert im Kloster Sta. Maria de Ripoll entstandenen Manuskript findet und Ende des 10. oder Anfang des 11. Jahrhunderts verfasst sein dürfte: „Magister ms. no vol que

21 Vgl. dazu Weiteres in Moran (2004: 35f.).

22 Moran (1994: 57) verweist in diesem Zusammenhang auf die Mitte des 8. Jahrhunderts in Nordfrankreich entstandenen Reichenauer Glossen, auf den lombardischen Glossario von Monza (Anfang des 10. Jhdts.), sowie auf die *Glosas Emilianenses* und *Silenses* (Anfang des 11. Jhdts.).

em miras novel“²³. Diese Notiz identifiziert Moran (2004: 37) als „primer text conegut escrit expressament en català“.

Entgegen der in der einschlägigen Literatur verbreiteten Praxis, die zwischen 1180 und 1190 entstandene Übersetzung des *Liber iudiciorum* ins Katalanische²⁴ und die zu Anfang des 13. Jahrhunderts entstandenen *Homilies d'Organyà* als die ersten in Katalanisch redigierten Texte anzusehen,²⁵ vertreten Moran / Rabella (2007) die Auffassung, dass ein Text nicht als ganzer, sondern nur zu wesentlichen Teilen in Katalanisch redigiert zu sein brauche, um als katalanisches Dokument angesehen zu werden.²⁶ Es gebe nämlich „molts textos anteriors, la majoria de caràcter feudal, escrits principalment o significativament en català. (...) i alguns ben extensos, en què la llengua catalana apareix de manera àmplia.“ (Moran / Rabella, 2007: 21) Dementsprechend sind es hybride Texte, in denen Latein und Katalanisch nebeneinander Verwendung finden, welche die Autoren als *primers textos de la llengua catalana* identifizieren.²⁷ Es liegt auf der Hand, dass diese Einstufungen lediglich heuristisch-approximativer Natur sein können. Die Vagheit des Kriteriums „de manera àmplia“ der Präsenz des Katalanischen eröffnet einen erheblichen Interpretationsspielraum; außerdem ist damit zu rechnen ist, dass es bisher noch nicht „entdeckte“, früher entstandene Dokumente gibt, in denen die Präsenz katalanischer Strukturen als „de manera àmplia“ interpretiert werden kann.²⁸

23 Vgl. die Übersetzung ins Katalanische: „el meu mestre no vol que em miris, novell“ (Moran, 2004: 37).

24 Genau genommen handelt es sich dabei um zwei fragmentarisch erhaltene Manuskripte verschiedener Teile des *Llibre dels judicis*, eines aus der ersten Hälfte des 12. Jhdts., das zweite aus der Zeit zwischen 1180 und 1190. Vgl. dazu im Detail Moran (1996/1997) sowie Moran / Rabella (2001b).

25 Vgl. etwa Ferrando Francés / Nicolás Amorós (2011: 55).

26 Vgl. „la concepció que el primer text en català és aquell que presenta, almenys, una part significativa en aquest llengua, malgrat que també hi hagi fragments en llatí“ (Moran / Rabella, 2007: 20). Vgl. dazu auch Moran / Rabella (2015: 157f.).

27 Nämlich als erstes einen zwischen 1028 und 1047 entstandenen Treueschwur (scil. *jurament feudal*) gegenüber dem Herzog Ramon de Pallars (vgl. dazu Moran / Rabella, 2001c: 45–47), danach einen zwischen 1031 und 1035 entstandenen *Jurament de compareixença* (vgl. dazu Moran / Rabella, 2001c: 49–52), sodann einen weiteren zwischen 1047 und 1098 redigierten *Jurament feudal de fidelitat* (vgl. dazu Moran / Rabella, 2001c: 53–55), etc.

28 So habe ich bei der Datenerhebung zu der hier vorliegenden Untersuchung *en passant* einen 1010–1025 entstandenen *jurament de fidelitat* „entdeckt“, der erstmals in 2010 in den *Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV* (vgl. Arxiu Barcelona, 2010, vol. I, doc. 17, p. 177) publiziert wurde und daher Moran /

Die einschlägige Literatur hat sich bei der Beschreibung der frühesten katalanischen Sprachstrukturen in erster Linie auf phonetisch-phonologische und morphologische Merkmale (insbesondere der Verb-Morphologie) in Toponymen und Anthroponymen gestützt.²⁹ Beispielhaft sei hier die in Gimeno Betí (2005: 78–84) enthaltene linguistische Analyse des zwischen 1080 und 1095 entstandenen Dokumentes *Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet* angeführt, welches Gimeno Betí (2005: 78/9) als „text més antic de la llengua catalana“ einstuft. Diese Analyse³⁰ bezieht sich auf den Vokalismus, den Konsonantismus, die Morphologie (u.a. die Verwendung des im Katalanischen gegenüber dem Lateinischen neuen Artikels) und das Lexikon. Die Syntax dieses Textes wird nicht thematisiert, so auch nicht die Tatsache, dass in diesem Text viermal die lateinische Nachstellung des Possessivpronomens (scil. *ad mulier mea et ad filio meo*, etc.) belegt ist usw. Die unzureichende Berücksichtigung der Syntax als entscheidendem Kriterium für die Identifikation eines Textes als Instanz (noch) des Lateinischen oder (schon) des Katalanischen wird auch deutlich bei den durch Moran / Rabella (2001c) vorgenommenen Bestimmungen der ältesten katalanischen Texte.³¹ So enthält etwa der als zweitältestes der „documents en llengua catalana“ eingestufte *Jurament de compareixença* (1031–1035) bereits „molts trets catalans“ (*op. cit.*: 49), nämlich „formes estrictament catalanes arcaïques, com *farei* ‘faré’, *fenescha* ‘fineixi’, *portarei* ‘portaré’, *engan* ‘engany’, *chavalchar* ‘cavalcar’, *puixa* ‘puguí’, etc.“ (*ibidem*). Die pauschale Beschreibung der

---

Rabella (2001c) noch nicht bekannt gewesen sein dürfte. Dieses Dokument enthält, ebenso wie der von Moran / Rabella (2001c) als zweitältester katalanischer Text eingestufte *Jurament de compareixença* (vgl. Moran / Rabella, 2001c: 49) eine ganze Reihe von Belegen der alt-katalanischen Verbmorphologie, nämlich *decebrei*, *dezebré*, *tolré*, *enganaré*, *seré*, *faré*, *manaràs*, *vedaré*, *tenré*, *atendré* und *absolhràs*.

29 Prototypisch Brossa i Alavedra (1980), deren Kapitel über „Morfo-Sintaxi“ (*op. cit.*: 346–356) die interne Struktur von Nominal-Syntagmen beschreibt, aber keine Darlegungen zur Satzsyntax (scil. Konstituenten-Abfolge, etc.) enthält; Gimeno Betí (2005 *passim*); Moran (1994, 2004); Moran / Rabella (2001c); Gimeno Betí (2005) zufolge weisen die im 9./10. Jhd. in Latein redigierten Dokumente einen „estat lingüístic“ auf, „que encobreix ja la llengua catalana“ (*op. cit.*: 69); Gimeno Betí (2005: 69) nennt ebenfalls lexikalische Einheiten als erste Indizien des Katalanischen, so das bekannte, 892 entstandene Dokument *Koigo ven una vinya i mig trull*, sodann die Verwendung des Wortes *quants* in einem 915 entstandenen Dokument aus Elne; des weiteren das Testament aus 932 eines Priesters der *Seu d’Urgell*, etc. Das immer wieder angeführte Opus *Particularidades sintácticas del latín medieval* von Bastardas Parera (1953) behandelt primär morphologische und morpho-syntaktische Phänomene und enthält keine Informationen zu Konstituenten-Abfolge-Mustern der Satzsyntax.

30 In der sich Gimeno Betí auf Rabella (1997) bezieht.

31 Vgl. dazu beispielsweise Gimeno Betí (2005: 68–84).

Syntax dieses Textes als „purament romànica“ übersieht allerdings, dass diese hinsichtlich der Konstituenten-Abfolge-Muster im Gegenteil eher noch lateinisch geprägt ist, denn der kurze Text enthält in vier der acht Sätze lateinische *modifizier-head*-Abfolge-Muster, wie die nachstehende Aufstellung belegt:

Jurament de compareixença (1031–1035)

(1a) *et armas non portarei prope de Barchinova civitate*³²

(2a) *sicut superius scriptum est*

(3a) *que chavalchar non puxa aut de aqua que passar non puxa*

(4a) *et ominem non hoccidré nec feminam*

(1a) und (4a) enthalten die lateinische Voranstellung des Objektes (scil. *armas*, *ominem*), (2a) die lateinische Voranstellung des Partizips (*scriptum*), sowie (3a) die lateinische Voranstellung des Infinitivs (*chavalchar non puxa*, *passar non puxa*) vor das finite Auxiliar (*puxa*), zugleich mit der Voranstellung des von dem Infinitiv regierten Objekts *aqua*. Außerdem enthält der Text zwei weitere lateinische Konstruktionen, nämlich die Nachstellung des Possessivpronomens (scil. *fratre suo*) und eine weitere OV-Abfolge (scil. *et istum directum juraverint*).

Zusammenfassend kann festgehalten werden: zu Fragen der historischen Satz-Syntax des Katalanischen, etwa wann die ersten als katalanisch identifizierten syntaktischen Strukturen verwendet werden, oder zum Problem der Beschreibung des Prozesses der sukzessiven Ablösung der lateinischen durch die katalanische Syntax usw. liegen bisher keine systematischen Untersuchungen vor,³³ Diese Lücke zumindest zu reduzieren ist das Ziel der vorliegenden Untersuchung.

32 (1a) bis (4a) vgl. Moran / Rabella (2001c: 50).

33 Gegenüber der von Castillo Lluch (1996: 273, n.1) geäußerten Feststellung, das sich die auf die Hispania bezogene historische Linguistik vornehmlich mit phonetischen, morphologischen und lexikalischen Aspekten befasst habe, hat sich bis dato nichts Wesentliches geändert, sodass Pérez Saldanya (2004: 65) zu Recht resümiert: „la sintaxi històrica és encara la gran assignatura pendent de la gramàtica històrica catalana“. Nahezu unisono ebenso López García (2000: 31), der „sintaxis textual“ als die „gran ausente de la filologia romànica“ beklagt. Auch in dem verdienstvollen *Estudi lingüístic dels Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII* von Martí i Castell (2002) fehlt ein Kapitel über die Konstituenten-Abfolge-Muster des sich entwickelnden Alt-Katalanisch. Bei Hoinkes (2003) findet sich der Hinweis darauf, dass die Satzfunktionen (Subjekt, Prädikat, Objekt, Umstandsbestimmungen) im Katalanischen nicht (...) einer Kasusdeklination entsprechen, sondern durch syntagmatische Verfahren zum Ausdruck kommen“ (*op. cit.*: 490).

■ 3 Das Problem der Identifikation der *ersten* syntaktischen Strukturen des Katalanischen

Der Wechsel vom *modifier/specifier*-orientierten Latein (*scil.* OV, Infinitiv + finites Auxiliar, Partizip + finites Auxiliar, etc.) zum *head*-orientierten Katalanischen (*scil.* VO, finites Auxiliar + Infinitiv, finites Auxiliar + Partizip, etc.)³⁴ ist der zentrale, typologisch kriteriale Wandel bei der Entwicklung der romanischen Sprachen aus dem Lateinischen.³⁵ Die Frage zu beantworten, welche der untersuchten *head-modifier*-Konstruktionen (*scil.* VO, AUX + Inf., AUX + Partizip, etc.) (noch) als lateinische oder (schon) als romanische bzw. katalanische Konstituenten-Abfolgen zu interpretieren sind, ist allerdings problematisch, weil die genannten *head-modifier*-Abfolge-Muster, die im modernen Katalanisch obligatorisch bzw. exklusiv verwendet werden, in unterschiedlicher Frequenz bereits in Texten des klassischen Lateinischen belegt sind. Daraus folgt, dass im Unterschied etwa zu den Flexionsendungen der katalanischen Verbmorphologie (*scil.* *decebrei, dezebré, tolré, enganaré, seré, faré, manaràs, vedaré, tenré*, etc.) die Oberflächenmanifestationen von VO-Konstruktionen in katalanischen Urkunden nicht *eo ipso* als solche als Instanzen lateinischer oder katalanischer Syntax identifizierbar sind.

Tatsächlich weisen lateinische Texte von Anbeginn der Existenz schriftlicher Zeugnisse hinsichtlich der aus *head* und *modifier/specifier* bestehenden syntaktischen Konstruktionen (*scil.* OV vs. VO, voran- vs. nachgestelltes Partizip, voran- vs. nachgestellter Infinitiv in Auxiliar-Konstruktionen, etc.) ein teilweise hohes Maß an Variation auf.³⁶

34 Zum Unterschied zwischen *head-final*- und *non-head-final*-Sprachen vgl. Julien (2001).

35 Vgl. dazu auch Ledgeway (2012).

36 Vgl. dazu die umfassend empirisch basierte Untersuchung von Danckaert (2017). Eine Übersicht über statistische Untersuchungen zur Distribution von OV und VO im Lateinischen vgl. Meyer-Hermann (2011: 11–14), sowie Frischer *et alii* (1999), Tweedie / Frischer (1999). Eine angemessene Diskussion des Themas „Wortfolge im Lateinischen“ und der Problematik, einen „basic word order“ des Lateinischen zu bestimmen, kann in diesem Rahmen nicht geleistet werden. Dazu verweise ich auf Halla-Aho (2008), die in ihrem Kapitel über „Word order“ (*op. cit.*: 121–155) überzeugend darlegt, dass es schwer sein dürfte, den „basic order“ des Lateinischen zu bestimmen, und sich Pinksters (1990) Schlussfolgerung anschließt: „The most striking element is the strong variation one observes between individual authors and text types (a variation which persists until far into the Middle Ages) which makes any statement of the type ‘Latin was a X-language’ unfounded“ (Pinkster, 1990: 188). Zur Frage, ob VO eine Konstituenten-Abfolge-Typ bereits des Indoeuropäischen gewesen ist, vgl. Meyer-Hermann (2011: 15–20).

So ist die Distribution von OV vs. VO beispielsweise in Plautus *Captivi* 53,6% vs. 46,4%, in Varro *Rerum rusticarum III* 63,6% vs. 36,4%, in Cicero *Catilin.* 66,7% vs. 33,3%, etc. Inf + Aux vs. Aux + Inf sind in Plautus *Miles gloriosus* zu 49,6% vs. 50,4%, in Cato *De agri cultura* zu 56,3% vs. 43,6%, in Cicero *Pro Sexto Roscio Amerino oratio* zu 68,7% vs. 31,3%³⁷, etc. distribuiert.

Im klassischen Latein sind OV und VO allerdings keine Varianten im Sinne des Kriteriums der Funktionsidentität. In zahlreichen Untersuchungen wird nämlich die Verwendung von VO als zur Realisierung pragmatischer, texttypspezifischer Funktionen dienend erklärt,³⁸ beispielsweise in dem durch die *Peregrinatio Aetheriae* (4./5. Jhdt.) repräsentierten Texttyp „Reisebericht“. So erläutert Koll (1965), dass „die Erwähnung und Beschreibung so zahlreicher Orte“ es zweckmäßig erscheinen ließ, diesen „eine besondere Stelle im Satz zuzuweisen, nämlich hinter dem Verb“ (Koll, 1985: 253), d.h. an die unter mnemotechnischen Aspekten hervorgehobene Position am Ende des Satzes.³⁹ Auf der anderen Seite wird OV als „prestige order“ (Adams, 1976: 97) vor allem in „historical and legal texts“ (Panhuis, 1984: 156) interpretiert.

Der Prozess des syntaktischen Wandels vom *modifier*-orientierten Lateinischen zu den *head*-orientierten romanischen Sprachen impliziert einerseits eine „Entpragmatisierung“ der VO-Konstruktionen, sowie parallel dazu einen durch den Zusammenbruch der lateinischen Kasusmarkierung durch Flexionsmorpheme ausgelösten Prozess der Grammatikalisierung der VO-Konstruktionen in Richtung topologische Kasusmarkierung.

Wann dieser Prozess beginnt, d.h. wann die ersten VO-Konstruktionen ohne spezifische pragmatische Funktion bzw. die ersten nicht-lateinischen VO-Konstruktionen Verwendung finden, ist in der Literatur umstritten.

37 Diese Zahlen entnehme ich Adams (2013: 830). Die Umrechnung der bei Adams aufgeführten absoluten Zahlen in Prozentwerte habe ich vorgenommen. Den relativ hohen Anteil an nachgestellten Infinitiven in der Zeit des klassischen Lateinischen interpretiert Adams als Reflex gesprochener Rede. Daneben gibt es hochformalisierte, offizielle Texte, die ausschließlich oder nahezu ausschließlich vorangestellte Infinitive enthalten, so etwa der 186 v. Chr. entstandene Gerichtsbeschluss *Senatus Consultum de Bacchanalibus* (zu 100%) (Adams, 2013: 830) sowie die im 1. Jhdt. n. Chr. erlassene *Lex Malacitana/Irmitana* (zu 95,7%). Nach meinen Erhebungen in Meyer-Hermann (2015a, 2015b) ist die finale Position des finiten Auxiliars im *Corpus Iuris Civilis* mit 78,8%, im *Forum Iudiciorum* mit 68,1% sowie im *Forum Conche* mit 76,9% belegt.

38 Vgl. dazu Koll (1965); Adams (1976); Bolkestein (1995); Panhuis (1982, 1984); Pinkster (1990, 1991, 1993); Hoffmann (2010); Spevak (2005, 2010); Halla-Aho (2008); Dankaert (2017).

39 Vgl. dazu ausführlicher Meyer-Hermann (2015a: 886–890).

In einer der wenigen Studien, in denen die historische Syntax im Fokus steht, formuliert López García (2000) als Schlussfolgerung bezüglich der Entwicklung des Spanischen, *mutatis mudandis* des Katalanischen: „La conversión del latín en español se produjo primero en el componente sintáctico, ya por el siglo IV d. C., y sólo mucho después, hacia el siglo XI d. C., en el componente morfológico“ (*op. cit.*: 230).⁴⁰ Unter Verweis darauf, dass die VO-Konstruktionen in der *Peregrinatio Aetheriae* pragmatische Funktionen haben, widerspricht Koll (1965) der Hypothese, der „Übergang“ von OV- zu VO-Prädominanz sei im 5. Jhdt. abgeschlossen. Pinkster (1991: 80) resümiert, dass es keine Basis „for assuming a SVO order by AD 400“ gebe. Andererseits unterstellt López García (2000) für die Mitte des 4. Jhdts. einen „punto de inflexión en la *evolución del latín*“ (*op. cit.*: 230; meine Hervorhebung) „coincidiendo con la irrupción pública de las primeras versiones latinas de la Biblia“ (*op. cit.*: 95), m. a. W. der Entstehung „del nuevo modelo tipológico representado por el latín de la *Vulgata*“ (*op. cit.*: 230). Tatsächlich ist das Latein der *Vulgata* durch eine markante Präferenz für VO-Abfolgen geprägt (*scil.* 83,9% von 487 untersuchten Konstruktionen⁴¹), welche allerdings unzweifelhaft dadurch bedingt ist, dass sich Hieronymus bei seiner Übersetzung *verbum de verbo* an die durch VO-Prädominanz geprägte griechische Vorlage gehalten hat.⁴² Ob und in welchem Maße die Grammatik dieses *latín cristiano* das außerhalb klerikaler Kontexte, etwa in Diplomen und Gesetzestexten, verwendete Latein beeinflusst hat, ist eine offene Frage.⁴³ López García (2000) schließt sich der von Wright übernommenen Hypothese an, dass die seit dem 5. Jhdt. auf der Iberia produzierten Texte „im Grunde“, d.h. hier syntaktisch, bereits *romanç*-Texte „«adornados» con las flexiones del latín“ (*op. cit.*: 35) seien. Letztlich wäre danach das Oberflächenmerkmal quantitative Prädominanz lateinischer Nominal- und Verbalflexionsendungen dafür verantwortlich, dass diese Texte, unabhängig von der Syntax, (noch) als Instanzen des Lateinischen angesehen werden.

40 Die ältesten aufgrund morphologischer Merkmale als Instanzen des Katalanischen identifizierten Texte entstehen im ersten Viertel des 11. Jahrhunderts (vgl. dazu Moran i Ocerinjauregui, 2004):

41 Vgl. dazu ausführlich Sznajder / Bortolussi (2010).

42 Vgl. dazu Cremaschi (1959: 49).

43 Anders als López García (2000: 97) annimmt, ist die Präferenz für VO in der *Peregrinatio* nicht auf einen unterstellten Einfluss durch das *latín cristiano* zu erklären. Ganz zu schweigen von dem *nonsense* (vgl. dazu López García, 2000: 97), dies auch für die Briefe des Claudius Terentianus anzunehmen, die zu Beginn des 2. Jhdts., also vor jeder Bibelübersetzung ins Lateinische entstanden sind.

Eine vergleichbare Position vertritt Adams (2013), der in einer breit angelegten empirischen Untersuchung lateinischer Auxiliar-Konstruktionen der Frage nachgeht, ob es *innerhalb* des Lateinischen Wortfolge-Veränderungen gegeben hat, die romanische Wortfolge-Muster *vorwegnehmen*.⁴⁴ Dazu analysiert Adams zwei aleatorisch ausgewählte Textpassagen aus Caesars *Bellum Africanum* (1. Jhdt. v. Chr.) und aus der Grammatik des Pompeius (5. Jhdt. n. Chr.) hinsichtlich Inf. + AUX vs. AUX + Inf. sowie OV vs. VO: während in Caesars BA-Passage Inf. + AUX und OV jeweils 5:0 belegt sind, sind in Pompeius Grammatik Inf + AUX vs. AUX + Inf. 2:18, sowie OV vs. VO 5:9 distribuiert. Diese Daten „suggest the possibility that a shift from basic order inf.+aux to aux.+inf. took place *within Latin*“ (Adams, 2013: 824; meine Hervorhebung). Adams' Analyse, dass es sich um „Romance orders“ *innerhalb* des Lateinischen handelt, koinzidiert mit der von López Garcíá (2000: 230) vertretenen Position, der für die Mitte des 4. Jhdts. einen „punto de inflexión *en la evolución del latín*“ [meine Hervorhebung] unterstellt, von dem an eine Präferenz für das „romanische“ Abfolge-Muster VO zu beobachten ist. Die Tatsache, dass jenseits dieses „punto de inflexión“ plazierte Texte (scil. *Peregrinatio Aetheriae*, Briefe des Claudius Terentianus, *Vulgata*, etc.) trotz ihrer statistischen Präferenz für die „romanische“ Konstituenten-Abfolge VO (noch) als Instanzen des Lateinischen angesehen werden, macht die Problematik eines quantitativ basierten Verfahrens zur Identifikation der „ersten“ katalanischen Texte deutlich. Zu fragen ist, inwieweit aufgrund eines explanativ und deskriptiv adäquaten Verfahrens ein *quorum* präzisiert werden kann, dem zufolge romanische Formen nicht mehr als „innerhalb“ lateinischer, sondern „innerhalb“ gesamthaft als katalanisch identifizierter Texte verwendet werden, was *mutatis mutandis* auch bedeuten könnte, dass noch lateinische Konstruktionen „innerhalb“ katalanischer Texte vorkommen könnten. Da Latein und Katalanisch sprachtypologisch unterschieden sind, hängt die Beantwortung der Frage, ob ein Text als Instanz des Lateinischen oder des Katalanischen einzustufen ist,⁴⁵ entscheidend von seiner umfassenden sprachtypologischen Analyse ab.

Als Voraussetzung dafür, dass ein Text als Instanz des Katalanischen identifiziert werden kann, sollte daher festgelegt werden, dass der Text sich in den sprachtypologisch kriterialen Merkmalen vom Lateinischen unter-

44 Vgl. „Are there changes in word order apparent in the Latin period that anticipate Romance orders?“ (Adams, 2013: 821).

45 Zu den Fundamenten typologischer Identifikation von Sprachen vgl. Comrie (1990).

scheidet. Nach dieser Maßgabe kann die im Kontext dieser Fragestellung immer wieder diskutierte *Peregrinatio* nicht als „romanischer“ Text identifiziert werden, weil sie mit ihrer Präferenz für die VO-Abfolge lediglich ein einziges sprachtypologisch relevantes „romanisches“ Merkmal enthält, ansonsten aber durchgängig sprachtypologisch relevante lateinische Merkmale aufweist, wie etwa die flektierende Kasusmarkierung, etc. Aus dieser Beobachtung kann für die empirische Analyse die Frage danach abgeleitet werden, zu welchen offenkundig verschiedenen Zeitpunkten der Prozess der Ablösung der sprachtypologisch relevanten lateinischen Strukturen durch entsprechende katalanische begonnen bzw. stattgefunden hat.

■ 4 Annäherung an das diffuse Konzept „Sprachwandel“

Die Untersuchung dessen, was im Titel dieser Arbeit als „Emergenz der katalanischen Syntax“ bezeichnet und damit als ein Kapitel der umfassenden Thematik „Sprachwandel“ eingeordnet wird, setzt die Benennung grundlegender epistemologischer und deskriptiver Fragestellungen voraus.

Am Anfang steht die scheinbar simple Frage, was damit gemeint ist, wenn in normalsprachlicher Formulierung gesagt wird, dass Sprachen „sich verändern“, und dass es sich bei der Ablösung der lateinischen OV-Präferenz durch die romanische/katalanische VO-Präferenz um „Sprachwandel“ handle; dass „Sprachwandel“ als Prozess zu erfassen sei und dass es darum gehe, den „Übergang“ vom Lateinischen zum *romance* zu beschreiben, usw.

Zunächst gilt es, nicht aus den Augen zu verlieren, dass die im Kontext der heuristischen Beschreibungen von „Sprachwandel“ übliche Diktion, wie auch in anderen Bereichen der deskriptiven Linguistik, fundamental metaphorischen Charakters ist. Schon die Formulierung, dass Sprachen „sich verändern“, macht dies deutlich, denn Sprache ist kein dem *homo sapiens* oder *accipiter gentilis* vergleichbarer Organismus, der *sui generis* Veränderungen unterworfen wäre, d.h. *sich* verändert. Sprache existiert als erlerntes, in Hirnen von Individuen implementiertes Kenntnissystem Grammatik, das sich in der Struktur von Texten manifestiert und aufgrund ihrer linguistischen Analyse rekonstruiert werden kann. Das Kenntnissystem „Sprache“ ist nicht als selbst Lernendes konzipiert, ist also nicht in der Lage, „sich zu verändern“, sondern wird durch Einwirkung von außen modifiziert. „Einwirkung von außen“ meint beispielsweise, dass ein Sprecher/Schreiber aufgrund des Kontaktes mit anderen sich in mündlichen oder schriftlichen Texten manifestierenden sprachlichen Kenntnissystemen in

einem mehr oder weniger bewusst vollzogenen Prozess sein Kenntnis-system modifiziert. „Language systems are diachronically inert because they are conventional objects. Social conventions do not change by themselves. In order to alter them, special things have to happen“ (Waltereit / Detges, 2008: 14).⁴⁶ Dementsprechend ist Sprachwandel kein *in actu* beobachtbares Phänomen, sondern die Benennung einer *ad hoc* definierten Differenz zwischen beobachteten Zuständen, genauer gesagt die Benennung von Unterschieden zwischen den unterschiedlichen sprachlichen Kenntnis-systemen bzw. Grammatiken, welche den Texten zugrundeliegen.⁴⁷ Zu fragen ist also, welche Unterschiede zwischen zwei oder mehr zu unterschiedlichen Zeitpunkten entstandenen Texten als Instanzen von Sprachwandel zu interpretieren sind.

Ich argumentiere dafür, „Sprachwandel“ heuristisch als Resultat einer Sequenz von Zuständen zu definieren, wenn Sprecher/Schreiber S_2 einer Sprachgemeinschaft L zu einem Zeitpunkt t_2 später als t_1 ein Sprachsystem G_2 verwenden, das sich *typologisch*⁴⁸ von dem Sprachsystem G_1 unterscheidet, welches Sprecher/Schreiber S_1 der Sprachgemeinschaft L zu einem Zeitpunkt t_1 früher als t_2 verwendet haben.⁴⁹

Für die Fragestellung der vorliegenden Untersuchung würde das bedeuten, dass ein Text erst dann als Instanz des Katalanischen angesehen werden könnte, wenn das in ihm verwendete Sprachsystem (Grammatik) G_2 sich typologisch von G_1 (Latein) unterscheidet. Damit ein Text als typologisch unterschieden und damit im Sinne unserer Fragestellung als Instanz des Katalanischen identifiziert werden kann, werden die folgenden Koordinaten als notwendige und hinreichende Bedingungen festgelegt:

46 Im Rahmen seines Kapitels über „Phonetic change“ (*op. cit.*: 346ff.) stellt schon Bloomfield (1933) fest: „The process of linguistic change has never been directly observed, we shall see that such observation, with our present facilities, is inconceivable“ (*op. cit.*: 347). Die Behandlung der komplexen Frage nach den Gründen für Sprachwandel bleibt im vorliegenden Rahmen ausgespart. Dazu sehr instruktiv Detges / Waltereit (2008) und Waltereit / Detges (2008).

47 Lightfoot (1979: 1999) hat wiederholt deutlich gemacht, weshalb es keine generative Theorie des Sprachwandels geben kann; möglich sei lediglich die Konzeption einer Theorie der Unterschiede zwischen zu einem bestimmten Zeitpunkt von Sprechern verwendeten Grammatiken. Vgl. dazu auch Roberts / Roussou (2003).

48 Beispielsweise hinsichtlich der hypostasierten Basis-Wortfolge (*scil.* (S)OV vs. (S)VO), des Unterschiedes zwischen flektierenden und isolierenden Sprachen, etc.

49 In einer zu wenig beachteteten Studie zum „cambio lingüístico“ hat Lüdtkke (1998) als eine logische Voraussetzung für „Wandel“ formuliert, dass „un cierto objeto“ über einen bestimmten Zeitraum *t₁...t₂* existieren müsse, damit „Wandel“ stattfindet bzw. festgestellt werden kann (vgl. Lüdtkke, 1998: 6).

- a) Präferente Verwendung aller *head-modifier*-Konstruktionen (*scil.* VO, finites Auxiliar + Infinitiv, finites Auxiliar + Partizip);
- b) Nicht-Verwendung nominaler Kasus-Flexionsendungen (statt *qui viderit seniore suum necesse habere* (UB 12, no. 31): *qui veurà son senyor obs aver* (UB 13, no. 31));
- c) Präferente Verwendung des vorangestellten Possessivpronomens (vgl. b, f);
- d) Verwendung des Artikels (statt *sacramenta burgensium* (UB 12, no. 53): *los sacraments dels burçeses*);
- e) Verwendung nicht-lateinischer verbaler Flexionsendungen (*decebrei, dezebré, tolré, enganaré, seré, faré, manaràs, vedaré, tenré, etc.*);
- f) Nicht-Verwendung des AcI (statt *aut probent per testes uel per scripturas eos a senioribus eorum adquisisse* (UB 12, no. 54): *o'ls proven per testimonis ho per escriptures qu'els agen acaptats de lur senyor* (UB 13, no. 54));
- g) Nicht-Verwendung von Passiverben (statt *malefacta in sarracenis captiuis emendentur ut seruorum dominis suis* (UB 12, no. 18): *malefeytes en sarraïns catius, sien emenades*);
- h) Nicht-Verwendung des Gerundiums (statt *ad faciendam suam uoluntatem* (UB 12, no. 37): *a fer sa uolentat*);
- i) Nicht-Verwendung von Disjunktionen (statt *rusticus interfectus seu alius homo qui nullam habet dignitatem* (UB 12, no. 11): *[P]agès mort ho altre hom que nula dignitat no ha* (UB 13, no. 11) und *pages occit o altre home qui altra dignitat no ha* (UB 15, no. 13)).

Wie die historische Linguistik in einer Vielzahl von Untersuchungen dokumentiert hat, findet das, was wir als „Sprachwandel“ definiert haben, natürlich nicht „über Nacht“⁵⁰ statt, sondern markiert das Ende eines sich über Jahrhunderte hinziehenden Prozesses, während dessen das von den Sprechern/Schreibern verwendete Sprachsystem G₁ (Latein) sukzessive konstitutive Merkmale (z.B. die Präferenz für *modifier-head*-Konstruktionen, etc.) verliert bzw. stattdessen „neue“ Merkmale (wie etwa die *head-modifier*-Konstruktionen, etc.) adoptiert. Die Bestimmung des Endes dieser Phase der Produktion hybrider Texte ist ein interpretatives Konstrukt der Linguistik, die definiert, ob das einem Text zugrundeliegende Sprachsystem typologisch als von G₁ verschieden identifiziert werden kann.⁵¹

50 Vgl. dazu Lüdtkke (2005: XII): „ebenso wenig hat irgendwann im Frühmittelalter jemals eine Generation von Lateinsprechern es erlebt, dass ihr Latein über Nacht zum Romanischen geworden war“.

51 Vgl. dazu Lüdtkke (2005: XII): „Wenn Romanisch und Latein als Verkörperungen zweier verschiedener Sprachtypen erscheinen, liegt das an den Typologen, nicht am Gegenstand Sprache.“

Unausgesprochen liegt dieser Konzeption die Vorstellung zugrunde, dass bildlich-metaphorisch gesprochen die Reduktion der lateinischen Merkmale in eine Zunahme der katalanischen Merkmale „mündet“. Die Beantwortung der Frage, ob und in welchem Maße diese Konzeption zutrifft und wissenschaftlich deskriptiv-adäquat erfasst werden kann, hängt wesentlich von der Beschreibung der spezifischen Beziehung zwischen dem geschriebenen *llati medieval* und dem sich entwickelnden gesprochenen Katalanisch ab. Als nur mehr erlernte Schriftsprache ohne korrespondierendes gesprochenes Register⁵² verliert das geschriebene Latein seinen Status als geschriebenes Register eines in „normaler“ mündlicher Kommunikation verwendeten Registers.

Tatsächlich entsteht das gesprochene Katalanisch seit dem 8. Jhdt., ohne dass zeitgleich bzw. parallel dazu das entsprechende schriftliche Register des Katalanischen existiert hätte. Im Vergleich zum gesprochenen Katalanisch entwickelt sich das entsprechende schriftliche Register mit einem Jahrhunderte umfassenden temporären *décalage*.⁵³ Die ersten in Alt-Katalanisch redigierten Texte sind, wenn man das Kriterium des sprachtypologischen Unterschieds zugrundelegt, nicht vor dem 11. Jhdt. entstanden. Zwischen den in Mittellatein redigierten katalanischen Dokumenten des 10. bis 12. Jhdts. und dem während dieses Zeitraums gesprochenen Katalanisch existierte keine „natürliche“ Beeinflussungssituation, wie sie normalerweise zwischen gesprochenem und schriftlichem Register ein- und desselben Sprachsystems besteht, da das als schriftliches Register dienende Mittellatein und das gesprochene Katalanisch nicht mehr Manifestationen ein- und desselben Sprachsystems sondern zwei typologisch unterschiedener Sprachsysteme sind. Die Parallelentwicklung von gesprochenem und schriftlichem Latein endet zu dem „Zeitpunkt“, an dem sich die gesprochene Varietät, zwischen dem Ende des 7. und Anfang des 8. Jhdts., „en una realitat tan diferente del latín“ entwickelt hatte, „que ya no podía recibir ese mismo nombre“ (Rabella i Ribas, 2011: 717). Damit entfällt für das in den Dokumenten seit dem 8. Jhdt. geschriebene Mittellatein als gelerntem Register der unmittelbare Einfluss durch ein typologisch entsprechendes gesprochenes Register (des Katalanischen), was eine Tendenz zur Petrifizierung des Mittellateinischen zur Folge hat. Das könnte dazu beitragen, die in einer Untersuchung der Auxiliar-Konstruktionen katalanischer Dokumente des 10.–13. Jhdts. (vgl. Meyer-Hermann,

---

52 Jedenfalls zumindest, was die 95% *illiterati* der Bevölkerung anbelangt.

53 Vgl. dazu auch Moran i Ocerinjauregui / Rabella i Ribas (2015: 157f.).

2019) festgestellte Beobachtung zu erklären, dass während dieses Zeitraums die Syntax des dabei verwendeten Mittellateinischen keine signifikativen Veränderungen aufweist.

■ 5 Die empirische Analyse

In der nachfolgenden empirischen Analyse geht es im ersten Schritt darum, konstitutive Merkmale des Sprachsystems G_1 zu bestimmen, welches den lateinischen *Usatici Barchinonae* (12. Jhdt.) zugrundeliegt, sodann um den entsprechenden Status von G_2 zum Zeitpunkt t_n (scil. 13. Jhdt.) in den in Alt-Katalanisch redigierten *Usatges de Barvelona*, schließlich darum, zu erfassen, ob und inwiefern G_2 zu t_{n+1} in den *Usatges* des 15. Jhdts. sich gegenüber G_2 zu t_n verändert hat.

Untersuchungsobjekt der empirischen Analyse der *Usatici Barchinonae* / *Usatges de Barcelona* sind *modifier-head-* bzw. *head-modifier-*Konstruktionen, hinsichtlich deren Verwendung sich Latein und Katalanisch diametral und damit typologisch unterscheiden, nämlich

- a) Position des nominalen Objekts, OV vs. VO;
- b) die Infinitiv+finites Auxiliar- bzw. finites Auxiliar+Infinitiv-Konstruktionen (scil. *si ad sua ipsa die reverti non posset* vs. *si en aquell die no poria tornar a sa casa*);
- c) die Partizip+finites Auxiliar- bzw. finites Auxiliar+Partizip-Konstruktionen (scil. *Et si maior est qui ceperit quam ille qui captus fuerit* vs. *E si es major aquell qui pren que aquell qui sera pres*);
- d) Position des Possessivpronomens (lat. Nachstellung: *qui viderit seniore suum necesse habere et fallerit* (UB 12, § 31) vs. katal. Voranstellung: *Qui veurà son senyor obs aver e falirà a él* (UB 13, § 31, us. 35.1)).

Ausgewertet werden dazu gesamthaft die im 12. Jhdt. entstandenen lateinischen *Usatici Barchinonae* (scil. UB 12)⁵⁴ sowie vier verschie-

54 „Entenem per Usatges de Barcelona una compilació codificada de lleis, costums i constitucions feta en una data incerta, però anterior a 1150“ (Bastardas, 1991: 9). Zu der extrem komplexen Textgeschichte der *Usatges de Barcelona* vgl. die „Introducció“ in Bastardas (1991: 5–45) sowie den „Estudi introductori“ von Josep M. Font i Rius in *Constitucions de Catalunya (Incunabile de 1495)*, Barcelona, 1988: XI–CXXXVII; Udina i Matorell / Udina i Abelló (1985/1986). Aus rechtshistorischer Perspektive repräsentiert das umfangreiche Opus des Aquilino Iglesia Ferreirós (1977, 1978, 2000, 2001, 2007, 2008, 2009, 2010, 2014, 2015, 2017) den *status quaestionis*. Danach stammt die erste Erwähnung der Existenz eines geschriebenen Textes „der“ *Usatici* aus dem Jahre 1173, einer „acta de la reunió de paz y tregua celebrada en Fontaldara por Alfonso el Casto“

dene in Alt-Katalanisch des 13., 14. und des 15. Jhdts. redigierte Versionen der *Usatges de Barcelona*.

Von den lateinischen *Usatici Barchinonae* existieren in gedruckter Form drei Versionen, nämlich in Valls Taberner (1984, scil. *Constitucions*), Bastardas (1991) und Iglesia Ferreirós (2008, scil. Ms. Z-I-3 Escorial). Für die vorliegende Arbeit analysieren wir die lateinischen *Usatici* in der von Bastardas (1991) publizierte Version, eine in Funktion der Kapitel- bzw. Paragraphenabfolge im alt-katalanischen Manuskript *K* auf der Basis der Manuskripte *P*, *H* und *N*. vorgenommene „collació“ (Bastardas, 1991: 25), die Bastardas als „aproximació“ (*ibidem*) an eine bisher nicht vorliegende kritische Edition der *Usatici* definiert.⁵⁵ Der Rechtshistoriker Iglesia Ferreirós (2008) publiziert das im Real Monasterio de El Escorial archivierte lateinische Ms. Z-I-3, eine im 14. Jahrhundert entstandene Kopie, die vor allem wegen der durch den Juristen Jaume de Montjuïc vorgenommenen umfangreichen Glossen von Interesse ist.⁵⁶ Valls Taberner (1984) publiziert als lateinische *Usatici* (UB 15) die Transkription des nach den Cortes von Antequera nach 1412 entstandenen Manuskriptes no. 1 der *Códigos de l'Arxiu de la Corona d'Aragó* (ACA).

Die älteste in Alt-Katalanisch redigierte Version der *Usatges* enthält das in Bastardas (1991) publizierte Ms *K* des *Arxiu de la Corona d'Aragó* (ACA). Dieses in der zweiten Hälfte des 13. Jhdts. entstandene Manuskript ist eine Kopie der in der ersten Hälfte des 13. Jhdts. entstandenen Übersetzung.⁵⁷ Die zweitälteste bisher bekannte Übersetzung der *Usatici* ins Alt-Katalanische enthält das in der zweiten Hälfte des 13. Jhdts. entstandene, allerdings fragmentarisch erhaltene⁵⁸ Manuskript des Museu Episcopal de Vic (vgl. Edition Gudiol, 1907). Rovira i Ermengol (1933) ediert das gegen Ende

---

(Iglesia Ferreirós, 2017: 70). Dass, wie es in den *Usatici* geschrieben steht, Ramón Berenguer I der erste „Gesetzgeber“ (*legislador*) der *Usatici* gewesen sei, beschreibt Iglesia Ferreirós als eine komplizierte Legende, welche durch die *Gesta comitum catalanorum* (ab 1162 redigiert) konstituiert wird. Vgl. dazu im Einzelnen Iglesia Ferreirós (2001) sowie (2017: 11 und 176).

55 Zu den Details der Etablierung des lateinischen Textes der *Usatici* (UB 12) vgl. Bastardas (1991: 25–38).

56 Auch hierbei handelt es sich, wie Iglesia Ferreirós betont, weder um eine paläographische noch um eine kritische Edition, sondern um eine „simple conversión de un texto manuscrito en un texto impreso“ (Iglesia Ferreirós, 2008: 5). Hinsichtlich der Syntax weist das MS. Z-I-3 keine relevanten Unterschiede zu dem von Bastardas (1991) publizierten Text der *Usatici* aus.

57 Vgl. dazu Bastardas (1991: 22 und 113, Fn. 58).

58 In der Nummerierung der Bastardas-Edition fehlen im Vic-Ms. die ersten 27 Paragraphen.

des 13. oder zu Beginn des 14. Jhdts. entstandene Ms. Z-III-14 des Escorial. Valls Taberner (1984) publiziert die in den *Constitucions* von 1704 publizierte Übersetzung der *Usatges* in das mittelalterliche Katalanisch, die zu Beginn des 15. Jhdts. entstanden ist.⁵⁹

Bei der Interpretation der nachstehend erhobenen Daten gilt es, die Koordinaten der Textentstehung der *Usatici* / *Usatges* zu berücksichtigen. Von zentraler Bedeutung ist dabei zunächst, dass das Mittellatein der *Usatici* während des Zeitraums der Entstehung dieser Kompilation bereits nicht mehr das schriftliche Register des entwickelten gesprochenen Katalanisch ist, sondern eine *ad usum documentorum* von den *litterati* mehr oder weniger gut gelernte Sprache. Die Juristen dürften bei der Konzeption der zu redigierenden Paragraphen das bereits seit Jahrhunderten entstandene Katalanisch gesprochen haben. Die endgültige Redaktion der *Usatici* dürfte

---

59 Die Sprache der in den *Constitucions y Altres de Catalunya* von 1704 enthaltenen *Usatges* ist, von minimalen orthografischen Unterschieden abgesehen, die der *Constitucions de Catalunya* von 1495 (CC 1495). Die Neuübersetzung der lateinischen *Usatici de Barcelona* ins Katalanische erfolgte im Rahmen der Kompilation der *Constitucions de Barcelona* (1413–1422) in der zweiten Dekade des 15. Jahrhunderts, zu deren extrem komplexen Textgeschichte Joan Anton Rabella i Ribas ausführt: „En aquest cas, es considera que la versió del segle XV prové no d'un únic manuscrit, sinó que, com en les edicions dels *Usatges* de Joan Bastardas (1984/1991) o la de Josep Rovira i Ermengol a la col·lecció *els Nostres Clàssics* (1933), ha de correspondre a una compilació feta a partir de diversos manuscrits (en el cas de l'edició de Bastardas del segle XIII ja explica que té en compte tres manuscrits que procedeixen d'un arquetip a través de còpies independents i explica la dificultat per establir en alguns casos la relació entre alguns manuscrits (p. 22–25)); i Rovira i Ermengol també es refereix a la complexitat dels manuscrits: “Els *Usatges* constitueixen un conjunt de disposicions donades en èpoques diverses (...) d'ací que els diversos manuscrits que en posseïm presentin notables divergències (...). Els manuscrits dels *Usatges* són nombrosíssims. Entre els més notables coneguts, hi ha els 36 llatins i 15 catalans que esmentem a continuació” (*Usatges de Barcelona i Commemoracions* de Pere Albert, Barcelona, ENC, 1933, p. 30–31). De manera més precisa, Pons i Guri en la introducció de les *Constitucions* de 1704 apunta que per a l'edició del segle XV “es pogué fer ús de versions catalans ja existents” (p. II). Cal tenir present que, encara que s'han conservat una cinquantena de manuscrits (per a la localització dels manuscrits, veg. les pàgines 33–34 de l'edició de Rovira i Ermengol), no podem saber tots els que van existir, de manera que els compiladors de la versió del s. XV podien haver tingut en compte també manuscrits que no s'hagin conservat. En un document d'aquestes característiques, resulta, com assenyalàvem, molt complicat poder establir quin o quins van ser els manuscrits de què parteix i no tenim informació que en aquest cas s'hagi determinat“ (Persönliche Information seitens Joan Anton Rabella i Ribas über die Oficina d'Estandardització de la Secció Filològica, Institut d'Estudis Catalans vom Mai 2017). Vgl. zu diesem Problemkomplex auch Font i Rius (1990).

dementsprechend zu großen Teilen aufgrund eines Übersetzungsprozesses vom gesprochenen Katalanisch ins Mittellateinische stattgefunden haben.

Es ist bekannt, dass die Übersetzungssituation die Sprachkontaktsituation und damit die Sprachbeeinflussungssituation *par excellence* ist. Es ist deshalb wahrscheinlich, dass das grammatikalische Kenntnissystem der Mittellatein nutzenden Schreiber der *Usatici* durch den Kontakt mit dem gesprochenen Katalanisch beeinflusst wurde. Eine entgegengesetzte Beeinflussungssituation resultiert andererseits aus der Übersetzung der lat. *Usatici* in das sich neu entwickelnde geschriebene *català antic* der oben genannten Manuskripte (*scil.* K, Vic, Z-III-14 und *Constitucions*). Zu Vergleichszwecken werden repräsentative Stichproben aus dem *Corpus Iuris civilis* (6. Jhd.), dem *Liber Iudiciorum* (7. Jhd.) sowie katalanischen *diplomataris* des 11. bis 13. Jhdts. ausgewertet.

■ 5.1 OV vs. VO

<i>Usatici Barchinonae</i> , 12. Jhd. (ed. Bastardas, 1991)	<i>Usatges de Barcelona</i> , Ms. K, 13. Jhd. (ed. Bastardas, 1991)	<i>Usatges de Barcelona</i> , Vic-Ms. 13. Jhd. (ed. Gudiol, 1907)	<i>Usatges de Barcelona</i> , im 15. Jhd. (nach 1423) entstandene Übersetzung (ed. Valls Taberner, 1984)
60,7% (99 von 163)	66,0% (107 von 162)	89,3% (125 von 140 ⁶⁰)	91,7% (143 von 156)

Tabelle 1. Frequenz der VO-Konstruktionen in den *Usatici Barchinonae* (12. Jhd.) und den *Usatges de Barcelona* (des 13. und 15. Jhdts.)

Die lateinischen *Usatici Barchinonae* des 12. Jhdts. (UB 12) weisen mit 60,7%⁶¹ bereits eine deutliche Präferenz für die romanische/katalanische VO-Abfolge auf. Auffallend ist andererseits, dass in der im 13. Jhd. entstandenen Übersetzung des Ms. K ins Alt-Katalanische die Präferenz für die VO-Abfolge mit 66,0% nur unwesentlich ausgeprägter ist; die im 15. Jhd. entstandene Übersetzung der *Usatges de Barcelona* ins Katalanische enthält noch zu 8,3% (13 von 156 Belege) die lateinische OV-Abfolge. Die

60 Die insgesamt geringere Anzahl der *tokens* mit OV- bzw. VO-Konstruktionen ist dadurch bedingt, dass die ersten 27 Paragraphen der *Usatges* in dem Vic-Ms. nur fragmentarisch erhalten sind.

61 Ausgewertet wurden die §§ 1–118 (*scil.* 152 *tokens*).

Relevanz dieser Frequenzdaten zeigt sich bei einem Vergleich mit dem während desselben Zeitraums (*scil.* Mitte des 12. Jhdts.) in den Urkunden (*diplomas*) verwendeten Mittellatein. Diese weisen durchgängig eine signifikativ höhere Frequenz an romanischen/katalanischen VO-Konstruktionen auf: in den *Pergamins del Arxiu Comtal de Barcelona*⁶² sind es 84,8%, 79,7% in den Urkunden des *Diplomatari del Monestir de Sant Sadurn de Tavernoles*⁶³ und 89,4% in den Dokumenten von *Santa Maria de Guissona*.⁶⁴

Die relativ hohe Frequenz von OV-Konstruktionen (*scil.* 39,3%) in den *Usatici* ist ein Charakteristikum von Gesetzestexten, durch das diese sich bereits in klassischer Zeit auszeichneten. Zudem dürften sich die die *Usatici* redigierenden Juristen an Formulierungsmustern bereits existierender Gesetzestexte, insbesondere natürlich dem *Liber Iudiciorum*, orientiert haben. Bemerkenswert ist weiterhin, dass selbst in den in Alt-Katalanisch redigierten *Usatges de Barcelona* des 13. Jhdts. (*scil.* Ms. K) immer noch zu 34,0% lateinische OV-Konstruktionen enthalten sind.

Die relativ hohe Frequenz lateinischer OV-Konstruktionen dürfte auch dadurch bedingt sein, dass es zum Zeitpunkt der Entstehung der Übersetzung des Ms. K (*scil.* 13. Jhd.) noch keine etablierte Syntax des geschriebenen Alt-Katalanisch gegeben hat, dessen sich der Übersetzer des Ms. K. hätte bedienen können: „el català escrit no apareixerà de cop i volta i amb un sistema d’escriptura i d’expressió perfectament establert, sinó que ho farà de manera progressiva i al començament comptarà amb uns recursos lingüístics limitats“ (Moran / Rabella, 2015: 159). Erst zwischen Mitte des 13. und Anfang des 14. Jhdts. „el català aconsegueix d’establir un model de llengua escrita que progressivament va ocupant els diversos camps de la cultura“ (*ibid.*).

Dass das Alt-Katalanisch des Ms. K noch in starkem Maße durch Strukturen der lateinischen Syntax geprägt ist, erklärt Bastardas (1991: 23) als Intention des Übersetzers: „el traductor procura seguir l’ordre dels mots del text llatí“, möglicherweise, um auf diese Weise dem Text eine Aura des Antiken, Althergehrachten und damit Ehrwürdigen zu verleihen.

62 Ausgewertet wurden die Dokumente no. 945 (1151), 946, 948–952, 960, 962, 963, 968 (1154), 973, 982, 991 (1155).

63 Ausgewertet wurden die zwischen 1148 und 1173 entstandenen Dokumente no. 145, 147, 149 150–152, 154, 160, 162, 166, 174 und 176 des *Diplomatari del Monestir de Sant Sadurn de Tavernoles* (vgl. *Urgellia* 12, 1994–1995).

64 Ausgewertet wurden die zwischen 1152 und 1165 entstandenen Dokumente no. 165, 169, 17–172, 174, 176, 178 und 181, publiziert in *Els documents del segle XII (1101–1175) del fons de Guissona, conservats a l’Arxiu Diocesà d’Urgell, Urgellia* 14 (1998–2001).

Andererseits charakterisiert Bastardas die Sprache des Ms. K als „pròpia del segle XIII“ (*ibid.*). Diese pauschale Charakterisierung ist jedoch in Frage zu ziehen, wenn man zum Vergleich die Syntax der ebenfalls im 13. Jhdt. entstandenen Übersetzung im Vic-Manuskript betrachtet. Wie die Beispiele der nachstehenden Aufstellung exemplarisch dokumentieren, weist das Vic-Ms. in einer Mehrzahl von Fällen eine VO-Abfolge auf, in denen das Ms. K (noch) eine OV-Abfolge enthält. Tatsächlich ist in dem Vic-Ms mit 15 OV- und 125 VO-Konstruktionen (= 89,3% VO-Konstruktionen) der Anteil der die katalanische Syntax charakterisierenden VO-Abfolgen nahezu ebenso hoch wie der in den *Usatges* des 15. Jhdts. (*scil.* 91,7%):⁶⁵

<i>Usatici Barchinonae</i> (ed. Bastardas, 1984/1991)	<i>Usatges de Barcelona</i> Ms. K (vgl. ed. Bastardas, 1984/1991)	<i>Usatges de Barcelona</i> Vic-Ms. (vgl. ed. Gudiol, 1907)	<i>Usatges de Barcelona</i> 15. Jhdt. (nach 1423) (ed. Valls Taberner, 1984)
§ 34: Qui senioreum suum uiuum in bello reliquerit dum eum adiuuare poterit	34 (us. 37) qui son senyor viu en batalla jaquirà de mentre li pot aydar	(p. 289) qui lexara son senyor viu en batayla mentre que pot ael ajudar	Us. 37: qui son senyor lexara viu en batalla mentre que ajudar li puxa
§ 35: Qui ira ductus senioreum suum diffidauerit uel ei suum feuum reliquerit	35 (us. 38) qui iradament son senyor defiarà ho a él son fe[u jaqu]irà	(p. 289) qui acudara son senyor ho li lexara lo feu que te per el	Us. 38: qui per ira mogut desfiara son senyor o li lexara son feu
§ 37: Qui se sciente senioreum suum a manu uel a lingua occiderit	37 (us. 40) qui, si sabent, son senyor ab mà ho ab lenga ociurà ho son fil leyal	(p. 289 f.) qui auciuera son senyor de man ho de lengua	Us. 40: qui scientment ociura son senyoro de ma o de lengua
§ 39: Potestatem de su castro et firmamentum de directo nullo modo contradicat homo seniori suo	39 (us. 42) La potestat del seu castel ne fermament de dret en nula guisa no la contradesca hom a son senyor	(p. 290) negun hom no trast postat a son senyor del seu Castel ne fermament de dret en nenguna manera	Us. 42: postat de son castel ni fermament de dret null hom no contrast en neguna manera

Tabelle 2 (Anfang). Illustrierende Beispiele aus den ausgewerteten Versionen der *Usatici / Usatges*

65 Nebenbei bemerkenswert ist in diesen Beispielen auch die Verwendung der Possessiva, auf die ich unten ausführlicher eingehe.

<i>Usatici Barchinonae</i> (ed. Bastardas, 1984/1991)	<i>Usatges de Barcelona</i> Ms. K (vgl. ed. Bas- tardas, 1984/1991)	<i>Usatges de Barcelona</i> Vic-Ms. (vgl. ed. Gudiol, 1907)	<i>Usatges de Barcelona</i> 15. Jhd. (nach 1423) (ed. Valls Taberner, 1984)
§ 39 Et si pro hoc malum prenderit, nullo modo emendetur. Et si senior in hoc dampnum habuerit aut missionem fecerit	39 (us. 42) e si per açò mal pendrà, no li sia emenat, e si'l senyor en açò aurà don ho mesió farà	(p. 290) e si per asso pendra mal no li sera esmenat per neguna manera. E si el senyor per asso pendra negun mal o dan, ho fara neguna messio siali esmenat per lo seu hom	Us. 42: e si per aço pren mal no li sie esmenat; e si l senyor hi ha dan ni n fa messio
§ 45 Omnes homines, (...) debent ad potestatem iurare fidelitatem	45 (us. 48) [T]ots hòmens (...) lur feeltat deuen fermar a la postat	(p. 290 f.)Tots los homes (...) deuen jurar a la postat feeltat	Us. 48: Tots homens (...) deuen jurar feeltat a la potestat
§ 58: Et si aliquis hoc preceptum transcederit in aliquo,	58 (us. 61) e si negú aquest manament trespassarà en res	(p. 292)e si alcun passara aquest manament en alcuna cosa esmen lo mal	Us. 61: e qui passara aquest manament
§ 70: Et si ibi aliquod malum audierit uel acceperit	70 (us. 75) e si aquí alcu mal oyrà ni pendrà	(p. 295) e si aszo a qui oira algun mal el pendra	Us. 75: e si aquí ou mal o l pren
§ 118: Si quis castrum ssum uel honorem seu aliquam possessionem, uolerit dare filio suo uel filie	118 (us. 76) que si negú son castel o sa onor o alguna possessió volrà dar a son fil ho a sa fila	(p. 295) si alcun hom volra donar a son fil o assa fila (...) lo seu Castel, ho la sua honor	Us. 76: si negu volia donar a son fill o a a filla castell o honor o alguna possessio
§ 105: aut filii cum parentibus, contencionem uel placitum habuerint	105 (us. 126) o els fils ab los parens con tençó o pleyt auran	(p. 302) e els fils ab los pares auran contenzon ne plet	Us. 126: o ls fills ab los pares, haviem contentio ni plet
§ 110: aliquam forifacturam nullo modo faciat neque per senioem suum neque per amicum	110 (us. 131) alguna forfeitura no'ls faça ni per senyor seu ni per amic	(p. 303) nol li forfasza, ne per si ne per son senyor ne per enamich	Us. 131: no li faça negun dan per si, ne per son senyor
§ 122: Quia qui iudicium curie recusat curiam falsat, et qui curiam falsat principem dampnat	122 (us. 80) quar qui lo joii de la cort rebuga, la cort falsa, e qui la cort falsa, lo príncep dampna	(p. 296) cor aquel qui acusa lo juhij de la cort falsa la cort e dapna lo príncep	Us. 80: car qui rebuga lo judici de la cort, falsa la cort; e qui falsa la cort, damna lo príncep

Tabelle 2 (Fortsetzung). Illustrierende Beispiele aus den ausgewerteten Versionen der *Usatici* / *Usatges*

■ 5.2 Infinitiv + finites Auxiliar (AUX2) vs. finites Auxiliar + Infinitiv (AUX1)

In den im 12. Jhdt. entstandenen lateinischen *Usatici Barchinonae* überwiegt mit 56,7% die romanische bzw. katalanische AUX1-Abfolge mit nachgestelltem Infinitiv. In den zum Vergleich analysierten katalanischen Urkunden (*diplomas*) des 12. Jhdts. überwiegt demgegenüber mit 56,4%, im 13. Jhdt. mit 61,8% die lateinische AUX2-Abfolge. Das Mittellatein der Urkunden unterscheidet sich damit nur unwesentlich von der Distribution der AUX-Infinitiv-Konstruktionen im *Liber Iudiciorum* (68,1%) und dem *Corpus Iuris Civilis* (63,6%). Das könnte darauf hindeuten, dass das Mittellatein der Dokumente seit dem 7. Jhdt. bis in das 12. Jhdt. weitgehend unberührt von den stattfindenden Prozessen der Emergenz des gesprochen Alt-Katalanisch existierte.

In bezug auf die Urkunden (*diplomas*) ist der Aussagewert der obigen Daten allerdings insofern zu relativieren, als es sich dabei um pauschale Frequenzerhebungen handelt, bei denen nicht zwischen den in den Urkunden verwendeten Textsorten bzw. Texttypen unterschieden wird. Tatsächlich ist der Text der nach dem mittelalterlichen Urkundenformular aufgebauten katalanischen Dokumente⁶⁶ nur teilweise „frei“ formuliert, am ehesten in den Abschnitten *dispositio* und *narratio* des „Kontext“ benannten Modulen der Urkunden, in dem die *causa* des Dokumentes dargelegt wird;

---

66 Prototypischerweise besteht das im mittelalterlichen Westeuropa zugrundegelegte Urkundenformular aus den folgenden Elementen: Protokoll (mit den Abschnitten *invo-catio*, *intitulatio*, *publicatio*); Kontext (mit den Abschnitten *arenga*, *promulgatio*, *expositio* oder *narratio*, *dispositio*, *clausula* untergliedert in *sanctio* und *corroboratio*); das Eschatokoll (mit den Abschnitten *subscriptio*, *signum*, *recognitio*, *datum* und gelegentlich der *apprecatio* (Segenswunsch)).

andererseits sind weite Teile der Urkunden durch formelhafte Konstruktionen⁶⁷ geprägt, besonders in den Modulen „Protokoll“ und „Eschatokoll“.⁶⁸

Die aus lateinischen Mustern bzw. Mustertexten (scil. *Formulae Andecavenses* etc.) übernommenen Formeln bzw. formelhaften Konstruktionen werden über Jahrhunderte hinweg als solche unverändert und unabhängig von Sprachwandel bewirkenden Einflüssen verwendet. Wenn es darum geht, die Syntax der lat *Usatici Barchinonae* mit der Syntax der Urkunden zu vergleichen, und davon auszugehen ist, dass die *Usatici* nicht durch formelhafte Wendungen geprägt sind, kann sich dieser Vergleich konsistenterweise nur auf die Verwendung von AUX-Inf.-Konstruktionen in nicht-formalen Kontexten der Urkunden beziehen. De facto wird in den daraufhin exemplarisch untersuchten Urkunden des 12. Jhdts. in nicht-formalen Kontexten mit 57% überwiegend die katalanische AUX1-Abfolge verwendet, nahezu die gleiche Frequenz wie in den frei formulierten *Usatici* (scil. 56,7%).

67 Beispielsweise die aus den *Formulae Andecavenses* (6./7. Jhd.) übernommene, in den katalanischen Urkunden hochfrequente Formel *et quod repetit vinde(i)care non valeat*. In den *Formulae Andecavenses* wird mit 92,2% nahezu ausschließlich die lateinische Inf.+AUX (AUX2)-Konstruktion verwendet. Zur Präsenz der *Formulae Andecavenses*, der *Marculfi Formulae* (7. Jhd.) und des *Formulaire de Ripoll* (10. Jhd.) in katalanischen Urkunden des 10.–13. Jhdts. vgl. ausführlich Kap. 3.2. in Meyer-Hermann (2019). Adams (2013) betrachtet die extreme Präferenz für *modifier-head*-Konstruktionen als texttypspezifisch für einen „formalised bureaucratic style“ (*op. cit.*: 822), wie er etwa durch die im Jahre 186 v. Chr. auf Bronzetafeln gestanzte Gesetzesinschrift *Senatus consultum de bacchanalibus* repräsentiert wird, in der die Inf.+AUX-Abfolge zu 100 Prozent belegt ist (vgl. Adams, 2013: 830).

68 Als formelhafte Konstruktionen werden hier sprachliche Ausdrücke identifiziert, die als konstitutive Elemente von Textbausteinen der nach dem Urkundenformular aufgebauten Dokumente formal unverändert repetitiv verwendet werden. So enthält die prototypischerweise als Konditionalsatz aufgebaute *sanctio* der Urkunden sowohl in der Prothesis als auch in der Apodosis formelhafte, repetitiv verwendete Auxiliar-Konstruktionen: *Si quis ullus homo vel femina qui contra hanc carta helemosinaria disrumpere aut confingere temptaverit, non hoc valeat vindicare sed componat in duplo, et insuper iram Dei incurrat* etc. (Guissona 25, 1069). Entsprechendes gilt für die den Urkunden-Baustein „Kontext“ abschließende *corroboratio*: *Sig+num Arnallo, qui ista donacione rogavimus scribere et firmavimus et firmare rogavimus (ibid.)*. Konstitutives Element der *promulgatio* bzw. *publicatio* ist über Jahrhunderte mehr oder weniger frequent die Konstruktion *manifestum / notum sit omnibus / cunctis hominibus*, oder als Element der Textbausteine *narratio* und *dispositio* die Formulierung *quod superius scriptum / dictum / insertum est*, etc.

Dokument	Infinitiv + fin. Auxiliar (AUX2)	Fin. Auxiliar + Infinitiv (AUX1)
<i>Corpus Iuris Civilis</i> , 6. Jhdt. ⁶⁹	89 (63,6%)	51 (36,4%)
<i>Liber Iudiciorum</i> , 7. Jhdt. ⁷⁰	113 (68,1%)	53 (31,9%)
<i>Diplomas</i> , 10. Jhdt.	60,5%	39,5%
<i>Diplomas</i> , 11. Jhdt.	54,4%	45,6%
<i>Diplomas</i> , 12. Jhdt. ⁷¹	56,4%	43,6%
<i>Diplomas</i> , 13. Jhdt. ⁷²	61,8%	38,2%
<i>Diplomas</i> NF, 12. Jhdt. ⁷³	43,0%	57,0%
<i>Usatici Barchinonae</i> , 12. Jhdt.	61 (43,3%)	80 (56,7%)
<i>Usatges de Barcelona</i> , Ms. K., 13. Jhdt. ⁷⁴	43 (31,6%)	93 (68,4%)
<i>Usatges de Barcelona</i> , Vic-Ms. (2. Hälfte 13. Jhdt.) ⁷⁵	10 (9,9%)	91 (90,1%)
<i>Usatges de Barcelona</i> , Ms. Z-III-14 (13./14. Jhdt.) ⁷⁶	18 (13,6%)	114 (86,4%)
<i>Usatges de Barcelona</i> , 15. Jhdt. ⁷⁷	24 (18,2%)	108 (81,8%)

Tabelle 3. Distribution der Infinitiv+fin. Auxiliar-/fin. Auxiliar+Infinitiv-Konstruktionen in den *Usatici Barchinonae* und *Usatges de Barcelona* des 12.–15. Jhdts. sowie in katalanischen Urkunden des 10.–13. Jhdts.

69 Ausgewertet wurden aus dem *CIC* 4.1.1. bis 4.6.11, *Liber Quartus* 6.21.0 bis 6.22.11.1, *Liber Nomus* 9.1.2. bis 9.9.1, aus dem *Iustiniani Codex* 5.1.1. bis 5.3.20.4. Vgl. auch Meyer-Hermann (2015a: 908).

70 Ausgewertet wurden gesamthaft *Liber II*, *Titulus IV* und *Titulus V*. Vgl. dazu auch Meyer-Hermann (2015a: 906–915).

71 Ausgewertet wurden repräsentative Stichproben (insgesamt 263 *tokens*) aus den *Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, den *diplomataris* von *Santa Cecília d'Elins*, *Solsona*, *Guissona* und *Sant Sadurní de Tavèrnoles*.

72 Ausgewertet wurden repräsentative Stichproben (insgesamt 81 *tokens*) aus den *diplomataris* von *Guissona* und *Solsona*.

73 NF: Infinitiv-Auxiliar-Konstruktionen in den nicht-formelhaften Konstruktionen werden separat untersucht, und zwar exemplarisch in den *Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona*, den *diplomataris* von *Sant Sadurní de Tavèrnoles* und *Santa Cecília d'Elins* (vgl. dazu ausführlich Meyer-Hermann, 2019).

74 Ed. Bastardas (1991); §§ 24(2), 42, 46, 77, 116 nicht mit AUX übersetzt; §§ 44 und 60 fehlen in Ms. K.

75 Ed. Gudiol (1907). In dem fragmentarisch erhaltenen Vic-Ms. fehlen die ersten 27 Kapitel (in der Nummerierung der Bastardas-Edition), außerdem nicht mit AUX übersetzt sind die §§ 30, 31, 42, 55, 59, 86, 96, 112, 118, 119, 122; es fehlt § 104.

76 Ed. Rovira i Ermengol (1933); in 9 Fällen teils kein AUX, teils nicht übersetzt, teils fehlend (*scil.* §§ XIV, XIX, LXV, LXVI, LXVII, XIX, LXXXVI, CV).

77 Ed. Valls Taberner (1984); § US. 20, 23, 35, 80, 103 und 133 nicht mit AUX übersetzt; § 66 anderer lat Ausgangstext; §§ Us. 97 und 136 fehlen.

Bemerkenswert ist, dass in der Übersetzung (*scil.* Ms. K) ins Alt-Katalanische des 13. Jhdts. der Grad der „Katalanisierung“ der Syntax nur unwesentlich gegenüber den *Usatici* vorangeschritten ist, da noch immer 31,6% nach der lateinischen AUX2-Abfolge konstruiert sind. Dieser Tatbestand dürfte Bastardas (1991: 23) zu dem bereits oben angeführten Kommentar veranlasst haben, dass der Übersetzer bewusst die lateinische Konstituenten-Abfolge beibehalten habe. Um so auffälliger ist der hohe Katalanisierungsgrad der Syntax des in der zweiten Hälfte des 13. Jhdts. entstandenen Übersetzung des Vic-Manuskriptes, das zu 90,1% AUX1-Konstruktionen enthält.

Es wäre jedoch verfehlt, die Syntax des ein halbes Jahrhundert nach dem Ms. K entstandenen Vic-Ms. als Zeichen einer während dieses Zeitraums stattgehabten „Entwicklung“ zu interpretieren. Das später, gegen Ende des 13. oder zu Beginn des 14. Jhdts. entstandene Ms. Z-III-14 weist mit 86,4% einen geringeren Prozentsatz an AUX1-Konstruktionen auf als das Vic-Ms. Selbst in der Übersetzung in das mittelalterliche Katalanisch des 15. Jhdts. sind mit 18,2% doppelt so viele „lateinische“ AUX2-Konstruktionen belegt wie in dem ein Jhd. früher entstandenen Vic-Manuskript.

Im Hinblick auf das Vorhaben dieser Untersuchung, dazu beizutragen, Prozedere und Chronologie der Emergenz der katalanischen Syntax zu rekonstruieren, stellt sich die Frage, wie die markanten Unterschiede hinsichtlich der Syntax zwischen dem Ms. K und dem Vic-Manuskript zu erklären sind. Nach den Darlegungen der Editoren Bastardas (des Ms. K) und Gudiol (des Vic-Manuskriptes) dürfte die Übersetzung, von der das Ms. K eine Kopie ist, in der ersten Hälfte des 13. Jhdts., die im Vic-Manuskript enthaltene Übersetzung ins Alt-Katalanische in der zweiten Hälfte des 13. Jhdts. entstanden sein. Angesichts dieses zeitlichen *décalage* der Entstehung der Manuskripte von vielleicht einem halben Jahrhundert könnte es naheliegen, die beiden Manuskripte als zwei Phasen der Emergenz der katalanischen Syntax zu interpretieren. Gegen diese Hypothese spricht aber, dass der Übersetzer des Ms. K, wie Bastardas (1991: 23) anmerkt, bemüht war, „seguir l'ordre dels mots del text llatí“. Wenn Bastardas andererseits die Sprache von Ms. K pauschal als „pròpia del segle XIII“ (*op. cit.*: 22) charakterisiert, müssten alle in diesem Zeitraum entstandenen Texte durch ausgeprägte Latinität der Konstituentenabfolge gekennzeichnet sein, was aber beispielsweise auf das Vic-Ms. nicht zutrifft, da dessen Autor offenkundig nicht darum bemüht war, die lateinische Wortfolge beizubehalten. Der Prozess der Übersetzung konstituiert eine Sprachkontaktsitua-

tion *par excellence*, in deren Kontext Veränderungen des Sprachsystems des Sprechers der Zielsprache induziert werden. Herausragendes Beispiel dafür sind die Übersetzungen der Evangelien und des Alten Testaments, bei denen Hieronymus aus Respekt vor dem sankrosankten Charakter der Wortfolge in den griechischen und hebräischen Originalen Übersetzungen *verbum de verbo* „con un letteralismo esasperante“ (Cremaschi, 1959: 49) realisiert. Die *Usatici* sind zwar keine heilige Schrift, aber als Gesetzestexte doch verehrungswürdig; dem trägt der Übersetzer des Ms. K durch weitreichende Beibehaltung der lateinischen Wortfolge der *Usatici* Rechnung. Der Übersetzer des Vic-Ms. der *Usatges* scheint ein pragmatischeres Verhältnis gegenüber der lateinischen Vorlage der *Usatici* zu haben und verwendet dementsprechend ein weitgehend de-latinisiertes Alt-Katalanisch, das wohl eher als „llengua (...) pròpia del segle XIII“ (Bastardas, 1991: 22) in nicht-formalem Sprachgebrauch angesehen werden kann.⁷⁸

■ 5.3 Partizip + finites Auxiliar vs. finites Auxiliar + Partizip

Dokument	Part2	Inf2
<i>Usatici</i> B., 12. Jhdt. (<i>llatí</i>); Inf Aux	55 (59,8%)	80 (56,7%)
<i>Usatges de B.</i> , 13. Jhdt., Ms. K.; ⁷⁹ Inf Aux	78 (87,6%)	93 (68,4%)
<i>Usatges de B.</i> , zweite Hälfte 13. Jhdt., Ms. Vic; Inf Aux	55 (94,8%)	91 (90,1%)
<i>Usatges de B.</i> , 13./14. Jhdt., Ms. Z-III-14; Inf Aux	74 (93,7%)	114 (86,4%)
<i>Usatges de Barcelona</i> , 15. Jhdt.; ⁸⁰ Inf Aux	77 (90,6%)	108 (81,8%)

Tabelle 4. Frequenz der nachgestellten Infinitive (Inf2) und Partizipien (P2) in den lat. *Usatici Barchinonae* (12. Jhdt.) und in vier Manuskripten der *Usatges de Barcelona* (Ms. K, Vic-Ms, Ms Z-III-14 und *Constitucions*) des 13.–15. Jhdts.

78 Dass die Syntax des Vic-Manuskriptes, im Unterschied zum Ms. K., weitergehend katalanisiert ist, wird auch durch die Distribution vor- und nachgestellter Possessivpronomina bestätigt. Vgl. dazu unten Kap 5.4.

79 Ed. Bastardas (1984/1991); §§ 24(2), 42, 46, 77, 116 nicht mit AUX übersetzt; §§ 44 und 60 fehlen in Ms. K.

80 Ed. Valls Taberner 1984; § US. 20, 23, 35, 80, 103 und 133 nicht mit AUX übersetzt; §.66 anderer lat Ausgangstext; §§Us. 97 und 136 fehlen.

Wie aus Tabelle 4 ersichtlich, überwiegt in den lateinischen *Usatici Barchinonae*, wie schon bei den Infinitiv-Konstruktionen (*scil.* 56,7%), auch bei den Partizipial-Konstruktionen mit 59,8% die katalanische *head-modifier*-Konstruktion (*scil.* *fuert factum, sit emendata*, etc.). Diese nahezu identische bzw. parallele Frequenzdistribution von Infinitiv- und Partizipial-Konstruktionen setzt sich in den in das Alt-Katalanische übersetzten *Usatges de Barcelona* allerdings nicht fort. Für alle vier untersuchten katalanischen Manuskripte der *Usatges de Barcelona* gilt, dass die „lateinische“ Infinitiv-Voranstellung bis ins 15. Jhdt. doppelt so häufig verwendet wird wie die korrespondierende

Dokument	Part1	Part2
<i>Lex Irnitana</i> , 1. Jhdt.	61 (98,4%)	1 (1,6%)
<i>Corpus Iuris Civilis</i> , 6. Jhdt. ⁸¹	44 (84,6%)	8 (15,4%)
<i>Anthimus</i> , 6. Jhdt.	32 (91,1%)	2 (5,9%)
<i>Liber Iudiciorum</i> , 7. Jhdt. ⁸²	47 (55,3%)	38 (44,7%)
<i>Diplomas</i> 10. Jhdt. ⁸³	27 (38,0%)	60 (59,4%)
<i>Diplomas</i> 10. Jhdt. (nfK) ⁸⁴	10 (18,5%)	44 (81,5%)
<i>Diplomas</i> 11. Jhdt. ⁸⁵	139 (54,9%)	114 (45,1%)
<i>Diplomas</i> 11. Jhdt. (nfK)	57 (35,4%)	104 (64,6%)
<i>Diplomas</i> 12. Jhdt. ⁸⁶	139 (60,4%)	91 (39,6%)
<i>Diplomas</i> 12. Jhdt. (nfK)	35 (35,7%)	63 (64,3%)
<i>Diplomas</i> 13. Jhdt. ⁸⁷	57 (75,0%)	19 (25,0%)
<i>Diplomas</i> 13. Jhdt. (nfK)	11 (45,8)	13 (54,2%)

Tabelle 5. Frequenz der voran- (P1) und nachgestellten (P2) Partizipien in spätlateinischen Gesetztestexten und katalanischen Urkunden (*diplomas*) des 10.–13. Jahrhunderts

81 Ausgewertet wurden die Kapitel 6.2.10–6.22.12; 9.1.2.–9.1.15; 9.2.5.–9.8.6.2.

82 Ausgewertet wurden: *Liber II*, *Titulus I*, *Liber III*, *Titulus I–IV*, *Liber V*, *Titulus II*.

83 Ausgewertet wurden aleatorisch Urkunden des *Arciu Capitular d'Urgell*, *Sant Sadurní de Tavèrnoles*.

84 nfK: nicht-formale Konstruktionen/Kontexte

85 Ausgewertet wurden aleatorisch Urkunden des *Arciu Comtal de Barcelona*, *Santa Cecília d'Elins*, *Sant Sadurní de Tavèrnoles*, *Solsona*, *Organya*, *Guissona*.

86 Ausgewertet wurden aleatorisch Urkunden des *Arciu Comtal de Barcelona*, *Santa Cecília d'Elins*, *Sant Sadurní de Tavèrnoles*, *Guissona*.

87 Ausgewertet wurden aleatorisch Urkunden von *Sant Sadurní de Tavèrnoles* und *Guissona*.

Partizipium-Voranstellung: während in der ältesten Übersetzung (*scil.* Ms. K), die der Editor Bastardas (1984/1991) als sehr stark an den Wortfolge-Mustern des lateinischen Originals orientiert charakterisiert hat,⁸⁸ immer noch 31,6% auf die Infinitiv-Voranstellung entfallen, entfallen auf die vorangestellten Partizipien nur 12,4%. Der Vergleich der Frequenzdistribution von nachgestellten Infinitiven und Partizipien in vier ins Katalanische übersetzten *Usatges de Barcelona* zeigt, dass das in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts entstandene Vic-Manuskript mit 90,1% nachgestellten Infinitiven und 94,8% nachgestellten Partizipien eindeutig die am weitesten katalanisierte Syntax aufweist, bemerkenswerterweise weiter katalanisiert als die im 15. Jhdt. entstandene Übersetzung der *Constitucions* mit „nur“ 81,8% nachgestellten Infinitiven und 90,6% nachgestellten Partizipien.

Die zum Vergleich analysierte Syntax der in Mittellateinisch redigierten katalanischen Urkunden (*diplomas*) (vgl. Tabellen 5 und 6) weist bei pauschaler Auswertung⁸⁹ der *tokens* im 11. Jhdt. zu 54,9%, im 12. Jhdt. zu 60,4% und im 13. Jhdt. zu 75,0% vorangestellte Partizipien auf. Die separat ausgewerteten nicht-formalen bzw. in nicht-formalen Kontexten verwendeten Partizipial-Konstruktionen enthalten in den untersuchten Urkunden eine dem *llatí medieval* der *Usatici Barchinonae* (*scil.* 59,8%) signifikant ähnliche bzw. übereinstimmende Distribution der nachstehenden Partizipial-Konstruktionen: 64,6% im 11. Jhdt., 64,3% im 12. Jhdt. und 54,2% im 13. Jhdt. Diese Daten zeigen einmal mehr, dass die Syntax des Mittellateinischen der Urkunden in der Zeit zwischen dem 10. und 13. Jhdt. keinen substantiellen Veränderungen unterliegt, was auch bedeutet, dass diese Texte nicht als empirische Basis dienen können, um den Prozess der sukzessiven Emergenz der katalanischen Syntax zu rekonstruieren. Aufgrund des Vic-Manuskripts der *Usatges* kann jedenfalls festgehalten werden, dass das geschriebene Katalanisch des 13. Jhdts. in frei formulierten Texten hinsichtlich der Konstituenten-Abfolge-Muster keine Merkmale mehr des Lateinischen aufweist.⁹⁰

88 Einen Versuch, die Voranstellung des Partizips im Alt-Spanischen informationsstrukturell zu erklären, unternimmt Sitaridou (2015).

89 Pauschale Auswertung bedeutet, dass formale und nicht-formale Konstruktionen gemeinsam ausgezählt werden.

90 In seinen ausführlichen Beschreibungen der „*característiques lingüístiques del segle XIII*“ des Katalanischen geht Gimeno Betí (2005: 99–173) mit keinem Wort auf die für die sprachtypologische Charakterisierung des Katalanischen essentiell bedeutsame Topologie der Konstituenten ein.

Dokument	Part1 (nfk ⁹¹)	Part2 (nfk)	Part1 (pauschal)	Part2 (pauschal)
10. Jhdt.: Urgell, Arxiu Capitular	7 (33,3%)	21(66,7%)	21 (50,0%)	21 (50,0%)
10. Jhdt.: Sant Sadurní de Tavèrnoles	3 (11,5%)	23 (88,5%)	6 (20,7%)	23 (79,3%)
Mittelwert	10 (18,5%)	44 (81,5)	27 (38,0%)	44 (62,0%)
11. Jhdt.: Arxiu Comtal de Barcelona	18 (40%)	27 (60%)	43 (58,1%)	31 (41,9%)
11. Jhdt.: Guissona	19 (43,2%)	25 (56,8%)	44 (62,9%)	26 (37,1%)
11. Jhdt.: Solsona	14 (36,8%)	24 (63,2%)	33 (53,2%)	29 (46,8%)
11. Jhdt.: Sant Sadurní de Tavèrnoles	6 (17,6%)	28 (82,4%)	19 (40,4%)	28 (59,6%)
Mittelwert	57 (35,4%)	104 (64,6%)	139 (54,9%)	114 (45,1%)
12. Jhdt.: Guissona	3 (13,1%)	20 (86,9%)	24 (46,6%)	28 (53,8%)
12. Jhdt.: Sant Sadurní de Tavèrnoles	2 (18,2%)	9 (81,8%)	21 (60,0%)	14 (40,0%)
12. Jhdt.: Arxiu Comtal Barcelona	11 (47,8%)	12 (52,2%)	35 (61,4%)	22 (38,5%)
12. Jhdt.: Solsona	19 (46,3%)	22 (53,7%)	59 (68,6%)	27 (31,4%)
Mittelwert	35 (35,7%)	63 (64,3%)	139 (60,4%)	91(39,6%)
13. Jhdt.: Sant Sadurní de Tavèrnoles	6 (42,9%)	8 (57,1%)	25 (69,4%)	11 (30,6%)
13. Jhdt.: Guissona	5 (50,0%)	5 (50,0%)	52(86,7%)	8 (13,3%)
Mittelwert	11(45,8%)	13 (54,2%)	57 (75,0%)	19 (25,0%)
12. Jhdt.: <i>Usatici Barchinonae (text llatí)</i>	39 (40,6%)	58 (59,4%)		
13. Jhdt.: <i>Usatges de Barcelona (català antic)</i>	12 (12,8%)	82 (87,2%)		
15. Jhdt.: <i>Usatges de Barcelona (català)</i>	8 (9,2%)	79 (90,8%)		

Tabelle 6. Distribution voran- (P1) und nachgestellter (P2) Partizipien in katalanischen Urkunden des 10.–13. Jhdts., den *Usatici Barchinonae* (12. Jhdt.) und den *Usatges de Barcelona* (13./15. Jhdt.)

91 nfK: nicht-formale Konstruktion bzw. nicht-formaler Kontext.

■ 5.4 Nachstellung (*debent firmare directum senioribus suis*) vs. Voranstellung des Possessivpronomens (*deuen fermar dret a lurs senyors*)

Die Nachstellung des Possessivpronomens nach dem korrespondierenden Nomen (scil. *et tenuerit unum de familia sua; sit emendata secundum ualorem uiri sui; qui seniore suum despexerit*) ist ein weiteres topologisches Charakteristikum der lateinischen Syntax.

In den Urkunden des 10.–12 Jhdts. (scil. *Santa Cecilia, Pergamins Barcelona* 12. Jhd.) ist mit Prozentsätzen zwischen 60,5% und 72,5% und den lateinischen *Usatici Barchinonae* mit 61,6% die lateinische Nachstellung des Possessivums das statistisch signifikativ überwiegende Abfolge-Muster (vgl. Tabelle 7).

Dokument	Nomen + Possessivum	Possessivum + Nomen
<i>Corpus Iuris Civilis</i> ⁹²	50 (94,3%)	3 (5,7%)
Santa Cecilia d'Elins, 10. Jhd.	52 (60,5%)	34 (39,5%)
Santa Cecilia d'Elins, 11. Jhd.	93 (66,9%)	46 (33,1%)
Santa Cecilia d'Elins, 12. Jhd.	103 (72,5%)	39 (27,5%)
Pergamins Barcelona, ⁹³ 12. Jhd.	162 (61,8%)	100 (38,2%)
Pergamins Barcelona, 12. Jhd., <i>juraments de fidelitat</i> ⁹⁴	24 (32,0%)	51 (68,0%)
Pergamins Barcelona, 12. Jhd., <i>testaments</i> ⁹⁵	82 (68,9%)	37 (31,1%)
Usatici Barchinonae, 12. Jhd.	85 (61,6%)	53 (38,4%)
Usatges de Barcelona, Ms. K., 13. Jhd.	10 (7,6%)	121 (92,4%)
Ustges de Barcelona, Vic-Ms., 13. Jhd.	1	116 ⁹⁶
Usatges de Barcelona, 15. Jhd.	0	128 (100%)

Tabelle 6. Distribution der nach- und vorgestellten Possessivpronomina in *Usatici Barchinonae* (12. Jhd.), drei Manuskripten der *Usatges de Barcelona* (13.–15. Jhd.) und katalanischen Urkunden (*diplomas*) des 10.–12 Jhdts.

92 Ausgewertete Kapitel 2.1.1. bis 2.6.6.6.

93 Scil. Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona.

94 Ausgewertet wurden die Dokumente no. 604 (1117–1127), 605 (1117–1127), 832 (1145), 862 (1148).

95 Ausgewertet wurden die Dokumente no. 614 (1128), 650 (1132), 750 (1139).

96 Die geringere Gesamtzahl der *tokens* ist dadurch bedingt, dass die Kapitel 1–27 (Ms. K) im Vic-Ms. gar nicht oder nur fragmentarisch erhalten sind.

Die Inakzeptabilität des Latinismus „nachgestelltes Possessivum“ ist bei den verschiedenen Schreibern der in *català antic* redigierten *Usatges de Barcelona* gleichermaßen stärker ausgeprägt als bezüglich der Infinitiv- und Partizipial-Konstruktionen. Einmal mehr zeigt sich auch dabei der relativ „konservative“ Charakter der Übersetzung des Ms. K, in welchem immer noch zu 7,6% nachgestellte Possessiva Verwendung finden.

In dem, wie oben dargelegt, bezüglich Infinitiv- und Partizipial-Konstruktionen am weitesten katalanisieren Vic-Ms. ist nur ein einziges Beispiel mit nachgestelltem Possessivum belegt, nämlich:

<i>Usatici Barchinonae</i>	<i>Usatges Ms. K</i>	<i>Usatges, Vic-Ms.</i>	<i>Usatges Ms. Z-III-14</i>	<i>Constitucions s. XV</i>
§ 118: <i>ob timorem ceterorum filiorum suorum</i> (Bastardas, 1984/91: 152)	§ 118: <i>Per paor dels altres fils seus</i> (Bastardas, 1984/91: 153)	p. 295: <i>per temor dels altres fils seus</i> (Gudiol, 1907: 295)	LXV: <i>por temor de sos fils</i> (Rovira i Ermengol, 1933: 94)	us. 76: <i>per temor dels altres fills</i> (ohne Possessivum übersetzt) (Valls Taberner, 1984: 93)

Tabelle 7. Vergleich eines Beispiels in den *Usatici Barchinonae* (12. Jhd.) und drei Manuskripten der *Usatges de Barcelona* (13.–15. Jhd)

In dem Ende des 13. bzw. Anfang des 14. Jhdts entstandenen Ms. Z-III-14 und der zu Beginn des 15. Jhdts. redigierten Übersetzung der *Usatges* (scil. *Constitucions*) findet sich kein Beleg für ein nachgestelltes Possessivum.

Nach- und Voranstellung des Possessivums sind in den in Mittellateinisch redigierten Urkunden signifikativ unterschiedlich distribuiert, je nachdem, ob es sich um formalen oder nicht-formalen Kontext handelt. Das wird deutlich, wenn man die *Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona* getrennt nach den Texttypen *jurament de fidelitat* und *testament* auswertet.⁹⁷ In den nicht-formalen *juraments de fidelitat* überwiegt mit 68% die „katalanische“ Voranstellung, in den stark formalisierten *testaments* mit 68,9% die „lateinische“ Nachstellung des Possessivums. Die Treuschwüre sind zum großen Teil in wörtlicher Rede redigierte performative Sprechhandlungen, die durch die Verlesung *coram publico* Rechtsverbindlichkeit erlangen, z.B.:

⁹⁷ Zu den *juraments de fidelitat* vgl. Rabella i Ribas (2013).

Iuro ego Gauceran, qui fui filius Adalaidis femine, tibi domno Raimundo Berengarii comiti atque Dultie comitisse et filiis et filiabus vestris, [quod] fidelis ero vobis per fidem rectam, sine enganno, de omni vita vestra et de membris vestris. Quod de ista ora in antea no't vos dezebré vos prephatos de vestra vita nec de vestris membris que in corporibus vestris se tenent, neque de vestros castros aut castellos, rochas vel puios, condirectos vel eremos, terram et honorem, alaudes vel fevos, comitatos vel comitatum. [...] No vos tolré ni no te'n tolrré, ne vos vedaré, ne te'n vedaré, ne vos engannaré, ne vos dezebré, ne vos contendré ne vos contendré [sic], nec ego iamdictus Gaucerandus nec homo nec homines, femina nec femine, per meum consilium nec per meum ingenium. [...] (*Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona* 51, no. 602, [1117–1127], 1008 f.)

Im Unterschied zu Urkunden wie Schenkungen oder Testamenten etc. gab es für die *juraments de fidelitat* keine etablierten (lateinischen) Muster, auf welche die Schreiber des 12. Jhdts. zurückgreifen konnten; es handelt sich um eine im Kontext des sich entwickelnden Feudalsystems seit dem 11. Jhd. *ad hoc* kreierte Textsorte,⁹⁸ deren bei ihrer ersten Verwendung originären Formulierungen und Konstruktionen im Laufe der Verwendungsgeschichte der *juraments* allerdings ebenfalls zu stereotyp verwendeten Konstruktionen wurden.

■ 6 Ausblick

Da die als „katalanisch“ identifizierten *head-modifier*-Abfolge-Muster, d.h. VO, finites Auxiliar + Infinitiv, finites Auxiliar + Participium teilweise in klassischen Latein-Texten mehr oder weniger frequent, aber insgesamt nicht präferent verwendet werden, wird in dieser Untersuchung ein analysierter Text dann als Beleg der Emergenz katalanischer Syntax angesehen, wenn er präferent, d.h. zu über 50% das jeweilige katalanische Abfolge-Muster enthält. Nach dieser Maßgabe ist das Mittellatein der im 12. Jhd. entstandenen *Usatici Barcinonae* bezüglich aller drei untersuchten Konstituenten-Abfolge-Muster (*scil.* VO, Infinitiv- und Partizipial-Konstruktionen) statistisch signifikativ durch die Emergenz katalanischer Syntax geprägt, nämlich VO zu 60,7%, AUX1Inf zu 56,7% und AUX1Partic zu 59,8%. Ein Vergleich des Lateins der *Usatici* mit dem Latein der während des 12. Jhdts. redigierten Urkunden (*diplomas*) setzt als reliable Basis eine separate Analyse von Konstruktionen in formalen und nicht-formalen Kontexten voraus. Nur letztere sind mit den frei formulierten, nicht an

⁹⁸ Es ist dieser Dokumenttyp, der die ersten in Alt-Katalanisch formulierten Sätze und damit, in der Definition von Moran / Rabella, die „ersten katalanischen Texte“ enthält (vgl. dazu Moran / Rabella, 2001: 45 ff., sowie oben Kap. 2).

Formeln⁹⁹ gebundenen Gesetzestexten vergleichbar. Während bei den formelhaften Konstruktionen mit 56,4% die vorangestellten lateinischen Infinitive und mit 60,4% die entsprechenden Partizipien überwiegen, überwiegt bei nicht-formelhaften Konstruktionen demgegenüber die katalanische Nachstellung der Infinitive mit 57,0%, die der Partizipien mit 64,3%.

Wie unsere empirischen Erhebungen zeigen, verzeichnet das in den Urkunden verwendete Mittellatein zwischen dem 10. und 13. Jhd. hinsichtlich der Frequenz der hier untersuchten Konstituenten-Abfolge-Muster keine statistisch signifikative, sukzessive Zunahme katalanischer Abfolge-Muster, die als Indikator der Entwicklung der katalanischen Syntax interpretiert werden könnten. Die Werte des gegen Ende des 13. Jhdts. entstandenen Vic-Manuskripts der *Usatges* (*scil.* VO 89,3%, AUX1Inf 90,1%, AUX1Partic 94,8%, PossessivNomen 99,2%) zeigen andererseits, dass für das Katalanische typologisch kriteriale Konstituenten-Abfolge-Muster im 13. Jhd. konsistent etabliert sind. Die zu diesem Zustand führenden Etappen können aus dem seit dem 10. Jhd. weitgehend unverändert verwendeten Mittellatein der Urkunden nicht abgeleitet werden. ■

■ Bibliographie

■ Quellen

Anthimi epistula (1877): *Anthimi de observatione ciborum epistula ad Theudericum Regem Francorum*, edidit Valentinus Rose, Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri.

Arxiu Barcelona (2010): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Estudi i edició d'Ignasi J. Baiges, Gaspar Feliu i Josep M. Salrach (dirs.), Pere Benito, Rafael Conde, Victor Farías, Pere Galceran, Margot Pons, Núria Sadurní, Alberto Torra, Barcelona: Pagès Editors (= Fundació Noguera, Diplomataris 48–51).

Bastardas 1991 → Usatges de Barcelona

Cecilia d'Elins: Marquès i Sala, Benigne (2002): „Els documents de Santa Cecilia d'Elins (881–1198)“, in: *Urgellia* 15 (2002–2005), 9–174.

---

⁹⁹ Vgl. etwa die extrem häufige Formel der *publicatio* der Urkunden *notum sit omnibus*, oder der *sanctio*, *qui hoc actum infringere vel disrumpere voluerit*, etc. Vgl. dazu oben Anm. 68–70.

- Constitucions y Altres Drets de Cathalunya, compilats en virtut del capitol de Cort LXXXII. De las Corts per la S.C.YR Majestat del rey Don Philip IV. Nostre Senyor. Celebrada en la ciutat de Barcelona any MDCCII, Volum Primer, Barcelona: En Casa de Joan Paul Marti, y Joseph Llopis Estampers, Any 1704.
- Constitucions de Catalunya (Incunable de 1495), Estudi introductori Dr. Josep M. Font i Rius, Barcelona: Generalitat de Catalunya (Departament de Justícia), 1988 (= Textos Jurídics Catalans, Lleis i Costums; IV/1).
- Corpus Iuris civilis (CIC): *Corpus Iuris Civilis*. Text und Übersetzung, auf der Grundlage der von Theodor Mommsen und Paul Krüger besorgten Textausgaben, hrsg. von Okko Behrends, Rolf Knütel, Berthold Kupisch und Hans Hermann Seiler, Heidelberg: C.F. Müller, 21997ff.
- Formulae Andecavenses: In: *Monumenta Germaniae Historica*, Edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Legum Sectio V. *Formulae. Formulae Merovingici et Karolini Aevi*, Accedunt Ordines Iudiciorum Dei. Edidit Karolus Zeumer, Hannoverae, Impensis Bibliopolii Hahniani MDCCCLXXXVI (1886), 1ff.
- Gudiol i Cunill, Mossen Joseph (1907): „Traducció dels Usatges, les més antigues constitucions de Catalunya y les costumes de Pare Albert“, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* 1, 283–334.
- Guissona (s. XI): Sangés, Domènec (1980): „Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva plana“, *Urgellia* 3, 195–305.
- Guissona (1101–1175): Sangés, Domènec (1998–2001): „Els documents del segle XII (1101–1175), del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell“, *Urgellia* 14, 167–313.
- Guissona (1176–1200): Sangés, Domènec (2002–2005): „Els documents del segle XII (1176–1200), del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell“, *Urgellia* 15, 211–336.
- Guissona (1201–1225): Sangés, Domènec (2006–2007): „Els documents del segle XIII (1201–1225), del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell“, *Urgellia* 16, 171–334.
- Guissona (1226–1240): Sangés, Domènec (2008–2010): „Els documents del segle XIII (1226–1240), del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell“, *Urgellia* 17, 135–224.

- Guissona (1241–1265): Sangés, Domènec (2011–2014): „Els documents del segle XIII (1241–1265), del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell“, *Urgellia* 18, 207–304.
- Leges Visigothorum in: Zeumer, Karl (ed.) (1894): *Monumenta Germaniae Historica*, LL nat. Germ. I, 1, Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani.
- Lex Irnitana: González, Julián / Crawford, Michael H. (1986): „The Lex Irnitana: A New Copy of the Flavian Municipal Law“, *The Journal of Roman Studies* 76, 147–243.
- Liber Iudiciorum: *Fuero Juzgo, en latín y castellano cotejado con los más antiguos y preciosos códices por La Real Academia Española*, Madrid: Iberra, Impresor de Cámara de S.M., 1815.
- Marculfi Formulae: *Marculfi Formulae*, in: Zeumer, Karl (ed.) (1887): *Monumenta Germaniae Historica*, edidit Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi. Legum Sectio V. Formulae. Formulae Merovingici et Karolini Aevi, Accedunt Ordines Iudiciorum Dei. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 32–127.
- Organyà: Ordeig, Ramon (2011–2014): „Diplomatari de Santa Maria d'Organyà (914–1090)“, *Urgellia* 18, 7–205.
- Ripoll, Formulaire de: Zimmermann, Michel (1982): „Un formulaire du Xème siècle conservé a Ripoll“, *Faventia* 4, 25–86.
- Solsona (X–XI): Llorens, Antoni (1992–1993): „Els documents dels segles X i XI de l'Arxiu Capitular de Solsona“, *Urgellia* 11, 301–486.
- Solsona (XI): Bach, Antoni (1996–1997): „Els documents del segle XI de l'Arxiu Capitular de Solsona“, *Urgellia* 13, 37–334.
- Solsona (XII): *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101–1200)*, Estudi i edició a cura de Antoni Bach Riu, Volume I, Barcelona: Pagès Editors, 2002 (= Fundació Noguera, Diplomatari, 26).
- Tavèrnoles: Baraut, Cebrià (1994–1995): „Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX–XIII)“, *Urgellia* 12, 7–414.
- Urgell, Arxiu Capitular: Cebrià Baraut (1980): „Els documents, dels anys 981–1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell“, *Urgellia* 3, 7–166.
- Usatges de Barcelona [Ms. Museu Episcopal de Vic], vgl. Gudiol (1907).
- Usatges de Barcelona [Ms. Z-III-14 de l'Escorial]: *Usatges de Barcelona i commemoracions de Pere Albert*, edició a cura de Josep Rovira i Ermengol, Barcelona: Editorial Barcino, 1933 [= reimpressió de l'edició de 1884].

Usatges de Barcelona: *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII. Establiment del text llatí i edició de la versió catalana del manuscrit del segle XIII de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona*, a cura de Joan Bastardas amb la col·laboració de Teresa Gràcia, Lluïsa de Nadal i Pere Puig i Ustrell, Barcelona: Fundació Noguera, 1984 (21991).

Usatges de Barcelona: Valls Taberner, Fernando (1984): *Los Usatges de Barcelona. Estudios, comentarios y edición bilingüe del texto*. Prólogo de Jesús Fernández Viladrich y Manuel J. Peláez. Preparación de la obra, selección de originales y correcciones a cargo de Manuel J. Peláez y Enrique M. Guerra, Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias / Málaga: Universidad de Málaga, Departamento de Historia del Derecho.

■ Studien

Adams, James N. (1976): „A Typological Approach to Latin Word Order“, *Indogermanische Forschungen* 81, 70–99.

— (2013): *Social Variation and the Latin Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Aebischer, Paul (1926): *Études de toponymie catalane*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Banniard, Michel (1992): *Viva voce: Communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en Occident Latin*, Paris: Institut des Études Augustiniennes.

Bastardas Parera, Joan (1953): *Particularidades sintácticas de latín medieval. (Cartularios españoles de los siglos VIII al XI)*, Barcelona: Escuela de Filología.

— (1977): „El català pre-literari“, in: Colón, Germà (ed.): *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Basilea, 22–27 març de 1976)*, Barcelona: Publicacions del'Abadia de Montserrat, 37–64.

— (1989): „Del llatí al català o el català té més de mil anys“, *Revista de Catalunya* 30, 33–47.

— (1995a): „El llatí de la Catalunya romana i l'origen i la formació de la llengua catalana“, in: idem: *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona: Curial, 39–71.

— (1995b): „Quan el llatí esdevingué català“, in: idem: *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona: Curial, 73–105.

Bloomfield, Leonard (1933): *Language*, New York: Henry Holt & Cie.

- Bolkestein, Machtelt (1995): „Functions of verb-subject order in Latin“, *Sprachtypologie und Universalienforschung* 48, 32–43.
- Brossa i Alavedra, Maria (1980): „Contribució a l'estudi del català pre-literari, del segle XII, a l'Alt Urgell“, *Urgellia* 3, 319–367.
- Calisse, Carlo (ed.) (1904): *Liber maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus*, Roma: Istituto Storico Italiano.
- Castillo Lluch, Mónica (1996): *La posición del pronombre átono en la prosa hispánica medieval*, Madrid: Universidad Autónoma de Madrid / Paris: Université Paris XIII (tesis doctoral).
- Comrie, Bernard (1990): „La tipología lingüística“, in: Newmeyer, Frederick J. (ed.): *Panorama de la Lingüística Moderna de la Universidad de Cambridge, I. Teoría lingüística: fundamentos*, Madrid: Visor, 513–527.
- Cremaschi, Giovanni (1959): *Guida allo studio del latino medievale*, Padova: Liviana.
- Danckaert, Lieven (2017): *The Development of Latin Clause Structure. A Study of the Extended Phrase Structure*, Oxford: Oxford University Press.
- Detges, Ulrich / Waltereit, Richard (2008): „Introduction“, in: iidem (eds.): *The Paradox of Grammatical Change. Perspectives from Romance*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 1–11.
- Engels, Odilo (1989a): „Abhängigkeit und Unabhängigkeit der Spanischen Mark“, in: idem: *Reconquista und Landesheerrschaft. Studien zur Rechts- und Verfassungsgeschichte Spaniens im Mittelalter*. Paderborn / München / Wien / Zürich: Schöningh, 3–49.
- (1989b): „Die «Autonomie» der Pyrenäengrafschaften Pallars und Ribagorza und das karolingische System der Schutzprivilegierung“, in: idem: *Reconquista und Landesheerrschaft. Studien zur Rechts- und Verfassungsgeschichte Spaniens im Mittelalter*, Paderborn / München / Wien / Zürich: Schöningh, 51–78.
- Ferrando Francés, Antoni / Nicolás Amorós, Miquel (2011): *Història de la llengua catalana*. Nova edició revisada i ampliada, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Ferreira, Fernanda / Bailey, Karl G.D. / Ferrao, Vittoria (2002): „Good-enough representation in language comprehension“, *Current Directions in Psychological Science* 11, 11–15.
- Font i Rius, Josep M. (1990): „La compilació manuscrita de les Constitucions de Catalunya (1413–1422)“, *Medievalia* 9, 107–131.

- Frischer, Bernard D. et al. (1999): „Word-order transference between Latin and Greek: The relative position of the accusative direct object and the governing verb in Cassius Dio and other Greek and Roman prose authors“, *Harvard Studies in Classical Philology* 99, 357–390.
- Gimeno Betí, Lluís (2005): *Aproximació lingüística als inicis de la llengua catalana*, Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- Gimeno Menéndez, Francisco (2004): „Situaciones sociolingüísticas dispares en el proceso de formación de las lenguas romances“, *Aemilianense* I, 171–223.
- Halla-Aho, Hilla (2008): *The Non-literary Latin Letters. A study of their syntax and pragmatics*, Helsinki: Helsinki University Print.
- Hoffmann, Roland (2010): „Latin word order revisited: pragmatic information structure of topic and focus“, in: Anreiter, Peter / Kienpointner, Manfred (eds.): *Latin Linguistics Today. 15. Internationales Kolloquium zur Lateinischen Linguistik Innsbruck 2009*, Innsbruck: Universität Innsbruck, Institut für Sprachen und Literaturen (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft; 137), 267–279.
- Hoinkes, Ulrich (2003): „Katalanisch“, in: Roelcke, Thorsten (ed.): *Variationstypologie. Ein sprachtypologisches Handbuch der europäischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart*, Berlin / New York: de Gruyter, 480–504.
- Iglesia Ferreirós, Aquilino (1977), „La creación del derecho en Cataluña“, *Anuario de Historia del Derecho Español* 47, 99–424.
- (1978): „¿El primer testimonio de la recepción del Derecho Romano en Cataluña?“, *Revista jurídica de Cataluña* 77:2, 277–312.
- (2000): „El manuscrito latino 4792 de la Biblioteca Nacional de París: Usatges y Liber Iudiciorum“, *Initium: Revista catalana d'història del dret* 5, 643–826.
- (2001): „De usaticis quomodo inventi fuerunt“, *Initium: Revista catalana d'història del dret* 6, 25–212.
- (2007): „Liber consuetudinum catalonie“, *Initium: Revista catalana d'història del dret* 12, 699–795.
- (2008): „Contenido y ordenación de los *Usatici*: cuadros sinópticos“, *Initium: Revista catalana d'història del dret* 13, 707–914.
- (2009): „Introducción a una edición ideal de *Usatici* y glosas“, *Initium: Revista catalana d'història del dret* 14, 3–194.
- (2010): „Una redacción de los *Usatici* recuperada“, *Initium: Revista catalana d'història del dret* 15:1, 3–213.

- (2014): „Un pequeño enigma: el origen de los *Usaticī*“, in: Arizaga Bolumburu, Beatriz / Mariño Veiras, Dolores et al. (eds.): *Homenaje al Profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre. Mundos Medievales. Espacios, sociedades y poder*, Santander: Editorial de la Universidad de Cantabria, 615–626.
- (2015): „La lectura “Super Usaticis Barchinone” de Guillelmus de Vallesica“, *Initium: Revista catalana d’història del dret* 20:2, 749–1048.
- (2017): „Entre la leyenda y el mito: los *Usatici Barchinone*. Quod nihil scitur“, *Initium: Revista catalana d’història del dret* 22, 3–208.
- Julien, Marit (2001): „Word order type and syntactic structure“, *Linguistic Variation Yearbook* 1, 17–59.
- Koll, Hans-Georg (1965): „Zur Stellung des Verbs im spätantiken und frühmittelalterlichen Latein“, *Mittellateinisches Jahrbuch* 2, 241–272.
- Kosto, Adam J. (2004): *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order, and the Written Word, 1000–1200*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ledgeway, Adam (2012): „From Latin to Romance: Configurationality, Functional Categories and Head-Marking“, *Transactions of the Philological Society* 110, 422–442.
- Lightfoot, David (1979): *Principles of Diachronic Syntax*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (1999): *The Development of Language: Acquisition, Change, and Evolution*, Malden, Mass. / Oxford: Blackwell.
- López García, Ángel (2000): *Cómo surgió el español. Introducción a la sintaxis histórica del español antiguo*, Madrid: Gredos.
- Lüdtke, Helmut (1998): *El cambio lingüístico*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions.
- (2005): *Der Ursprung der romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation*, Kiel: Westensee.
- Martí i Castell, Joan (2002): *Estudi lingüístic dels Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XII*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- Meyer-Hermann, Reinhard (2010): „El cambio de OV a VO en latín medieval y romance dentro de las construcciones auxiliares de la *sanctio* en documentos notariales del siglo VIII a 1250“, *Aemilianense* 2, 245–289.

- (2011): „Die Syntax der lateinischen Dokumente des *Cartulario de San Millán de la Cogolla (759–1076)* entspricht nicht den «patrones del español antiguo». Methodologische Anmerkungen zu Blake (1992)“, *Zeitschrift für Romanische Philologie* 127, 1–35.
- (2015a): „Entre latín y romance: Variación sintáctica y cambio lingüístico en los Fueros de Coria Cima-Coa“, *Revista de Estudios Extremeños* LXXI, 881–934.
- (2015b): „Zwischen Latein und *romance*: Syntaktische Variation und Sprachwandel in den Fueros de Coria Cima-Coa (12./13. Jhdt.)“, *Romanistisches Jahrbuch* 66, 277–323.
- (2019): „Auxiliar-Konstruktionen im *llatí medieval* katalanischer Urkunden (10.–13. Jhdt.) und in den *Usatici Barchinonae / Usatges de Barcelona* (12.–15. Jh.)“, *Zeitschrift für romanische Philologie* 135:2, 1–28.
- Moran i Ocerin Jauregui, Josep (1984): „Notes sobre la formació de la llengua catalana“, *Anuario de Filología* 10, 335–346.
- (1989): „L’aparició del català a l’escriptura“, *Estudis de llengua i literatura catalanes* 19, 103–141.
- (1994): *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- (1996/1997): „Fragment d’una versió catalana del *Liber iudiciorum* visigòtic. Estudi lingüístic“, *Urgellia* 13, 7–35.
- (2004): „Els primers documents en llengua catalana“, in: idem, *Estudis d’història de la llengua catalana*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 31–48.
- / Rabella i Ribas, Joan Anton (2001a): „Estudi introductori sobre els primers documents en llengua catalana“, in: iídem: *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona: Proa, 13–41.
- / — (2001b): „7. Llibre dels judicis (Llibre jutge)“, in: iídem: *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona: Proa, 75–82.
- / — (2001c): *Primers textos de la llengua catalana*, Barcelona: Proa.
- / — (2007): „El procés d’escripturació del català“, in: Martí i Castell, Joan / Mestre i Serra, Josep M. (eds.): *El llibre i la lectura: una revolució en la història de la humanitat (Actes del seminari del CUIMPB-CEL 2005)*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 19–29.
- / — (2015): „La llengua: Vehicle de transmissió de la identitat catalana al llarg de la història“, in: Sabaté, Flocel (ed.): *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 157–171.

- Panhuis, Dirk (1982): *The Communicative Perspective in the Sentence. A Study of Latin Word Order*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- (1984): „Is Latin an SOV language? A diachronic perspective“, *Indogermanische Forschungen* 89, 140–159.
- Pérez González, Maurilio (2008): „El latín medieval diplomático“, *Archivum Latinitatis Medii Aevi* 66, 47–101.
- Pérez Saldanya, Manuel (2004): „La negació i la concordança negativa en català antic“, *Estudis Romànics* 26, 65–83.
- Philipp-Sattel, Sabine (1996): *Parlar bellament en vulgar. Die Anfänge der katalanischen Schriftkultur im Mittelalter*, Tübingen: Narr.
- Pinkster, Harm (1990): *Latin Syntax and Semantics*, London / New York: Routledge.
- (1991): „Evidence for SVO in Latin?“, in: Wright, Roger (ed.): *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages*, London / New York: Routledge, 69–82.
- (1993): „Tipo di testo e variazione linguistica in latino“, in: Hilty, Gerold (ed.): *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, Tome II, Tübingen: Francke, 645–650.
- Rabellà i Ribas, Joan Anton (1997): „Greuges de Guitard Isarn, senyor de Caboet (1080–1095)“, in: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes 35. Homenatge a Arthur Terry*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 9–49.
- (2011): „El nacimiento del catalán escrito en el Pirineo“, in: Sagama, Andoni / Lakarra, Joseba A. / Salaberri, Pablo (eds.): *Pirinioetako hizkuntzak: lehena eta oraina / As luengas d'os Pirineus: passau y presén / La lengas deus Pireneus: passat e present / Les llengües dels Pirineus: passat i present* (XVI. Biltzarra, Iruñea/Pamplona 2008), Bilbao: Euskaltzaindia, 717–728.
- (2013): *Els orígens de la llengua catalana. Jo fideles vos seré*, Tremp: Ajuntament de Tremp / Areny de Noguera: Ajuntament d'Areny de Noguera / Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Roberts, Ian / Roussou, Anna (2003): *Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubio García, Lluís (1978): „Catalán – Cataluña“, *Estudios Románicos* 1, 238–272.

- Sabaté, Flocel (2015): „L’origen medieval de la identitat catalana“, in: idem (ed.): *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 19–47.
- Sitaridou, Ioanna (2015): „La anteposición de participio en español antiguo debida a la estructura de la información del discurso“, in: López Izquierdo, Marta / Castillo Lluch, Mónica (eds.): *El orden de palabras en la historia del español y otra lenguas iberorromances*, Madrid: Visor Libros, 111–139.
- Spevak, Olga (2005): „*Itinerarium Egeriae*: l’ordre des constituants obligatoires“, *Mnemosyne* 58, 235–261.
- (2010): *Constituent Order in Classical Latin*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- Sznajder, Lyliane / Bortolussi, Bernard (2010): „Ordres VSO et SVO dans la Vulgate“, *Journal of Latin Linguistics* 11, 273–300.
- Terrado, Javier (2010): „Los estudios de toponimia en Cataluña“, in: Gordón Peral, María Dolores (coord.): *Toponimia de España*, Berlin / New York: De Gruyter, 117–194.
- Tweedie, Fiona J. / Frischer, Bernard D. (1999): „Analysis of Classical Greek und Latin compositional word-order data“, *Journal of Quantitative Linguistics* 6, 85–97.
- Udina i Matorell, Frederic / Udina i Abelló, Antoni (1985/1986): „Consideracions a l’entorn del nucli originari dels *Usatici Barchinonae*“, *Estudi General* (Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona) 5/6, 87–107.
- Waltereit, Richard / Detges, Ulrich (2008): „Syntactic change from within and from without syntax: A usage-based analysis“, in: Detges, Ulrich / Waltereit, Richard (eds.): *The Paradox of Grammatical Change. Perspectives from Romance*, Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 13–30.
- Zimmermann, Michel (2003): *Écrire et lire en Catalogne (IXe–XIIe siècle)*, Madrid: Casa de Velázquez.

Tradició i modernitat en el llenguatge dels llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX

Joaquim Martí Mestre (València)

Summary: During the first quarter of the 20th century, Valencian writers showed increasing interest in developing a correct orthographical and linguistic model, free from castilianisms, both for formal literature and for popular genres. Traditionally, researchers have insisted mostly on the orthographical influence from the Spanish language in the *Fallas* books. The researchers thought that even the authors of the Catalan formal literature, when writing the *Fallas* texts, adopted the Spanish orthographic model. With this work we find, however, that many writers of *Fallas* books, some engaged in other Valencian literary and cultural activities, were striving to use also in the *Fallas* books a correct language. The *Fallas* books, because of the popular character of the genre, are of great lexicographical interest for the study of colloquialisms, dialectalisms and neologisms linked to the social changes of the 20th century. Also, because traditionally they have not been taken into account by lexicographers, the *Fallas* books offer words and meanings not registered in the historical and etymological dictionaries.

Keywords: orthography, lexicon, 20th century, *Fallas* books, history of the Catalan language ■

Received: 17-09-2018 · Accepted: 05-03-2020

■ 1 Valor lingüístic dels llibrets de falla

Els llibrets de falla, iniciats a mitjan segle XIX, formen part de la literatura de vocació popular, juntament amb altres manifestacions coetànies com els col·loquis, el teatre costumista i la premsa satírica, amb les quals comparteixen molts elements formals, temàtics, ambientals i lingüístics.

Des del punt de vista de les formes lingüístiques, sovint hom ha destacat especialment dels llibrets de falla el caràcter vulgar i castellanitzant del seu llenguatge.¹ Sense negar la presència nombrosa de castellanismes, que

---

1 Marín (1996: 139) afirma que “el valencià dels llibrets responia a un model de llengua vulgar i castellanitzada”. Igualment, Ariño (1992: 255) es refereix a l’opció pel “valenciano «vulgar»” dels autors dels llibrets de falla, els quals “utilizan un valenciano colo-

en bona mesura reflecteixen la realitat lingüística popular del moment, hauríem d'acostumar-nos a no focalitzar només, o principalment, la llengua dels *llibrets* —com d'altres gèneres de la literatura popularista— en la castellanització i la vulgaritat.² Aquest fet no ens hauria d'ocultar l'aprofitament lingüístic que hom pot extraure d'aquests textos des de diferents perspectives. A més, en alguns *llibrets* s'inclouen composicions de caràcter culte, amb un lèxic més selecte.

Sovint el llenguatge dels llibrets de falla, com el dels col·loquis o el del teatre costumista, s'inspira en la llengua parlada col·loquial, especialment de les classes populars, l'espontaneïtat de la qual tracta d'imitar. Això possibilita la presència d'un bon nombre de formes populars i col·loquials que no es troben en els gèneres que fan servir un registre més formal. Des d'un punt de vista lèxic, a causa de l'escassa atenció que els lexicògrafs han dedicat a aquesta literatura, i a pesar del seu interès, moltes d'aquestes formes no són registrades en els diccionaris històrics i normatius. Juntament amb la presència de mots tradicionals, s'hi pot observar la capacitat creativa del llenguatge. Per tant, els *llibrets* són una font gens negligible per aproximar-nos a la llengua parlada del nostre passat recent.

A més a més, cal destacar l'interès dialectal d'aquests textos, per al coneixement del valencià dels dos darrers segles. Recordem que en la parla col·loquial és on més diferències interdialectals apareixen. Des del punt de vista lèxic, en els llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX es poden trobar mots, o accepcions, que els diccionaris històrics consideren valencianismes (de vegades compartits amb altres dialectes pròxims com el tortosí i l'eivissenc), exs. *alcavor* (“alcabor”) (Creu 1923, 15),³ *aliacrà* ‘escorpi’ (Baix 1921, 13), *amarrotar* (Pelayo 1906, 4), *arrasar-se* ‘aclarir-se el cel’ (Seu 1925, 3), *bledà* (Guillem Sorolla 1911, 4), *brasilada* (“brasilá”) (Campañar 1926, 6), *cascarrejar* (“cascarrechant”) (Pelayo 1923, 4), *corbet* (Collado 1922, 3), del porc, *cova* ‘soterrani’ (Trinitaris 1923, 8), *desramellar* ‘sofrir esqueix de les rames o branques un arbre massa carregat’: “Ostenten l'arbre

---

qual, lleno de castellanismos”, si bé reconeix que “también de gracia y socarronería, apropiándose expresiones y giros del habla cotidiana”.

2 Això, juntament amb la consideració dels *llibrets* com un gènere *menor*, ha degut influir en l'escassa atenció que tradicionalment els han dedicat els lingüistes i lexicògrafs.

3 Per raons d'espai, citem els títols dels *llibrets* de forma abreviada, pel nom del carrer o plaça, seguit de l'any. Quan hi ha més d'un carrer en el títol, si no hi ha possibilitat de confusió, habitualment citem només el primer. Després de la coma figura la pàgina. Escrivim els noms tal com apareixen en el text.

en la póрта / que la fruta el *desramella*?” (Pellisera 1913, 6),⁴ *entremetent* (Pi y Margall 1912, 7), *escurapous* (Maldonat 1908, 6), *fetillós* (Dualde 1929, 5), *forigó* (San Gil 1921, 21), *gasó* (Cirilo Amorós 1918, 5), *mesclata* ‘beguda composta de diversos líquids’ (San Fransés 1903, 8), *petroliera* (San Chil 1919, 14), *pilera* (Sen Visent 1911, 1), *rastrera* (Félix Pizcueta 1928, 9), *relaix* ‘contalla insubstancial però portada amb intenció de divulgar-la’ (San Chil 1916, 10), *sangolejar* (Pelayo 1922, 10). Alguns d’aquests mots no són documentats en els diccionaris històrics o s’hi documenten més tard.

Els nostres textos permeten confirmar l’existència en valencià de formes considerades dubtoses en el DECat. És el cas del substantiu *cridora*, amb accent d’intensitat sobre la *i*, que el DCVB recollia a València i a Castelló, però que el DECat (II, 1057) posava en dubte: “han tirat un petardet, / i s’ha armat el grán *cacau*. / I en mig d’esta *cridora* / no hi ha mes que molta pau..., / ¡molta llum!... ¡molta alegría!” (Pelayo 1924, 12),⁵ també accentuat sobre la *i* en un altre text valencià coetani, com ho ratifica la rima: “Abans de que rompa el dia, / els mercaders, poc a poc, / sense moure *cridora*, / van ocupant el seu lloc” (Manel Peris Fuentes: *Poesies*, València, 1928, p. 111).⁶

Segons el DCVB, tant *cridora* com *cridora* deriven de *cridar*, amb el sufix *-òria* i *-oria*, “del mateix origen que el sufix *-úria* i *-oria* de *cantúria* i *cantoria*”. Sobre *cantoria*, *cantòria*, *cantúria*, veg. també el DECat (II, 481–482). La terminació *-doria* es troba en altres noms derivats, com *llauradoria* (DECat, V, 111), *intraprenedoria* (DFP, 152), *parladoria* (Murillo 1911, 3; Cuatrecasas 1916, 2), *venedoria*, *vendoria* (DECat, IX, 100), *vendedoría* (*Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la Terra del Ge*, València, 1908, ps. 163–164), *revededoria*, que derivaria de *revededor*, i aquest de *revendre* (DE, 952), *xerradoria* i *xerradúria* (DECat, IX, 513), que representen una alternança semblant a la de *cantoria* i *cantúria*.

4 En el DCVB, en el DAgl (III, 72) i en el DNV només com a pronominal. També documentem *desramellar-se* en sentit figurat: “el poble, que de festa *es desramella* / i en viu sentiment patri s’electriza” (*Pensat y fet* 19, 1920, p. 12), en les falles, i la variant *derramellar*, intransitiva: “que se podrira la mitat de la collita, per lo manco, penjaeta als horts. [...] Mira que ja som avant i els arbres tots estan *derramellant*!” (Josep Barberà Ceprià: *Tres comèdies*, Castelló, 1952, p. 13).

5 En la transcripció dels textos dels *llibrets* respectem la llengua dels originals, incloent-hi l’accentuació, l’ús d’apòstrofs i guionets i la separació dels mots.

6 El DIEC i el DNV només registren *cridora*. EscLL i MGad recullen, igualment, *cridora* ‘griteria’, però com a forma antiga en valencià.

Així mateix, els llibrets de falla possibiliten l'estudi de l'evolució de la llengua des de mitjan segle XIX fins a l'actualitat, pel fet de tractar-se d'un gènere literari que s'ha mantingut fins al present. Possibilita l'estudi dels canvis lèxics dels darrers dos-cents anys, i de la introducció de neologismes, sobretot en les primeres dècades del segle XX, lligats als canvis socials i econòmics.

Igualment, els llibrets de falla, com els col·loquis, faciliten l'estudi dels usos del valencià i de les actituds de la societat valenciana contemporània sobre la llengua pròpia i sobre el conflicte amb altres llengües, especialment amb el castellà.

En aquest treball estudiarem la llengua, especialment l'ortografia i el lèxic, dels llibrets fallers de la ciutat de València de les tres primeres dècades del segle XX, immediatament anteriors, per tant, a l'acord ortogràfic de Castelló (1932).

■ 2 Els models ortogràfics

Durant els segles XVIII i XIX entre els lletraferits valencians no es va poder arribar a un consens sobre el model ortogràfic. A més, hom no disposava de les plataformes ni del suport institucional necessari en un procés de normalització lingüística. El castellà, que comptava ja amb una norma fixada i amb un suport acadèmic i institucional, era la llengua de l'ensenyament, dels usos administratius i jurídics, així com de la literatura culta. De manera que molts escriptors, sobretot de literatura popularista, formats en castellà, preferien fer servir una ortografia basada en aquesta llengua, amb la qual pensaven que els lectors estaven més familiaritzats.

Al segle XVIII Carles Ros, conscient de la manca d'una teoria ortogràfica per al valencià, va proposar algunes normes basades en la tradició i en l'etimologia, sense oblidar la pronunciació. La influència de Ros es va deixar sentir en les propostes d'altres tractadistes valencians del segle XVIII i de principis del XIX, com Marc Antoni d'Orellana, Manuel Joaquim Sanelo i Vicente Alfonso Lorente. D'altra banda, al tombant de segle, Joan Baptista Escorigüela, que va mantenir una interessant polèmica ortogràfica amb Sanelo al *Diario de Valencia* entre 1802 i 1803, va defensar una ortografia antitradicionalista, simplificadora, basada en la pronúncia del valencià central i en l'ortografia castellana, que va justificar per raons utilitàries. Aquestes dades demostren que era un tema que interessava els lletraferits, però sobre el qual no hi havia acord.

La mateixa variació s'observava en la pràctica ortogràfica. Si ens circumscriuim més concretament als textos literaris popularistes i costumistes, al segle XVIII encara es mantenen amb bastant puixança moltes de les grafies tradicionals, però amb presència també de grafies antitradicionals, influïdes pel castellà i per la pronúncia apitxada. Així en els quatre col·loquis, distribuïts com quatre parts, de *Tito Bufalampolla* i *Sento el Formal* sobre les festes de la proclamació de Carles IV a València (1789), predominen les grafies *g* i *j*, exs. *germans* (1ª part, 1; 2ª part, 2), *pijor* (1ª part, 2), *colegi* (2ª part, 5), *correjots* (2ª part, 6), usades fins i tot per referència al fonema palatal africacat sord: *jicotet* (2ª part, 6), *cajiporro* (2ª part, 6), *despajar* (3ª part, 3), *marja* (4ª part, 8). Es tracta d'una confusió motivada per la fonètica apitxada, en la qual va incórrer també Carles Ros, i després ho faran molts escriptors valencians del segle XIX. Els exemples de *ch* són menors, però no inexistent, tant per al fonema /tʃ/ com per a /dʒ/, exs. *puchá* (1ª part, 2), *chufes* (1ª part, 2), *pichor* (1ª part, 5), *chel* (1ª part, 7). El fonema /tʃ/ en posició final sovint es representa amb el dígraf tradicional *-ig*: *festeig* (1ª part, 1), *vaig* (1ª part, 2), *miç* (2ª part, 4), *boig* (3ª part, 1), però també es registra el dígraf confusionari *-ix*: *vaix* (1ª part, 6; 2ª part, 5), *veix* (1ª part, 6; 2ª part, 2). Per representar el fonema /s/ per motius etimològics es fa servir amb freqüència la grafia tradicional *c*, exs. *funció* (1ª part, 1), *diligències* (1ª part, 2), *procés* (1ª part, 2), *ofici* (1ª part, 2),⁷ però també la *s* per *ss* i per *c*, *ç*, exs. *comensá* (1ª part, 1), *fásen* (1ª part, 5), *carabásat* (1ª part, 5), *casola* (1ª part, 7). La palatal nasal es representa generalment amb el dígraf genuí *ny*, exs. *junyen* (1ª part, 2), *menys* (2ª part, 1), *rinyes* (2ª part, 2), *vinya* (2ª part, 5), i la presència de *ñ* és molt escassa, en castellanismes o en alguns mots coincidents amb el castellà: *madrileños* (1ª part, 3), *riñen* (1ª part, 5), *acompañar* (1ª part, 7). D'acord amb l'etimologia i el costum s'hi fa servir, sense excepcions, *qu* + vocal en mots amb diftong, exs. *quant* (1ª part, 1, 3), *quatre* (1ª part, 2), *quartets* (1ª part, 4), *quallat* (1ª part, 7), *enquadernar* (2ª part, 2), diferenciat de *cu* + vocal: *cuina* (II, 1), *cues* (III, 2). El fonema /k/ en posició final es representa tant amb *-c* (*llarc*, 1ª part, 1; *amic*, 1ª part, 3; etc.), com amb *-ch* (*llarch*, 2ª part, 2; *amich*, 2ª part, 4; etc.).

Si al segle XVIII la presència del model ortogràfic antitradicional i castellanitzant en els textos literaris populars és menor, l'ús d'aquest s'incrementa considerablement al segle XIX. En la *Colecció de varies conversacions alusives al nou sistema consitucional que pasaren entre els dos acreditats patriotes*

⁷ Els casos de *ç* són molt menors, però no hi són absents: *moço* (1ª part, 2), *biçarros* (1ª part, 5).

Saro Perrenque, carreter del poble de Godella, y el doctor Cudol, abogot de esta ciutat de València, en el añ 1820 (València, Brusola), el dígraf *ch* és ja l'habitual per /tʃ/ i /dʒ/, exs. *hacha* (7), *chent* (7), *chuche* (8), *pancha* (14),⁸ i només en posició final es manté el tradicional *-ig*: *vaig* (9, 13, 14, 15, 20, 25, 57), *goig* (11, 15, 25, 55, 56), *veig* (20), encara que juntament amb *-ch*: *mich* (20, 35, 37). La palatal nasal es representa generalment amb *ñ*, exs. *añs* (7, 48), *roñosa* (13), *puñ* (14), *bañat* (24, 30), *meñs* (38), i només en una ocasió apareix *ny*: *any*s (7).⁹ La grafia *s* s'imposa clarament en tots els casos per a l'alveolar fricativa, exs. *asó* (8, 11), *pasat* (8), *comensà* (9), *crusificat* (13), *siutat* (17, 27), *Constitució* (25), *funsió* (25), mentre que les ocurrencies de *c* són molt menors: *València* (17, 25), *corporacions* (25), *principals* (24), algunes en castellanismes: *receta* (11), *entonces* (14), *mancebos* (25), *neccio* (84).¹⁰ Habitualment es fa servir *cu* + vocal, exs. *cuatre* (8, 13, 28, 45), *cuant* (27, 28, 40, 42, 45), *cualls* (18, 52), *cuestió* (57), *encuadernar* (78), i és molt menys usual *qu* + vocal: *quatre* (11, 26), *quant* (11, 13, 15, 27).¹¹ El fonema /k/ en posició final es representa majoritàriament amb *-c* (*sanc*, 9, 10, 37; *llarc*, 24; *foc*, 21; etc.), però apareix també el dígraf *-ch*, exs. *sanch* (7, 9), *amich* (11), *mochs* (15).

A mitjan segle XIX, en l'obra de Bernat i Baldoví s'imposà el patró ortogràfic castellanitzant, simplificador i antitradicional: ús exclusiu de *ch* per a la palatal africada, tant sorda com sonora, i en qualsevol posició, i, en conseqüència, representació de la /k/ final exclusivament amb *-c*; ús sistemàtic de la grafia *s* per als fonemes alveolars fricatius /s/ i /z/, d'acord amb la confusió del valencià apitxat, així com ús de *ts* per a l'alveolar africada, sorda i sonora, representació de la palatal nasal sempre amb *ñ*, i ús exclusiu de *cu* + vocal (*cuatre*, *cuestió*, etc.). Aquest model serà l'habitual en el teatre costumista, en la premsa satírica i en la resta de produccions literàries valencianes de vocació popular posteriors a Bernat.¹² El mateix Constantí

8 La *j* i la *g* s'hi fan servir per representar el so velar fricatiu sord, d'origen castellà, exs. *agasajo* (7), *gefe* (7), *megicà* (14), *majunque* (24), *enjaesats* (25), *despejo* (41), *jovial* (59). Escorri-güela ja pensava que les grafies *g* i *j* en valencià havien de destinar-se a representar els manlleus castellans amb /χ/ (veg. Martí, 1998: 124).

9 També hi ha algunes mostres del dígraf híbrid *ny*: *añy* (65), *añys* (66), “un meló de *tolañy*” (71), usat ja al segle XVI.

10 En uns pocs mots apareix *ç*, segurament per influència del castellà: *autoriz̄ar* (17), *alz̄aran* (52), *estupidez̄* (59).

11 En castellà, el DRAE havia optat per *cu* + vocal des de l'edició de 1817, mentre que les edicions anteriors del diccionari acadèmic feien servir *qu* + vocal.

12 En l'*Advertència* al número 2 de *La Donsayna* (1844) Bernat i Baldoví advertia els lectors “que nosatros escribim en valencià tal com se parla en lo dia”. Uns anys abans, Lluís Lamarca, en el seu *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano* (1839) ja defensava l'orto-

Llombart, que havia proposat unes regles ortogràfiques basades fonamentalment en el seu admirat Carles Ros, amb la voluntat de popularitzar la causa renaixentista, en la literatura de vocació popular admetia l'ús, que va practicar ell mateix en algunes obres, del llenguatge “que vulgarment ara es parla”, valent-se del model ortogràfic modern i castellanitzat (veg. Martí, 2005).

Els llibrets de falla del segle XIX se situen, doncs, dins d'aquest model ortogràfic (veg. DHVC, 94–95), que, més que anàrquic, com de vegades s'ha dit,¹³ qualificariem de castellanitzant, antitradicional, dialectal i simplificador, que és també com el veien els lletraferits de l'època.¹⁴

Al segle XX, però, s'observen alguns canvis. L'any 1902, amb el discurs de Faustí Barberà *De regionalisme i valentinocultura*, que obria el nou curs de Lo Rat Penat, es va encetar una nova etapa del valencianisme. Barberà hi va introduir el concepte de *regionalisme*, molt més reivindicatiu i ampli socialment que la posició elitista i poc activa que mantenia Lo Rat Penat. Respecte al model lingüístic, Barberà reivindicava una llengua correcta, sense deformacions vulgars i castellanitzants, i escrita amb una ortografia genuïna, “pròpiament valenciana”, i posava com a exemple que “tampòch al escriure valencià deurán possar *dumenche* per dumenge, *chics* per gichs y *chòcs* per jòchs” (1910: 29). Poc després, es fundava l'associació València Nova (1904), després transformada en el Centre Regionalista Valencià (29-XII-1907), que, juntament amb la Joventut Regionalista Valenciana (1908), van donar un nou impuls al nacionalisme valencià. Les revistes que van fundar, *València Nova* (1906–1907), *Lo Crit de la Pàtria* (1907), portaveu de la Joventut Regionalista, *Renaiximent* (1908) i *Terra Valenciana* (1908–1909), es van preocupar per la correcció ortogràfica de la llengua. Es proposen de fer servir una ortografia genuïna, no castellanitzada, per a la qual tenen en compte tant el model tradicional, que ja feien servir els escriptors renaixentistes, com l'exemple dels escriptors catalans contemporanis, però, per la falta d'una norma comunament acceptada incorren sovint en vacil·lacions, inconseqüències i errors.

---

grafia castellanitzant, al·ludint com a motiu “la dificultad con que veo se leen ya los libros valencianos escritos con la ortografía lemosina” (veg. Martí, 2009: 31–32).

¹³ Creiem que aquesta no seria la millor definició, ja que, a la segona meitat del XIX, quan aquest model estava plenament integrat en la literatura popularista, se seguia amb bastant regularitat i disciplina per part dels autors, sense “anarquia”.

¹⁴ Josep Nebot i Pérez, en els seus *Apuntes para una gramática valenciana popular* (València, 1894), es referia a “la innovación de escribir nuestra lengua con ortografía castellana”, que ell defensava per a les produccions populars, i incloïa expressament en aquest apartat els “versos de circunstancias para procesiones, *fallas* o fiestas de calle”.

Arran de la publicació de les *Normes ortogràfiques* de l'IEC (1913), Lo Rat Penat encarregà a Lluís Fullana, que havia escrit un *Estudi sobre filologia valenciana*, premiat als Jocs Florals de 1909, la confecció d'un projecte de normes ortogràfiques valencianes, aprovades per Lo Rat Penat l'any 1914, les quals discrepen en alguns punts de les *Normes ortogràfiques* de l'IEC. Si bé van tenir algun seguiment entre els sectors conservadors de Lo Rat Penat, les joventuts valencianistes i la major part d'escriptors es decantaven progressivament per l'adopció de la normativa fabriana.

Encara que en la literatura popular destinada a un públic ampli predominava l'ortografia castellanitzant, en part per inèrcia i en part perquè els escriptors la veien com una solució més pràctica de cara a un públic generalment analfabet en la llengua pròpia, tanmateix, els valencianistes més compromesos lluitaven per la depuració de tots els gèneres, incloent-hi els populars. Així, *El Cuento del Duménche* (1908–1921), que en principi va seguir l'ortografia castellanitzant, a partir de 1919 esdevé *El Cuento del Dumenge*, i opta per una ortografia basada en les Normes de l'IEC. Igualment, la voluntat de depuració ortogràfica arribà a la literatura fallera. És conegut el cas de la revista *Pensat y fet*, apareguda l'any 1912, i on van col·laborar molts escriptors relacionats amb el valencianisme. La revista es va preocupar per la correcció ortogràfica, tenint en compte el model tradicional i el de l'IEC, encara que, en la pràctica, abans de l'acord ortogràfic de Castelló (1932), amb moltes vacil·lacions i amb diferències segons els autors.

Tanmateix, no és tan conegut que als llibrets de falla també va arribar durant aquests anys, les tres primeres dècades del segle XX, la voluntat d'usar una ortografia més correcta i depurada de castellanismes.

Referint-se a la llengua dels *llibrets*, Ariño (1992: 254–255) afirma que, “salvo muy raras excepciones [...], estaban escritos invariablemente en un valenciano prenormativo, es decir, anárquico”, i afegeix que “cada autor elegía discrecionalmente el tipo de ortografía y sintaxis que había de utilizar, lo que creaba un auténtico caos lingüístico”. Aquest ús, segons assenyala Marín (1996: 139), en ocasions reflectia “les mancances dels mateixos autors, però en altres casos era intencionat i deliberat”, o, com diu Ariño (1992: 255), “la opción por este valenciano «vulgar» es plenamente consciente en los autores de los *llibrets*”. Marín (1996: 139) afirma que els autors de *llibrets* que escrivien també “composicions de caràcter culte i jocflorallesc, en les quals utilitzaven un model lingüístic més acurat”, els *llibrets* feien servir un model “ben diferent”, i per això “alguns d'ells manifesten la seua consciència de no escriure d'una manera correcta des del punt de vista

ortogràfic, i, en conseqüència, demanen disculpes”. En efecte, en alguns casos es troben aquestes peticions d’excuses,¹⁵ però altres autors tractaven d’usar en els *llibrets* una ortografia depurada de castellanismes, com la que feien servir ells mateixos en altres escrits, o com la de les revistes valencianistes o la poesia culta.¹⁶ Ariño (1992: 257) diu que “con el ingreso del padre Fullana en la Real Academia, algunos autores [de *llibrets*] adoptaron las normas establecidas por dicho lingüista”. I, de fet, hem pogut comprovar que en alguns *llibrets* s’indica expressament que segueixen les normes de Fullana,¹⁷ però són més els que es basen en l’ortografia transmesa pels escriptors renaixentistes, o tenen en compte les normes ortogràfiques de l’IEC, encara que, com ocorre en les revistes o en altres gèneres literaris durant aquests anys, amb vacil·lacions a causa de la falta de coneixement suficient i de pràctica, i també amb diferències segons els autors.

S’ha insistit sobretot en la castellanització ortogràfica dels llibrets de falles, i, en efecte, en la majoria de textos durant aquests anys predomina aquesta pràctica,¹⁸ però també és una realitat la voluntat de nombrosos autors d’usar una ortografia més genuïna. Ja en la primera dècada del segle, es poden trobar *llibrets* que fan servir, encara que amb vacil·lacions, les grafies tradicionals: *ss*, *ç*, *c* en les alveolars fricatives, *g*, *j*, *tg*, *tj*, *-ig* per a les palatals, *ny* per a la palatal nasal (Pelayo 1907, Ripalda 1909, Salvador Giner 1909, Caballers 1909), i fins i tot de més modernes, com *l-l*: *il·lustració* (Ci-

15 Per exemple, en els *llibrets* de Burjassot-Jordana (1916) (veg. Marín, 1996: 139) i del Salvador (1917) (veg. Ariño, 1992: 256).

16 Per exemple, autors d’explicacions falleres relacionats amb el valencianisme que participaren en les revistes valencianistes, o en altres activitats culturals, com Eduard Buil (Rodrigo Botet 1924), Josep Maria Bayarri (Mur de les Blanqueries-Pare d’Òrfens 1924, Lluís Morote 1923, Borrull-Túria 1927, Nau-Bonaire 1927, etc.), Josep Maria Esteve Victòria (Trinitaris 1923, Bañ dels Pavesos-Cuines 1924, Borrull-Dr. Monserrat 1927), Enric Duran Tortajada (Jordana 1923, Mestre Aguilar-Maties Perelló 1929), Salvador Verdeguer (Chordana-Burchasot 1916, Congregació 1929), Bernat Ortín (San Vicent 1929), Jaume Ferrer Vercher (Tetuán 1927, Abre 1929), Maximilià Thous Llorens (Torn-Viana 1929), Eduard Mallent (Correjeria 1929, Mestre Aguilar-Maties Perelló 1929), Francesc Caballero (Joaquín Costa-Conde de Altea 1929), o Alfred Sendín Galiana (Mercat Central 1929), feien servir en els *llibrets* un model ortogràfic que pretenia ser acurat, encara que amb les vacil·lacions pròpies de l’època, i amb diferències segons els autors.

17 En San Gil (1927) i en Mariano Benlliure (1928).

18 En alguns *llibrets*, tot i predominar l’ortografia castellanitzant i dialectal influïda per l’apitxat, apareixen algunes grafies genuïnes. Les més repetides són *-g* (darrere *ð*) i *-ig* per a la palatal africada sorda en posició final (Caballers 1908, Cherusalem 1914, Paloma 1919, Embañ 1919, etc.).

rilo Amorós 1908, 1),¹⁹ que reapareixerà en *llibrets* posteriors.²⁰ Altres grafies que es poden trobar en les explicacions falleres de les tres primeres dècades del segle XX són: *x* i *tx* per a la palatal africada sorda, *tʃ* (Jordana 1923, 4, Rodrigo Botet 1924, 10, Espartero 1928, 2, Mestre Aguilar 1929, 3, 4, 5; etc.), *qu* + vocal, *d* i *-g* etimològiques en posició final: *actitud* (Rodrigo Botet 1918, 8), *fang* (Bañ d'els Pavesos 1923, 2), *sang* (Pertusa 1920, 7, Rodrigo Botet 1924, 5), *reg* (Mersé 1928, 3), *llarg* (Mestre Aguilar 1929, 13), *epíleg* (id.), ús de *i* en els diftongs, com *mai* (San Francés 1925, 5), *lleis* (Mersé 1928, 3), *reina* (Bañ d'els Pavesos 1923, 4), *espai* (Gracia i En Sanç 1927, 5), com a *i* consonàntica: *gaia* (Espartero 1928, 9), i més sovint en la conjunció *i* (Socorro 1921, Lluís Morote, 1923, Pau 1925, etc.), ús de *j* en *jo* i *ja* (Pasqual i Genís 1922, Pelayo 1923, Rodrigo Botet 1924, etc.), els grups consonàntics *mpt*: *assumpte* (Pertusa 1920, 2), *redemptores* (Jordana 1923, 5), *temptador* (Mestre Aguilar 1929, 12), *mm*: *immensa* (Jordana 1923, 5), *immortalitat* (id., 4) *mn*: *somniades* (Pertusa 1920, 7), *somni* (Espartero 1928, 2), *nn*: *tennis* (Lluís Morote 1923, 7), *tm*: *setmanes* (Jordana 1923, 5), o l'ús del guionet en la separació dels verbs i els pronoms febles, exs. *burlant-ce*, *girant-ce* (Pasqual i Genís 1922, 8), *fent-me* (Gracia i En Sans 1927, 3), *aclarint-se* (Espartero 1928, 3), *mireu-la* (Grabaor Esteve 1928, 10), *fer-los* (Mestre Aguilar 1929, 2), etc.

Per tant, podem concloure que l'interés pel model lingüístic i ortogràfic arribà a les explicacions falleres d'aquests anys, i no únicament en el propòsit, dut a la pràctica, de diversos autors d'usar un model lingüístic acurat, sinó també en algunes declaracions sobre aquest assumpte que es poden trobar en alguns *llibrets*.

Ja hem vist que hi hagué autors que es disculpaven de la seua ortografia. En alguns casos, es veien impulsats a emprar una ortografia castellanitzada, per voluntat pròpia o per obligació dels fallers, perquè creien que així serien millor comprensos pel públic popular, més acostumat a llegir en castellà.

19 Segons comenta Segarra (1987: 33), al segle XIX, la majoria d'escriptors i gramàtics catalans empraven el dígraf *ll* per a representar la geminada llatina. Podem afegir-hi que també fou emprada per part d'alguns escriptors valencians renaixentistes. Llombart va proposar aquesta grafia, seguint, segons diu, els escriptors catalans (Martí, 2005: 222). Com Llombart, la feien servir també altres escriptors renaixentistes valencians, com Jacint Labaila (*Flors del meu hort*, València, 1882, p. 302), Josep Bodria (*Festes de carrer*, València, 1906, p. 37), Lluís Cebrian Mezquita (id., p. XXI) i Faustí Barberà (*Assemblea valencianista*, València, 1908, p. 17), i es troba en les revistes valencianistes de la primera dècada del segle XX, com *Renaiximent* (5, 1908, p. 2) o *Terra valenciana* (19, 1908, p. 1).

20 Per exemple, *excel·lents* (Poeta Querol 1915, 4), *col·laborá* (id., 5), *il·lustre* (San Gil 1921, 5), *il·lumina* (Jordana 1923, 7), *espal·la* (Bañ dels Pavesos 1924, 4).

Josep Maria Zapater encapçala un parell de *llibrets* seus amb una “advertència” en la qual declara que “ha rebut la nesaria coneixansa de lo que atany a ortografia llemosina, fins al punt de escriure mitjanament la parla valenciana”, però que atenent els precés dels fallers, “que ab sabrá volen que tots compreguen els versets, els ha escrit ab la ortografia moderna, y, per conseguint, castellanisada, que al autor no agrada” (Salvador 1917, Arrancapinos 1917). Igualment, l'autor de l'explicació de la falla de Rodrigo Botet de 1929 adverteix els lectors “qu'este modèst llibret no s'amòlda a les regles gramaticals modèrnes, perque preferixc escriurelo en el valensiá que tots els valensiáns comprenen, encara que siga algo chavacá y ordinari, pero que es sense ducte el que el pòble llich be, y l'entén en molta fasilitat”.

En canvi, uns altres autors, que pretenen usar una ortografia més correcta, s'excusen per les faltes que creuen haver comés per falta de coneixements suficients. Antoni de Cidón, en el llibret de la falla “dels carrers de San Gil i Guerrero” de 1921 s'adreça als membres de Lo Rat Penat demanant-los el premi i excusant-se de les seues mancances en matèria ortogràfica, “confesant que yo entenc de ortografía / el *órt* només” (p. 7). Igualment, l'autor del *llibret* dels carrers de Maldonado i Torn de l'Hospital de 1927 es disculpa de les faltes comeses, per desconeixement: “Com no he quedat satisfet / de les *versaes* que he fet, / tinc roches hasta les galtes. / Y así s'acaba el llibret. / Perdó per les moltes faltes” (p. 10).

Possiblement tenen més interés algunes reflexions sobre el model de llengua. L'autor de l'explicació fallera de la plaça de Pertusa de 1921, en el poema “Al públic” (ps. 7–8), reflexiona sobre aspectes estròfics, mètrics i lingüístics dels *llibrets*, i en aquest darrer sentit, diu que ha escrit *llibrets* “en llemosí / y bilingüe'n castellá / (en catalá també'n fera) / y en clar y net valensiá”. En aquestes paraules, podríem entendre que l'autor pensa en tres models lingüístics diferents. Un model *llemosí*, és a dir, més formal i clàssic, un model més modern, que podríem identificar amb el *valencià que ara es parla* (“clar y net valensiá”),²¹ i possiblement també un model més pròxim a les normes de l'IEC, que aleshores ja feien servir molts escriptors valencianistes.

21 Recordem que Constantí Llobart distingia tres varietats lingüístiques: el *llemosí arcaic*, corresponent al passat, el *llemosí literari*, que havia de formar-se “con el actual renacimiento”, i el *dialecto valenciano*, “especie de *caló*, corruptela de nuestra antigua lengua valenciana, y que hoy ordinariamente usamos”. L'anomenat *llemosí literari* havia de resultar d'una mena de síntesi entre el llenguatge actual i el clàssic, evitant els barbarismes del primer i els arcaïsmes del segon (Martí, 2005: 212). Hem vist també més amunt que Zapater parlava d’“ortografia llemosina”, per referència a l'ortografia valenciana tradicional, que considera la correcta.

Expressar-se amb un llenguatge més correcte podia representar per a molts escriptors d'explicacions falleres un esforç suplementari, per un coneixement encara deficient de la norma i per la manca de pràctica, així com la incertesa de no saber com reaccionaria un públic lector que no estava familiaritzat amb aquest model lingüístic. No obstant això, la unificació i la correcció ortogràfiques podien compensar els esforços. L'autor del *llibret* de la falla “dels carrers de Espartero y adyacens” de 1928, en el poema que obre el *llibret*, “Caballers, ¿falta o bona?”, reflexiona sobre la dificultat que es presenta als autors d'explicacions falleres del seu temps de valdre's d'un model ortogràfic, i lingüístic en general, correcte, normatiu, amb l'esforç que això suposa. A més l'ús d'aquest llenguatge no havia d'afectar les característiques del gènere, i el seu caràcter popular. Afegeix que aquesta dificultat no es presentava antigament, perquè els autors escriuen sense cap preocupació per la cura lingüística. Tot i que suposa un major esforç, s'alegra que aquesta situació haja canviat. Cita les referències de Lo Rat Penat i de l'Acadèmia, segurament l'Acadèmia Valencianista del Centro Escolar y Mercantil,²² i diu conèixer l'obra gramatical de Fullana i de Bernat Ortín.²³ Això sí, en la seua pràctica ortogràfica es nota que es troba molt més pròxim al segon, i a les normes de l'IEC, que no al primer.

El poema diu així:

Escriure un llibret, ans, era / tasca fluixa i falaguera; / no fea el lèxic patir; /
l'improvisació llaugera / sense esmenar ni polir. / Pero ara açó está canviat / per sort,
contra eixa bohemia / i ú se diu esparverat: / Que me mira l'Academia! / Que me llix
Lo Rat Penat! / Jo sé els «Fullanes» majors / i conec prou bé als «Ortíns» / i escric, en
versos millors, / en lloc de *entonces, llavors*, / i en conte de *hasta, fins*. / Pero no volguera
ara / que, per por a una censura, / la morfologia pura / al servell se me pujara / amb
un empatx de *finura*... / Sapies, puix, jutje o lector, / que el pensament de l'autor /
t'ofrena llur galania / amb baumes d'ortografía / pero amb traje llaurador

És a dir, el repte era utilitzar una llengua correcta, depurada de castellanismes, en tots els nivells, però sense que el text perda la popularitat i el to col·loquial característics del gènere, i, per tant, que siga acceptat sense problemes pel públic.

22 Totes dues entitats atorgaven anualment premis al millor *llibret*. Sobre l'Acadèmia Valencianista del CEM vegeu Perales Birlanga (2009: 113–119).

23 Sobre l'obra gramatical de Lluís Fullana, vegeu Climent (2004), i sobre la *Gramàtica valenciana* (1918) de Bernat Ortín, que incorporava les propostes gramaticals de l'IEC, Climent (2006).

Igualment, Josep Maria Bayarri, que va escriure nombroses explicacions falleres, en el *llibret* dels carrers de Borrull i Túria de 1927, advocava pel manteniment del to popular tradicional en les explicacions falleres, el qual no havia de ser incompatible amb un llenguatge acurat i depurat de castellanismes.²⁴ Coincidint amb la consolidació de les falles apologetiques, que retien homenatge a la identitat regional o nacional, a personatges il·lustres, a esdeveniments memorables, etc., en alguns llibrets s'inclouïen composicions de caràcter culte, que solien utilitzar un lèxic rebuscat.²⁵ Bayarri proposa que els *llibrets* no caiguen en un registre massa culte, que, al seu entendre, desnaturalitza les característiques del gènere.

Pel seu interès, reproduïm el “Prólec, prefaci, proemi, preludi... lo que vullguen” d'aquest *llibret*, on Bayarri exposa aquestes idees:

Deixem el Olimpo, baixem del Parnás, / desmontem el líric i clàsic Pegàs / i... vejam les coses a dos pams del nas. / Desempelloguense del lastre magnífic, / violes i englantines, del llorer aurífic / i... sigam un poeta dels humils, pacífic. / I olvidant que al porche tenim, per plaer, / el títol de mestre, ¡ay!, en gai saber, / cantem nostres festes, així, pel carrer. / Déixemse una volta la torre d'ivori, / i de nostres falles el graciós desori / lloem, hui que ens donen un plas perentori. / A Ausies i a Corella deixem en pau hui, / a Mosen Febrer, Villena i Crespí / i... anem cap a Jaume Roig i Baldoví. / Sense «papallones» ni «nina bledana», / la festa de falles, que es tan valenciana, / canten a, com diuen, la «pata la llana». / Sencillament, pero sens érró gramàtic, / en to democràtic, que no es dir selvàtic, / i, ya com Deu mana, en pla democràtic. / Nostres modestos versos, hui que'l goig estalla, / oferimli al poble, que riu i treballa, / que penca i que sua, que ¡planta la falla!

24 En el poema en forma de diàleg “Parlar be no costa res” (p. 8) del mateix *llibret*, Bayarri corregeix alguns castellanismes de la llengua usual: “—Mondonguilla! / Pepe! / ¿Yo? / —Soc «Jusep». / ¿Estás «jamant»? / —«Jamant», no, que estic «menjant». / —M'estás «llamant» Patenció. / —Se diu «cridant», «llamant» no. / —Quin «jambet»... / —«Chique», maleta. / —No «acostumbre» a ser poeta. / —«Acostume», Mondonguilla. / —«Adiós», que et donen «morçilla». / —Es «adeu», «botifarreta»”.

25 L'ús d'un lèxic rebuscat i culte no va acompanyat necessàriament d'una correcció i depuració ortogràfica (Robella 1914, Chordana-Burchasot 1918, Sant Miquel 1919, Garrigues 1921, Àngel Guimerà 1924, etc.).

■ 3 El lèxic

■ 3.1 Mots no registrats en els diccionaris històrics

■ 3.1.1 Mots formats per derivació

En alguns mots veiem que hi ha un canvi de sufix respecte a la forma més habitual; altres, en canvi, representen derivats nous, no registrats en els diccionaris històrics. Alguns segurament són creacions estilístiques dels autors, sense extensió en la llengua general.

Amb el sufix *-ada*, col·lectiu: *cuetada* (“cuetas”) (Murillo 1911, 2), en el DNV *coetada*, derivat de *coet* (mot que coneix la variant *cuet*), indicador de colp: *quilada* (“kilá”) ‘colp pegat amb una peça d’un quilogram’ (Botelles 1921, 9; Mercat 1921, 11), *xavada* (“chavá”) ‘colp pegat amb un xavo’ (Jordana 1923, 4), de dita, feta: *velluterada* (“belluterá”) ‘paraula o dita pròpia d’un velluter’ (Mar 1914, 4); amb el sufix *-aire* indicador d’agent: *volaire* ‘pilot d’aeronau’ (San Francés 1926, 9); amb el sufix intensiu *al-*: *tollal* (Merced 1925, 4), anàleg a *bassal*; amb el sufix *-all*, tenim *grandall*, amb un valor augmentatiu-pejoratiu,²⁶ i *trabalsall* (Torn 1929, 6); amb el sufix *-anda*, que denota acció: *xamanda* (“chamanda”) ‘menjar festiu’ (Poblats Marítims 1929, 9); amb el sufix *-ar*, que forma verbs a partir de substantius: *cosquere-llar* (Merced 1925, 5), *llunar* i *soleiar* ‘aterrar en la lluna i en el sol, respectivament’ (San Francés 1926, 10); amb el sufix *-at*, substantivador de verbs: *caminat* ‘acte de caminar, caminada’ (Marchalenes 1914, 2); amb el sufix *-dor*, designador de professió: *embogador*, *a* (Ànchels 1919, 12);²⁷ amb el sufix *-enc*, adjectivador de substantius, indica relació: *cacauenenc*, *a*, en l’expressió *vida cacauenca* (Mar 1918, 4), referida a les relacions galants;²⁸ amb el sufix *-er*, *a* (o *-ero*), indicador d’ofici o activitat: *cafetiner* ‘propietari o treballador en

26 Usat en el text per oposició a *xiquet*: “Pero arriben tres xiquets, / tres xiquets... o tres *grandalls*” (Jordana 1923, 4).

27 Es documenta ja l’any 1578, en l’auca *Arts i oficis*, València, Miquel Borràs, 1578 (ap. Gayano, 1942, fig. 66).

28 Sobre la relació popular del cacau amb el festeig, veg. Martí (2017). Al que es diu allí, podem afegir que l’explicació d’aquesta relació i de la locució *torrar el cacau* ‘festejar’ deu trobar-se, almenys en part, en el sentit figurat de *cacau*, que pot usar-se com a metàfora formal del membre viril. En efecte, en un poema faller llegim: “De cacau, un sac ben plé / dugué Nelo el cacahuero / quant en atre tren fallero / el any pasat sen vingué. / [...] A unes chiques se arrimá / mentres la falla ensengueren / y unes brunes li prengueren / y anda el cabás se cremá. / Al vorel plorant y blau, / li preguntí: «—¿Qué li pasa?» / «—¡Que per vore una... bagasa / se ma cremat el cacau!»” (Pau 1928, 8).

un cafetí' (Chordana 1916, 14), *cafetinero* (Torn de l'Hospital 1919, 4), *carotera* 'persona que fa carotes' (Sogueros 1913, 8), *colletera* 'persona que fa colls de camises' (Guillem Sorolla 1911, 6),²⁹ *deuter*: "Sabem lo de la Tomasa, / que si ha tingut ó deixat / el *deuter* á micha cama. / [...] y hasta saben les vehínes / la que deu y la que paga" (Pelayo 1922, 3), *deu* ser un derivat de *deute*, amb el sentit de 'deutor', *joguero* 'jugador, que fa jocs de mans': "estos *chogueros* de mans" (Mercat 1904, 5), *lampister* 'lampista' (Arrancapinos 1916, 1), adaptació del gal·licisme *lampista*, amb el sufix *-er*. Amb el sufix *-eria*, indicador de lloc, en aquests casos referit a establiments públics: *abadegeria* ("abaehería") (Collado 1920, 4),³⁰ *aiguaderia* (Vallà 1903, 8), local on servien xocolates, refrescs i begudes, el localitzem ja en textos literaris del segle XIX, ex. "Yo estaba en l'*aiguaderia*, / prenint-me un got de mesclata / y sucant micha pastilla" (Escalante: *Colección completa de las obras dramáticas*, València, 1894, vol. I, p. 59); amb el sufix *-ia*: *homenanquia* 'qualitat d'home, virilitat' (Baix 1927, 8), per *homenia*; amb el sufix adjectivador *-ic*: *rebombòric*, a: "Coqui, aquell pintor de moda / [...] de firma *rebombòrica*" (Abre 1926, 10); amb el sufix *-leg*, indicador de persona que exerceix una professió: *ventríleg* ("ventrílec") (Abre 1920, 1), en comptes de l'etimològic *ventríloc*; amb el sufix *-isme*: *llibertisme* (Jordana 1923, 5), per referència a la llibertat que regna durant les festes falleres; amb el sufix *-iu*, *-iva*: *crídativa* 'crídanera' (Mersé 1927, 3), probablement format a partir del cast. *llamativo*, *va*, *distractiu* 'que proporciona distracció, recreatiu' (Hort de En Sendra 1915, 4); amb el sufix *-tat*: *maltat* (Chordana 1918, 3), en comptes de *maldat*; amb el sufix *-tud*, que forma substantius abstractes a partir d'adjectius: *humiltud* ("humiltut") (Santa Teresa 1921, 5), en comptes de *humilitat*; amb el sufix despectiu *-ús*: *carús* (Avellanes 1920, 4), *grogús* (Rusafa 1905, 7)

Amb els prefixos *en-*, *em-*: *enfallar* 'posar (algú), representar (algú), en una falla' (En Sans 1921, 6), *engloriar* 'glorificar' (Mosén Sorell 1922, 16), *engos-sar-se* ("engosat") 'emperesir-se' (San Chil 1917, 1; Mosén Sorell 1922, 11), *engrillar* 'maquinar, tramar' (Rodrigo Botet 1920, 15), segurament en relació amb *grilla*, *ser grilla (una cosa)* 'ser falsa' (veg. DHVC), *enfumejar* 'cobrir, recobrir de fum' (Salvaor 1926, 3). Amb el prefix *es-*: *espartalitzar* ("espartalísat") 'espantar, esgarrifar' (Alboraya 1918, 8), figura en el DNV. Amb el prefix *re-* amb el sentit de 'fer més': *refortir* (Pas 24, 2).

29 Cf., amb un sentit diferent, *collater* 'persona que tragina coses a coll' (DIEC).

30 No figura en el DIEC ni en EC, però sí en el DNV.

■ 3.1.2 Onomatopeies

El soroll de les flames mentre cremen les falles es representa amb les onomatopeies *clix-claix* (Eixarchs 1919, 12), *clix-clex-clax* (Abre 1926, 12) i *clix-clix* (Mestre Ripoll 1915, 8), onomatopeia del soroll d'una traca: *cataplum* (Abre 1920, 5), *tracrac tracatac tractac* (Eixarchs 1916, 4), *trac-trac*, *tracatrac* (Sevilla 1923, 19), dels coets: *chuuux* (Sevilla 1923, 19), d'un coet d'eixida: *xii-xii* (Collado 1913, 14), el soroll del perol bollint al foc: *clu-clu* (Salvaor 1926, 3),³¹ d'una caiguda: *tolom* (Corona 1925, 11), el so d'una botzina: *mecu* (Pertusa 1926, 4),³² d'una campana: *tinc-tanc* (Lepanto 1924, 6),³³ del timbre del telèfon: *trin* (Pi y Margall 1918, 7), *trrrrrrrrrrr* (Gràcia 1912, 3), del tabalet: *cataplum* (Abre 1920, 5), *trapatam* (Maldonado 1913, 4), de la dolçaina: *tirí* (Abre 1920, 5), *tirü-tirüaa* (Cherusalén 1921, 5), *trinaina* (Maldonado 1913, 4), *trinainaina* (Félix Píscueta 1912, 7), *retrinaina-trinaina* (Cherusalem 1914, 2), la veu dels ànecs: *quat-quat* (“cuat-cuat”) (Cuba 1926, 8), i dels gossos: *huic-huec* (San Francés, 1925, 15).³⁴

■ 3.1.3 Altres mots no registrats en els diccionaris històrics

- *catxotxes* (“cachoches”) ‘melsut; persona de poca empenta; bleda’ (Juan de Mena 1924, 1), no figura en el DIEC ni en EC, però sí en el DNV. Aragonesisme, segons Casanova (2011: 227).
- *foquerir* ‘fastiguejar, fer la guitza’ (Guillem Sorolla 1911, 6), eufemisme per *fofre* (veg. DHVC).
- *garull*: “Tot són intrigues, *garulls*, / la fam mos trau á ballar” (Pintor Sorolla 1901, 7), crítica de la situació política i econòmica d'Espanya. Cal relacionar-lo amb el fem. *garulla* ‘conjunt desordenat de gent; embolic, grup tumultuós’ (DCVB), ‘balumba’ (DECat, IV, 380), per al qual Coromines (DECat) suggereix una “procedència mossàrab-andalusa”,³⁵ però que deu ser més aviat un castellanisme germanesc, llengua on es documenta ja al segle XVII (veg. TV, 440–441; DG, 241–242).
- *gatameus* ‘nen petit, nadó’ (San Francés 1925, 13), substantiu masculí. En el DNV es registra la locució *a (la) gatameu* o *a gatameus* ‘amb els dos genolls

31 En DO *glu-glu* soroll d'un líquid en bombollejar.

32 En DO *mec-mec*.

33 En DO *ding-dang*.

34 En el DCVB *güec* “grinyol gemegós del ca o d'altre animal”.

35 Coromines (DECat) registra també un tort. masc. *garullo*, en el qual creu veure-hi una barreja amb el tipus cast. *barullo*.

i les dos mans en terra’, que evoca la manera de desplaçar-se del nadó, que encara no sap caminar, en relació amb la imatge del gat.

- *marimany* (“marimañ”) (Borrull 1922, 5, 8), adaptació popular del llatí *nisme maremagnum*.
- *porrito* ‘titella’: “hi a un teatret de *porritos*, / que son polítics de dalt, / que ballen, menchen, se mouen / per un fil de vanitat; / eixos son nóstres polítics, / *porritos* de cap badat, / que tenen venut el cór / per un mal plat d’ensiam, / y fan comedies y farses, / y aixina mos van timant” (Maldonado 1918, 11), “—Just! Eixa és la llauradora. / —No la conec. / —¡Clar está! / —Va vestida de *porrito*. / —La moda l’ha disfrasat! [...] / ¿No ho veu? Porta gabardina, / traje curtet i entallat, / i [...] / imita en el pentinat / a les *chules* de Madrit, / i els dumenges va a ballar, / portant la *peina de teja*, / *chotis*, *fox-trots* i *jazz-bans*” (Jordana 1923, 2).

No figura en els diccionaris valencians del segle XIX. En el DNV *porrito* es registra com a sinònim de *titella*, i en el DGLV ‘nino que es meneja en la mà posant esta dins d’ell o per mig de fils’, sinònim de *títaro* i de *perichinela*, i també “se diu de persones sense personalitat i que es deixen manipular fàcilment”.

El valencià *porrito*, en efecte, té el seu origen en el món dels titelles, i més en concret, dels titelles de guant. Segons diu Lloret i Esquerdo (2019: 159–162), un dels tipus característics d’aquests espectacles és l’amant de la muller del protagonista, és a dir, el Pierrot, conegut en els titelles catalans per Pericu i en els castellans per Currito o Currillo. D’ací resultaria el valencià *porrito*. Currito és el personatge que característicament pega, amb un bastó o una porra, al personatge de Cristòfol o Tòfol, el marit enganyat. Per tant, el canvi de *Currito* a *Porrito* deu estar motivat per la porra que aquest personatge feia servir i per les porrades que pegava,³⁶ potser ajudant-hi una possible equivalència acústica entre les consonants oclusives i la coneguda alternança *o / u* del valencià (ex. *julivert / jolivert*, *bullir / bollir*, *jurista / jorista*, etc.). Cal tenir en compte que els colps i bastonades eren la base d’aquest espectacle. De ser el nom d’un dels personatges de les funcions de titelles, en valencià passà a designar, per extensió, el conjunt dels titelles, com en castellà *curritos* ‘titelles’. Així ha ocorregut també en altres casos, com en la dona de Cristòfol, anomenada Tereseta en català, i que és la causa que a Mallorca els titelles es coneguen també com a teresetes.

36 En relació amb la porra i els porritos, cf. “Porra: —¿No les desía?... Otro de la cháquera vieca. Guiri: —Y a tu qui t’ampoma, porrito Cristobal? Qu-en la porra pareixes un porrito” (Hernández Casajuana: *Arrós en res*, València, 1930, p. 6), discussió entre el “guardia Porra” modern i el “Guiri” de l’època antiga.

Documentem *porrito* en altres textos valencians de la primera meitat del segle XX, referit pròpiament a titelles: “Seràpio: —Chica, que tenim funsió de *porritos*...?” (Morante, 1947b: 11), i en sentit figurat, com a terme despectiu, sovint per referència a persones afectades, ridícules o presumptuoses:³⁷ “Els nóvios són dos bufanúvols descuidats. Gabardina, pantalons curts, mànegues curtes, xalina, xamberguets, bengaleta, guants: dos *porritos*” (Maximilià Thous, Faust Hernández: ...*M’he deixat les espartenyets!*, València, 1921, p. 18), “Pastilla: —Gosaines! Ullera: —*Porritos!*” (Hernández Casajuana: *València la guapa*, València, 1929, p. 4), insults a les primeres dones treballadores, criticades pels tradicionalistes; són mecanògrafes i caixeres, i van vestides “en gabanets, sombreroets, bolsos y ulleres” i amb “pantalons”; “Lluïso: —Sóc gran amic de la chustísia. Melàsio: —No tinc el gust de conèixer-la... Chocolate: —Pregunte-li a hon viu, per visitar-la nosatros. Lluïso: —Che, D. Melàpio, també asnalfabeto? La chustísia no és ninguna *porrito*; és la que protechirà a la mehua cuñà de la canallà que vosté li està fent” (Costa Arnal: *Salamon el de la porra*, València, 1931, p. 15), ací sembla fer referència a una dona de moral dubtosa.

El text següent sembla ser un reflex del caràcter de seductor que tenia Currito o Porrito en els titelles: “TELESFORO: —Hasta ta casa te persegui-xen; eres el *porrito del bàrrio*. PACORRO: —Pos no chuen, que yo sóc un home de paraula; yo li dic a u que.l mate a les 10, y a les 9 y micha ya està mort. TELESFORO: —De risa” (Hernández Casajuana: *El portalet de la chunga*, València, 1928, p. 16), dit burlescament a Pacorro, mal torero, però que té un gran èxit entre les dones.

- *quec* ‘bufetada, nyespla’: “Li solte un *quéc* / que li desfás la capsana / y el gorro lil plante als peus” (Cabañal 1917, 15), possiblement d’origen onomatopèic, pel soroll característic del colp.
- *remislat, ada* (“remisla”): “P’agüela *remisla*, / tiesa com un pergami” (Pilar 1925, 3); es documenta ja a mitjan segle XVIII: “Pués de aquelles *remislades*, / [...] encara que el dot no iguale / a la sehua banitat, / tot pensa és poc per a hella” (*Coloqui nou per a riure’s...*, 1753, p. 3);³⁸ probablement variant del castellà *remilgado*, a, però originada en valencià. En castellà només documentem aquesta forma en el valencià Gregori Maïans: “un *remislado* poeta de aquellos tiempos” (CORDE).

37 Un altre terme usat en valencià per designar els titelles, *títaro*, també es podia emprar en sentit figurat per referència a subjectes afectats, ridícules i presumptuosos (cf. DF).

38 Figura en EscLl i MGad, equivalent al cast. *remilgado*.

- *tiraarenes* ‘encarregat de tirar l’arena per a les falles’ (Luis Morote 1928, 3). Mot compost.
- *trailarum* ‘ball’ (Maldonado 1914, 6), de formació onomatopeica.
- *trinxol* (“trínchol”) (Benefisència 1922, 6), com *trinxet* (DCVB; DECat, VIII, 765), en el DNV *trinxo*.

■ 3.2 Variants formals no registrades en els diccionaris històrics

- Canvis en el timbre vocàlic, *a* per *e*: *alefant* (Creu 1923, 10), *sonaguera* (Espartero 1928, 4); *e* per *a*: *contumència* (“contumència”) (Abre 1913, 5; Cadirers 1923, 10), *estuferar* ‘estufarrar’ (Sant Miquel 1925, 10), *petulència* (“petulència”) (Àngel Guimerà 1928, 8), *trenvia* (Creu de Mislata 1928, 2); *i* per *e*: *antidiluvià* (Salvador 1917, 5), *disfigurar* (Lepanto 1922, 4), *disimbolt*, *a* (“disinvolta”) (Carnisers 1926, 2), *pibenegre* (Pilar 1923, 10), *piberroig* (“piverroig”) (Ciscar 1916, 4), *viriat* (Santa Teresa 1921, 2); *e* per *i*: *hepocresia* (Colon 1921, 14), *hepòcrita* (id., 15), *segneficat* (Gràcia 1915, 2), *vegilant* (“vechilant”) (Collado 1913, 8); *u* per *o*: *cusquerelles* (San Francés 1926, 7); *o* per *u*: *monicipi* (“monisipi”) (San Chil 1928, 5), d’on, per assimilació, també *monocipi* (“monosipi”) (Collado 1922, 9); *o* per *a*: *oubert* (Pas 1924, 2), per assimilació, a partir de la forma diftongada *aubert*.
- Simplificació de grups vocàlics, *ió* > *ó*: *rejó* (“rechó”) (San Chil 1928, 6), *iu* > *u*: *trunf* (Lluís Morote 1923, 10), cf. *triunfe* (Gràcia 1924, 8).
- Metàtesi: *albraser* ‘esbarzer’ (Colon 1923, 4), *cuasolitat* ‘casualitat’ (Guillem Sorolla 1912, 1; id. 1913, 1), cf. *casolitat* (Llombart, 1877: 4); *framàcia* (“framasia”) (Pelayo 1923, 5), *prefumar* (Ribera 1924, 5)
- Epèntesi: *argalla* ‘agalla’ (San Bult 1915, 8), *fulleranca* ‘fullaraca’ (Pi y Margall 1928, 6), *inritació* ‘irritació’ (Alboraya 1916, 6), cf. *anritar*: “no m’anrrites” (Francesc Vidal i Roig: *De remendó a curandero*, València, 1904, p. 7); *pertardada* (“pertardaes”) (Àngel Guimerà 1924, 1), repercussió de la bategant.
- Afèresi vocàlica: *nyor* ‘enyor, inyor’ (Ànchels 1919, 5), *ramblar* ‘arramblar’ (Chordana 1920, 5).
- Síncope vocàlica: *albrot* ‘avalot’ (Avellanes 1920, 7), *custió* ‘qüestió’ (Sant Bult 1927, 11).
- Apòcope vocàlica: *complis* ‘còmplice’ (Salvador 1929, 10), *resol* ‘resoli’ (Camí de Barcelona 1929, 3)

- Pròtesi consonàntica: *desprada* (“despraes”) (Mercat 1904, 4), a partir de la variant *esprada* (< *vesprada*),³⁹ en contacte amb la prep. *de*: *d’espra(da)* > *despra(da)*, l’equivalència acústica *b = d* afavoriria el canvi.
- Assimilació entre consonants: *pilulí* (Molí de la Robella 1928, 8), *xaxofó* (Cervantes 1927, 3). Dilació de la consonant nasal: *xantange* (“chantanges”) (Unió Ferroviària 1920, 3).
- Dissimilació entre consonants líquides: *colejar* (“colechar”) ‘col·legial’ (Mosén Sorell 1915, 16). Dissimilació eliminatòria entre consonants líquides: *almosaret* ‘esmorzar, almorzar’ (Abre 1913, 5), *frauar* (“frahuar”) ‘fraul·lar’ (Bonavista 1924, 8), a partir de *fraul·lar*, o de la variant assimilada *fraul·lar* (Liern, 1861*b*: 29)
- Equivalència acústica, entre consonants bilabials: *bruna* (Pau 1927, 10; Pau 1928, 8), variant de *pruna* ‘purna, espurna’; entre *d* i *r*: *merecina* (Sant Pere Pascual 1925, 12)
- Reduplicació: *cocorrococos* (Rodrigo Botet 1925, 4), per *corrococos*.
- Velarització: *agüert*: “en bras *agüert*” (Colon 1924, 1), probablement, *obert* > *aubert* > *auert* > *agüert* (velar antihàtica, potser influïda també per mots com *agüelo*, *agüero*), cf. *aubert* (Fink, 1918: 15; Hernández Casajuana, ¡*Eh, la beta!*, en *El cuento del dumenche*, núm. 160 [1917], p. 8).
- Palatalització: *dejunys* ‘dejuns’ (Mur de les Blanqueries 1924, 11), per assimilació. Despalatalització: *ausar* (o *aiüsar*) (“ausaben”) ‘incitar’ (Eixarchs 1918, 8), variant d’*abuixar*, *aiüixar*. En l’ALPI (núm. 163 “Incitar”) es recull [ausár], amb hiat, a Polinyà, i [awsár], amb difong, a Massalavés.
- Altres: *dum-dum* ‘rumor públic, murmuració de molta gent’ (Pilar 1916, 6), variant de *bum-bum* i *rum-rum*, podria explicar-se per equivalència acústica i dissimilació de sons bilabials a partir de *bum-bum*; *lluctar* ‘lluitar’ (Mur de les Blanqueries 1924, 9), possiblement influïda pel llatí *luctare*; *lluntar* ‘lluitar’ (Guillem Sorolla 1912, 3–4). D’altra banda, *refleixar* ‘reflectir’ (Trinitaris 1923, 11) podria ser una adaptació del cast. *reflejar*, com *refletxar* (“refletchà”) (*Revista de Castellón* 1, 1912, p. 7) i *refletx* (“reflech”) (Cabañal 1917, 16), del cast. *reflejo*.⁴⁰ El masculí *víctim* ‘víctima’ (Maldonado 1921, 8) és analògic.

39 Segons el DCVB, la variant *esprà* (o *asprà*) es produeix quan el mot “va precedit de l’article”, però té lloc en més casos, darrere de la vocal *a* i de la preposició *de*, exs. “de matí y d’esprada” (*Segon rabonament entre el ratpenat de València y el Micalet de la Seu*, València, 1802, p. 4), “l’altra *esprada*” (*Posen-se a rabonar Cento, Tito y Quelo de Payportia*, València, 1813, p. 3), “esta *esprà*” (Martí, 1997: 282), “d’*esprà* y de matí” (*El coloqui dels Borbons*, 1868, p. 4).

40 Sobre l’adaptació del cast. /χ/ en [j] i en [dʒ] ([tʃ]), veg. Veny (2006: 69–73).

La documentació dels *llibrets* permet confirmar l'existència de variants que en els diccionaris històrics apareixen només com a hipotètiques. Així, en el DCVB es considera que la forma del català central i nord-occ. *ceballot* probablement provinga de *cebollet*, forma, però, que no es recull com a lema en el diccionari, i de la qual no s'hi aporta cap informació. Igualment, Coromines (DECat, II, 651) creu que *ceballot*, situat entre els derivats de *cebolla*, resultaria d'una dissimilació *o-ó* > *a-ó*, però no cita ni registra la suposada forma originària amb *o-ó*.⁴¹ La presència de *cebollet* (“sevollòts”) en els *llibrets* (Creu de Mislata 1928, 1), documentat, de fet, ja al segle XVIII (*Baoro el Rochet de Alcàser pasa corrent per Picasent [...] a oir la publicació que dibuen se va a fer del bando de Alcoy*, Tortosa, 5), permet confirmar la realitat d'aquesta forma, que recull també MGad.

■ 3.3 Acepçons no registrades en els diccionaris històrics

- *acomular (una cosa) (a algú)* ‘atribuir-li-la’ (Àngel Guimerà 1924, 3).
- *anyero* (“añeros”) ‘persona que paga la cuota anual d'una falla veïnal’ (Dr. Sanchis Bergón 1927, 13), com *anyer* (Barchino: *La bellesa fallera*, València, 1931, p. 9).
- *buc* ‘cos principal d'una falla’ (San Chil 1922, 14).
- *capgirar (algú)* (“capchirar”) ‘enamorar-lo, seduir-lo’ (Py y Margall 1912, 8), veg. DF.
- *culatge*, en l'expressió *pegar culatge* ‘seure fent una culada’: “s’asenten pegant culache / y berenen sosegaos” (Trinitaris 1925, 2), en el DCVB *donar culatge* ‘donar cops al cul, o fer topetar dues persones pel cul, o agafar entre alguns un home o noi i alçar-lo i baixar-lo fent-li pegar culades’ (Maestr., Val.), en el DNV *fer culatge (a algú)* ‘agafar-lo entre alguns i pegar-li culades en terra’.
- *derrollar* ‘desenrotllar, explicar, explanar’ (Lepanto 1922, 2), en el DCVB *derrollar* ‘caure (un líquid) en gran quantitat’, verb intransitiu, documentat en Carles Ros. Com *rollar*, deu ser un derivat de *roll* ‘raig de líquid’. També el documentem amb altres sentits, explicables per extensió semàntica: ‘escampar, repartir’: “diga la broma / francesa si un pam, ni un dit, / ha guañat de terra nostra, / ni en lo sable, ni en los tirs, / sinó derrollant el or, / estafant y rebutint / per los ulls a quatre indignes” (*En obsequi dels voluntaris bonrats*, [1794], p. 3), i ‘defecar’ (DHVC).

41 En el DIEC, en el DNV i en EC apareix també només *ceballot*.

- *embolica* ‘embrolla’ (Avellanes 1920, 7).
- *embotjat* (“embochat”) ‘embrolla, embolic’ (Pilar 1925, 3), per l’argument de la falla, difícil d’esbrinar, i *engraellat* ‘guirigall, confusió (de paraules, de veus, de sons)’ (Don Juan de Austria 1912, 10), ‘afer embullat, confús’ (Torn de l’Hospital 1919, 6) són metàfores que comparteixen la idea d’acumulació, d’embull, que projecten els dominis font, és a dir, la col·locació de botges per als cucs de seda (*embotjar*), i, en pirotècnia, l’*engraellat* de masclets i morterets. Conceptualitzen una entitat abstracta en termes d’entitats properes a l’experiència física dels parlants.
- *escusada* (“escusá”) ‘latrina’ (Gràcia 1901, 7).
- *llarga*, en concret, *llargues en oli* (Mosén Sorell 1923, 2; Sant Bult 1927, 8), era una pasta, una mena de rosquilleta.⁴² Deu ser el mateix panet que altres fonts anomenen simplement *llarga*: “ROSQUILLERA: —*Llargues! Llargues!* [...] Volen rosquilletes? —No volem res. ROSQUILLERA: —Porte trenetes. [...] No volen dos *llargues?*” (Vicent Carceller, Marià Ferrandis: *Quico y Neleta*, en *El Cuento del Dumenche* 290, 1919, p. 9).
- *llibretero* ‘autor de llibrets de falla’ (S. Pere Pascual 1925, 1).
- *passera* (“paseres”) ‘camí, ruta, per on hom s’adreça a algun lloc’. “¿No vos ha impresionat la vista d’eixe colós monument de la incheniería? Ahí com el veeu, es una de les moltes *paseres* per ahon deu circular el tren directe á Madrid” (Murillo-Palomar 1912, 3), cf. “Me n’ixquí de casa / y en la carretera / busqué la *passera* / que dona al camí / de l’alquerieta / que diuen del Frare” (Vicent Vidal: *El pecat*, València, 1919, p. 14), on sembla designar un lloc de pas secundari, que permet el pas a un camí major; en el DNV només es registra la locució *conéixer* (o *saber*) *les passeres* ‘conéixer els camins, els mitjans o els recursos per a moure’s en un àmbit determinat o per a fer o aconseguir alguna cosa’, però no l’ús de *passera* amb el sentit que ara ens ocupa.
- *rampar* ‘furtar’. “—Desposahir el meu hóme / se me vá emportar de casa / dos parells de cansonsillos, / uns pantalóns de mecánica, / una grósa d’espardeñes, / una chaqueta de pana, / [...] una gorra, el meu corset, / [...] retalls, betes... ¡Santa Paula! / Que si me descuide un poc, / hasta un matalap me *rampa*. / —¡Dacsa!” (Triador 1928, 3–4), per a la falla. En el

42 Garcia i Raffi (2011: 136) cita una carta de Joan Fuster, on aquest recull un “refrany valencià”, format sobre aquesta expressió, en el qual hom juga amb el doble sentit en relació amb el verb *llargar-se* (o *allargar-se*) ‘anar-se’n’: “Hi ha un refrany valencià (di-guem-ne valencià) que diu: «amigos que no hacen (o dan: variant) ná, llargues en oli i a fer la mà», si bé Fuster declara desconéixer el significat de *llargues en oli*.”

DCVB *rampar* ‘enfilat-se, pujar ajudant-se amb les mans o amb les potes davanteres’, documentat en 1931, que considera format amb “l’arrel *ramp-*indicadora de ‘agafador, estrenyedor’”. Coromines (DECat, VII, 84–85) creu que el verb *rampar* ‘reptar, arrossegar-se’ “ha estat tardà i sempre impopular i poc important en la nostra llengua, com en les altres romàniques, en totes manllevat de l’italià”. El nostre *rampar* ‘furtar’ probablement cal relacionar-lo amb els sinònims *rapar*, *arrapar* ‘robar, furtar’. Per a la *m* tinguem en compte *rampí* ‘deixondit, viu d’enteniment’, accepció que el DCVB recull en valencià, i documenta en la *Rondalla de rondalles* de Galiana,⁴³ així com el verb *rampinyar* ‘furtar, robar’, variant de *rapinyar*, on la *m* adventícia s’explicaria en part per “la paronímia amb *rampinar* ‘recollir amb el rasclé’” (DECat, VII, 110), mot derivat de *rampí* ‘rasclé’ (cf. DE, 777), o, com es diu en el DCVB, per “un creuament de *rapinyar* amb el radical de *rampa*, *rampill*, etc.”⁴⁴

- Noms de jocs: *gallet*, joc infantil considerat violent i prohibit per les autoritats: “hiá un choc qu’es diu «gallets» / que els chiquets chuen en rabia / pegantse parells de coses / en lo sentro de la pancha, / y sin embargo als chiquets / la autoritat no els hu pasa, / y no priven el «foot-ball» / qu’aixó es una «galletada»...” (Mosén Sorell 1923, 15), l’autor el compara amb el futbol, que, per la seua semblança, diu que és una *galletada*, i, que, a pesar de tot no està *privat*, com sí que ocorre amb el tradicional *gallet*. *Matades* (“mataes”), *jugar a matades* (Espartero 1920, 1), joc infantil, al qual sembla que es jugava amb els cartons de les capsas de mistos, com a *bufos* (veg. DF): “No sóls falta el tabaco; / també els mistos s’acaben; / els mistos de caixeta, / que a fòrsa de rascaes / perdien la cabòta / y de sera et tacaben. / Els chiquets ya no tenen / «caicos» pa distraures, / y aixina huí s’acaba / el chuar «a mataes»” (Espartero 1920, 5). *Pum* (Garrigues 1920, 3; En Sans 1922, 13; Santa Teresa 1922, 4), s’hi jugava per Pasqua: “chuar al pum”.

43 Cf. “(No sé si agarra mal mos / el que peixque a esta *rampina*)” (Josep Ovara: *Dimats 13!*..., València, 1877, p. 19). El *rampí* designa també un ‘rasclé, rasclé’, i, aplicada a persones, té també els sentits de ‘colèric, de geni irritable’ i ‘lladre que roba petites coses’ (DCVB; DECat, VII, 84). Segons Coromines (DECat), és un derivat de *rampa*.

44 Coromines (DECat, VII, 110) afirma que *rampinyar* i *rampinya* són peculiars “sobretot de la pagesia del català central”. Però també els documentem en textos valencians de la primera meitat del segle XX: “en *rampinyar* les bolchaques” (Francesc Vidal i Roig: *La ovel·la descarrià*, València, 1903, p. 17), “(Les vint perretes que m’an *rampinyat*)” (id., *A Roma per tot*, València, 1911, p. 18), i *rampinya* ‘lladre’: “A vore si va a pensar-se / que yo sóc algun *rampinya* / y vinc de furtar tomates!” (Albert Martín: *¡Baix la figuera!*, València, 1926, p. 10), “En com me veja el tio i me prenga per un *rampinya*, m’afaita” (Josep Forcada Polo: *Els calçoncillos de Roc*, [1937], p. 8).

- Altres sentits figurats de caràcter col·loquial no registrats en el DCVB ni en el DECat: *borró* ‘por’ (Correcheria 1926, 8), cf. *aborronar-se*; *cagarnera* ‘borratxera’ (Llíria 1914, 3), *calçetí* (“calsetí”) (Maldonado 1921, 12), insult, entre dones populars;⁴⁵ *cantimplora* ‘mamella’ (Àngel Guimerà 1924, 4), *carabassí* (“carabasi”) ‘embriac’ (Salvador 1917, 7), *casària* ‘vell’ (Pelayo 1922, 1), *cas-carra* ‘vellesa’ (Pelayo 1923, 5), *coixinera* ‘coix’ (Mosén Sorell 1924, 17), veg. DHVC; *dansa* ‘diners’ (Rodrigo Botet 1925, 3), *deu* ‘mesura d’aiguardent’: “desengrasem la gola / en uns cuants *deus* de aiguardent” (Colon 1921, 11), per metonímia designaria la quantitat d’aiguardent, i potser també de vi, que es podia comprar amb una moneda de deu cèntims, com el cast. *quince* era el ‘vaso de vino o cerveza que venden en las tabernas por quinze céntimos’, veg. també el val. *dos, doset* (DHVC); *fumaguera* ‘borratxera’ (Chordana 1922, 13), *gafarró* ‘borratxera’ (Trinitaris 1922, 3), *galla* ‘fam’ (Merced 1925, 2), cf. *galleta* ‘fam’ (DHVC), *líquid, a* (“líquit”) ‘inquiet, negutós’ (Pi y Margall 1912, 8), *llandero* ‘parlador, xerraire’ (Colon 1921, 10), *llimar* ‘tirar-se ventositats’ (Collado 1912, 8; Mestre Ripoll 1914, 6), *moc* ‘borratxera’ (Collado 1921, 7), *nuvolat, ada* ‘borratxo’ (Mosén Sorell 1922, 9), *olí* ‘diners’ (Pelayo 1917, 8), *ormeig* (“hormechet”) ‘xala, menjar festós’ (Salvaor 1926, 12), *palejar (algú)* ‘apallissar-lo’ (Socorro 1921, 8), *parrac* ‘llaurador, pagés’ (Collado 1920, 7; Lloncha 1923, 8), *pastera* ‘cul’ (Àngel Guimerà 1924, 3), *puident* ‘tràgic, penós, dramàtic’ (Unión Ferroviaria 1922, 7), *puntal* ‘persona que observa immòbil’ (Guillem Sorolla 1911, 1), metàfora, projecten la imatge de verticalitat i immobilitat del domini font (el puntal) al domini meta, implica una cosificació de la persona per la identificació amb un objecte,⁴⁶ *tombar-se* ‘menjar-se’ (Maldonado 1918, 4).

■ 3.4 Neologismes

Les falles es fan ressò dels processos de modernització que experimentava la societat valenciana en les primeres dècades del segle XX, en el camp dels progressos tecnològics, en la urbanització, en els costums i en les noves formes d’entreteniment i diversió. Com altres gèneres literaris costumistes (col·loquis, teatre), les explicacions falleres generalment es mostren críti-

45 Cf. *vés i que te remenden els calçetins!* fórmula expressiva per enviar algú a mal viatge (Joaquim Llàcer, Jaume Rosa: *El sant dels milacres*, València, 1919, p. 6). Com dur les calces al garró, trencades o brutes, els calçetins bruts, vells o caiguts denoten una persona desendrecada, desastrada, cf. *cara de calçetí vell* (veg. DF, s. v. *garró*).

46 Per a un altre exemple d’aquest ús metafòric, veg. DF, .s. v. *traure favetes*, cf. *tieso (i ferm) com un puntal* (DF).

ques amb la modernitat, vista com a destructora de la tradició autòctona, sobretot en l'aspecte cultural i de costums. Els *llibrets* reflecteixen a través del vocabulari, amb la incorporació de neologismes, els canvis tècnics i culturals de la societat. No tots aquests mots, neologismes a l'època, han arribat fins a la llengua actual, sinó que, situats en un temps molt concret, alguns acabaren envellint-se amb els canvis en les modes, en els costums i en la tecnologia. En alguns casos trobem solucions formals diferents a les que han acabat triomfant en la llengua, o a les recollides en els diccionaris històrics,⁴⁷ així com la variació formal que sol afectar els mots que no estan encara plenament integrats en la llengua, sobretot popularment. De vegades, els autors dels *llibrets* aprofiten la novetat dels neologismes per fer-ne modificacions lliures, de caràcter creatiu i lúdic.

En l'àmbit tecnològic, en l'aviació: *aeroplano* (Pilar 1916, 3), amb les variants formals *aereoplano* (Murillo 1908, 1; Àngel Guimerà 1928, 7), *areoplano* (Santa Teresa 1922, 6);⁴⁸ *aereódromo* (Mariano Benlliure 1928, 6). En el camp del transport terrestre, els nous vehicles de motor eren els *autos* (Abre 1926, 3)⁴⁹ o *automòbils*,⁵⁰ diferenciats dels *cotxes*, que designaven els vehicles tradicionals de tracció animal, cf. “Un bateig dels temps de Plauto. / Ara ningú gasta *coche*, / pues tot lo món gasta *auto*” (*Pensat y Fet* 24, 1930, p. 22). Tipus especials de vehicles eren l'*autobomba*,⁵¹ usat per a la neteja urbana (Bañ dels Pavesos 1923, Jordana 1923, 6), o per part dels bombers (Collado 1922, 13–14), l'*autobús*, transformat jocosament en aquest text en

47 Per exemple, *classiquisme* (“clasiquisme”) (Paloma 1919, 3; Jordana 1923, 5), amb velar sorda com a consonant final del lexema, en comptes de la forma recollida en els diccionaris *classicisme*. Representa una variant original, segurament a partir de l'adj. *clàssic*, diferent a la solució que s'ha imposat en català, i a la de la resta de llengües, cf. angl. *classicism*, fr. *classicisme*, it. *classicismo*, cast. *clasicismo*.

48 En un *llibret* de 1931, ja fora del període ací estudiat, apareix *areoplà* (Lepanto 1931, 7), amb la terminació adaptada a les pautes formals del català.

49 Aquest text mostra com anava triomfant la forma abreviada: “autos, qu'abans auto-mòvils / la gent els solia dir, / i pa fer-los més baratos, / el mòvil... no'ls posen hui” (*Almanaque de Las Provincias para 1920*, p. 107).

50 També documentem les variants vulgars *entromòbil* (Josep Merelo: *¡Visantet el latós!*, València, 1910, p. 18), *entromòbil* (Josep Barberà Ceprià: *Obra inèdita*, Castelló, 2009, ps. 183, 199), *otomòbil* (Alfred Sendín Galiana: *¡Front a front!*, València, 1930: 4), *potromòbil* (Paco Barchino: *Del Micalet al Tibidabo*, València, 1930, p. 11), *tromòbil* (García Alcamí: *El voler y l'ambició*, València, 1919, p. 15), *estromòbil*, *otromòbil* (DF, s. v. *cotxe*) i la variant jocosa *matamòbil* (Maximilià Thous, Faust Hernández: *A la vora del riu, mare...*, en *El Cuento del Dumenche* 306, 1917, p. 12), perquè “pasa com una sentella, matant als gosos, espantant a les aques”.

51 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat.

auto-obús, i posat en relació amb el parònim *abús*: “Casi casi se pot dir que’s un abús / al extrém qu’en València ham aplegat; / raro es día que no volca un *auto-obús*” (Collado 1926, 20), el *taxis* (Santa Teresa 1926) i el *sidecar* (Lloncha 1923, 9) o *sidecart* (Correcheria 1926, 4). Altres avanços tecnològics reflectits en el vocabulari de les explicacions falleres són la *fototípia* (Cirilo Amorós 1908, 5), la *telefonía* (Gandia 1920, 4), la *radiotelefonía* (San Visent 1925, 6; Cuba 1926, 11), l’anomenada *locotelefonía* (San Bult 1926, 3), en relació amb el parònim *loco*: “Ya pasà algo la mania / que a mich món va tornar loco: / la *locotelefonía*” (*Pensat y Fet* 20, 1926, p. 19).

En el camp de les noves formes de diversió, en l’àmbit del cinema, tenim *doublé*, en el despectiu “actorets de *doublé*” (Murillo 1911, 5), el verb *filmar* (Ànchel 1927, 4) i l’adjectiu *atxarlotat*: “bigotet *acharlotat*” (Arrancapinos 1916, 5), format sobre l’al·lusió del popular actor Charles Chaplin.⁵² En la música ens trobem amb balls del moment com el *black-bottom* (“blak-bottoms”) (Cervantes 1927, 5), el *fox* (Collado 1926, 16), *foxtro* (*Encarnasió* 1922, 5), *foxtrot* (Alt 1919, 13) o *fox-troot* (Maldonado 1923, 4), el *jaz-ban*, plural *jaz-bans* (Martí, 2015: 92–93), el *xarlestó* (“charlestó”) (Pelayo 1928, 7), adaptació fonètica de *xarleston* (“charleston”), forma que també es documenta en altres textos de la mateixa època (Vicent Alfonso: *A pas de chagant*, València, 1926, p. 10; Alfred Sendín, Josep Gómez: *Rusafa. Bolseria. Mataero*, València, 1928, p. 19). Locals de diversió de l’època eren el *bar* (Salvador 1917, 4), el *kursal* (Pertusa 1916, 6; Correcheria 1922, 8; Llibrets 1924, 7) o *kursaal* (Ciscar 1916, 6),⁵³ on es representaven espectacles musicals i de balls lleugers i picants, que en algun text coetani apareix com a sinònim de *cabaret* (Alcaraz, 1926b: 11),⁵⁴ el *music-ball* (Alt 1918, 6; Collado 1920, 10; Jordana 1923, 4),⁵⁵ el *saló de varietés* (Murillo 1906, 7) o *els varietés*

52 Per a més neologismes relacionats amb el cinema, veg. Martí (2015: 91–92).

53 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat, com tampoc en el DCECH; germanisme, que ens degué arribar a través del francès, on es documenta ja al segle XIX (TLFi). Cf. el derivat *kursalera* ‘dona que treballa o actua en un kursal’ (Chordana 1919, 4).

54 En *El Mole* (1837) es documenta *cabaret* en sentit figurat, *ser (un lloc) un cabaret*, per referència a un lloc on regna la confusió (veg. DJBB).

55 Els neologismes, amb la seua novetat i poca integració en el sistema de la llengua receptora, sobretot en el llenguatge popular, són un camp propici per als jocs de mots humorístics per homonimització, cf. “Palegre «cachavera», / reina del music i el all” (Mer-cat Central 1929, 9).

(Cherusalem 1917, 4),⁵⁶ el *souper-tango* (Santa Teresa 1921, 1),⁵⁷ el *the-dansant*, i el *fox-thea* (Lloncha 1923, 10).

Començaren a popularitzar-se nous esports, d'origen anglosaxó, com el *futbol* i la *boxa* (veg. Martí, 2015: 93–95), amb el seu lèxic característic; en el primer cas: *xut* (“chut”), *penalty*, *corne*, *faus* (Gràcia 1923, 12), *gol* (Seu 1925, 6), *goal* (Almudí 1923, 7),⁵⁸ i en la boxa: *crochet* (Lloncha 1923, 10), *swing*, “qu’és un manró” (Balmes 1929, 1), el verb *conuactar*: “bones cames y bons puñs, / per a el chut o *conuactar*” (Garsilaso 1923, 3), format sobre l’anglès *knock-out*,⁵⁹ adaptat en algun text en *conaud*, o *grogui*, que “pa tornar a un atre boñ / [...]”⁶⁰ es diu, pero yo crec / que *merdi* li va millor” (Balmes 1929, 2). Altres esports que es posaren de moda per aquells anys són l’hoquei (“hockey”) (Canalejas 1925, 18)⁶¹ i el *tennis* (Lluís Morote 1923, 10). I el terme *matx* (“mach”, “match”), que designa una competició esportiva en

56 També es documenta en femení: *les varietés* (Bolós: *¿És pecat anar al cine?*, 1924, en CTILC), cf. “—Sóc agente de *varietés*. —Això qu’és? —Contrate tanguistes y cupleteres” (Paco Barchino: *¡Tot a perral!*, València, 1931, p. 11).

57 En el mateix text s’explica: “*Souper-tango* vól dir *chala* / que pera postres te un ball...”.

58 En un escrit crític anomenat *Etimologia futbolera* es citen diferents anglicismes del món del futbol, acompanyats de la seua traducció valenciana. L’autor del text es queixa de l’allau d’anglicismes que en certs àmbits lèxics començava a envair la nostra llengua. Conclou ironitzant sobre una etimologia popular de *foot ball*: “Etimologia futbolera. / Al saque diuen *kick-off*; / *dribling*, al regatejar; / als que chuen al mig, *halves*, / y els defenses son els *backs*; / *goal-keeper*, el guarda-meta, / y als delanteros, *forwards*. / Cuan u está fora de choc / es que ha incurrit en *orsay*, / y si el baló les mans toca, / això diuen que’s fer *hands*. / Una càrr[e]lga o espenta / ho anomenen *gems* o *faut*; / un *penalty* es un castic, / y al tanto diuen *goal*. / ¡Recontra-judes, quin lío! / ¿No sería molt mes clar / traduir eixos vocables / per a que tots ho entengam? / Mes cal dir qu’és choc anglés / y tinc que fer observar / que per a posarli nom / s’han valgut del valensia. / Analiseu les paraules / y voreu si és sert: «Foot-ball»” (Canalejas 1925, 18–19). Una queixa semblant es pot observar en aquest text faller de Josep Maria Bayarri, per referència al vocabulari de diferents esports d’origen anglés: “Pero asó del futbol d’ara, / boxeo, tennis, que diu / u et fan dir paraules rares / que son tan males de dir / com: rount, match, schut i corner, / faus, penalty, redi, plis, / òbsey, golqui, goal i melé. / Ché, redell, i mil i mil / que fan del modern parlar / un horror de veus i crits” (Lluís Morote 1923, 7). A propòsit d’això, Bayarri recorda la *Brama dels llauradors* de Jaume Gassull i comenta que el seu autor reprovaria els valencians actuals per l’ús de tants anglicismes: “Ay! Mosén Jaume Gasull, / vos que féreu desidit / *La bràma dels llauradors*, / defenent les veus i estils / dels valencians d’aquell temps, / cóm mos pegaríeu hui...”

59 En fr. *knock-out* es documenta des de finals del segle XIX, i el verb *knockout* des de 1907 (DHLF, TLFi).

60 *Tornar (algú) bony*, és a dir, deixar-lo fora de combat. Sobre aquest sentit figurat de *bony*, no registrat en els diccionaris històrics ni normatius, veg. DF.

61 En el DECat (IV, 809) es vehicula com a *hòquei*.

general (Morote 1923, 7; Canalejas 1925, 14, 18), el veiem aplicat a diversos esports (el futbol, la boxa, l'hoquei, el tennis).

Altres neologismes per manlleu que es documenten en els llibrets fallers de les primeres dècades del segle XX són: *boc* (“bock”) (Salvador 1917, 5), *boicot* (“boycots”) (Cuenca 1920, 7), *bolxevic* (“bolcheviks”) (Lluís Morote 1923, 6), amb les variants *bolxeviqui* (“bolcheviqui”) (Baix 1924, 4), *bolxeviquis*: “un bolcheviquis” (Embañ 1919, 1), *bolxiviqui* (“bolchiviqui”) (Baix 1924, 4) i *bolxiviquiste* (“bolchiviquiste”) (Paloma 1918, 7),⁶² *bouquet* (Lepanto 1927, 14), del xampany,⁶³ *cartoné*: “un llibre [...] en cartoné” (Nau 1926, 1),⁶⁴ *cocot* (Pellisers 1914, 11) i *cokot* (Colon 1921, 21), adaptació gràfica del fr. *cocotte*, d’acord amb la pronunciació francesa del mot, on la *-e* final és muda,⁶⁵ *colcrem* (San Gil 1921, 5),⁶⁶ *hall* (Tros Alt 1928, 4),⁶⁷ *entreviu* (“una entre-viu”) (Port 1929, 3), variant no registrada d’*interviú*, *facionable* ‘de moda, a la moda’ (Maldonado 1927, 8), *foa-gras* (Pas 1924, 1),⁶⁸ *grullé* (Abre 1926, 15) tipus de formatge,⁶⁹ *grupier* (Pelayo 1923, 10),⁷⁰ *jersei* (“jersey”) (Almudí 1923, 6), *pòrland* (“pòrland”) (Maldonado 1928, 7), *raïd* (Molí de la Rovella 1916, 12) ‘incursió aèria sobre territori enemic’, *rue*: “la *rue* de la

62 Cf. el fem. *bolxevica* (“bolchevica”) (Felip Melià: *Pobrets però honraets*, València, 1928, p. 35) i els derivats *bolxevicació* (“bolchevicació”) (Costa Arnal: *¡Te pagaré hasta después de mort!*, València, 1933, p. 7) i *bolxeviste* (*Pensat y Fet* 26, 1932, p. 17).

63 No registrat en el DCVB ni en el DECat; en el CTILC es documenta des de 1905, en Torras i Bages.

64 No registrat en el DCVB ni en el DECat; no documentat per Barri (1999: 292); en el CTILC des de 1929.

65 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat; en Barri *cocotte* 1910, 1914, i abans en Narcís Oller (1891) (CTILC).

66 En un altre text de principis del segle XX hom compara una persona temorena i sense vigor amb el *colcrem*: “MARIA: —Y resulta / que ha segut tot un alarma. / MARTA: —Si aquell home és un miquetes... / MARIA: —Sembla de *colcrem*” (Antoni de Cidon: *Les beates*, València, 1909, p. 7). Hom projecta el fred, que representa en aquest cas el *colcrem*, sobre la persona mancada de força d’esperit, temerosa; associació del fred amb la falta de vigor, amb el caràcter fred i pusil·lànim, per una projecció metafòrica de l’àmbit físic (pèrdua de calor) a l’emocional o anímic. Mot no registrat en els diccionaris històrics. En la forma no adaptada *cold-cream* es documenta ja a finals del segle XIX (Maura: *Aygo-forts*, 1892, en CTILC).

67 No registrat en els diccionaris històrics.

68 Del fr. *foie gras*, “que solem pronunciar *fuagrás* o bé *fuagrà*” (DECat, IV, 71).

69 Del fr. *gruyère*. No registrat en els diccionaris històrics catalans.

70 Mot no registrat en el DCVB ni en el DECat. Del fr. *croupier*, les variants amb *g*, *grupier* (Manuel Haro: *Pau y llibertat*, València, 1921, p. 10; Josep Peris Celda: *Una acbuda*, València, 1925, p. 12), *groupier* (Juli Vallmitjana 1910, en CTILC), podrien explicar-se per equivalència acústica i per una possible homonimització amb *grup*.

Pas” (Pas 1924, 4) de València,⁷¹ *smocking* (Torn 1929, 2), *soviet* (Gràcia 1923, 21), *chartrés* (“chartrés”) (Mestre Ripoll 1914, 8; Rodrigo Botet 1915, 13), registrat també com a *chartreuse* (Espartero 1920, 7), nom d’un licor d’origen francès.⁷²

Entre aquests manlleus predominen els que tenen el francès com a ètim últim, però també són significatius els que tenen un origen últim anglès.⁷³ Tenint en compte el prestigi que als segles XVIII i XIX tenien la llengua i la cultura franceses i la influència que exercí el país veí a la resta d’Europa, es considera que el francès jugà un paper molt important com a intermediari en la transmissió d’anglicismes a la Península Ibèrica (veg. Pratt, 1980: 43–56; Bruguera, 1985: 91–92). En el cas del català, cal comptar, a més a més, amb la possibilitat d’una mediació del castellà en la transmissió dels manlleus anglesos i francesos (veg. Colón, 1976: 175; Veny, 1991: 35). En tot cas, cada forma requerirà una explicació particular, que prenga en consideració la història de les paraules i la data de documentació relativa en cada llengua. Generalment es creu que l’influx directe de l’anglès sobre el català, i també sobre el castellà de la Península, “es produeix sobretot després de la segona guerra mundial”, particularment de l’anglès dels Estats Units (Bruguera, 1985: 91).⁷⁴ Siga com siga, en els textos popularistes valencians observem que des de les primeres dècades del segle XX s’incrementa notablement el nombre de manlleus que tenen l’anglès com a ètim últim, com ho hem pogut comprovar en els llibrets de falla, en diferents camps semàntics, però sobretot en alguns com l’esport o la música. També observem que, en efecte, en francès solen documentar-se alguns anys abans que en català, però en alguns d’aquests manlleus les primeres dates de documentació en català són molt similars a les que s’addueixen en altres llengües romàniques, incloent-hi el francès. És el cas de *black-bottom* (cat. 1927, fr. 1927 FEW 18, 24, cast. 1928 CORDE), *foxtrot* (cat. 1919, fr. 1919 DHLF, TLFi, it. 1919 NDM, DELI), cat. *bolxevic* 1917 (DECat, II, 77), fr. *bolchevique* 1917 (DHLF, 436), it. *bolscevicki* 1917 (DELI).

Es podrien incloure ací també els anomenats *renaixentismes*, és a dir, neologismes creats durant la Renaixença, “per omplir un buit lèxic o,

71 L’ús del gal·licisme *rue* per l’habitual *carrer* en aquest mot probablement està motivat per l’anàleg parisenc *rue de la Paix*, tenint en compte que, com es diu en la mateixa explicació fallera, aquest carrer valencià és un carrer burgès. En el CTILC *rue* apareix només amb carrers francesos.

72 Mot no registrat en els diccionaris històrics catalans.

73 En alguns casos cal remetre a altres llengües, com l’alemany, o el rus.

74 En uns termes similars s’expressa Pratt (1980: 51, 56).

sobretot, per evitar una paraula usual que, amb fonament o sense, es considerava castellanisme” (Ginebra, 2006: 117–118). Aquests mots són de caràcter literari i, com diu Ginebra (2006), van continuar “durant tot el període en què els escriptors catalans van tenir consciència de contribuir a un procés de redreçament de la llengua”, que ell situa fins a les primeres dècades del segle XX. Més abundants en els textos cultes, la presència d’aquests mots⁷⁵ en els llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX demostra que almenys entre alguns dels seus autors hi havia una consciència estilística de selecció lèxica continuadora del model renaixentista. Exs.: *ambarina* (Chordana 1918, 10), *bategar* (Rodrigo Botet 1924, 7), *celatge* (“selache”) (Maldonado 1921, 1), *corprendre* (Chordana 1916, 3), *enaltir* (Colon 1921, 13), *ensomni* (Santa Teresa 1924, 11), *flairor* (Maties Perelló 1929, 14), *flairós* (“flayroses”) (Pertusa 1920, 6), *hàlit* (Bañ dels Pavesos 1924, 3), *idílic* (Socorro 1921, 5), *jovenia* (“chovenía”) (Merced 1925, 3), *llorejat* (“llorechat”) (Colon 1921, 3), *ombrívol* (Pertusa 1920, 6), *sonrisent* (Trinitaris 1923, 6), *trobair* (“trovaire”) (Embañ 1919, 2; San Gil 1921, 8; S. Pere Pascual 1925, 1), *turó* (San Francés 1925, 4),⁷⁶ *vat* (Porchets 1917, 4),⁷⁷ *zèfir* (“séfir”) (Socorro 1921, 5).

■ 3.5 Mots literaris

Juntament amb la presència de veus, variants i accepcions no registrades en els diccionaris històrics i etimològics, així com de mots col·loquials i de dialectalismes,⁷⁸ en els llibrets de falla de les primeres dècades del segle XX es troben també mots de caràcter literari,⁷⁹ que no semblen propis de la llengua col·loquial del moment, almenys en la varietat valenciana.⁸⁰ Alguns són mots tradicionals, arcaïtzants o poc corrents en el valencià de l’època; altres tenen un caràcter literari o culte, però sense la connotació d’arcaït-

75 Alguns d’aquests mots, de fet, podrien estar inspirats en models castellans.

76 Com diu Coromines (DECat, VIII, 935), *turó* no apareix en la literatura catalana fins a la Renaixença.

77 El DCVB el documenta en Teodor Llorente; es troba també en altres escriptors renaixentistes (CIVAL, CTILC). Coromines (DECat, IX, 59), en canvi, el veia com un nom no usat en català, i considerava inviable la forma *vat* (llatí VATES). En canvi, en castellà *vate* es documenta ja al segle XV (veg. CORDE).

78 Evidentment, no hi falten tampoc els castellanismes habituals en el valencià de l’època, alguns també de caràcter llibresc.

79 Per al concepte de mots literaris o cultismes estilístics, veg. Ginebra (2006: 116–117).

80 Podrien procedir de textos antics, dels autors de la Renaixença o dels escriptors valencianistes de les primeres dècades del segle XX, o d’altres varietats dialectals.

zants. L'ús d'aquests mots representa una tria estilística per part dels autors dels *llibrets*, i, com els renaixentistes, assenyalen una voluntat de construir un lèxic amb una certa elaboració, continuador del model literari renaixentista. Vegem-ne algunes mostres: *alegoria* (Contrast 1914, 4), *altiu* (San Francés 1925, 5), *anèmia* (Alt 1918, 9), *anguniós* (San Francés 1925, 14), *aromar* (Bañ dels Pavessos 1924, 3), *aurífic* (Borrull-Turia 1927, 1), *consità* (Chordana 1919, 7), *considerar* (Renglons 1917, 2), *contracte* (Renglons 1917, 4), *cooperar* (Renglons 1917, 3), *desrocar* (Salvador 1917, 3), variant de *derrocar* considerada antiga (DCVB; DECat, VII, 362), *efluvi* (Merced 1925, 3), *emanar* (Paloma 1919, 3), *emblema* (Garrigues 1921, 9), *enardir* (Sogueros 1919, 2), *endreça* (Gràcia 1914, 2), *execrar* (Chordana 1919, 2), *exsels* (Socorro 1921, 4), *fontana* (Socorro 1921, 5), *foscuro* (Gràcia 1914, 3), *fulgent* (Socorro 1921, 5), *fulgor* (Lliria 1914, 7),⁸¹ *gala* (Ciscar 1921, 4), *hemicycle* (“hemisicle”) (Pertusa 1918, 4), *bichiènica* (Maldonado 1918, 1), *il·lustració* (Ciscar 1921, 11), *inclement* (Eixarchs 1919, 12), *ínclit* (Socorro 1921, 5), *inenarrable* (Chordana 1919, 6), *intacte* (Chordana 1919, 6), *irisació* (Trinitaris 1923, 10), *joia* ‘alegria’ (Nau 1927, 8), *jorn* (Jordana 1916, 6; San Gil 1921, 16; Mur de les Blanqueries 1924, 7), *llor* (Pertusa 1920, 6), *majestuós* (“machestuosa”) (Molvedre 1921, 3), *melengia* (“melenchia”) (Maldonado 1925, 6), *melodia* (Bonavista 1924, 9), *moralitzar* (“moralisar”) (Porchets 1917, 2), *objecte* (“obchecte”) (Chordana 1918, 4), *prest* (Salvador 1917, 6), *primor* (San Gil 1921, 4), *proporsionar* (Pertusa 1918, 4), *sacre* (Pertusa 1920, 7), *sacrosant* (Molí de la Robella 1914, 5), *sideral* (Abre 1914, 3), *tènue* (Molvedre 1921, 4), *transeünt* (Alt 1919, 8).

Alguns d'aquests mots, o variants, es poden trobar en altres dialectes a l'època, però en valencià resulten poc usuals en la llengua col·loquial, on tenen un caràcter literari, i, per tant, en la seua major part deuen procedir de la coneixença dels escriptors del Principat: *aixerit* (Borrull 1928, 8), *amoinar* (Gràcia 1927, 2), *aubada* (“aubá”) (Caballers 1909, 3), *ausell* (Molvedre 1921, 3), *avui* (i “avuy”) (Poeta Querol 1915, 7; Pertusa 1920, 7;⁸² San Gil 1927, 6), *badar* ‘distraure’s, deixar escapar una avinentesa’ (San Gil 1921, 10), *capficar* (Chordana 1916, 7), *conquerir* (Socorro 1921, 4), *darrer* (Alt 1919, 9; Espartero 1920, 8), *daurat* (Santa Teresa 1924, 11), *esmentar* (Pertusa 1920, 3), *esvalotar* (Grabaor Esteve 1928, 11), *gaudidor* (San Gil 1927, 8), *guspira* (Grabaor Esteve 1928, 3), *mena* ‘classe’ (Cirili Amorós 1919, 5), *mirall* (Pertusa 1920, 4), *mot* (Bañ dels Pavessos 1924, 6), *pertocar* (Gràcia 1927, 3),

81 A banda d'un exemple del segle XV de Felip de Malla, no hi ha més notícia d'aquest mot “fins als poetes renaixentistes” (DECat, IV, 223).

82 Juntament amb *hui* (“hui”), que apareix en el mateix poema en el vers següent.

relliscar (Espartero 1928, 6), *reial* (“reyal”) (Rodrigo Botet 1918, 7), *restar* ‘subsistir en el mateix estat d’abans’ (Pertusa 1920, 4), *rònegament* (Ciscar 1921, 4), *seny* (“ceny”) (Bañ dels Pavesos 1924, 6),⁸³ *tasca* (Bañ dels Pavesos 1924, 7), *tresor* (San Francés 1925, 5), *voltant* (Socorro 1921, 4).

Algunes formes genuïnes tradicionals, que pateixen en valencià la competència, de vegades ja antiga, de castellanismes, deuen estar afavorides en els nostres textos per la tradició literària renaixentista i pels moviments valencianistes del segle XX:⁸⁴ *adéu* (Borrull-Turia 1927, 8), *advocat* (Poeta Querol 1915, 4), *ase* (Borrull-Turia 1927, 10),⁸⁵ *avi* (Pertusa 1920, 6; San Gil 1927, 6), *banya* (Chordana 1914, 5; Alt 1918, 8), *bec* (San Francés 1925, 15), *bressol* (San Gil 1921, 13), *enverinar* (Jordana 1923, 5), *espurna* (San Visent 1920, 5), *espurnejant* (San Francés 1925, 4), *fíns* (Alt 1918, 8), *foll* (San Gil 1921, 3; San Francés 1925, 3), *llavors* (Moro Ceit 1908, 6),⁸⁶ *lloc* (Espartero 1920, 2), *lluitar* (i “lluytar”) (Caballers 1909, 8; San Francés 1925, 6), *menys* (Cirilo Amorós 1919, 6) i *almenys* (Alt 1919, 4), *oblidar* (Rodrigo Botet 1918, 9; San Francés 1925, 18),⁸⁷ *pertànyer* (“pertáñen”) (Hernán Cortés 1906, 7), *prec* (Salvador 1917, 1), *pròleg* (i “pròlec”) (Pertusa 1918, 2; Alt 1919, 4), *puix* (Alt 1919, 4; Cirilo Amorós 1919, 12), *racó* (Pertusa 1920, 3), *raig* (“rach”) (Bonavista 1924, 8), *rebre* (Salvador 1917, 1), *rialla* (Garrigues 1921, 9), *segell* (Santa Teresa 1927, 15), *soroll* (Vallà de San Fransés 1903, 6; Alboraya 1916, 9; Eixarchs 1916, 1), *sorollós* (Chordana 1918, 12), *veri* (Santa Teresa 1928, 13).

83 Cf. “Vell caduch, que pert lo seny” (Lavilla, 1989: 76), en Joan Antoni Maians. Però a mitjan s. XIX devia ser ja un mot poc corrent en valencià, si tenim en compte que Joan Antoni Almela el va glossar en el seu *Cant amb sentir*: “Està coberta de verdor y plata, / a hon lo ceny [nota: *sentit*] se delita en grat aroma” (Vicent Boix: *Fiestas que en el siglo IV de la canonización de san Vicente Ferrer se celebraron en Valencia*, València, València, 1855, p. 310).

84 En els *llibrets*, però, es poden trobar també els castellanismes corresponents.

85 Corregint el castellanisme *burro*: “i el parar / de burro, o millor dit, de ase” (p. 10).

86 En un text del darrer quart del segle XIX de *La Traca* s’identifica satíricament *llavors* com a forma de Lo Rat Penat: “L’atra nit aní a ohuir el discurs, y entonses (*llavors*, com dihuen en *Lo Rat Penat*)” (6, 1884, p. 2). L’any 1760, Leopold Ignasi Planells ja deia de les veus *llavors* i *sellavons* que “ni casi usen ja d’elles en lo regne” (Planells, 1760: 7).

87 A mitjan s. XIX, *oblidar* no devia ser ja una forma popular en valencià, i per això Joan Antoni Almela, que la feia servir en un poema culte, la glossava en *oblidar*: “Una per una, / tota celebrat pasa y s’oblida (*se olvida*)” (Boix: *Fiestas que en el siglo IV...*, 1855, p. 311), “Per a oblidar (*oblidar*) per hui tanta desditja” (id., 317).

■ 4 Conclusions

En les tres primeres dècades del segle XX, els autors d'explicacions falleres, a més de mantenir la inèrcia de continuar amb l'ortografia castellanitzant i dialectal que s'havia consolidat en la literatura popular al segle XIX, la qual fou, de fet, l'opció més habitual, es plantejaren la possibilitat de fer servir una ortografia més acurada i depurada de castellanismes. En l'ús d'aquest model comptaren amb l'ortografia tradicional, transmesa, i reelaborada en alguns casos, pels escriptors renaixentistes, i des de 1913 amb la reforma ortogràfica de l'IEC, que ja feien servir molts autors valencians en altres gèneres, i fins i tot cabia la possibilitat de seguir el model ortogràfic de Fullana, que discrepava en alguns punts de l'IEC. De fet, totes aquestes alternatives es poden trobar, en major o menor grau, en els llibrets de falla del moment. Encara que són poc freqüents, en aquests escrits també es poden llegir algunes declaracions sobre el model lingüístic i ortogràfic, que resulten de gran interès i que demostren que la llengua era una qüestió que preocupava molts autors de llibrets de falla del primer terç del segle XX. La voluntat d'usar una ortografia correcta està present ja en la primera dècada del segle, però s'incrementa en les dues següents, sobretot als anys vint, conforme les *Normes ortogràfiques* de l'IEC eren més conegudes pels lletraferits valencians. La participació en els llibrets de falla de diversos escriptors valencianistes, que intervingueren també en les revistes o en altres activitats culturals, afavorí la preocupació per l'ortografia en aquests textos. Els valencianistes tenien una postura democràtica i àmplia de la normativització lingüística, que no havia de quedar limitada als gèneres cultes. Per això es preocuparen per participar en els gèneres populars, com la literatura fallera, que tanta implantació tenia entre les classes mitjanes i populars valencianes, i ho feren tant a través dels *llibrets* com de les revistes falleres (cas de *Pensat y fet*). Respectant les característiques del gènere, lluitaren per possibilitar un model ortogràfic, i lingüístic, correcte i depurat de castellanismes en el món faller.

La voluntat d'alguns autors de construir un model lingüístic elaborat en els llibrets de falla comprén també al lèxic, on es poden trobar mots literaris i formes genuïnes tradicionals. Igualment, el fet de ser un gènere essencialment popular fa que hi apareguen també nombrosos col·loquialismes i dialectalismes. Les falles, pel seu caràcter costumista, reflecteixen els canvis de la societat valenciana, en aquest cas de les primeres dècades del segle XX, quan es produeixen nombrosos progressos tecnològics i en les formes de vida. Aquests canvis es reflecteixen en el vocabulari de les explicacions

falleres a través de la incorporació de neologismes. D'altra banda, com es tracta d'un gènere a penes tingut en compte tradicionalment pels lexicògrafs, s'hi poden trobar mots, accepcions i variants formals no registrades en els diccionaris històrics i etimològics. Tot plegat converteix els llibrets de falla en una font de gran interès lexicogràfic. ■

■ Bibliografia

- ALPI: Garcia Perales, Vicent (2001): *Atlas Lingüístic de la Península Ibèrica (ALPI): Edició i estudi del País Valencià*, València: Universitat de València, (tesi doctoral dirigida pel Dr. Emili Casanova, 2 vols.).
- Ariño Villarroya, Antonio (1992): *La ciudad ritual. La fiesta de las fallas*, Barcelona: Anthropos.
- Barri, Montserrat (1999): *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català*, Barcelona: IEC.
- Bruguera, Jordi (1985): *Història del lèxic català*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Casanova, Emili (2011): "Influència històrica del aragonés sobre el valenciano", *Archivo de Filología Aragonesa* 67, 201–235.
- Cent anys de lliteratura festiva: el Concurs de llibrets de falla: 1903–2003* (2003), València: Lo Rat Penat.
- CIVAL: Acadèmia Valenciana de la Llengua (2013): "Corpus Informatitzat del Valencià", <<http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp>> [20.08.2008].
- Climent, Josep Daniel (2004): *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*, València: Denes.
- Climent, Josep Daniel (2006): "La *Gramàtica Valenciana* (1918) de Bernat Ortín", in: Mayordomo, Alejandro / Agulló, M.ª Carmen / Garcia, Gabriel (coords.): *Valencià a l'escola. Memòria i testimoni*, Gandia: Generalitat Valenciana, 125–146.
- (2007): *Les normes de Castelló*, València: AVL.
- Colón, Germà (1976): *El léxico catalán en la Romania*, Madrid: Gredos.
- CORDE: Real Academia Española: "Corpus diacrónico del español", <<http://corpus.rae.es/cordenet.html>> [20.08.2008].
- CTILC: Institut d'Estudis Catalans: "Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana", <<https://ctilc.iec.cat>> [20.08.2008].

- DAg: *Diccionari Aguiló* (1915–1934), Barcelona: IEC, 8 toms.
- DCECH: Coromines, Joan, con la colaboración de José A. Pascual (1980–1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos, 6 vols.
- DCVB: Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1988): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca: Moll, 10 vols.
- DE: Bruguera, Jordi (2006): *Diccionari etimològic*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DECat: Coromines, Joan (1988–1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial, 10 vols.
- DELI: Cortelazzo, Manlio / Cortelazzo, Michele A. (eds.) (2011): *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bologna: Zanichelli.
- DF: Martí, Joaquim (2017): *Diccionari de fraseologia (segles XVII–XXI)*, València: PUV.
- DFP: López del Castillo, Lluís (2003): *Diccionari de formació de paraules*, Barcelona: Ed. 62.
- DG: Hernández Alonso, César; Sanz Alonso, Beatriz (2002): *Diccionario de germanía*, Madrid: Gredos.
- DGLV: *Diccionari general de la llengua valenciana*, València: Real Acadèmia de Cultura Valenciana, <<https://diccionari.llenguavalenciana.com/general/>>.
- DHLF: Rey, Alain (dir.) (2006): *Dictionnaire historique de la langue française*, París: Le Robert.
- DHVC: Martí, Joaquim (2006): *Diccionari històric del valencià col·loquial*, València: PUV.
- DIEC: Institut d'Estudis Catalans (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona: IEC.
- DJBB: Martí, Joaquim (2011): *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809–1864) en el seu context històric*, València: Denes.
- DNV: Acadèmia Valenciana de la Llengua: “Diccionari normatiu valencià”, <<http://www.avl.gva.es/dnv>> [20.08.2008].
- DO: Riera-Eures, Manel / Sanjaume, Margarida (2002): *Diccionari d'onomatopeies*, Barcelona: Ed. 62.
- Dolz i Gastaldo, Mavi (1992): *Prensa i llengua: ciutat de València (1837–1936)*, Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).

- EC: *Enciclopèdia Catalana*, <<https://www.enciclopedia.cat/>> [20.08.2008].
- EscLl: Escrig, Josep / Llobart, Constantí (1887): *Diccionario valenciano-castellano*, València: Pascual Aguilar.
- FEW: Wartburg, Walther von: *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, <<https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/>> [20.08.2008].
- Gayano Lluç, Rafael (1942): *Ancologia valenciana*, València: Biblioteca Valenciana de Divulgació Històrica.
- Garcia i Raffi, Josep Vicent (2011): “Les cartes de Joan Fuster: aspectes lingüístics, retòrics i de discurs conversacional”, in: Creus, Imma / Puig, Maite / Veny-Mesquida, Joan Ramon (coords.): *Actes del Quinzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, III, Barcelona: PAM, 129–139.
- Ginebra, Jordi (2006): “Sobre el lèxic de l’obra teatral d’Àngel Guimerà”, in: Massot i Muntaner, Josep (coord.): *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes LIII*, Barcelona: PAM, 103–121.
- Gregori, Carme (1989): “La llengua a les primeres revistes del valencianisme polític”, in: Ferrando, Antoni (ed.): *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Volum VIII. Àrea 7. Història de la llengua*, València: IFV, 531–540.
- Lavilla Uriol, Mª José (1989): *Los refranes y sentencias del canónigo Mayans. Edición y clasificación*, València: Universitat de València (memoria de licenciatura, dirigida per el Dr. D. Emilio Ridruejo).
- Lloret i Esquerdo, Jaume (2019): *Els titelles al País Valencià*, Alacant: Publicacions de la Universitat d’Alacant.
- Marín, Josep Lluís (1996): “El suport literari de les falles”, en: *La festa de les falles*, València: Generalitat Valenciana, 125–144.
- Martí, Joaquim (1997): *Literatura de canya i cordell al País Valencià*, València: Denes.
- (1998): “L’ortografia al segle XVIII al País Valencià entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan B. Escorigüela”, *Llengua & Literatura* 9, 101–151.
- (2006): “Els llibrets de falla del segle XIX com a font per a l’estudi del català popular”, *Randa* 57, 93–125.
- (2005): “Constantí Llobart i la llengua”, in: Escartí, Vicent J. / Roca, Rafael (eds.): *Constantí Llobart i el seu temps*, València: AVL, 201–231.

- (2009): *Josep Bernat i Baldoví. La tradició popular i burlesca*, Barcelona: Afers.
- (2015): “El lèxic popular valencià en la literatura de les primeres dècades del segle XX: L’aportació de Faust Hernández Casajuana”, *Caplletra* 59, 75–97.
- MGad: Martí i Gadea, Joaquim (1891): *Diccionario valenciano-castellano*, València: José Canales Romà.
- NDM: “Il Nuovo De Mauro”, <<https://dizionario.internazionale.it/>> [20.08.2008].
- NTLLE: Real Academia Española: “Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española”, <<http://ntlle.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtle>> [20.08.2008].
- Perales Birlanga, Germán (2009): *Católicos y liberales: El movimiento estudiantil en la Universidad de Valencia (1875–1939)*, València: Universitat de València.
- Planells, Leopold Ignasi (1760): *Resumen y relación de la vida y prodigs del religioso, el venerable padre fray Pere Esteve*, Biblioteca Valenciana, ms. 255 (ed. facsímil Parròquia de Nostra Senyora de l’Assumpció, Dénia, 2006).
- Pratt, Chris (1980): *El anglicismo en el español peninsular contemporáneo*, Madrid: Gredos.
- Segarra, Mila (1985): *Història de l’ortografia catalana*, Barcelona: Empúries.
- (1987): *Història de la normativa catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- TLEC: Covarrubias, Sebastián de (1995 [1611]): *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid: Castalia.
- TLFi: “Le Trésor de la Langue Française Informatisé”, París: Centre National de la Recherche Scientifique, <<http://atilf.atilf.fr/>> [20.08.2008].
- TV: Chamorro, María Inés (2002): *Tesoro de villanos. Diccionario de germanía*, Barcelona: Herder.
- Veny, Joan (1991): *Mots d’abir i mots d’anni*, Barcelona: Empúries.
- (2006): *Contacte i contrast de llengües i dialectes*, València: PUV.
- Joaquim Martí Mestre, Universitat de València, Departament de Filologia Catalana, Avinguda Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <Joaquin.Marti@uv.es>.

Espais i identitat dels malalts en els casos clínics en català

Adéla Kot'átková (Castelló de la Plana)

Summary: The Clinical Case Report (CCR) is a specialized genre for teaching and research purposes, in which health professionals report the clinical experiences of one or more patients. It is, then, a type of story that contributes to the construction of the identities of healthcare professionals, especially within their professional communities. But these stories also construct an identity of the patients. As in every narrative, in the CCR we find characters, events which they are protagonists of and that affect them, and spaces where they develop. However, unlike any literary text, the CCR is presented as a scientific instrument and, in this sense, it tends to adopt a technical style and, therefore, to limit the identity and spatial details to the minimum necessary to understand the illness and applied therapies. In Catalan, we find good examples of CCR in sectors as diverse as neurology or care for patients with Down syndrome. We will see the treatment of space and how it relates to the patient's identity.

Keywords: clinical case report, healthcare settings, mental health, storytelling, Catalan, spaces, identities, healthcare professionals, patients ■

Received: 12-07-2019 · Accepted: 23-11-2019

■ 1 Els casos clínics i la construcció discursiva de les identitats

El cas clínic (CC)¹ és un gènere especialitzat amb finalitats didàctiques i de recerca, en el qual els professionals de la salut narren experiències clíniques d'un o diversos pacients (Jenicek, 2001). Els textos solen incloure el curs de la malaltia dels pacients des de l'inici dels símptomes fins al resultat, generalment la recuperació o la mort (Taavitsainen / Pahta, 2000: 60). Prototípicament, contenen els apartats següents: resum, introducció, observació clínica, discussió o conclusió i bibliografia. La part de l'observació

1 Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte de recerca "La construcció discursiva del conflicte: territorialitat, imatge de la malaltia i identitats de gènere en la literatura i en la comunicació social" (FFI2017-85227-R), del Ministeri d'Economia, Indústria i Competitivitat, Govern d'Espanya. L'autora ha rebut finançament a través del programa Grisolia (GRISOLIA/2016/055), de la Generalitat Valenciana. Una primera versió es va presentar en el XII Congresso Internazionale dell'Associazione Italiana di Studi Catalani, 29-30 de novembre i 1 de desembre de 2018, Università per Stranieri di Siena.

clínica, en la qual se'ns presenta el pacient, és la que conté la narració. S'hi sol explicar el motiu de la consulta mèdica, els símptomes, els diagnòstics, el procés del tractament i els resultats (Venes, 2009).

Aquest gènere pot tenir dos objectius: el primer, de *recerca*, és a dir, presentar un primer cas d'alguna malaltia, una associació inesperada de dues o més afeccions, un efecte advers, prèviament desconegut, d'un fàrmac, etc.; el segon objectiu és *formatiu*, sia per als estudiants de les ciències de la salut, per als professionals novells o per als ja experts. Bona part dels casos clínics, doncs, no es plantegen com a objectiu descobrir grans novetats per al món mèdic, sinó que aborden casos que un professional es pot trobar a la consulta i de quina manera gestionar-los.

Juntament amb moltes altres publicacions especialitzades del món sanitari, els casos clínics contribueixen discursivament a la construcció de les identitats dels professionals, sobretot dins de les seves comunitats de pràctica (Kot'átková, 2018). Aquests textos estan concebuts, generalment, per a altres col·legues d'un determinat àmbit, ja que la presència de terminologia especialitzada, xifres i resultats de proves biomèdiques en dificulta la comprensió per a qualsevol lector aliè a aquesta comunitat. Ara bé, a més de la construcció identitària col·lectiva de les professions sanitàries, també bas- teixen una certa identitat dels malalts. De fet, els CC desenvolupen un relat sobre la patologia d'un pacient individual que podem entendre, en realitat, com una variant de la seva biografia, en la qual se'n construeix la identitat com a pacient, però també com a persona (Salvador, 2016).

Com en tota narració, en els CC trobem uns personatges (el professional sanitari mateix, el pacient, els familiars...), uns esdeveniments que protagonitzen i els afecten i també uns *espais* on es desenvolupen. Tanmateix, a diferència de qualsevol text literari, els CC es presenten com un instrument científic i, en aquest sentit, poden tendir a adoptar un estil *tècnic* i, per tant, a limitar els detalls identitàris i espacials al mínim necessari per a entendre la malaltia i les teràpies aplicades (Zabielska, 2014). Però no sempre és així. Veurem, doncs, quins tractaments té l'espai en el gènere dels CC i com es relaciona amb les identitats dels pacients. Revisarem les diferències que pot haver-hi dins d'un mateix gènere, amb CC representatius de dues especialitats que aborden les afeccions mentals des de perspectives ben diferents: la neurologia, de caire més fisiològic, i l'atenció als pacients amb síndrome de Down, amb una important component social.

■ 2 Revistes analitzades

La primera font que hem revisat és *Neurologia Catalana. Butlletí de la Societat Catalana de Neurologia*. Amb molta regularitat, s'hi publiquen casos clínics redactats en català, sobretot en l'apartat "El racó del resident", amb forma d'exercici dividit en diversos números: en un número es presenta un cas clínic sense resoldre; en un número posterior es discuteix el cas per part de residents d'un hospital o d'altres especialistes; finalment, els autors del cas el resolen. D'aquesta manera, el butlletí adopta un enfocament dinàmic i didàctic a l'hora de tractar el CC, ja que es produeix –i es reproduïx– un debat sobre les possibles solucions en el qual participen diversos especialistes. A partir de 2015, el *Butlletí* inclou també l'apartat "Repte en Neuroimatge", on es presenta una breu exposició clínica i una o diverses neuroimatges que serveixen per plantejar un exercici diagnòstic sobre alguna malaltia. Novament, el diagnòstic es revela al següent butlletí –i també a través d'una *newsletter*, enviada un mes després de la publicació del repte.

La segona font analitzada és la *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down*, publicada per la Fundació Catalana Síndrome de Down (FCSD) i indexada a Scopus. Actualment es publica en coedició amb Elsevier i amb versions simultànies també en anglès i en castellà. L'objectiu d'aquesta revista és, per un costat, recollir els coneixements actuals sobre els aspectes mèdics de la síndrome de Down (SD) i, per l'altre, tractar aquells aspectes psicopedagògics que per la seva relació amb el camp mèdic puguin tenir un interès pràctic per a pediatres generalistes i especialistes relacionats amb la síndrome. S'hi publiquen CC pràcticament en tots els números, però no de manera exclusiva. Aquesta revista aporta una visió un poc diferent dels CC prototípics, en els quals es tendeix a posar l'èmfasi més en el guariment de la malaltia que no pas en el malalt. La finalitat dels casos clínics publicats per aquesta revista no pot ser curar la síndrome de Down –ja que es tracta d'una condició crònica– sinó estudiar com els pacients es veuen afectats per altres problemes relacionats amb la SD. Es tracta majoritàriament de CC redactats per professionals que exerceixen als hospitals i altres centres sanitaris de Catalunya.

■ 3 La identitat dels malalts en els casos clínics

Amb freqüència, els autors dels CC tendeixen a *ignorar textualment* o a *fer desaparèixer en diferents graus* els pacients i dediquen l'atenció a la descripció dels processos biològics que tenen lloc en els seus cossos i els tractaments

que se'ls apliquen (Anspach, 1988; Kenny i Beagan, 2004). Aquest és l'enfocament predominant que hem constatat en els CC de neurologia. Sovint, la gravetat de la situació del pacient impedeix la comunicació amb els professionals sanitaris, els quals es relacionen sobretot amb la fisiologia i els símptomes del pacient, més que no pas amb la seva biografia i la seva personalitat. Sens dubte, aquest és un dels factors que facilita la *despersonalització*, que es manifesta en els CC mitjançant diversos recursos retòrics. Comença ja pel fet que els pacients sovint no són presentats amb el nom, sinó com a *home/dona* o *pacient masculí/femení*, de X anys d'edat, amb/sense antecedents, que ingressa en un centre per tal raó (exemple 1).

- (1) Home de 58 anys, amb antecedent d'oligoartritis crònica seronegativa de més de 6 anys d'evolució, en tractament amb AINE i corticoides, i en seguiment per Reumatologia, que consulta a Neurologia per disestèsies en ambdós peus, de predomini plantar i distal, més marcades en repòs d'aproximadament un any d'evolució, de curs progressiu, sense detectar pèrdua de força associada. [1_Neurologia]

Els pacients, doncs, apareixen en aquests textos amb una *identitat difuminada*, sovint tractats com una mera exemplificació o il·lustració de la malaltia en qüestió. Els autors d'aquests CC tendeixen a adoptar un discurs allunyat de la persona que pateix la malaltia i se centren més aviat en la simptomatologia, els detalls clínics i els procediments mèdics. D'aquesta manera, les dades obtingudes se suposa que són objectives i contrastables amb altres d'anàlogues. L'èmfasi en les dades –les que *demostrin* o *revelen*– és propi del discurs científic, però quan llegim alguns d'aquests textos podem arribar a tenir la impressió que els processos patològics es poden separar de les persones que els experimenten.

- (2) Home de 61 anys que ingressa [*sic*] a l'abril de 2005 per impotència funcional d'extremitats d'instauració progressiva de nou mesos d'evolució. Al juny de 2004, s'inicien rampes a extremitats inferiors de predomini nocturn. Dos mesos després, s'afegeixen parestèsies i hipoestèsia d'inici simètric a mans i peus i debilitat global de les quatre extremitats amb un cert predomini distal. A més, síndrome constitucional en forma d'astènia i pèrdua quantificada d'uns 6 kg de pes acompanyant a l'esmentada clínica. Absència de dolor i símptomes de disautonomia. No inestabilitat de la marxa, diplòpia [*sic*], disàrtria ni disfàgia. Nega introducció recent de nous fàrmacs. [2_Neurologia]

Tanmateix, no són poques les veus, tant des de l'àmbit mèdic mateix com des de fora, que proposen un nou rumb en la medicina per canviar l'actual enfocament de tractar malalties i no pacients (Kot'átková, 2018). Alguns CC, com els que trobem en la *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down*, poden servir d'exemplificació d'aquesta tendència. Aquesta síndrome és una afecció crònica, atesa per professionals de diverses especialitats, els quals se centren en la millora de les condicions de vida dels pacients i de les seves famílies, més que no pas en un guariment que no és esperable –més enllà de malalties secundàries puntuals. La condició crònica dels pacients i la rellevància de l'entorn familiar fan més probable que els membres d'aquest entorn accedeixin a la lectura d'aquests CC, més encara tenint en compte que la revista la publica una fundació conformada per professionals sanitaris però també per progenitors de persones amb síndrome de Down. En aquest context, és comprensible que els autors dels CC, sense renunciar a la vocació científica d'aquests textos, prestin una major atenció als aspectes *humans* del pacient, les seves relacions socials, el seu comportament, les seves actituds i les seves aspiracions.

- (3) Una dona de 25 anys que, després d'una escolarització normalitzada, en què va aprendre a llegir i escriure correctament i a sortir-se'n amb les matemàtiques de manera satisfactòria dins de la seva discapacitat, als 14 anys contacta amb companys amb SD i reacciona amb rebuig, tot i que després s'integra bé en un grup. En l'adolescència s'enamora d'un actor i es passa les hores veient vídeos que busca a l'ordinador.

Cap als 23 anys comença a presentar "manies" (rentar-se les dents contínuament fins a fer-se mal a les genives) i a queixar-se de mal de coll, fins que deixa de menjar. Finalment, l'han d'ingressar amb un diagnòstic de depressió i medicada amb fluoxetina.

Posteriorment deixa de parlar i presenta crisis d'agressivitat que requereixen tornar a ingressar-la a l'hospital. La família informa d'un deteriorament de les capacitats cognitives. [3_Down]

■ 4 Els espais en els casos clínics

En qualsevol relat, la descripció dels espais pels quals es mou un personatge determinat ajuda els lectors a entendre'l millor: els espais contribueixen a caracteritzar els personatges. Tanmateix, bona part dels CC, com hem vist, presenten els pacients d'una manera austera: se'ns hi comunica poc

més que l'edat, el sexe i, a tot estirar, algun detall fisiològic considerat pertinent en funció de la malaltia tractada. La caracterització, més que no pas a través dels trets personals del malalt, es fa mitjançant els detalls relacionats amb la malaltia: els antecedents, els símptomes i els tractaments. En coherència amb aquests trets discursius, aquests CC tendeixen també a una omisió completa o gairebé completa dels espais en els quals es desenvolupen les accions. S'hi mencionen quasi exclusivament quan tenen o podrien tenir alguna rellevància per al cas clínic, per exemple per al diagnòstic (exemple 4). Ens trobem, per tant, amb uns relats en els quals s'intenta narrar només allò estrictament pertinent i que tendeixen a ometre o minimitzar qualsevol circumstància que no sigui significativa per al diagnòstic o per al tractament de la malaltia.

- (4) Refereix manca de destresa amb les mans, més enllà del tremolor, que li dificulta fer tasques motores fines. És enginyer, i nota lleus dificultats pel càlcul i per mantenir l'atenció. Fa 3–4 mesos nota sensació de desequilibri quan camina per la muntanya, al pujar escales, o si hi ha molta gent al carrer. No ha patit caigudes, però la inseguretat al caminar és el que li ha [s'hi] portat a consultar al metge. [4_Neurologia]

Aquesta mena de CC, doncs, es desenvolupa com una narració dels símptomes i de les teràpies, on els espais es difuminen o fins i tot desapareixen. En aquests relats, doncs, se'ns presenten uns personatges que el lector sovint té dificultats per a ubicar espacialment. Els espais als quals s'hi fa referència majoritàriament són les instal·lacions sanitàries en les quals es fan les proves biomèdiques (exemple 5).

- (5) Ingressa a un hospital comarcal per quadre d'abdominàlgia i estrenyiment, amb exploració física anodina, TC abdominal que descarta patologia intrabdominal aguda, i destacant a l'analítica anèmia macrocítica, augment de bilirubina, alteració del perfil hepàtic i hiponatrèmia. [5_Neurologia]

Aquests espais, però, tampoc no vénen acompanyats de descripcions que els acostin als lectors. Es tracta d'unes referències escarides a través de les quals el lector, aplicant-hi la pròpia imaginació, haurà d'evocar els espais referits, ja que no en disposa de cap descripció. Per als autors, serien dades innecessàries, ja que no serveixen per al diagnòstic. A més a més, els destinataris dels textos són els seus col·legues, que saben massa bé com són

aquestes instal·lacions. Els espais, aquí, no ens ajuden a conèixer millor com és el pacient, sinó per quin tractament ha hagut de passar per la seva malaltia.

- (6) Home de 27 anys amb SD, que va acudir al servei d'urgències de l'hospital per cefalea, vòmits i hemiparèsia esquerra. A l'exploració física era conscient, orientat, col·laborador, i tenia una pressió arterial de 150/75 mmHg, una freqüència cardíaca de 68 ppm i no presentava febre. [6_Down]

La parquedat dels autors d'aquests CC en les referències espacials és proporcional, en definitiva, a la intenció d'ometre les referències a la personalitat dels pacients. Ara bé, ja hem avançat que constatem almenys dos estils diferenciats en els CC, pel que fa tant al tractament dels pacients com dels espais. Detectem, per tant, que el primer enfocament, representat sovint en els CC de neurologia, se centra més aviat en la descripció de la simptomatologia física i en aspectes de l'anatomia interna, com també en xifres de determinades substàncies trobades a la sang. Hi trobem una tendència a fer desaparèixer el màxim possible d'informacions personals dels pacients i així assolir el nivell d'*objectivitat* que s'espera dels textos científics. El distanciament de qüestions personals i la pressuposada objectivitat es conjuminen amb la hipertecnicitat de la terminologia emprada, en uns textos en què l'espai queda reduït a les meres referències a un servei o una unitat d'un hospital o d'una clínica especialitzada (exemple 7).

- (7) Posteriorment la pacient ha tingut seguiment ambulatori a CCEE de Neurologia, Cardiologia, Oftalmologia, Hematologia i Medicina Interna.

[...]

Actualment la pacient continua el seguiment a cardiologia a la unitat de miocardiopaties donada la existència d'una miocardiopatia obstructiva severa [...]

Al març del 2015, el pacient ingressa al servei de Neurologia, des d'urgències per cefalea intensa frontal de 4 dies d'evolució, amb empitjorament nocturn, acompanyada de sensació de mareig i hipoestèsia distal en extremitats esquerres. [7_Neurologia]

Per contra, en els CC dedicats a l'atenció als pacients amb síndrome de Down, trobem enfocaments més centrats en les persones i en la manera

com, tant elles com el seu entorn social, acaren la malaltia. En aquests textos se'ns proporciona més informació personal, sobre problemàtiques socials, fins i tot sobre aspectes com ara la sexualitat o el matrimoni. L'especialització de la revista que publica aquestes històries clíniques, conjuntament amb el fet que parlem de CC que no pretenen cercar un utòpic guariment de la síndrome, sinó abordar altres malalties o problemes que poden afectar les persones amb aquesta condició crònica, fan que els autors se centrin molt més en la manera com es veu afectada la vida i la identitat dels pacients (exemple 8).

- (8) El casament va ser normal, com el de una parella qualsevol. Es van casar en una cerimònia religiosa i es van traslladar a casa de la família materna, on es dividien les tasques i aportaven una contribució econòmica.

Era comunicativa, agradable i simpàtica. Va fer fins al 6è curs de Primària en una escola ordinària i després, a l'institut, va dividir l'horari entre l'educació ordinària i l'educació especial (2 dies a la setmana). L'entrada a l'escola especial l'enfronta amb la discapacitat: «no m'agraden els de l'escola perquè estan malament», manifestant un rebuig important de la síndrome. [8_Down]

Més que descripcions dels llocs, aquests CC ens ofereixen unes pinzellades sòbries que ens permeten evocar els espais. Novament ens hem d'imaginar com són, però ja no es tracta d'espais clínics asèptics, sinó d'entorns quotidians, propers a l'experiència vital de qualsevol lector. Els espais hi serveixen per contextualitzar una evolució en la vida del malalt. Així, per exemple, tenim el cas d'una noia amb síndrome de Down que pateix un episodi psicòtic abans d'una operació de lligadura de trompes.

- (9) Apareixen idees delirants relacionades amb la seva sexualitat i embaràs: sota el seu llit hi ha una dona que vol fer-li mal. Es tracta de la mare del protagonista d'una sèrie de la televisió del qual n'està enamorada.

[...]

Així mateix, totes les seves companyes es sotmeten a una operació de lligadura de trompes i es programa que la pacient també s'hi sotmeti, però no arriben a dur-la a terme perquè agafa una depressió. La pacient explica que les persones amb SD tenen un cromosoma de

més, però que no són ximpls malgrat les seves limitacions. Renega de ser com és i vol anar a la universitat.

[...]

Respon bé als tractaments: accepta rentar-se les dents (no ho feia des de feia mesos) i a dormir en el seu llit. A poc a poc es reincorpora al taller, però no vol veure les seves amigues i insisteix que caminarà bé quan s'operi. Accepta dutxar-se i també va remetent l'agressivitat i el rebuig cap al pare. [9_Down]

Podem veure-hi que els espais com ara la universitat o el taller signifiquen la tornada a la normalitat d'aquesta noia: encara que rebutgi la seva condició, la pacient accepta l'operació i es veu capaç de seguir una vida normal tant en l'àmbit educatiu com en la feina.

■ 5 Conclusions

Els CC constitueixen un gènere del discurs científic que considerem relats no literaris. Hem revisat de quina manera s'hi tracta la identitat dels pacients i els espais i com aquests dos factors es correlacionen. Des d'un punt de vista canònic, els CC procuren la supressió dels trets identitaris dels malalts per assegurar-ne l'anonimat i la validesa de les conclusions més enllà del cas concret. En consonància, i a diferència del que s'esdevé en altres tipus de relats, tendeixen també a l'omissió completa o quasi completa dels espais en els quals es desenvolupen les accions.

Hem pogut observar que, efectivament, hi ha CC –notablement els de neurologia– que centren l'atenció quasi exclusivament en allò considerat *objectivable*: la descripció dels símptomes, de les proves i dels resultats. Els espais, com també la identitat del malalt, s'hi difuminen i de vegades s'hi genera la sensació que els processos biològics es poden separar de les persones que els experimenten i de les seves circumstàncies vitals i espacials. En els casos prototípics de neurologia, els personatges i els espais estan molt més esquematitzats que en altres que també trobem en revistes dedicades a les afeccions mentals, en els quals sí que apareixen més referències sobre els pacients i els espais pels quals es mouen i que en condicionen les vides, les malalties i, per descomptat, les identitats. Aquest seria el cas dels CC dedicats a l'atenció a les persones amb síndrome de Down. En molts d'aquests textos, a banda de tractar complicacions fisiològiques o psíquiques relacionades amb la síndrome, els autors també dediquen l'atenció a les circumstàncies i als espais en els quals s'esdevenen.

Després de revisar de quina manera es tracta la identitat dels pacients i els espais i com aquests dos factors es correlacionen, podem constatar que els CC són un gènere variat, que pot presentar característiques estilístiques molt diferents en funció dels autors, com també i sobretot segons l'especialitat sanitària en què s'inscriuen. Algunes especialitats, com la neurologia, es presten a la consolidació d'un estil més asèptic, amb una alta càrrega de terminologia hiperespecialitzada. Els CC d'aquesta especialitat són uns textos amb poques probabilitats de difusió fora de la comunitat de pràctica i on, per tant, els aspectes socials i la personalitat del pacient –inclosos els espais– desapareixen quasi completament. En canvi, altres casos clínics com, per exemple, els relacionats amb la síndrome de Down, generats en una comunitat on –poc o molt– participen els familiars dels pacients, són més susceptibles d'adoptar un enfocament més *humanitzat*, on el pacient no és un conjunt de símptomes i dades fisiològiques, sinó una persona amb necessitats, relacions socials i uns espais per on transcorre la seva vida. ■

■ Bibliografia

- Anspach, Renee R. (1988): «Notes on the Sociology of Medical Discourse: The Language of Case Presentation», *Journal of Health and Social Behavior* 29, 357–375.
- Jenicek, Milos (2001): *Clinical Case Reporting in Evidenced-Based Medicine*, Londres: Arnold.
- Kenny, Nuala P. / Beagan, Brenda L. (2004): «The Patient as Text – A Challenge for Problem-Based Learning», *Medical Education* 38, 1071–1079.
- Kot'átková, Adéla (2018): «Un puente entre las ciencias médicas y las humanidades: aproximación a los discursos de la salud», *Studia Iberica et Americana (SIBA), Monograph* 5, 37–54.
- Salvador, Vicent (2016): «The Clinical Case Report as a Discourse Genre in the Context of Professional Training», in: Ordóñez-López, Pilar / Edo-Marzá, Nuria (eds.): *Medical Discourse in Professional, Academic and Popular Settings*, Bristol: Multilingual Matters, 31–54.
- Taavitsainen, Irma / Pahta, Päivi (eds.) (2004): *Medical and Scientific Writing in Late Medieval English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Venes, Donald (2009): *Taber's Cyclopedic Medical Dictionary*, Filadèlfia: F. A. Davis Company.

Zabielska, Magdalena (2014): *Searching for the Patient's Presence in Medical Case Reports*, Bern: Peter Lang.

■ Corpus citats

1_Neurologia:

Servei de Neurologia. Hospital Parc Taulí, Sabadell (2006): «Pacient amb oligoartritis, polineuropatia i clínica abdominal», *Neurologia Catalana* 1, 11.
Grup de residents del Servei de Neurologia, Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, Barcelona (2007): «Resposta al cas clínic anterior», *Neurologia Catalana* 2, 6–7.

2_Neurologia:

Martínez Piñeiro, A. (2009): «Impotència funcional d'extremitats d'instauració llargament progressiva», *Neurologia Catalana* 8, 8–9.
Batiste, D. M. (2009): «Resposta al cas clínic», *Neurologia Catalana* 9, 16–18.
Martínez, A. (2010): «Resposta al cas clínic: diagnòstic», *Neurologia Catalana* 10, 12.

3_Down:

Garvíai, B. / Benejam, B. (2014): «Regressió en adults joves amb la síndrome de Down. Revisió de tres casos», *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down* 18:3, 43–46.

4_Neurologia:

Pagonabarraga Mora, J. (2015): «Sense títol (Repte en neuroimatge)», *Neurologia Catalana* 27, 55.
Pagonabarraga Mora, J. (2016): «Solució al repte en neuroimatge del butlletí 27», *Neurologia Catalana* 28, 52.

5_Neurologia:

Coll Presa, C. / Cots Foraster, A. / Marquez Daniel, F. / Ferrandiz Mach, M. / Van Eendenburg, C. (2014): «Un cas de tetraparèsia progressiva en pacient jove», *Neurologia Catalana* 24, 14–15.
González Mingot, C. / Gil Villar, M. P. / Molina, J. / Purroy Garcia, F. (2015): «Resposta al cas “Un cas de tetraparèsia progressiva en pacient jove”», *Neurologia Catalana* 25, 19–21.

6_Down:

Garzón Ruiz, J. / Fajardo-Picó, E. / Aguilar-García, J. / Ruiz-Guerrero, C. / Miranda Matilla, R. M. / Iribarren-Marín, M. A. (2011): «Discussió i revisió de la bibliografia a partir del cas d'un home jove amb síndrome

de Down i trombosi venosa cerebral», *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down* 15:3, 37–40.

7_Neurologia:

Gómez, A. / Cuadrado, E. (2013): «Sense títol (El racó del resident)», *Neurologia Catalana* 20, 19.

Aller-Alvarez, J. S. / Pluma-Sanjurjo, A. / Bejr-Kasem, H. / Rodriguez-Villatoro, N. / Torres, M. (2014): «Resposta al cas», *Neurologia Catalana* 22, 11–12.

Gómez, A. / Cuadrado, E. (2014): «Discussió i resolució del cas», *Neurologia Catalana* 22, 12–13.

8_Down:

Azevedo Moreira, L. M. / Damasceno Espirito Santo, L. (2013): «Matri-moni i reproducció en una dona amb síndrome de Down», *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down* 17:3, 39–42.

9_Down:

Garvía Peñuelas, B. (2010): «Sexualitat i síndrome de Down», *Revista Mèdica Internacional sobre la Síndrome de Down* 14:3, 47–49.

■ Adéla Kotátková, Universitat Jaume I, Institut Interuniversitari López Piñero, Av. Vicent Sos Baynat s/n, E-12071 Castelló de la Plana, <kotatkov@uji.es>.

Audio description meets Easy-to-Read and Plain Language: results from a questionnaire and a focus group in Catalonia

Blanca Arias-Badia (Barcelona)
Anna Matamala (Barcelona)

Summary: Providing accessible audiovisual content which caters for diverse user needs is one of the challenges of today's digitized society. Easy-to-understand language is currently being explored as a powerful tool to foster accessibility among different user groups, including persons with cognitive disabilities and reading difficulties. Audio description is an access service that provides an aural translation of visuals for those who cannot access the images in audiovisual content. This paper discusses whether audio description could incorporate the principles of easy-to-understand language in order to produce easy-to-understand audio descriptions by focusing on the Catalan working context. Specifically, the paper reports on a survey distributed among experts in Easy-to-Read and Plain Language in Catalonia and a focus group which brought together audio description and Easy-to-Read experts working in Catalonia to discuss the feasibility and potential means of implementation of an easy-to-understand audio description. Both research actions were undertaken in the framework of the EASIT project.

Keywords: easy-to-understand language, plain language, easy-to-read language, audio description ■

Received: 09-05-2019 · Accepted: 19-12-2019

■ 1 Introduction

Providing accessible audiovisual content which caters for diverse user needs is one of the challenges of today's digitized society.¹ Various access

---

1 This research is part of the EASIT project funded by the Erasmus+ Strategic Partnerships for Higher Education programs (2018-1-ES01-KA203-05275) from the European Commission. The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views of the authors only, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein. The authors are also members of Trans-Media Catalonia, a research group funded by the Catalan Government, under the SGR

services have been implemented to cater for those who cannot access audio content –subtitling for the Deaf and hard-of-hearing (Matamala / Orero, 2010), sign language interpreting (Neves, 2007)–, for those who cannot access the visuals –audio description (Maszerowska et al., 2014; Matamala / Orero, 2016)– and for those who cannot access written text on screen –audio subtitling (Orero, 2007a; Braun / Orero, 2010). Translation modalities such as dubbing, voice-over or interlingual subtitling can also be viewed as examples of access services because they actually provide access to those who cannot understand the language of the source text (Díaz-Cintas / Remael, 2007; Chaume, 2012). However, beyond the realm of established audiovisual transfer modes or access services, there may be access services related to the written word whose application to audiovisual media could be explored. This is the case with so-called Easy-to-Read Language (ER) or Plain Language (PL), which aim to make content easier to read and understand. We will be referring to both modes under the umbrella term of Easy-to-Understand Language (E2U) in this paper.

Bernabé-Caro / Orero (2019) suggest that Easy-to-Read Language could be hybridized with audio description (AD) to provide what they term easy-to-understand or easy-to-listen or easy audio descriptions. In order to provide this new access service, current AD professionals would need to expand their skills and receive further, specialist training. Alternatively, E2U experts should be trained in AD methodologies. This is one of the topics tackled by the European project EASIT (Easy Access for Social Inclusion Training), which aims to define the profile of experts involved in the creation of E2U services in audiovisual media, suggest a curriculum to train them, and create open access training materials.

A necessary first step in the process is to describe current practices and to gather feedback on how professionals from both the AD and E2U fields envisage this innovative implementation. These are the two main aims of this article, which will focus on the Catalan scenario.

The article begins with a short overview of AD, by placing the focus on Catalonia, followed by a short presentation of E2U in Catalan. It then describes the methodology followed, which is based on a questionnaire and a focus group. Section 5 reports on the results of the questionnaire, and section 6 reports on the results of the focus group. Conclusions and future research possibilities close the article.

---

funding scheme (2017SGR113). Blanca Arias-Badia's participation in this research has been financially supported by the Spanish Research Agency, in the framework of the postdoctoral scholarship program Juan de la Cierva-Formación (FJCI-2017-32064).

■ 2 Audio description in Catalonia

AD provides an additional audio track which allows those who cannot fully access the visuals to understand and enjoy audiovisual content such as a film, an opera, a theatre play or a videogame, to name just a few examples. This is achieved by describing not only the most relevant visuals but also any element which may be difficult to understand without access to the images (Fryer, 2016). In the ADLAB guidelines, Remael et al (2015: 9) define AD as “a service for the blind and visually impaired that renders Visual arts and Media accessible to this target group. In brief, it offers a verbal description of the relevant (visual) components of a work of art or media product, so that blind and visually impaired patrons can fully grasp its form and content.” These components usually include at least where and when the action takes place (spatio-temporal settings), who is involved (characters), and what is happening (action).

Selecting what to describe and how to describe it are two central aspects in both AD practice and research. The wealth of visual elements in audiovisual content is often complex and the time allotted to AD is limited. Thus, the traditional WYSIWYS (what you see is what you say) approach (Snyder, 2014) has given way to thorough analyses of the source content in order to make informed choices regarding content selection, usually by means of narratological tools (Remael et al., 2015). Selecting the right words is as important as selecting the relevant visuals (Matamala / Remael, 2015). Following Taylor (2015: 47), “[c]lear language and concrete vocabulary, unencumbered by jargon, unnecessary pomp and obscure vocabulary help with information processing and visualisation.” At the same time, clarity is expected to be conveyed by means of “[a] vivid language [that] engages the listener and can be expressed, for instance, in verb variation (*chat, gossip, confer* rather than just *talk*), depending on the context” (ibid.). Therefore, AD presents specific linguistic features, as studies on AD corpora have shown (Salway, 2007; Reviere et al., 2015; Matamala, 2018). Research has also demonstrated how diverging strategies impact on user reception (Cabeza-Cáceres, 2013; Fresno, 2014; Fernández-Torné, 2016), providing suggestions for future recommendations.

Regarding AD specifically in Catalonia –the focus of this article–, Matamala (2007) summarizes the origins of its practice. Audio described films in Spanish were first made available on Radio Barcelona in the 1940s (Orero, 2007b), but the first audio described film in Catalan –*The Ten Commandments*– was broadcast on Catalan television on November 25th

1989 (Vila, 2005: 128), a very early date. This first example was followed by audio descriptions for films and series in the 90s although not on a regular basis. After the turn of the century, popular sitcoms such as *Plats Bruts* were audio described, and later released on DVD. In 2006 an interesting project started: audio-describing the weekly film on Friday night on Catalan television, channel TV3: *La Gran Pel·lícula*. After a test AD of *Mystic River* which was not publicized, the first film audio described for the project was *Something to Talk About* (16.02.2006). Many more have followed, and AD has been offered more extensively in many series, both on linear television and video on demand services since November 2018. In cinemas, some isolated shows were offered at the beginning of the 21st century. Matamala (2007: 39) indicates that in November 2004 the Catalan Association for the Blind and Visually Impaired projected the first audio described film at a Catalan commercial movie theatre: *The Motorcycle Diaries*, by Walter Salles. Both the AD and the film's dialogues were in Spanish. In 2011 UAB organized the first Accessible Cinema Series by means of the UAS system (Oncins et al., 2013). The development of apps such as Whatscine®, or more recently Audescmobile®, should allow users, where available, to access cinema AD from their smartphones.

Rovira-Esteva / Tor-Carroggio (2018) provide updated details regarding accessibility services in all television networks broadcasting in Catalan. As far as AD is concerned, current practices far from comply with Spanish accessibility law, which establishes a minimum of 2 hours of audio described content on private television networks and 10 hours for public networks (ibid., 76–77). Only Televisió de Catalunya, the main public network in Catalonia, provides AD to date, and Betevé (a public television network funded by the city council of Barcelona) plans to promote AD for fiction, in the near future (ibid., 75–76).

Regarding scenic arts, opera AD has been offered regularly at the Liceu opera house since 2004 (Orero / Matamala, 2007). Theatre plays are also offered with AD in Catalan theatres, mainly in Barcelona and in dedicated sessions. As far as museums and cultural heritage sites are concerned, an effort is made to increase accessibility through projects such as La Mirada Tàctil² or the accessibility self-assessment project MUSA.³

---

2 <https://www.diba.cat/web/opc/mirada_tactil> [06.05.2019].

3 <<https://cultura.gencat.cat/ca/temes/museus/dimensio-social/museus-i-accessibilitat/musa/>> [06.05.2019].

■ 3 Easy-to-Read and Plain Language in Catalonia

Easy-to-Read (ER) and Plain Language (PL) are two approaches which aim to make information easier to understand. The former has traditionally focused on persons with intellectual disabilities or reading difficulties and has generally included all types of content. It is sometimes viewed as a functional language variety (Bredel / Maas, 2016). The latter has traditionally addressed the general public and has its origins in legal and administrative language.

Although some initial definitions consider Easy-to-Read as a linguistic adaptation that makes a text easier to read (IFLA, 2010), more recent approaches put the emphasis not only on the easiness of reading but also on understanding. To achieve these aims, the texts need to follow certain rules concerning linguistic features (vocabulary, grammar, sentence structure, etc.), design and format. In this regard, Inclusion Europe (2014) provides a set of European recommendations. Although the focus has traditionally been on written text, Inclusion Europe already considers other formats and includes a section on video information in which they explain what AD is and recommend the use of easy-to-understand words in the AD for blind people who also have intellectual disabilities. Other relevant recommendations are those by ILMESH European Association (1998) and IFLA (2012). There is currently also a Spanish standard on Easy-to-Read Language (UNE 153101:2018 EX sobre Lectura Fácil), and there is ongoing work at ISO for the development of guidance on making written text easy to read and easy to understand. WCAG 2.0 guidelines by W3C also indicate that text content has to be “readable and understandable”, and work has been done in this area.⁴

Plain Language, in turn, started to develop in the 1970’s as a response to the difficulty entailed in understanding legal documentation (Mazur, 2000: para. 5–6). Although much work has indeed been performed in the business and legal fields (Bailey, 1990; Cutts, 1995; Garner, 2001) since then, PL has typically related to the clarity of public communications in broader terms today, and has even been subject to legal regulations, such as the Plain Writing Act of 2010, which defines plain writing as writing “that is clear, concise, well-organized, and follows other best practices appropriate to the subject or field and intended audience” (Public Law

---

4 <<https://www.w3.org/WAI/RD/2012/easy-to-read/note/ED-E2R-20140123>> [06.05.2019].

111–274). PL involves structure, design and content of texts (Cheek, 2010: 10). For longer than two decades, PL experts have also addressed the graphic presentation and visual aspects of document design “in considerable detail”, as emphasised by Mazur (2000: para. 27). It must be noted that, in fact, some authors prefer to talk about Clear Communication as a way to further broaden the scope of the notion (Montolío, 2013, 2019) and to state that “plain” does not necessarily mean “simple” but “clear”.

Focusing on the Catalan scenario, the Easy-to-Read Association was created in 2002 and has become a key stakeholder in Catalonia. In 2005 it joined the International Easy-to-Read Network. They adapt texts to ER and PL Language, offer training, certification, editing services and also promote Easy-to-Read clubs in libraries⁵ (Silvestre Gusí / Capo, 2004). Apart from books, they also have created ER documents for the Liceu opera house (opera plot summaries), art catalogues and legislation, to name just a few. Turiel (1998) presents an overview of web resources for Easy-to-Read, and Artigas (2009) published a paper in which she defines ER Language, the end users, and the main steps in the production of an ER document. She also presented an overview of the ER work that is currently being carried out in Catalonia. Although much work has been done, there is still the need to enhance this access service and give it more visibility. Regarding PL specifically, there has been work in the legal field (Gelpí, 2006; Gené Gil, 2016), where PL is associated with democracy and text understandability. Cassany (2005) also acknowledges an increase in demand from the private sector and highlights the development of style manuals that set guidelines for clear writing.

■ 4 Methodology

This paper discusses the results of two separate qualitative research actions undertaken in the framework of the on-going EASIT project, i.e. a survey and a focus group. EASIT is a pioneer project in the exploration of E2U as a training specialization and, to our knowledge, there are no specific higher education programs for E2U training in the Catalan context to date.

The aim of the survey was to serve as a first step towards gathering updated data regarding the practice and training of E2U. More specifically, we were interested in the experiences of those considered to be experts in

---

5 The catalogue of ER books in Catalan is available here: <<http://www.lecturafacil.net/search>> [07.05.2019].

the field. A first survey draft was created and discussed among the project's partners. After pilot sessions with the partners to improve efficiency, the final questionnaire⁶ included 54 questions which were organized into four sections: a) demographic profile, b) educational background and previous training, c) current activity, and d) skills. The specific questions raised in each section were derived from a review of the specialized literature. At the bottom of each section, a box for open comments was offered. The questions were initially written in English, and then translated into the project languages in accordance with E2U principles. Access to the questionnaire was granted via Web Survey Creator. The estimated duration of the task was 20 minutes and there was no compensation in exchange for its completion. Further information was made available to participants during the project. The survey was disseminated through social media and relevant contacts. It was shared with the Catalan Easy-to-Read Association, the Spanish standardization group working on Easy-to-Read and key stakeholders. 128 replies were obtained in total, including all the project languages. In this article we report on the results obtained from the Catalan experts, of which there were 7. Although this number may seem low, it is relevant due to the fact it is a contemporary practice and extensive academic research has not yet taken place. Moreover, when comparing numbers to other languages, a significant participation from Catalan respondents can be seen (English=9, Galician=0, German=28, Italian=19, Slovenian=14, Spanish=26, Swedish=25).

Concerning the focus group, its aim was to bring experts in AD and experts in E2U together to discuss the possibility of developing an E2U AD modality, as recently suggested by Bernabé-Caro and Orero (2019), with emphasis placed on the Catalan context. The focus group was held on January 16th, 2019 in Barcelona and lasted 90 minutes. 4 participants (2 experts in AD and 2 experts in E2U) explored this innovative idea by answering six questions, raised in a semi-structured manner by a facilitator and two support researchers who were responsible for fuelling the debate and taking minutes. The topics under discussion were agreed upon in a previous protocol in coordination with the researchers of the EASIT project: a) the perceived feasibility of the proposal and potential means of implementation, b) the audiovisual genres deemed more suitable for an E2U AD, c) the skills deemed as desirable for a potential new expert in E2U AD, and d) the validation process that this new kind of AD should undergo.

---

6 <<https://ddd.uab.cat/record/203967>> [09.05.2017].

The data obtained were made anonymous and the research actions were complied with current ethical procedures outlined by Orero et al. (2017). Ethical approval was obtained from UAB's ethical committee.

■ 5 Results: questionnaire

This section reports on the educational background of those considered E2U experts in Catalonia, as well as on their current professional activity. It finishes with an account of the skills that, according to these experts, would be desirable in a prospective E2U expert.

■ 5.1 Educational profiles of E2U experts

Catalan is the mother tongue of all of the participants who stated their mother tongue in the questionnaire – only one did not. They are all female, aged 31–60. 4 of them have been educated at a postgraduate level and 3 of them at a graduate level, their fields of study being either journalism and communication (4) or linguistics (3), in some cases studied in combination with other areas such as teaching, translation, and literary studies.

Most of them (5) have received training in E2U language, either only in ER language (2) or both in ER and PL (3), or indicating that more training has been received in ER language than in PL. Half of the respondents' training followed guidelines for one specific language, whereas the other half followed non-language-specific guidelines. Their training has mainly consisted of workshops and in-house training or internships at the workplace that have amounted to between 10 and 60 hours. However, one of the participants reports being a self-taught expert and another received more extensive training without providing any further details.

During their training, emphasis was placed on printed material in all cases, although 3 of the participants report having also been trained in the creation of E2U digital content. With regards to their domain of specialization, experts' training adopted a generalistic approach in most cases (4), touching on a variety of fields. The most relevant ones seem to have been culture and literature, involving work on content such as books or museum audio guides and booklets. This seems to be in line with existing practices in Catalonia, as reported in the previous section.

Training has focused on the following tasks or services: writing, adaptation, proofreading, and quality control. This is not only the typical chronological order in which the tasks are performed in a text production

process, but also responds to the relevance given to each task in the training of experts, in accordance with the results obtained. The preferred types of training activities in terms of their usefulness in the labor market concern practice rather than theory. They are the following: a) commenting on mistakes in class (4), b) practice with experts (3), c) E2U texts analysis (3), and d) writing exercises (3).

Finally, it is worth noting that all participants report being engaged in continuous learning. Despite that none of them is currently receiving further training in the workplace, most of them report keeping in close contact with other experts (5), talking to users (4), and attending conferences and workshops (4). They further highlight the relevance of actual professional practice to improve their expertise (6).

■ 5.2 Current practices in the E2U job market

The experts currently work as translators or adaptors, although only in 2 cases do they perform these tasks full-time. In both cases, they are the experts with the greatest expertise: they have been working on E2U for 9–12 years. Most participants report combining their current E2U oriented jobs with teaching, writing, and language consultancy. 3 of them are self-employed, and the other 4 work at universities, NGOs, and public institutions. All of them have a professional background undertaking other activities: 3 of them used to work as writers or journalists, 2 used to teach, and 1 was a translator. The last participant did not specify her previous professional experience. Although 4 participants indicate having received a certification for the training described above, only one has actually been asked to show evidence of her training when applying for a job in E2U.

Their professional activity today matches their training in that all experts work with ER language in Catalan (and, in some cases, also in Spanish); more specifically, all of them undertake adaptation, editing, and translation tasks in ER language and in turn write texts using this language modality. Some of them further perform quality control tasks on these texts (3), and validate them (4). 4 of them combine work on ER language modality with PL but, interestingly, none of them reports writing texts in this language modality. Work with PL mainly consists of adaptation, editing, and translation tasks, with only 2 participants working on quality control and validation, respectively. There is a further training-practice match with regards to format: 6 experts report working with printed content, in 3 cases in combination with digital or audiovisual content, while only one of

them reports working with digital content exclusively. Interestingly, for the purposes of this paper, none of the experts works with aural content. A large amount of work on E2U in Catalonia seems to be devoted to culture and literature, followed by work related to public administration and justice (e.g. work on legal documentation).

Participants were asked whether they typically perform their tasks working in teams or individually, and about the contact they keep with other experts and end-users to resolve any doubts. Given that current practices seem to vary a great deal from one professional to another, it is worth commenting on the answers of three specific participants, to illustrate the variety of profiles. Let us use letters to identify them here:

- Participant A (with 9–12 years of experience in the field) always works alone, never gathers feedback from end-users, and never asks for advice or suggestions from other professionals.
- Participant B (with 3–6 years of experience and over 60 hours of training) always works in teams and frequently asks E2U colleagues for advice, although she is never in touch with end-users.
- Participant C (with 9–12 years of experience in the field) works both individually and collaboratively, is sometimes in touch with end-users who comment on her work, and very often incorporates any changes they suggest. She is usually in touch with other E2U experts to resolve doubts.

Finally, the experts report on the usefulness of checking against parallel texts written in E2U to resolve their doubts: all of them find this to be a useful resource, with answers ranging from “very useful” (1) or “quite useful” (5) to “a little useful” (1). Specifically, they use other texts to “solve complex sentences or structures” or to “resolve doubts regarding vocabulary, sentence structure, headings, page layout, figures, etc.” (our translation). One of the participants explains that comparison with other texts was more helpful when she had less experience.

■ 5.3 Skills sought in the E2U expert curriculum

3 of the participants are active as E2U trainers and one had been previously. Therefore, their answers provide invaluable input to inform the EA-SIT project on which skills should be sought for development in an E2U curriculum. One of the items in the questionnaire asked participants to select up to three skills that would be desirable for an E2U expert.

All of them selected familiarity with any available guidelines as a must in prospective E2U experts. The experts report being aware of the availability of non-language-specific E2U guidelines, at an international, national, and private (in-house) level. 6 of them report always using them, and one of them almost always. They also draw attention to the need for unified guidelines for Europe.

Knowledge of languages and linguistics (e.g. familiarity with the principles of textual analysis, of cohesion and coherence mechanisms, of language complexity and simplification methods) is the skill rated second best according to the participants: 5 of them selected this option. As has been explained, most of the participants have an educational and/or professional background in languages and writing.

Awareness of types of disabilities and of end-user needs was rated as the third most important content that should be covered in the curriculum. Interestingly, both experts who are in contact with end-users and experts who are not, rated this aspect as a relevant one: this option was selected by 4 of them.

Familiarity with accessibility standards, the history and applicability scenarios of E2U as well as reading studies is considered important by 1–2 participants. Multimodality and cognitive linguistics are not selected as relevant skills by any of the participants. None of the experts propose skills beyond the ones offered in the questionnaire.

A further item in the questionnaire asked participants to choose one type of service which, according to their experience, should be given most attention in the E2U curriculum. Interestingly, in only three cases the answers are consistent with their current professional practice, i.e. they place value on services such as adaptation, editing, and translation. The other 4 answers are scattered across other possibilities: one of them thinks writing in E2U is the most important service; another thinks it is validation; a further selects quality control, and the last answers “other services”, without further specification.

At the end of the questionnaire, participants were also asked to rate the importance of the following aspects in connection with the creation of E2U content: page layout, awareness in vocabulary use, simple syntax, information organization, and multimodality. The results are clear in that vocabulary, syntax and information organization are considered to be the most crucial aspects by experts: all of them rate them as “very important”. Page layout follows closely, with 6 experts rating it as “very important” and one rating it as “important”. Multimodality is rated as “important” by 5 of

them and as “very important” by the other 2. It is thus worth highlighting that all aspects proposed in the questionnaire are considered relevant to a great extent.

With regard to each of these aspects, experts were invited to specify what would be the desirable output in an E2U text. Their answers are rather unified:

- in terms of page layout, 6 experts highlight the importance of a well-prepared organization of the page (wide margins, spacing, paragraph distribution, etc.) and one expert selects short texts and sentence production as the most relevant measure;
- regarding vocabulary, 6 experts select the use of simple lexicon and one expert opts for the definition of difficult or new words as the most relevant measures;
- regarding syntax, 6 experts select the use of simple structures and one expert opts for short structures (interestingly, this answer is not selected by the same expert who highlighted the importance of short sentences in the discussion of page layout);
- information organization should involve starting the text with the most relevant information (5 answers) and offering glossaries (2 answers);
- to cater for multimodality, different accessibility formats would be needed (6 answers) and images should be displayed in large and next to the text to make reading easier (1 answer).

Many of the measures proposed in the questionnaire are not selected, i.e. rated as the most relevant, by any of the participants, such as: labeling information, opting for simple punctuation, or offering summaries.

■ 6 Results: focus group

The focus group began with the facilitator giving a short presentation on AD and E2U. It was followed by an open discussion based on six questions. Next we discussed the input provided by the experts regarding the feasibility of creating AD following the E2U principles, the genres in which this new service could be implemented, as well as the skills required by future experts depending on their current specialization (AD or E2U).

■ 6.1 Feasibility of the E2U AD proposal

The experts in E2U were not familiar with AD guidelines and vice versa. After a brief consideration of the main features of both E2U and AD, E2U experts seemed to encourage the idea of an E2U AD more than the audio describers consulted. According to the latter, current AD scripts are not targeted at people with cognitive disabilities, but only at people with total or partial sight loss. Even though they acknowledge similarities in AD and E2U guidelines, such as the preference for simple syntactic structures or the use of one word per referent only, they believe that the main target group of AD (people with a visual impairment) would be reluctant to be exposed to oversimplified descriptions of audiovisual content when users have already said repeatedly that they do not like to be patronized by having self-evident details specified or being given surplus information which will hinder the imaginative process. To tackle this issue, the audio describers proposed an *audio adaptation* that would cater for the needs of a different target group (people with comprehension difficulties or with cognitive disabilities who are now users of E2U texts). In their view, this adaptation could be offered as an additional option for audiences (in a different track or channel).

■ 6.2 Genres and areas of implementation

Experts from both fields agree that some genres could adopt E2U AD more easily than others. In their opinion, theatre plays, opera, dance or museums pave the way for the implementation of an E2U AD because, in all cases, the viewer has a chance to access additional content, such as an audio introduction (Fryer / Romero-Fresco, 2014) before the show or experience. The immediacy of television and film products, however, comes across as an impediment for an E2U AD, according to the experts. In the discussion, several ideas were proposed, such as the inclusion of the same kind of audio introductions on smart TVs, DVD and Blu-Ray, or cinema theatres; or the insertion of pauses in audiovisual material, so that a longer, more informative AD could be conveyed to audiences with comprehension difficulties.

As far as genres are concerned, the audio describers stated that products with a less complex plot, such as soap operas, films for children, or documentaries, were more likely candidates for audio descriptions that adhere to E2U guidelines. According to them, however, E2U AD would

definitely not be suitable for certain films in which a lot of information is condensed to fit in less than 2 hours. Thus, they reinforced the idea of offering two different types of AD (E2U and non-E2U) to meet the expectations of different audiences.

■ 6.3 Defining the new professional: skills and curriculum

According to the experts consulted, a hybridization of their professional profiles would naturally lead to the potential E2U AD expert, and there would be no need for the creation of a new term in the job market. If, however, that was the case, they would call this new professional an *audio-facilitator*, a *content adapter*, or, simply, an *accessibility expert* (as the participants in the focus group consider themselves).

In their view, the new potential E2U AD expert should be an empathetic professional, able to approach the needs of the target audience. She/he should demonstrate proficient language skills, and be trained in documentation skills for information gathering. Voicing skills were also underlined by the audio describers: the prospective expert should work on prosody and rhythm, and deliver AD using a “pleasant” tone.

Regarding training in validation or quality control, experts view quality control as an aspect to be considered in the curriculum, but are not in favor of a unique approach based on systematic validation sessions with end-users. The E2U experts were categorical in their reluctance to professionalize validators, that is, end-users who take part in guided sessions to evaluate ER content. In their experience, when validators become professionals, they no longer fully relate to the expected target audience, i.e. a professional validator does not empathize with the target audience. However, all the experts agreed that it would be convenient to receive systematic feedback from end-users during the first stages of an E2U AD project. This is, in fact, the current professional practice in their areas of expertise. From their point of view, validation in the form of user feedback could also be received after the AD has been released. In the case of museums, theatres, or any further physical buildings attended by potential audiences, feedback could be gathered by means of a survey at the end of the visit or experience.

■ 7 Conclusions

The accessibility turn in many areas of knowledge as it has been described recently (Greco, 2018) will likely be followed by an increasing demand for experts in E2U content. Current experts in the field of E2U have generally been self-taught or trained in-house on written content but today's society is an audiovisual one and further work on this area is needed. The EASIT project fills a gap in today's training scenario, as it aims to define the skills of the professionals involved in creating E2U audiovisual content, to propose a curriculum design to train them, and to develop open educational materials. This paper has put the focus on the expert who would create easy-to-understand audio descriptions as a new hybrid access service, gathering feedback from current experts in Catalonia through a questionnaire and a focus group.

The results reported in this paper have provided some insights on current practices in E2U in Catalonia, both in terms of practice and training. They have enabled us to map the profile of current professionals, their main tasks, and gather their views on the most relevant skills these experts need to acquire.

When comparing the skills linked to the E2U expert identified in the questionnaire and the skills assigned to a prospective E2U AD expert in the focus group, a vast shared ground is found. A thorough knowledge of the guidelines and a high proficiency in language issues is expected from these experts. Both in the questionnaire and in the focus group, empathy and knowledge of the end-users' needs are regarded as crucial. This is in accordance with the specialized literature, which argues "the final test of whether any piece of writing meets its goal of communicating information comes when humans read it" (US Securities and Exchange Commission, 1998, in Mazur, 2000). There are also specific skills from the field of AD that would need to be acquired by experts in the future such as voicing-related skills. In fact, today's professional practice in E2U is very much focused on written text and the aural channel was not considered by our participants.

Another relevant result is how current professionals envisage the hybridization of E2U and AD: it seems that the specificities of each content and genre will define the approach to be taken, be it an additional E2U AD track, an E2U audio introduction or E2U comments. This last proposal is similar to what has been attempted in the Madrid theatre

Teatro Real, where the so-called “*audio-fáciles*” or “*audio-explicaciones*” offer audio explanations that allow diverse users to better understand the play.

The main limitation of the actions reported in the research above concerns the size of the sample consulted. The focus in this research has been put on qualitative results, rather than quantitative ones. As has been explained, however, the actions contained a significant participation by Catalan respondents when compared to that of other languages. Circumstances such as the fact that the E2U is an emerging field in the Catalan context must also be considered: experts are scarce and lacking visibility. A positive aspect of the actions conducted is, in fact, that it has promoted communication and professional contact between sectors (audio describers and ER experts) who typically operate in isolation in Catalonia.

As indicated in the title, audio description has met Easy-to-Read and Plain Language, and the research prospects are manifold. As part of the EASIT project, and using the qualitative input obtained, the specific skills and curriculum to train the future professional need to be defined. Beyond the EASIT project, both descriptive and reception-based research actions have to be pursued. Corpus-driven studies may allow us to shed light on the specific features of ER and PL texts across languages and cultures, and reception studies will identify user needs and preferences that can support recommendations. Tests on the reception of E2U AD with different user profiles and different content types are also needed in order to better understand how this new access service can become a reality. To that end, an effort will have to be made to define how audiovisual content comprehension can be measured (Cabeza-Cáceres, 2013). Many research possibilities could emerge in this new hybridization process which aims to cater for the needs of a wide spectrum of users. ■

■ References

- Artigas, Lúdia (2009): *Lectura fàcil: Fem la informació accessible a tothom*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Acció Social i Ciutadania.
- Bailey, Edward P. (1990): *The Plain English Approach to Business Writing*, Oxford: Oxford University Press.
- Bernabé-Caro, Rocío / Orero, Pilar (2019): «Easy to Read as Multimode Accessibility Service», *Hermeneus* 21, 53–74.

- Braun, Sabine / Orero, Pilar (2010): «Audio Description with Audio Subtitling – an emergent modality of audiovisual localisation», *Perspectives: Studies in Translatology* 18:3, 173–188.
- Bredel, Ursula / Maaß, Christiane (2016): *Leichte Sprache. Theoretische Grundlagen, Orientierung für die Praxis*, Berlin: Duden.
- Cabeza-Cáceres, Cristóbal (2013): *Audiodescripció i recepció: Efecte de la velocitat de narració, l'entonació i l'explicitació en la comprensió fílmica*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (PhD thesis).
- Cassany, Daniel (2005): «Plain language in Spain», *Clarity* 53, 41–44.
- Chaume, Frederic (2012): *Audiovisual Translation: Dubbing*, Manchester: St. Jerome Publishing.
- Cheek, Annetta (2010): «Defining plain language», *Clarity* 64, 5–15.
- Cutts, Martin (1995): *The Plain English Guide*, Oxford: Oxford University Press.
- Díaz-Cintas, Jorge / Remael, Aline (2007): *Audiovisual Translation: Subtitling*, Manchester: St. Jerome Publishing.
- Fernández-Torné, Anna (2016): *Audio description and technologies. Study on the semi-automatisation of the translation and voicing of audio descriptions*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (PhD thesis).
- Fresno, Nazaret (2014): *La (re)construcción de los personajes fílmicos en la audio-descripción: Efectos de la cantidad de información y de su segmentación en el recuerdo de los receptores*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (PhD thesis).
- Fryer, Louise (2016): *An introduction to audio description: a practical guide*, Oxon / New York: Routledge.
- / Romero-Fresco, Pablo (2014): «Audiointroductions», in: Maszerowska / Matamala / Orero (eds), 11–28.
- Garner, Bryan (2001): *Legal Writing in Plain English*, Chicago / London: Chicago University Press.
- Gelpí, Cristina (2006): «Llenguatge planer a Espanya», *Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales* 11, 687, <<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-687.htm>> [03.05.2019].
- Gené Gil, Maria (2016): «El dret a la comprensibilitat del llenguatge jurídic català i els principis que el sustenten», <<https://eapcrld.blog.gencat.cat/>>

- 2016/06/30/el-dret-a-la-comprensibilitat-del-llenguatge-juridic-catala-i-els-principis-que-el-sustenten-maria-gene-gil/> [03.05.2019].
- Greco, Gian Maria (2018): «The nature of accessibility studies», *Journal of Audiovisual Translation* 1:1, 205–232.
- IFLA (2010): *Guidelines for easy-to-read materials*, <<https://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/120.pdf>> [07.05.2019].
- (2012): *Directrius per a materials de Lectura Fàcil*, <http://www.cobdc.org/publica/directrius/directrius_1f.pdf> [03.05.2019].
- ILSMH European Association (1998): *Make it Simple: European Guidelines for the Production of Easy-to-Read Information for People with Learning Disability for authors, editors, information providers, translators and other interested persons*, <<https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1271&context=gladnetcollect>> [03.05.2019].
- Inclusion Europe (2014): *Information for all: European standards for making information easy to read and understand*, <https://easy-to-read.eu/wp-content/uploads/2014/12/EN_Information_for_all.pdf> [07.05.2019].
- Maszerowska, Anna / Matamala, Anna / Orero, Pilar (eds.) (2014): *Audio Description. New Perspectives Illustrated*, Amsterdam: John Benjamins.
- Matamala, Anna (2007): «Audio Description in Catalonia», *Translation Watch Quarterly* 3:2, 37–48.
- (2018): «One short film, different audio descriptions. Analysing the language of audio descriptions created by students and professionals», *Onomázein* 41, 185–207.
- / Orero, Pilar (eds.) (2010): *Listening to Subtitles. Subtitling for the Deaf and Hard-of-Hearing*, Bern: Peter Lang.
- / — (eds.) (2016): *Researching Audio Description. New Approaches*, London: Palgrave Macmillan.
- / Remael, Aline (2015): «Audio-description Reloaded. An Analysis of Visual Scenes in 2012 and Hero», *Translation Studies* 8:1, 63–81.
- Mazur, Beth (2000): *Revisiting Plain Language*, <<https://plainlanguage.gov/resources/articles/revisiting-plain-language/>> [07.05.2019].
- Montolío, Estrella (2013): «Democracia y justicia comprensible. La propuesta de clarificación del discurso jurídico en España», *Linba D'Àgua* 26:2, 51–69.

- (2019): «Lingüística, comunicació y transferencia de conocimiento a la sociedad: Un reto para el siglo XXI», *Palimpsesto* 15, 54–67.
- Neves, Josélia (2007): «Of Pride and Prejudice: The Divide between Subtitling and Sign Language Interpreting on Television», *The Sign Language Translator and Interpreter* 1:2, 251–274.
- Oncins, Estel·la / Lopes, Oscar / Orero, Pilar / Serrano, Javier (2013): «All Together Now: A multi-language and multi-system mobile application to make live performing arts accessible», *The Journal of Specialised Translation* 20, 147–164.
- Orero, Pilar (2007a): «Audiosubtitling: A Possible Solution for Opera Accessibility in Catalonia», *TradTerm* 13, 135–149.
- (2007b): «An Interview with Jorge Arandes: Pioneering Audio Description», *JosTrans* 7, 190–194.
- / Matamala, Anna (2007): «Accessible opera: overcoming linguistic and sensorial barriers», *Perspectives. Studies in Translatology* 15:4, 262–277.
- *et al.* (2018): «Conducting experimental research in audiovisual translation (AVT): A position paper», *The Journal of Specialised Translation* 30, 105–126.
- Public Law 111-274, 13 October 2010, 124 STAT. 2861, <<https://www.fda.gov/media/84926/download>> [07.05.2019].
- Remael, Aline / Reviere, Nina / Vercauteren, Gert (2015): *Pictures painted in Words: ADLAB Audio Description guidelines*, <<http://www.adlabproject.eu/Docs/adlab%20book/index.html>> [03.05.2019].
- Reviere, Nina / Remael, Aline / Daelemans, Walter (2015): «The language of Audio Description in Dutch: Results of a corpus study», in: Jankowska, Anna / Szarkowska, Agnieszka (eds.): *New Points of View on Audiovisual Translation and Accessibility*, Bern: Peter Lang, 167–189.
- Rovira-Esteva, Sara / Tor-Carroggio, Irene (2018): «Serveis d'accessibilitat sensorial a les televisions que emeten en català: situació actual i propostes de futur», *Quaderns del CAC* 21:44, 71–80.
- Salway, Andrew (2007): «A corpus-based analysis of audio description», in: Díaz-Cintas, Jorge / Orero, Pilar / Remael, Aline (eds.): *Media for all. Subtitling for the deaf, audio description, and sign language*, Amsterdam: Rodopi, 151–174.
- Silvestre Gusi, Núria / Capo, Rosa Maria (2004): «La lectura fàcil a les biblioteques catalanes», *Item* 36, 57–77.

- Snyder, Joel (2014): *The visual made verbal: A comprehensive manual and guide to the history and applications of audio description*, Ludlow: The Dog Rose Press.
- Taylor, Chris (2015): «The language of AD», in Remael / Reviere / Vercauteren (eds.), <http://www.adlabproject.eu/Docs/adlab_%20book/index.html> [08.05.2019].
- Turiel, Josep (2004): «Recursos web sobre lectura fàcil i serveis especials», *Textos universitaris de biblioteconomia i documentació* 12, <<http://bid.ub.edu/12turiel.htm>> [07.05.2019].
- US Securities and Exchange Commission (1998): *A Plain English Handbook. How to create clear SEC disclosure documents*, Washington, DC: SEC.
- Vila, Pere (2006): «Accesibilidad en televisión de Cataluña», in: Pérez-Ugena, Álvaro / Utray, Francisco (eds.): *TV digital e integración. ¿TV para todos?*, Madrid: Universidad Rey Juan Carlos & Dykinson, 127–130.
- Blanca Arias-Badia, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Traducció i Interpretació / Transmedia Catalonia, E-08193 Bellaterra (Cerdanyola), <blanca.arias@uab.cat>.
  - Anna Matamala, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Traducció i Interpretació / Transmedia Catalonia, E-08193 Bellaterra (Cerdanyola), <anna.matamala@uab.cat>.

L'aportació de Joan Vila a la literatura popular: la revista *Violet*

Emili Samper (Tarragona)

Summary: This article examines the role of the illustrator Joan Vila i Pujol (*D'Ivori*) (1890–1947) in folk literature, with special focus to his collaborations in the journal *Violet*, a children's supplement of *En Patufet*, published by Baguà between 1922 and 1931. Among them, this article pays attention to the adaptation in the form of a comic strip of some of the folktales originally published by the Grimm Brothers in the *Kinder- und Hausmärchen*, before the appearance of children's and youth journals that will incorporate comic book as a regular artistic form.

Keywords: folktale, Grimm, comic strip, *D'Ivori*, folk literature ■

Received: 20-03-2019 · Accepted: 23-11-2019

■ 1 Joan Vila (*D'Ivori*)

Joan Vila i Pujol, nascut a Barcelona el 17 d'abril de 1890 i mort l'11 de març de 1947, va ser un important dibuixant i il·lustrador, deixeble del també dibuixant, exlibrista i pintor Josep Triadó (1870–1929).¹ Montserrat Castillo ha estudiat la seva obra artística, el model de la qual situa en la recuperació de les arts del llibre duta a terme a Anglaterra per autors com William Morris, Owen Jones, Walter Crane o William Blake. Castillo destaca, sobretot, la catalanitat i l'originalitat de la seva obra (1997b: 46). Vila es dedicà a la il·lustració de llibres i revistes de caire popular des de ben jove, abans de complir els dinou anys. Per lliurar-se del servei militar obligatori (que no hauria fet perquè va quedar en excedent de contingent), marxà l'any 1911 a Buenos Aires on va il·lustrar diferents publicacions. De tornada a Europa, residí a París d'on va fugir quan va esclatar la Primera Guerra Mundial. S'establí a Barcelona on va treballar per a diverses editorials, tant

---

1 Aquest treball s'emmarca en un projecte d'R+D sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats (PGC2018-093993-B-I00 [MCIU/AIE/FEDER, UE]), i forma part de la investigació del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), consolidat per la Generalitat de Catalunya (2017 SGR 599). He actualitzat l'ortografia dels textos prenormatius.

en llibres com en publicacions periòdiques, sobretot de caire infantil. L'any 1920 va realitzar una estada a Madrid que es va allargar fins al 1923. En aquesta època va desenvolupar una activitat molt variada: va projectar els figurins de ballets, va participar en concursos d'indumentària, va il·lustrar programes de cinema i va rebre diversos encàrrecs. També va conrear el vessant de pintor. Els anys vint i trenta van ser els de la seva màxima activitat i també els de més relleu públic. Cap als anys quaranta, es dedicà a la bibliofília i, fins i tot, va crear la seva pròpia editorial, Mons Floris (Cadena, 1997).

L'any 1914 Joan Vila signava els seus treballs amb el nom de *Joan*. A partir del 1915 hi va afegir el pseudònim *D'Ivori*, que va quedar establert el 1917 i amb el qual va donar-se a conèixer (Cadena, 1997: 24). Els seus tres fills, el pintor Jordi Vila Rufas (1924–2011), el també dibuixant i pintor Francesc Vila i Rufas (1927–2006) –més conegut com *Cese*– i Rita M. Vila, expliquen l'origen d'aquest pseudònim:

Sus primeras ilustraciones aparecen firmadas con su apellido Vila. Años después, estando un día en la playa con sus amigos, entre los que figuraba Lluís Nicolau d'Olwer, parece ser que uno de ellos –posiblemente el músico Josep Martí Cristià– le hizo notar que tenía la piel de color marfil (*ivori* en el catalán de entonces). Y él, que estaba buscando un seudónimo para sus dibujos, aprovechó la idea y, desde entonces, firmó Joan D'Ivori. Más adelante lo simplificó por D'Ivori. (dins Cadena, 1975: 13)

Sobre el seu caràcter, afegeixen:

Muy poco aficionado a las tertulias de café, no rehusaba, sin embargo, las visitas de los amigos (a los que recibía sin dejar de dibujar) y de los amigos de los amigos. En ciertas épocas, incluso con frecuente periodicidad, se encontraban en su estudio (que él siempre llamaba «taller») para explicar los últimos chistes políticos y hablar pasivamente mal del régimen mientras esperaban que éste cambiara de un momento a otro o, como decían ellos, «que es girés la truita». (dins Cadena, 1975: 14)

Joan Vila no fumava ni bevia alcohol i era vegetarià. També va tenir connexions amb l'espiritisme:

Otras veces las reuniones eran de orden más serio y se había intentado y conseguido que los «espíritus» hicieran mover algún taburete de tres pies, de los que salían, sin posible trampa –y esto lo garantizamos nosotros–, frases muy curiosas. (dins Cadena, 1975: 14)

Amb relació al seu estil i al mètode de treball utilitzat, Castillo (1997b: 50) assenyala que «D'Ivori fou un artista que visqué entre la nostàlgica visió del passat, idealitzada i romàntica que heretà del Modernisme, i l'exigència

de l'obra ben feta i per a un poble que naixia en el nacionalisme, la modernitat, la prosperitat i la civilitat del Noucentisme».

■ 2 Joan Vila i la literatura popular

Sobre les característiques definitòries de l'obra d'il·lustració de Joan Vila, Castillo (1997b: 47) apunta com: «s'ha assenyalat repetidament el caràcter documental de l'obra d'il·lustració de D'Ivori, i potser poc el fantàstic. Fou un molt bon conreador de la fantasia: les nombroses històries per a infants que il·lustrà, tant en llibres com en revistes, li permeteren demostrar-ho a bastament».

Efectivament, en l'obra d'il·lustració de Vila podem resseguir la seva relació amb la fantasia i, especialment, amb un àmbit proper a aquest com és el de la literatura popular. A continuació veurem quines van ser les seves aportacions més destacades en aquest camp.

Josep Triadó, mestre de Vila, va ser qui el va introduir en l'exlibrisme i en les arts del llibre i qui el va posar en contacte amb Ramon Miquel i Planas (1874–1950), l'impulsor de la bibliofília a Catalunya. I va ser Miquel i Planas qui va fer un encàrrec molt important a Joan Vila, tenint en compte la seva joventut (encara no havia complert vint anys): il·lustrar les rondalles recollides pel folklorista Pau Bertran i Bros (1853–1891), que havien quedat inèdites a la seva mort.

Les rondalles es van publicar en dos volums, amb el títol *Les Rondalles Populares Catalanes ilustrades per en Joan Vila*.² El primer volum, de 96 pàgines, conté 86 il·lustracions a l'interior (a més de coberta, contracoberta i portades il·lustrades) i va aparèixer el desembre de 1908. Joan Vila el dedica al seu mestre: «A l'eminent artista en Josep Triadó i Mayol. Homenatge de respecte i agraiment de son deixeble i amic Joan Vila». El segon volum, de 92 pàgines, conté 82 il·lustracions interiors i es va publicar el mes d'octubre de 1909. Estava adreçat especialment als infants seguint la «tasca de retornar al poble les rondalles que són ben seves», com explica Miquel i Planas al pròleg del primer volum (1908: VII). Tot i aquest caràcter divulgatiu, l'edició va ser molt acurada. Aquell mateix any, a causa del seu èxit, se'n va fer una nova edició, en un únic volum, sota el títol *El Rondallari Català*. Es tracta d'un llibre de bibliòfil de 400 pàgines on hi apareixen les 178 il·lustracions de Joan Vila i que enceta la Biblioteca Folklorica Catalana (Casti-

---

2 Curiosament, el nom de Pau Bertran i Bros no apareix al títol de l'obra, tot i que en Miquel i Planas deixa constància de la seva autoria al «Pròleg de l'editor» del primer volum.

llo, 1997a: 43). És aquesta edició la que va recuperar l'any 1989 l'editorial Alta Fulla, dins la col·lecció d'Arxius del Folklore Català, amb edició i estudi preliminar (imprescindible) de Josep M. Pujol (inclòs dins el volum pòstum que aplega la seva obra folklòrica, Pujol, 2013: 115–149).

En aquesta obra, Joan Vila «farà una entrada de cavall sicilià en el món de la il·lustració», en paraules de Barjau (2002–2003: 331). Castillo (1997a: 34–36), per la seva banda, diu que ja s'hi manifesten «elements plàstics que seran constants en la seva obra»:

La primacia del sentit decoratiu, la importància de la línia de contorn, l'expressió dels personatges més concretada en gestos –sobretot de les mans i els peus– que no pas en el rostre; el dibuix pla i envoltat per un requadro que el limita i el concentra, així com un cert estatisme de les figures. Alhora, la fascinació pel món medieval –podria haver optat per altres situacions temporals–, un món medieval interpretat amb sensibilitat i idealització romàntica. Però, al mateix temps, també palesa un coneixement de l'art medieval suficient per a donar una resposta artística similar. D'Ivori hi crea un art conceptual, no lligat a la representació del món sensible, una opció realitzada pel conjunt de les arts a partir del Renaixement.

Segons detalla *La Vanguardia* del 27 de novembre de 1908, Miquel i Planas va pronunciar, al Centre Excursionista de Catalunya, una conferència sobre rondalles populars catalanes i ho va fer acompanyant la seva explicació amb projeccions lluminoses dels dibuixos de Joan Vila (Barjau, 2002–2003: 331).

El 1910, el Centre Excursionista de Catalunya va promoure la publicació en volum d'un treball de la folklorista Mercè Ventosa titulat *Ulisses i Polifem en la rondallística catalana*, en una edició limitada en paper de fil i impresa per L'Avenç. L'autora havia publicat el treball als números 182 i 183 del *Butlletí* de l'entitat, corresponents als mesos de març i abril d'aquell mateix any. Aquesta nova edició ve acompanyada per il·lustracions de Joan Vila. Barjau (2002–2003: 331) assenyala que la «Rondalla d'en Pere Xic» inclou les mateixes il·lustracions utilitzades a l'edició de les rondalles de Bertran i Bros l'any 1908. En canvi, la «Rondalla de l'home que llevava la pell de l'esquena» ve acompanyada per cinc il·lustracions que no apareixen al recull de Bertran. Segons Barjau (2002–2003: 331): «Podem pensar, doncs, que el nostre artista va fer algunes il·lustracions que al final no havien estat utilitzades al llibre definitiu de *Les rondalles...* i que trobaven sortida aquí».

Les Rondalles Populars Catalanes es van traduir posteriorment al castellà i van ser publicades per la Casa Miquel Rius de Barcelona, acompanyades de les il·lustracions de Joan Vila, en dos volums: *El Hijo del Oso y otros cuentos*

populares ilustrados (1918) i *Perico el astuto y otros cuentos populares ilustrados* (1919). Tot i el canvi de títol, el contingut i el repartiment de les rondalles de la traducció castellana coincideixen amb l'original català.³

Joan Vila també va il·lustrar la coberta de diferents exemplars de *La Rondalla del Dijous*, com per exemple, el número 25, que inclou dues rondalles dels germans Grimm: «El príncep granota» i «En Joan i l'Agneta». Aquesta mateixa coberta ja havia aparegut en números anteriors de la revista (del 18 al 22) així com en números posteriors (com el 26). La participació de Vila com a il·lustrador de rondalles en aquesta publicació es va desenvolupar durant la primera etapa de la revista (1909) i és la següent (Castillo, 1997c: 344):

- «Espigueta de mill» d'Aureli Capmany (*La Rondalla del Dijous* 7, 1909, 98–104).
- «Sang-i-neu» i «El romaní» de Francesc de S. Maspons i Labrós (*La Rondalla del Dijous* 24, 1909, 370–385).
- «Els bessonets» de Carme Bofill (*La Rondalla del Dijous* 38, 1909, 177–192).
- «El cel cau» i «El romaní» de la Sra. Pepa (*La Rondalla del Dijous* 40, 1909, 209–219).
- «Llegenda de Santa Lena» de Sara Llorens (*La Rondalla del Dijous* 42, 1909, 241–251).

En aquestes rondalles d'autors catalans, *D'Ivori* «fa un homenatge a l'imaginari col·lectiu del país, de la terra, segurament, perquè els contes són catalans» (Castillo, 1997b: 47). Entre els autors als quals il·lustra rondalles s'hi troben noms importants d'aquests anys, com són els d'Aureli Capmany (1868–1954), fundador i primer director d'*En Patufet*, la folklorista Sara Llorens (1881–1954) i Francesc de S. Maspons i Labrós (1840–1901), a qui devem «el primer aplec imprès de rondalles catalanes que es basa de manera sistemàtica i exclusiva en fonts orals i les posa per escrit en català respectant-ne l'argument i els personatges» (Pujol, 2013: 201); és a dir, *Lo rondallaire*, editat en tres volums –I (1871), II (1872), III (1874)– seguit d'un quart titulat *Cuentos populares catalans* (1885). Hi ha una edició moderna d'aquesta obra, en dos volums (2010 i 2014), a cura d'Albert Mestres i amb estudi de Josep M. Pujol (inclòs dins la seva obra folklòrica completa: Pujol, 2013: 201–226).

3 Novament, i com ja havia passat en l'edició catalana, el nom de Pau Bertran i Bros no apareix al títol de l'obra. A diferència de l'original, l'edició en castellà no inclou la referència a l'autoria de les il·lustracions ni tampoc reproduceix el pròleg de l'editor (on apareixia aquesta informació).

Dins d'aquesta relació entre Vila i la literatura popular cal incloure l'aparició, l'any 1924, dels *Tres contes d'Andersen il·lustrats per Joan d'Ivori*. El llibre, publicat a Barcelona per Tipografia Catalana dins la col·lecció Llibres per Infants, conté 118 il·lustracions interiors (Castillo, 1997c: 347) i un pròleg del pedagog Alexandre Galí (1886–1969). Els contes inclosos són: «El company de camí», «Menuda menudeta» i «La Princeseta de la Mar».

■ 3 La revista *Violet*

La revista *Violet* (1922–1931),⁴ suplement infantil d'*En Patufet*, va ser una publicació setmanal adreçada a infants i constituïda per historietes, amb jocs i entreteniments, de caràcter molt menys moralitzant que el que havia adquirit en aquells moments *En Patufet*. Aquesta revista, publicada per l'editorial Baguñà i que va arribar als 469 números, va acollir historietes de contes populars, narracions mítiques i contes medievals, així com adaptacions de les rondalles d'Andersen i dels germans Grimm. Només cal fer un breu repàs als noms d'alguns dels dibuixants que hi van col·laborar per adonar-se de l'elevat nivell gràfic de la publicació: *Apa* (Feliu Elias i Bracons), *D'Ivori* (Joan Vila), Gaietà Cornet i Palau, Junceda (Joan Garcia-Junceda i Supervia), Joan Llaverias i Labró, Lola Anglada, Valentí Castanys, Lluís Mallol i Ricard Opisso, entre d'altres.

Com assenyalen Torrent & Tasis (1966, I: 588) a *Violet*:

hi predominaven els ninots damunt del text: a les seves pàgines, que duen la direcció artística predominant de Junceda, hi figuren acudits, historietes, auques, etc. així com la narració profusament il·lustrada, d'obres de la literatura universal.

En aquest sentit, Vázquez (1993: 6), en la seva «Breu història del còmic en llengua catalana» assenjala:

Violet sí que reunia les característiques pròpies dels «tebeos» –dels «tebeos» primitius– amb historietes dels dibuixants abans esmentats [...] que, en aquest cas, afegien a l'humor algun còmic realista, encara amb els indispensables textos a peu d'imatge. *Violet* fou un «tebeo» únic, irrepetible, diferent de qualsevol altre, que sobretot en els primers anys va reunir a les seves pàgines un planter immillorable de primeres figures de la il·lustració.

4 Al dipòsit digital de documents de la Universitat Autònoma de Barcelona es pot consultar la col·lecció completa de la revista: <<https://ddd.uab.cat/record/27382>> [09.03.2019].

Castillo (1997c: 67), per la seva banda, puntualitza que:

Els tres darrers anys no hi ha narracions, sinó només historietes i acudits. La revista va prenent l'aspecte del que serà el còmic infantil dels anys trenta, quaranta i cinquanta, amb la diferència que el text es manté sota la vinyeta, sense incloure'l dins el dibuix com succeirà més endavant, per influència del còmic americà.

De fet, l'ús de la bafarada (o globus) com a element característic del còmic, no es generalitza fins a finals del segle XIX. No es tracta d'un element nou, però el que sí representa una novetat és l'ús que se'n fa. A *The Yellow Kid*, creat el 1895 per Richard Felton Outcault (1863–1928), s'utilitzen les bafarades per incloure diàlegs, motiu pel qual se l'ha considerat el primer còmic (Bartual, 2014: 32).

El primer número de *Virolet* apareix el 7 de gener de 1922 amb el subtítol «Noi bellugadís i alegre que no s'està mai quiet» i la indicació «Suplement il·lustrat d'*En Patufet*». En la «Presentació», signada per La Redacció, s'explica la motivació d'aquesta nova revista, que neix «a fi de què els patufins tinguin en el seu periòdic estimat ço que hi mancava i que era cercat per alguns en publicacions escrites en un idioma que no és el nostre». Per a fer-ho, es comptarà amb la presència de «Cornet, l'intencionat, l'àtic Cornet; l'inagotable Junceda, tan entremaliat i juganer, i l'estol de dibuixants que formen nostra Redacció» amb qui els lectors «trobareu aquella gràcia desitjada dels contes il·lustrats, de les aventures dibuixades, de les auques modernes».

Aquesta declaració d'intencions apareix de nou al número 3, publicat el 21 de gener de 1922, a l'«Advertència» que anuncia «la publicació de precioses novel·letes gràfiques (és a dir, en forma d'historietes amb un dibuix cada sis o vuit ratlles)» així com «reduccions gràfiques de les obres de la literatura mundial que cal que un noi català comenci a conèixer». Així, per les pàgines de *Virolet*, hi apareixen, entre d'altres, *Els viatges de Gulliver* de Jonathan Swift, *Els Contes Russos*, els *Contes aràbics* adaptats per Joan Gols, les *Nits de Llegendes* d'Apel·les Mestres o *Les aventures del baró de la bola blava* adaptades per Xavier Bonfill. Fins i tot hi trobem la secció «Els mestres de la historieta internacional» on es publiquen treballs de destacats dibuixants estrangers (Castillo, 1997c: 66).

L'èxit de la revista fa que n'aparegui una versió en castellà.⁵ Publicada per l'Editorial David, es bateja amb el nom de *Pepele*, i se'n publiquen 23 números entre el 31 de juliol de 1924 i l'1 de gener de 1925. Aquests ma-

5 Agracixo a Albert Rossich la referència a aquesta versió en castellà de la revista.

teixos números arriben també a l'Argentina en una nova edició de la mà de l'Editorial Virtus.⁶

■ 4 L'aportació de Joan Vila a *Violet*

Com explica Castillo (2004: 76), la participació de Joan Vila a *Violet* serà «en historietes i narracions que continuen, expressades en format historietes, amb els temes de la seva preferència: món tradicional i rondallari, històries medievals, antiguitat clàssica, extrem orient...». Efectivament, les col·laboracions de Joan Vila en aquest setmanari infantil es poden agrupar en els temes següents:⁷

1) Literatura popular (rondalles, llegendes i cançons).

«La damisel·la enterrada viva»: explica com un enterramorts profana la tomba d'una damisel·la per robar-li les joies; «Història de Genoveva de Brabant»: es tracta d'una llegenda publicada per Cristoph von Schmid (1768–1854) –escriptor alemany de llibres religiosos i infantils– i agrupada posteriorment en un únic volum (*Genoveva de Brabant*, 1925); «La Pomerà»: és una rondalla literària del mateix escriptor alemany; «La mort de la núvia»: és una versió en historietes d'aquesta cançó popular; «El pare Falgàs»: com assenyalava el subtítol, és una «tradicció empordanesa per mossèn Jacinto Verdguer». És a dir, *D'Ivori* elabora en format d'histories la versió de Verdguer d'aquesta tradició empordanesa; «El pont del diable»: es tracta de la coneguda faccècia que explica com el diable construeix un pont en una sola nit i que correspon al tipus rondallístic ATU 1191 (Uther, 2004).⁸ Aquesta mateixa història es publica, traduïda al castellà, al número 18 de *Pelele*; «L'hostal de la Peira»: es tracta novament d'una cançó popular; «L'herència ben repartida»: relata com un pare reparteix de manera enginyosa l'herència entre els seus tres fills.

6 Trec les dades del portal «Tebeosfera» de l'ACyT que reproduïx també les portades; <https://www.tebeosfera.com/publicaciones/pelele_1924_divid.html> [09.03.2019].

7 Deixant de banda les versions de les rondalles dels germans Grimm que seran analitzades més endavant (§6). Les dades bibliogràfiques d'aquestes historietes publicades per Vila a *Violet* es poden consultar, ordenades cronològicament, a la taula 1.

8 Les sigles ATU, utilitzades per referenciar els tipus rondallístics, provenen del cognom dels tres autors del catàleg tipològic internacional (Aarne, Thompson & Uther) en la seva darrera versió publicada per Hans-Jörg Uther l'any 2004.

2) Històries medievals.

«L'hàbit de sant Francesc»: un pintor resol de manera enginyosa el debat sobre el color de l'hàbit de sant Francesc; «La filla del carmesí»: versió en historieta del poema de Josep Carner dedicat a Maragall.

3) Antiguitat clàssica.

Es tracta de quatre historietes procedents de la mitologia romana («Filomen i Baucis», «El rei Midas») i de la mitologia grega («El laberint de Creta» i «Les ales de Ícaro»).

4) Extrem orient.

«L'ungla del rei dels dragons»: és una rondalla meravellosa xinesa; «Tal faràs, tal trobaràs»: un traficant persa recupera els objectes que li ha robat un veí a qui li dona una lliçó.

5) Històries diverses.

«Oh, la glòria!»: explica com un escultor mediocre aconsegueix triomfar amb una de les seves obres d'una manera sorprenent; «Els tres amics»: un home s'acomiada abans de morir dels seus tres millors amics (els diners, la muller i les bones obres); «No es pot anar a manlleu!»: un noi aconsegueix que li deixin unes sabates noves per anar a processó i tothom descobreix que no són seves; «La tranquil·litat d'un lladregot»: un lladre roba una corona i li tallen un braç com a càstig (es tracta d'un ninot de fusta).

■ 5 Les rondalles dels germans Grimm en català

Les rondalles dels germans Jacob i Wilhelm Grimm, publicades per primer cop l'any 1812 amb el títol *Kinder- und Hausmärchen (KHM)*, són una de les grans obres reconegudes de la literatura universal que es troben disponibles en innumbrables edicions en més de cent seixanta llengües. L'any 2005 van ser incloses per la UNESCO dins la Llista del Patrimoni Mundial de Documents. Com explica Uther (2012), aquestes rondalles són, al costat de la Bíblia de Luther, l'obra més coneguda de la història de la cultura alemanya. Avui dia encara encapçalen el rànquing de rondalles més populars, seguides per les rondalles de Hans Christian Andersen i les de Charles Perrault. Poc temps després de la seva aparició, es van publicar traduccions individuals d'aquestes rondalles a Dinamarca (1816), als Països Baixos (1816), a Anglaterra (1823 i 1826), a Suècia (1824), a França (1830), a Hongria (1860) i a Rússia (1862) (Uther, 2012: 45).

La seva recepció a terres catalanes es va produir uns quaranta anys després de la publicació del primer volum i es va fer, inicialment, a partir de traduccions franceses. Aquestes primeres traduccions al català es van publicar a la premsa periòdica mallorquina a partir de 1876, a títols com *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes, La Roqueta, La Tortuga, Mitjorn* o *Llevant*, i a revistes catalanes infantils, com *En Patufet* i *La Rondalla del Dijous*. Per als detalls, vegeu Oriol (2012 i 2016) que obté la informació bibliogràfica de la base de dades de l'Arxiu de Folklore «BiblioFolk: Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana». No és fins al 1919 i 1921 que es publica la primera antologia dels *KHM* traduïts al català de la mà de Carles Riba (vegeu Samper, 2015).⁹

Aquestes traduccions aparegudes en la premsa periòdica eren, com és lògic, adaptacions adreçades al seu públic. Aquesta adaptació es fa especialment evident a les publicacions infantils. Com explica Carme Oriol (2016: 56):

En aquestes revistes destinades als infants, es van incloure rondalles amb un contingut moral evident, ja que, amb elles, es pretenia educar els infants i transmetre'ls uns valors. Des d'un punt de vista formal, unes vegades els textos es presenten abreujats, amb una reducció de la part literària, tot i que mantenen el seu contingut essencial. D'altres vegades, en canvi, els textos s'amplien i reforcen els aspectes morals que volen transmetre. Finalment, les rondalles sovint s'acompanyen d'il·lustracions que en fan més amena la lectura.

■ 6 Les rondalles dels germans Grimm a Violet

Ja hem vist com Joan Vila il·lustra la coberta del número 25 de *La Rondalla del Dijous* que inclou «El príncep granota» i «En Joan i l'Agnetta» dels germans Grimm. De fet, la relació entre Vila i els Grimm també es manifesta en la contracoberta del segon volum de *Les Rondalles Populars Catalanes* de Bertran i Bros publicat el 1909:

La influència de [Aubrey Vincent] Beardsley s'evidencia sobretot en el dibuix de la contracoberta, uns nans enfilant-se damunt d'un home. Però la font emprada que s'hi detecta més clarament és el llibre *Grimm's Fairy Tales*, en versió de Marian Edwardes, editat a Londres per J. M. Deut and Cia el 1905 (la primera edició data de 1901) i il·lustrat pel dissenyador i dibuixant preraphaelita Robert Anning Bell. Aquest llibre es conserva dins la col·lecció de la Família Vila. (Castillo, 1997d: 47)

---

⁹ Cal assenyalar que, a dia d'avui, encara no disposem de cap edició completa de les rondalles dels germans Grimm traduïdes al català.

Fins i tot les cobertes dels dos volums d'aquest recull de rondalles de Bertran i Bros inclouen figures procedents de Robert Anning Bell. Segons Castillo (1997*d*: 49) «aquests recursos els feia servir el jove dibuixant només en les composicions més difícils i més grans».

Per estudiar l'aportació de Joan Vila com a difusor de les rondalles dels germans Grimm, es pot consultar la taula 2 amb la relació de totes les que es van publicar a *Virolet*. De fet, Vila és l'únic il·lustrador que posa imatge a les rondalles procedents dels *KHM* que apareixen en aquesta revista. Una dada que no apareix en cap d'aquestes rondalles (excepte en un cas, com veurem) és l'autoria de les traduccions. En la majoria de casos apareix l'autoria del dibuixant, sota l'epígraf «dibuixos» o «ninots» *D'Ivori* i la seva signatura al dibuix, però no se'ns dona cap informació sobre qui ha traduït o adaptat el text.

Vila publica un total de 17 rondalles, la primera de les quals al número 30 (29 de juliol de 1922) i la darrera al número 299 (24 de setembre de 1927). Les més breus es publiquen en una única pàgina i en un mateix número. La resta (que són, de fet, la majoria) es publiquen en diferents parts, en números consecutius de la revista. En el primer cas, això és, rondalles en un únic lliurament, trobem la primera rondalla publicada, «Les tres fades filadores» (*KHM* 14, ATU 501),¹⁰ «La filla de la Verge Maria» (*KHM* 3, ATU 710), «El present dels gnoms» (*KHM* 182, ATU 503) i «El pobre i el ric al cel» (*KHM* 167, ATU 802).

Amb referència a l'aspecte formal d'aquestes historietes,¹¹ a diferència de les col·laboracions de Joan Vila a *La Rondalla del Dijous* o a les il·lustracions realitzades en llibres, a *Virolet* el text no està per damunt de la il·lustració sinó que acompanya cada vinyeta. Això sí, mentre que en les tres primeres històries publicades («Les tres fades filadores», «Els tres pels d'or del diable» i «La damisel·la enterrada viva») el text es distribueix sota el dibuix sense tenir en compte la divisió en vinyetes, a partir de la segona part de la «Història de Genoveva de Brabant» es produeix un canvi i el text passa a situar-se sota cada vinyeta formant, d'aquesta manera, una major unitat entre text i dibuix tot i que no s'utilitzin encara les bafarades ni els

---

10 Assenyalo, en cada cas, el número de la rondalla en el recull original dels Grimm (*KHM*) així com el tipus rondallístic al qual pertany el relat segons l'índex internacional (ATU).

11 Tenint en compte les rondalles dels germans Grimm però també la resta d'aportacions de Joan Vila a *Virolet* assenyalades en la secció anterior (§4).

cartutxos.¹² Aquesta distribució del text només tindrà una excepció: a la rondalla «Germanet i germaneta» es recupera la distribució inicial de text únic ocupant l'amplada de la pàgina d'esquerra a dreta, això sí, amb la inclusió de la numeració de cada fragment de text per tal d'identificar-lo amb la vinyeta corresponent.

Quant a la tipologia de rondalles, i seguint les seccions de l'índex internacional de tipus rondallístics d'Uther (2004), s'observa una presència majoritària de rondalles meravelloses, amb 11 relats (un 65% del total): «La pometa» (*KHM* 12, ATU 310), «El noi que volia saber el que era por» (*KHM* 4, ATU 326), «Blancaneu i Rosaroja» (*KHM* 161, ATU 426), «El príncep granota» (*KHM* 1, ATU 440), «Germanet i germaneta» (*KHM* 11, ATU 450), «Els tres pels d'or del diable» (*KHM* 29, ATU 930 + 461), «Les tres fades filadores» (*KHM* 14, ATU 501), «El present dels gnoms» (*KHM* 182, ATU 503), «El fidel Joan» (*KHM* 6, ATU 516), «El violí màgic» (*KHM* 110, ATU 592) i «El mal company de camí» (*KHM* 107, ATU 613). Hi trobem dues rondalles religioses: «La filla de la verge Maria» (*KHM* 3, ATU 710) i «El pobre i el ric al cel» (*KHM* 167, ATU 802). Així com dues rondalles i contarelles de riure: «L'eixerit i valent sastret» (*KHM* 20, ATU 1640 + 1051 + 1052 + 1060 + 1062 + 1115), combinada amb rondalles de gegants beneïts, i «En Setciències» (*KHM* 98, ATU 1641). La presència de rondalles d'animals, amb «Els músics de Brema» (*KHM* 27, ATU 130), i de rondalles no meravelloses, amb «La carga lleugera» (*KHM* 179, ATU 923), és testimonial, amb només un exemple de cadascuna (dos, en el cas de les no meravelloses, si tenim en compte la combinació que apareix en una de les rondalles meravelloses). Aquest fet, d'entrada, no sorprèn, ja que la col·lecció dels germans Grimm aposta, majoritàriament, pels relats d'imaginació més fantàstica. Aquesta tria, a més, sembla adequada per als lectors de la revista, un públic infantil amatent als relats de tipus fantàstic amb personatges i fets de caire meravellós. D'altra banda, i precisament pel tipus de públic destinatari, sí que sorprèn la poca presència de rondalles d'animals. Només hi trobem la (molt coneguda) rondalla d'«Els músics de Brema», habitual en les antologies adreçades als més petits. Un motiu de la poca presència d'aquests relats pot ser la preferència per les històries mera-

---

12 O cartel·les: són els quadres de text separats del dibuix (generalment de forma rectangular) que sovint no corresponen al que diu cap personatge de la vinyeta (habitualment és la veu del narrador). Tot i estar separades del dibuix i, a diferència de les historietes de *Violet* aquí comentades, formen una unitat amb aquest fet d'incloure el text dins d'un quadre que segueix la disposició de la vinyeta.

vellores protagonitzades per humans (en contacte amb éssers fantàstics), una temàtica per la qual, com hem vist, Joan Vila hi tenia especial devoció.

La major part dels títols d'aquestes versions rondallístiques segueixen, més o menys fidelment, l'original alemany o l'equivalència en català utilitzada habitualment.¹³ Hi ha, però, quatre casos remarcables. El primer de tots, per l'encert en la traducció. Es tracta de «La filla de la Verge Maria» (*KHM* 3, ATU 710). En el volum publicat l'any 1921, Carles Riba l'havia traduït per «L'infant de Maria». Com assenyala Macià Riutort, «en català, aquesta expressió s'entén com a una designació poètica de “Jesús”» (dins Uther, 2012: 50). És per això que ell proposa com a títol «L'afillada de la Mare de Déu». En aquest sentit, la traducció que trobem a *Violeto* segueix aquesta mateixa línia i s'allunya de la solució més propensa a l'equívoc proposada per un jove Riba.

La rondalla «La pometa» (*KHM* 12, ATU 310) es titula així perquè aquesta és la fruita que la mare de la protagonista desitja tastar de l'hort d'una bruixa quan està embarassada i, alhora, és també el nom de la protagonista («Na Pometa»). Riba havia traduït l'original alemany «Rapunzel» per «Repunxó» (1919), nom que ha tingut més fortuna i que trobem en altres traduccions posteriors. A primer cop d'ull pot semblar que la solució adoptada a *Violeto* no té relació amb l'original, però el cert és que no és pas una proposta tan desencertada. Com explica Macià Riutort (2012: 126, 129):

En alemany, *Rapunzel* és la designació meridional d'un tipus d'amanida a la qual en català designem amb el nom de *canonges* o *berba de canonges* [...]. És obvi que la traducció de *Rapunzel* per *Repunxó* sempre s'ha de veure com a millor que no pas per un mot com ara *Canonges*. Una protagonista del conte que es digués *Canonges* faria riure els eventuals oients i lectors del conte, un efecte que cal evitar en un conte que no té gaire comicitat i sí, en canvi, una gran càrrega tràgica.

Riutort argumenta amb detall la relació d'aquest nom amb la denominació alemanya i les dificultats de traducció i d'identificació, ateses les diferències culturals (i de tipus botànic) entre Alemanya i Catalunya, sobretot en aquesta època. La solució adoptada per Riba pot tenir el seu origen en el francès, ja que «fora més que possible que Riba hagués donat el nom de *Repunxó* a la protagonista del conte a partir d'una traducció francesa que, al seu torn, hagués posat el nom de *Raiponce* a la protagonista» (Riutort, 2012: 128). En qualsevol cas, tot i el fet evident que la traducció triada a *Violeto*

13 Cal tenir en compte, en aquest sentit, la proximitat temporal respecte la primera traducció antològica de Carles Riba, de 1919 i 1921.

(pometa) no reflecteix l'original alemany, sí que aconsegueix mantenir el mateix sentit, com a element comestible (i desitjable) i nom (més o menys encertat) de la protagonista.

La rondalla «El violí màgic» (*KHM* 110, ATU 592) sí que presenta un títol totalment diferent de l'original alemany («Der Jude im Dorn») que Riba havia traduït per «El jueu dins la bardissa» (1935). El violí fa referència a l'instrument màgic que l'heroi rep de mans d'un gnom: un violí que fa ballar els qui el senten. El jueu, per la seva banda, fa referència al personatge amb el qual es topa l'heroi després de rebre el violí (i els altres dos dons concedits pel gnom) i a qui castiga per ser un usurer. Després de ser acusat injustament de robar-li l'or al jueu i de ser condemnat a la forca, l'heroi s'allibera gràcies al violí i, finalment, és el jueu qui mor penjat a la forca. La versió publicada a *Violet* és fidel a la rondalla original i no s'estalvia el final violent. Així que la possible interpretació que el canvi de títol es justifiqui per un intent de suavitzar-ne el contingut no té gaire sentit, més enllà de voler fer menys evident la condició de jueu de l'antagonista.

Finalment, «La carga lleugera» (*KHM* 179, ATU 923) fa referència a la càrrega que tragina una velleta cada matí i que un jove comte es carrega a l'esquena, juntament amb la velleta. La traducció de Riba «L'ocatera vora la font» (1921) reflecteix més fidelment l'original alemany «Die Gänsehirtin am Brunnen» i focalitza l'atenció en la filla del rei que és castigada a guardar les oques de la vella durant tres anys.

La rondalla «El noi que volia saber el que era por» (*KHM* 4, ATU 326), publicada a *Violet* en quatre parts, del número 218 (6 de març de 1926) al 221 (27 de març de 1926), es publica en forma de llibre el 1941 amb el títol *El muchacho sin miedo*, adaptada per l'escriptor Agustí Esclasans (1895–1967). Aquest és l'únic cas en què apareix el nom del traductor (o, si més no, escriptor del text), tot i que només ho fa en la versió posterior i no en la que es publica a *Violet*. El llibre no és una mera reproducció de les historietes publicades a la revista sinó una versió més llarga de la rondalla (té una extensió de 24 pàgines), amb noves il·lustracions. En aquesta ocasió, la disposició de les il·lustracions no s'assimila a les historietes publicades a la revista sinó que es tracta més aviat d'una novel·la il·lustrada, amb dues imatges a cada pàgina, sempre amb la mateixa estructura. A més de noves imatges, n'hi ha de canviades. Segons Castillo (1997*d*: 86), probablement per la censura:

En Pere (a la versió castellana «Crispín») per experimentar entre altres coses accepta el suggeriment de passar la nit sota uns penjats; a la versió del 1941 la passa, en canvi, en

un bosc encantat. Això fa evident que hi havia imatges que als primers anys de la postguerra no podien ser representades, en aquest cas una execució.

Finalment, si comparem les rondalles publicades a *Violet* amb el corpus de rondalles dels germans Grimm que han estat traduïdes al català recollit per Oriol (2012) observem que hi ha dues rondalles que no es troben en cap edició antològica posterior (ni en la premsa periòdica publicada anteriorment). Es tracta d'«El mal company de camí» (*KHM* 107, *ATU* 613) i «El pobre i el ric al cel» (*KHM* 167, *ATU* 802).

■ 7 Conclusions

Les rondalles, il·lustrades a mode d'història per Joan Vila *D'Ivori*, i publicades a la revista infantil *Violet* entre els anys 1922 i 1927, mostren la importància d'aquest artista en el camp de la literatura popular. Adreçades a un públic infantil, aquestes adaptacions es troben, formalment, properes als còmics que, uns anys després, ocuparan les pàgines de les revistes infantils i juvenils. Aquesta importància de l'il·lustrador barceloní és especialment destacable en el seu paper com a difusor a Catalunya de les rondalles recollides pels germans Grimm als *Kinder- und Hausmärchen*, de les quals en publica 17. En dues ocasions («El mal company de camí» i «El pobre i el ric al cel») es tracta de rondalles de les quals no se'n tenia constància fins ara de traducció catalana en cap publicació periòdica anterior ni tampoc posterior (en forma de volum antològic).

L'«Ensayo bio-bibliográfico» sobre Joan *D'Ivori* que Josep M. Cadena inclou al catàleg de l'*Exposición D'Ivori 1890-1947* de 1975 acaba amb aquestes paraules: «El tiempo transcurrido y los muchos puentes culturales dinamitados que nos hemos encontrado las generaciones nacidas después de la guerra civil, impidieron la sedimentación natural de la obra de "D'Ivori" en la conciencia colectiva. Confiemos, sin embargo, en que al final se logre» (Cadena, 1975: 12).

Cal, doncs, destacar la figura de Joan Vila com a il·lustrador i reivindicar-ne la importància com a artista que dona vida als protagonistes de les rondalles dels germans Grimm en català en aquestes versions publicades als anys vint del segle passat. El seu és, en definitiva, un nom que s'hauria d'incorporar a la nòmina de coneguts (i reconeguts) artistes que, amb les seves il·lustracions, han endinsat els lectors en l'imaginari rondallístic grimmian, com són George Cruikshank (1792-1878), Gustav Süs (1823-1881), Viktor Paul Mohn (1842-1911) o Arthur Rackham (1867-1939). ■

■ Annex

Taula 1: Historietes de Joan Vila (*D'Ivori*) a *Violet*

Títol	<i>Violet</i>
La damisel·la enterrada viva	Any II, 67 (14 d'abril de 1923), 113.
Història de Genoveva de Brabant	Any II, 72 (19 de maig de 1923), 160; 73 (26 de maig de 1923), 168; 74 (2 de juny de 1923), 176; 75 (9 de juny de 1923), 184; 76 (16 de juny de 1923), 192.
La Pomera	Any II, 78 (30 de juny de 1923), 202.
Filomen i Baucis	Any II, 85 (18 d'agost de 1923), 264; 86 (25 d'agost de 1923), 272; 87 (1 de setembre de 1923), 280.
Oh, la glòria!	Any II, 99 (24 de novembre de 1923), 369.
El rei Midas	Any III, 107 (19 de gener de 1924), 17.
Els tres amics	Any III, 111 (16 de febrer de 1924), 49.
Tal faràs, tal trobaràs	Any III, 114 (8 de març de 1924), 74.
L'hàbit de sant Francesc	Any III, 118 (5 d'abril de 1924), 105.
La mort de la núvia. Cançó popular	Any III, 122 (3 de maig de 1924), 144; 123 (10 de maig de 1924), 152.
No es pot anar a manlleu!	Any III, 123 (10 de maig de 1924), 145.
El pont del diable	Any III, 131 (5 de juliol de 1924), 209.
La tranquil·litat d'un lladregot	Any III, 135 (2 d'agost de 1924), 242.
El pare Falgàs	Any III, 150 (15 de novembre de 1924), 361.
La filla del carmesí	Any III, 154 (13 de desembre de 1924), 396–397.
L'ungla del rei dels dragons	Any IV, 187 (1 d'agost de 1925), 249; 188 (8 d'agost de 1925), 257; 189 (15 d'agost de 1925), 265; 190 (22 d'agost de 1925), 273.
L'hostal de la Peira	Any V, 245 (11 de setembre de 1926), 296; 246 (18 de setembre de 1926), 304; 247 (25 de setembre de 1926), 312.
El laberint de Creta	Any V, 258 (11 de desembre de 1926), 393.
Les ales de Ícaro	Any V, 259 (18 de desembre de 1926), 401.
L'herència ben repartida	Any V, 270 (5 de març de 1927), 73.

Taula 2: Rondalles dels germans Grimm il·lustrades per Joan Vila (*D'Ivori*) a *Violet*

GA: *Große Ausgabe* (Gran Edició). És la tercera edició dels *KHM*, publicada el 1837. Inclou tot el corpus i el volum de notes i observacions.

KA: *Kleine Ausgabe* (Petita Edició). És una selecció de 50 rondalles, en un volum més econòmic, del qual n'hi ha diferents edicions (1825, 1833 i 1837) que van contribuir a la seva popularitat.

ATU: tipus rondallístic segons el catàleg d'Arne, Thompson & Uther (ATU) en la seva darrera versió (Uther, 2004). La informació catalogràfica inclosa en aquesta taula procedeix de l'estudi de les rondalles dels Grimm d'Uther (2008).

Traduccions al català: són les referències a les traduccions antològiques dels germans Grimm publicades en català. A la bibliografia s'han introduït pel nom del traductor. Hi ha casos en els quals no apareix la referència de l'edició original utilitzada (en alemany), motiu pel qual no s'ha pogut incloure aquesta informació.

Títol català	Títol original alemany	<i>Violet</i>	GA KA	ATU	Traduccions al català
Les tres fades filadores	Die drei Spinnerinnen	Any I, 30 (29 de juliol de 1922), 235.	14	501	<i>En Patufet</i> , Any II, 101 (9 de desembre de 1905), 762–763. Serra i Boldú (1931, III) Nyffenegger (1987)
Els tres pels d'or del diable	Der Teufel mit den drei goldenen Haaren	Any I, 34 (26 d'agost de 1922), 267; 35 (2 de setembre de 1922), 275; 36 (9 de setembre de 1922), 283.	29	930 461	Serra i Boldú (1931, VI) Nyffenegger (1987) Gasol (1998)

Títol català	Títol original alemany	<i>Virolet</i>	GA KA	AIU	Traduccions al català
El mal company de camí	Die beiden Wanderer	Any III, 152 (29 de novembre de 1924), 384; 153 (6 de desembre de 1924), 392; 154 (13 de desembre de 1924), 400.	107	613	
La filla de la verge Maria	Marienkind	Any IV, 158 (10 de gener de 1925), 10.	3 2	710	Riba (1921) Nyffenegger (1987)
El present dels gnoms	Die Geschenke des kleinen Volkes	Any IV, 166 (7 de març de 1925), 81.	182	503	Serra i Boldú (1931, VIII) Gasol (1998)
L'eixerit i valent sastret	Das tapfere Schneiderlein	Any IV, 171 (11 d'abril de 1925), 128; 172 (18 d'abril de 1925), 136; 173 (25 d'abril de 1925), 144; 174 (2 de maig de 1925), 152.	20	164 0 105 1 105 2 106 0 106 2 111 5	Riba (1919) Serra i Boldú (1931, III) Jané (1990) Gasol (1998) Jané (2007)
El fidel Joan	Der treue Johannes	Any IV, 179 (6 de juny de 1925), 192; 180 (13 de juny de 1925), 200; 181 (20 de juny de 1925), 208.	6 5	516	Riba (1919)

Títol català	Títol original alemany	<i>Violet</i>	GA KA	AIU	Traduccions al català
El pobre i el ric al cel	Das Bürle im Himmel	Any IV, 192 (5 de setembre de 1925), 289.	167	802	
Germanet i germaneta	Brüderchen und Schwesterchen	Any IV, 199 (24 d'octubre de 1923), 352; 200 (31 d'octubre de 1925), 360; 201 (7 de novembre de 1925), 368.	119	450	Nyffenegger (1985) Jané (1990)
El noi que volia saber el que era por	Märchen von einem, der auszog das Fürchten zu lernen	Any V, 218 (6 de març de 1926), 80; 219 (13 de març de 1926), 88; 220 (20 de març de 1926), 96; 221 (27 de març de 1926), 104. <i>El muchacho sin miedo</i> (1941)	43	326	Serra i Boldú (1931, IV) Riba (1935) Jané (1990) Gasol (1998)
Els músics de Brema	Die Bremer Stadtmusikanten	Any V, 226 (1 de maig de 1926), 137; 227 (8 de maig de 1926), 145.	2718	130	Serra i Boldú (1931, VIII) Jané (1990) Gasol (1998) Jané (2007)
En Setciències	Doctor Allwissend	Any V, 232 (12 de juny de 1926), 185; 233 (19 de juny de 1926), 193.	9837	1641	Riba (1935) Jané (1990) Gasol (1998)

Títol català	Títol original alemany	<i>Virolet</i>	GA KA	ATU	Traduccions al català
Blancaneu i Rosaroja	Schnee-weißen und Rosenrot	Any V, 234 (26 de juny de 1926), 208; 235 (3 de juliol de 1926), 216.	161 44	426	Riba (1921) Serra i Boldú (1931, I) Jané (1990) Gasol (1998)
La pometa	Rapunzel	Any V, 238 (24 de juliol de 1926), 240; 239 (31 de juliol de 1926), 248.	12	310	Riba (1919) Serra i Boldú (1931, IV) Jané (1990) Gasol (1998) Jané (2007)
El violí màgic	Der Jude im Dorn	Any V, 242 (21 d'agost de 1926), 272; 243 (28 d'agost de 1926), 280.	110 42	592	Serra i Boldú (1931, V) Riba (1935)
El príncep granota	Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich	Any V, 248 (2 d'octubre de 1926), 320; 249 (9 d'octubre de 1926), 328.	1 1	440	<i>La Rondalla del Dijous</i> 25, 1909, 386–391. Jané (1990) Gasol (1998) Jané (2007)
La carga lleugera	Die Gänsehirtin am Brunnen	Any V, 297 (10 de setembre de 1927), 289; 298 (17 de setembre de 1927), 297; 299 (24 de setembre de 1927), 305.	179	923	Riba (1921) Serra i Boldú (1931, V)

■ Bibliografia

- Andersen [Hans Christian] (1924): *Tres contes d'Andersen il·lustrats per Joan d'Ivori (D'Ivori)*, pròleg d'Alexandre Galí, Barcelona: Tipografia Catalana.
- Arxiu de Folklore: «BiblioFolk: Repertori Biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana», <<http://bibliofolk.arxiudedefolklore.cat>> [09.03.2019].
- Asociación Cultural Tebeosfera [ACyT]: «Tebeosfera», <<https://www.tebeosfera.com>> [09.03.2019].
- Barjau, Santi (2002–2003): «Joan Vila, D'Ivori, a Buenos Aires i Madrid (1911–1923)», *Locus Amoenus* 6, 327–341.
- Bartual, Roberto (2014): *Narraciones gráficas. Del códice medieval al cómic*, pròleg d'Antonio Altarriba, Alcalá de Henares: Ediciones Marmotilla.
- [Bertran i Bros, Pau] (1908-1909): *Les Rondalles Populares Catalanes ilustrades per en Joan Vila*, Barcelona: Estampa d'En Fidel Giró, 2 vols.
- (1909): *El Rondallari Català*, publicat segons el manuscrit original inèdit amb un pròleg sobre l'autor i la seva obra per R. Miquel i Planas, Barcelona: Estampa d'En Fidel Giró.
- (1918): *El Hijo del Oso y otros cuentos populares ilustrados*, Barcelona: Casa Miquel Rius.
- (1919): *Perico el astuto y otros cuentos populares ilustrados*, Barcelona: Casa Miquel Rius.
- (1989): *El rondallari català*, estudi preliminar i edició de Josep M. Pujol, il·lustracions de Joan Vila, Barcelona: Alta Fulla.
- Cadena, Josep M. (1975): *Exposición D'Ivori 1890–1947. Catálogo bibliográfico y estudio preliminar*, Barcelona: Instituto Nacional del Libro Español.
- (1997): «Joan Vila i la catalanitat d'un il·lustrador», in Cadena / Castillo / Vélez, 11–36.
- / Castillo, Montserrat / Vélez, Pilar (1997): *D'Ivori: La màgia de la il·lustració*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Castillo, M. Montserrat (1997a): «Joan d'Ivori o l'amor pel llibre», *Revista de Catalunya* 121, 31–50.
- (1997b): «D'Ivori, artista del llibre», *Serra d'Or* 454, 46–50.
- (1997c): *Grans il·lustradors catalans del llibre per a infants (1905–1939)*, Barcelona: Barcanova & Biblioteca de Catalunya.

- (1997*d*): «Joan Vila, “D’Ivori”, il·lustrador», in Cadena / Castillo / Vélez, 37–142.
- (2004): «Els il·lustradors d’*En Patufet*», in: Castellanos, Jordi (ed.): *En Patufet, cent anys. La revista i el seu impacte*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 65–78.
- Esclasans, Agustí (trad.) (1941): *El muchacho sin miedo*, Barcelona: Ediciones Aymà.
- Gasol, Anna (trad.) (1998): *Contes dels germans Grimm*, il·lustrats per Nikolaus Heidelbach, Barcelona: Galàxia Gutenberg & Cercle de Lectors (orig. alemany: *Märchen der Brüder Grimm*, Weinheim / Basel: Beltz, 1995).
- Jané, Albert (trad.) (1990): *35 contes de Grimm*, apèndix de Maria Antonia Seijo Castroviejo, Barcelona: Barcanova (orig. alemany: *Kinder- und Hausmärchen*, Berlin, 1812–1857).
- (trad.) (2007): *Les millors rondalles dels germans Grimm*, il·lustracions de Joma, Barcelona: Editorial Combel.
- Maspons i Labrós, Francesc de S. (2010): *Lo rondallaire. Primera sèrie. Segona sèrie*, estudi de Josep M. Pujol, edició a cura d’Albert Mestres, Valls: Cossetània Edicions.
- (2014): *Lo rondallaire. Tercera sèrie. Cuentos populares catalans*, edició a cura d’Albert Mestres, Valls: Cossetània Edicions.
- Nyffenegger, Beatrice (trad.) (1985): *Contes*, vol. I, il·lustracions de Montserrat Ginesta, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- (1987): *Contes*, vol. II, il·lustracions de Montserrat Ginesta, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- Oriol, Carme (2012): «Les rondalles dels Grimm en català: cap a l’establiment d’un corpus», *Estudis de Literatura Oral Popular* 1, 73–110, DOI: <<https://doi.org/10.17345/elop201273-110>> [09.03.2019].
- (2016): «La difusió de les rondalles dels germans Grimm a Catalunya», in: *Estudis de literatura popular. Història i mètodes*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 53–68.
- Pujol, Josep M. (2013): *Això era i no era. Obra folklorica de Josep M. Pujol*, edició a cura de Carme Oriol & Emili Samper, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.
- Riba, Carles (trad.) [1919]: *Contes d’infants i de la llar*, Barcelona: Editorial Catalana, s. d.

- (trad.) [1921]: *Contes d'infants i de la llar*, segona sèrie, Barcelona: Editorial Catalana, s. d.
- (trad.) (1935): *Rondalles de Grimm*, il·lustrades per Arthur Rackham, Barcelona: Editorial Joventut.
- Riutort, Macià (2012): «La flora i la fauna centreeuropees dels *Contes* dels germans Grimm i llur correspondència a la traducció al català de Carles Riba», *Estudis de Literatura Oral Popular* 1, 111–132, DOI: <<https://doi.org/10.17345/elop2012111-132>> [09.03.2019].
- Samper, Emili (2015): «Carles Riba i les traduccions de les rondalles dels germans Grimm», in: Martín, Àlex / Piquer, Vidal / Sánchez, Fernando (eds.): *Actes del Setzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 3, 261–271.
- Serra i Boldú, Valeri (adapt.) (1931): *Contes d'Abir i d'Arvi*, il·lustracions de J. Sánchez Tena, Barcelona: Editorial Mentora, vol. I: *Toni i Guideta. Blancaneu i Rosavera. Rumpelstiltskin*; vol. III: *El sastre valent. La Ventafocs o la sabateta d'or. Les tres filadores*; vol. IV: *Ninureta. L'escolà sense por. El reietó i l'ós*; vol. V: *La vella de les oques. El jueu ballarí*; vol. VI: *Els tres pèls del dimoni. En Patufet. El llop i els cabridets*; vol. VIII: *Els gnoms del tossal. La taula, el ruc i el bastó. Els músics de Brema*.
- Torrent, Joan / Tasis, Rafael (1966): *Història de la premsa catalana*, Barcelona: Bruguera, 2 vols.
- Universitat Autònoma de Barcelona: «Dipòsit digital de documents», <<https://ddd.uab.cat/>> [09.03.2019].
- Uther, Hans-Jörg [ATU] (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, Hèlsinki: Academia Scientiarum Fennica, 3 vols.
- (2008): *Handbuch zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, Berlin: Walter de Gruyter.
- (2012): «200 anys dels *Contes d'infants i de la llar* dels germans Grimm», *Estudis de Literatura Oral Popular* 1, 15–61, DOI: <<https://doi.org/10.17345/elop201215-61>> [09.03.2019].
- Vázquez de Praga y Chueca, Salvador (1993): «Breu història del còmic en llengua catalana», *Faristol* 16, 5–9.

■ Emili Samper, Universitat Rovira i Virgili, Departament de Filologia Catalana, Avinguda Catalunya 35, E-43002 Tarragona, <emili.samper@urv.cat>.

L'Heribert de *Benzina* llegeix *A coleira do cão*: influències, intertextualitats i patologies en Quim Monzó

Víctor Martínez-Gil (Barcelona)

Summary: This paper analyzes the intertextual relationship between the writers Rubem Fonseca and Quim Monzó, taking as a starting point a reference to a collection of short stories by the Brazilian author found in the novel *Benzina*. It is shown that some thematic and stylistic features commonly attributed to the fact that Monzó is afflicted with Tourette Syndrome are, in fact, features shared with Fonseca and with a number of literary traditions and conventions. Therefore, and without denying the influence of pathologies in the act of creation, the role of textual and philological analysis is vindicated at the time of providing causal explanations concerning specific attributes present in a writer's work.

Keywords: intertextuality, literary influences, pathologies, creation, Quim Monzó, Rubem Fonseca ■

Received: 10-07-2019 · Accepted: 23-11-2019

■ 1 Introducció

Com és sabut, la voluntat de superar el concepte positivista d'influència literària va ser un dels elements que va marcar el canvi de paradigma en els estudis de Teoria de la Literatura. Es retreia a la idea d'influència un biologicisme que superposava la biografia i la textualitat de manera confusa i amb aplicacions il·limitades. La resposta va ser, segons Claudio Guillén (1985: 309–313), adoptar com a punt de vista privilegiat l'anomenada intertextualitat. D'aquesta manera, el vell problema de la influència i de les fonts passava a ser una qüestió que es podia resseguir a partir de marques textuals internes i no pas segons dades biogràfiques o psicològiques. Tanmateix, la intertextualitat, tal com havia estat formulada per Julia Kristeva i Roland Barthes sota la inspiració de Bakhtín, era massa àmplia, ja que servia per explicar qualsevol text («tout texte est un intertexte») i s'aplicava a més a la mateixa totalitat del text («tout texte se construit comme mosaïque de citations»), entès com un enorme camp creuat de referències (Guillén, 1985:

313–314). La necessitat de pautes clares d'anàlisi va obligar els teòrics a buscar instruments més concrets, com en el cas de Claudio Guillén (1985: 318–323), el qual va distingir entre al·lusió (reminiscència, o pòsit, en podríem dir) i inclusió (incloure en el text paraules, formes o estructures temàtiques alienes). Aquests dos pols admetrien posicions intermèdies i, també, dues maneres diferents de manifestar-se: la citació, en un sentit contextual, i la significació, que incidiria en la verticalitat semàntica del text. De fet, a partir dels anys vuitanta del segle XX, diferents estudiosos han anat fent propostes per acotar el camp de la intertextualitat i les seves modalitats (essencial, interna, externa, cultural, literària, interior, exterior, però també les diferents transtextualitats de Genette, de les quals la intertextualitat en seria només una) així com les seves relacions amb la teoria de la recepció i la idea de *petjada* deconstructivista (Martínez Fernández, 1997).¹

La meua intenció és abordar aquestes qüestions en el cas de l'escriptor Quim Monzó. Em centraré en una marca intertextual molt clara present a la novel·la *Benzina* (1983). Això pot servir per aclarir alguns aspectes de la manera de funcionar de la literatura de Monzó, però la referència, fins ara inadvertida pels estudiosos tot i que es troba ben a la vista, ha estat triada sobretot per la seva capacitat d'incidir en els debats que han envoltat l'autor. Monzó és un d'aquells escriptors que, per la seva qualitat i representativitat, funciona dins del sistema literari com a motor d'actualització crítica. Ha obligat a debatre el concepte de postmodernitat tant des del punt de vista social (Balaguer, 1997) com pel que fa a l'ús de la citació, la paròdia i el pastitx com a pràctiques que dilueixen la individualitat de l'escriptor «en un mar de referències intertextuals» (Lunati, 2001: 25).² Però també, tot i que no amb tanta força com ha passat amb altres autors (Pons, 2005), s'ha vist involucrat en els debats sobre la relació entre cos i textuali-

1 Dins de la transtextualitat, Genette (1982: 7–14) inclou les formes següents: intertextualitat (citació, plagi, al·lusió), paratextualitat (relació del text amb els paratextos que l'envolten), metatextualitat (comentari crític d'un altre text que pot ser explícit o implícit), hipertextualitat (relació transformadora d'un hipotext precedent) i arquitekstualitat (auto-designació d'un text com a part d'un gènere o gèneres). Tinguem en compte, també, l'extratextualitat (Marchese / Forradellas, 1986: 158–159), que es pot relacionar amb la intertextualitat cultural. Pons (2007), a més de l'al·lusió, parla de transferència de gèneres, de reelaboració textual i d'intertextualitat matèrica. Relacionada amb els paratextos, Alonso (2003) ha analitzat la forma politextual de publicació en els contes de Monzó.

2 Es poden considerar aquests termes com a indicadors d'estètiques representatives –no pas úniques i per descomptat no pas exclusives– de la postmodernitat: «Parody –often called ironic quotation, pastiche, appropriation, or intertextuality– is usually considered central to postmodernism, both by its detractors and its defenders» (Hutcheon, 2002: 89).

tat. En el seu cas, ha estat sobretot a causa del fet que Monzó pateix la síndrome de Tourette i, per tant, s'ha considerat que escriu des de la patologia del cos, una patologia física amb implicacions cognitives. D'aquesta manera, han aflorat tot un seguit de dualitats: autor–text, biologia–cultura, permanència–evolució, art–societat i, a la manera de Deleuze i Guattari, lectura jeràrquica–lectura *rizomàtica* (Pons, 2011). Són debats que, en el fons, reivindiquen l'autenticitat enfront de l'artifici (tot i que aquesta dualitat ja era present en l'alta modernitat): «La posmodernidad vuelve a fundir lo que la modernidad había separado, vuelve a la subjetividad, a la autenticidad, a la emoción» (Bericat Alastuey, 2003: 21). D'aquesta manera, «el sujeto posmoderno comienza a sentir y ser consciente de una pérdida absoluta e irreparable»; aleshores «aparece la nostalgia» causada «por la pérdida de la autenticidad, de la comunidad, de la emoción, del mito y del encanto» (Bericat Alastuey, 2003: 42).³

Crec que aquesta nostàlgia és un dels motius de la reivindicació del cos, de la seva sexualitat i de les seves patologies, a l'hora d'explicar formes i temes artístics. No és pas la meua intenció negar aquestes aproximacions crítiques, que de fet no són una novetat, ni, tot i que no em puc estar d'assenyalar-ho, interpretar-les com un reflex de les lleis del capitalisme avançat, entre l'individualisme extrem (Lipovetsky, 1983) i els nínxols de mercat, entre el subjecte-cos i la comunitat amb altres individus que es reconeixen en les mateixes circumstàncies. Sí que em proposo, però, relativitzar assignacions mecàniques. L'anomenada crítica *rizomàtica* s'ha reivindicat com un camí d'anàlisi des de la subjectivitat de l'investigador propera al comparatisme (Lunati, 2007: 84–90). Més que això, o si es vol al costat d'això, pot ser la base per acceptar la complexitat de l'estudi de les circumstàncies que concorren en la creació. Ho ha argumentat molt bé Margalida Pons (2011) defensant la necessària complementarietat entre lectures cronotòpiques i simultànies, entre la trajectòria i la persistència de trets en un autor. Cal, però, evitar aplegar aquest punt de vista amb un mecanicis-

---

3 Segons l'autor, aquesta condició del subjecte postmodern, amb connotacions humanístiques, és una resposta a la hipermodernitat o modernitat accelerada. La categoria d'hipermodernitat s'ha usat en dos sentits diferents: per explicar fenòmens que s'havien catalogat com a postmoderns i que caldria interpretar com a més tècnics o formals (per exemple, el poder dels significants sobre els significats), o bé com a espai temporal obert després de la suposada fi de la postmodernitat (Donnarumma, 2014: 101–108). La crisi dels significats és especialment important a *Benzina* (Martínez-Gil, 2010: 269–272), però també en les obres de Monzó anomenades textualistes, les quals cal entendre com una manifestació postmoderna (Martínez-Gil, 2007).

me causal, perquè en la definició de trets permanents hi compten motius que poden ser socials i ideològics, de moviments i grups, de gènere i de cos, biogràfics, lingüístics, nacionals o de tradició i context literari, i, a més, encara que pugi semblar paradoxal, es troben sotmesos a revisitació i a modulació, com va declarar el mateix Monzó: «*Sempre estàs escrivint sobre el mateix, però amb el pas del temps algunes obsessions [el doble, el desig insatisfet, l'escepticisme] les vas solucionant i tancant, i n'agafes de noves*» (Ollé, 2008: 44). Si no s'entén la continuïtat de trets en un autor com una aproximació que només es pot formular des de diferents abordatges, es corre el risc de resuscitar Sainte-Beuve tot substituint, amb un determinisme ferotge, la biografia per la genètica.

■ 2 Sobre ecos i influències en Quim Monzó

En una entrevista apareguda a *El Temps* l'any 1984, i després reeditada en volum, Ramon Barnils (2003: 204–205) va demanar a Quim Monzó que posés, al costat dels seus «llibres reconeguts», els escriptors que més li agradaven en el moment d'escriure'ls. Monzó va acceptar l'envit de les influències i, saltant-se *L'udol del griso al caire de les clavegueres* (1976), va desgranar una llista que podem suposar força sincera: Tom Wolfe, Boris Vian —sobretot els seus contes— i, amb especial èmfasi, els «lletristes de les cançons d'allò que se'n deia música pop o rock» per a *Self-Service* (1977); encara Wolfe més els narradors sud-americans que l'havien apassionat fins aleshores, «sobretot Cabrera Infante, però també Cortázar i la resta» per a «*Uf, va dir ell*» (1978); el «fervor insospitat» per Bioy Casares per a «*Olivetti, Moulिनex, Chaffoteaux et Maury*» (1980); Peter Handke, com a novel·lista però també com a contista i guionista de cinema per a *Benzina* (1983); i Josep M. de Sagarra per a l'articulisme del volum *El dia del senyor* (1984).

Monzó ha estat preguntat sovint pel que fa a aquest tema, i Anne Charlon va mirar de resumir-ho (hi corregeixo els noms mal ortografiats):

Si l'on regarde du côté des sources littéraires, on peut se référer d'abord aux déclarations de Monzó lui-même : les auteurs qui lui auraient donné envie d'écrire et qu'il aurait cherché à imiter sont Kafka, Bioy Casares, Cabrera Infante et Cortázar, noms auxquels il ajoute ceux de Queneau, Buzzati, Manganelli, Coover et Mrozek. Si l'on s'arrête aux noms d'auteurs cités en exergue des recueils de nouvelles, ou de certaines nouvelles, on trouve Aristophane, Vian, Sarsanedas, Wolinski, Burgess, une étrange citation de Freud, une de Flaubert et deux de Trabal, dans ces deux derniers cas il s'agit de phrases totalement anodines. (Charlon, 1998: 72)

Anodines, caldria dir, tan sols en aparença. Les citacions del llibre de Trabal *L'any que ve* amb què s'obren les dues parts de *Benzina* són declaracions de principis pel que fa a una filiació literària catalana (Marrugat, 2014: 84).⁴ I la frase de *Madame Bovary* («Van començar lentament, després van anar més de pressa») que fa d'epígraf a *Guadalajara* (1996) és tant una resposta de Monzó al crític que va trobar a faltar Flaubert en la seva literatura com l'apropiació (i cal entendre aquest mot en el sentit tècnic de *l'apropriacionisme*) d'una novel·la que, segons les seves diferents declaracions, no li agradava gens (Gálvez, 1998: 107–112).

Com hem vist, Charlon estableix dues proves que orientarien la recerca de fonts («sources») literàries en Monzó. La primera, les mateixes declaracions de l'autor, que indicarien els escriptors que li haurien servit de model. Això, que pot aplanar el camí del crític, no serveix, però, per solucionar la presència efectiva, o l'abast i la natura, d'elements textuais i, en un sentit ampli, extratextuals (ja hem vist que per a *Self-Service* el pop i el rock són essencials). Tant podríem estar parlant d'una recepció productiva, la dels escriptors que «estimulados por determinadas obras, literarias o de otro tipo, crean una nueva obra de arte» (Martínez Fernández, 1997: 194), com d'un impuls d'*imitatio* que es resol en aspectes generals, vitals o, dins d'una obra, només contextualment. Determinar el grau d'incidència dels possibles models és complicat si no es troben presències intertextuals, o trans-textuals, concretes. Eduard Vilella (1997), a l'hora d'analitzar la relació entre Monzó i Manganelli, i també d'ells amb altres autors, va preferir parlar, tot i que sense descartar la idea de model, d'ecos, de ressons en un horitzó compartit. El que hi hagi de similar, «més que demostrar una "filia-

---

4 Els dos autors que permeten una filiació més clara amb la literatura catalana en Monzó són Calders i Trabal, però, com és sabut, es tracta d'una filiació tardana: «Tant en un cas com en l'altre m'hauria agradat llegir-los quan encara era una persona tendra, en període de formació, i no als vint-i-tants anys, quan un, de fet, ja està bastant format, o com a mínim no és tan mal·leable. Vaig llegir Calders després d'haver-me atipat de llegir sud-americans i nord-americans» (Casacuberta / Gustà, 1996: 123; i també, per a una cronologia de lectures: Ollé, 2008: 19–20). Això no vol dir que Monzó no tingués en la seva formació referents catalans, els quals eren sobretot (Oliva, 1976: 13): J. V. Foix, Brossa (al qual dedicarà el primer conte del llibre *—Uf, va dir ell*) i Sarsanedas (al mateix llibre apareix en epígraf amb Boris Vián, com va analitzar Vicent Alonso [2003]). A «Enfilall», de *Self-Service*, hi surten també, a més d'aquests tres, Andrés Estellés, Ferrater i Salvat-Papasseit. Alguns autors s'han de considerar en contracànon, com quan a «Confidència», també del recull *—Uf, va dir ell*, el protagonista declara no haver entès ni un brot de l'obra d'Espriu (ni de la de Bergman, el qual havia estat esmentat a «Enfilall»), un distanciament irònic que es pot llegir també en clau generacional (Martí-Olivella, 1983).

ció” d’influències de Monzó en referència a un “mestre” (deixant clar que efectivament funciona com a model) en relació a tècniques o temàtiques, mostra una coincidència d’esperit» (Vilella, 1997: 26). El fons del qual beuen Monzó, Manganelli i altres autors és tan ampli, i presentaria tantes confluències, que caldria parlar, més aviat, d’una «mateixa manera de fer literatura» (Vilella, 1997: 19–20). Tot plegat obliga a la cautela, encara més si es troben paral·lelismes no sempre explicitats, com quan Charlon escriu que certs textos de Monzó «ne sont pas sans rappeler des nouvelles de Mercè Rodoreda» (Charlon, 1998: 73). En molts casos, de fet, caldrà que ens referim al que Claudio Guillén (1979 i 1985: 78–79) va anomenar *con-vencions*, és a dir, al repertori de possibilitats que un escriptor comparteix amb els seus contemporanis, les quals, no cal dir-ho, poden tenir una incidència significativa i no merament contextualitzadora.

La segona marca que Charlon proposa per detectar les «sources», com hem vist, és la de la citació de noms. L’estudiosa parla, al llarg del seu article, de la presència de diferents «sources visibles» i de «la multiplicité des traitements appliqués» per Monzó (Charlon, 1998: 76–77), els quals crec que es poden resumir bàsicament en tres: l’esment d’un autor/obra (que pot ser contextual o significatiu), l’ús d’un autor o d’una història com a hipotext i la presència d’un autor en els temes, els estils o les intencions –tractaments que s’inscriuen tots tres en una distància alhora irònica i assertiva típica de la postmodernitat (Martínez-Gil, 2010: 275). Més d’un cop, els tres tractaments són presents pel que fa a un autor, com en el cas de Kafka: esmentat (per exemple al conte «Enfilall» de *Self-Service*, o també a *Benzjina*), com a hipotext (Gregori, 2008)⁵ i, en un grau d’hipertextualitat que no acaba de coincidir amb aquest darrer, recreat a partir de l’aparició d’elements parcials típicament relacionats amb l’autor, com ara els escarabats que van apareixent a *Benzjina* (Martínez-Gil, 2010: 274–275). Els dos darrers exemples serien altament significatius, mentre que no és pas fàcil determinar el grau de contextualitat o de significació de l’esment. Els noms d’escriptors, però també de cineastes, dibuixants, músics i artistes en general que apareixen a «Enfilall» són esments evocatius que potser tenen una funció més estructural que no pas semàntica.⁶

5 En aquest cas, a més, el títol del conte, «Gregor», dins el recull *Guadalajara*, és una marca textual explícita, ja que coincideix amb el nom del protagonista de *La transformació*, la narració que funciona com a hipotext. Seguint Genette (1982) tindríem aquí una doble transtextualitat: la paratextualitat del títol i la hipertextualitat de l’hipotext, tot plegat com a base d’un contracte metaficcional (Gregori, 2011).

6 Pons interpreta l’esment com a al·lusió, ja que considera que l’efecte evocatiu «ve donat

És evident que, dels tres tractaments (esment, hipotext i elements parcials), el més delicat de localitzar és el tercer. Hi ha procediments, però, que semblen autoritzar a aplicar-lo amb més força. Seria el cas de l'esment com a marca que autoritza a buscar relacions textuais més àmplies. Per exemple, la presència de Nabokov i de les seves novel·les dels anys cinquanta *Lolita* i *Pnin* en *Benzina*. Ho podem fer si acceptem que els noms dels protagonistes de *Benzina*, Heribert Julià i Humbert Herrera, són el desdoblament del nom del protagonista de *Lolita*: «Humbert Humbert apareix desdoblant en els personatges Heribert i Humbert que, com aquell, han deixat la vella i culta Europa pel nou món que és Amèrica, però també la societat postmoderna» (Marrugat, 2014: 78). La marca intertextual que em proposo de prendre com a punt de partida és encara més clara. Havent passat la nit amb la Hildegarda, l'Heribert no pot dormir, i aleshores:

Va encendre el llum del seu costat. Va agafar un llibre que hi havia sobre la tauleta. *A coleira do cão*. El mirà, el fullejà, començà a llegir-lo.

D'una tirada en va llegir vuitanta pàgines. Després⁷ el va deixar: no era que l'avorrís, sinó que no en tenia més ganes. El va deixar altra vegada sobre la tauleta. Es llevà. (Monzó 1983: 23)

A *Benzina*, com veurem, s'hi esmenten uns quants (no gaires) escriptors. Però, si deixem de banda *L'any que ve* de Trabal en paratext, aquest és l'únic títol d'un llibre que hi apareix: *A coleira do cão*, una obra de 1965 de l'escriptor brasiler Rubem Fonseca que va ser reeditada el 1979 i el 1991 amb múltiples reimpressions. Aquest esment tan explícit ens indueix a considerar-lo significatiu i ens convida a mirar d'establir quina és la possible relació entre l'element esmentat i la novel·la que l'esmenta. La marca s'ha de situar, a més, en una certa admiració per la cultura i el món brasilers. Monzó, en els viatges que va fer entre 1970 i 1980, va visitar el Brasil (Guillamon, 2009: 10), i un dels contes de *Self-Service*, «Tatxeu allò que no interessi pas», està datat a Itacuruçà (amb l'accent a la catalana) l'agost de 1976 (Monzó,

---

pel simple esment dels noms, que fa innecessària la citació textual» (2007: 197). En aquest sentit, considera que *L'udol del griso al caire de les clavegueres* és un dels exemples més clars d'intertextualitat al·lusiva. Tanmateix, Genette (1982: 8–9) sembla entendre l'al·lusió com a implícita, igual com Guillén, com hem vist. Esmentar un títol o un autor tampoc no sembla lligar del tot amb la idea de citació, que més aviat fa referència a paraules, frases o estructures, «avec guillemets, avec ou sans référence précise» (Genette 1982: 8). Em referiré a aquests casos, doncs, com a *esments*, i els consideraré relacionables tant amb la citació com amb l'al·lusió i l'evocació.

7 Corregeixo l'errata de l'original: «Després».

1977: 99–103). Encara més, en un altre dels contes del recull, «Proposta de treball», datat a Barcelona entre el 1970 i el 1973, s’hi esmenta l’escriptor brasiler Dalton Trevisan i se’n cita un fragment en portuguès (Monzó, 1977: 14). El 1978, a «Monòleg per a diàleg (*fragments de Benzina*)», entre els objectes inútils que transporten les onades hi ha: «capses de llumins del Brasil, amb reproduccions de la fauna i la flora del país, immens (segons explicava el dors d’una d’aquelles capsetes: 8.511.965 km²; capital: Brasília; moneda nacional: cruzeiro; idioma principal: portuguès)».⁸ Des de Nova York, el 22 de novembre de 1982, quan tot just acabava d’escriure *Benzina*, Monzó li deia per carta a Quim Soler: «Quan torni, em fotré a estudiar portuguès, a veure si d’aquí a dos anys me’n vaig a O Rio de Janeiro», i el convidava a prendre una cervesa a Barcelona «a mitjans de Janeiro» (dins Guillamon, 2009: 189). A *Benzina* n’hi ha algun rastre, d’aquest món: una de les ressenyes a l’obra de l’Humbert apareix al diari *O Globo* de Rio de Janeiro i una de les seves exposicions havia estat a São Paulo (Monzó, 1983: 127 i 145). Cal destacar, perquè no sempre passa, que a *Benzina* estigui ben grafiada la vocal nasal, també en el cas de la beguda «curação» (Monzó, 1983: 167), i si bé hi apareix un «Tristao da Cunha», en la versió revisada de la novel·la serà corregit (Monzó, 1983: 99 i 2005: 103). Aquesta admiració sobretot carioca té al darrere, és clar, el món de begudes tropicals i de samba que forma part del teló de fons d’una generació: *caipirinhas*, Gilberto Gil, Chico Buarque de Holanda –tot i que al personatge del conte on s’esmenta no li agrada– o el «*sentindo a terra toda rodar*» de Vinícius de Moraes (escrit de manera actual en la versió revisada: Vinícius de Moraes [Monzó, 1999: 79]) treuen el cap a –*Uf, va dir ell* (1978: 56, 63, 74–76 i 112–113) i una mica a ...*Olivetti, Moulinex, Chaffoteaux et Maury*, amb cançons i mariners brasilers i amb una invitació «a begudes i a bafos», que en la versió revisada esdevindrà «a begudes i a un porro» (Monzó, 1980: 25, 136 i 140; i Monzó, 1999: 188).

L’esment del llibre de Fonseca té doncs, al darrere, un pòsit cultural contextual evident, el qual, com veurem, s’entrellaça literàriament amb altres contextos i autors. Això permetrà reconduir cap a l’anàlisi literària i cultural trets estilístics i temàtics monzonians que, com ja he indicat, s’han relacionat amb qüestions patològiques.

---

8 El text, que va ser publicat al número 14 de la revista *Els Marges* (p. 69–76, la citació a p. 71), era a prop dels enfilalls de tall surrealista dels contes d’un recull com –*Uf, va dir ell* i lluny de la narrativització de la futura novel·la.

■ 3 La Tourette: síndromes i estilística

En efecte, en el volum que va aplegar el material d'una gran exposició dedicada a Quim Monzó (Arts Santa Mònica, 18-XII-2009/11-IV-2010), Julià Guillamon escrivia que «*Monzó: Com triomfar a la vida* no és un àlbum, ni un catàleg, ni un llibre il·lustrat: ha estat concebut com un experiment de crítica literària. Aspira a desplegar els diferents aspectes de l'obra de Quim Monzó des de diverses perspectives», entre les quals examinar «la possible influència de la síndrome de La Tourette en el procés creatiu» (Guillamon, 2009: 17). L'encarregada de fer-ho va ser la neuròloga Àngels Bayés, la qual explicava que la síndrome es caracteritza «per tics motors múltiples i tics vocals que poden aparèixer simultàniament o en diferents moments» i que sovint coexisteix «amb el trastorn obsessiu compulsiu, amb el trastorn per dèficit d'atenció i hiperactivitat, amb símptomes d'autoagressió i amb un trastorn del control dels impulsos» (dins Guillamon, 2009: 251). Es tracta d'una malaltia que afecta «la transmissió de la dopamina i probablement també la de la noradrenalina i la serotonina» (dins Guillamon, 2009: 251).

A partir d'aquí, Àngels Bayés va localitzar trets turètics als contes de Quim Monzó: el delit de perfecció (perquè el conte «–Uf, va dir ell» és rodó, ja que comença com acaba), la minuciositat en la descripció detallada dels fets, la imaginació que topa amb el tedi quotidià, els tics obsessius i compulsius presents als personatges i a les situacions (manies, dubtes a l'hora de triar, aplicació de mètodes detallats, necessitat d'ordre, la repetició de la fatalitat dels fets, fregar els límits amb por de traspasar-los i la sensació de tensió creixent alleujada pel ritual corresponent), ser amant del risc i de la novetat, la perseverança, el protagonista aïllat del món per un problema que a ell no el molesta, la puntualitat, la mania de la netedat, la impulsivitat però amb voluntat d'hipercontrol, emocionar-se per tot seguit «desemocionar-se», l'esperit de contradicció, les gesticulacions, jocs enginyosos per provocar alguna cosa i que el protagonista se senti diferent (dins Guillamon, 2009: 254–257). Uns quants d'aquests trets es podrien localitzar en el comportament dels personatges de *Benzina*: tics motors simples (de grups musculars funcionalment similars), tics motors complexos (de diferents grups musculars), tics vocals, ecolàlia (repetició de paraules dites pels altres) i ecopràxia (repetició de moviments d'una altra persona), copropràxia (gestos obscens) i coprolàlia (dir paraulotes), hiperactivitat, aritmomania (necessitat de comptar els objectes de l'entorn o les accions d'un mateix), el trastorn obsessiu compulsiu i la barreja de trastorn obsessiu i trastorn del control dels impulsos (dins Guillamon, 2009: 258–261).

Els trets enumerats per Àngels Bayés apunten directament a allò que singularitza temàticament i estilísticament la literatura de Quim Monzó, el qual ha fet certa gala d'aquesta qüestió:

S'ha pres cinc pastilles però encara no ha esmorzat. El menjador és ampli: ordre extrem. El cap també el tens tan endreçat? No, segurament sóc ordenat per compensar el desordre intern. Sense fre en els pensaments? Sí. I per això els he d'apuntar ràpid, si no s'escapen. El Quim pensa més ràpid del que parla i viu sotmès a un excés de dopamina, la Tourette. ¿T'ha aportat alguna cosa positiva tenir tics? Sí, ser molt obsessiu, perquè el tic té un component de TOC i, per tant, busques la perfecció. Què més? La capacitat de connectar coses molt diverses amb un sistema de pensament que no és lineal. La base de la creativitat. (Ballbè, 2012)⁹

És exactament la situació de l'Humbert de *Benzina*, el qual anota compulsivament idees i projectes de quadres en diferents llibretes. Podem, però, des de la història cultural, dubtar d'algunes atribucions a compte de la malaltia, com, per exemple, que l'enueig de l'Heribert i l'escopinada sobre el metge que el tracta sigui un tic motor complex, o que el fet d'empescar-se un idioma fals sigui un tic vocal (dins Guillamon, 2009: 258). Que un conte acabi i comenci de la mateixa manera pot ser entès com un símptoma de perfeccionisme, potser, però que la idea de circularitat temporal sigui causada per problemes amb la dopamina, la noradrenalina i la serotonina demanaria, com a mínim, uns quants experiments més (per exemple, començar a analitzar els nivells d'aquestes substàncies en tots els escriptors que han escrit contes o novel·les circulars). La mateixa Àngels Bayés, perfectament conscient de l'operació que està duent a terme, admet que determinats estilemes monzonians, com ara que el nom de diferents personatges comencin amb H, són difícils d'interpretar: «¿És un joc literari? Perquè, en ella mateixa, la H és un contrasentit: és muda» (dins Guillamon, 2009: 256).

En realitat, com ja he dit, aquesta reconducció de l'art al regne del cos i de la patologia no deixa de ser, malgrat les urgències i les necessitats actuals, una revisitació de vells temes. Patologia i creació, tot i les resistències clàssiques i classicistes, han anat força de bracet: des del *daimon* clàssic es tendeix a pensar que «la imaginación, la capacidad creativa, la inspiración, la creación artística» és indestruïble de «la enajenación, la conducta aberrante, el sufrimiento, la enfermedad, la locura...» (Romero, 1995: 123). En cada moment històric, a més, es privilegien diferents malalties que adquireixen

9 També, en resposta irònica a Jérôme Savary, que va relacionar els tics amb la rica vida interior de l'autor, «Monzó ho atribueix tot a la dopamina amb què trafica la síndrome de Tourette» (Ollé, 2008: 13).

càrrega metafòrica, com ara, ja des de mitjans del segle XVIII, la tuberculosi, signe de ser un ésser sensible i creatiu (Sontag, 1997: 35–42). O, més endavant, la folia, la qual esdevindrà «la malaltia agonitzant i repel·lent que dóna l'índex d'una sensibilitat superior» (Sontag, 1997: 42).¹⁰ Reivindicar la síndrome de Tourette, doncs, tot i que amb implicacions menys dramàtiques, no és cap novetat. Es tracta, a més, d'una patologia, o d'un grup de patologies, que han estat metaforitzades: recordem l'obra de teatre *Toc Toc* de Laurent Baffie estrenada l'any 2005 i adaptada el 2017 al cinema per Vicente Villanueva.

Naturalment, més enllà de les metàfores i de si la malaltia determina o expressa el caràcter (Sontag, 1997: 51), no seria raonable negar que les condicions patològiques afecten la creació. De vegades, hi ha una relació causa-efecte directa: sembla prou clar que l'evolució de la pintura de Monet té a veure amb les seves cataractes (Ceja-Reyes / Romero López, 2015). És més complicat en el cas de les malalties mentals, per molt que puguin tenir orígens físics i més enllà de consideracions sobre el grau de malaltia present en tot ésser humà. Com interpretar l'obra d'autors fins i tot internats en manicomis com, per exemple, Gérard de Nerval, Alda Merini o Leopoldo María Panero? Si ens hem de preguntar quin és el lloc de les patologies en la creació, crec que, des del camp cultural, les hem de considerar explicatives i, alhora, accidentals, i això tant pel que fa a les cataractes com a les malalties mentals. Així, si l'experiència de la folia és directament evocada per Nerval a les seves obres, «és ben evident també que Nerval manté les seves facultats d'escriptor en el sentit més corrent del terme: organitza, sintetitza, disposa la narració de manera coherent i reflexiva», ja que no tenim «obres “en brut”, com es diu “art brut” de l'art que fan els folls o els marginals, sinó obres d'un escriptor, d'un poeta, sobre la seva experiència de la folia» (Sala-Sanahuja, 2019: 16–17). O, en un cas com el de Miquel Bauçà, la mitificació del qual arran de la seva mort Monzó va criticar amb

10 No em puc estar de citar un article de Maragall de 1899: «La neurastenia es el mal de este fin de siglo, el mal en moda, la enfermedad que *viste más*. [...] Hoy es menester estar neurasténico, y si la neurastenia es cerebral, mejor» (Maragall, 1981: 261). En el procés de metaforització hi té un paper determinant la literatura i el tractament que fa de les diferents malalties (vegi's, per exemple, pel que fa a la literatura catalana, el número dedicat als «Discursos sobre la malaltia a la cultura catalana» de la revista *Journal of Iberian and Latin American Studies*, vol. 18, núm. 2–3, 2012; o, sobre la folia, Dasca, 2016). Naturalment, cal distingir entre l'art produït des de la malaltia i la malaltia com a tema, que pot ser tractada per autors que no la pateixin. També hi ha autors que veuen irrompre la malaltia en el seu món (Miquel Martí i Pol, Maria-Mercè Marçal), amb la consegüent reorganització de la seva literatura (Salvador, 2014).

enuig (Ollé, 2008: 13–14), cal diferenciar el poeta de l'home i la seva malaltia, tot i que no es pugi descartar «que s'interrelacionin i que l'obra hagi de ser llegida des de la tensió entre raó i bogeria» (Coca, 1994: 38). És comprensible que alguns crítics, i també alguns lectors, es revoltin davant d'una patologització de la cultura i de la literatura, perquè xoca amb la idea de control per part de l'autor, un control que, sense negar els condicionants personals de cadascú, assegura un nivell de comprensió i de gaudi més objectiu. Com va escriure Pla Nualart (2011) en referència a Monzó, el «parlar sincopat que alguns confonen amb quequeig només pretén amagar la intenció i agafar-nos amb la guàrdia baixa. (I els neuròlegs que diguin missa.)» Sigui com sigui, el fet és que l'art transforma i manipula els condicionants. I, com que aquests condicionants són molt variats, potser cal, en primer lloc, preguntar-se sobre els estrictament artístics, literaris i textuais, és a dir, sobre quins trets estilístics i temàtics d'un autor es poden relacionar amb aquest context.

■ 4 La literatura i els llibres a *Benzina*

Benzina és una novel·la circular que, enllaçant dos caps d'any, ens explica la caiguda als inferns d'un pintor català a Nova York, l'Heribert, substituït per l'Humbert, el qual, al seu torn, perdrà també la capacitat de crear i es trobarà en la mateixa situació que el seu predecessor, de tal manera que esdevindran, en una roda que ha tingut altres protagonistes, dobles l'un de l'altre (Martínez-Gil, 2010). Els temes de *Benzina* no eren pas nous en l'obra de Monzó, només cal parar atenció per exemple a la figura del doble (Ollé, 2008: 34 i 44), present especialment a *...Olivetti, Moulinex, Chaffoteaux et Maury* en contes com «Préssec de poma», «Bessonada» i «Quatre quarts», en el qual, com a *Benzina*, els noms dels personatges comencen amb H (en altres contes del recull els noms són una inicial).

Benzina se centra, doncs, en el món de l'art, les referències explícites al qual hi seran molt abundants. Al costat d'una munió de noms de pintors i d'artistes (també de músics), hi destaca un triangle especialment significatiu, tot i que altres noms el matisaran, format per Hopper–Lachaise–Hockney, un triangle que, emmarcat per l'arrencada onírica de l'Heribert (Hopper) i de l'Humbert (Hockney), té en Lachaise el vèrtex tràgic quan la seva estàtua *Standing Woman* es precipita damunt un Heribert engrescat en la seva darrera escena eròtica i sentimental. Al costat d'aquests esments culturals o extratextuals, els intertextuals, o de noms d'escriptors, hi són més escassos, tot i que es troben compensats per la centralitat temàtica que té a

Benzina l'acte de llegir, entès com a textual però també com a simplement cognitiu.

A banda de Francesc Trabal en els epígrafs, i d'una Anaïs Nin que a l'Heribert li sona com l'única explicació per al nom del perfum Anaïs Anaïs (Monzó, 1983: 54), a *Benzina* tan sols hi apareixen tres altres escriptors de manera explícita, i ho fan a propòsit del tema de la classificació dels autors als prestatges d'una llibreria:

Un cop, en aquell abans que –cada cop més i sense saber per què– se li feia irremissiblement llunyà, havia tractat de treure'n l'entrellat i trobar les contradiccions que els prestatges amagaven: Steinbeck era al de *narrativa* i Hardy al de *literatura*. En aquella època ho havia trobat arbitrari i havia deduït que consideraven que la literatura moria al segle dinou i que, des d'aquell moment, tot era *narrativa*. Però també havia trobat esquerdes en aquell raonament: Kafka era a *literatura*. ¿Què hi feia? Havia raonat que, potser, els autors del segle vint amb una diguem-ne certa vida tràgica passaven a engruir els prestatges de *literatura*. En canvi, ara tot se li feia clar: era *obvi* que Hardy i Kafka eren *literatura* i Steinbeck *narrativa*. (Monzó 1983: 31–32)

És obvi que aquí els noms compleixen la funció d'il·lustrar l'absurditat de les classificacions (llevat que ens les creguem i que comencem a mirar les coses des del punt de vista que se'ns imposa), però, com que altres noms també haurien fet el fet, també ens podem preguntar pels autors esmentats i per la seva possible relació amb l'entramat significatiu de la novel·la. Segurament, cada autor compleix un paper diferent: Steinbeck pot ser-hi pel seu grau de representativitat de la literatura nord-americana del segle XX, Kafka és, com hem vist, un dels pilars de la literatura de l'autor i, no cal oblidar-ho, una icona sotmesa a l'adotzenament crític, mentre que Hardy no deixa de ser una broma privada: en aquells moments Monzó estava traduint *Jude, l'obscur* amb poc entusiasme i *pro pane lucrando*.¹¹

Tant o més significativa que l'aparició d'alguns noms d'escriptors, però, ho és, com ja he dit, l'esment del llibre *A coleira do cão*. Recordem que en aquests moments l'Heribert es troba a casa de la seva amant i que, per tant, el llibre no és seu: «Va agafar un llibre que hi havia sobre la tauleta» (Mon-

11 A propòsit de la manca de diners mentre era a Nova York i enumerant que, per sort, havia estat molt ocupat per gastar-se'ls en sortides, Monzó escrivia a Quim Soler en la carta abans citada: «M'he polit dues traduccions de novel·les del segle passat –horror!– (“Jude l'obscur” de Thomas Hardy i “Frankenstein...” de la Shelley), una traducció d'una obra de teatre de maricons (“Tres boleros” de Harvey Fierstein), he escrit una novel·leta, he escrit articlets per a “Il Mondo”, “O correio catalão” i “La cuina” i m'he llegit el que escriu la jovenalla ianqui» (dins Guillamon, 2009: 188). Remarquem de nou el gust per jugar amb el portuguès.

zó, 1983: 23). El llibre de contes de l'escriptor brasiler és, doncs, una trobada atzarosa, un objecte trobat, a la manera dadaïsta o millor, ja que som en un espai mig oníric, surrealista. L'atzar es complementa aquí amb l'impuls inconscient d'apoderar-se del llibre que té al davant i dotar-lo d'un nou significat, de fer-se'l seu: «El mirà, el fullejà, començà a llegir-lo» (Monzó, 1983: 23). L'acte de llegir, en una novel·la de dobles, fa que l'Heribert esdevingui mirall del lector –llegim que un personatge llegeix– i, per tant, que *A coleira do cão* ho sigui de *Benzina*, la novel·la que el lector empíric té a les mans. És el moment de traspasar un llindar, perquè és la interrupció de l'acte de llegir el que marcarà l'entrada en la crisi. Per això Monzó fa explícits els moviments: «D'una tirada en va llegir vuitanta pàgines. Després el va deixar: no era que l'avorrís, sinó que no en tenia més ganes. El va deixar altra vegada sobre la tauleta. Es llevà» (Monzó 1983: 23). La suspensió de la lectura no ve determinada perquè el llibre sigui dolent o avorrit, sinó per la manca de ganes de l'Heribert. És un pas sense causa explícita –i, per tant, general o fantasmal, subtext de la novel·la– que ens transporta a la incapacitat de *llegir*. Quan l'Heribert abandona el llibre, es comença a preguntar per les paraules que descriuen i ordenen el món: «¿Com es deuen dir els llistons d'una finestra? Ha d'haver-hi un nom específic. Hi ha un nom específic per a cada cosa.» (Monzó, 1983: 23). També es pregunta sobre els *ampits* i sobre els *caires dels ampits*. Entre els llibres de ca la Hildegarda, hi troba un diccionari: «A l'atzar, l'obrí», i hi llegeix l'entrada DISPESA; el tanca i el torna a obrir, ara hi llegeix l'entrada GEÒRGIC -A (les entrades són del *Diccionari General de la Llengua Catalana*);¹² i: «Continuà llegint-lo així. Unes hores més tard, el tancà i el deixà a terra» per dedicar-se a contemplar la primera alba de l'any (Monzó, 1983: 24). La lectura, doncs, ha deixat de ser significativa, i passa a ser atzarosa, sense capacitat d'articular una continuïtat en el que es llegeix. Per això l'Heribert no busca les paraules o els objectes que li han causat el dubte (els *llistons* i els *ampits*), que en ells mateixos són insignificants i intercanviables amb tants d'altres. Sense una direcció prèvia, la lectura a l'atzar del diccionari és, tan sols, la confirmació de la desarticulació del sentit.¹³

12 El diccionari, en la seva sisena edició, apareix en nota al conte «La creació» del llibre *–Uf, va dir ell com a contextualització irònica del mot cometes, plural de cometa i signe ortotipogràfic* (Monzó, 1978: 86).

13 La situació és semblant a la que trobem quan l'Humbert llegeix la premsa, amb un seguit de temes que esdevenen una simple enumeració (Monzó, 1983: 147). En canvi, l'Helena, que a la novel·la és una mena de *femme fatale* devoradora d'artistes (l'Heribert, Hans, Herman... i l'Humbert), té un enorme escampall de revistes de diferents anys,

Aquesta absència de la lectura es pot relacionar amb la tendència de l'Heribert a l'ús fetitxista dels llibres:

Sempre l'havien seduït més les biblioteques i les llibreries que no pas els llibres en ells mateixos. Li agradava mirar aquelles esteses de lloms. Li agradava acariciar les portades de les enciclopèdies i dels diccionaris, obrir-ne un a l'atzar i mirar-hi els dibuixos, palpar les pàgines de couché lluent, ensumar els papers, mirar de prop les lletres, veure'n les vores deformades, amb pèls. Des que, feia dos mesos, havia decidit no anar a cap més exposició de pintura (les trobava totes tan mediocres...), tot s'ho mirava com si fos una exhibició d'art, i en cada objecte descobria dimensions insospitades. [...] Eren els llibres el que li interessava, no pas el que deien. (Monzó, 1983: 29–32)

El fragment citat explicita una tendència antiga («Sempre») i una accentuació temporal («Des que, feia dos mesos») que tracen una línia de continuïtat —en cap cas diré que psicològica— en el personatge. La línia s'estableix també a partir de la predilecció per les enciclopèdies i pels diccionaris, amb un significat ambigu, perquè, malgrat la seva atomització del món, no deixen de significar un cert ordre: «Si hagués tingut el diccionari de la Hildegarda...» (Monzó, 1983: 47), i un motiu d'admiració davant la dificultat de precisar el sentit de cada paraula i, en el fons, de cada cosa: «Se li acudí que fer un diccionari devia ser una feina ben àrdua» (Monzó, 1983: 55). L'altra opció, inassolible també, seria, a la manera dadaïsta, deslliurar la mirada i contemplar-ho tot com una exhibició d'art, una aspiració que l'Heribert torna a expressar al final del seu periple: «¿Per què no podia quedar-se allà per sempre més, allà que tot era blanc i tothom anava de blanc, com si fos una consigna, jugant amb metàfores i símils, com un malabarista?» (Monzó, 1983: 118). També l'Humbert tindrà temptacions de fer un diccionari, però en realitat no és tal, sinó un joc conceptual que, justament, desvirtua la possible intenció ordenadora de l'eina lexicogràfica: «*Un diccionari, amb totes les accepcions "obscenes" ratllades i substituïdes per accepcions "decentes". I viceversa. Dos diccionaris, doncs; possibles variants: reformes en termes polítics, urbanístics, vegetals, de sentiments...*» (Monzó, 1983: 130).

A *Benzina* els llibres d'art o d'artistes compleixen una funció similar a la de les enciclopèdies i els diccionaris, tot i que en aquest cas més articulada pel fet que l'Heribert és pintor i, per tant, són llibres que l'han d'interessar especialment, fins i tot des del punt de vista professional. Aquí la llista d'esments és més llarga, tot i que en el fons igual de desarticulada i amb un

---

però totes de tema artístic, i l'Humbert es declara incapaç d'esbrinar quin és l'interès que la guia (Monzó, 1983: 160 i, pel que fa als artistes devorats, la breu citació dels quals marca amb més força la ciclicitat de la novel·la, 184).

rerefons destructiu: «Mirà els llibres d'art: va fullejar-ne un de Tamara de Lempicka, un de Hopper (que li féu recordar esqueixos de somni...), un de Matisse (amb flors vermelles, amb taques violàcies, que li semblà que es movien) i un de Magritte. ¿Allà també hi devia haver escarabats?» (Monzó, 1983: 32). Per tal de no semblar sospitos quan surt de la llibreria a l'encalç de la noia que fa cara de dir-se Anna, l'Heribert compra un exemplar del llibre de Tamara de Lempicka, la pintora famosa pels seus retrats femenins. Que l'esment és significatiu ho indica el fet que, en aquest cas, el fetixisme quedi superat pel plaer d'una lectura anticipada, tot i que finalment frustrada pel bucle del pensament: «Com més tardaria a aixecar la coberta i a mirar la primera pàgina, com més demoraria l'inici del plaer de llegir-lo, més en retardaria la fi. Pensà també que com més aviat el començaria a llegir, més aviat l'acabaria» (Monzó, 1983: 35). Encara hi ha un altre esment significatiu: Jean-Michel Folon. L'Helena fulleja un llibre amb il·lustracions seves on apareix una corrua d'homes que entra i surt d'uns edificis en forma de cub sense finestres (Monzó, 1983: 147). Podem dir que Lempicka i Folon matisen el triangle bàsic format per Hopper–Lachaise–Hockney.

Finalment, *Benzina* fa ús del que en podríem dir el llibre innominat, més important del que semblaria a primera vista. No és pas un recurs nou: «Qual è il libro che Amleto sta leggendo, quando entra in scena al second'atto?» (Calvino, 1991: 96). A l'hospital, l'Heribert, cansat del diari i d'un article sobre la impossibilitat de dir coses noves en l'art, agafa una novel·la que li han deixat, però no sabem quina és. En realitat, poc importa, perquè és la novel·la que serveix per constatar la impossibilitat de la lectura narrativa: «Prengué una novel·la que li havia deixat l'Hilari, on no hi havia cap mort. Abans les trobava avorrides. Ara, les que duien morts les trobava falses» (Monzó, 1983: 117).¹⁴

L'acte de llegir un llibre a *Benzina* s'ha d'entendre com una metonímia de la capacitat de seguir altres discursos, com constata l'Heribert: «Abans, de vegades, tornava a casa, a llegir o a mirar la tele o el video; o, també de vegades, se n'anava a fer un tomb per les sales d'exposicions. De vegades (però molt de tard en tard) no feia cap d'aquestes tres coses i desapareixia

14 Un altre llibre innominat, tot i que no pas literari, atorga a l'objecte trobat la categoria de bibelot, ja que esdevé part de l'intent fallit de crear una narrativa coherent de la memòria quan l'Heribert cerca una capsa de llumins per enllaçar amb un fet del passat: «Encara en guardava una capsa de llumins, del Sardi's. La buscà a la llibreria. La trobà en un prestatge de dalt, entre un gerro de fang que mai no li havia agradat i un llibre de còctels. Mentre la mirava, es preguntà quants llumins hi devia haver en una capsa» (Monzó, 1983: 58).

en un cinema» (Monzó, 1983: 39). Per això, l'acte de mirar la televisió, que és fonamental a la novel·la (Martínez-Gil, 2003: 256), esdevé també impossible. En un moment determinat, l'Heribert no pot seguir la pel·lícula que hi està mirant, i aleshores, amb el comandament a distància, en distorsiona els colors fins que tot sembla tan irreal que «se sentí descansat i pogué continuar contemplant el film sense preocupar-se ni per l'argument, ni pels moviments dels actors» (Monzó, 1983: 36). L'entrada de l'Humbert en el túnel que el durà fins a l'estat de l'Heribert, un túnel fet d'insomni i de confusió entre vetlla i son (Marrugat, 2014: 79–81), apareix també marcada per la incapacitat de llegir, un acte que s'exerceix en el llibre com a reflex de la lectura del món:

De vegades, sobretot al principi, triaria un llibre a l'atzar, suposant innocentment que llegir-lo l'ajudaria a adormir-se, sense saber que en ell s'havia produït un canvi més gros que no pas el d'un any a l'altre, i que ja mai més no podria llegir les coses igual que abans, ni observar els objectes amb la mateixa descuidada familiaritat que fins aleshores, i que es veuria obligat a tornar a aprendre a caminar, a moure's, a dur la cullera a la boca, a parlar, a mirar tots i cadascun dels objectes que l'envoltaven, a entendre tantes coses que fins a aquell moment li havien semblat absolutament normals i inevitables, que perdria fins i tot l'interès per allò que fins aleshores havia cregut nord ineludible del seu comportament. (Monzó, 1983: 193–194)

Veiem, doncs, que *atzar* esdevé una paraula clau de tot l'entramat de *Benzina* especialment relacionada amb els llibres. Un *atzar* que indica sempre la crisi dels significats: si triem un llibre a l'atzar és amb l'esperança que ens ajudi a dormir, no pas amb una direcció precisa, ordenadora, de la voluntat; si triem paraules a l'atzar al diccionari, constatem la inanitat de les definicions. L'Heribert ha viscut els temors de l'Humbert: s'ha trobat un llibre a la tauleta de la Hildegarda per atzar, l'ha començat a llegir i no s'ha pogut tornar a adormir. Ara bé, Monzó hauria pogut, en aquest cas, deixar el llibre innominat. No fent-ho, ens indica –o ens permet suposar– que l'esment intertextual del títol és significatiu, i això ens duu, com he dit, a considerar l'esment com a marca que autoritza a buscar relacions textuales més àmplies. Potser no és un cas tan clar com l'esment de *Candide ou l'optimisme* a ...*Olivetti, Moulinex, Chaffoteaux et Maury* (Monzó, 1980: 28), que ens remet directament al tema del conte on apareix, i s'assembla més a l'esment de *The Last Tycoon* al mateix recull (Monzó, 1980: 52), però no deixa de marcar un camp de comparacions possibles. Les detallaré tot seguit tenint en compte si es troben a *Benzina* i si es poden fer també extensives a l'obra anterior de Monzó i a altres autors.

■ 5 Paral·lelismes temàtics i situacionals monzonians amb
A coleira do cão

De la literatura de Rubem Fonseca, excomissari de policia, se n'ha destacat que va saber fixar «con estrema originalità nelle sue cronache urbane poetiche e crudeli le varianti linguistiche delle diverse classi sociali di Rio de Janeiro» (Stegagno Picchio, 1997: 599). Fonseca va formar part d'un moment de renovació de la narrativa brasilera i les seves obres han influenciat fortament les generacions posteriors (Moriconi, 2000: 193). En aquesta renovació va tenir-hi també un paper important Dalton Trevisan, nascut com Fonseca el 1925 i citat com he dit per Monzó a *Self-Service*. Trevisan ha estat considerat, per «la nausea del quotidiano», per l'ús d'una llengua «disseccata» i per la velocitat narrativa, com el més «personale inventore del postmodernismo brasiliano» (Stegagno Picchio, 1997: 599).

A coleira do cão, títol que es pot traduir com *El collar del gos*, va ser el segon llibre del seu autor i conté vuit contes: «A força humana» (en el qual el protagonista, que s'està preparant per a un campionat, es veu substituït en el seu gimnàs per un *crioulo* nouvingut), «O gravador» (amb un paralític que estableix per telèfon una relació finalment frustrada amb una dona), «Relatório de Carlos» (narració des de l'humor i la ironia del camí cap al suïcidi d'un advocat obsessionat per les dones, sobretot per una), «A opção» (conte on s'expliquen els dubtes d'un metge, cansat de decidir, sobre si el seu pacient, un nen de sexe equívoc, ha d'acabar sent home o dona), «O grande e o pequeno» (història d'uns amors contrariats per una família d'origen noble portuguès que no vol que un dels seus membres es casi amb una dona negra), «Madona» (hi trobem el periple d'un jove a la recerca de la dona ideal), «Os graus» (conte en el qual un home vell perd la seva jove amant després d'explicar la història de tots dos) i, cedint el seu títol al recull, «A coleira do cão» (sobre una acció policial a les *favelas*).¹⁵ L'epígraf del llibre és una citació de les sàtires de Persi segons la qual qui pensa que ha trencat els seus grillons és com el gos que, havent-se arrencat la cadena, en continua arrossegant un bon tros: «preso à coleira, vai arrastando um bom pedaço da corrente» (Fonseca, 2004: 5). Com ja hem vist, el llibre va tenir dues edicions prèvies a *Benzina*, el 1965 i el 1979. És relativament

15 Per motius de facilitat, citaré el volum de la següent edició: Rubem Fonseca, *A coleira do cão. Contos*, São Paulo: Companhia das Letras, 2004 [reimpresió de 1991]. He comprovat, però, que, més enllà de qüestions ortogràfiques i de tipografia, les citacions coincideixin en el contingut amb les edicions anteriors. En un cas de desviació formal significativa, ho he indicat.

indiferent quina de les dues va tenir Monzó a les mans. De tota manera, si considerem la més propera temporalment a l'aparició de *Benzina* i l'Heribert en llegeix 80 pàgines, des del començament i totes seguides, i comptant des del sumari, que és a la pàgina 5, això vol dir que es queda a les portes de llegir, o a penes enceta, el conte «A opção», el qual comença, en aquesta edició de 1979, a la pàgina 85.

És relativament fàcil establir paral·lelismes temàtics i situacionals entre el llibre de Fonseca i la literatura de Monzó. Per exemple, l'ambientació urbana, inclosos els periples a la recerca de relacions sentimentals i sexuals i la trobada amb diferents dones: el jove de «Madona» és força semblant al protagonista que es mou per Lloret a «Splsshhf», i, encara que de manera més sentimental en el conte de Fonseca, totes dues històries acaben en la frustració o el desengany, que ha estat proposat com un dels trets definidors de Monzó (Guillamon, 2009: 16). Els protagonistes de Fonseca, com el de «Madona», busquen un etern protector femení: «uma mulher, que fosse sábia, forte, tivesse calor e energia, que espremesse de dentro de mim o berne frio que ocupava um espaço de minha vida», i que «acima de tudo fosse enorme, absoluta e envolvente como a terra que cobre a sepultura» (Fonseca, 2004: 150–151). Quan a l'Heribert li sembla que ha trobat una dona així i la persegueix dins un museu li acaba caient al damunt, com he dit, l'escultura *Standing Woman* de Gaston Lachaise, corpòria, rotunda i que en efecte gairebé el condueix a la sepultura. La impossibilitat de l'ideal, més o menys dramàtica o més o menys irònica, permetria establir diferents paral·lelismes en Monzó i Fonseca. Per esmentar-ne dos: la corrua de dones a «Relatório de Carlos» i a «Madona», amb tots els embolics d'ocultació i d'infidelitat al primer conte que trobem també a *Benzina*; i la fatiga del sexe, com a «A força humana»: «me excitei pensando em antigamente, e comecei a amá-la, como um operário no seu ofício» (Fonseca, 2004: 30), en la qual es troba també immers l'Heribert: «es deixà seduir, indolent, admirat de sentir que –ni que fos mínimament– encara li creixia el desig» (Monzó, 1983: 107).

Altres situacions i escenes del llibre de Fonseca ens remetent també directament a les fabulacions de *Benzina*. Al primer conte, «A força humana», com ja he dit, assistim a una suplantació, com li passa a l'Heribert amb l'Humbert.¹⁶ El protagonista de «Relatório de Carlos», igual com l'Heribert,

16 Hi ha, a més, un gust compartit per tots dos autors davant l'adjectiu *humà/humana* en els títols, com ho veiem en contes del llibre *–Uf, va dir ell: «Sobre la volubilitat de l'esperit humà» i «Sobre la futilitat dels desigs humans».*

coneixerà una dona a la llibreria: «Eu estava numa livraria e a primeira coisa que me chamou a atenção nessa garota foram as suas pernas» (Fonseca, 2004: 73). L'Heribert ho llegeix abans de trobar-se en la mateixa situació, perseguint, després d'haver-la vist en una llibreria, la dona amb cara de dir-se Anna, la qual està a punt de robar un llibre (Monzó, 1983: 33–34), una persecució que tindrà una segona part que es clourà amb l'escena de la caiguda de l'escultura *Standing Woman*.¹⁷ Encara a «Relatório de Carlos», la Norma inventa excuses per amagar el seu adulteri, igual que l'Helena de *Benzina*, com quan diu que ha anat a sopar amb la Hipòlita (Monzó, 1983: 60). Com en un mirall, l'excusa inventada per la Norma és una amiga que es diu, justament, Helena: «Aonde você foi?» / «À casa da Helena.» / «Que Helena?» / «A mulher do Pedro.» / «Pedro? Que Pedro?»», diàleg que té de fons una televisió engegada que en realitat no emet cap programa: «Por que você não desliga essa televisão? Não tem programa nenhum aparecendo.» / «Eu gosto de ver assim. Você se incomoda que eu veja assim, hein?»» (Fonseca, 2004: 89–90).¹⁸ Impossibilitat de llegir, crisi sentimental i televisió fan un tot: «Eu ficava em casa, bebendo sozinho, sem vontade de ler, ou ouvir música e, o que é pior ainda, vendo televisão» (Fonseca, 2004: 89). A *Benzina*, la decepció sentimental també apareix lligada a la televisió. Després de saber que la Hildegarda, la seva amant, ho havia estat de l'Hug, l'Heribert sent «el soroll del televisor, que l'Helena havia engegat» (Monzó, 1983: 45). Un altre paral·lelisme el podem trobar quan el protagonista de «Madona» es contempla davant el mirall en una acumulació d'accions: «fiz várias caretas, cara de mau, cara de bom, cara de triste, cara de cínico, cara de apaixonado, cara de valente, cara de surpreso, cara de amável, cara de desprezo, cara de absorto, cara de ternura, cara de compreensão, e mil outras caras que me deixaram muito satisfeito comigo mesmo» (Fonseca, 2004: 142). L'acumulació es converteix en màscara –i per tant en revelació– com quan l'Heribert, perseguint l'Helena i el seu amant, es disfressa i es mira en una porta que li fa de mirall, també amb plena satisfacció, amb una perruca, unes ulleres de sol en forma de cor i una pilota: «S'hi mirà: amb aquelles ulleres roses en forma de cor, amb aquella enorme perruca rinxolada, amb aquella pilota de platja a les mans,

17 A «Préssec de poma» també hi ha una trobada en una llibreria, però aquí és l'home qui està a punt de robar un llibre. A *Benzina* i al recull de Fonseca, en el qual la dona simplement vol comprar un llibre de bones maneres, hi ha el joc de no saber si l'home és un empleat de la llibreria.

18 El nom Helena també apareix a «O grande e o pequeno», i, en Monzó, en contes de dobles com «Bessonada» i «Quatre quarts».

era el perfecte perseguidor» (Monzó, 1983: 88); i encara, hi acabarà afegint uns pantalons estampats amb flors: «Es mirà en un mirall: l'aspecte, ara, era insuperable» (Monzó, 1983: 89).

Als contes de Fonseca hi apareixen pintors, músics, cineastes i escriptors. Més enllà de coincidències i de diferències de noms, i de les tècniques concretes d'intertextualitat, és interessant el mateix acte de la lectura, com a «O gravador»: «Já até li isso num livro, igualzinho, do homem virar para o lado e ficar roncando depois do ato» (Fonseca, 2004: 46, amb la qual cosa l'Heribert també llegeix un llibre on un personatge llegeix, igual com fa el lector de *Benzina*). En aquesta qüestió de la lectura destaca el comissari Vilela, el protagonista de l'últim conte: «Vilela foi até o ponto do ônibus. Entrou no ônibus parado, tirou um livro do bolso e começou a ler imediatamente» (Fonseca, 2004: 174). Quin és el llibre que Vilela es treu de la butxaca? Més endavant, a la comissaria, en treu un d'un calaix: «Depois tirou um livro da gaveta e começou a ler. Era um livro pequeno, que lia com muita atenção, às vezes relendo algumas páginas» (Fonseca, 2004: 177). Un periodista, ressentit amb el comissari, dirà quina mena de llibres llegeix: «o delegado Vilela tranqüilamente lia um livro de versos», i ens diu un títol: «Chamava-se Claro Enigma. É esse o enigma da polícia — um enigma claro, fácil de resolver, com uma limpeza dos seus quadros» (Fonseca, 2004: 187). El llibre, publicat per primer cop el 1951, és de Carlos Drummond de Andrade, l'autor clau de la segona generació del modernisme brasiler, i l'esment impulsa el mecanisme de cercar paral·lelismes entre Fonseca i Andrade, com l'esment del llibre de Fonseca impulsa a buscar paral·lelismes amb *Benzina*.

Es podrien trobar altres coincidències, com ara la situació depressiva dels personatges —una patologia, de fet—, o entre les diferents relacions dels protagonistes masculins amb les dones, per exemple l'assumpció de funcions de Pigmalíó al voltant de la música (Monzó, 1983: 26, i Fonseca, 2014: 155), però les que he exposat permeten assegurar un món literari compartit. Naturalment, no es pot parlar d'exclusivitat. La tematització normalment negativa de la televisió, per exemple, present en Fonseca i una constant en Monzó (vegi's també el conte «Nina», de *Self-Service*, o «—Uf, va dir ell» del llibre homònim o l'aparició reiterada del tema a ...*Olivetti, Mouliness, Chaffoteaux et Maury*) remet a un *topos* molt generalitzat (Martínez-Gil, 2003). Els altres, com la tematització de la frustració, la recerca de l'ideal femení, l'erotisme de les llibreries o la lectura com a incitadora (*Galeotto fu il libro*, asseverava el Dant) formen part de la història cultural, literària i cinematogràfica. Tampoc no es pot considerar un recurs privatiu el fet d'escriure o explicar la història que s'està vivint, a «Os graus» i, en Monzó, a

«Tatxeu allò que no interressi pas» en termes textualistes o, més narratius, a «Oldeberkoop» (Monzó, 1977: 99–103 i 1980: 145–153). És, tanmateix, a causa de la combinació de tots aquests elements que cal parlar de paral·lelismes, de reconeixement de Monzó en Fonseca. I, això, més enllà de les convencions, podria dur-nos a postular en alguns moments, tot i que difícils d'aïllar, recreacions o models. Si més no, el que és innegable és que Fonseca referma tractaments literaris en Quim Monzó. Ho acabarem de veure amb l'anàlisi d'alguns estilemes.

■ 6 Estilemes monzonians presents a *A coleira do cão*

Quim Monzó i Rubem Fonseca comparteixen la voluntat d'usar formes narratives que recreïn les marques lingüístiques i caracteriològiques dels seus personatges. Això els durà a fixar tot un seguit d'estilemes, que acaben reflectint temes i situacions, molts dels quals presents en tots dos i, sense que això conduïxi a l'estereotip, en altres autors i en diferents corrents literaris. Un breu esment comparatiu servirà per acabar de fixar relacions i per reprendre el tema de les patologies com a origen dels trets literaris.

És general en tots dos autors l'ús de les onomatopeies. A Fonseca, només com uns quants exemples, podem citar, de diferents contes: «tum schtictum tum: os dois alto-falantes grandes na porta estavam de lascar»; «Tirim, tirim», «Ffuffuffuffuffuffufufufufufufufufufufuffffffff / Bruddddd / Guhhuhuuuh», «Trolotrolotro-trolotro-trolotrolotro-trolotrolotro-trolotrolotro-trolotrolotro. Purr-purr-purr-purr.», «Trimmm! / Fhuh-fhuh-fhuh-fhuh-fhuh. (Roda.) / Tleckt. (Tecla record.)»; «“Pff”, fez ela»; «Ufa [“UF” fins a l'edició de 1979], disse minha mãe», si donem aquest valor a la interjecció; «Vupt, mandei brasa, o gelo esfriou meus lábios. Tlin, tlin, tlin: eta barulhinho gostoso. Pedi outro, que teve o mesmo caminho. Glut, glut, glut.» (Fonseca, 2004: 12, 37, 39, 41, 49, 60, 129 i 139). Aquest recurs, més que a *Benzina*, és freqüent en els llibres anteriors de Monzó: «bbbrrrrrrrfffl», «el soroll fffffffffffff d'una serra elèctrica» (Monzó, 1976: 31 i 50); «pumb», «Blöp» (Monzó, 1977: 13 i 18); un cony que es tanca i fa «blup», «ccccrrrrrrrrccccccc!!» al conte «Splassshhf» del recull *Uf, va dir ell*, o, si es vol, la mateixa interjecció «Uf» (Monzó, 1978: 14 i 46). Els exemples serien molt amplis, en un recurs sobretot humorístic que presenta diferents funcions dins la frase i que beu del món del còmic (Maestre Brotons, 2006: 143–144). No oblidem que Monzó va ser dissenyador gràfic i que en va publicar algun, d'acord amb el gust dels autors dels setanta pel mitjà (Roig, 2003). Tot plegat enllaça també amb la cultura underground i

amb el pop-art. Aquest interès pels sons com a substituïts de les paraules té un grau més en l'atracció per idiomes falsos a *Benzina*: «Si s'hi pogués xerrar [amb una dona] sense dir res... O si pogués empescar-se un idioma fals, fet de sons molt exòtics, i dir-li: “—Babatú infritxémina, sadafa nogrà ptsú al·lirà?” Si ella, a això, fos capaç de respondre: “—Trocut atodrefa mimienyac!”...» (Monzó, 1983: 65–66). Sobta que això sigui considerat per Àngels Bayés com un tic vocal (dins Guillamon, 2009: 258), no tan sols perquè es tracta d'una distorsió conscient, sinó per la seva tradició literària: «“Bisbis bisbis”, dice Feuille Morte. “Guti guti”, dice mi paredro. “Ptac”, dice Calac. “Poschos toconto”, dice Polanco» (Cortázar, 1982 [primera edició de 1968]: 64–65, el qual va redactar en glíglíco un capítol de *Rayuela*). Certament, no es pot dir que Monzó faci una llengua recreada o inventada (Lagmanovich, 1997), ni tan sols onomatopeica en el sentit d'imitar els sons de la natura, però el seu idioma fals no és ben bé sinònim d'incomunicabilitat. Com proposaven els dadaïstes, aquest idioma considera la paraula com un objecte sotmès al ritme propi de qui el crea, com un «materiale sonoro da modulare ed orchestrare» (Albani / Buonarroti, 1994: 111). Amb la mateixa inquietud, però en sentit invers, Manganelli va parlar en una obra de 1985, *Dall'inferno*, de «la morfologia di una lingua inesistente, impronunciabile» (Albani / Buonarroti, 1994: 251). Hi ha en Monzó una atracció pel significat ocult, individual i irracional, com quan a l'Humbert li sembla que, en somnis, la Hildegarda diu una paraula incomprendible: «I potser no havia estat un *baraloqui* tan clar com l'havia imaginat, sinó més aviat un *baralequi* o *batalaqui*, o *bapalèquit* o *boralòquit*» (Monzó, 1983: 176).

Un dels recursos més presents en Monzó i en Fonseca és l'ús dels parèntesis intercalats en la narració. A «O gravador» serveixen, amb l'afegit de la cursiva, per donar-nos el pensament del protagonista o per descriure'n les accions: «(Uma certa suspeita na voz?)» o «(Voltei a fita ao ponto inicial e ouvi tudo de novo.)» (Fonseca, 2004: 37, entre molts exemples possibles); i el mateix recurs el trobem a «A opção». De vegades els parèntesis són simplement amplificacions o explicacions del discurs, com passa a «Relatório de Carlos»: «era uma burguesa (isso para Norma é uma ofensa)», on també hi ha, molt a prop de *Benzina*, enumeracions: «discos (eruditos modernos, popular francês, folclórico espanhol, cantochão). Uma estante com livros (poemas, Sade, alguns eróticos, livros de arte)» (Fonseca, 2004: 59 i 61). Es tracta, com he dit, d'un dels recursos més típics de Monzó, a *L'udol del griso al caire de les clavegueres*: «(Un solitari núvol, desorientat, navega pel blau. Calor, calor, calor.)», també en cursiva i negretes per introduir citacions: «(pren el plaer mentre duri.../ pren el plaer/ Henry Miller: *Sexus*)» (Mon-

zó, 1976: 49 i 70); a *Self-Service*: «(estúpids d'altra banda: merdosos, podrits, filldeputes –hi ha tanta gent d'aquesta!–)» (Monzó, 1977: 13); a *–Uf, va dir ell*: «Sovint, de nit (sobretot darrerament) no sé què fer (és per això que hi penso)» (Monzó, 1978: 55); a *...Olivetti, Moulinex, Chaffoteaux et Maury*: «A punt d'embutxacar-me un tractat de trigonometria (que era l'únic a l'abast en l'únic racó amagat de llibreria), la vaig veure altre cop», «L'espectador (un entre tots: a triar) badalla» (Monzó, 1980: 35 i 92); i a *Benzina*, com hem vist en algunes de les citacions de la novel·la al llarg d'aquest treball, a les quals voldria afegir un exemple que usa la cursiva per reproduir enumeracions: «deixà vagar la vista pels rètols dels departaments (*cuina, bricolatge, llibres de butxaca, textos escolars, misteri, literatura, art, narrativa, novetats, best sellers...*)» (Monzó, 1983: 30–31). Els exemples serien inacabables i caldria, més enllà de la funció d'amplificació, un estudi estilístic per classificar els diferents usos dels parèntesis en Monzó, la seva evolució i la seva confluència i diferència amb cursives i negretes, així com amb altres signes, com la barra inclinada (molt prevalent als llibres més textualistes), els guions o els interrogants, que també obren una reflexió (Ollé, 2008: 15). Per al nostre propòsit, però, només cal constatar que es tracta d'un recurs gairebé universal, present, per citar autors que s'han relacionat amb Monzó, en Nabokov (Puntí, 2019) o en Cortázar, o, pel que fa a escriptors catalans, en Oriol Pi de Cabanyes, en Manuel de Pedrolo, a *Text/Càncer* (1974), o, per afegir-ne un altre, en Josep Albanell, al seu *Tractat de vampirologia*: «(El xerricar del temps del capvespre entre ombres que es remouen lentament, perillosa)» (1975: 90). Tot plegat ja havia estat potenciat pel *nouveau roman*; em limito a citar un parell d'exemples breus de *L'Herbe*, la novel·la de Claude Simon del 1958: «Sabine spéculant apparemment sur le probable état de décomposition avancé des plus anciens cadavres de la famille (qu'elle dénombrerait)»; «toutes deux (Louise et Sabine) se faisant face» (Simon, 2013: 95 i 99).

Els parèntesis segueixen les giragonses del pensament, precisen, posen en dubte, aclareixen i, com hem vist, també exposen enumeracions, les quals, juntament amb l'apropiacionisme i la deriva (Pons, 2011: 64–65), han estat considerades com un dels recursos estilístics típics de Monzó, ja des dels llibres més textualistes. D'enumeracions, a *Benzina*, n'hi ha d'hilarants, com les moltes begudes que es podria prendre l'Heribert o la llarga llista de segells i monedes que es compra (Monzó, 1983: 46 i 98–100). L'estilema és també present a Fonseca, com a «Relatório de Carlos»: «Nomes: Suely, Zuleica, Elizabete, Inês, Maria de Lurdes, Rafaela, Cristina, Mercedes e outros já esquecidos», o a «Madona»: «Hully, twist, surf,

chicken, wash-wash, hitchhiker, gogo, sirtaki, monkey, ska, limbo, frug, woble, madison, danço tudo, até tango» (Fonseca, 2004: 83 i 136–137). El recurs, que ha estat interpretat de diverses maneres des del punt de vista cognitiu (Pons, 2011: 65) i com una peça entre altres de la retòrica monzoniàna des d'un punt de vista argumentatiu (Maestre Brotons, 2006: 113–114), és un estilema comú al textualisme i a la narrativa experimental: vegi's, per exemple, la llarga llista amb què Jordi Coca construeix el primer capítol de la seva novel·la *El detectiu, el soldat i la negra* (1978). Al darrere d'aquest ús de les enumeracions hi ha Peter Handke, representatiu del moviment de la *Neue Subjektivität*, amb traduccions al català en el moment que Monzó està escrivint i autor que, com hem vist, menciona com a influència per a *Benzina*: «o ara que deixava el got buit al taulell i se n'anava, cridar-li que era una empremta digital, un baldó de porta, un tall a l'abric, un bassiol de pluja, una pinça de bicicleta, un parafang, etcètera» (Handke, 1974: 69). De fet, hi ha trets turètics assenyalats per Àngels Bayés, com ara la minuciositat en les descripcions, que es relacionen directament amb aquest model: «Treu una presa de xocolata i la dóna, doncs, a l'infant, el qual n'estripa l'envoltori i trosseja amb l'ungla el paper de plata. Després trenca un bocí de xocolata i l'allarga al marxant» (Handke, 1979: 25). La manera de relacionar-se amb el món dels personatges de *Benzina* és bàsicament, tot i les diferències en l'ús de l'humor, handkeana, fins i tot quan es pregunten per les paraules i per les formulacions lingüístiques: «¿Era possible que no hi hagués ningú a dins, malgrat que la finestra estava oberta de bat a bat? Per què “malgrat”? ¿Era possible que no hi hagués ningú a dins, vist que la finestra estava oberta de bat a bat?» (Handke, 1974: 34–35), igual com l'Humbert es pregunta sobre un adverbí mentre llegeix: «Sorprementment» és una paraula sobrera si la notícia que descriu el diari s'ha produït (Monzó, 1983: 147). Detallisme, precisió, reformulació lingüística, enumeracions, dubtes, són trets indiscutiblement handkeans. Trets que ressonen en Fonseca quan, a «Relatório de Carlos», l'enumeració de possibilitats de les relacions entre dos homes i una dona són introduïdes per un repetitiu «ou então» (Fonseca, 2004: 64–65). Pel que fa als dubtes, el protagonista de «Madona» té ben clar quin és el seu problema amb les dones: «Qual escolher?» (Fonseca, 2004: 133).¹⁹

---

19 Des del punt de vista retòric, els dubtes en la l'obra de Monzó han estat considerats com a *acumulacions de possibilitats* relacionades amb el relativisme radical i amb l'humor (Maestre Brotons, 2006: 116–119).

Com he resumit més amunt, un altre tipus de trets que s'han interpretat com a turètics a *Benzîna* serien els de l'ecolàlia: «Ella li digué: / —¿Què fas? / Ell li respongué: / —¿Què fas?» i, en el mateix diàleg, l'ecopràxia: «Quan ella es posà els punys als malucs, i se'l mirà interrogativament, ell es posà els punys als malucs i se la mirà interrogativament. Ella li digué: / —¿A què jugues? / Ell li respongué: / —¿A què jugues? / Ella li digué: / —¿Que m'imites? / Ell digué: / —¿Que m'imites?» (Monzó, 1983: 191–192). No som gaire lluny d'aquest diàleg de «Relatório de Carlos»: «“Eu?” / “Você.” / “Eu?” / “Você não é mais o mesmo.” / “Você não é mais a mesma.” / “Ha, ha.” / “Ha, ha?”» (Fonseca, 2004: 92). El recurs a la repetició de mots o de frases és una constant als contes de Fonseca, com a «A força humana»: «Eu: “Está certo, você é meu amigo, e daí?”. “Tudo que eu falo é para o teu bem.” “Tudo que você fala é para o meu bem, e daí?” “Sou como um irmão para você.” “Você é como um irmão para mim, e daí?”» (Fonseca, 2004: 19); o a «O gravador»: «“E o sofrimento moral?” / “Como assim?” / “Quando não há dor física que a anestesia possa aliviar.” / “Como assim?” / “Uma pessoa angustiada porque o mundo não é bom para ela [...]” / “Como assim?”» (Fonseca, 2004: 36–37). De vegades, tot es redueix a una funció fàtica, com a «Os graus»: «Eu: Vinte vezes, é? / Ela: Só...? / Eu: Só, você perguntou? / Ela: Hein? / Eu: Você perguntou ou afirmou? / Ela: Perguntou o afirmou o quê?» (Fonseca, 2004: 156–157), com a *Benzîna*: «—¿I...? / —¿I què? / —¿Què? Res. Creia que deies alguna cosa. / —No» (Monzó, 1983: 65). El recurs en Fonseca admet, certament, moltes intencions, entre les quals la repetició com a menyspreu pel que està dient l'altre o com a joc de la confusió: «Ela: E eu? / Eu: E eu? / Ela: Sim. E eu?» (Fonseca, 2004: 159). També aquí Monzó i Fonseca comparteixen referents comuns. De nou ens podem remetre a Claude Simon i a la novel·la abans citada: «Et elle : “Pauvre Georges...” / Et lui : “Quand ?...” / Et elle : “Quand quoi ?” / Et lui : “Quand foutez-vous le camp ?...”» (Simon, 2013: 88, un cas aquest darrer, potser, de coprolàlia). Però també al teatre de l'absurd, com en una obra de 1950, *Les Salutations*: «DEUXIÈME MONSIEUR (au Troisième) : Et vous ? / TROISIÈME (au Premier) : Et vous ? / PREMIER (au Deuxième) : Et vous ? / DEUXIÈME (au Troisième) : Et vous ?», etc. (Ionesco, 1991: 83), sense oblidar l'exemple de Trabal o de Beckett, autor citat explícitament com a referent per Monzó (Ollé, 2008: 20). Es podria argumentar que Monzó posa un èmfasi especial en l'ecolàlia i en l'ecopràxia, certament, però no és menys cert que tot plegat va acompanyat d'una estructuració de diàlegs repetitius, fins i tot en l'aparició obsessiva dels pronoms personals per estructurar-los, de llarga tradició.

Encara podem trobar en Fonseca altres trets de mena turètica. Pel que fa als que acabo de comentar, alguna ecopràxia, a «Madona»: «Ela placidamente, olhando para os lados, enquanto fechava os olhos e com a ponta do indicador direito tirava alguma coisa do canto interno do olho esquerdo respondeu: deixou», i el gest s'encomana «como um bocejo: eu também esfreguei o olho esquerdo com a ponta do dedo indicador direito» (Fonseca, 2004: 135). També tics motors, segurament complexos, a «A força humana»: «Não gosto de olhar o Corcundinha. Ele tem mais de seis tiques diferentes» (Fonseca, 2004: 20). Manies al voltant de la neteja a «O gravador»: «Eu tenho uma porção de manias. Roupa limpa de cama é uma delas» (Fonseca, 2004: 39). La repetició d'una paraula, «nariguda», esdevé tant una onomatopeia com una idea fixa a «Relatório de Carlos»: «perdia o sentido e adquiria um ritmo onomatopaico de refrão musical. (Um caso flagrante de verbalização de uma idéia fixa.)» (Fonseca, 2004: 59–60). O, en el camp de les obsessions, igual com hi cau al voltant de les trucades pornogràfiques el protagonista de «Trucs», del llibre ...*Olivetti, Moulinex, Chaffoteaux et Maury*, tindriem, una mica, el paper que juga el telèfon a «O gravador».

Voldria citar encara un recurs literari que permetria veure equivalències entre Monzó i Fonseca: el tema dels noms. Tot i que, com he dit, el nom d'Humbert pot tenir un precedent en *Lolita* de Nabokov, el fet és que al primer conte del llibre de Fonseca també n'hi apareix un: «Me lembrei do Humberto de quem diziam que tinha a força de dois gorilas e quase a mesma inteligência» (Fonseca, 2004: 14). Potser és més decisiu, i ens remet de manera clara a *Benzina*, la confusió de noms entre personatges. El protagonista del conte «O gravador» li diu a la dona que telefona que es diu Jorge, nom que coincideix amb el del marit d'ella: «Às sete horas Jorge chegou. Aliás, a pessoa que me telefonou disse que se chamava Jorge» (Fonseca, 2004: 39). Al mateix conte, la dona menteix sobre el seu nom, però el real i l'autèntic comencen amb la mateixa vocal: «Meu nome não é Alice. É Alda» (Fonseca, 2004: 47). A «O grande e o pequeno» els dos cosins protagonistes tenen el mateix nom: «José, que também era conhecido como Zé Pequeno, para não confundir com o seu primo José, por seu turno conhecido como Zé Grande» (Fonseca, 2004: 107). I a «Madona» dues germanes tenen un nom gairebé idèntic, amb les dues mateixes lletres inicials: Gilda i Gina. Tot plegat ens remet a les confusions de *Benzina* (ja hem vist abans, també, l'aparició d'una Helena en situacions paral·leles al llibre de Monzó i al de Fonseca), a les inicials en H i a la intercanviabilitat de l'experiència viscuda pels personatges.

■ 7 Conclusions

Amb tot el que he anat exposant es pot afirmar que Rubem Fonseca, si més no el del recull *A coleira do cão*, forma part del gruix d'autors amb els quals Monzó comparteix marques temàtiques i estilístiques, tal com ho feia preveure l'esment explícit del llibre a *Benzina*. En aquesta novel·la, i en altres obres de Monzó, hi ha força trets compartits amb Fonseca: ambientació urbana i peripecs sentimentals (amb frustració i depressió), situacions equivalents (suplantacions, trobades a les llibreries, adulteris camuflats), personatges amb trets obsessius (repetició de paraules i de gestos, manies, tics, dubtes), tematitzacions (el joc amb el llibre innominat, la televisió) i estilemes (onomatopeies, ús dels parèntesis, enumeracions, diàlegs amb funció fàtica, confusió de noms). No és fàcil parlar de recreació directa, o de model immediat, perquè, com hem vist, la major part d'aquests trets compartits tenen al darrere una tradició literària i un ús convencional estès. Ara, el que és segur és que Fonseca actua com a element reforçador de trets en Monzó, tant temàtics com estilístics, i potser en algun cas com a model.

La segona conclusió ha de fer referència a la síndrome de Tourette, part d'un grup de malalties que cal considerar socialment metaforitzades. Molts dels trets turètics que s'han proposat per a Monzó coincideixen amb trets de Fonseca o de diferents tradicions i convencions literàries: suposats tics vocals, tics físics i manies, la repetició de mots i de gestos, la minuciositat en les descripcions o personatges sotmesos al dubte i a les obsessions expressades de diferents maneres estilístiques. Com he dit, no es tracta de negar el paper de les malalties en la creació, sinó de resituar-lo en un context de producció i de manipulació en el qual és molt difícil distingir primeres causes. En tot cas, crec que queda clar que cal evitar les assignacions mecàniques. Com que Rubem Fonseca no sembla pas que patís la síndrome de Tourette, tot i que sabia perfectament què era i fins i tot la va citar de manera irònica en algun dels seus contes (1975: 138–139), potser cal, abans de donar pàbul a determinades explicacions, remetre's al context social, a la textualitat i en definitiva, ja que parlem d'escriptors, a la filologia. ■

■ Bibliografia

- Albanell, Josep (1975): *Tractat de vampirologia*, Barcelona: Lumen.
- Albani, Paolo / Buonarroto, Berlinghiero (1994): *AGA MAGÉRA DIFÚRA. Dizionario delle lingue immaginarie*, Bolonya: Zanichelli.
- Alonso, Vicent (2003): «“Uf, va dir ell”: d’heures sifilitiques i multicolors», in: Zimmermann, Marie-Claire / Charlon, Anne (coord.): *Actes del dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Universitat de París IV–Sorbonne, 4–10 de setembre de 2000*, vol. I, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 409–422.
- Balaguer, Enric (1997): «Quim Monzó i la societat postmoderna. *El perquè de tot plegat*: un comentari de text», *Caplletra* 22, 81–90.
- Ballbè, Viviana (2012): «Quim Monzó: “No sóc feliç: mai”», *Ara* [26.04.2012].
- Barnils, Ramon (2003): «Quim Monzó», in: Diversos autors, *El Temps 1.000. Les veus: selecció d’entrevistes*, vol. 1, València: Edicions del País Valencià, 204–205.
- Bericat Alastuey, Eduardo (2003): «Fragmentos de la realidad social postmoderna», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 102, 9–46, <http://www.reis.cis.es/REIS/PDF/REIS_102_031167995793345.pdf>.
- Calvino, Italo (1991): *Perché leggere i classici*, Milà: Mondadori.
- Casacuberta, Margarida / Gustà, Marina (1996): *De Rusiñol a Monzó: humor i literatura*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- Ceja-Reyes, Ana Isabel / Romero López, José Pablo (2015): «Medicina, enfermedad y arte, colaboraciones NO intencionales», *ConScience & Art* II-2, 74–79, <https://www.researchgate.net/publication/277004168_Medicina_enfermedad_y_arte_colaboraciones_no_intencionales>.
- Charlon, Anne (1998): «*Olivetti, Kafka, Cortázar et Moulinex*, ou les sources de Quim Monzó», *Revue d’Études Catalanes* 1, 71–78.
- Coca, Jordi (1978): *El detectiu, el soldat i la negra*, Barcelona: Laia.
- (1994): «Notícia de Greta Garbo (Un article sobre Miquel Bauçà)», *Llettra de Canvi* 37, 36–39.
- Cortázar, Julio (1982): *62/Modelo para armar*, Barcelona: Bruguera.
- Dasca, Maria (2016): *Entenebrats: literatura catalana i bogeria*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

- Donnarumma, Raffaele (2014): *Ipermodernità. Dove va la narrativa contemporanea*, Bolonya: Il Mulino.
- Fonseca, Rubem (1975): *Feliz Ano Novo*, Rio de Janeiro: Artenova.
- (2004 [reimpresió de 1991]): *A coleira do cão. Contos*, São Paulo: Companhia das Letras.
- Gálvez, Jordi (1998): «*Guadalajara* : lecture de quatre contes», *Revue d'Études Catalanes* 1, 107–156.
- Genette, Gérard (1982): *Palimpsestes. La littérature au second degré*, París: Seuil.
- Gregori, Carme (2008): «Revisitar la tradició, rebentar els tòpics: el joc paròdic monzonià», in: Diversos autors, *El bricolatge literari. De la paròdia al pastix en la literatura catalana contemporània*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 53–91.
- (2011): «El títol com a clàusula del contracte metaficcional irònic en la narrativa contemporània», in: Diversos autors, *La literatura davant el mirall. Ironia i metaliteratura en l'època contemporània*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 47–84.
- Guillamon, Julià (ed.) (2009): *Monzó. Com triomfar a la vida*, Barcelona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació / Círculo de Lectores.
- Guillén, Claudio (1979): «De influencias y convenciones», *1616. Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada* 2, 87–97.
- (1985): *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada*, Barcelona: Crítica.
- Handke, Peter (1974): *La por del porter davant del penalty*, trad. de Joan Fontcuberta, Barcelona: Edicions 62.
- (1979): *Beminguda al consell d'administració*, trad. de Feliu Formosa, Barcelona: Laia.
- Hutcheon, Linda (2002): *The Politics of Postmodernism*, Londres / Nova York: Routledge.
- Ionesco, Eugène (1991): *Théâtre complet*, París: Gallimard.
- Lagmanovich, David (1997): «Los “lenguajes inventados” como recurso literario», in: Sosnowski, Saúl (ed.): *Lectura crítica de la literatura americana IV. Actualidades fundacionales*, Caracas: Biblioteca Ayacucho, 263–278.
- Lipovetsky, Gilles (1983): *L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain*, París: Gallimard.

- Lunati, Montserrat (2001): «Quim Monzó i la re-escritura irònica de la fantasia», *Catalan Review* XV:1, 23–51.
- (2007): *Imma Monsó: la narrativa de la ironia i la diferència*, Vic: Eumo.
- Maestre Brotons, Antoni (2006): *Humor i persuasió: l'obra periodística de Quim Monzó*, Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana.
- Maragall, Joan (1981): *Obres completes II. Obra castellana*, Barcelona: Selecta.
- Marchese, Angelo / Forradellas, Joaquín (1986): *Diccionario de retórica, crítica y terminología literaria*, Barcelona: Ariel.
- Marrugat, Jordi (2014): *Narrativa catalana de la postmodernitat. Històries, formes i motius*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Martí-Olivella, Jaume (1983): «Quim Monzó o la contraescritura generacional», in: Boehne, Patricia / Massot i Muntaner, Josep / Smith, Nathaniel B. (ed.), *Actes del Tercer Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Toronto, 1982). Estudis en honor de Josep Roca-Pons*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 249–260.
- Martínez Fernández, José Enrique (1997): «De la influencia literaria a la huella textual», *Exemplaria* 1, 179–200.
- Martínez-Gil, Víctor (2003): «1969: la generació de la televisió?», in: Compagna, Anna Maria / De Benedetto, Alfonsina / Puigdevall i Bafaluy, Núria (ed.): *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell'AISSC (Napoli, 22–24 maggio 2000)*, vol. I, Nàpols: Liguori, 247–261.
- (2007): «La revolta del text en la literatura de la postmodernitat», in: Gustà, Marina / Santamaria, Núria (ed.): *La literatura catalana, en una perspectiva europea*, Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut Ramon Llull, 126–135.
- (2010): «Benzina de Quim Monzó o el temps tràgic de la postmodernitat», in: Panyella, Ramon (ed.): *Concepcions i discursos sobre la modernitat en la literatura catalana dels segles XIX i XX*, Lleida: Punctum / GELCC, 261–283.
- Monzó, Quim (1976): *L'udol del griso al caire de les clavegueres*, Barcelona: Edicions 62.
- [amb Biel Mesquida] (1977): *Self-Service*, Barcelona: Iniciativas Editoriales.
- (1978): *—Uf, va dir ell*, Barcelona: Antoni Bosch Editor.
- (1980): *...Olivetti, Moulinex, Chaffoteaux et Maury*, Barcelona: Quaderns Crema.

- (1983): *Benzina*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (1984): *El dia del senyor*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (1996): *Guadalajara*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (1999): *Vuitanta-sis contes*, Barcelona: Quaderns Crema.
- (2005): *Benzina* [edició revisada], Barcelona: Quaderns Crema.
- Moriconi, Italo (ed.) (2000): *Os Cem Melhores Contos Brasileiros do Século*, Rio de Janeiro: Objetiva.
- Oliva, Llúcia (1976): «Quim Monzó, un fixatge per la generació post-moixiana», *Tele/eXprés* [7.VII.1976].
- Ollé, Manuel (2008): *Quim Monzó*, Barcelona: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana.
- Pedrolo, Manuel de (1974): *Text/Càncer*, Barcelona: Dopesa.
- Pla Nualart, Albert (2011): «Quim Monzó: El sulfumant del cofoisme», *Ara* [5.07.2011].
- Pons, Margalida (2005): «El cos-text o l'escriptura del desig: al·legories de la novel·la experimental dels setanta», in: Riera, Carme *et al.* (ed.): *Los hábitos del deseo*, vol. 2, València: Excultura, 391–402.
- (2007): «Contactes textuals: intertextualitat i narrativa experimental», in: Pons, Margalida (ed.): *Textualisme i subversió: formes i condicions de la narrativa experimental catalana (1970–1985)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 177–240.
- (2011): «El primer Monzó i l'altre. Lectures lineals i lectures tabulars», *Els Marges* 95, 50–69.
- Puntí, Jordi (2019): «(pícnic, llamp)», *L'Avenç* 459, 82.
- Roig, Sebastià (2003): «Quan el còmic es converteix en literatura», *Item. Revista de biblioteconomia i documentació* 34, 55–64.
- Romero, Julio (1995): «“Nullum magnum ingenium sine mixtura demenciae”: El mito del genio y la locura», *Arte, Individuo y Sociedad* 7, 123–138.
- Sala-Sanahuja, Joaquim (2019): «Pròleg», in: Nerval, Gérard de: *Aurèlia*, trad. d'Alfred Sargatal, Palafrugell: Pànic Editors, 11–18.
- Salvador, Vicent (2014): «Malaltia i emocions en la lírica: exemples de tematització del propi cos en la poesia catalana contemporània», *Catalonia* 14, 1–14, <http://www.crimic.paris-sorbonne.fr/IMG/pdf/Catalonia_14_Vicent_Salvador.pdf>.

Simon, Claude (2013): *Œuvres*, vol. II, París: Gallimard.

Sontag, Susan (1997): *La malaltia com a metàfora*, trad. de Mateu Huguet i Recasens, Barcelona: Empúries.

Stegagno Picchio, Luciana (1997): *Storia della letteratura brasiliana*, Torí: Einaudi.

Vilella, Eduard (1997): «Ecos manganellians en la narrativa de Quim Monzó. Referents i models literaris en l'horitzó de la postmodernitat», *Rassegna iberística* 59,17–29.

■ Víctor Martínez-Gil, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Edifici B, E-08193 Bellaterra, <victor.martinez@uab.cat>.

Ramon Vinyes i la renovació de la narrativa colombiana: El proteisme literari a *El llac d'Atitlán*

Imma Martí Esteve (Bochum)

Summary: This article analyses literary proteanism in Ramon Vinyes' narrative and particularly in his short story "El llac d'Atitlán". In this tale Ramon Vinyes turns into fiction his reflections about literary dynamism and the interconnection between literary systems. Literature facilitates knowledge transfer throughout epochs and cultures. Besides, the literary text is the result of various metamorphoses in which individuality and cultural hegemony play an outstanding role. "El llac d'Atitlán" fictionalises through the imagination of a Guatemalan poet the transfer of Renaissance philosophy in Latin America and its corruption under the influence of North American culture. Intertextuality and self-reference are the mechanisms to reshape knowledge. Literary proteanism becomes apparent through semantic and narratological transformation.

Keywords: proteanism, knowledge transfer, intertextuality, self-reference, literary system, imperialism, metamorphosis, Pico della Mirandola, tellurism, Grupo de Barranquilla ■

Received: 17-01-2020 · Accepted: 15-07-2020

■ 0 Introducció

Ha estat dit repetidament que el reconeixement públic del dramaturg, poeta, contista i crític literari Ramon Vinyes (Berga, 1882–1952) es deu al seu *alter ego* ficcional: el "*sabio catalán*" propietari d'una bigarrada llibreria. Així el va immortalitzar Gabriel García Márquez a *Cien años de soledad* (1967), però el vincle de l'escriptor català amb la literatura llatinoamericana no és purament imaginari. L'estreta relació de Ramon Vinyes amb Llatinoamèrica queda més que demostrada si resseguim la seva trajectòria literària a Colòmbia: no solament pel seu paper com a impulsor de la reconeguda revista d'avantguarda *Voces* (1917–1929) i de l'anomenat Grupo de Barranquilla, sinó també quan ens atensem a la seva obra contística. El grup de tertúlia literària es va començar a gestar després del retorn de Ramon Vinyes a Barranquilla com a exiliat polític. Ell és considerat l'*alma mater* del grup que integrava amb l'escriptor veterà José Félix Fuenmayor i els joves periodistes Alfonso Fuenmayor i Germán Vargas. Gabriel García Márquez

en formà part a partir de 1948. No és d'estranyar que el rescat de la narrativa breu de Ramon Vinyes als anys vuitanta el fes un expert en literatura llatinoamericana i estudiós de l'obra de Gabriel García Márquez, Jacques Gilard. Ell fou el primer investigador universitari de Ramon Vinyes i l'encarregat d'editar-ne l'obra contística en dos volums: *A la boca dels núvols* (1982) i *Entre sambes i bananes* (1985). La primera col·lecció —que recull el relat que analitzo, «*El llac d'Atitlán*» i onze més— és la reedició de l'obra publicada a Mèxic el 1946, que només va circular entre els intel·lectuals refugiats a Llatinoamèrica.¹ Pel que fa al segon volum, conté cinc textos inèdits dels anys quaranta, més dos relats que no pertanyen a aquest període i que havien estat publicats en revistes. Gilard va decidir incorporar-hi el text que marca el tret de sortida de la narrativa breu vinyesiana: «*Diari a salts*», publicat inicialment el 1933 a la revista barcelonina *Mirador*; i el relat que suposa el punt final de l'obra contística: «*Un caballo en la alcoba*», publicat el 1950 a la revista programàtica del grup de Barranquilla *CRÓNICA*.²

Així doncs, la producció narrativa de Ramon Vinyes es concentra entre 1942 i 1945, durant els primers anys de l'exili polític republicà a Colòmbia (1940–1950). Aquests relats són fruit de l'experimentació i de l'intens debat literari dins del Grupo de Barranquilla. Per això, cal emmarcar la contística vinyesiana dins del procés de renovació narrativa i de l'auge del conte com a gènere literari a partir dels anys 40 a Llatinoamèrica. A Colòmbia, la renovació es produí inicialment a escala local: fou encetada pels membres del grup de Barranquilla³ i va quallar amb la creació de la revista programàtica del grup, el setmanari *CRÓNICA*⁴ el 1950. La revista és el reflex de la vida literària autònoma que s'havia anat gestant al llarg de l'eix costenc. La innovació —procedent principalment a Argentina, Mèxic i Cuba— havia arribat a

1 A Catalunya, bloquejada pel Franquisme, més enllà del nucli familiar, pocs pogueren saber de l'existència del recull de contes. Aquest fet va portar que Gilard (1989: 235) considerés la primera edició un "llibre confidencial". Ell mateix s'encarregà de la segona edició del recull el 1984.

2 Es tracta de l'únic conte escrit en castellà i va dedicat a Gabriel García Márquez.

3 Des dels anys quaranta els membres del grup de Barranquilla tenien accés a les revistes d'avantguarda com l'argentina *Sur* i la mexicana *El Hijo Pródigo*, on es publicaven els contes més renovadors. Cf. Illán Bacca (2010).

4 Aquest fou un setmanari esportiu-literari, de tipus programàtic, amb què el grup es planteja promoure la renovació de la narrativa nacional a través d'una rigorosa política del conte. Tot i que la preocupació bàsica era la cerca de la universalitat a través del conte nacional, l'amplitud i l'actualitat cultural dels membres del grup quedava demostrada amb la presència de contes estrangers a través de la secció "el cuento extranjero", que reflectia les expectatives del comitè redactor de la revista. Cf. Vargas (2010) i Gilard (2010).

Barranquilla molt abans que als cercles literaris oficials de la capital colombiana. Precisament, una clara evidència de la connexió del grup de Barranquilla amb el procés de renovació narrativa llatinoamericana són els articles de Ramon Vinyes al diari *El Heraldo de Barranquilla* als anys quaranta. La publicació dels primers relats programàtics del grup coincideix amb la presentació del primer recull de contes de Ramon Vinyes *A la boca dels núvols* als Jocs Florals de la Llengua Catalana de Bogotà l'any 1944.⁵

Amb tot, el vincle de Ramon Vinyes amb la literatura llatinoamericana remunta al primer quart del segle XX, quan la poca acceptació que tenia la seva obra dramàtica a Barcelona el portà el 1913 a emigrar al Carib colombià, a “fer les Amèriques”.⁶ Un any després, des de Barranquilla, reprèn la relació amb la literatura: fundà amb Xavier Auqué Masdeu la llibreria “R. Viñas & Co.”. D’allí sorgiria el grup de tertúlia literària que posà en marxa el projecte editorial de la revista d’avantguarda *Voces*. L’empremta de Ramon Vinyes com a crític literari hi és present als editorials, a les notes i a les traduccions d’autors europeus que la revista donà entrada a Llatinoamèrica.⁷ En aquest sentit, el crític uruguaià Angel Rama (1987: 43) es refereix a *Voces* com “el projecte editorial de Ramon Vinyes”, i considera Barranquilla com a centre d’absorció dels corrents renovadors de la literatura i la cultura universal. Fou Ramon Vinyes precisament qui s’encarrega del número monogràfic de *Voces* dedicat a les avantguardes europees, traduint i comentant autors com Apollinaire, Reverdy, Dermée o Max Jacob.

Més enllà, la revista d’avantguarda *Voces* serví de pont cultural entre Europa i Amèrica i de mirall de les relacions literàries transatlàntiques del moment. Hi observem la reflexió de Ramon Vinyes sobre la relació sobre la universalitat del text literari, produïda des de la doble perspectiva europea i llatinoamericana de l’escriptor berguedà. Aquest pensament no només el trobem reflectit a *Voces*. També impregna l’obra de ficció, els contes en especial, que escriu des de l’exili colombià als anys quaranta, dins del context de renovació narrativa que es viu a Llatinoamèrica i que entra a Colòmbia a través de Barranquilla.

---

5 Ens referim als dos contes de José Félix Fuenmayor “Ultimo canto de Juan” i “Taumatúrgia de un cochecito” publicats a *El Heraldo* de Barranquilla el 23/12/1944 i el 3/3/1945 respectivament. Cf. Martí Esteve (2016).

6 Per a una anàlisi minuciosa sobre la faceta de dramaturg de Ramon Vinyes cf. Lladó (2004).

7 Es tracta d’autors catalans com Ors, López-Picó, Carner, Maseras i Riba entre d’altres, però també autors d’altres literatures europees com G.K. Kesterson o Gide.

El relat «El llac d'Atitlán»⁸ és l'exemple paradigmàtic de com Ramon Vinyes trasllada a la ficció les seves reflexions sobre el dinamisme de la literatura i la interconnexió entre sistemes literaris. En el present treball analitzo com l'autor transforma en ficció el procés de transvasament de coneixement entre èpoques i cultures. El text literari és tant el mitjà com el producte d'aquesta transformació, que el temps i les modes impulsen, i on el paper de l'artista és clau. *Atitlán* ficcionalitza el transplantament de la literatura europea renaixentista en context americà per mitjà de la imaginació d'un poeta guatemalenc. Aquest procés de transvasament es veu, a més a més, influenciat pels efectes de l'hegemonia cultural nord-americana.

L'argument d'*Atitlán* pot sintetitzar-se així: en un bar al costat del riu Magdalena (Colòmbia) el narrador beu cervesa amb el protagonista de la història, el poeta guatemalenc Zabolón Meléndez, que li confessa haver assassinat Pico della Mirandola al llac d'Atitlán (Guatemala). Tot i que al narrador aquesta confessió estrafolària no li suscita el més mínim interès, el bard s'apodera del discurs/diàleg i es converteix en el centre de la diegesi, aclaparant també la mirada crítica del narrador. L'anècdota narrada pel bard Zabolón arrenca de la presència misteriosa al poble de Sololá d'Atitlán de dos homes que pretendrien dissimular la seva procedència itàlica. Zabolón els espia i, arran d'una disputa entre els dos motivada aparentment per unes disquisicions filosòfiques «mosaicoplatòniques», els acaba identificant amb Giovanni Pico della Mirandola i Hieronimus Beniveni. Després de la sensacional descoberta, Zabolón justifica el retorn extraordinari de Pico della Mirandola a prop del llac d'Atitlán al segle XX, durant la Segona Guerra Mundial. Amb un seguit de cites i referències biogràfiques, Zabolón li recorda al seu interlocutor que Pico ja havia predit el seu retorn al món dels vius. Tanmateix, les formes nord-americanyitzades amb què el Pico ressuscitat s'expressa li provoquen prou desconfiança perquè el bard iniciï una nova investigació i esbrini els motius de l'aparició. Arran de les seves indagacions, el bard acaba deduint que el Pico ressuscitat és ara un petrolier americà, i que el motiu de la reaparició és la cerca de petroli a l'Atitlán. Pensa que el llac corre perill, tot recordant la mala fi del llac de Maracaibo a Venèçuela, a causa de l'explotació petrolera. Com a poeta, Zabolón es considera amb el deure moral de protegir el llac i decideix assassinar el Pico actualitzat. Després que Zabolón finalment li descriu l'assassinat, el narrador reprèn la narració i es distancia de les fantasies del bard per formular-ne una denúncia pública.

---

8 A partir d'ara m'hi referiré amb el nom abreujat *Atitlán*.

El tema de la transformació es manifesta en els canvis produïts dins del text. Aquests canvis estan associats a la figura mitològica de Proteu, encarnació de la contingència i la mutabilitat en un món caracteritzat per la continuïtat i la similitud. A *Atilán*, la presència de Proteu és estructural. El conte arrenca de la trobada casual de dos narradors: per una banda, tenim el narrador català (narrador homodiegètic) i, per l'altra, el bard Zabulón Meléndez (narrador autodiegètic del nivell intradiegètic), en un bar al costat del Riu Magdalena (Colòmbia), allunyada del lloc del crim (Atilán / Guatemala, nivell intradiegètic). La diegesi reproduïx diferents salts temporals: del present de l'encontre entre els dos narradors al passat de la història contada pel bard, que de retruc es refereix al passat de la Història, concretament a l'època del Renaixement. El relat es desenvolupa a partir de múltiples transformacions tant a nivell narratològic (canvis de veu narrativa i traspassos de nivell diegètic), com també a nivell argumental mitjançant les transformacions físiques, anímiques o discursives dels personatges. Així doncs, en aquest treball utilitzo el terme «proteisme» en termes literaris, per referir-me tant a la transformació del sistema literari com al fenomen de la transformació dins del mateix text. Exposo com aquest opera tant a nivell intertextual com a nivell autoreflexiu.

■ 1 El proteisme literari a nivell intertextual

La narrativa de ficció de Ramon Vinyes és la reformulació d'un cúmul d'experiències i d'estructures literàries anteriors, que trobem referenciades tant en els textos periodístics —en forma de crítica o comentari literari—, com a les llibretes privades i als seus diaris personals. El fenomen de la intertextualitat és clau per entendre l'obra contística de Ramon Vinyes i, precisament, el relat *Atilán* ficcionalitza la recepció i la codificació de la tradició literària del Renaixement per part de dos narradors. El principal referent intertextual d'*Atilán* és el manifest humanista del comte Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494): l'*Oratio de hominis dignitate* (1486), que té el proteisme com a tema.

L'*Oratio de hominis dignitate*⁹ fou concebuda com a discurs de presentació de nou-centes tesis que pretenien ser un compendi de tot el coneixement universal acumulat fins al moment, les *Conclusiones philosophicae, cabalisticæ et theologicae*. Pico tenia previst discutir-les en una reunió de savis que havia

---

9 A partir d'ara m'hi referiré amb el nom abreujat *Oratio*.

programat a Roma el 1487.¹⁰ El debat havia de portar a la síntesi entre els diversos corrents de pensament amb l'objectiu d'assolir una única veritat que no deixés fora cap manifestació de coneixement: des dels oracles caldeus fins a l'escolàstica i la doctrina cristiana, passant per la filosofia de Plató i Aristòtil. Pel que fa a l'*Oratio*, Giovanni Pico hi reivindicava la dignitat de l'ésser humà a partir de la capacitat que li va atorgar Déu d'escollir allò que vol ser i de convertir-se en allò que cultiva. Per això, el text és considerat un manifest humanista, paradigma dels ideals antropocèntrics del primer humanisme. El plantejament antropocèntric de l'*Oratio* es fonamenta en la llibertat que Déu atorgà a l'ésser humà des d'Adam per formar-se a si mateix, seguint el lliure albir.

A l'*Oratio* Pico parteix de textos anteriors per justificar la seva visió innovadora sobre la dignitat de l'individu i la seva naturalesa metamòrfica. La imatge que es projecta de la creació s'alimenta de la filosofia platònica i de fonts bíbliques.¹¹ Pico es refereix al tractament que ha tingut la metamorfosi en la literatura clàssica (*Odissea* d'Homer, *Geòrgiques* de Virgili i *Metamorfosis* d'Ovidi), al *Gènesi* i a l'*Alcorà* i recorre al personatge mitològic de Proteu per expressar admiració cap a la natura camaleònica de l'individu. D'acord amb el filòsof, la dignitat de l'home es basa en aconseguir la perfecció per mèrit propi, mitjançant el coneixement de la filosofia natural, dialèctica i moral. La capacitat intel·lectual de l'ésser per aglutinar i transportar el coneixement de l'antiguitat el converteix en interstici entre el món etern i el temporal. Ara bé, el potencial creador de l'individu no es materialitza pas en la "repetició" del coneixement dels savis de l'antiguitat, sinó en la innovació partint de les fonts primàries: "De què serviria traçar també les opinions dels altres, tants com eren, sí, accedint de franc al convit dels savis, res no aportéssim que fos nostre, produït i elaborat pel nostre enginy?" (Pico de la Mirandola, 2008 [1486]: 78) La innovació del text de Pico és resultat, doncs, d'una nova recodificació de lectures anteriors. Aquí

10 Les tesis foren publicades per Pico el 1486 i trameses a les universitats europees. Després de ser examinades per una comissió de canonistes i teòlegs per ordre del papa Inocenci VIII el 1487, es condemnaren tretze tesis i es prohibí la discussió entre savis. Tot i que el motiu adduït fou el fet que algunes de les tesis parlessin de màgia, el que de debò molestà a l'Església és que s'hi proposés la unitat de tot el coneixement i la proposta d'arribar a una pau filosòfica que garantís la consecució d'un coneixement absolut. Cf. Pico della Mirandola (2008 [1486]: 22–23).

11 A l'*Oratio* Pico fa referència a diverses obres de Plató com *Timeu*, *Fedó*, *Fedre*, *Alcibiades*, *Càrmides* o les *Cartes*; també es refereix a Moisès i utilitza diverses fonts bíbliques, que inclou diferents gèneres com el narratiu (*Gènesi*, *Llibre de Job*), el profètic (*Isaïes*), el sapiencial (*Salms*), l'evangèlic (*Mateu*) o l'epistolar (*Primera Carta als Corintis*).

es troba també el gran mèrit i l'originalitat de Pico: l'èmfasi que posa en la innovació a partir del coneixement de les fonts clàssiques. Aquest pensament de Giovanni Pico della Mirandola, codificat a l'*Oratio*, és clau a l'hora de llegir el relat de Ramon Vinyes.

■ 1.1 Estratègies de codificació intertextual: l'al·lusió i la cita

La nostra lectura del text *Atitlán* en connexió amb el text de l'*Oratio* parteix de la teoria de Genette sobre la intertextualitat. Genette defineix la intertextualitat com una relació de copresència entre dos o més textos que es concreta en “la presència efectiva d'un text en un altre” (Genette, 1989 [1962]: 10–11). Al relat *Atitlán* s'hi observen dues de les estratègies de codificació intertextual genettianes: la *cita* i l'*al·lusió*. El tret diferenciador d'aquestes dues formes de codificació és el grau de literalitat, de canonicitat i d'explicitesa (o nivell de semblança entre la referència intertextual i el text font). Així doncs, la *cita* s'entén com a formulació explícita i canònica de la font, mentre que l'*al·lusió* es descriu com a referència menys literal i explícita del text origen. Tant la cita com l'*al·lusió* demostren un alt grau de semblança amb el text de referència. Són una reproducció fidel de les idees del text origen i en cap cas en qüestionen o n'amplien el punt de vista. Ramon Vinyes utilitza aquestes dues formes no solament per ressaltar el caràcter erudit dels dos narradors i la seva capacitat de transportar el coneixement des del passat, sinó també per descobrir-nos el component ‘innovador’ de les estratègies retòriques que utilitza el científic i la seva idoneïtat a l'hora de compondre una nova faula.

Al relat *Atitlán* la relació intertextual amb l'obra de Pico della Mirandola es materialitza en la figuració que el narrador autodiegètic, Zabulón Meléndez, fa del personatge històric del Renaixement. Aquest narrador codifica, en forma de relat extraordinari, el coneixement de Giovanni Pico. Fa referència directa als principals textos del filòsof a través de la cita i l'*al·lusió*. Començant per l'*al·lusió*, Zabulón es remet a les *Conclusiones philosophicae, cabalisticæ et theologicae* que ell anomena “les nou-centes proposicions *De omni re scibili*” (87), i deixa constància que coneix també *Heptaplus* o *Discurs sobre els set dies de la Creació* (82). Les *al·lusions* a l'obra de Pico no són tan sols la confirmació de l'erudició del poeta Zabulón, també són un recurs literari per donar credibilitat a la història extraordinària que narra. Vet aquí que per justificar el retorn de Pico della Mirandola al món dels vius, Zabulón faci *al·lusió* a la imatge del filòsof del Renaixement com a “home de ciència oculta”. El tractament d'alquimista suposa la mateixa percepció de

l'Església que el condemnà. El poeta guatemalenc s'hi refereix amb un apunt biogràfic: “en una de les seves proposicions, declarades herètiques pel papa Inocenci VIII, va notificar als humans que retornaria. I ha retornat. L'hem tingut a Sololá, prop del llac d'Atitlán” (86). Aquí el bard fa al·lusió a les conseqüències que tingueren les *Conclusiones* per al savi florentí: de les nou-centes tesis que les integraven i que havien de ser discutides, tretze foren considerades herètiques. Per les tesis que parlaven de màgia, el Papa va condemnar Pico per heretgia i l'excomunicà. En la reformulació de Zabolón observem, doncs, la composició d'un relat de ficció a partir d'un passatge de la història europea, al que fa al·lusió.

A banda de les al·lusions biogràfiques i bibliogràfiques, el bard Zabolón utilitza la *cita* per construir el seu relat. L'ús diferenciat que fa d'aquest instrument discursiu ens permet establir tres graus d'autenticitat, que van de la còpia exacta del text original a la invenció. Així doncs, es poden distingir tres tipus de cita: la cita autèntica –còpia del text original en llatí–, la cita literal –que resulta de la transcripció o traducció del text original– i la cita inventada. El primer tipus, la cita llatina, s'utilitza com a argument d'autoritat per qüestionar l'autenticitat del nou Pico della Mirandola: “Segons Pico della Mirandola vell –explica el poeta– l'home és *nodus et vinculum mundi* ¿Seria, també, l'home *nodus et vinculum mundi*, per al Pico della Mirandola actual? És el que caldria esbrinar.” (87). El fet que Zabolón citi directament del llatí pot entendre's com una garantia de l'autenticitat de les fonts. Més enllà, en aquest fragment Vinyes assenyala quin ha estat el protagonisme de la cita en el procés de transvasament de coneixement, com a mecanisme d'encapsulament d'altres cites que ens connecten al saber de temps immemorials. Vet aquí que la cita en llatí sigui a la vegada la cita d'una cita dins de l'*Oratio*. Es tracta de la referència textual de Giovanni Pico della Mirandola a un Salm de la *Bíblia* en què parla David referint-se explícitament a unes fonts perses anteriors (Pico de la Mirandola, 2008 [1486]: 49).

En segon lloc, en el cas de la cita llatina traduïda, l'autenticitat de la cita depèn del nivell de llibertat que s'hagi pres el traductor a l'hora d'interpretar la font original. A la vegada, la interpretació de la cita també es pot veure afectada pel nou context de recepció en què s'insereix. Al relat *Atitlán* el narrador Zabolón ressitua la cita en un nou context, fet que li atorga un nou sentit. Vet aquí la cita: “L'altre Pico della Mirandola ens havia llegat uns mots cabalístics que em sé de memòria i que us transcriuré: «El sol és el foc del cel. En el món supercelest brilla el foc de la intel·ligència seràfica»” (88). Zabolón interpreta de forma literal les paraules de l'*Oratio*, tot i

que en el text original es parla de foc i de la *scala dei* en sentit simbòlic. Segons Pico, l'ascensió de l'espai terrenal a l'espai de la divinitat es produïa per mitjà d' "una al·legoria segons la qual hi ha una escala que s'allarga del més profund de la terra fins a les parts més elevades del cel, dividida per una renglera d'esglaons, en l'extrem superior de la qual s'asseu el Senyor" (Pico de la Mirandola, 2008 [1486]: 58). Amb tot, Zabulón transforma el sentit simbòlic en literal; desvia la cita del seu significat inicial:

Pico della Mirandola, l'home de les cent ciències, l'humanista diàfan, el filòsof, el poeta, si així ho volem va passar al caos d'Arimany i a les negrors de Thifon, els seus dos mals àngels. La caiguda l'havia de portar a un lloc únic.[...] Lluny de Moisès i de Plató, convertits en ianquis, la caiguda els havia de portar a la Shell i a la Standard Oil, les grans companyies petroleres. (89)

A partir de la interpretació literal, arriba a la conclusió que el retorn del filòsof a la vida és resultat del deteriorament moral: la seva americanització. Segons Zabulón, la davallada de Pico al món terrenal ve donada per l'atracció cap a un altre foc, vivificador en el sentit material: el petroli. Així doncs, el mecanisme retòric de la cita es converteix en font d'innovació i canal creatiu, en tant que serveix per construir una faula sobre el retorn del filòsof del Renaixement a Guatemala.

El tercer tipus de "prova" textual que Zabulón utilitza en el seu relat ens descobreix el grau d'innovació més alt. Es tracta de la cita inventada amb què el bard construeix la seva fabulació. En aquest tercer tipus, se'ns desvetlla la natura artificiosa de la cita. L'exemple el trobem en l'escena on Zabulón s'inventa un diàleg entre Giovanni Pico i Hieronimus Beniveni per disfressar el seu propi monòleg i atorgar-se un paper participatiu en el debat filosòfic entre els dos italians. El bard retransmet com els dos estrangers mantenen una disputa: "Figureu-vos el meu astorament en sentir que les discrepàncies proveïen de la respectiva opinió que cadascun d'ells tenia sobre Plató i Moisès" (84). Zabulón s'inventa l'aportació de Giovanni Pico en el debat:

Puc retreure un cap de diàleg dels dos italians: «Moisès sembla simple i popular, ni filòsof ni teòleg, perquè entre els savis antics era regla general no parlar massa de les coses divines.» Assenteixo. Jo, Zabulón Meléndez assenteixo! «Moisès ens dona el sentit esotèric de moltes insinuacions de Plató i Homer.» Assenteixo també! (84)

El contingut de la falsa cita es basa en la connexió mosaicoplàtonica que Giovanni Pico autèntic estableix a l'*Oratio*. En l'intent de cercar el saber universal aglutinant el saber vertader de diverses fonts, Pico justifi-

cava la seva interpretació amb la lectura del *Gènesi* i del *Timeu* com a arguments d'autoritat. Pel que fa a l'aportació de Zabulón, la cita ha passat de ser una estratègia dialèctica per convertir-se en pur artifici. Aquesta és la prova definitiva que la filosofia –la ciència del passat– no solament pot esdevenir font i expressió de nou coneixement científic –com defensava Pico–, sinó que també pot transformar-se en ficció per imitació del discurs científic.

■ 1.2 La paròdia

A banda de l'al·lusió i de la cita, al relat *Atilán* observem una tercera estratègia de recodificació intertextual, gens literal i molt menys explícita: *la paròdia*. Genette la considera manifestació d'un altre tipus de relació textual: la hipertextualitat, que defineix com “la relació que uneix un text B (hipertext) a un text anterior A (hipotext) en què s'insereix d'una manera que no és la de comentari” (Genette, 1989 [1962]: 15). El resultat és un text derivat d'un altre preexistent, que pot ser de tipus descriptiu (en el cas d'un text crític) o una transformació que es pot materialitzar en tres tipus de gèneres “oficialment hipertextuals”: la paròdia, el travestiment i el pastitx (*op. cit.*: 195). El criteri diferenciador entre aquests tres gèneres és el grau de deformació infringit a l'hipotext. En el cas de la paròdia, estariem parlant d'una transformació semàntica que evoca més o menys l'hipotext amb una intenció no satírica. És a dir, es tracta d'un exercici de transformació que no pretén un efecte degradant, i que posa de manifest “el règim lúdic del hipertext” (*op. cit.*: 40).

El relat *Atilán* es pot llegir com una paròdia en termes genettians. A diferència de les anteriors estratègies de codificació intertextual emprades pels dos narradors, la reformulació paròdica de l'*Oratio* implica la distància crítica i la intenció lúdica de l'autor, que no té un efecte perjudicial per al text de referència. Ans al contrari, el tractament paròdic que Ramon Vinyes realitza del text de Pico della Mirandola s'ha d'entendre com una *parodia in honore* –seguint la tradició clàssica del Renaixement–. Homenatja i evidencia la universalitat del saber que s'hi expressa: la capacitat creativa de l'individu d'innovar a partir del coneixement anterior.

Mitjançant el recurs de la paròdia, Ramon Vinyes recodifica un dels principals temes de l'*Oratio*: el potencial creatiu de l'individu, que simbolitza la natura camaleònica de Proteu. Segons Pico, no n'hi ha prou en haver llegit, i repetir les fonts dins el propi discurs (Pico de la Mirandola, 2008 [1486]: 78–79). La creació de coneixement rau en la capacitat de l'in-

dividu per interpretar el coneixement antic acumulat i produir nous significats. Mentre en el text de l'*Oratio* el potencial creatiu de l'individu resultava en una nova filosofia, en un nou saber científic, en el relat de Ramon Vinyes la innovació es materialitza a través de la paròdia, que reconverteix el coneixement filosòfic en ficció. A través del text literari se'ns fa evident el vincle entre dues formes d'aplicació del coneixement i la creativitat: la ciència i la literatura.

A *Atitlán* la innovació és resultat de la imaginació dels dos narradors, que teixeixen el seu relat a partir de la combinació de dos tipus de saber: el literari i el filosòfic. En l'apartat anterior hem vist com el bard Zabalón fa un ús "innovador" de la filosofia de Pico, en la construcció del seu relat de ficció: utilitza la cita i fa l'al·lusió a uns fets de veracitat històrica per fer creïble un fet extraordinari, copia i imita les paraules de Pico per crear una nova faula. En el cas del narrador, la combinació de ciència i literatura queda palesa quan usa la cosmovisió humanista (teoria científica de l'època renaixentista) per descriure la situació narrativa del bard: "Sembla que, tot d'una, el poeta deixi de creure que la terra dona voltes entorn del sol i que estigui convençut que el sol el volta i el torna a voltar a ell." (82) En aquest passatge, el narrador fa al·lusió a l'antropocentrisme humanista per advertir-nos d'un transvasament de nivell diegètic: il·lustrar la metamorfosi del poeta Zabalón en narrador autodiegètic. És així com explica un fenomen narratològic per mitjà d'una imatge científica.

■ 2 El proteisme literari a nivell autoreflexiu

El relat *Atitlán* és un exemple paradigmàtic de com el text literari pot esdevenir objecte polimòrfic, canal i motor de la innovació. Concretament, el proteisme es manifesta a través del text literari mitjançant els canvis de significat de les paraules i també els processos de transformació narratològica com són les metamorfosis dels narradors i del paisatge, com veurem seguidament.

■ 2.1 El proteisme del llenguatge

L'intercanvi cultural, el progrés científic i la transferència entre sistemes literaris són algunes de les causes extratextuals del canvi semàntic de les paraules sobre el qual Vinyes ens vol fer reflexionar. A *Atitlán* la transformació semàntica es materialitza a través dels fenòmens de la *transnominació*, la *transliteració* i la *traducció*, que tant de manera espontània com deliberada es

filtren en la codificació dels dos discursos narratius, el del poeta Zabolón i el del narrador.

La *transnominació* o metonímia és un tipus de transformació semàntica en què una idea és designada amb el nom d'una altra a partir de la relació semàntica que s'estableix entre les dues idees. Aquest és el procediment que utilitza el narrador Zabolón per definir la paraula «ianqui» i associar-la a Pico della Mirandola. L'associació semàntica resulta de la lectura ideològica del gentilici, que també té una connotació despectiva. Aquesta és la definició de Zabolón: “Ianqui vol dir comerciant, home de grans empreses i de pocs escrúpols, pragmatista que ho judica tot pels resultats que dona.” (89) Als ulls de Zabolón, “Els nous Beniveni i Pico della Mirandola eren ianquis d'adopció, el que vol dir que no ho eren, però que ho eren.” (89) La relació que Zabolón estableix entre Pico della Mirandola i la paraula «ianqui» es recolza en el fet que el savi del Renaixement hagi adoptat el llenguatge i la filosofia de vida nord-americans. En el discurs de Zabolón, la transnominació esdevé un instrument ideològic antiimperialista per legitimar l'actuació violenta del bard. Zabolón justifica el deure de defensar l'entorn natural i protegir-lo del nou Pico americanitzat perquè “no podia avenir-se a veure'l profanat per petrolers, com els poetes de Veneçuela s'avingueren a veure profanat el seu llac de Maracaibo” (90).

En el cas del narrador, la transformació semàntica és resultat d'un doble procés de transvasament entre sistemes lingüístics: *la transliteració i la traducció*. La transliteració designa el traspàs d'una paraula a una altra llengua o a una altra època respectant la paraula original. És a dir, mostra la forma exacta en què una paraula es representa en la llengua original mitjançant els sons o caràcters de la llengua de destinació. Per la seva banda, la traducció es pot fer paraula per paraula (traducció literal) o transmetent el sentit de l'original amb les paraules pròpies de què disposa la llengua final (traducció lliure o literària). A *Atilán*, la cita literal del diàleg que manté Zabolón amb els amos de l'hotel per determinar l'origen dels dos estrangers obliga el narrador a la traducció literal:

«Si us interessa consultar el nostre registre, podeu fer-ho, i veureu el que ens han declarat. Són de Portland, a l'Oregon.» «Cogombres farcits!», vaig contestar-los. (¿*Cogombres farcits* equival al nostre *romanços*, en aquesta hora?) (88)

La traducció literal del col·loquialisme castellà «*pepinos rellenos*» al català condueix a la catalanització del terme en un primer moment: «cogombres farcits». El narrador considera la traducció literal de la paraula castellana

insatisfactòria i la corregeix amb la traducció lliure «romanços». Aquesta solució ve introduïda per un comentari autoreflexiu del narrador entre parèntesi: “¿*Cogombres farçits* equival al nostre *romanços*, en aquesta hora?”, perquè la traducció lliure del terme castellà comporta altres connotacions en català: es tracta d’una paraula polisèmica que serveix tant per expressar incredulitat com per designar un gènere literari.

Més enllà de l’efecte humorístic, la reflexió del narrador sobre la idoneïtat de la traducció literària de «*pepinos rellenos*» posa en evidència l’efecte del temps sobre la semàntica de les paraules i, de retruc, sobre els gèneres literaris. La paraula «romanç» resulta de la transliteració d’una paraula d’origens medievals. Té els seus orígens en la tradició de la poesia oral de l’edat mitjana, que es va popularitzar amb la impremta sobretot al segle XVIII. Des d’aleshores fou coneguda com a “literatura de canya i cordill” o “romanços de cec”.¹² L’exclamació col·loquial del català “Romanços!”, que s’usa per expressar incredulitat, retorna el narrador al sentit primigeni, literari, de la paraula. Aquest gènere derivat del «romanç» medieval podia tractar de fets extraordinaris, contes tradicionals i també resumir obres literàries conegudes en un format més assequible per a les classes populars. Acostumava a tenir un to satíric o humorístic. En el relat de Vinyes, l’associació que estableix el narrador català amb el romanç indueix a la reflexió sobre el sistema literari i el vincula amb el gènere del conte. El comentari autoreflexiu del narrador entorn a la traducció del col·loquialisme castellà porta a associar el relat sorprenent del bard amb l’accepció que el terme «romanç» té en la història de la literatura, on designa un gènere popular que està emparentat amb el gènere del conte. Així doncs, aquesta tercera forma de transformació semàntica indueix a la reflexió sobre l’evolució del gènere del conte popular des del romanç fins al conte contemporani. Aquesta reflexió té el seu correlat extratextual: en el moment que Ramon Vinyes redactava els seus contes dins del grup de Barranquilla s’estava debatent sobre la necessitat de modernitzar la narrativa colombiana.

---

12 Els romanços de canya o cordill van esdevenir un mitjà de comunicació de masses per la seva àmplia difusió. El nom deriva del fet que estaven penjats d’un cordill i agafats per un tros de canya perquè no se’ls emportés el vent. El format era d’un full plegat en quatre o també en un llibret de diverses pàgines, escrits en vers o en prosa, que tractaven temes variats. Els venien cecs i rodamóns, que a banda de ser transmissors entre l’editor i el públic també podien ser els autors. Els venedors els recitaven com a reclam i el públic els comprava per llegir-los o repetir-los en trobades d’amics o familiars. Cf. Caro Baroja (1980: 31).

Més enllà d'aquestes tres causes extratextuals de canvi semàntic —la *transnominació*, la *transliteració* i la *traducció*—, Ramon Vinyes altera el significat de les paraules per mitjà d'un altre recurs, de caire textual i literari, que depèn de la capacitat creativa i interpretativa de l'individu. Aquest quart tipus de transformació semàntica es produeix mitjançant el recurs de la *ironia*, que precisa de la complicitat del narratori. La ironia s'entén com una inversió de significat, produïda tant a nivell semàntic (antífrasi) com pragmàtic.¹³ A nivell semàntic, la ironia com a antífrasi sorgeix de l'oposició entre el que es diu i el que de veritat es vol fer entendre. A *Atitlán* aquest fenomen és observable en els epítets “erudit”, “bard” o “poeta il·lustre” i també en l'ús del superlatiu “poetiquíssim guatemalenc”, que el narrador fa servir per referir-se a Zabolón Meléndez. A nivell pragmàtic, la ironia resulta d'un acte avaluador o comentari per desqualificar i burlar-se d'algú, però que acaba essent aplicat sobre un mateix. El qüestionament latent del discurs de Zabolón per part del narrador és la base d'aquest tipus d'ironia. El narrador ens descobreix que el mateix discurs del bard és apte per ridiculitzar-lo. Ho veiem quan Zabolón pretén atacar el narrador amb aquesta generalització:

—Abunden els qui pretenen ser cultes i no passen d'un ardat de baboies!
Li dono la raó
—No estranyo que m'esgardeu amb aquesta expressió de caràtula de tragèdia i que somrigueu contínuament [...]. (86)

Encara que Zabolón estigui adreçant la indirecta al narrador per ridiculitzar-lo, el narrador aprofita la generalització com a contraofensiva, per fer sàtira del bard Zabolón amb la complicitat del narratori.

■ 2.2 La metamorfosi en els narradors

El procediment literari de la metamorfosi és determinant a l'hora de representar la capacitat retòrica i literària dels dos narradors: el poeta (nivell intradiegètic) i el narrador. Tots dos en fan un ús diferenciat depenent de si l'objecte de la transformació és un mateix o l'altre. Així doncs, el gest de sorpresa del narrador davant la nova del bard és interpretat pel bard com una deformació: “No m'estranya que m'esgardeu amb aquesta expressió de caràtula de tragèdia i que somrigueu contínuament, mostrant les dents com un vedell quan s'abeura en un rec” (86). Amb la comparació, el bard

13 Cf. Hutcheon (1981: 176–177).

animalitza el narrador per desqualificar-lo i reprovar la seva actitud crítica. En canvi, com a mecanisme d'autorepresentació, la metamorfosi té una funció profitosa per al bard:

En arribar a la piragua, vaig fer un capbussó de caiman i vaig fer-la sotsobrar, empenyant-la per dessota. El filòsof de l'*Heptaplus* va caure al l'aigua i llançà un crit. Vaig agafar-lo pels cabells i el vaig entretenir al fons, empenyent-lo després vers uns niells dentats del llac, que gairebé no sortien a la superfície. No el vaig abandonar fins que el vaig creure ofegat del tot. (91)

En la narració de l'assassinat, Zabolón s'identifica amb la figura del caiman, un depredador màxim i tòtem de poder. A nivell discursiu, la identificació reforça el comportament de Zabolón, primer com a observador furtiu i després com a assassí.

El procediment de la metamorfosi és un mecanisme autoreflexiu per partida doble. En primer lloc, la metamorfosi del bard en home-caiman és una al·lusió a l'imaginari colombià, en referència a la llegenda costenca de l'home transformat en caiman, que una cançó del cantautor barranquiller José María Peñaranda va popularitzar l'any 1941. En segon lloc, la història de la metamorfosi de l'home-caiman és una referència a la crítica literària de Ramon Vinyes. En fa al·lusió a la nota literària "El hombre-caimán", publicada a *El Heraldo de Barranquilla* el 18-VIII-1940. Precisament en aquesta nota Vinyes valorava el procediment literari de la metamorfosi: "La maravilla del hombre-caimán deriva su éxito de la proximidad a nosotros de lo extraordinario. Si se cuenta lo mismo como cuento, firmado por un autor inglés o colombiano, es posible que alguien se hubiera divertido".¹⁴ Vinyes també hi reflexionava en els seus quaderns privats, on defineix el seu projecte contístic i comenta la fructífera relació de barrejar l'extraordinari amb la realitat en literatura:

Cal aprofitar-ho per a uns contes d'exili, en català, per si algun dia es poden publicar a Catalunya. Quan la fantasia es barreja amb la realitat adquireix un vigor extraordinari. La meravella de l'home-caiman deriva el seu èxit de la proximitat a nosaltres del que és extraordinari.

Atitlán és l'exemple paradigmàtic de com aquesta idea es materialitza en forma de ficció per partida doble: per una banda, per la referència directa a la llegenda barranquillera de la metamorfosi de l'home-caiman, i per l'altra

---

14 L'article de Ramon Vinyes, "El hombre-caimán", fou publicat al diari *El Heraldo de Barranquilla* el 18-VIII-1940, cf. Martí Esteve (2016).

per l'ús reiterat del procediment de la metamorfosi a nivell retòric, però també temàtic si tenim en compte que l'americanització de Pico della Mirandola és també una metamorfosi.

A nivell extradiegètic, el recurs de la metamorfosi obeeix la intenció satírica del narrador, que transforma el bard en volcà en erupció, l'associa amb un reguitzell d'animals i fins i tot el fa parlar com si fos un vegetal: “la veu li cruix com un coliflor d'hivern” (82). Aquestes deformacions serveixen per criticar i desmuntar la narració del bard. Tenen un efecte caricaturesc a l'hora de descriure la (in)capacitat poètica del bard, que a l'inici de la narració aconseguen imposar el seu relat al narrador “estrebant... com una gallina lligada per la pota” (83); i també de descriure els efectes del relat sobre el narrador/interlocutor, que s'imagina “a l'om d'un camell malalt” (87).

Més enllà, el narrador se serveix de la metamorfosi per limitar l'impacte del relat del bard en el temps. Després que el bard hagi finalitzat el relat de l'assassinat, el narrador extradiegètic associa Zabulón als trets característics de l'efèmera, un insecte que simbolitza l'efímer i la intranscendència: “Els ulls li surten del cap. Cinc o sis efèmeres es passegen, sense que ell ho noti, per la seva closca calba.” (91). L'associació amb l'efèmera serveix per degradar definitivament la història del bard i qualificar el relat de Zabulón de simple «ephemera».¹⁵ Així és com el narrador extradiegètic redueix el relat del bard a un fet que no sobreviurà més enllà de l'actualitat del misatge, tal i com passa amb les notícies de premsa.

■ 2.3 La natura canviant del paisatge

En el relat *Atitlán* el potencial discursiu del paisatge va més enllà de la funció de situar l'anècdota. El paisatge es caracteritza per la seva capacitat de transformació dins del discurs: deixa de ser objecte de descripció per convertir-se en lloc del crim, passa de ser referent estàtic per esdevenir metàfora de mutabilitat. La capacitat polimòrfica del paisatge es materialitza, en primer lloc, amb un canvi sobtat en la funció discursiva de la natura americana:

- Al llac s'ha comès un crim...— m'innova [...]
- ¿Un crim? — remarco, fingint que el fet m'interessa extraordinàriament.
- Un crim, i un crim especialíssim, singularíssim.... Farà uns mesos que al llac d'Atitlán fou assassinat Pico della Mirandola.

15 Aquest terme serveix per designar el material escrit o imprès de curta durabilitat com les postals, els pòsters o la premsa, i fou encunyat per John Lewis a *Printed Ephemera* (1962).

En aquest fragment el llac d'Atitlán deixa de ser tema de descripció per transformar-se en l'espai del crim, una metamorfosi inesperada que el narrador concep com una innovació. El bard anticipa l'assassinat al llac d'Atitlán, que aleshores deixa de ser espai d'evocació lírica i d'idealització per convertir-se en l'espai on es localitza l'anècdota. Un cop produït aquest canvi, a mesura que es va desplegant la narració, el paisatge continuarà transformant-se per adquirir una nova funció: esdevindrà el motiu de l'assassinat de Pico. Amb tot, al final del relat, el llac d'Atitlán recupera la funció inicial d'espai descrit i objecte d'evocació lírica en la temptativa de Zabolón per defensar el paisatge autòcton:

—Aigües d'Atitlán! —declara embriagat de lirisme, el poetiquíssim guatemalenc—. Aigües esteses entre muntanyes i volcans! Muntanya de Sant Pere! Muntanya de Santa Clara! Muntanya d'Atitlán!

» A la nit, el llac sembla una pell de pantera, estesa. La meua ànima de Sagitari ha assagetat estels des de la pell de pantera del llac. I n'ha fet caure. Més taques de llum sobre la pell.

» De dia, el llac es confon amb una catifa de flaires blaves. Hom s'hi adorm embolcat amb blaus: el flaire del llac i el dels somnis.

» Quina quietud, la de l'aigua guatemalenc de l'Atitlán, quan no bufa el *xocomilt* [sic]! Quins crispaments vers els espais, i quins udols, apresos dels volcans, quan aquest vent s'hi rebolca i la fa rebolcar amb ell, com si la posseís! (90–91)

L'evocació afectada del lloc es caracteritza per l'abús de recursos poètics com la interjecció, la hipèrbole o el símil. En ella el bard també recorre a l'imaginari de la lírica modernista llatinoamericana: descriu el llac amb imatges com “una catifa de flaires blaves” i ressalta la força tel·lúrica del paisatge vivificat en els seus “crispaments” i “udols, apresos dels volcans”. El retrocés formal que implica l'ús de clixés de la lírica modernista és reflecteix narratològicament. En aquest passatge el narrador ens fa notar un gir discursiu inesperat: després d'haver anticipat la narració de l'assassinat: “(«Ja hi som», em dic. «Ara ve el *racconto* i no me n'escapo.» I, efectivament, ve el *racconto*.)” (90) se suspèn la funció del paisatge com a espai del crim per tornar a la funció lírica del paisatge de l'inici, un canvi sobtat que irrita el narrador: “M'és ja impossible de reprimir un gest d'impaciència. El poeta el copsa i apressa el desenllaç de la seva narració” (91).

L'atenció discursiva que rep la natura americana a *Atitlán* obeeix a la voluntat de qüestionar el valor del paisatge com a patrimoni nacional i actualitzar-ne el tractament literari. La còpia de les convencions resulta en una mena de *parodia in honore* de la lírica modernista, per part del bard, que reflecteix la fossilització d'una visió del paisatge com a producte i orgull

nacional. Amb tot, la paròdia també descobreix la intenció contestatària del relat: reflecteix l'actitud satírica de Ramon Vinyes davant la visió estàtica i tradicionalista de la literatura que representa el bard Zabolón.

Mitjançant l'al·lusió paisatgística del títol i el contra-discurs del narrador, Vinyes parodia el rol "tradicional" del paisatge i la centralitat que se li atorgava des del discurs acadèmic patrimonialitzador de la literatura tel·lúrica. Aquesta paròdia es projecta a través d'un poeta defensor aferrissat d'una visió estàtica del paisatge literari, disposat a assassinar davant de qualsevol indici de transformació de l'espai natural. L'actitud defensiva del bard queda justificada pel fet de veure el Pico/petrolier nord-americà com a una amenaça pel llac:

L'Atitlán perillava. Perillava el llac més bell del món, per culpa de dos italians fets ianquis. Ai, el meu llac magnífic! El llac que vós, infeliç, no coneixeu! Un poeta com jo – sospira el guatemalenc– no podia avenir-se a veure'l profanat per petroliers, com els poetes de Venècia s'avingueren a veure profanat el seu llac de Maracaibo. Vaig llançar de cara al cel un bilió de nos. No! No! No!... Mentre Zabolón Meléndez visqui, ningú no profanarà l'Atitlán, cercant-hi petroli o extraient-ne, si és que n'hi ha! Oh, gran Atitlán meravellós, cèlic, suprem llac de Guatemala! (90)

L'Atitlán és un indret sacralitzat. El tractament retòric de la natura americana converteix el paisatge en metàfora de la nació. Zabolón esdevé el poeta sentinella «guardià de les significacions divines del zodíac profund i de les intencions ocultes, guardades en secret in *recessu divinus aliquid*» (91). El posicionament del poeta queda legitimat pel discurs literari (tradicional) basat en el valor de la natura llatinoamericana com a marca d'originalitat literària. La innovació i l'originalitat literària s'entenen aquí com un mecanisme de dominació. Recordem que a partir de la independència, el paisatge autòcton s'havia considerat un dels principals distintius literaris per defensar la independència i l'originalitat de la literatura llatinoamericana.¹⁶ En aquest sentit, l'assassinat de Pico és un gest defensiu del bard per protegir intacte el sistema literari. El nou Pico ha esdevingut la còpia del model cultural nord-americà, és la personificació de la "inacceptable modernitat" que posa en risc la supervivència del paisatge literari autòcton, distintiu de l'originalitat literària llatinoamericana.

La relació de Zabolón amb el paisatge americà ens descobreix una actitud desfasada prevalent als anys quaranta. En el moment de gestació dels contes, la natura americana s'havia convertit en referent canònic de la

---

16 Cf. Rodó (1895).

tradició literària colombiana, especialment des del període modernista —a través de la narrativa tel·lúrica. Tot i que als anys quaranta continua essent base del conreu literari, oficialitzat pel sector de crítics i acadèmics majoritàriament des de Bogotà, els integrants del grup de Barranquilla consideren aquesta línia regionalista i fins i tot provinciana. Des de la seva perspectiva innovadora, la natura o el paisatge americà ha perdut interès a favor de la ciutat, que els inclina a conrear una literatura de tema urbà, de tendència universalitzadora.¹⁷ Amb tot, en el cas de Ramon Vinyes, la revisió crítica del tel·lurisme es manifesta en la reinterpretació de la natura americana, en el tractament reflexiu del paisatge. Concretament al relat *Atitlán*, el paisatge americà es transforma en el lloc d'enunciació des d'on es pot practicar la innovació, deixant de ser un referent estàtic per convertir-se en metàfora de mutabilitat.

■ 3 Conclusions

En conclusió, el relat *Atitlán* és l'exemple paradigmàtic de com es materialitza el proteisme literari en la contística de Ramon Vinyes. El text literari és tant el mitjà com el producte del procés de transvasament de coneixement entre èpoques i de les transformacions que l'implacable pas del temps i l'hegemonia cultural del moment impulsen. La diegesi abraça diferents nivells temporals: del present d'un encontre casual entre dos narradors al passat de la història contada pel bard, que de retruc es refereix al passat de la Història, concretament a l'època del Renaixement. El relat es desenvolupa a partir de múltiples transformacions tant a nivell narratològic (canvis de veu narrativa i traspassos de nivell diegètic), com també a nivell argumental mitjançant les transformacions físiques, anímiques o discursives dels personatges. El proteisme literari opera tant a nivell intertextual com autoreflexiu. A nivell intertextual, el relat referencia l'*Oratio de hominis dignitate* (1486) de Pico della Mirandola i recodifica la biografia del filòsof en forma de relat extraordinari. Reflecteix el transplantament del tractat humanista de Pico —que versa sobre la capacitat creativa i transformadora de l'ésser humà— en el context americà dels anys quaranta. Tematitza la connexió entre sistemes literaris gràcies al transvasament de coneixement, garantia del dinamisme i de renovació. El paper dels dos narradors és clau en aquest procés transformador del coneixement, materialitzat a partir d'unes estratègies de codificació intertextual (la *cita*, l'*al·lusió* i la *paròdia*),

---

17 Cf. Gilard (1989).

que descobreixen la fina línia que separa la ciència de la ficció. Mentre en el text de l'*Oratio* el potencial creatiu de l'individu resultava en una nova cosmovisió, en nou saber científic, en el relat de Ramon Vinyes la innovació queda reflectida en l'ús del coneixement filosòfic per crear una ficció: la faula de Zabulón sobre el retorn de Pico della Mirandola al món dels vius i concretament a Llatinoamèrica.

A nivell autoreflexiu, el proteisme es manifesta dins del mateix text literari en forma de canvis semàntics i narratològics. En primer lloc, la transformació semàntica es materialitza a través dels fenòmens de la *transnominació*, la *transliteració* i la *traducció*, que tant de manera espontània com deliberada es filtra en la codificació del discurs dels dos narradors. Aquest recurs ens porta a reflexionar sobre l'evolució del gènere del romanç des de l'edat mitjana i el seu vincle amb el gènere del conte. Més enllà de les causes temporals de canvi semàntic, Ramon Vinyes també recorre a la capacitat creativa i interpretativa de l'ésser humà per alterar el significat de les paraules, mitjançant el recurs de la *ironia*.

Quant a les transformacions narratològiques que reflecteix el text, el canvi es materialitza en les metamorfosis del narrador i els girs discursius del paisatge. En primer lloc, el procediment de la metamorfosi, a banda de servir per representar la instància narrativa, serveix per vincular el discurs narratiu a la crítica literària de Ramon Vinyes. El segon aspecte narratològic susceptible al canvi és el tractament de l'espai: la natura americana. El paisatge americà es caracteritza per la capacitat de mutar dins del discurs: deixa de ser objecte de descripció per convertir-se en lloc del crim, passa de ser referent estàtic per esdevenir metàfora de mutabilitat. Més enllà, l'atenció discursiva que rep la natura americana a *Atilán* obeeix a la voluntat de qüestionar el valor del paisatge com a patrimoni nacional i actualitzar-ne el tractament literari. En aquest sentit, a *Atilán* Vinyes parodia el rol "tradicional" del paisatge per part del discurs acadèmic, patrimonialitzador, de la lírica modernista i la narrativa tel·lúrica colombiana. El paisatge americà deixa de ser l'espai descrit per convertir-se explícitament en el lloc d'enunciació, des d'on es posa en pràctica el proteisme literari i s'assaja la innovació. Ramon Vinyes formula a través de la ficció el procés de renovació de la narrativa llatinoamericana, sobre el qual s'està debatent dins del grup de Barranquilla. ■

■ Bibliografia

- Caro Baroja, Julio (1980): *Romances de ciego: antología*, Madrid: Taurus.
- Ferro Bayona, Jesús / Gilard, Jacques / de Cepeda, Teresa (eds.) (2010): *CRÓNICA. Semanario literario-deportivo de Barranquilla (1950–1951): textos rescatados*, Barranquilla: Ediciones Uninorte.
- García Márquez, Gabriel (1967): *Cien años de soledad*, Buenos Aires, Editorial Sudamericana.
- Genette, Gérard (1989 [1962]): *Palimpsestos. Literatura de segundo grado*. Traducció de Cecilia Fernández Prieto, Madrid: Taurus.
- Gilard, Jacques (1989): *Entre los Andes y el Caribe. La obra colombiana de Ramon Vinyes*, Medellín: Universidad de Antioquía.
- (2010): “CRÓNICA y el cuento”, en Ferro Bayona / Gilard / de Cepeda (eds.), 377–383.
- Hutcheon, Linda (1981): “Ironía, sátira, parodia. Una aproximación pragmática a la ironía”, *Poétique* 45 (febrer), 176–177, traducció de Pilar Hernández Cobos.
- Illán Bacca, Ramón (dir.) (2003): *Voces (1917–1920)*, 3 vols., Barranquilla: Ediciones Uninorte.
- (2010): “CRÓNICA (y el nacimiento del Grupo de Barranquilla)”, en Ferro Bayona / Gilard / de Cepeda (eds.), 385–394.
- Lladó, Jordi (2004): *Ramon Vinyes i el teatre (1904–1939)*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral dirigida per Jordi Castellanos), <<http://hdl.handle.net/10803/4829>>.
- Martí Esteve, Imma (2016): “Els contes de Ramon Vinyes: transferències i actualitzacions des de l'exili colombià”, en: Albert, Corinna / Friedlein, Roger / Martí Esteve, Imma (eds.): *Els catalans i Llatinoamèrica (s. XIX i XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 113–132.
- Pico della Mirandola, Giovanni (2008 [1486]): *De la dignitat de l'home / Joan Lluís Vives Faula de l'home*. Traducció i pròleg d'Andreu Grau i Arau, Cànoves i Samalús: Editorial Proteus.
- Rama, Ángel (1987): *Transculturación narrativa en América Latina*, México D.F.: Siglo XXI.

Rodó, José Enrique (1895): “El americanismo literario”, en: Rodó, José Enrique (1957): *Obra completa*. Introducció d’Emir Rodríguez Monegal, Madrid: Aguilar, 767–794.

Vargas, Germán (2010): “Crónica sobre CRÓNICA”, en Ferro Bayona / Gilard / de Cepeda (eds.), 373–375.

Vinyes, Ramon (1982): *Selección de textos*. 2 toms. Edició de Jacques Gilard, Bogotá: Instituto Colombiano de Cultura.

— (2000): *Tots els contes*. Edició de Jaume Huch, Barcelona: Columna.

■ Imma Martí Esteve, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, Universitätsstraße 150, D-44780 Bochum, <imma.marti@rub.de>.

Lehrveranstaltungen katalanischer Thematik an den Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemester 2019 und im Wintersemester 2019/2020

Melanie Blaschko (Frankfurt am Main)

Die folgende Aufstellung verzeichnet katalanistische Lehrveranstaltungen an Hochschulen des deutschen Sprachbereichs im Sommersemester 2019 und im Wintersemester 2019/2020. Aufgeführt werden die aus den Vorlesungsverzeichnissen zu entnehmenden Angaben zu den Veranstaltungen des Bereichs Romanistik (Katalanistik). Katalanistisch relevante Veranstaltungen aus anderen Bereichen werden gerne aufgenommen, sofern diese der Verfasserin angezeigt werden. Die Auflistung bemüht sich um Vollständigkeit. Die katalanistisch tätigen Hochschullehrerinnen / Hochschullehrer und Lektorinnen / Lektoren werden gebeten, Änderungen der in den Verzeichnissen abgedruckten Angaben durch die Vorlesungspraxis (zusätzliche, ausgefallene, im Titel geänderte Veranstaltungen) der Verfasserin mitzuteilen. Gleiches gilt für in der folgenden Aufstellung lückenhaft dokumentierte Angaben.

■ 1 Bundesrepublik Deutschland

Bamberg

Otto-Friedrich-Universität / Institut für Romanistik

SS 2019:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

WS 2019/2020:

— Katalanisch: Sprachpraxis Katalanisch 1 A1: Leyre Jerez Marin

— Ü/PS/HS Kulturwissenschaft „Die Katalonienkrise“:

Hans-Ingo Radatz

Berlin

Freie Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2019:

- Ü-Katalanisch Grundmodul 2: Anna Guaita Crespo
- Ü2-Katalanisch Grundmodul 3: Anna Guaita Crespo
- Introducció a la sociolingüística catalana: Anna Guaita Crespo

WS 2019/2020:

- Ü-Katalanisch Grundmodul 1: Alba Delgado Aguilar
- Ü-Katalanisch Grundmodul 3: Alba Delgado Aguilar

Humboldt-Universität / Institut für Romanistik + Institut für Musikwissenschaft und Medienwissenschaft + Juristische Fakultät

SS 2019:

- Llengua catalana II (A2): Eduard Artés
- Llengua catalana III (B1.2): Eduard Artés
- Nationale Identitäten, Nationalismus, Moderne. Musik in Spanien und Katalonien am Anfang des 20. Jahrhunderts: Diego Alonso Tomas
- Referenden und ihre Folgen zwischen Recht, Politik und Aufregung: „Brexit“, Katalonien und die Schweiz: Martin Flohr

WS 2019/2020:

- Introducció a la cultura catalana: Anna Guaita Crespo
- Llengua catalana I (A1): Anna Guaita Crespo
- Llengua catalana III (B1.1): Anna Guaita Crespo

Bochum

Ruhr-Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

- Català I: Imma Martí i Esteve
- Català II: Imma Martí i Esteve
- Per què Son Goku parla català i els superherois no? La normalització cultural i lingüística en format d'història: Imma Martí i Esteve

WS 2019/2020:

- Català I (A2+, Zertifikat Katalanisch): Imma Martí i Esteve
- Català III (Zertifikat Katalanisch): Imma Martí i Esteve
- Intensivkurs Katalanisch (A2) Blockseminar: Imma Martí i Esteve
- Sociedad y cultura catalanas: orígenes, evolución y referentes: Imma Martí i Esteve
- La cançó catalana: : Imma Martí i Esteve
- Epochen der katalanischen Lyrik: Isabel Müller

Bremen

Universität / Sprach- und Literaturwissenschaften

SS 2019:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

WS 2019/2020:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

Düsseldorf

Heinrich-Heine-Universität / Institut für Romanistik

SS 2019:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

WS 2019/2020:

— keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

Frankfurt am Main

Goethe-Universität / Institut für Romanische Sprachen und Literaturen

SS 2019:

— Katalanisch 1: Laura Obradors Noguera

— Katalanisch 2: Laura Obradors Noguera

— Katalanisch: Sozialgeschichte/Landeskunde (mit Exkursion nach Katalonien): Laura Obradors Noguera

WS 2019/2020:

— Katalanisch 1: Irene Klein Fariza

— Katalanisch 2: Irene Klein Fariza

— Katalanisch: Sozialgeschichte/Landeskunde: Irene Klein Fariza

Freiburg im Breisgau

Albert-Ludwigs-Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

— Basiskompetenz Katalanisch (A2): Àngela Úbeda Mollà

— Basiskompetenz Katalanisch (B1): Àngela Úbeda Mollà

— Anwendungskompetenz Katalanisch (B2.1): Àngela Úbeda Mollà

— Einführung in die Sprachwissenschaft des Spanischen, Katalanischen und Portugiesischen: Claus D. Pusch

— Literatura catalana contemporània: Un viatge del passat al present per entendre el futur: Dari Escandell

— Entendre Catalunya: història, cultura i identitat:

Anna Subarroca Admetlla

WS 2019/2020:

- Basiskompetenz Katalanisch (A2): Raquel Galofré Bofarull
- Anwendungskompetenz Katalanisch (B2.1): Raquel Galofré Bofarull
- Grundbegriffe der grammatischen Beschreibung und Analyse (Französisch / Katalanisch / Portugiesisch): Claus D. Pusch

Hamburg

Universität / Institut für Romanistik

SS 2019:

- Katalanisch: Gramàtica II: Assumpta Terés Illa
- Katalanisch: Expressió escrita: Assumpta Terés Illa
- Katalanisch: Comentari de textos II: Assumpta Terés Illa
- Katalanisch: Cultura i civilització: Assumpta Terés Illa
- Lexikographie Italienisch-Iberoromanisch (Italienisch/ Spanisch/ Katalanisch): Jan Reinhardt
- Frühkindlicher Spracherwerb (Italienisch/Spanisch/Katalanisch): Laia Arnaus Gil
- Grundzüge der Phonologie (Spanisch / Katalanisch): Laia Arnaus Gil
- Los verbos copulativos en español y catalán / Els verbs copulatius en castellà i català: Laia Arnaus Gil
- Grundzüge der Syntax (Spanisch / Katalanisch): Jorge Vega Vilanova
- Varietäten des Spanischen und Katalanischen: Susann Fischer

WS 2019/2020:

- Katalanisch: Gramàtica I: Assumpta Terés Illa
- Katalanisch: Curs de conversa I: Assumpta Terés Illa
- Katalanisch: Comentari de textos I: Assumpta Terés Illa
- Katalanisch: Curs de conversa II: Assumpta Terés Illa
- Verbmorphologie (Französisch/Spanisch/Katalanisch): Marc-Olivier Hinzelin
- Grundzüge der Morphologie (Italienisch/Katalanisch): Jan Reinhardt
- Sprachvergleich – Typologie (Italienisch/Spanisch/Katalanisch): Jan Reinhardt
- Grundzüge der Phonologie (Spanisch/Katalanisch): Laia Arnaus Gil
- Frühkindlicher Trilinguismus (Spanisch/Katalanisch/Italienisch): Laia Arnaus Gil
- Syntax und Semantik von Unakkusativität (Spanisch/ Katalanisch/ Französisch): Susann Fischer

Heidelberg

Ruprecht-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

- Katalanisch für Anfänger: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Guillermo Álvarez Sellán
- Proseminar katalanische Sprachwissenschaft: Das Katalanische und die Galloromania: Guillermo Álvarez Sellán

WS 2019/2020:

- Katalanisch für Anfänger: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalanisch für Fortgeschrittene: Guillermo Álvarez Sellán
- Proseminar katalanische Kulturwissenschaft: Weibliche Stimmen der katalanischen Kultur: Guillermo Álvarez Sellán

Kiel

Christian-Albrechts-Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

- Unterkurs – Katalanisch I: Mar Mañes Bordes
- Mittelkurs – Katalanisch II: Mar Mañes Bordes
- Aufbaukurs II – Katalanisch IV: Mar Mañes Bordes

WS 2019/2020:

- Unterkurs – Katalanisch I: Mar Mañes Bordes
- Mittelkurs – Katalanisch II: Mar Mañes Bordes
- Aufbaukurs I – Katalanisch III: Mar Mañes Bordes

Köln

Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

- keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

WS 2019/2020:

- keine katalanistischen Lehrveranstaltungen

Konstanz

Universität / Sprachlehrinstitut

SS 2019:

- Katalanisch I: Georgina Alvarez Morera
- Katalanisch II: Georgina Alvarez Morera
- El contacto de lenguas: el caso español-catalán: Georgina Alvarez Morera

WS 2019/2020:

- Katalanisch I: Carles Gallifa Puig
- Katalanisch II: Carles Gallifa Puig
- Katalanische Literatur im Exil: Carles Gallifa Puig

Leipzig

Universität Leipzig / Institut für Angewandte Linguistik und Translatologie / Iberoromanische Sprach- und Übersetzungswissenschaft

SS 2019:

- Sprachkompetenz L3-Sprache: Katalanisch II: Àlex Mir Romero
- Sprachkompetenz L3-Sprache: Katalanisch – Sprache und Kultur: Àlex Mir Romero
- Einführung ins Dolmetschen B-Sprache: Dolmetschbezogene Sprachkompetenz: Àlex Mir Romero
- Text- und Lexikanalyse Katalanisch: Àlex Mir Romero
- Terminologie und Übersetzen: Àlex Mir Romero
- Übersetzen Katalanisch-Deutsch / Fachübersetzen: Christine Paasch-Kaiser
- Übersetzen Deutsch-Katalanisch / Fachübersetzen: Àlex Mir Romero
- Iberoromanische Übersetzungswissenschaft: Carsten Sinner
- 8. Leipziger Sommerkurs Katalanisch: Àlex Mir Romero, Marcello Giugliano

WS 2019/2020:

- Katalanisch I: Núria Esther Monzonís Carda
- Sprachkompetenz L3-Sprache: Katalanisch I: Núria Esther Monzonís Carda
- Katalanische Sprache und Gesellschaft: Núria Esther Monzonís Carda
- Kulturstudien / Sprache Katalanisch: Núria Esther Monzonís Carda
- Manuell, maschinell, digital – Übersetzen Katalanisch-Deutsch: Christine Paasch-Kaiser, Felix Hoberg
- Übersetzen Deutsch-Katalanisch / Fachübersetzen: Núria Esther Monzonís Carda
- Audiovisuelles Übersetzen: Eduard Bartoll Teixidor
- Unilaterales Konsekutivdolmetschen und Simultandolmetschen Deutsch-Katalanisch: Eduard Bartoll Teixidor
- Unilaterales Konsekutivdolmetschen und Simultandolmetschen Katalanisch-Deutsch: Elisabeth Körner-Székelyhidi
- Projekt Katalanisch – Projektarbeit: Núria Esther Monzonís Carda
- Iberoromanische Linguistik: Carsten Sinner

Mainz

Johannes Gutenberg-Universität / Institut für Romanistik + Historisches Seminar + Institut für Kunstgeschichte und Musikwissenschaft

SS 2019:

- Vorlesung Neuzeit: Katalonien – Region, Nation, Staat? Die Entwicklung des Katalanismus seit dem 19. Jahrhundert: Reiner Tosstorff

WS 2019/2020:

- Sprachkurs Katalanisch I: Manuel Armenteros del Olmo
- Exkursion: Ausstellung „North & South“: Mittelalterliche Kunst aus Norwegen und Katalonien zu Gast in Utrecht: Sascha Köhl

Mannheim

Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

- Katalanisch für AnfängerInnen: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalanisch II: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalanisch als Brückensprache: Guillermo Álvarez Sellán
- Weibliche Stimmen der katalanischen Kultur: Guillermo Álvarez Sellán

WS 2019/2020:

- Katalanisch für AnfängerInnen: Guillermo Álvarez Sellán
- Katalanisch II: Guillermo Álvarez Sellán

Marburg

Philipps-Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2019:

- Katalanisch A2: Renée Pera-Ros
- Oberseminar Sprachwissenschaft Spanisch: Isabel Zollna

WS 2019/2020:

- Katalanisch A1: Renée Pera-Ros
- Katalanisch B1: Renée Pera-Ros

München

Ludwig-Maximilians-Universität / Institut für Romanische Philologie

SS 2019:

- Katalanisch II: Montserrat Varela Navarro
- Katalanisch IV: Àngels Alfonso Mata
- Katalanisch: Expressió oral i escrita II: Montserrat Varela Navarro

WS 2019/2020:

- Katalanisch I: Montserrat Varela Navarro
- Katalanisch III: Àngels Alfonso Mata
- Katalanisch: Expressió oral i escrita I: Montserrat Varela Navarro
- Katalanisch: Expressió oral i escrita III: Angels Alfonso Mata

Münster

Westfälische Wilhelms-Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

- Katalanisch II: Margarita López Arpí
- Katalanisch IV: Margarita López Arpí

WS 2019/2020:

- Katalanisch I: Margarita López Arpí
- Katalanisch III: Margarita López Arpí

Saarbrücken

Universität des Saarlandes / Romanistik

SS 2019:

- Aufbaukurs Katalanisch (computergestützt):
Laura Obradors Noguera
- Das Katalanische im Kontext der Sprachensituation in Spanien:
Laura Obradors Noguera

WS 2019/2020:

- Elementarkurs Katalanisch (computergestützt):
Laura Obradors Noguera
- Vertiefungssprachkurs Katalanisch: Laura Obradors Noguera

Siegen

Universität / Romanistik

SS 2019:

- Katalanisch I: Eva Balada Rosa

WS 2019/2020:

- Katalanisch 2 – Tandem: una experiència lingüística i cultural:
Eva Balada Rosa

Tübingen

Eberhard-Karls-Universität / Romanisches Seminar

SS 2019:

- Katalanisch Anfängerkurs: Raquel Galofré Bofarull

- Katalanisch Mittelkurs: Raquel Galofré Bofarull
- Katalanisch Oberkurs: Raquel Galofré Bofarull
- Kulturwissenschaft / Landeskunde: Aproximació als Països Catalans: Raquel Galofré Bofarull
- Denken, Sprache und Sprechen: Themen und Probleme an der Grenze zwischen Sprachwissenschaft und Sprachphilosophie: Sarah Dessi Schmid

WS 2019/2020:

- Katalanisch Anfängerkurs: Maria Burguera Mas
- Katalanisch Mittelkurs: Maria Burguera Mas
- Katalanisch Oberkurs: Maria Burguera Mas
- Kulturwissenschaft / Landeskunde: Història, llengua i cultura: com era la Mallorca del segle XX?: Maria Burguera Mas

Würzburg

Bayerische Julius-Maximilians-Universität / Romanische Philologie

SS 2019:

- Katalanisch 1: Antonio Gallardo
- Katalanisch 3: Antonio Gallardo
- Landeskunde und Kulturwissenschaft Kataloniens: Antonio Gallardo

WS 2019/2020:

- Katalanisch 2: Antonio Gallardo
- Katalanisch 4: Antonio Gallardo
- Landeskunde und Kulturwissenschaft Kataloniens: Antonio Gallardo

■ 2 Österreich

Wien

Universität / Institut für Romanistik + International Office

SS 2019:

- Català 1: Carles Batlle i Enrich
- Català 2: Carles Batlle i Enrich
- Català 3: Carles Batlle i Enrich
- Història contemporània de Catalunya: Pia Jardí
- Narrativa Catalana – Narrativa en Catalunya hoy: Pia Jardí
- Catalunya: Construcción de la identidad nacional: Pia Jardí
- Summer School for Catalan-Austrian Language Tandem: Max Doppelbauer

WS 2019/2020:

- Català 1: Carles Batlle i Enrich
- Català 2: Carles Batlle i Enrich
- Català 3: Carles Batlle i Enrich
- Història Contemporània de Catalunya: Pia Jardí
- Cataluña: Construcción de la identidad nacional: Pia Jardí

■ 3 Deutschsprachige Schweiz

Zürich

Universität / Romanisches Seminar + Institut für Politikwissenschaft

SS 2019:

- Introducció al català, II part: Georgina Álvarez Morera
- Español y catalán, juntos y en contraste: Johannes Kabatek
- Nationalism and National Identity: Daniele Caramani

WS 2019/2020:

- Llengua Catalana (A1-A2): Carles Gallifa Puig
- Llengua Catalana (B1-B2): Carles Gallifa Puig
- Regionalsprachen in Europa: Realitäten, Identitäten, Fragen:
Johannes Kabatek, Rico Valär

- Melanie Blaschko, J. W. Goethe-Universität Frankfurt, Institut für Romanische Sprachen und Literaturen, Norbert-Wollheim-Platz 1, D-60629 Frankfurt am Main, melanie.blaschko@gmx.net.

Curt Wittlin († 2019) in memoriam

Lluís Brines (València)

Seinors, audir e entendre devem Nostre Senior per la Sancta Scriptura, e com nos apelà dolçament: Tornad-vos a mi, ço dix Nostre Séiner, ab tot lo vostre cor e ab tota vostra pensa. No dix mica ab la meitat del cor, mas ab tot lo cor; per què quar del cor ixen totes les obres que són feïtes.

[Meine Herren, wir sollen Unseren Herrn durch die Heilige Schrift hören und verstehen, da Er uns in lieblicher Weise angesprochen hat: Kommt zu mir, sagte Unser Herr, mit ganzem Herzen und allen Gedanken. Er sagte nicht mit der Hälfte des Herzens, sondern mit dem ganzen Herzen, denn aus dem Herzen kommen alle Taten].

Homilies d'Organyà (erstes literarisches Werk auf Katalanisch, anonym, Ende 12. / Anfang 13. Jahrhundert)

Curt Joseph Wittlin wurde am 13. April 1941 in Reinach (Kanton Basel-Landschaft, Schweiz) geboren. Er studierte Romanistik an der Universität Basel. Er wurde graduiert und promovierte 1965 mit einer von Germà Colon betreuten Dissertation über die katalanische Übersetzung von Brunetto Latinis *Livre du Trésor*. Das Buch stammt aus dem 13. Jahrhundert, und seine Übersetzung ins Katalanische wurde von dem valencianischen Ritter Guillem de Copons am Anfang des 15. Jahrhunderts unternommen. Wittlins Edition dieser mittelalterlichen Übersetzung erschien in der Reihe *El Nostres Clàssics* im Verlag Barcino in 4 Bänden (1971, 1976, 1986 und 1989).

Sein valencianischer Lehrer Germà Colon, gebürtig aus Castelló de la Plana, regte Wittlins bleibende Neigung zur katalanischen Sprache und Kultur an. Von da an widmete sich Wittlin besonders der katalanischen mittelalterlichen Kultur. Er studierte zunächst in Paris, Florenz sowie an der Universität Barcelona und zog dann in die USA. Nachdem er zwei Jahre als Lehrer des Französischen und Deutschen an einem Gymnasium in Barbourville (Kentucky) tätig war, wurde er im Jahre 1967 Dozent an der Universität Saskatchewan (Saskatoon) in Kanada. Dort unterrichtete er französische Sprache und Literatur, bis er 2000 in Pension ging. Er wurde an dieser Universität Professor für Romanische Philologie und Historische Sprachwissenschaft und *Researcher of the year* des Jahres 1999. Im Jahr 2000 verlieh ihm die katalanische Regierung den Creu de Sant Jordi-Preis, die

höchste Auszeichnung der *Generalitat de Catalunya*. 2005 übersiedelte er nach Tortosa (Baix Ebre). Dort verstarb er am 23. September 2019 nach einer langen und schweren Krankheit.

Wittlin war spezialisiert auf die Edition mittelalterlicher Übersetzungen von Texten Ciceros, Augustinus' von Hippo, Johannes' von Wales und anderen. Seine solide philologische Ausbildung und Präzision erlaubten ihm, mit höchster Korrektheit die Übersetzungsgenauigkeit, die Fehler, die Amplifikationen und andere Merkmale der Übersetzungen aufzuspüren. Ein Sammelband vereint elf Artikel von ihm zu diesem Thema, zusammen mit ausgezeichneten Einleitungen von Albert Hauf und Wittlin selbst, unter dem Titel *De la traducció literal a la creació literària*.¹ In diesem Zusammenhang unbedingt erwähnenswert ist auch der Band *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*.²

Während der 1990er Jahre widmete Wittlin einige Studien den valencianischen Autoren Joan Roís de Corella und Joanot Martorell. Auch Ramon Llull, Sankt Vinzenz Ferrer und andere mittelalterliche katalanische und valencianische Schriftsteller bedachte Wittlin mit weiteren Schriften. Zudem hat er zur Geschichte der mittelalterlichen katalanischen Bibliotheken gearbeitet. An erster Stelle waren Curt Wittlins Leben und die Mehrzahl seiner Arbeiten jedoch dem katalanischen Schriftsteller Francesc Eiximenis gewidmet.

Curt Wittlins Schriften sind in zwei ausgezeichneten Online-Bibliographien verzeichnet. Zum einen gibt es eine Zusammenstellung, die August Bover in der Festschrift mit dem Titel *Studia Mediaevalia Curt Wittlin dicata* veröffentlicht hatte,³ einsehbar unter <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/curt-j-wittlin-nota-biografica-i-bibliografica-922606>>. Diese Sammlung von August Bover ist höchst umfassend, da sie auch alle Rezensionen und sogar nicht veröffentlichte Vorlesungen enthält; sie reicht aber nur bis 2011. Die späteren Veröffentlichungen sind an folgender Stelle zu finden: <http://opac.regesta-imperi.de/lang_en/autoren.php?name=Wittlin%2C+Curt+J>.

Mit seiner Forschungsleistung insbesondere hinsichtlich der mittelalterlichen katalanischen Literatur hat Wittlin viel für die Verbreitung der katalanischen Kultur im Ausland getan. Vor allem gilt dies für die angelsächsischen Länder, da er lange Zeit in Nordamerika lebte, aber auch für die

1 *De la traducció literal a la creació literària*, València / Barcelona: IIFV / PAM, 1995.

2 *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona: IEC, 1991.

3 Bover, August: "Curt J. Wittlin. Nota biogràfica i bibliogràfica". In: *Studia Mediaevalia Curt Wittlin dicata*, Alacant: IIFV, 2015, 9–27.

deutschsprachigen Länder aufgrund seiner schweizerischen Herkunft. Besonders erwähnt werden sollen hier seine zahlreichen Rezensionen von Werken zur mittelalterlichen katalanischen Literatur. Wie August Bovers Bibliographie beweist, waren diese Rezensionen eine ausgezeichnete Arbeit nicht nur für die katalanische Sprache und Literatur, sondern auch für die Forschung im Allgemeinen sowie die von Nachwuchsforschern geleistete Forschung.

Wittlins Werke, Studien und Forschungen über Francesc Eiximenis waren grundlegend. Ihm vorangegangen waren Forscher wie der katalanische Kapuziner Martí de Barcelona oder der valencianische Franziskaner Andreu Ivars am Anfang des 20. Jahrhunderts. Beiden wurden während des Wahns des spanischen Bürgerkrieges 1936 getötet. Andere Eiximenis-Forscher erschienen in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts: Albert Hauf, Jill Webster, David Viera oder Manuel J. Peláez. Es muss aber festgehalten werden, dass alle modernen Ausgaben der Werke von Eiximenis völlig oder teilweise von Wittlin unternommen wurden. Allerdings ist kein Ruhmesblatt für die katalanischsprachigen Gemeinschaften, dass die Mehrheit der Texte von Eiximenis noch immer nicht veröffentlicht sind: etwa 40 % seiner Werke wurden ediert. An folgenden Ausgaben wirkte Curt Wittlin mit:

- *Llibre de les Dones*.⁴ Diese Ausgabe entspricht der Dissertation von Frank Naccarato, die von Joan Coromines betreut wurde (Universität Chicago, 1965). Wittlin setzte sich stark dafür ein und erreichte am Ende, dass die Dissertation nach vielen Jahren verlegt wurde. Die Edition wurde von Wittlin selbst und von Antoni Comas überprüft. Sie enthält eine großartige Einleitung und zudem ebenfalls von Wittlin stammende Anhänge (*índices nominum et rerum*). Der bereits genannte August Bover fügte ein Glossar in alter und moderner katalanischer Sprache hinzu.
- *De Sant Miquel Arcàngel*.⁵ Es handelt sich um 50 von insgesamt 201 Abschnitten des 1392 in València auf Katalanisch verfassten Buchs *Llibre dels Àngels*, deren Ausgabe von Curt Wittlin von großer Bedeutung war.

---

4 Eiximenis, Francesc: *O.F.M. Llibre de les Dones*, Barcelona: Curial, 1981. Einleitung und Anhänge von Curt Wittlin.

5 *De Sant Miquel Arcàngel*, Barcelona: Curial, 1983. Edition, Einführung und Anhänge von Curt Wittlin.

- *Scala Dei* [Treppe zu Gott].⁶ Dieses Buch ist vermutlich um 1399 in València entstanden. Trotz des Titels auf Latein wurde es auf Katalanisch verfasst. Es besteht aus Teilen des oben genannten *Llibre de les dones*.
- *Psalterium alias Laudatorium* [Psalter oder Lobsänge].⁷ Das Buch enthält 344 Gebete auf Latein, die auf drei Reihen von kontemplativen Gebeten aufgeteilt sind: *De laude creatoris* (dt. *Über das Lob des Schöpfers*), *De vita et excellentia redemptoris* (dt. *Über das Leben und die Exzellenz des Erlösers*) und *De vita et ordinatione hominis viatoris* (dt. *Über das Leben und Ordnung des Menschen in der Welt*). Möglicherweise schrieb Eiximenis dieses Buch zu mehreren Zeitpunkten; beendet wurde es in València zwischen 1404 und 1408.
- Curt Wittlin hatte auch an der Ausgabe der zweiten Hälfte des *Dotzè del Crestià* [Zwölfter Band des Christen] in Girona 1986 und 1987 teilgenommen.⁸ Dieses Buch war zwischen 1385 und 1392 in València auf Katalanisch verfasst worden und stellt einen Traktat mit insgesamt 907 Abschnitten dar, die auf acht Teile verteilt sind. Diese Ausgabe des *Dotzè* ist eine Transkription der letzten 440 Abschnitte. Es ist daher die Frage erlaubt, warum diese Edition vom Ende des Traktats an begann. Der Grund liegt darin, dass dieser Teil in nur einem Manuskript des Domarchivs von València überliefert ist (ms. 167). Daher hielt man die Edition dieses Teils für dringender. Sie war das Ergebnis der Arbeit von vielen Mitarbeitern, doch mit seiner Begeisterung für diese Art der Editionsarbeit lässt sich behaupten, dass Wittlin einer der wichtigsten (oder der wichtigste) Beförderer dieser Ausgabe war.
- Wittlin hatte zudem an der Ausgabe 2006 der *Doctrina compendiosa* teilgenommen.⁹ Es handelt sich um ein literarisches Werk über politische und soziale Themen, die Francesc Eiximenis zugeschrieben wird. Das Buch wurde auf Katalanisch in València an der Wende vom 14. zum 15. Jahrhundert geschrieben. Dass es nicht von Eiximenis geschrieben

6 Eiximenis, Francesc: *O.F.M. Scala Dei*, Barcelona: PAM, 1985. Transkription und Einleitung von Curt Wittlin. Moderne katalanische Version von Elisabet Ràfols.

7 Eiximenis, Francesc: *O.F.M. Psalterium alias Laudatorium*, Toronto: PIMS, 1988. Edition von Curt Wittlin.

8 Eiximenis, Francesc: *O.F.M. Dotzè llibre del Crestià II*, 1, Girona: Col·legi Universitari de Girona / Diputació de Girona, 1986. Transkription von Curt Wittlin u.a.

Eiximenis, Francesc: *O.F.M. Dotzè llibre del Crestià II*, 2, Girona: Col·legi Universitari de Girona / Diputació de Girona, 1987. Transkription von Curt Wittlin u.a.

9 *Doctrina compendiosa*, Paiporta: Ed. Denes, 2006. Einleitung von Curt Wittlin.

wurde, bewies Jaume Riera Sans,¹⁰ doch ist es voll mit dem Denken und den Ideen von Eiximenis. Der oben genannte Kapuziner Martí de Barcelona veröffentlichte es 1929, noch in der Überzeugung, es stamme von Francesc Eiximenis. Es ist der Form eines Dialogs zwischen einer Gruppe von Bürgern aus València und einem Franziskaner gehalten. Die Bürger stellen ihm verschiedene Fragen über soziale und politische Themen sowie über Moral und Religion. Curt Wittlins Ausgabe dieses Buches weist eine glänzende Einleitung auf. Darin untersucht Wittlin, wer der Verfasser sein könnte sowie andere Aspekte des Buches. Er schlägt Ramon Soler als möglichen Autor vor und lanciert das Jahr 1396 als hypothetisches Entstehungsdatum. Zudem enthält Wittlins Ausgabe wunderbare pädagogische und didaktische Anhänge auch für Kinder.

- Wittlin trug zudem dazu bei zu beweisen, dass Eiximenis nicht der Verfasser von *Cercapou* war.¹¹ Giuseppe E. Sansone hatte das Buch einige Jahre vorher übertragen und bei Barcino veröffentlicht.¹² Wittlin zufolge kopierte der ungenannte Verfasser von *Cercapou* einige Teile des Endes von Eiximenis' *Llibre de les dones* aus den letzten Abschnitten des Buches. Der Teil, der dagegen keine Kopie von Eiximenis war, sei eine Kopie des anonymen *Espill de consciència*.
- Wittlin machte zudem klar, dass ein anderes, meistens Eiximenis zugeschriebenes Buch, nämlich die *Qüestions sobre els novíssims*, nicht von ihm stammt.¹³

Guten Gewissens kann man behaupten, dass zwischen 60 und 70% der modernen Textausgaben von Eiximenis völlig oder teilweise von Curt Wittlin durchgeführt wurden. Seine Editionen verfügen über die Textausgabe hinaus über präzise philologische Studien, Quellenanalysen, ausgezeichnete Einleitungen und hervorragende Glossare in alter und moderner katalanischer Sprache.

10 Riera Sans, Jaume: "Francesc Eiximenis no és l'autor de la Doctrina Compendiosa", *Quaderns de Filologia de la Universitat de València*, 1984 (1), 289–292.

11 "Los problemas del Cercapou y el Llibre de les Dones de Fray Francesc Eiximenis", *BSCC XLVI*, 1970, 61–95. Vgl. auch: "De *Lo Libre de les Dones* a la *Scala Dei*", *Actes del tercer col·loqui d'estudis catalans a Nord-Amèrica (Toronto, 1982)*, Barcelona: PAM, 1983, 149, N.12.

12 Sansone, Giuseppe: *Cercapou*, Barcelona: Editorial Barcino, 1957–1958.

13 "Les tres fonts llatines de les Qüestions sobre els novíssims atribuïdes, en l'edició de Tolosa del 1486, a Francesc Eiximenis", *Miscel·lània Joan Bastardas*, II, Barcelona: PAM, 1989.

Hinsichtlich weiterer Themen vertiefte Wittlin die Forschung der Beziehung zwischen den Franziskanern Johannes von Wales und Francesc Eiximenis.¹⁴ Die Untersuchung dieser Beziehung hatte am Anfang des 20. Jahrhunderts der valencianische Franziskaner Andreu Ivars begonnen und Albert Hauf hatte sie vollendet. Er betonte auch den Einfluss von Johannes von Salisbury auf Johannes von Wales sowie von diesem auf Eiximenis.¹⁵ Hauf und Wittlin wiesen zudem auf den noch nicht vollständig untersuchten, wichtigen Einfluss der mittelalterlichen englischen Autoren auf Eiximenis hin. Da Wittlins Dissertation sich mit der mittelalterlichen katalanischen Übersetzung von Brunetto Latinis *Tresor* befasst hatte, konnte er dessen Einfluss insbesondere auf einige Abschnitte des Endes des *Dotzè del Cristià* erkennen.¹⁶

Die letzten Jahre des Lebens von Professor Wittlin waren einem neuen Weg in der Eiximenis-Forschung gewidmet, der mit der Suche von verborgenen Botschaften in den Werken von Eiximenis zu tun hat. Wittlin entdeckte zudem eine geheime und versteckte Zwistigkeit zwischen Eiximenis und den Mitgliedern der königlichen Dynastie von Aragon. Der nordamerikanische Forscher David Viera hatte diese neue Forschungsrichtung bereits eingeschlagen. Wittlin und Viera entdeckten versteckte und geheime Hinweise auf diesen verschwiegenen Konflikt und seine getarnten Botschaften: Wörterübereinstimmungen und seltsame Namen, die auf reale Namen verweisen könnten, Eiximenis' besondere Vorlieben und Phobien, Eiximenis' Lebenszusammenhang usw. Mehrere Artikel aus der Bibliographie Wittlins können in dieser Hinsicht hervorgehoben werden.¹⁷

14 “La Suma de Colaciones de Juan de Gales en Cataluña”, *EF* 72, 1971, 189–203.

15 Hauf, Albert: “Eiximenis, Joan de Salisbury i Joan de Gal·les, O.F.M.”, *Miscel·lània Sançbis Guarner*, I (Quaderns de Filologia), València: Universitat de València, 1984, 167–174.

16 “Els capítols trets del Llibre del Tresor de Brunetto Latini al final del Dotzè de Francesc Eiximenis”, *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, Barcelona: ELLC, 1, 1980, 175–185.

17 Folgende sind hervorzuheben:

- “Quae maxime damnant animas principum: Fünf antimonarchische Kapitel im Pastorale des Francesc Eiximenis”, *ZJK* 2, 1989, 98–114.
- “El rei Pirro de Roma en el Dotzè del Cristià de Francesc Eiximenis”, *AEM* 25/1, Barcelona: CSIC, 1995, 647–657.
- “Eiximenis i la destitució dels reis Pirro, Trocus de Pèrsia, Torpeius, Salopi i Lleó: Crítiques encobertes del rei Pere en el Dotzè”, *Actes del Novè Col·loqui de la NACS*, Barcelona: PAM, 2001, 509–527.
- “¿És veritat que Francesc Eiximenis “inventava autors, títols de llibres, i noms de reis i d’altres persones” i que patia d’una “ingenuïtat i credulitat sense límits”?”, *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 3, Barcelona: PAM, 2007, 35–65.

Zurück zu Wittlins ständiger Begeisterung, mit der er die Studien zu Eiximenis förderte und revitalisierte: er ermutigte andere, diesen mittelalterlichen Autor zu erforschen, er bearbeitete zahlreiche Forschungslinien und er unterstützte großzügig Nachwuchsforscher. Zudem war er ein großer Verbreiter der katalanischen Kultur im Ausland, wozu auch mehrere Publikationen in der *Z/K* gehören. Schließlich war er ein ausgezeichneter Mensch und ein echter Freund.¹⁸■

■ Lluís Brines Garcia, Universitat de València, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <brinesl@yahoo.es>.

---

18 Dieser Text wurde von Marie Luise Wittlin, der Witwe Curt Wittlins, sprachlich durchgesehen.

Buchbesprechungen Resenyes

- José Aragüés Aldaz: *Ramon Llull y la literatura ejemplar*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2016. 205 pàgs. ISBN 978-84-9717-469-5.

Avui dia, seixanta anys després dels pioners estudis de Jordi Rubió i Balaguer, la bibliografia sobre el que ell anomenà «l'expressió literària» en Ramon Llull és remarcablement extensa. No pot sorprendre que la narrativa, i en concret les formes breus de caire narratiu, hagin atret una part important de l'atenció que els estudiosos han prestat a aquest sector de l'obra de l'escriptor mallorquí. No debades l'*exemplum*, el relat breu, fou un dels gèneres didàctics més apreciats i cultivats per Llull, des dels inicis de la seva carrera fins ben entrada la seva etapa de maduresa. Malgrat la profusió d'estudis que se n'han ocupat durant els darrers anys, el llibre que ressenyem constitueix una aportació de primer nivell al tema, sobretot perquè ofereix la primera anàlisi panoràmica del conjunt de la narrativa breu lul·liana. En aquest sentit, la monografia d'Aragüés es pot posar al costat de *Der Dialog bei Ramon Llull* de Roger Friedlein (Tübingen: Max Niemeyer, 2004), atès que, d'una banda, descriu les característiques principals dels relats breus lul·lians i posa en relleu les seves singularitats en relació amb la tradició, i de l'altra, ressegueix de forma diacrònica el desplegament i l'evolució del gènere en les diverses etapes de la producció intel·lectual de Llull. Si el treball de Friedlein ens va descobrir que el corpus de diàlegs de Llull era un dels més extensos i rellevants de la literatura medieval europea, el llibre d'Aragüés ens brinda la possibilitat de conèixer amb molt més de detall i des d'una perspectiva global la fesomia de la literatura exemplar lul·liana, que també constitueix un dels desenvolupaments medievals més notables i singulars del gènere.

Tal com l'autor explica al prefaci, la monografia es construeix sobre la base d'una sèrie d'articles i treballs que ha anat publicant els darrers anys en

diverses miscel·lànies i revistes. Així, Aragüés ha ajuntat i teixit diverses peces independents –estudis parcials sobre el *Llibre de meravelles*, l'*Arbre exemplifical*, els miracles marians, etc.– i les ha integrat en un nou conjunt que també ha permès d'ordenar-les, recompondre-les, dilatar-les una mica quan ha estat necessari, i afegir-ne d'altres d'inèdites –almenys els capítols dedicats als primers textos de Llull, al *Blaquerna*, al *Llibre de les bèsties* i a l'obra tardana. També al prefaci Aragüés assenyala que les dues parts que formen el volum es poden llegir com dos assaigs complementaris. El primer es nodreix en bona part dels dos primers articles que l'estudiós publicà sobre la qüestió a finals dels anys noranta del s. XX, tot i que òbviament en aquest nou context les reflexions de l'autor s'han pogut ampliar i s'han beneficiat d'un coneixement més extens i pregon de la producció exemplar lul·liana. Aragüés insereix els relats breus lul·lians en els «contextos» teòrics i pràctics de l'època (cap. 1); en descriu el seus «fonaments teòrics», proporcionats, com no podia ser de cap altra manera, per l'Art (cap. 2); ressegueix la creació d'una «matèria exemplar», d'un corpus nou d'exemples (cap. 3); en detecta les seves «formes» principals, fixant-se especialment en els tipus d'exemples que Llull prefereix i en la terminologia que fa servir per identificar-los i definir-los (cap. 4); i finalment, n'analitza els contextos discursius en què apareixen (cap. 5).

En canvi, la segona part comprèn els treballs que Aragüés ha publicat darrerament i ofereix una anàlisi diacrònica que permet observar l'evolució del corpus, les seves metamorfosis –que l'autor ja enuncia al final del cap. 5– i les diverses propostes lul·lianes, que passen per diverses fases. Així, al cap. 6 Aragüés aborda les primeres manifestacions de la literatura analògica lul·liana, que en un primer moment es limiten al símil però que, sobretot a partir de la distinció dels *Començaments de medicina* (1274–1283) dedicada a la metàfora, adquireixen una complexa densitat intel·lectual i unes profundes implicacions intel·lectives, relacionades amb «l'exemplarisme diví» que Llull beu de la reflexió teològica. Els següents capítols (7–10) estan dedicats a les obres de la fase quaternària, començant pel *Blaquerna* i continuant pel *Llibre de meravelles* i el *Llibre de les bèsties*, que és analitzat a part. És sobretot en el marc del *Llibre de meravelles* que la literatura exemplar lul·liana adquireix un relleu i una originalitat remarcables, atès que el relat breu de caràcter analògic constitueix el nucli del diàleg que els personatges de la novel·la estableixen i el vehicle principal de l'ensenyament que s'hi transmet. Al capítol 8, arran de l'anàlisi del «Llibre de l'Ave Maria», que forma part del *Blaquerna*, Aragüés també tracta el que ell denomina la «creació del miracle fictici» marià. Al capítol 11 l'autor estudia en detall els «recontaments» de l'*Arbre*

exemplifical i el nou context literari i comunicatiu que aquesta obra subministra al gènere. El capítol 12 està consagrat a la teoria i a la pràctica de l'exemple exposats a la *Retòrica nova*, mentre que finalment al darrer Aragüés proposa una breu anàlisi del paper de l'exemple en les obres de la darrera etapa de Llull, en què destaquen sobretot els tractats homilètics.

Certament, les dues parts es complementen a la perfecció, es retroalimenten i aconsegueixen proporcionar una visió coherent i unitària del corpus exemplar lul·lià. En la primera sovint es descriuen de forma general o teòrica moltes de les característiques i de les aportacions de la literatura exemplar de Llull que, més tard, en els capítols corresponents de la segona, s'il·lustraran i s'exemplificaran de forma més concreta. Així, de fet des de la «Introducció», que ofereix un avançament dels principals arguments del llibre, Aragüés enuncia algunes de les singularitats més rellevants del corpus lul·lià. En primer lloc, en l'obra lul·liana l'estudiós detecta una convergència inusual i creativa de «literatura exemplar» i «exemplarisme diví». La primera s'adreça a un públic indocte i és especialment útil als predicadors o a qualsevol escriptor que vulgui amenitzar els seus textos amb relats breus fàcils de comprendre; el segon es desenvolupa en el discurs teològic i requereix un lector format, capaç d'entendre subtilitats d'un elevat grau intel·lectual. Segons Aragüés, es tracta de dos espais que conflueixen poc sovint. Per això és extraordinari que en l'obra de Llull, sobretot a causa de les exigències metodològiques de l'Art i de la seva voluntat de difondre-la entre tota mena de públics, incloses les classes laiques, sí que ho facin. Per a Llull, i especialment en obres com el *Llibre de meravelles* o l'*Arbre exemplifical*, l'exemple no serà un mer vehicle per orientar la conducta moral dels lectors, ni el símil o l'analogia, un simple recurs per il·luminar el sentit d'una explicació o un concepte teòrics, sinó un mètode «heurístic» (p. 50–51) per revelar les correspondències i les semblances que s'estableixen entre els diferents nivells de l'escala de l'ésser i que, en darrera instància, han de permetre l'home conèixer l'estructura de l'univers i els atributs del seu creador. Per això, sovint la literatura exemplar lul·liana transcendeix la triple funció que la tradició retòrica atribuïa a l'*exemplum* –recurs persuasiu, instrument didàctic que il·lustra un concepte abstracte i ornament del discurs– i es converteix més aviat en un vehicle intel·lectiu.

D'altra banda, Aragüés s'interessa molt especialment per les diverses formes que adquireixen els relats lul·lians. En la major part dels capítols suara esmentats l'estudiós analitza detingudament les diverses propostes lul·lianes i els diversos graus de reformulació i transgressió de la tradició. En aquest sentit, Aragüés mostra que el corpus exemplar de Llull presenta

diferents nivells de compromís entre el respecte i la contravenció dels trets habituals del gènere. En primer lloc, una de les característiques més evidents dels relats breus lul·lians és la seva clara preferència per la ficció i el gran desinterès que exhibeix per l'exemple verídic. Aquest tret ja havia estat prou remarcat en la bibliografia anterior, sobretot en els treballs de Lola Badia, però ara Aragüés n'ofereix un balanç sistemàtic i també el valora en terrenys on fins ara no havia estat prou explorat, sobretot en el miracle marià. Llull era conscient de la rellevància que l'hagiografia i els exemples de base històrica havien assolit en la literatura parenètica del seu temps, cosa que s'observa, per exemple, en les «concessions» (p. 173–174) que introdueix en la *Retòrica nova*. Però, en canvi, a la pràctica s'observa un clar «oblit de la història» (p. 68–71) i un conspicu conreu de «l'exemple versemblant» (p. 71–72), segurament la forma que més abunda en la producció exemplar del beat. El rebuig de la historicitat també s'observa en els relats de caràcter marià. Aragüés hi detecta una veritable transgressió del gènere, atès que en els reculls de miracles tradicionals l'exhibició de la veritat de la història n'és un tret essencial. La preferència pel relat versemblant deriva, és clar, de la necessitat de Llull de crear exemples *ad hoc* que s'ajustin als seus objectius didàctics i evangelitzadors, i el converteix en un dels autors més innovadors del seu temps.

Una altra de les formes tradicionals que Llull recicla és la faula. Com és ben sabut, Llull reaprofitava un conjunt de relats d'origen oriental, especialment al *Llibre de les bèsties*, l'argument del qual és deutor de textos com el *Kalila wa-Dimna*. Tot i així, Aragüés, partint dels estudis precedents, remarca la llibertat amb què Llull maneja les faules tradicionals i també la seva capacitat per inventar-se arguments originals que en conserven el to (p. 60–64, 73–74, 143–147). Ara bé, quan l'autor analitza algunes de les unitats de l'*Arbre exemplifical* (p. 166–167) es veu obligat a crear una nova etiqueta: «exemples artístics». Es tracta dels famosos relats –i també proverbis– en què Llull recorre a la personificació, el procediment propi de la faula, per animar una àmplia nòmina d'«éssers» presents en els primers catorze llibres de l'*Arbre de ciència*. Aragüés considera que aquests exemples artístics trenquen totalment amb els usos de la literatura exemplar tradicional i constitueixen la forma que il·lustra millor una altra de les característiques dels relats breus lul·lians que Aragüés més destaca: la seva irrealitat i el seu caràcter eminentment verbal. Tot i així, és una llàstima que l'estudiós no els analitzi amb una mica més de deteniment –al final només hi dedica dues pàgines– i, potser, que no explori les concomitàncies que es podrien trobar amb certs textos més o menys coetanis que també exploren les possibilitats

analògiques i al·legòriques de la literatura enciclopèdica mitjançant l'ús de la personificació.

En darrer lloc, al llarg de tota la monografia sobresurt contínuament la dimensió metaliterària de la producció narrativa de Lull. Aragüés parla sovint de la «virtualitat» dels relats breus lul·lians: bona part dels textos analitzats tenen com a objectiu mostrar les possibilitats inesgotables d'un mètode de creació d'exemples que ha d'habilitar el lector a «trobar» (*invenire*) el relat que més convingui a les seves necessitats expressives. Així, al llarg del seu viatge Fèlix no només aprèn quina és l'estructura de la creació i quins són els atributs de Déu, sinó que de forma paral·lela transita pels exigents «camins de l'exemplaritat» i acaba esdevenint un narrador expert. La virtut del llibre d'Aragüés és que forneix als lectors interessats en l'obra del beat una completa guia dels «camins de l'exemplaritat» lul·liana i ofereix una brillant descodificació de la poètica de l'*exemplum* lul·lià i de les seves destacades singularitats. ■

■ Francesc Tous Prieto, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, Plaça Ferrater Mora, 1, E-17004 Girona, <francesc.tous@udg.edu>.

■ Joan Santanach Suñol: *Llegir Ramon Lull*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona, 2017. 168 S. ISBN 978-84-475-4191-1.

Bei dem vorliegenden Buch handelt es sich um eine Einführung zu Ramon Llull und seinen Werken, die sich aus überarbeiteten Versionen bereits veröffentlichter Artikel des Autors zusammensetzt. Santanach macht im Vorwort deutlich, dass er das Buch als ‚Einladung‘ und Hilfsmittel zur Lektüre der Werke Llulls sieht, welches den Einstieg in die Lektüre Ramon Llulls erleichtern soll. Santanach zielt darauf ab, dem Leser notwendige Informationen für eine erfolgreiche Lektüre der wichtigsten Werke Ramon Llulls zu geben. Der Band hebt sich somit deutlich von den zuvor veröffentlichten Einführungen zu Ramon Llull ab, so handelt es sich weder um ein detailliertes Nachschlagewerk zu Ramon Llull und seinen Werken (Fidora / Rubio, 2008 und Austin / Johnston, 2019), noch um eine auf einen Teilaspekt der Llullforschung fokussierte Monographie (Bonner, 2007 und Badia / Santanach / Soler, 2016), sondern um eine kurze und verständlich gehaltene Einführung, die sich sowohl an ein literaturwissenschaftliches Publikum als auch an Studenten und interessierte Laien richtet.

Dazu beschäftigt sich der Autor zunächst mit dem soziokulturellen Kontext Ramon Llulls (Kap. 1). Er betont, dass der stark doktrinäre Charakter der Werke und die kontinuierliche Sorge um die Konversion der Ungläubigen darauf zurückzuführen sei, dass Mallorca vor kurzem zurückerobert worden war und daher damals ein Gebiet des interreligiösen Kontaktes darstellte. Des Weiteren stellt Santanach heraus, dass Llull in vielen seiner Werke die zeitgenössischen literarischen Traditionen instrumentalisierte, um seine Lehre zu vermitteln und somit das Verhalten der Menschen in die richtigen Bahnen zu leiten.

Darauffolgend beschreibt der Autor ein Schlüsselmoment in Llulls Leben – seine „conversió a la penitència“ –, durch die dieser sich von der profanen Dichtung abwandte und der religiösen Literatur hingab (Kap. 2). Santanach betont, dass der *Llibre de contemplació*, sein zweites Werk, einen besonderen Status innerhalb seiner literarischen Produktion hat. So weist es viele Motive auf, wie z.B. die Reform der Trobadordichtung unter christlichen Vorzeichen, die auch die späteren Werke Llulls prägen sollten.

Des Weiteren macht Santanach den besonderen Status der Werke Llulls deutlich. So war er der Erste, der wissenschaftliche Texte auf Katalanisch verfasste (Kap. 3). In Bezug auf die Motivation Llulls betont der Autor jedoch, dass Llull das Katalanische nicht aufgrund eines Sprachbewusstseins dem Lateinischen vorzog, sondern lediglich, um seine Texte einem des Lateinischen unkundigen Publikum zugänglich zu machen.

Mehrere Kapitel (Kap. 4–8) widmet Santanach den wichtigsten Werken Ramon Llulls. Im Laufe seines Lebens verfasste Llull mehr als 260 Werke für unterschiedliche Publika. So ist seine *Doctrina pueril* (Kap. 5) eine für Laien angelegte Enzyklopädie über verschiedene Themen, jedoch vor allem für die Katechese. Der *Llibre del gentil* lässt sich in dem Kontext der religiösen Disputationen der damaligen Zeit verorten. In dem Werk stellt Llull eine alternative Methode für die Durchführung dieser vor. Seine Methode basiert im Gegensatz zu der zeitgenössischen Vorgehensweise nicht auf den heiligen Schriften der Religionen, sondern auf der *Art lul·liana*. Santanach zeigt anhand von einigen Textstellen auf, dass trotz des offenen Endes des *Llibre del gentil* deutlich wird, dass das Christentum die einzige wahre Religion sei. Demnach erfolgt in dem Werk an vielen Stellen eine ungleiche oder unvollständige Behandlung der jüdischen und muslimischen Religion durch die Weisen ebendieser.

Den nächsten Themenblock stellt der *Romanç d'Evast i Blaquerna* dar (Kap. 6 / 7). Das Werk vermittelt einen weiteren Kernaspekt der Absichten Llulls. So strebte dieser neben der Bekehrung der Ungläubigen eben-

falls eine Erneuerung des Christentums an. Durch das Werk brachte Llull seine Lösungsvorschläge für Aspekte zum Ausdruck, die er in der Gesellschaft als problematisch ansah. Mit der Ernennung des Protagonisten Blaquerna zum Papst gegen Ende des Werkes kann dieser die von Llull vorgebrachten Reformvorschläge innerhalb der Fiktion realisieren.

Anhand des *Llibre de meravelles* (Kap. 8) zeigt Santanach auf, dass Llull in seinen Werken seine eigene literarische Tradition erschuf, die stark mit der Literatur seiner Zeitgenossen kontrastiert. Vor allem betont der Autor die zentrale Stellung des Exemplum in den Werken. Die Besonderheit von Lulls Exempla ist, dass sie nicht, wie üblich, auf anerkannten *auctores* basieren, sondern der Phantasie Lulls entspringen. Ebenso vermitteln sie nicht nur moralisches oder spirituelles Wissen, sondern darüber hinaus auch Kenntnisse über viele andere Gebiete z.B. die Wissenschaft (Meteorologie, Botanik etc.). Ähnlich verhält es sich im *Arbre exemplifical* (Kap. 9), in dem Llull in unüblicher Weise nicht seine Lehre dazu verwendet, um dem Leser wissenschaftliche Themen zu vermitteln, sondern umgekehrt die wissenschaftlichen Inhalte dazu nutzt, Theorien aus diesen abzuleiten.

Nach einem Kapitel über Lulls Einstellung gegenüber den Kreuzzügen (Kap. 10), in dem der Autor deutlich macht, dass Llull neben kriegerischen Strategien vor allem die Predigt in den eroberten Gebieten für wichtig erachtete, kommt Santanach in den folgenden Kapiteln (11–13) auf das Fortleben der Werke Lulls zu sprechen. Wie aus seinem Testament hervorgeht, bemühte sich Llull darum, dass seine Bestrebungen in der Bekehrung der Ungläubigen weitergeführt werden konnten. So sollten seine Werke an drei verschiedenen Orten (Palma, Paris und Genua) aufbewahrt werden.

Nach seinem Tod erfuhr die Figur Lulls eine widersprüchliche Rezeption: während sich in einigen Kreisen im ganzen hispanischen Raum und auch darüber hinaus (v. a. Frankreich und Italien) ein Lullkult entwickelte und Forderungen nach einer Heiligsprechung aufkamen, verleumdete andere ihn und seine Werke (Kap. 12). So wurden seine Werke mehrfach Opfer der Inquisition und der Zensur. In den folgenden Jahrhunderten erfuhr die *Art* eine hohe Wertschätzung und Verbreitung. Eine Vielzahl an wissenschaftlichen Abhandlungen versuchte die *Art* mit der Alchemie oder der Kabbala in Einklang zu bringen. Seine literarischen Werke wurden hingegen wenig rezipiert.

Nur wenige Beispiele verweisen darauf, dass sich andere Autoren von Lulls Werken inspirieren ließen – zu nennen ist hier vor allem Jacint Verdaguer, der sich beim Verfassen seiner *Perles* an einigen *versicles* des *Llibre d'amic e amat* orientierte. Aus der gesamten literarischen Produktion Lulls

hat vor allem dieses Werk eine bedeutende Rezeption erfahren (Kap. 12). Es wurde im Laufe der Jahrhunderte mehrfach kommentiert und neu herausgegeben. Santanach stellt heraus, dass die Ausgaben zumeist an den zeitgenössischen Leser angepasst und dementsprechend überarbeitet wurden. So ersetzte im 15. Jahrhundert der Herausgeber Jacques Lefèvre d'Étaples in seiner lateinischen Version des Werkes einige *versicles* durch neue und überarbeitete andere. Ähnlich verhielt sich auch Joan Bonllavi in seiner 1521 in Valencia veröffentlichten Ausgabe, die der Herausgeber sprachlich und rhetorisch modernisierte.

Der vorliegende Band gibt wie von dem Autor angestrebt einen guten Einblick sowohl in den soziokulturellen Kontext als auch in die wichtigsten Werke Llulls. Lediglich einige Wiederholungen, die auf die Zusammenführung verschiedener Artikel zurückzuführen sind, unterbrechen den Lesefluss. Im Hinblick auf eine spätere Lektüre der Werke Llulls sind vor allem die vielen, beispielhaften Bezüge zu Textstellen gewinnbringend. Die beigefügte Bibliographie bietet zudem dem Leser eine gut getroffene Auswahl für eine weitere Beschäftigung mit den Werken Llulls. Insgesamt ist dieser Band damit eine hilfreiche Grundlage für eine weitere Auseinandersetzung mit Llulls Werken. ■

■ Bibliografie

Austin, Amy M. / Johnston, Mark D. (eds. 2019): *A Companion to Ramon Llull and Lullism*, Leiden / Boston: Brill.

Badia, Lola / Santanach, Joan / Soler, Albert (2016): *Ramon Llull as a Vernacular Writer: Communicating a New Kind of Knowledge*, Woodbridge: Tamesis.

Bonner, Anthony (2007): *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide*, Leiden et al.: Brill.

Fidora, Alexander / Rubio, Josep-Enric (eds. 2008): *Raimundus Lullus: An Introduction to his Life, Works and Thought*, Turnhout: Brepols.

■ Annett Azbel, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, Gebäude GB, Universitätsstraße 150, D-44780 Bochum, <annett.azbel@rub.de>.

- Amy M. Austin, Mark D. Johnston (Hgg.): *A Companion to Ramon Llull and Lullism*. Leiden / Boston: Brill, 2018 (Brill's Companions to the Christian Tradition; 82). xxvi + 557 S. ISBN 978-90-04-22622-7 (Print), ISBN 978-90-04-37967-1 (E-Book).

In einem Jahrzehnt um den 700. Todestag von Ramon Llull im Jahre 2016 sind eine Reihe gewichtiger Einführungen und Grundlagenwerke unterschiedlicher Provenienz zu diesem wichtigsten katalanischen Autor des Mittelalters erschienen, von denen drei an dieser Stelle bereits vorgestellt worden sind. Mit dem hier zu rezensierenden Band von Amy Austin und Mark Johnston aus dem Jahr 2018 dürfte diese neue Generation von Llull-Handbüchern ihren Abschluss gefunden haben. Im Jahre 2007 hatte den Reigen zunächst ein Band von Anthony Bonner (vgl. *ZfK* 26) eröffnet, der auf die *Ars lulliana* und ihre Funktionsweisen fokussiert war. Einige Jahre später galt das Handbuch von Badia / Santanach / Soler (2016) (vgl. *ZfK* 31) in erster Linie Lulls volkssprachlichen und literarischen Texten. Der nunmehr vorliegende Band aus dem Verlagshause Brill (2018) ist dagegen – wie schon das Handbuch von Fidora / Rubio (2008) (vgl. *ZfK* 26) aus dem Hause Brepols – als universaler Lektürebegleiter zum Studium des Lebens und Werks von Llull gedacht. Wegen dieser ihnen gemeinsamen umfassenden Konzeption überschneiden sich die beiden letztgenannten Bände zwangsläufig in ihrem Eröffnungskapitel hinsichtlich der Vita des Ramon Llull. Sie setzen aber in der Folge doch andere Schwerpunkte. In ein wirkliches Konkurrenzverhältnis zueinander tritt die Quadriga der Llull-Handbücher mithin nur in Teilbereichen. Als Markenzeichen des vorliegenden Bandes muss die Schwerpunktsetzung auf den Lullismus gelten, und zwar insbesondere im Hinblick auf die bislang wenig beachtete Llull-Rezeption in der frühneuzeitlichen Neuen Welt, die mit drei Artikeln bedacht wird.

Die fünf Sektionen des Bandes von Austin / Johnston umfassen mit insgesamt 16 Artikeln die Felder 1) Ramon Llull als Philosoph und Theologe, 2) Lulls apostolische und missionarische Tätigkeit, 3) Llull als volkssprachlicher Autor, 4) europäischer Lullismus in der Neuzeit sowie 5) Lullismus in der Neuen Welt. Die solide biografische Einführung auf der Basis von Lulls eigener *Vita coetanea* stammt vom Herausgeber Mark Johnston. An sie schließt sich aus der Feder von Henry Berlin eine Vorstellung des gedanklichen Kontextes von Llull an, wie er sich aus dem Werk einiger Zeitgenossen erschließt. Dazu gehören Ramon de Penyafort, Ramon Martí, Roger Bacon oder Arnau de Vilanova, deren letzterer sich von Llull durch seine Skepsis bezüglich der Möglichkeit einer rationalen

Erkenntnis Gottes absetzt. Der aufschlussreiche Beitrag von Henry Berlin ergänzt ausgezeichnet einen auf Llulls volkssprachliche Zeitgenossen fokussierten Artikel im oben genannten Handbuch von Badia / Santanach / Soler. Josep Batalla bietet im Anschluss eine biografische Interpretation der Figur Llulls, die ihn insbesondere als Laientheologen und volkstümlichen Laienphilosophen versteht. Einen für die Konzeption des Bandes zentralen Beitrag liefert sodann Josep Rubio mit seiner Analyse der *Ars magna*, womit nicht eine vermeintliche Endversion, sondern das diachronisch evolutive Gebäude der Llullischen Kunst gemeint ist. Ausgegangen wird hier nicht wie gewöhnlich von den einprägsamen grafischen Figuren der *Ars magna*, sondern von ihren zentralen Konzepten sowie Praktiken und Regeln der Benutzung – ein hilfreicher Ansatz. Er ergänzt sich wiederum mit dem von Anthony Bonner, der in seinem Handbuch stärker die chronologische Entwicklung der *Ars* in den Blick nimmt. Gregory Stone stellt in seinem Artikel Llulls Beziehung zum Islam dar, und zwar sowohl in Hinblick auf Llulls explizite Äußerungen als auch auf seine gedankliche Prägung durch islamische Denker: Dies gilt in erster Linie für al-Gazâlî, aber auch für Llulls kritische Auseinandersetzung mit den durch Rationalismus geprägten Philosophen wie Avicenna. Hier und auch im später folgenden Artikel von Pamela Beattie über Llulls Kreuzzugstraktate wird das Textmaterial leider nicht besonders übersichtlich vorgestellt. So sind bei Beattie die Titel von Llulls Kreuzzugstraktaten in eine Fußnote verbannt worden. Die zweite Buchsektion zu Llulls apostolischer und missionarischer Tätigkeit wird abgerundet durch den Beitrag von Annemarie Mayer, in dem konzeptuelle Grundlagen der interreligiösen Kommunikation bei Llull aus theologischer Sicht beleuchtet werden, wobei insbesondere der *Llibre del gentil* und die *Disputatio Hamar* zur Grundlage dienen.

Drei Artikel sind Ramon Llull als Autor volkssprachlicher Texte gewidmet. Berücksichtigt werden dabei Llulls Exemplasammlungen, seine beiden Romane sowie solche Texte, die einem mittelalterlichen Enzyklopädismus zuzuordnen sind. Keine Berücksichtigung finden dagegen die Dialoge und Llulls lyrische Texte wie *Lo Desconhort*. Der Artikel von José Aragüés Aldaz in dieser Sektion, der dem *exemplum* als literarischer Technik bei Llull gewidmet ist, kann nicht nur wegen seines Umfangs von über 80 Seiten zusammen mit dem bereits besprochenen Beitrag von Josep Rubio als ein Kernstück und qualitativer Höhepunkt des Bandes gelten. Es wird hier zunächst das Exemplum in seinen mittelalterlichen narrativen Traditionen vorgestellt, die bei Llull aber nur punktuell wichtig werden (so etwa im *Llibre de les bèsties*). Gewichtiger sind dagegen Llulls idiosynkratische

Varianten des Exemplums, die kaum oder gar nicht auf überlieferten narrativen Stoffen beruhen, sondern in schier unübersehbarer Menge dem göttlichen Exemplarismus (also den Analogiestrukturen zwischen der transzendenten und der Elementenwelt) eine literarische Form verleihen. Besonders zahlreich sind sie in der frühen, so genannten quaternären Werkphase, während in der späteren, ternären Phase reduzierte Formen des Exemplums dominieren. Der Aufsatz von Aragüés erleichtert den Zugriff des Lesers durch seine klare Gliederung und brilliert durch die Einordnung der Llullischen Praktiken in den diskursiven Kontext sowie die gleichzeitige Herausarbeitung von Llulls Spezifik. Alexander Ibarz präsentiert im Anschluss in einem ebenfalls umfangreichen Beitrag die beiden Romane Llulls, *Blaquerna* und den *Llibre de meravelles*. Ziel ist dabei nicht die systematische Erschließung der beiden Texte in ihrer Handlung oder Struktur, sondern es werden vielmehr verschiedene Aspekte beleuchtet, wobei etwa die rekurrente Anwendung des Begriffes ‚Realismus‘ auf Llulls Romane auffällig ist. Daneben werden Aspekte der Narratologie angesprochen, während in der Konklusion sogar Llulls Verhältnis zu den Katharern zur Sprache kommt. Im anschließenden Aufsatz von Mary Franklin-Brown werden Llulls *Doctrina pueril*, der *Llibre de contemplació*, der *Llibre de meravelles* und der *Arbre de ciència* in den mittelalterlichen Enzyklopädismus *avant la lettre* eingeordnet. Damit schließen die drei Buchsektionen zu Person und Œuvre Llulls und es beginnen die letzten beiden Abteilungen zur Rezeption seines Denkens in Teilen Europas und der Neuen Welt. Der Begriff Lullismus wird hier, wie so oft in der Forschung, in seiner breitesten Akzeptanz verstanden: Gemeint sein können dabei so unterschiedliche Phänomene wie devotionale Llull-Verehrung oder der Bezug auf Llulls Texte und seine Lehre unter jeglichem Vorzeichen. Dabei wird allerdings einzig der alchemistische Lullismus zumeist als ‚Pseudo-Lullismus‘ ausgegliedert und spielt aus diesem Grunde auch im vorliegenden Band keine Rolle. Wie im Vorwort des Bandes angekündigt, bleibt zudem der mittelalterliche iberische Lullismus ausgespart; dasselbe gilt für das in der Llull-Rezeption wegweisende *Breviculum* von Thomas LeMyésier mit seinen berühmten Miniaturen, aber auch für weite Bereiche des Lullismus in Italien und Deutschland. Der erste Beitrag in dieser Sektion von Linda Báez Rubí fokussiert sich auf die Kreise von Gelehrten um Jacques Lefèvre d'Étaples in Frankreich und um den spanischen Kardinal Cisneros sowie weitere wichtige Repräsentanten des frühneuzeitlichen Lullismus in Frankreich und Spanien. Rafael Ramis i Barceló nimmt dagegen in einem zeitlich weiteren Zuschnitt den ganzen akademischen, also institutionell gebunde-

nen Lullismus der Frühen Neuzeit unter die Lupe. Anders als bei Báez Rubí steht in seinem materialreichen Überblick die externe Geschichte des Lullismus und nicht die inhaltlich-gedankliche Rezeption seiner Werke im Vordergrund, wobei der deutsche Lullismus, der in Anita Traningers zentralem Buch zu diesem Thema erschlossen ist, hier nur am Rande eingeht. Ergänzend dazu stellt Roberta Albrecht in ihrem Beitrag die Interessen dar, welche den englischen Lullismus im 17. Jhd. geleitet haben. Eine Besonderheit des Bandes liegt schließlich in der vergleichsweise ausführlichen Beleuchtung der Anzeichen eines Lullismus in der Neuen Welt, dem die fünfte und letzte Sektion des Buches gewidmet ist. In zwei kleinen, aber konzisen und Erkenntnis stiftenden Beiträgen untersucht John Dagenais in angenehm ergebnisoffener Weise das Interesse an Llull, das Bernat Boil, der erste Apostel der Neuen Welt, in seiner frühen Korrespondenz mehrfach kundgetan, aber offenbar niemals in praktischen Lullismus umgesetzt hat. In seinem zweiten Aufsatz geht Dagenais der persönlichen Devotion für Llull (und damit gerade nicht: einer lullistisch geprägten Missionspraxis) des mallorquinischen Mexiko- und Kalifornien-Missionars Junípero Serra nach. Die beiden Beiträge weisen mithin echte Forschungsergebnisse auf, ohne sie in ihrer Bedeutung hochzustilisieren. Linda Báez Rubí ist darüber hinaus ihrerseits in ihrem zweiten Beitrag lullistischen Elementen bei weiteren neuweltlichen Klerikern auf der Spur: Bischof Juan de Zumárraga sowie – der bekanntere Fall – der Mexikaner Diego de Valadés mit seinem in Bologna publizierten Missionshandbuch und dessen Baumgrafiken.

Insgesamt ist dies kein Handbuch zum Nachschlagen. Einzelne Bereiche wie die Llullsche Literatur oder der Lullismus werden nicht flächendeckend, sondern in ausgewählten Teilen erfasst. Auch setzen die Herausgeber des Bandes mit den teilweise sehr eingehenden Beiträgen eher auf vertiefende Lektüre als auf systematische und überblicksorientierte Erfassung. Dieser *companion* zu Llull und dem Lullismus liest sich daher wie eine Anthologie ausgewählter Teile der Llull-Forschung; er erfordert, will man ihn in Gänze wahrnehmen, wie auch Llulls Texte selbst eine streckenweise kraftzehrende Lektüreleistung. Kürzungen und Systematisierungen in einigen der Artikel wären denkbar und würden die Leserfreundlichkeit erhöhen. Dennoch wird dieser Band einen eigenen und verdienten Platz unter den Llull-Handbüchern einnehmen. Er ist ein Lektürebegleiter zu Ramon Llull, der an seinem Objekt gewachsen ist. ■

■ Roger Friedlein, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, GB7, D-44780 Bochum, <roger.friedlein@rub.de>.

- Publi Ovidi Nasó: *Heroides*. Traducció catalana medieval de Guillem Nicolau. Edició crítica de Josep Pujol. Barcelona: Fundació Curulla / Barcino, 2018. 577 pàgs. ISBN 978-84-7226-822-7.

L'editorial Barcino acaba de publicar el volum 37 de la seua col·lecció *Els Nostres Clàssics*, que inclou l'edició crítica de la traducció en llengua catalana de les *Heroides* ovidianes deguda, segons la *communis opinio*, a l'aragonès Guillem Nicolau. L'edició, enllestida per Josep Pujol, mereix, al nostre parer, la consideració d'obra definitiva. En aquest sentit, s'ha de subratllar especialment la metodologia utilitzada, que segueix escrupolosament les normes de la crítica textual clàssica i romànica. De fet, Pujol demostra al llarg de tota l'obra un domini exquisit de les tècniques crítiques i hermenèutiques aplicades tant a la tradició llatina com a les literatures vernacles. Aquest doble mestratge era imprescindible per a editar la traducció al català d'una obra originàriament llatina.

Formalment –i seguint el protocol establert en les millors edicions crítiques– el llibre està dividit en dos grans parts: la introducció i l'edició pròpiament dita. La introducció tracta tots els aspectes esperables en l'edició crítica d'una obra medieval: (1) l'autor de la traducció, (2) la tradició ovidiana a l'Europa medieval, inserint-hi la versió catalana, i (3) l'aclariment dels aspectes textuais, traductològics i de contingut que singularitzen la versió de Nicolau.

Tots aquests aspectes han sigut desenvolupats amb una delicadesa tal que pot afirmar-se, per dir-ho en poques paraules, que el llibre, continuant la més acreditada tradició textual europea, sobreix (1) perquè ha confegit la millor bio-bibliografia de Guillem Nicolau escrita fins ara, (2) perquè ha situat acuradament la traducció catalana dins la tradició ovidiana europea seguint l'exemple dels investigadors més destacats i, sens dubte, (3) perquè proporciona una edició impecable i pulcra del text de Nicolau.

Probablement, només ara podia Pujol haver mamprés una empresa com aquesta donat que, després d'haver estat publicant en els últims anys diversos articles sobre Nicolau i la seua obra, havia ja assolit el grau d'autoritat necessari per a donar a la impremta un llibre d'una magnitud com la d'aquest.¹ Aquesta excel·lència és constatable ja des de la mateixa

1 (2002): «Expondre, traslladar i reescriure clàssics llatins en la literatura catalana del segle XV», *Quaderns. Revista de traducció* 7, 9–32. (2005): «Les glosses de Guillem Nicolau a la seva traducció de les *Heroides* d'Ovidi (1390): una proposta d'identificació», *Caplletra* 39, 199–229. (2011): «Les traduccions hispàniques de les *Heroides* d'Ovidi i els *Bursarii ovidianorum* de Guillem d'Orléans: una aproximació», dins Martínez Gázquez, José, de la

obertura, dedicada a recercar la vida i obra de l'aragonés (11–42). Com s'ha dit, les paraules que Pujol dedica a la biografia de Nicolau són les més documentades de totes les que s'han escrit fins ara.

En realitat, ha procedit a escorcollar tots els documents existents i, en especial, els que afecten la traducció de les *Heroides*. Per tant, el capítol permet situar el capellà Nicolau tant al seu context històrico-polític com a l'ambient literari del moment. Pujol introduïx interessants acotacions com aquelles sobre el públic femení que hauria llegit la traducció (24–28). Aquestes anotacions, tot i mereixent ulteriors aprofundiments, permeten fer visible la incidència de les lectores en la història literària de la llengua catalana.

Igualment sobreixint és tot el relatiu a les gloses que acompanyaven la traducció pròpiament dita i que s'han conservat en castellà (28–40). Aquest fet reforça la necessitat de no escindir la tradició literària en català de les altres tradicions peninsulars i europees perquè, com queda palesat en la introducció de Pujol, els esquemes estètics i ideològics que expliquen l'ascendència d'Ovidi a l'Edat Mitjana són inseparablement compartits en la major part dels indrets de l'Europa occidental. Aquests motlles intel·lectuals poden il·lustrar la incidència d'Ovidi en les literatures vernacles i, en concret, en la presència indirecta de la versió de Nicolau en obres com ara el *Tirant lo Blanch* (40–42).

El mateix nivell d'excel·lència es manté al llarg de tota la resta de la introducció. Cal emfatitzar els capítols II (42–54) i III (55–74), tots dos imprescindibles en qualsevol investigació seriosa sobre una traducció. En concret, Pujol hi demostra un complet domini de la tradició textual ovidiana i, singularment, sobre l'ús escolar dels textos d'Ovidi al llarg de la l'Edat Mitjana. Ambdós aspectes eren essencials perquè, entre els objectius del seu autor, pareix que s'hi trobava el d'esbrinar la rellevància de la traducció catalana dins el seu entorn històrico-social i literari.

Aquest propòsit queda complert amb cura meticulosa per exemple en aclarir la configuració final de la traducció, incloent-hi una sèrie de mate-

---

Cruz Palma, Óscar i Ferrero Hernández, Cándida (coords.): *Estudios de Latín Medieval Hispánico: Actas del V. Congreso Hispánico de Latín Medieval, Barcelona, 7–10 de septiembre de 2009*, Firenze: SISMEL, 663–671. (2011): «The Hispanic Vernacular Reception of William of Orléans's *Bursarii ovidianorum*. The Translations of Ovid's *Heroides*», *The Journal of Medieval Latin* 21, 17–34. (2013): «Noves dades sobre l'ús de la versió catalana de les *Heroides* al *Tirant lo Blanc*», *Llengua i Literatura* 23, 195–203. (2013): «Noves fonts ovidianes, pràctiques escolars i Boccaccio al *Leànder i Hero* de Joan Roís de Corella», *Cultura Neolatina* 73:1-2, 153–183. (2014): «Para las fuentes del *Bursario*. La traducción de las *Heroidas* de Guillem Nicolau y su versión castellana anónima», *Bulletin of Hispanic Studies* 91:5, 453–476.

rials vinculats al seu ús escolar o, com ja ha quedat indicat, situant la versió de Nicolau dins l'Ovidi que l'Europa del moment havia seleccionat, destacant els *Bursarii Ovidianorum* de Guillaume d'Orléans i la resta de versions romàniques dels segles XIII al XV, a les que es dedica el capítol IV (74–79).

A partir d'ací, i després de considerar determinades qüestions històriques ubicades dins el camp de la tradició literària i de la literatura comparada, la introducció adquireix un *color* més marcadament filològic per a determinar el text llatí que presumiblement Guillem Nicolau traduí. A aquesta qüestió queda consagrat el capítol V (79–98), on Pujol torna a demostrar la seua extraordinària capacitat per a moure's per la filologia clàssica i per la filologia romànica amb total naturalitat. No resulta fàcil de trobar aptituds semblants en molts altres filòlegs, sent aquesta la debilitat més cridanera en altres edicions de traduccions d'obres llatines, en les quals els autors no acrediten un coneixement suficient de la tradició pròpiament romana.

Una vegada determinades les fonts de la traducció de Nicolau, la introducció conclou amb els capítols VI i VII, respectivament dedicats a les introduccions i a les glosses que completen la traducció (98–112) i a les tècniques traductòries emprades per l'autor aragonés (112–157). Pujol acredita fefaentment el deute de Nicolau amb Guillaume d'Orléans en tot el que afecta a les introduccions de cada poema ovidià. Però, potser allò més rellevant és la demostració que les 1.311 glosses marginals en castellà, conservades en el manuscrit 5-5-16 de la *Biblioteca Capitular y Colombina* de Sevilla, són en realitat una traducció de glosses redactades primerament en català. Con s'ha referenciat més amunt, aquesta qüestió ja havia estat objecte d'un article previ per part de Pujol, constituint un descobriment vertaderament cabdal per a la comprensió de la transcendència d'Ovidi a Espanya.

Però Pujol va més enllà i procedix a sistematitzar el contingut de les glosses, distingint-ne, per exemple, les informatives, amb contingut variat sobre mitologia o etnografia, o les que expliquen el context narratiu ovidià. Al nostre parer, aquestes pàgines són de les més aclaridores de tota la introducció, perquè situen la traducció de Nicolau en el context escolar del moment i, sobre tot, en l'horitzó del lector. Les glosses determinen, específicament, els centres d'interés d'un lector d'Ovidi dels segles XIV i XV i, amb allò, aclariexen les raons que justifiquen aquelles traduccions i que expliquen, conseqüentment, els senyals o petjades que deixaren en la tradició literària vernacla.

Per tot això, al capítol VII, l'editor optà amb molt bon criteri per resseguir les glosses a l'hora d'explicar les tècniques traductòries de Nicolau.

D'aquesta manera, tot el fragment queda transformat en una sort de micro-assaig sobre les formes de procedir d'un traductor medieval, és a dir, sobre la manera de traslladar el contingut original aconseguint que el lector coetani poguera entendre –i gaudir– el text, com si s'haguera escrit d'antuvi en la llengua de destí.

Així s'expliquen les paràfrasis, amplificacions o glosses sinonímiques que són tan importants per a la història de les llengües i de les literatures romàniques. Molts dels usos traductoris introduïts aleshores es faran usuals al llarg del Renaixement, com ara el binomi sinonímic o la duplicitat d'alternatives. Aquests procediments han sigut potser dos dels vehicles més evidents per a la penetració de cultismes en les tradicions vernacles.

El llibre conclou amb l'edició crítica de la traducció de Guillem Nicolau, no sense incloure el preceptiu estudi detallat de les fonts emprades, en aquest cas un sol manuscrit amb la versió catalana completa, conservada al manuscrit 543 del fons espanyol de la *Bibliothèque Nationale de France*, i la versió parcial inclosa al manuscrit 1599 de la Biblioteca de Catalunya. A més, l'autor ha tingut sempre present la traducció castellana feta des del català i les glosses conservades en la seua versió castellana. Tots aquests testimonis han estat minuciosament examinats, afegint-hi fins i tot la tradició indirecta testimoniada per exemple pel *Tirant lo Blanch*.

Sobre l'edició de la traducció (191–527) cal dir que suposa un exercici d'alta filologia i de mestratge acadèmic. Pujol ha demostrat dominar totes les ferramentes de la crítica textual i conèixer tots els ressorts de les ciències de la literatura. Només així ha pogut analitzar i acarar tots els testimonis per a concloure una edició impol·luta i exquisida en tots els detalls. Entre aquests detalls citarem la justesa a l'hora de corregir errors i de completar llacunes, però, sobre tot, l'abundantíssim aparat de notes de tot caire que transforma la lectura de la traducció en un viatge per la història cultural del moment. Aquest viatge resulta encara més colpidor perquè el lector té al seu abast les glosses de Nicolau en la traducció castellana conservada a Sevilla. Pujol ha rastrejat fins i tot les gloses llatines d'Ovidi.

En definitiva, creiem que aquesta edició crítica de la traducció catalana de les *Heroides* de Guillem Nicolau es transformarà en un model no només per a la catalanística medieval, sinó també per a tots aquells que treballen sobre la tradició clàssica a Europa o sobre l'escola medieval o sobre qüestions de traductologia històrica. En qualsevol cas, aquests tres àmbits no acaben amb la capacitat de suggerir d'un llibre inabastable en una única lectura. ■

■ Marco Antonio Coronel Ramos, Universitat de València – Estudi General, Filologia Llatina, Avda. Blasco Ibáñez, 32, E-46010 València, <marco.coronel@uv.es>.

- Enric Cassany, Josep M. Domingo (eds.): *Literatura contemporània (I). El Vuit-cents* (= *Història de la literatura catalana*, vol. V, dirigida per Àlex Broch). Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, 2019. 629 pàgs. ISBN 978-84-412-3265-5.

El volum que ressenyem forma part de la *Història de la literatura catalana* d'Enciclopèdia Catalana. Amb aquesta entrega, el projecte va pel cinquè volum dels vuit que s'hi preveuen publicar. Podria semblar una exageració que la *ZfK* els vagi ressenyant gairebé individualment com ho anem fent (veg. *ZfK* 31 per la part medieval i *ZfK* 32 per la moderna), però el fet és que cada conjunt epocal d'aquesta història de la literatura obeeix a unes concepcions pròpies que es mereixen una consideració individual, sobretot quan es tracta d'un projecte filològic d'aquesta magnitud que farà, sens dubte, del volum d'Enric Cassany i Josep M. Domingo la història de la literatura catalana del segle XIX de referència per un bon temps. Per aquesta importància, es mereix una ullada dirigida als conceptes imperants en ella.

El volum compta amb la col·laboració de nou autors, provinents de les universitats del Principat i de les Illes –tots masculins, per cert: la història literària de la Renaixença s'ha quedat sense una reina de la festa– i, sigui dit de passada, també entre els escriptors que s'han considerat mereixedors d'una dedicació un xic més extensa, Dolors Monserdà és la única presència femenina (p. 510s.), mentre Pilar Maspons, així com algunes altres, s'han quedat sense consideració. El volum està dividit en dues meitats cronològiques d'extensió desigual, separades per la partió d'aigües de 1859, l'any de la instauració dels Jocs Florals de Barcelona. La primera meitat llarga de segle, abans d'aquest incís, es veu adjudicada una secció intitolada “Vida literària”, dividida en quatre capítols que van a càrrec de J.-L. Marfany, J. M. Domingo i J. M. Sala Valldaura. En aquest període, sociolingüísticament marcat per la diglòssia i pel confinament de la llengua catalana a sectors culturals més marginals, els editors no destaquen cap personalitat d'escriptor dotant-lo de capítol propi. Als trenta-quatre anys següents, en canvi, va dedicada la segona secció del volum, força més extensa, sota el títol “Renaixença i literatura catalana, 1859–1893”. Està dividida en dinou capítols, escrits per set autors, i se'n dediquen nou capítols monogràfics als escriptors més representatius del període, des de Frederic Soler ‘Pitarra’, passant per Jacint Verdaguer i Narcís Oller, fins a Marià Vayreda. Els últims anys del segle formaran part del volum següent de la sèrie sobre Modernisme i Noucentisme. Amb aquesta estructura, el volum es presenta bàsicament com una història del moviment de la Renaixença, i això com-

porta una sèrie de conseqüències. Una d'elles és el fet que la primera meitat de segle és analitzada sobretot en funció de les seves mancances –la pràctica absència de literatura culta en català–. En segon lloc, la decisió de definir la Renaixença com a eix estructurador fa que autors com Narcís Oller o Marià Vayreda, de finals de segle, hagin d'aparèixer sota la mateixa etiqueta renaixencista que els representants del jocfloralisme medievalista. Finalment, fa que el teatre i la narrativa, tots dos en principi no gaire afectats per la incidència de l'any 1859, siguin presentats amb aquest mateix esquema cronològic. L'ordenació del material literari es basa, doncs, en primer lloc, en uns criteris sociohistòrics –sobretot la recuperació progressiva de les funcions de la llengua–, i només en segon lloc en criteris estètics. Amb aquest procediment, els conceptes epocals europeus com romanticisme i realisme-naturalisme, que en la coneguda història de Riquer, Comas i Molas havien tingut alguna importància com a categories d'epocalització, s'han quedat sense rellevància estructural i es fan servir només de manera esporàdica.

El retrat de la cultura de la primera meitat del vuit-cents se centra (cap. 1) en les activitats de les acadèmies i tertúlies, fins a l'adveniment del romanticisme als anys 1830s, sobretot de les mans de l'organitzador Covert-Spring (J. Andreu i Fontcuberta), i de Pau Piferrer. Aquests autors, així com Manuel Milà i Fontanals i d'altres, es queden, però, sense una presentació individual, a causa de la seva escassa producció literària en llengua catalana. Abans i en paral·lel a aquesta vida literària innovadora sota el signe del Romanticisme, existeix i continua existint fins ben entrada la Renaixença, allò que els autors del volum anomenen, com els contemporanis, les diferents tradicions poètiques d'un *Parnàs català* –la política, religiosa, satírica, i la circumstancial–, que són en gran mesura continuistes des del Barroc. Es revelen com a sorprenentment polifacètiques, però no deixen mai de ser relegades a un segon lloc d'importància i prestigi en relació a l'alta esfera literària del moment.

El segon capítol fa un repàs de la teoria literària de la primera meitat de segle. Ella s'articula en primer lloc en periòdics i manuals de retòrica, amb el pròleg de Rubió i Ors a la seva antologia poètica com a peça de mostra, i l'obra del primer filòleg romanista, Manuel Milà i Fontanals, com a contribució més sòlida. Pel que fa a la literatura catalana del període (cap. 3), al costat de la literatura continuista sobretot popular, s'hi troben les primeres antologies poètiques i el famós poema 'La pàtria' de Bonaventura Aribau, sovint venerat com a tret de sortida de la Renaixença. Aquí aquests textos són adscrits a la fase pre-renaixencista, així com les activitats del pare del moviment coral, Anselm Clavé. En l'àmbit del teatre (cap. 4), destaquen els

noms de Josep Robrenyo i del valencià Josep Bernat i Baldoví, però cap d'ells no es mereix un capítol monogràfic com els autors de la Renaixença.

Pel fet de no detenir-se gaire en la presentació d'autors i obres singulars, els capítols generals que omplen la primera i l'inici de la segona secció del volum estableixen i mantenen un discurs dens, curull de noms i informacions factuais. Aquest discurs no fa concessions a un públic ampli o estudiantil que hauria agraït, per exemple, epígrafs o altres elements estructuradors d'aquests capítols que es presenten en general tipogràficament macissos, i sense il·lustracions. El lector implícit que pressuposen ja té un coneixement preliminar dels conceptes, noms i fets vuitcentistes que el llibre més aviat comenta i avalua que no pas presenta i exposa. Per la seva manifesta voluntat de fugir dels esquematismes tradicionals, aquestes parts del volum no estan fetes per la consulta puntual, i agafen un caràcter més assagístic, que no descarta que un mateix tema es pugui tractar en llocs separats (Robrenyo, al cap. 3.1.3 i al cap. 4.4.2; la revista *El Europeo*, vista com a 'pur neoclassicisme' a la pàg. 37, i com a precursora del Romantisme, al cap. 2.3).

La segona meitat escassa de segle –es tracta de fet dels 34 anys que poden ser considerats com a marcats pel moviment renaixencista–, és presentada en la segona secció del volum sota el títol “Renaixença i literatura catalana 1859–1893” (cap. 5–19). La importància cabdal dels Jocs Florals com a plataforma del moviment s'hi comunica clarament, tot i que no s'expliciten els mecanismes i l'evolució del certamen. J. M. Domingo, un dels especialistes més destacats en la matèria, ha optat en canvi per una avaluació del moviment renaixencista i de la seva importància en un sentit més global, des del punt de vista dels estudis culturals (cap. 5, a càrrec de J. M. Domingo). Seguidament s'analitzen les idees literàries vigents (cap. 6, d'E. Cassany), donant continuació a l'exposat al cap. 2. D'aquí endavant, el volum està organitzat per gèneres literaris. Es divideix en tres blocs, dedicats als gèneres dramàtic (encapçalat pel cap. 7, de R. Bacardit i M. M. Gibert), poètic (cap. 10) i narratiu (cap. 17; tots dos d'E. Cassany). Els espais entre aquests encapçalaments estan ocupats per un nombre desigual de capítols dedicats als autors de més pes en cada gènere: hi figuren Frederic Soler i Àngel Guimerà pel teatre; Marià Aguiló, Víctor Balaguer, Teodor Llorente, Jacint Verdager, Apelles Mestres i Costa i Llobera per la poesia; i Narcís Oller i Marià Vayreda per la prosa narrativa. En aquests capítols monogràfics, als estudiosos ja esmentats s'hi sumen els noms dels professors Joan Mas i Vives, Ramon Pinyol i Joan Santanach.

L'ordre dels tres blocs genèrics, que resulta inusual per al lector germànic avesat a llegir 'Epik–Lyrik–Dramatik', es deu a les particularitats de l'evolució literària vuitcentista a Catalunya. El teatre en català es manifesta aviat, amb els noms de Robrenyo i Pitarra, mentre la narrativa en català hi va a la saga i es desenvolupa només en l'últim terç de segle. Amb Narcís Oller i Marià Vayreda té dos representants que publiquen part de la seva obra després del tombant de segle i es presten, per tant, per cloure el volum. En un llibre que tracta del segle de la Renaixença, la part de poesia ha de ser forçosament la més grossa, incloent-hi un espai especialment ampli per a Jacint Verdaguer. Els capítols monogràfics d'autors com aquest dominen la segona part del volum. Són més fàcils de copsar visualment i força llegidors. Solen començar per un paràgraf dedicat a la personalitat de cada autor, ocupant el lloc previst per la biografia en les històries de la literatura més tradicionals. Seguidament, hi són presentades les obres, de manera volgudament poc esquemàtica, i prescindint (amb alguna excepció en Verdaguer o Vayreda) dels acostumats resums del contingut. També aquesta decisió deu obeir a l'intent de fugir del tradicional esquema "vida i obra" i de substituir-lo per un disseny més assagístic. Per més que sigui benvinguda aquesta voluntat de pressuposar un lector ja 'adult', cal dir que resums de contingut no deixen de ser útils en una història de la literatura, com ho demostren els casos en aquest volum on sí que hi són. Aquí no és el lloc d'avaluar cada retrat dels nou autors escollits. Clarament, personatges com Víctor Balaguer o Teodor Llorente, amb les seves tries lingüístiques o estètiques més conservadores, hi resulten menys apreciats, i castigats amb una representació només parcial de les seves activitats. Amb tot, tant aquests capítols com els de disseny panoràmic, així com la nodridíssima bibliografia final, testimonien l'estupefaent erudició sobretot dels dos editors del volum, Cassany i Domingo, i també de l'enorme avenç que la filologia catalana ha realitzat en els decennis que ens separen de la història de la literatura catalana de Riquer, Comas i Molas. Ben efectiva resulta la idea de guiar el lector per la selva bibliogràfica, acabant cada capítol amb quatre o cinc referències bibliogràfiques bàsiques.

A vista d'ocell, l'estructura del volum reflecteix la complexitat del segle que vol historiar, un segle marcat per un moviment cultural cada vegada més dominant i, alhora, per l'existència d'altres activitats literàries, que són d'un altre caire com les populars, segueixen altres estètiques més antigues com la barroca o es fan en castellà. Tots aquests textos, no pertanyents a la literatura culta en català, s'han encabir aquí sota l'etiqueta de 'vida literària', un concepte necessari sobretot en els moments històrics en què la litera-

tura catalana estricta ocupa només una petita part del panorama cultural de Catalunya. Aquestes situacions de descompensació entre comunitat i ús de la llengua, també a fora de Catalunya, són molt més freqüents del que les històries literàries nacionals ens volen fer creure i, certament, enlloc no s'ha trobat encara una solució totalment plausible per historiar-les. És interessant de notar que, en aquest sentit, en aquesta història de la literatura d'Enciclopèdia Catalana, els volums opten per solucions diferents.

En la part moderna (vol. 4), hom aspira a integrar la literatura catalana en l'esquema epocal europeu, usual a les literatures més grans, i a 'normalitzar' la literatura catalana dins aquest marc. És una operació molt meritòria que suposa certes dificultats, per exemple quan es tracta d'enquadrar la literatura catalana del s. XVIII en la Il·lustració. En canvi, la part contemporània (vol. 5) opta per la via de l'especificitat catalana de la Renaixença, recorrent als conceptes europeus només en segon lloc (també hi fa acte de presència en una ocasió, 'l'època de la Restauració'), i desconnectant la literatura catalana d'aquest context, bo i fent-ne un cas apart, definit pel moviment renaixencista. Així, la literatura catalana no s'equipara a les literatures més consolidades, sinó que es vehicula de manera implícita la idea que els paral·lels europeus del s. XIX català s'hauran de buscar en els processos de recuperació cultural com el Felibridge provençal, el Rexurdimento galleg, i potser encara algun altre exemple més. Els homes i les dones de la Renaixença s'haurien reconegut en aquest esquema, ja que el seu discurs també es concentra més en les qüestions relacionades amb la situació catalana que en les qüestions estètiques comunes a l'Europa del moment. Hi ha bones raons per optar per aquesta via singularitzadora de la literatura catalana que prescindeix de l'esforç de 'normalitzar' la catalana en el si de les literatures nacionals europees. I tanmateix, no deixa de tenir algun efecte indesitjable, com ara el fet que des d'aquesta perspectiva renaixencista, els productes culturals i els autors i pensadors sobretot de la primera meitat de segle, però també alguns de la segona, es quedin en un segon terme d'importància, relegats a ser no més que fenòmens de 'vida literària'. Personatges com Víctor Balaguer o Teodor Llorente, però fins i tot els representants més destacats de la Renaixença, hi van representats només per la part de la seva obra i personalitat que es desenvolupa en català. Una història de la literatura catalana concebuda d'aquesta manera és absolutament legítima, i el criteri de la llengua és irrefutable. Tanmateix, no deixa de despertar la curiositat saber quina cara tindria una història de la literatura de Catalunya o de l'àrea lingüística del català, basada en criteris estètics, i prescindint de la totpoderosa qüestió de la llengua. En dona una idea el capítol panoràmic d'Enric

Cassany sobre la novel·la a la Catalunya vuitcentista, menys estricta pel que fa a la qüestió de la llengua, i enormement instructiu. Sense cap mena de dubte, aquesta concepció alternativa, que per força s'hauria d'obrir en certa mesura cap al sistema lingüístic i literari espanyol del s. XIX, faria sorgir tota una altra sèrie de problemes conceptuals, i no substituiria les històries de la literatura en català que ja tenim, però les enriquiria i complementaria. Aquesta possible polifonia de punts de vista historiogràfics fa que, lluny de l'alta canonicitat que s'ha arribat a tenir en les històries de les literatures veïnes, la catalana, encara al segle XXI, sigui una àrea de treball encara plena de potencial. ■

■ Roger Friedlein, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, GB7, D-44780 Bochum, <roger.friedlein@rub.de>.

■ Georg Kremnitz: *Katalanische und okzitanische Renaissance. Ein Vergleich von 1800 bis heute*. Berlin / Boston: de Gruyter, 2018 (Romanistische Arbeitshefte; 67). 239 S. ISBN 978-3-11-053032-2.

In der Reihe „Romanistische Arbeitshefte“ ist als Lehrwerk für den universitären Unterricht ein Band des renommiertesten deutschsprachigen Okzitanisten Georg Kremnitz erschienen, der zum Ziel hat, mit der katalanischen und der okzitanischen Renaissance zwei sprachliche und kulturelle Bewegungen seit dem 19. Jahrhundert im Vergleich vorzustellen, die an ihren historischen Ursprüngen so nahe bei einander standen, dass zeitweise ihre Verschmelzung zu einer Einheit denkbar schien. In der jüngsten Zeit hingegen haben sich die sprachlichen, kulturellen und politischen Verhältnisse im okzitanischen und katalanischen Sprachraum divergenter entwickelt als es je abzusehen gewesen war. Der Begriff Okzitanien bezeichnet in diesem Zusammenhang immer den ganzen Sprachraum vom Atlantik bis zur Provence, und nicht die 2016 eingerichtete französische Region Occitanie, die nur den Kernbereich dieses Gebietes, ohne die Provence und Aquitanien, umfasst. Für Katalonien geht es im Wesentlichen um das Principat, also das katalanische Kernland um Barcelona, während die Balearischen Inseln, das Land von València und das französische Nordkatalonien nur gelegentlich in den Blick kommen, wie es auch den tatsächlichen Kräfteverhältnissen innerhalb der katalanischen Renaissance entspricht.

Um die Entwicklung der sprachlichen und kulturellen Renaissance-Bewegungen in diesen beiden Regionen nachzuzeichnen, setzt der vorlie-

gende Band insbesondere auf den Aspekt der Institutionengeschichte. Für Okzitanien bedeutet die Schreibung dieser Geschichte in der Hauptsache, die Entwicklung des Félibrige mit seiner Leitfigur Frédéric Mistral (1830-1914, Nobelpreis 1904) sowie des Institut d'Estudis Occitans und seiner Vorläufer, vertreten etwa durch Louis Alibert (1884-1959) nachzuzeichnen, einschließlich ihrer schwierigen Beziehung zueinander. In Katalonien dagegen finden sich zwar wie in Okzitanien ebenfalls ein überragender epischer Dichter, Jacint Verdaguer (1845-1902), und ein Schöpfer der sprachlichen Referenzform im Institut d'Estudis Catalans: Pompeu Fabra (1868-1948). Doch wird die Betrachtung der „katalanischen Renaissance“, für die seit dem 19. Jahrhundert die Eigenbezeichnung *Renaixença* allgemein eingeführt ist, bald zwangsläufig zu einer gesamtgesellschaftlichen Betrachtung, die in Katalonien weit über die Geschichte einer sozialen „Bewegung“ hinausgreift. Sie wird daher im 20. Jahrhundert auch nicht mehr als eine solche verstanden. Dieser und andere Unterschiede, aber auch die Parallelen zwischen den beiden Sprachräumen, bilden den Gegenstand des vorliegenden Buches.

Als Linguist tut Georg Kremnitz recht daran, dem eigentlichen Untersuchungszeitraum seines Buches einen Vorspann voranzustellen, in dem die mittelalterlichen Ursprünge und die externe Entwicklung der beiden romanischen Sprachen bis 1800 skizziert werden. Die Vorstellung, dass es sich ihrer sprachlichen Nähe wegen um Varianten von ein und derselben Sprache handeln könnte, erlangt dabei weder an den Ursprüngen noch in jüngerer Zeit jemals Dominanz, was vermutlich auch daran liegt, dass es für den Gesamtraum der beiden Sprachen nie ein gemeinsames politisches Zentrum gegeben hat, das eine solche Konzeption und einen gemeinsamen sprachlichen Ausbau hätte durchsetzen können.

Aufgebaut ist das Buch als eine Institutionengeschichte der vier implizierten sozialen Gebilde: zum einen sind dies die beiden Staaten Frankreich und Spanien, zum anderen der als soziale Gemeinschaft prekäre und den Sprechern wenig bewusste Sprachraum ‚Okzitanien‘ sowie das zumindest in seinem Kernbereich, dem Principat, sozial und zuweilen auch politisch klar definierte Katalonien. Der Fokus der historischen Darstellung liegt dabei auf den Institutionen (Félibrige, Institut d'Estudis Occitans, Institut d'Estudis Catalans, Generalitat) und den in ihnen agierenden Personen. Der Blickwinkel bleibt dabei ganz überwiegend ‚extern‘, und zwar in dem Sinne, dass weder aus linguistischer Perspektive sprachliche Merkmale noch aus kulturhistorischer Perspektive kaum jemals Inhalte von Texten oder konkrete kulturelle Aktivitäten analysiert werden, wie es etwa die

katalanischen Blumenspiele (Jocs florals) oder die Versammlungen des Félibrige hätten sein können. Im Blick steht hier mithin nicht die kulturhistorische Dimension, sondern die der externen Sprachgeschichte. Die französisch-okzitanischen und spanisch-katalanischen, also insgesamt vier sozialen und politischen Kontexte, die sich über den Zeitraum der zwei Jahrhunderte jeweils überlagern, werden etappenweise abwechselnd entfaltet, was zwangsläufig in regelmäßigem Abstand immer dann einen zeitlichen Sprung in der Darstellung mit sich bringt, wenn der Fokus zum Vergleichsraum hinüberwechselt.

Nach dem einführenden Abschnitt zur sprachlichen Vorgeschichte gliedert sich das Buch in drei Hauptteile, deren Zuschnitt den Jahrhunderten folgt: Das 19. Jahrhundert mündet in Katalonien seit Valentí Almirall in eine nachhaltige Politisierung der anfangs wie in Okzitanien noch hauptsächlich sprachlich und kulturell orientierten *Renaixença*. In Okzitanien dagegen hält sich insbesondere der konservativ geprägte Félibrige mit politischen Stellungnahmen zurück. Die beiden durch den Zweiten Weltkrieg bzw. Spanischen Bürgerkrieg voneinander getrennten Hälften des 20. Jahrhunderts nehmen jeweils einen weiteren der drei Hauptteile ein. In die erste Jahrhunderthälfte fällt in beiden Regionen die Etablierung von sprachlichen Referenzformen zunächst durch Fabra für das Katalanische, dann durch Alibert für das Okzitanische. Die Durchsetzungskraft von Fabras Orthografie und Grammatik erweist sich in der Folge als groß genug, um konkurrierende Ansätze zu verdrängen, während in Okzitanien zu lange der Konflikt zwischen Mistrals provenzalischer und der mit transregionalem Anspruch konzipierten Referenzform des IEO weiterschwelt und bis heute nicht vollständig beigelegt ist. Diesem Prozess der Bildung von sprachlichen Referenzformen ist ein eigenes und mithin das einzige Kapitel gewidmet, das aus der Chronologie ein wenig ausschert. Tatsächlich dürfte, so lässt es sich aus der Darstellung von Kremnitz interpretieren, der unterschiedliche Erfolg in der Findung einer sprachlichen Referenzform für die beiden Sprachen ein mitentscheidender Faktor für ihre letztlich divergente Entwicklung gewesen sein. Nach diesem soziolinguistischen Exkurs ist der Schlussteil des Buches der Nachkriegsentwicklung gewidmet. In Spanien ist sie geprägt durch die nicht enden wollende Repressionspolitik des Franquismus bis zum demokratischen Übergang der siebziger Jahre, die anschließende Konsolidierung von katalanischer Sprache, Kultur und Autonomie sowie die aktuelle politische Zuspitzung des Konflikts. In Frankreich sind Erfolge zu verzeichnen wie die Gründung des Institut d'Estudis Occitans (1945) sowie eine verhaltene Öffnung des staatlichen

Unterrichtswesens für die okzitanische Sprache. Gleichzeitig bleiben allerdings auch der Verlust von Sprechern und der Rückgang der sprachlichen Performanz ungebremst. Die zunächst zunehmende Politisierung der okzitanistischen Bewegung bis in die achtziger Jahre hat heute einer Beschränkung auf allein sprachliche Initiativen Platz gemacht. Anders als in dieser etwas rigiden zeitlichen Schematik wäre ein chronologisch organisierter Vergleich der beiden Renaissancen wohl kaum zu haben gewesen. Dennoch ergibt sich in gewissem Sinne aus dieser Aufstellung eine doppelte Neuerung: Zunächst liegt sie im okzitanisch-katalanischen Vergleich, den durchzuführen vermutlich niemand im deutschen Sprachraum befähigt ist wie Georg Kremnitz. Dazu kommt hier der Wille, die beiden Renaissance-Bewegungen nicht aus ihrem staatlichen Umfeld in Frankreich und Spanien zu isolieren. Zumindest für die katalanische Kulturgeschichte, die seit jeher daran gewöhnt ist, als eigenständige Einheit beschrieben zu werden, hat dieses Panorama der katalanistischen Renaissance mit regelmäßigen Seitenblicken auf die gesamtstaatliche Politik durchaus einen Neuheitscharakter. Ermöglicht wird er durch die zwar empathische, aber trotzdem: Außensicht, die Kremnitz für sich in Anspruch nimmt.

Selbstverständlich knüpft der Begriff der ‚Renaissance‘ im vorliegenden Band nicht an den frühneuzeitlichen Epochenbegriff an. Doch koinzidiert er auch nicht zur Deckungsgleiche mit dem allseits für die katalanistische Bewegung im 19. Jahrhundert verwendeten Namen *Renaixença*. Dieser wird in der akademischen Gegenwart in lebendiger Weise debattiert und weiterentwickelt (so jüngst im demonstrativen Neuansatz bei Joan-Lluís Marfany), niemals aber wird er dabei bis weit ins 20. Jahrhundert hinein und sogar einschließlich der politischen Entwicklungen der Gegenwart verwendet, wie es für den Renaissance-Begriff bei Kremnitz gilt. Zugrunde liegt dieser Begriffsverwendung das Phasenschema sprachlicher Renaissancebewegungen von Miroslav Hroch (S. 36), das Kremnitz allerdings selbst mit grundsätzlichen Einschränkungen hinsichtlich der Schematisierbarkeit von Geschichte versieht. Tatsächlich geht es Kremnitz nicht erst-rangig um eine interne Epochisierung der Bewegungen, sondern um eine integrative Darstellung, die von der Fülle ihres Materials lebt und dabei eine einzige und einheitliche Renaissancedynamik abbildet. Im Hinblick auf die katalanische Geschichte seit 1800 muss allerdings der Zweifel erlaubt sein, ob diese als eine solche einheitliche und jahrhundertelange Renaissancedynamik verstehbar ist, die sich als solche dann kompakt vom vorangehenden Zeitraum absetzen würde. Eine solche Vorstellung wird gewöhnlich nicht vertreten. Sie legitimiert sich hier allerdings aus den

Notwendigkeiten des Vergleichs der beiden Sprachräume, in dem solche kulturhistorischen Erwägungen nicht im Vordergrund stehen. Die Einteilung in historische Etappen richtet sich stattdessen nach der kontinentalen politischen Geschichte und wird daher im Wesentlichen durch Kriege und Staatsformen definiert anstatt durch eine wertende historische Interpretation. Es entspricht dem Wesen der Reihe, in dem das Buch erscheint, keine thesenhaft zugespitzte historische Interpretation zum divergenten Verlauf der beiden Renaissancen zu formulieren, sondern Daten und Sachverhalte zur Verfügung zu stellen. Aus diesen Vorgaben entstand mit dem vorliegenden Band ein Arbeitsinstrument, aus dem die eigentlichen Vergleichsparameter und ihre historischen Determinanten erschlossen werden können. Entscheidend erscheint im Rückblick vom heutigen Standpunkt, dass die okzitanistische Bewegung angesichts des sozialen Bedeutungsverlustes der Sprache bislang keine nachhaltige Renaissance hat erreichen können, während in Katalonien Erfolge in der sprachlichen, kulturellen und sozialen Konsolidierung fraglos vorhanden sind. Hinzu kommt die international stärkere kulturelle und jüngst auch politische Wahrnehmung.

Da der Band in einer universitätsdidaktisch ausgerichteten Reihe erscheint, mögen hier einige Bemerkungen zum möglichen Lesepublikum und zur Didaktisierung angebracht sein; denn der Band weist sich durch Arbeitsaufträge an Studierende am Ende der Kapitel als Lehrbuch für den Landeskunde-Unterricht im Französisch- und Spanisch-Studium aus. Wie sehr die Abhandlung auch detailliert und mit spezifischen Fakten gesättigt ist, so kann sie dennoch ohne Lesekenntnisse der okzitanischen oder katalanischen Sprache durchgearbeitet werden. Die wenigen originalsprachlichen Zitate bilden dabei keine Hürden. Während in der Darstellung die Analyse von Texten aus den beiden Renaissancen eine untergeordnete Rolle spielt, zielen die Arbeitsaufträge und Fragen zum einen auf eine Überprüfung des Stoffes, gehen zum anderen aber auch über ihn hinaus, indem sie zur konkreten Textarbeit auffordern. Eine begleitende mehrsprachige Textanthologie wäre folglich ein Desiderat, wenn der Band als akademisches Unterrichtsmaterial eingesetzt werden soll. Sie würde allerdings auch greifbar machen, dass die Analyse von Texten und die Erarbeitung von Konzepten dafür hier nicht im Mittelpunkt stehen. Letztlich handelt es sich um ein Arbeitsheft für den sprach- und weniger den kulturhistorischen Unterricht. Illustriert ist der Band mit zahlreichen Porträts der wichtigsten Akteure der beiden Bewegungen. Als Kuriosum sei vermerkt, dass unter 64 abgebildeten Personen keine einzige Frau erscheint, was sich katalanischerseits durch die Berücksichtigung etwa der Mistral-

Übersetzerin Maria Antònia Salvà oder der Autorin Caterina Albert schon für die Zeit der Jahrhundertwende hätte beheben lassen. Wichtig zu vermerken: Der Band zeichnet sich durch Kurzverweise auf zahlreiche Forschungsbeiträge auf, die in der umfangreichen Bibliografie aufgeschlüsselt sind. Diese richtige Gestaltungsentscheidung macht ihn für Wissenschaftler ausgezeichnet nutzbar, eröffnet sie doch den Zugang zu einem ganzen sprachgeschichtlichen Forschungsfeld. Hierin liegt ein hauptsächlich und beachtlicher Wert des Bandes. Ergänzt werden müsste er aus kulturhistorischer Warte durch eine vergleichende okzitanisch-katalanische Kulturgeschichte: Wer wäre befähigt wie Georg Kremnitz und willens, sie zu schreiben? ■

■ Roger Friedlein, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, GB7, D-44780 Bochum, <roger.friedlein@rub.de>.

■ Artur Perucho: *Ícar o la impotència*. València: Institució Alfons el Magnànim / CVEI / Diputació de València, 2017. 263 pàgs. ISBN 978-84-7822-705-1.

■ Artur Perucho: *Catalunya sota la dictadura*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2018. 323 pàgs. ISBN 978-84-9883-949-4.

Noranta anys després de la primera edició de les obres *Ícar o la impotència* (1929) i *Catalunya sota la dictadura* (1930), el filòleg Josep Palomero ha recuperat a l'escriptor borrianenc Artur Perucho. Per a molts lectors aquesta és l'oportunitat de descobrir els textos d'un autor caigut en l'oblit.

Artur Perucho i Badia va néixer a Borriana (la Plana Baixa, Castelló) el 16 de juliol de 1902 on son pare, Pascual Perucho i Lloret, natural de Xàtiva, estava al front de l'estació telefònica i telegràfica. A causa del treball del pare, el jove Perucho no va romandre molt de temps al poble natal, traslladant-se primer a València i després a Madrid. La vida itinerant va marcar la seua trajectòria en tots els sentits. A València cursà el batxillerat en l'Institut de Enseñanza General y Técnica Lluís Vives, on fundà la revista juvenil *Apolo*. Tot i el seu prematur interès per la literatura, Perucho va començar la carrera de Dret a la Universitat de València i més endavant a la Universitat Central de Madrid. Mai va finalitzar aquests estudis.

La vertadera professió de Perucho fou el periodisme. Des de ben jove col·laborà en els setmanaris de Xàtiva *El Progreso* i *El Demócrata*. La seua participació en periòdics i revistes és un gran indicador de les tendències

ideològiques amb què simpatitzava. Durant els anys vint col·laborava regularment en *El Pueblo*, l'òrgan oficial del republicanisme blasquista. Més tard quan es traslladà a Madrid, va col·laborar en *La Gaceta Literaria*. La seua etapa més fructífera al món de les lletres s'inicià l'any 1927, quan com a conseqüència de la mort del seu pare decidí traslladar-se a Barcelona. En la ciutat comtal Perucho va establir una important xarxa de contactes i publicà en multitud de diaris i revistes: *La Nostra Terra*, *La Nova Revista*, *Joia*, *La Publicitat*, *D'Ací i d'Allà*, *Diario de Barcelona*, *Acció Valenciana*, *Avant* i *El Camí*. D'aquesta etapa destaca també la seua col·laboració en *Taula de Lletres Valencianes*, una actuació que convertiria a Perucho en un nexe d'unió entre catalans i valencians.

El punt culminant d'aquesta etapa es troba representat en les obres *Ícar o la impotència* i *Catalunya sota la dictadura*. Cap de les dues obres s'entén sense la seua experiència a París com a corresponsal del *Diario de Barcelona* entre els anys 1929 i 1930. En ambdues obres Perucho expressa el seu posicionament enfront del moment convuls que es vivia a Espanya amb la dictadura de Primo de Rivera. L'escriptor es va declarar republicà federal d'esquerres i catalanista, i en conseqüència, arran de la proclamació de la Segona República s'afilià a Acció Catalana Republicana. Durant aquesta etapa va continuar amb la seua labor periodística i literària, tot i que la major part de les seues produccions no s'han conservat. Amb la caiguda del règim democràtic Perucho va abandonar el país per no tornar més, i la seua memòria va restar en l'exili.

Amb la recuperació de les obres *Ícar o la impotència* i *Catalunya sota la dictadura* es pot afirmar que Artur Perucho ha tornat a casa després de hui-tanta anys d'exili. Les edicions realitzades per Josep Palomero són els fruits de la seua tesi doctoral, amb el títol "Estudi biogràfic i literari d'Artur Perucho Badia. Comunicació i societat en la primera meitat del segle XX". Les dues obres han vist de nou la llum a través de la Institució Alfons el Magnànim (2017) i l'Abadia de Montserrat (2018), respectivament.

Ícar o la impotència és la novel·la que l'autor va escriure a París durant la seua estada el 1929. Va ser publicada el mateix any a València amb l'editorial l'Estel i va suposar una injecció de modernitat en un context literari poc innovador. Escriptors vinculats amb la *Taula de Lletres Valencianes*, com Carles Salvador, valoraren positivament el seu intent d'escriure una obra moderna i allunyada dels convencionalismes propis de la literatura valenciana, que havia fet intents tímids de normalització amb *El Cuento del Dumenche* i *Nostra Novel·la*. La novel·la narra les vivències amoroses del protagonista al París dels anys vint. Tristany és un jove insatisfet que aban-

dona la seua ciutat, València, amb l'objectiu d'assolir la felicitat a la ciutat de la llum. Al llarg de la narració es debat entre tres dones: Lutgarda, la jove que ha deixat a València; Marcelle, l'amant carnal; i Marguerite, l'amor ideal. La referència al mite d'Ícar en el títol de l'obra avança el resultat d'aquesta cruïlla amorosa.

La novel·la descriu les impressions d'un estranger a un París caracteritzat per la revolució de les relacions socials i l'oci. Les referències a llocs reals aporten verisme al retrat realitzat sobre la ciutat, fet que, com assenyala Josep Palomero, es troba estretament vinculat amb el fet que Artur Perucho hi residia quan escrigué l'obra. És la relació amb la ciutat junt amb els amors els dos temes que ocupen l'argument.

L'altra obra que Perucho va escriure durant la seua estada a París fou l'assaig periodístic *Catalunya sota la dictadura*. Finalitzat mentre feia classes d'espanyol i de català a la Universitat de Marburg, Alemanya, el treball fou editat per Proa el setembre de 1930. L'assaig aborda els set anys de la dictadura de Primo de Rivera des del punt de vista català. Al llarg d'onze capítols l'autor analitza l'impacte de les mesures preses pel govern sobre les institucions, la població i la llengua. L'escriptor reforça les seues crítiques mitjançant una gran quantitat de documents contemporanis procedents de diverses fonts i punts de vista. En l'assaig, Perucho dedica els tres primers capítols a relatar els esdeveniments que anaren succeint-se des de l'inici de les conspiracions fins a la dissolució de la Mancomunitat. A continuació, dedica set capítols a l'enumeració de les diverses mesures repressives que la dictadura va aplicar sobre Catalunya. Finalment, com a conclusió, Perucho tanca l'assaig mostrant les conseqüències econòmiques de la dictadura sobre la totalitat de l'Estat.

La crítica va valorar del seu treball el rigor de les fonts i el seu caràcter informatiu i objectiu. El mateix any de la seua publicació, Domènec Guansé advertí que es tractava d'un llibre d'història, una obra de bon guardar que en el futur seria molt útil per als historiadors i periodistes que necessitaren documentar-se sobre els set anys de la dictadura a Catalunya.

Tant la novel·la com l'assaig que Josep Palomero ha volgut recuperar amb aquestes noves edicions poden aportar una nova perspectiva sobre la literatura valenciana en el canvi de dècada. Palomero ha destacat d'ambdues el seu caràcter innovador, aspecte que cal observar prenent com a referència el context literari en què es donen les obres.

Ícar o la impotència es troba lluny de ser una novel·la de canya i cordill. Tant la crítica del seu temps com l'actual coincideixen a l'hora de destacar el seu caràcter modern. Es tracta d'una valoració, però, que cal compren-

dre en contrast amb el context. El públic valencià de l'època estava acostumat a un tipus de literatura de tall costumista i localista que havia elegit com a escenari permanent l'horta. Encara pesava l'influx romàntic, com bé ho demostra l'aparició de *Tombatossals* del castellanenc Josep Pascual Tirado poc temps després de la novel·la de Perucho. A aquest aspecte s'afegia el desinterés dels literats per la producció en narrativa. Durant més d'una dècada gairebé tots els intents per la renovació en la prosa se centraren en el gènere de l'assaig i deixaren el narratiu en pausa. En conseqüència, a l'acabament dels anys vint hi havia una important expectació al voltant de les innovacions en narrativa per part dels cercles literaris més propers a les avantguardes.

Artur Perucho, qui havia col·laborat amb la *Taula de Lletres Valencianes*, compartia amb els seus companys el desig de canviar el rumb de la narrativa valenciana. L'obstacle més gran per a l'escriptor fou el públic, com revela en una carta escrita a Manuel Blancafort. En aquesta Perucho reconeix que la novel·la no era tan avantguardista com hauria desitjat respecte al contingut i l'estil, i explica que aquesta limitació és deguda al factor de la recepció. La novel·la no deixa d'emprar motius que la novel·la modernista en castellà i català ja havia abordat a principis de segle.

Passem a veure on resideix la modernitat en la novel·la. En primer lloc, el contingut, com s'ha explicat anteriorment, gira entorn de dos eixos principals, dues relacions: ciutat/protagonista i amants/Tristany. La crítica del seu temps va estar d'acord en assenyalar l'espai com un dels factors principals de la modernitat en la novel·la. Es tracta, per tant, de l'element més evident vinculat amb la idea de ruptura. París, a més d'espai físic real, representa l'ideal urbà per a la figura de l'artista i de l'intel·lectual. En contrast amb l'Espanya de la dictadura, la ciutat de la llum simbolitza el progrés, l'avenç que des del temps del Modernisme s'intentà importar a Barcelona.

Aquesta admiració per la ciutat francesa s'expressa a la novel·la a través d'impressions, una mena d'enlluernament que es tradueix en un visible paral·lelisme amb Ícar, personatge mitològic que dona títol a la narració. Quant a la trama amorosa, aquesta també contribueix en la seua tasca modernitzadora. En contrast amb la tradicional Lutgarda, la xicota que Tristany deixa a València, l'autor presenta a Marcelle i Marguerite, dues dones de diferent classe social però representants d'un nou model de dona caracteritzat per l'alliberament sexual.

En segon lloc, l'estil, és un dels punts dèbils de l'escriptor. La base de la narració és bastida per formes i elements emprats pels narradors modernistes. Les innovacions consten, per tant, de petits detalls. Discursivament desta-

ca un ús desimbolt de l'estil indirecte lliure i algunes petites provatures de monòleg interior. La veu predominant de la novel·la pertany al narrador heterodiegètic, excepte en dos capítols. En el capítol XXI intervé un narrador homodiegètic que trenca amb aquest ritme narratiu. Però la ruptura més destacada es produeix en el capítol I, on la narració en tercera persona s'intercala amb el monòleg interior del protagonista, a través d'un discurs fragmentari format per frases directes reduïdes a una sintaxi elemental, pròxima a la representació del subconscient. Altres aspectes avantguardistes es relacionen amb el temps i la ruptura amb la progressió lineal de la narració, mitjançant l'ús d'analepsis, prolepsis, repeticions i resums. Finalment, cal destacar l'ús dels encastaments, amb cançons, anuncis lluminosos i rètols. Aquests darrers elements aconsegueixen transmetre d'una manera impressionista les sensacions de l'inexpert Tristany a la gran urb francesa.

Catalunya sota la dictadura és un assaig d'un destacable valor històric, replet de citacions textuais que ajuden a entendre el procés viscut durant els anys vint i amb un estil discursiu irònic i clarivident. El llibre es va publicar al mes de maig de 1930, quatre mesos després de la dimissió de Primo de Rivera. La qualitat del llibre resulta, com a mínim, sorprenent si es té en compte la data de la publicació, la quantitat de documents citats i el fet que aquell any l'escriptor visquera en l'estranger. La seua experiència com a periodista, més que de literat, junt amb els bons contactes de què disposaria poden ser la clau per entendre aquest fenomen.

El text té com a objectiu principal fer una denúncia sobre la repressió sistemàtica que la dictadura va dur a terme sobre les institucions, la població i la llengua catalana. Però més enllà d'una crítica carregada d'humor àcid, es desprén la voluntat de l'escriptor per ordenar les causes, els esdeveniments i les conseqüències derivades del règim que va truncar les aspiracions i el treball que el poble català havia estat construint des del segle anterior. En finalitzar l'assaig, Perucho porta al lector a una conclusió que és plena d'ironia. La mateixa burgesia que tractava d'impulsar Catalunya fou la que va facilitar a Primo de Rivera i els seus seguidors el cop d'estat i la dissolució de la Mancomunitat. Un dels punts dèbils de l'assaig rau en el fet que es troba a faltar una major capacitat d'argumentació, una habilitat que l'autor substitueix mitjançant l'intertext fins a un punt que pot arribar a resultar excessiu.

Millor periodista que narrador, Artur Perucho va iniciar amb aquestes dues publicacions la seua trajectòria com a escriptor valencià. La seua absència a partir de la postguerra i el seu trencament amb els cercles d'exiliats catalans i valencians va impedir que la seua obra fos transcendent per

a les generacions posteriors. Ara, gràcies a la tasca de recuperació de Josep Palomero, el repte de reconstruir una generació fragmentada quedarà un poc més a prop.■

- Sergio Trigueros Navarro, Universitat Jaume I, Departament de Llengües i Cultures Europees, Avinguda de Vicent Sos Baynat, s/n, E-12071 Castelló de la Plana, <navarros@uji.es>.

- Joan Ramon Resina: *Josep Pla. Seeing the World in the Form of Articles*. Toronto / Buffalo / London: Toronto University Press, 2017. XIX + 287 S. ISBN 978-1-4875-0184-6.

Der vorliegende Band markiert zweifellos einen Einschnitt in der Forschung über Josep Pla, den meist gelesenen Autor der katalanischen Literatur des 20. Jahrhunderts. Wenngleich in seinem Umfang von 287 Seiten noch überschaubar, verlangt dieses dichte Buch von seinen Lesern einen langen Atem und schießt dabei im Ergebnis weit über das hinaus, was sich zunächst als die erste englischsprachige Buchpublikation und Einführung in das Werk von Josep Pla für das angelsächsische Publikum präsentiert. Joan Ramon Resina hat ein Buch in elf Kapiteln vorgelegt, das sich nicht im Schnelldurchgang lesen lässt, sondern die konzentrierte Aufmerksamkeit des Lesers für jeden der Aspekte des Œuvres von Josep Pla verlangt, die in jedem neuen Kapitel jeweils angeschnitten werden. Den meisten der Kapitel ist dabei je ein bestimmter Text aus den allbekannten 45 roten Bänden der *Obres completes* von Josep Pla zugrunde gelegt. Dies gilt für sein literarisches Tagebuch *Quadern gris* im 3. Kapitel, für den Kurzroman *El carrer estret* (4.), *El pagès i el seu món* (5.), die Erzählungen von *Aigua de mar* (8.) und die *Historia de la Segunda República* (9.), den einzigen Text, der wie viele andere im frühen Franquismus zunächst auf Spanisch erschien, dann aber von Pla nicht in sein katalanisches Gesamtwerk, das einzig von ihm autorisierte, aufgenommen wurde. Dabei werden Grundzüge der den Kapiteln jeweils zugrunde liegenden Texte durchaus erläutert. Ebenso werden manche biografische Informationen zu ihrem Autor, zum politischen und sozialen Kontext vor und nach dem Bürgerkrieg sowie zur katalanischen Kulturgeschichte vor und nach dem Noucentisme gegeben. Im Gesamteffekt entsteht so durchaus ein dichtes Bild dieser Felder. Dies geschieht jedoch eher *en passant* und ohne die Absicht, diese systematisch zu bearbeiten. Stattdessen geht es Joan Ramon Resina um etwas anderes,

dessen Anspruch viel weiter reicht als der einer philologischen Einführung für ein anglophones Publikum von Josep Pla, das im Übrigen erst noch gewonnen werden muss. Vielmehr kreist nämlich jedes der Buchkapitel um jeweils eine Problematik, die sich für Plas Gesamtwerk und für das Verständnis seiner schriftstellerischen Persönlichkeit als grundlegend und aufschlussreich erweist. Es kommen dabei die fundamentalen Fragen zur Sprache, durch deren Diskussion das Werk von Josep Pla in einem Netz gedanklicher Koordinaten verortet wird.

Im ersten Kapitel wird in diesem Sinne das Schreiben von Pla zunächst grundsätzlich als literarischer Journalismus definiert. Dies geschieht vor dem Hintergrund einer dichten Erarbeitung dieses Begriffs als eines Schreibens über das Hier und Jetzt im Sinne einer Geschichte der Gegenwart, die eine Weltsicht gerinnen lässt. Anders als in der Propaganda wird diese Sicht im zeitlichen Verlauf im Journalismus immer wieder neu verhandelt. Für das konkrete Arbeiten von Pla bedeutete der journalistische Publikationskontext in Organen wie *La Publicitat* und *La Veu de Catalunya* vor dem Krieg bzw. *La Vanguardia* oder *Destino* danach, dass seine Texte nach dem erstmaligen Erscheinen in der Presse danach für die katalanische Buchversion umgearbeitet wurden. In nicht weniger grundlegender Weise wird im anschließenden zweiten Kapitel das Denken und Arbeiten von Pla, der selbst nur wenig Interesse an philosophischen Generalisierungen erkennen lässt, in seinem ‚Realismus‘ philosophisch eingeordnet und dabei in gewissen Aspekten mit Vertretern der Phänomenologie in Verbindung gebracht. Es geht dabei um die Bedeutungszuweisung an die Gegenwartsrealität aus der bewussten Beobachtung und Erfahrung heraus. In literarischer Hinsicht steht dabei die für Josep Pla obsessive Suche nach dem treffenden Adjektiv im Mittelpunkt, die Pla immer wieder als die größte schriftstellerische Herausforderung benannt hat. Resina gelingt es, diese Aspekte mit einem Aufblenden des Aufenthaltes von Josep Pla als Auslandskorrespondent in Paris seit 1920 zu verbinden, wo er sich zeitgleich mit der nordamerikanischen Exilgemeinde der Vorkriegszeit aufhielt. Dies eröffnet die Gelegenheit, für das angloamerikanische Publikum die Persönlichkeiten von Pla und Hemingway miteinander abzugleichen und damit deutlich zu machen, auf welcher Vergleichshöhe Pla anzusiedeln ist. Im dritten Kapitel steht das gewöhnlich als ein Hauptwerk von Josep Pla angesehene *Quadern gris* im Mittelpunkt. An ihm wird der für Pla zentrale Begriff *memòria* entwickelt, und zwar weniger im Sinne autobiografischer *memòria*. So finden sich keine Kindheitserinnerungen im spät publizierten *Quadern gris*, sondern vielmehr die Rückprojektion in ein junges Erwachsenenalter dessen, was

der reife Pla als memorabel erachtet. Gemeint ist damit eine chronikale Memoria dessen, was den Erfahrungshorizont der Heimat, *el meu país*, von Josep Pla zu einer bestimmten Zeit in sinnlich erfassbarer Weise ausmacht. Im vierten Kapitel stehen die wenigen narrativen Werke von Pla wie der Kurzroman *El carrer estret* im Mittelpunkt. Resina macht sich dabei, wie auch schon im Kapitel zum Journalismus, den Begriff der Fiktion kaum zu Nutze und arbeitet stattdessen mit dem Konzept der Narrativität. Auffällig ist im Gesamtwerk von Pla, dass er kein Interesse am Entwurf abgeschlossener narrativer (und fiktionaler) Plots zeigt, denn solche abgeschlossenen Einheiten tragen die Aufmerksamkeit fort von der erfahrbaren Realität, um die es vielmehr gehen muss. Sie weist solche Plots nicht auf und erscheint damit für Pla um ein Vielfaches mehr der Beschreibung wert als noch so kunstreiche literarische Konstruktionen. Selbst in *El carrer estret* ist ein einheitlicher, von einem demiurgischen Erzähler gestalteter Plot folglich kaum erkennbar. Der Schauplatz ist das fiktive Städtchen Torrelles, fernab der Welt der Industriearbeiter Barcelonas, die im Bild Kataloniens bei Pla weitgehend abwesend bleiben. Im Mittelpunkt stehen gewöhnlich bei Pla vielmehr Händler, Fischer und insbesondere die bäuerlichen *pagesos* – dies weniger aus einer Idyllisierung des Landlebens heraus, die letztlich urbanen Interessen gehorchen würde, sondern weil der *pagès* als Beobachter erster Ordnung den Zugang zur Nahumgebung hat, den der Autor Pla als Beobachter zweiter Ordnung reflektierend zu Literatur verarbeitet. Mit der Frage nach der Beobachterposition und der Rolle des Ruralen für Pla befinden wir uns im 5. Kapitel von Resinas Buch, das dieser wiederum *en passant* auch nutzt, um die Aufspaltung Kataloniens infolge der Entstehung eines entwurzelten und migratorisch geprägten metropolitanen Raumes um Barcelona zu erläutern, dem Pla mehr als skeptisch gegenübersteht. Im Anschluss daran werden im 6. Kapitel die Parallelen entwickelt, die Pla mit der katalanischen Landschaftsmalerei seit Joaquim Vayreda und der Schule von Olot verbinden. Landschaft dient bei Pla, anders als in der Romantik, nicht als grandioser Zugang zum Sublimen, sondern zur Selbstvergewisserung als der Raum, in dem die persönliche Memoria angesiedelt ist. Insofern geht es um die Oberfläche und die Empirie der Landschaft anstatt der Zuweisung von metaphysischer Bedeutungstiefe. Welche Landschaft und welche Region konkret gemeint sind, tritt im 7. Kapitel in den Blickpunkt. Es ist das Empordà oder zumeist gar nur ein Teil davon, den Pla als *Empordanet* bezeichnet, nämlich der von ihm sinnlich erfassbare und vollständig erfahrbare Bezugsraum. Sein Land ist mithin das Gegenteil der nationalen und konstruierten *imagined communities* im Sinne Benedict Andersons.

Der Begriff *el país* oder *el meu país* ist bei Pla im Übrigen eine semantische Stufenfolge, die nur selten das politische Staatsgebäude Spaniens meint, häufiger Katalonien, aber allermeist den genannten Naherfahrungsraum. Die Identifizierung ganz Kataloniens mit diesem Kernraum, die heutzutage durch das Gewicht des literarischen Werks von Josep Pla zum Gemeingut geworden ist, wird zuweilen in dem vom Ausflugs- und Massentourismus überschwemmten Empordà als eine Last erfahren. Komplementär zum Empordà wird im 8. Kapitel das Meer in den Blick genommen. An dieser Stelle kann bereits nicht mehr überraschen, dass Pla ihm weder eine strategisch-imperiale noch eine transzendental-symbolische Bedeutung zuweist: Das Meer ist die spezifische Wassermasse vor der katalanischen Küste, wo bestimmte Sorten und Untersorten von Fischen vorkommen, welches konkrete Schiffbrüche verursacht und sowohl den Schmuggel als auch die Fischerei ermöglicht – auch hier keine transzendentalen Sinnzuweisungen wie in der Schiffbruchmetapher bei Blumenberg. Das umfangreiche 9. Kapitel führt ein in den umstrittenen Fragenkomplex Josep Pla und die Politik, vor und nach dem Spanischen Bürgerkrieg. An den vermeintlichen Beziehungen von Josep Pla zur Falange hatte sich in den letzten Jahren eine Debatte entzündet. Joan Ramon Resina zeigt hier nun auf, dass Pla als Falangist gänzlich falsch eingeordnet wäre, sondern es sich vielmehr um einen liberalen Konservativen handelt, der sich von den Extremen an beiden Enden des politischen Panoramas zerquetscht fühlt und im Notfall einer die gesellschaftliche Ordnung aufrecht erhaltenden Rechten den Vorzug gibt, zu dieser jedoch in seiner journalistischen Publikationstätigkeit und vor allem im Denken auf Distanz bleibt. Zu weit entfernt steht Josep Plas in jeder Hinsicht pragmatischer Realismus vom generalisierenden Denken abstrakter Ideologien. Loyalität zeigt er zeitlebens zu Francesc Cambó, der Leitfigur der regionalistischen und in einem komplexen Verhältnis zum Franquismus stehenden Lliga de Catalunya. Ihm widmete Pla eine ausführliche Biografie. Der Hauptreferenztext für die politische Situierung von Josep Pla muss neben seinen über Jahre für *La Veu de Catalunya* verfassten Parlamentschroniken zwangsläufig seine *Historia de la Segunda República* sein, auch wenn diese unter den Zwangsumständen der frühfranquistischen Diktatur und ihrer Zensur entstand und unter gewissen Kautelen behandelt werden muss. Pla zeichnet hier ein Bild der Republik als instabiles Gebilde in der Hand nicht der gewählten Regierung, sondern der rivalisierenden Anarchisten und Kommunisten. Resina interpretiert diese von Cambó gesponserte Positionsnahme als den Versuch, auf diese Weise ein milderer Schicksal für Katalonien unter dem neuen Regime zu erwir-

ken. Weniger Anlass zur Debatte gibt dagegen Josep Pla eindeutige Stellungnahme zugunsten der Alliierten im Weltkrieg. Das 10. Kapitel ist Josep Pla und den Frauen gewidmet und zeigt auf, dass sein Verhältnis zu den recht zahlreichen Frauen in seinem Leben, auch in seinen eigenen Aussagen zu diesem Thema, mehr durch die Sinnlichkeit als durch Liebeserfahrung bestimmt war. Insbesondere das lange Verhältnis mit der verheirateten Aurora Perea in Buenos Aires gibt Anlass, seine Vorstellung der Geschlechterbeziehung an erster Stelle als erotische Spannung und Stimulierung zu verstehen. Sie könnte, wie er es selbst formuliert, einem gelebten Neopaganismus nahekommen. Gemeint wäre damit nicht der Pseudopaganismus der Noucentisten, sondern eine sinnliche und transzendenzferne Lebenshaltung, die im Falle ihres Auslebens allerdings den Kraftakt erfordern würde, sich gegen den Jahrtausende alten Gedanken der Sünde aufzustemmen.

Das Kapitel zur Politik hatte bereits mit der optimalen Dosis von Empathie und analytischer Distanz sowie frei von Sensationalismus die politische Positionierung Plas und seinen Rückzug nach Llofriu verständlich gemacht. Im Kapitel zu den Geschlechterbeziehungen gelingt es Resina nunmehr meisterlich, auch Josep Plas Intimleben ohne Voyeurismus textbezogen und erkenntnisstiftend zu analysieren, und dies obwohl die Textbasis vergleichsweise schmal bleiben muss, so lange Pla persönliche Korrespondenz aus der Hand der Erben noch nicht vollumfänglich an die Öffentlichkeit gekommen ist. Vergleichbar schmal ist die Textbasis zu dem im 11. und letzten Kapitel behandelten Thema des Todes und Sterbens bei Josep Pla, wofür nur wenige Passagen in seinem Spätwerk ausgewertet werden können. Im Hinblick auf die Kirche ist seine Haltung allerhöchstens zurückhaltend und höflich im Hinblick auf deren zivilisatorische Leistung zu nennen. Keine Funktion hat sie dagegen für das Transzendente, das ohnehin bei Pla kaum überhaupt jemals zur Sprache kommt. Denn sein Sensorialismus und das niemals erlöschende Interesse für das Erfahrbare lassen die Memoria, nicht aber eine Immortalität jeglicher Färbung oder Ideologie, zum Schlüssel für seine Persönlichkeit werden.

Diese Zusammenfassung der Leitfragen des Buches von Joan Ramon Resina dürfte ersichtlich gemacht haben, dass es sich dabei um einen kapitalen Beitrag für das Verständnis von Josep Pla handelt, der seines Gleichen sucht und der das Bild dieses Autors für eine lange Zeit prägen wird. Resinas Buch wird nicht die gängige Einführung zu Josep Plas Werk werden, welche die im Englischen und im Übrigen auch im Deutschen endlich entstehenden Übersetzungen für ein größeres Publikum begleiten könnte

und welche im Übrigen noch geschrieben werden muss. Dafür ist es zu reichhaltig, voraussetzungsreich und entbehrt der für die angloamerikanische Essaytradition immer wieder behaupteten sprachlichen und konzeptionellen leichten Zugänglichkeit. Hier arbeitet der Leser dagegen mit den wechselnden Zugriffen innerhalb der Kapitel, die niemals den Eindruck der erschöpfenden und flächendeckenden Behandlung vermitteln, aber immer im höchsten Maße erhellend und anregend wirken und der Klasse von Josep Pla angemessen sind. Tatsächlich dürfte sich der Ozean seines Werks allzu systematisierenden Zugriffen entziehen, nicht aber der gedanklichen Exaktheit und der Klarheit des Ausdrucks. Sie hat Josep Pla immer gewollt und sie findet auch Joan Ramon Resina in diesem zukünftigen Klassiker des Pla-Schrifttums. ■

■ Roger Friedlein, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, GB7, D-44780 Bochum, <roger.friedlein@rub.de>.

■ Ina Kühne: *„Els catalans a l'Àfrica“ – Die Rolle des Spanisch-Marokkanischen Kriegs von 1859/60 im katalanischen Identitätsdiskurs des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2017. 505 S. ISBN 978-3-631-73257-1.

Es gibt zahlreiche historische Beispiele dafür, dass Kriege ein Mittel sind, das Nationalbewusstsein eines Landes zu steigern oder überhaupt erst zu begründen, sowie die inneren Konflikte hinter der Idee der nationalen Einheit verschwinden zu lassen. In der neueren spanischen Geschichte gilt das etwa, wie Joan-Lluís Marfany gezeigt hat, für die napoleonischen Freiheitskriege, durch die das moderne spanische Nationalbewusstsein geschaffen wurde. Der erste Spanisch-Marokkanische Krieg (1859/60) sollte aus Sicht der Madrider Regierung im damals zerrissenen Spanien ebenfalls ein solches Gefühl der Einheit schaffen oder wieder aufleben lassen. Das gelang jedoch weit weniger als in Katalonien, wo der Marokko-Krieg die Entwicklung eines katalanischen Identitätsbewusstseins in hohem Maße befördert hat. Die in der Forschung noch wenig untersuchte Bedeutung dieses Ereignisses für den katalanischen „Identitätsdiskurs“ wird von Ina Kühne in einer umfangreichen Studie dargestellt.

Schon aus der Tatsache, dass der Oberbefehlshaber des spanischen Heeres der spanische Ministerpräsident Leopoldo O'Donnell war und dass dessen politischer Kontrahent, der katalanische General und spätere spani-

sche Ministerpräsident Joan Prim, zunächst aus dem Krieg herausgehalten werden sollte, geht hervor, dass die wichtige Rolle Kataloniens in diesem Krieg nicht vorprogrammiert war. Die Verfasserin zeigt „Prims Kampf um die Berechtigung zur Teilnahme am Ersten Spanisch-Marokkanischen Krieg“ (S. 141), der nicht nur dazu führte, dass er zum Befehlshaber des zweiten spanischen Heereskorps ernannt wurde, sondern dass ein katalanisches Freiwilligen-Bataillon rekrutiert wurde, das etwa 500 Mann umfasste und zu einem wichtigen Faktor des Krieges wurde. Das Interesse oder gar die Begeisterung für den Krieg nicht nur auf Seiten des katalanischen Bürgertums, sondern auch der volkstümlichen Schichten war somit garantiert, und die Verfasserin untersucht ausführlich die Berichte und Reaktionen auf die einzelnen Phasen des Kriegs bis zur Rückkehr der Soldaten nach Katalonien. Die Verfasserin weist zu Recht darauf hin, dass die Mitte des 19. Jahrhunderts die Zeit großer „medienhistorischer Umbrüche“ (S. 89) war, was sich in einer stets wachsenden Zahl von Zeitungen, Zeitschriften, Illustrierten, Büchern und auch Flugblättern niederschlug. Dementsprechend groß war denn auch die Zahl der Textgattungen, die sich des Themas Krieg annahmen und die von der Verfasserin detailliert dargestellt werden.

Das Jahr 1859, in dem der Krieg begann, ist auch das Jahr der Neube-gründung der *Jocs Florals*, der mittelalterlichen Blumenspiele, die ein zentrales Ereignis der *Renaixença* darstellen. Wir finden unter den Publizisten des Marokko-Kriegs einige der berühmten Namen der *Renaixença* wieder, so Víctor Balaguer, der den Auftrag erhielt, eine „Chronik“ des Kriegs zu verfassen, oder Joaquim Rubió i Ors und Antoni de Bofarull, die mehrere Gedichte zum Marokko-Krieg publiziert haben. Dem von der Verfasserin bearbeiteten umfangreichen Textkorpus, das in der Literaturliste des Anhangs detailliert aufgeführt ist, gehören fiktionale wie nichtfiktionale Texte an; unter den fiktionalen Texten wären vor allem auch drei Werke des Dramatikers Frederic Soler zu nennen, einem Vertreter des katalanischen Volkstheaters, die sich auf den Marokko-Krieg beziehen und die von der Verfasserin eingehend interpretiert werden. Schließlich ist zu erwähnen, dass das Textkorpus, entsprechend der Zweisprachigkeit der *Renaixença*, sowohl katalanische wie spanische Texte umfasst; auf die Besonderheiten der spanischen Texte katalanischer Autoren (im Vergleich zu deren katalanischen Texten) geht die Verfasserin ebenfalls ein.

Wie aus dieser Vielfalt von Texten sich ein katalanischer „Identitätsdiskurs“ entwickelt, untersucht die Verfasserin im umfangreichen Hauptteil der Arbeit, dessen Schwerpunkt auf historischen und kulturellen Aspekten

des Katalonienbildes liegt. Der Rekurs auf die katalanische Geschichte vor allem des Mittelalters, in ihrer Unterschiedlichkeit zur kastilisch-spanischen Geschichte, ist ein wichtiger Faktor dieses entstehenden katalanischen Identitätsbewusstseins. In detaillierten Studien zeigt die Verfasserin, wie einzelne Episoden der katalanischen Geschichte Eingang in diesen Diskurs fanden. Da gibt es die katalanischen „Gründungsmythen“ um Otger Cataló oder Guifré el Pelós (Wilfried den Haarigen), vor allem aber um König Jaume I., unter dem die katalanischen Länder vereinigt wurden, sodann die „imperialen“ Mythen, die in Zusammenhang mit dem Marokko-Feldzug neue Aktualität gewannen. Zu diesen Mythen gehören Pere II el Gran mit seinem Afrika-Feldzug und der Eroberung Siziliens, vor allem aber die Almogavaren mit ihren legendären Kriegszügen im Orient; in der katalanischen Presse wurden diese als Identifikationsfigur für die katalanischen Soldaten des Marokko-Feldzugs verwendet. Die zahlreichen Kontakte des mittelalterlichen Katalonien mit den arabischen Ländern und die zuweilen siegreichen militärischen Auseinandersetzungen boten den willkommenen Anlass, eine Parallele zur Vergangenheit herzustellen und auf die Größe der eigenen Geschichte hinzuweisen, der nun im Marokko-Krieg ein neues heroisches Kapitel hinzugefügt werden sollte.

Ausführlich werden sodann die „gemeinsamen kulturellen und ethnischen Merkmale“ (S. 259) herausgearbeitet, die im Identitätsdiskurs eine zentrale Bedeutung haben. In den Abschnitten über Musik und Theater wird auf die Lieder und Hymnen des Marokko-Kriegs eingegangen, aber auch auf die Sardana und die Hymne „Els Segadors“. In dem Abschnitt über die Religion wird die „Konstruktion einer spezifisch katalanischen religiösen Identität“ (S. 304–309) untersucht. Wenn auch der Katholizismus ein allgemein spanisches Identitätsmerkmal war, so wurde in der katalanischen Presse doch versucht, etwa im Kult der katalanischen Heiligen eine katalanische Besonderheit herauszustellen. Weitere Abschnitte sind dem Bereich des Essens und Trinkens gewidmet, wo ebenfalls eine spezifisch katalanische Identität gesehen wird; auf diesen Bereich weist ja auch der Titel des Volksstücks von Frederic Soler „La butifarra de la llibertat“ hin. Ausführlich ist von der Konstruktion einer „territorialen Identität“ (S. 331–352) die Rede, von der katalanischen Landschaft und dem Meer, vom Klima, von der „Provinzhauptstadt“ Barcelona, die alle als wichtige Aspekte der katalanischen Identität erlebt werden. Der Vergleich zur marokkanischen Landschaft gibt die Möglichkeit, diese Aspekte noch stärker herauszustellen. Die katalanische Besonderheit wird auch auf dem Gebiet der Rasse gesehen, allerdings basierend auf abstrusen Rassentheorien.

Auch die katalanischen nationalen Symbole sind ein wichtiges Element der katalanischen Identität, und in der Kriegsliteratur wird immer wieder Bezug auf sie genommen. In einer ausführlichen, auch die Geschichte mit einbeziehenden und mit Abbildungen versehenen Darstellung untersucht die Verfasserin das katalanische Wappen, die Fahne der katalanischen Freiwilligen, deren Uniform und nicht zuletzt die besonders auffällige rote katalanische Mütze, von der Antoni de Bofarull sagte, dass „die Mütze niemals in die Knie gezwungen“ werden konnte (S. 255). Sie wird als Freiheitssymbol gesehen, wie auch als Unterscheidungsmerkmal zu den kastilisch-spanischen Soldaten, mit denen die katalanischen Freiwilligen kämpften.

Ein entscheidendes Kriterium des Identitätsdiskurses ist natürlich die Sprache. Auf die Bedeutung der katalanischen Sprache im katalanischen Identitätsdiskurs weist die Verfasserin nachdrücklich hin. Die eigene Sprache ist, wie die Verfasserin im Verweis auf Klaus P. Hansen, Georg Kremnitz und Josep R. Llobera darlegt, nicht nur ein Kommunikationsmedium, sondern hat eine starke emotionale und identitätsstiftende Funktion. Die Tatsache, dass das Katalanische im Vergleich zu den anderen spanischen Regionalsprachen über eine große, bis ins Mittelalter zurückreichende literarische Tradition verfügte, hat das Ansehen der Sprache noch verstärkt. In der Literatur des Marokko-Krieges gibt es eine umfangreiche Literaturproduktion in katalanischer Sprache, auf die die Verfasserin detailliert eingeht. Hier wäre die patriotische Lyrik der *Renaixença*-Autoren zu erwähnen und sodann die Theaterproduktion des Volkstheaters, die erstere in der gelehrten und bis zu einem gewissen Grad artifiziellen, die andere in der populären umgangssprachlichen Sprachform. Eine weitere Gattung ist die politische Rede, als deren berühmtestes Beispiel die Ansprache des Generals Prim bei der Ankunft der katalanischen Freiwilligen in Marokko zu werten ist. Die Verfasserin betont, dass diese Rede trotz der Anwesenheit des spanischen Generalstabs auf Katalanisch gehalten worden sei, und sie zeigt das große Aufsehen, das diese Rede in der katalanischen wie auch internationalen Presse gefunden hat. Im Kapitel über das katalanische Fremdbild ist ein Abschnitt dem „Effekt von Prim's Ansprache an die katalanischen Freiwilligen“ gewidmet (S. 400/01); hier wird gezeigt, dass das Katalanische auch auf spanischer Seite als „energisch“, „kraftvoll“ und „ausdrucksstark“ erlebt und damit auch außerhalb Kataloniens verstärkt wahrgenommen wurde.

Ein wichtiger Aspekt des „Identitätsdiskurses“ war die Darstellung der heldenhaften Leistungen der katalanischen Kriegsteilnehmer. Die mythisierende Darstellung des Generals Prim, aber auch anderer höherer katalani-

scher Offiziere in der katalanischen Presse wird eingehend untersucht; es ist unter anderem von Prims „taktischem Geschick“, von seinem „außergewöhnlichen Mut und hoher Effizienz im Nahkampf“, von „Eloquenz und Charisma“ die Rede. Sodann werden die „vorbildlichen Eigenschaften“ der katalanischen Freiwilligen, wie sie in der Kriegsliteratur dargestellt wurden, detailliert analysiert. Auch der katalanischen Frau ist ein Abschnitt gewidmet; in diesem Zusammenhang weist die Verfasserin darauf hin, dass in der katalanischen, anders als in der kastilisch-spanischen Kriegsliteratur, die Rolle der Frau durchaus gewürdigt wird; hier sei ein „Unterscheidungskriterium“ (S. 215) zum spanischen Identitätsdiskurs zu sehen. Interessant ist insgesamt die Feststellung, dass das Bild, das die Katalanen von General Prim und den katalanischen Freiwilligen entwarfen, keineswegs Produkt der Selbstüberschätzung sei, sondern – nach Auffassung der Verfasserin – „bis auf wenige Kleinigkeiten“ mit dem „Fremdbild“, also dem Bild, das die anderen Spanier (wie auch die internationalen Berichterstatter) von den Katalanen hatten, übereinstimmte (S. 387).

Der Identitätsdiskurs beruht auf Abgrenzung zu anderen Identitäten, und im Falle Kataloniens speziell zum kastilischen Spanien. Der katalanisch-kastilische Antagonismus zeigt sich immer wieder in den Texten zum Krieg und in den Kriegsereignissen selbst. Eine eher komische Episode ist die „Aufstellung der Fahne des Bataillons der katalanischen Freiwilligen und der spanischen Fahne auf der Alcazaba von Tetuan“ (S. 407/08). Wurde auf der von den katalanischen Freiwilligen eingenommenen Festung nur die katalanische oder auch die spanische Fahne, oder gar nur die spanische Fahne gehisst? Die Darstellung der katalanischen Autoren unterscheidet sich hier von den nichtkatalanischen. Die Episode zeigt, wie stark das katalanische Selbstbewusstsein durch den Krieg gefördert wurde.

Auch in der Diskussion um die Kriegsziele gibt es Unterschiede zwischen den katalanischen und den nichtkatalanischen Autoren. In den katalanischen Medien spielt der wirtschaftliche Faktor eine nicht unerhebliche Rolle, die Erschließung neuer Handelsmärkte durch den Krieg. In den spanischen Medien ist davon nicht die Rede, was die Verfasserin aus der wirtschaftlichen Rückständigkeit des kastilischen Spanien erklärt. Die spanischen Kriegsziele sind auf die politischen und religiösen Aspekte beschränkt und zuweilen wirklichkeitsfremd. Die katalanischen Medien enthalten eine „scharfe Anklage gegen die illusorische Politik“ (S. 419), die der spanische Staat betrieb. Auf katalanischer Seite wurde nach der siegreichen Schlacht von Tetuan auf ein rasches Ende des Krieges gedrängt, und es herrschte dort überwiegend Zufriedenheit über den erreichten Frie-

densvertrag, der im kastilischen Spanien eher als unzureichend angesehen wurde.

In Katalonien hat der Marokko-Krieg tiefere Spuren hinterlassen als im kastilischen Spanien, was die Verfasserin auch anhand der dezidierten „Erinnerungspolitik der Katalanen“ (S. 430) deutlich macht. Die Erinnerung an den Krieg wurde durch zahlreiche Aktivitäten in den Jahrzehnten nach Kriegsende aufrechterhalten. Darüber hinaus entwickelte sich in Katalonien eine Art „Kolonialismuskurs“, den die Verfasserin in einem abschließenden Kapitel im Zeitraum von 1860 bis 1939 untersucht. Der wichtigste Vertreter ist wohl Enric Prat de la Riba mit seiner Imperialismus-Theorie, die allerdings vorwiegend kulturell orientiert ist. Angesichts der Tatsache, dass dem Marokko-Krieg von 1860 noch drei weitere folgten, stellt sich die Frage, wie weit es in Katalonien auch antikolonialistische Positionen gegeben hat. Nach Auffassung der Verfasserin hat es eine radikale katalanische Kolonialismuskritik vor 1939 nicht gegeben, wohl aber eine zunehmend kritische Haltung gegenüber der spanischen Version des Kolonialismus, wie er aus dem Vergleich zwischen dem spanischen und dem französischen Teil von Marokko hervorgeht. Eine solche Kritik findet sich bereits bei dem Lyriker Jacint Verdaguer in seinem marokkanischen Reisebuch, wo von der „Unfähigkeit und Passivität der spanischen Regierung in Bezug auf die Kolonisierung Nordafrikas“ (S. 450) die Rede ist. Interessant ist in diesem Zusammenhang auch das von der Verfasserin kommentierte Reisebuch von Aurora Bertrana, das einen für Spanien vernichtenden Vergleich zwischen französischem und spanischem Kolonialismus enthält.

Die Untersuchung von Ina Kühne zeigt anhand eines umfassenden Textmaterials die in der Forschung noch wenig beachtete Rolle des Marokko-Krieges für die Entwicklung des katalanischen Identitätsbewusstseins. Die umfangreiche Arbeit ist überschaubar gegliedert und mit einem ausführlichen Literaturverzeichnis versehen; zu bemerken ist auch, dass den katalanischen Zitaten eine deutsche Übersetzung beigegeben ist. Ein theoretisches Kapitel zu Nation und Identität und ein historisches Kapitel über den katalanischen Identitätsdiskurs von der Aufklärung bis 1860 erleichtern den Einstieg in die behandelte Thematik. Aufgrund der zahlreichen literarischen, kulturellen und historischen Verweise kann man die Arbeit von Ina Kühne geradezu als Kompendium des frühen Katalanismus bezeichnen. ■

■ Horst Hina, Albert-Ludwigs-Universität, Romanisches Seminar, Platz der Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau, <h.hina@t-online.de>.

- Daniel Kalt: *Unheimliche Schönheiten. Barcelona und Marseille – postindustrielle Hafenstädte in der Kriminalliteratur*. Bielefeld: transcript Verlag, 2018. 307 S. ISBN 978-3-8376-4284-1.

Im Reigen der epistemologischen Wenden und Paradigmenwechsel, die in regelmäßigen Abständen dem akademischen Nachwuchs neue Theorien und Terminologien für seine Qualifikationsarbeiten zur Verfügung stellen, machte vor geraumer Zeit auch der „spatial turn“ von sich reden. So veröffentlichte bereits in den 1990er Jahren der italienische Anglist und Komparatist Franco Moretti seinen in mehrere Sprachen übersetzten *Atlante del romanzo europeo* und die Germanistin Barbara Piatti legte im Jahr 2008 ihr Werk *Die Geographie der Literatur: Schauplätze, Handlungsräume, Raumphantasien* vor. Im Bereich der romanistischen Literaturwissenschaft hat insbesondere Jörg Dünne in den letzten fünfzehn Jahren wichtige Beiträge zu dieser Forschungsrichtung geleistet, darunter das 2015 erschienene *Handbuch Literatur & Raum*. Ohne dass sein Autor Daniel Kalt ihn selbst explizit in diese Tradition stellen würde, kann der hier zu besprechende Band *Unheimliche Schönheiten. Barcelona und Marseille – postindustrielle Hafenstädte in der Kriminalliteratur* ihr doch auch zugerechnet werden. Denn seine Grundidee besteht darin, einen Überblick über die urbanistische Entwicklung der beiden Mittelmeermetropolen Barcelona und Marseille während der letzten Jahrzehnte zu kombinieren mit einer Analyse von deren Darstellung in Kriminalromanen und somit eine geographische mit einer literaturwissenschaftlichen Fragestellung zu verknüpfen. Dabei dominiert in den ersten drei der insgesamt fünf Kapitel, in die das Buch – zuzüglich einer „Einleitung“ (S. 7–12) und eines „Fazits“ (S. 281–286) – unterteilt ist, die geographische Fragestellung, wengleich auch hier gelegentliche Exkurse in die Literaturwissenschaft eingefügt sind, während in den letzten beiden Kapiteln klar die literaturwissenschaftliche Fragestellung im Mittelpunkt steht. So illustriert Kalt etwa in den ersten Kapiteln Richard Sennetts Antithese von *Open City* und *Closed City* mit folgendem prägnanten Zitat des Stadtsoziologen: „The open city feels like Naples, the closed city feels like Frankfurt.“ (zitiert nach S. 31) Er lässt „Fernand Braudels (...) *méditerranéité*-Begriff“ (S. 51) ebenso Revue passieren wie „Michel Foucaults *hétérotopie*-Konzept“ (S. 52) und veranschaulicht letzteres mit folgendem Diktum des französischen Philosophen: „Le navire, c’est l’hétérotopie par excellence.“ (zitiert nach S. 66) Wenn aber das Schiff der Inbegriff der Heterotopie ist, müssen Hafenstädte per se eine Affinität zur Heterotopie aufweisen. Kalt weist auf die traditionelle Meeresabgewandtheit der Zentren mediterraner Hafenstädte

hin (S. 65) und beschreibt in einem eigenen Kapitel (S. 77–80) die in den 1950er Jahren einsetzende „Containerrevolution“: Als deren Folge werden in Hafenstädten weit außerhalb der Stadtzentren neue Häfen gebaut, die die immer größer werdenden Containerschiffe aufnehmen können, so dass die traditionellen Hafenviertel einer urbanistischen Umwidmung zu touristischen Zwecken sowie einer Gentrifizierung unterzogen werden können. Barcelona spielt dabei eine Vorreiterrolle, wird es doch zum „Paradebeispiel für die Implementierung postmoderner Stadtplanungsstrategien im Mittelmeerraum“ (S. 86). Doch auch in Marseille findet „in den Neunzigerjahren (...) ein deutlicher Gentrifizierungsschub im pittoresken Panier-Viertel nahe des Vieux Port“ (S. 87) statt. Kalt konstatiert, dass im nach-franquistischen Barcelona „Stadtplanung (...) als Aushängeschild eines regionalistischen Impetus“ (S. 95) gilt, nachdem er die stadtplanerische Epoche des „porciolisme“ (S. 90), welche nach dem von 1957 bis 1973 amtierenden Bürgermeister Josep María de Porcioles benannt ist, nachgezeichnet hat.

Ab S. 114 erweitert der Autor den Blickwinkel seiner Untersuchung durch einen Exkurs zur Entwicklung in Neapel. Vergleichende Zahlen zum Passagieraufkommen im Jahr 2012 zeigen, dass in Barcelona mit rund 2,7 Millionen Passagieren der Kreuzfahrttourismus am stärksten ausgeprägt ist, während demgegenüber Marseille mit rund 1,6 Millionen und Neapel mit rund 1,3 Millionen deutlich abfallen (S. 88). Im Unterschied zu Barcelona, wo die postmoderne urbanistische Umgestaltung bereits in den Jahren vor den Olympischen Spielen im Jahr 1992 einsetzt, und Marseille, wo sie ab 1995 mit dem Euroméditerranée-Projekt (S. 262) in Gang kommt, bewahrt das Stadtzentrum Neapels bis in die Gegenwart die traditionelle Distanz zum Hafenviertel. Ein weiterer Unterschied sei, so Kalt, dass in Neapel das organisierte Verbrechen auch gegenwärtig im Alltagsleben eine viel größere Rolle spiele als in Barcelona und in Marseille (S. 120). Im Zusammenhang damit kommt Kalt auf die Traditionslinie der in Neapel spielenden Kriminalromane zu sprechen, als deren Ausgangspunkt er das seit Mitte der 1970er Jahre entstandene Werk Attilio Verbaldis (S. 127) vorstellt, bevor er mit einem kurzen Überblick über später veröffentlichte und ebenfalls in Neapel spielende Kriminalromane (S. 130) den Exkurs zu der süditalienischen Hafenmetropole beschließt.

In einem weiteren Exkurs ist zuvor schon Eduardo Mendozas 1991 erschienener und „belletristisch erfolgreichster Titel *Sin noticias de Gurbí*“ (S. 98) besprochen worden, in dem aus der Perspektive eines in Barcelona notgelandeten Außerirdischen dessen Eindrücke vom vorolympischen Ambiente

in der katalanischen Kapitale geschildert werden. Kalt führt die in diesem Roman von Mendoza verwendete perspektivierend-verfremdende Erzähltechnik auf die im 18. Jahrhundert entstandenen *Cartas Marruecas* des Aufklärers Cadalso zurück, der sich seinerseits von Montesquieus *Lettres persanes* hatte inspirieren lassen. Das ist zwar stimmig, doch bleibt unklar, warum dieser Exkurs am Ende des Überblicks über die städtebauliche Entwicklung Barcelonas eingefügt wird, während die Kriminalromane Eduardo Mendozas erst im zweiten Teil des Bandes besprochen werden.

Was die Entstehung des stereotypen Bildes von Marseille angeht, weist Kalt auf einen ab dem Ende des 19. Jahrhunderts auftauchenden „Assoziationsstrang *Marseille – Chicago*“ (S. 106) hin und hebt die Bedeutung von Marcel Pagnols in den 1920er und 1930er Jahren verfasster und schnell verfilmter Dramentrilogie *Marius, Fanny* und *César* hervor. Deren Figuren gerieten – so Kalt – „zu archetypischen VertreterInnen der Marseiller Bevölkerung“ (S. 108).

Als einen wichtigen literarischen Ausgangspunkt für den Mythos des *Barrio Chino* in Barcelona macht Kalt ebenfalls einen Franzosen dingfest, nämlich Jean Genet, der in seinem 1949 veröffentlichten Tagebuchroman *Journal du voleur* von seinen Erlebnissen im *Barrio Chino* des Jahres 1932 berichtet. Letzteres beschreibt er als „une sorte de repaire peuplé moins d’Espagnols que d’étrangers qui tous étaient des vovoux (sic) pouilleux“ (zitiert nach S. 96).

Interessant sind Kalts Überlegungen zu der schon zum Topos der Kriminalliteraturforschung gewordenen Zweigleisigkeit der Geschichte dieser Gattung, wenn er konstatiert, „dass sich gewissermaßen durch den Übergang von der klassischen Detektivgeschichte zum abgebrühten Kriminalroman der Schritt vom Innen- in den Außenraum vollzieht.“ (S. 40) In der Tat spielen ja Whodunits, wie sie von Poe erfunden sowie insbesondere von Conan Doyle und Agatha Christie popularisiert wurden, oft auf dem Land oder in klar umgrenzten städtischen Räumen, in ihrer gelegentlich auftretenden extremsten Ausprägung – wie etwa in François Ozons Film *Huit femmes* – sogar in „verschlossenen Räumen“. Für die von Raymond Chandler und Dashiell Hammett in den 1930er Jahren in Umlauf gebrachte *hard-boiled novel* dagegen ist charakteristisch, dass sich der ermittelnde Detektiv im unüberschaubaren Raum einer anonymen, chaotischen und korrupten Großstadt bewegt. Hafenmetropolen und insbesondere von Prostitution und Kriminalität geprägte Viertel wie das *Barrio Chino* in Barcelona oder der *Vieux-Port* in Marseille sind also, so Kalt (S. 63), als Schauplatz für *hard boiled novels* besonders geeignet.

Das vierte und das fünfte Kapitel, in denen die Analyse von in Barcelona und Marseille spielenden Kriminalromanen im Vordergrund steht, machen mit knapp 150 Seiten mehr als die Hälfte des Bandes aus. Davon entfallen allein über 90 Seiten auf das Kapitel über in Barcelona spielende Kriminalromane. Besonders ausführlich geht Kalt hier auf Manuel Vázquez Montalbán ein. Dabei weist er auf die „Zuordnungsschwierigkeiten“ im Fall „eines kastilischsprachigen Autors in der autonomen Region Katalonien“ (S. 137) hin und konstatiert: „Das ‘ser barcelonés’ überwiegt bei Vázquez Montalbán das ‘ser catalán’, er fühlt sich eher der Stadt zugehörig als der Region Katalonien.“ (S. 151) Zur ausgeprägten Skepsis Vázquez Montalbáns gegenüber der Umgestaltung Barcelonas zur „ciudad olímpica“ bemerkt er: „Genau jenes Barcelona, das als postindustrielle Modellstadt des Mittelmeerraumes positioniert wird und damit eine beispielhafte *Creative City* nach dem Geschmack von StadtplanerInnen und MarketingstrategInnen darstellt, erntet bei Vázquez Montalbán nur Häme.“ (S. 153) Kalt hebt hervor, dass Vázquez Montalbán durch „die Brechung der Merkmale einer *hardboiled* Figur (...) einen dezidiert mediterran-südländischen Typus des Detektivs als Genussmensch“ (161) kreiert und verortet Pepe Carvalho in einer langen „Reihe der ermittelnden Gourmets“ (162): Zu seinen Vorläufern gehört Agatha Christies Hercule Poirot, zu seinen Nachfolgern der von Andrea Camilleri „als Montalbán-Hommage“ (S. 162) angelegte Commissario Montalbano ebenso wie Jean-Claude Izzos Fabio Montale. Kalt zeigt auf, wie Vázquez Montalbán nicht nur in den seit Mitte der 1970er Jahre veröffentlichten Pepe Carvalho-Romanen, sondern auch in anderen Stellungnahmen die städtebauliche Umgestaltung Barcelonas im Vorfeld der Olympischen Spiele stets aufs Neue als Verfallsgeschichte erzählt und resümiert: „Mit dem Sieg der ‘piqueta olímpica’ hat sich die für Carvalho relevante Topographie der Stadt für immer umgeformt und am Ende alle ihre Bedeutung eingebüßt.“ (S. 178) Daher rühre, so Kalt, die zunehmende „Ortsungebundenheit“ des Detektivs Carvalho, den Vázquez Montalbán in den späten Romanen der Serie aus den 1990er Jahren immer öfter auf Reisen schickt und außerhalb Barcelonas ermitteln lässt. Dabei kann die Veränderung der Stadt auch das Älterwerden der in ihr lebenden Menschen spiegeln, wie etwa deutlich wird, wenn Carvalhos ehemalige Geliebte Charo, als sie nach langer Zeit nach Barcelona zurückkehrt, in einem im Jahr 2000 erschienenen Roman mit Blick auf „la ciudad“ zu Carvalho sagt: „Parece otra, ¿verdad, Pepe? Como nosotros. También parecemos otros, ¿verdad, Pepe?“ (zitiert nach S. 165)

Kalt zeigt auf, dass Vázquez Montalbán mittels seines Sprachrohrs Carvalho auch immer wieder die politischen Implikationen des städtebaulichen Wandels kritisiert, etwa wenn der Detektiv mit folgender Aussage zitiert wird: „ya no era la ciudad viuda, viuda de poder, porque lo tenía desde las instituciones autonómicas (...) Barcelona se había hecho una ciudad hermoas (sic) pero sin alma“. (zitiert nach S. 184) Und auf S. 186 wird der Erzähler des 1993 erschienenen Carvalho-Romans *Sabotaje olímpico* zitiert: „Barcelona esperaba llena de hoteles, oficinas, plazas duras, cinturones de rondas y túneles a que llegaran los mismos príncipes extranjeros de las canciones tradicionales de los siglos XVII y XVIII para casarse con ella y llevársela al Norte“. Kalt zieht daraus den Schluss, aus der Sicht Vázquez Montalbáns sei Barcelona seit 1992 „keine Stadt des Südens mehr, sondern zu einer des Nordens geworden.“ (S. 186) Im Kontext der aktuellen Unabhängigkeitsbestrebungen in Katalonien mag einen diese sarkastische Gleichsetzung des postolympischen Barcelona mit einer Frau, die auf einen heiratswilligen Prinzen aus dem Norden hofft, auch an den prägnanten Satz erinnern, den Artur Mas, damaliger Wortführer der konservativen Unabhängigkeitsbefürworter, im Jahr 2012 in überraschender Engführung von Eurokrise und katalanischem Unabhängigkeitsdrang formulierte: „La España del norte se ha cansado de la España del sur, como la Europa del norte también se ha cansado de la Europa del sur“ (<<https://www.lavanguardia.com/politica/20120913/54349503132/mas-estado-actuar-manifiestadeslealtad-deficit.html>>) Das Denken in der Antithese Norden versus Süden haben Mas und Vázquez Montalbán gemeinsam. Während letzterer jedoch in den 1990er Jahren noch die nach Norden gerichteten Ambitionen Barcelonas verspottete, reklamiert Mas 2012 selbstbewusst das Recht des katalanischen „Nordens“ darauf, des „Südens Spaniens“ – und, so darf hinzugefügt werden, der Zugehörigkeit Kataloniens zur spanischen Nation – überdrüssig zu sein.

Nach der ausführlichen Beschäftigung mit Vázquez Montalbán bespricht Kalt den 1978 mit *El misterio de la cripta embrujada* einsetzenden und inzwischen aus fünf Romanen bestehenden Zyklus parodistischer Kriminalromane aus der Feder Eduardo Mendozas (ab S. 186), in dem ein anonym bleibender Insasse eines Irrenhauses, der aus der Unterschicht der katalanischen Hauptstadt stammt, stets von Neuem in pikaresk aberwitzige Ermittlungen verwickelt wird. Auch diesem Autor bescheinigt Kalt, er definiere sich mehr über seinen *Barcelonismo* als über seine *Catalanidad* (S. 189). In Mendozas Romanen wird die Umgestaltung Barcelonas zwar ebenfalls thematisiert, allerdings weniger heftig kritisiert als bei Vázquez

Montalbán, wohl auch, weil ernstgemeinte Kritik in diesen ganz auf den parodistischen Effekt abzielenden Texten kaum zum Tragen kommen kann. In den von Francisco González Ledesma verfassten Kriminalromanen, in denen ausnahmsweise kein Privatdetektiv, sondern der im Vergleich zu Carvalho recht blass wirkende staatlich bestellte Comisario Méndez auf Verbrecherjagd geht, spielt „das Verschwinden des alten Barcelona“ (S. 218) jedoch gleichfalls eine zentrale Rolle, so dass Kalt resümieren kann: „Wie schon für Vázquez Montalbán, und in geringerem Ausmaß auch Eduardo Mendoza, wird das Verschwinden eines typisch kriminalliterarischen ‘univers non-maîtrisable’ (...) in den Werken von Francisco González Ledesma zu einer Bedrohung des Schreibens selbst.“ (S. 221) Mit dem verschwindenden „univers non-maîtrisable“ ist das vorolympische Barcelona und insbesondere das *Barrio Chino* gemeint. Bei Andreu Martín dagegen – dem letzten der vier bekannten Autoren, die in den letzten Jahrzehnten in Barcelona spielende Kriminalromane veröffentlicht haben – steht „die konkret erfassbare Stadt in ihrer sozusagen baulich-urbanistischen Gestalt zumeist im Hintergrund“ (S. 222), was ihn zu einem für Kalts Fragestellung relativ uninteressanten Autor macht.

Ganz im Mittelpunkt des letzten Kapitels des Bandes, der in Marseille spielenden Kriminalromanen gewidmet ist, steht der im Jahr 2000 früh verstorbene Jean-Claude Izzo, der in den fünf Jahren vor seinem Tod drei Bände veröffentlichte, in denen er seinen Detektiv Fabio Montale auf Verbrecherjagd schickte. Die städtebauliche Umgestaltung Marseilles wird in diesen Bänden ausführlich thematisiert und kritisiert, womit eine deutliche Parallele zu Vázquez Montalbán gegeben ist: „Jean-Claude Izzo (...) sieht alle Bestrebungen, Marseille in eine postmoderne mediterrane Metropole umzuwidmen, ähnlich kritisch, wie etwa zehn Jahre zuvor Manuel Vázquez Montalbán gegen die olympische Euphorie in Barcelona anzurennen begann.“ (S. 227/228) Dem *Panier*-Viertel in der Nähe des *Vieux-Port* kommt in Izzos Romanen eine ähnlich wichtige Funktion als Schauplatz zu wie in den Barcelona-Romanen Vázquez Montalbáns, Mendozas und González Ledesmas dem *Barrio Chino* (S. 228). Kalt gibt einen Überblick über andere Autoren des „polar marseillais“ (ab S. 229) und stellt hinsichtlich der sprachlichen Gestaltung dieser Marseille-Krimis fest: es „rekurrieren interessanterweise alle der zur ersten Woge des *polar marseillais* zählenden AutorInnen auf den prominenten Einsatz der Lokalsprache bzw. des ‘parler marseillais’ (...) so kommt in allen Titeln der vier Kriminalromane, die als Initialzündung für die Ausprägung dieses neuen Subgenres gelten, zumindest ein Lexem der regionalen Sprache zum Einsatz.“ (S. 234/235)

Hier wäre ein Vergleich mit der Verwendung des Katalanischen in Barcelona-Krimis interessant gewesen, auf die Kalt jedoch nicht eingeht. In den Titeln der von ihm besprochenen Barcelona-Krimis kommen jedenfalls keine Lexeme des Katalanischen vor, was darauf hindeuten könnte, dass sprachliches Lokalkolorit aus Marseille auf dem französischen Buchmarkt verkaufsfördernder wirkt als sprachliches Lokalkolorit aus Barcelona auf dem spanischen. Kalt hebt hervor, Marseille gelte in Frankreich als Hochburg von Sprachmischung und sprachlicher Innovation und damit als stadtgewordenes Gegenbild zum Stilideal der Klassik: „Ils sont d'avant Malherbe“ sagt etwa der von Kalt zitierte Olivier Boura (S. 237) über die Bewohner Marseilles, in Anspielung auf Boileaus berühmten Halbvers „Enfin Malherbe vint“ aus dem *Art poétique*.

Zur Verortung Marseilles in der französischen Vorstellungswelt greifen Kalt und die von ihm zitierten Autoren immer wieder auf die Antithese Norden versus Süden zurück. So bemerkt Kalt auf S. 245 mit Blick auf den Gründungsmythos von Marseille: „Der Marseille-Topos will (...), dass die Stadt nicht zur Gänze dem Land angehört und somit selbst einem ‘nord menaçant et lointain’ entrückt gegenübersteht.“ Und auf S. 246 fügt er hinzu, in Izzos Wahrnehmung sei Marseille eine „Metropole des Südens, die dem mediterranen Raum mehr angehört, als etwa zu der Nation Frankreich“ (sic). Izzo selbst sieht einen zentralen Konflikt zwischen der „vieille pensée économique, séparatiste, ségrégationniste (de la Banque mondiale et des capitaux privés internationaux) et une nouvelle culture, diverse, métisse, où l'homme reste maître et de son temps et de son espace géographique et social.“ (S. 249) Das Marseille Izzos, das diese mediterrane „nouvelle culture“ des Südens verkörpert, steht damit natürlich in schroffem Gegensatz zur im Norden angesiedelten Kapitale Paris (S. 259). An dieser Stelle hätte sich eine gute Gelegenheit geboten, das Verhältnis der beiden untersuchten *Second Cities*, wie Kalt Barcelona und Marseille z.B. auf S. 59 nennt, zu den Hauptstädten ihrer jeweiligen Länder miteinander zu vergleichen. Ein Ansatzpunkt für eine Analyse des Gegensatzes zwischen Barcelona und Madrid wäre z.B. der Carvalho-Roman *Asesinato en el Comité Central*, in dem der Detektiv in Madrid ermittelt. Klar ist jedenfalls, dass die Antithese Norden versus Süden in Spanien umgekehrt funktioniert wie in Frankreich: In Spanien steht die *Second City* Barcelona für den Norden und die Hauptstadt Madrid für den Süden. Auf eben dieser Zuordnung beruht auch das oben zitierte Diktum von Artur Mas.

Kalt beschließt das fünfte Kapitel mit einem Überblick über die weitere Entwicklung des *polar marseillais* nach Izzo und bis zur Gegenwart (ab

S. 267) und postuliert im abschließenden Fazit: „Zufälligerweise entstehen fast zeitgleich in Barcelona und Marseille starke kriminalliterarische Strömungen mit einer deutlichen lokalen Identität.“ (S. 282) Ob dies wirklich Zufall war oder Izzo seinen ja ebenfalls kulinarisch versierten Detektiv nicht schon unter dem Einfluss der in Frankreich früh übersetzten Pepe-Carvalho-Reihe schuf, sei dahingestellt.

Was die sprachliche Gestaltung des Bandes angeht, so verwendet Kalt das Binnen-I nicht nur bei einfachen Pluralformen wie z.B. „BarcelonerInnen“ (S. 166), sondern auch in Wortzusammensetzungen wie z.B. „Ganov-Innenszene“ (S. 224) und „PassagierInnenhafen“ (S. 125), und selbst ein nicht personenbezogenes feminines Substantiv wie „Stadt“ bzw. „ciudad“ wird in dem Syntagma „je mehr die ‘ciudad roja’ (...) aufhört, eine Außen-seiterInnenposition einzunehmen“ (S. 136) entsprechend gewürdigt. Weniger skrupulös war die Endkorrektur des Textes, denn man stößt darin auf zahlreiche Errata, die besonders gehäuft bei fremdsprachlichen Zitaten und Begriffen auftreten: *La ciudad de los prodignaios* heißt es etwa auf S. 134 statt *La ciudad de los prodigios*, „cento“ statt „ciento“ auf S. 167, „niegra“ statt „negra“ auf Seite 223 und „el sentido más amplio del termo“ statt „el sentido más amplio del término“ auf S. 143.

Sieht man von diesen sprachlichen Stolpersteinen ab, so ist Kalts Buch inhaltlich schlüssig gegliedert und strukturiert und bietet einen sehr gut recherchierten Überblick sowohl über die Stadtentwicklung Barcelonas und Marseilles in den letzten Jahrzehnten, als auch über die Kriminalliteratur, in welcher diese Entwicklung reflektiert wird. ■

■ Hartmut Nonnenmacher, Albert-Ludwigs-Universität, Romanisches Seminar,
Platz der Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau,
<hartmut.nonnenmacher@romanistik.uni-freiburg.de>.

■ **Sophia Simon: *L'identità linguistica e culturale degli abitanti di Alghero (Sardegna) – un approccio biografico-linguistico.***
Wien: Praesens Verlag, 2018 (Beihefte zu *Quo vadis, Romania?*; 55).
319 pàgines. ISBN 978-3-7069-0899-3.

Es tracta de la publicació de la tesi doctoral de l'autora presentada a la Facultat d'Arts i Ciències Socials de la Universitat de Zurich. L'autora ens en resumeix així la motivació, arran d'un primer viatge a l'Alguer el 1998: “Nel corso della mia prima visita ebbi la sensazione che la catalanità di

Alghero non fosse particolarmente evidente” (pàg. 21), per la qual cosa “sorsero pertanto in me il desiderio di conoscere l’effettiva situazione sociolinguistica, nonché la volontà di verificare la vitalità della varietà regionale catalana ad Alghero basandomi sulle affermazioni dei locutori” (pàg. 21).

Sophia Simon, formada inicialment a la Universitat de Lipsia, amb beca d’estudis “Rudolf-Brummer-Stipendium” de l’Associació Germano-Catalana (DKV), va completar els seus estudis de catalanística a Barcelona, concretament a l’Escola Oficial d’Idiomes (EOI) i a la Universitat Pompeu Fabra (UPF), i també a l’Alguer, amb diverses estades (pàgs. 21–22).

Basada en el marc teòric i metodològic de Klaus Bochmann, a partir de *Sprachliche Individuation in mehrsprachigen Regionen Osteuropas* (Leipzig, 2007), Simon afirma a la introducció que “per poder descriure in modo differenziato la situazione sociolinguistica particolarmente complessa di Alghero è indispensabile applicare un metodo che sia in grado di fornire oltre ai dati quantitativi raccolti nelle statistiche numeriche [EULA 2004 i 2015] anche delle informazioni qualitative” (pàg. 27).

Per això l’autora recorre, des d’un posicionament metodològic, “alle riflessioni e alle affermazioni dirette dei soggetti attivi di un ambiente linguistico, cioè di coloro che utilizzano realmente la lingua in questione” (pàg. 27), “visto che mi interessa formulare, fra l’altro, delle valutazioni sull’identità linguistica e culturale degli abitanti di Alghero” (pàg. 27). En definitiva, “sono del parere che un quadro differenziato della situazione sociolinguistica di Alghero si possa tracciare solo tramite l’analisi di ambedue tipi di riflessione linguistica su menzionati nonché con l’aiuto dei metodi della linguistica sia interna che esterna”, conclou Simon a la introducció (pàg. 29).

Hi segueix l’“Objecte de la recerca” (pàg. 35), on l’autora descriu que les entrevistes del treball de camp han estat efectuades entre 2002 i 2012, per tal d’examinar tres aspectes, a saber: 1) “L’uso, la vitalità e il prestigio delle lingue presenti” (tenint en compte que a la ciutat es parla, a més d’italià i català o alguerès, altres llengües romàniques, com el sard logudorès i el sassarès); 2) “L’identità lingüística e culturale degli algheresi”, i 3) “La politica linguistica e le misure per la promozione dell’algherese da parte sia della Catalogna, sia dell’Italia in confronto con le affermazioni degli algheresi riguardo alle loro abitudini linguistiche al loro sentimento d’identità” (pàg. 35).

Pel que fa a la “Finalitat de la recerca” (també pàg. 35), se n’apunten tres objectes d’estudi. En primer lloc,

la finalitat del present treball consisteix a examinar i comprendre lo *status quo* de les llengües presents a l'Alghero actual, qüestió que a la seva vegada comprèn consideracions sobre (1a) *uso differenziato* a segona de les diverses generacions i dels estrats de la població, no només sinó sobre (1a) *vitalità* de la llengua catalana local i sobre (1c) *prestigio* de la qual gaudix en relació amb les altres llengües parlades a l'Alghero. (pàg. 35)¹

En segon lloc, el treball és també una anàlisi “sull’(2) *l’identità linguistica e culturale* degli algheresi nella loro autovalutazione” (pàg. 35), per la qual cosa se n’hi explicita un tercer objectiu de recerca que “consisterà també en el traçar un quadre general de la (3a) *politica linguistica* della Catalogna [objectiu que, al meu entendre, s’hi presenta excessivament ambiciós i tal vegada allunyat de la realitat sociolingüística de l’Alguer] i el (3b) *confronto di essa con le affermazioni degli algheresi* riguardo alla loro identità linguistica e culturale” (pàg. 36).

A les pàgs. 37–39 se’ns descriu que les entrevistes realitzades estan basades en un qüestionari sobre: 1) L’ús lingüístic i motius; 2) Consciència lingüística, i 3) Identitat. Però també sobre altres aspectes de valoració no menys importants: 4) Vitalitat; 5) Promoció i política lingüística, i també codificació, i 6) Altres consideracions (pàgs. 37–39).

Clou la introducció la descripció de la “Hipòtesi de treball” (pàgs. 40–42), que justifica el concepte de *biografia lingüística* com a aspecte metodològic neuràlgic de la investigació (“Il metodo delle ‘biografie linguistiche’ in particolare e il suo inserimento nello stato attuale della ricerca”). Per això, l’autora en justifica convenientment la selecció dels informadors, la selecció dels llocs de les entrevistes, la tria de la llengua per a les entrevistes, el qüestionari en si, el fil conductor per a les entrevistes i la interpretació de les dades, a més d’altres aspectes (pàgs. 42–50).

Tanmateix, al meu entendre, la lectura més interessant i enriquidora deriva del cap. 8 “Le interviste e la loro analisi” (pàgs. 86–169), amb una anàlisi conclusiva sobre domini i ús de les llengües de l’Alguer, consciència lingüística, consideracions metalingüístiques, vitalitat i identitat a l’entorn de l’alguerès (pàgs. 170–176). Especialment interessant resulta el cap. 10 “La politica linguistica della Catalogna – influenza e ricezione ad Alghero” (pàgs. 181–193); i, naturalment, encara més amenes resulten les pàgines en apèndix amb la transcripció de les entrevistes (pàgs. 198–312), classificades per generacions, de la *A* (la més gran) a la *E* (la més jove).

Trobo a faltar, però, algunes referències bibliogràfiques que haurien confirmat o no certes consideracions de la recerca de Simon, com ara:

1 Les remarques en cursiva són de l’autora, amb subratllats impresos.

Guido Sari, *El català de l'Alguer: una llengua en risc d'extinció* (Barcelona, 2012); Andreu Bosch & Susanna Sanna, *Històries de l'Alguer, entre la marina i la campanya* (Barcelona, 1996), i, en aquesta mateixa *Zeitschrift für Katalanistik* (núm. 25 [2012]), Andreu Bosch i Rodoreda, “A propòsit de l'edició de Tintín en alguerès i dels problemes de codificació” (pàgs. 49–57); fins i tot, en línia, el *Corpus oral de l'alguerès* (UPF), entre altres, atès que les enquestes del treball de camp de Simon daten del període 2002–2012, període en el qual s'emmarca bona part de la tasca normalitzadora i normativitzadora del Centre de Recursos Pedagògics Maria Montessori de l'Alguer (1994) i el Projecte Palomba d'alfabetització a les escoles de l'Alguer.

En aquest sentit, el Centre de Recursos Pedagògics Maria Montessori de l'Alguer, fundat el 1994, per Òmnium Cultural de l'Alguer i la Càtedra de Llengua i Literatura Catalanes de la Università degli Studi di Sassari –un centre que avui ja no existeix–, va desplegar un projecte de formació de mestres i d'adaptació de materials didàctics al català de l'Alguer, com el *Tintín al país de l'or negre* (Barcelona, 1995), elaborat per un grup de joves algueresos com a experiència pilot, i altres materials didàctics, com *Mataresies. Periòdic al servici dels minyons* (1995–2007); i d'on deriven el Projecte Palomba d'alfabetització dels alumnes de l'escola primària i secundària obligatòria de l'Alguer, a cavall de l'abril de 1999 i el maig de 2010, i la Costura, un projecte d'escola bressol en alguerès, italià i anglès que va poder desplegar bona feina entre 2004 i 2015. I és que els entrevistats del treball de Sophia Simon en parlen i molt a les entrevistes, com ara la “Entrevista C-3_DT” (pàgs. 265–269), especialment detallada a les pàgs. 267 i 268, que explicita totes les tasques del Centre de Recursos Pedagògics i com es va anar creant consciència lingüística i de pertinença a l'alguerès entre els joves. Especialment agraïda –personalment– és la valoració de l'entrevistada sobre la meua tasca de coordinador del Centre:

È stato la persona che veramente ci ha trasmesso un amore, un entusiasmo per la nostra lingua che io sinceramente non avevo, non avevo. E penso anche per tutti gli altri [giovani del CRP], lavorare con lui è stato veramente costruttivo, produttivo proprio perché ci ha fatto amare una lingua che per noi era già morta. L'abbiamo... abbiamo incominciato... ad amarla, abbiamo cominciato ad utilizzarla. (pàg. 268)

O l'entrevista C-2_GiF (pàgs. 257–265), on l'entrevistada afirma, amb una lectura sociolingüística i diglòssica, que “sono nata ad Alghero [1964], ma i miei genitori sono logudoresi, quindi io parlo il sardo, come lingua di origine, l'algherese lo capisco abbastanza, so qualche frase per scherzare” (pàg. 257) i que “a scuola i miei figli hanno anche catalano, perché c'era la

politica linguistica dove si insegnava il catalano nella scuola dell'obbligo, ma... e quindi hanno un minimo di conoscenze anche per questa ragione” (pàg. 257). De fet, s’hi ensenyava català de l’Alguer (o alguerès), amb normalització ortogràfica, d’acord amb els criteris de Luca Scala, *Català de l’Alguer: criteris de llengua escrita. Model d’àmbit restringit de l’alguerès* (Barcelona, 2003), estudi que sí que té en compte Sophia Simon. Fins i tot l’entrevista en reflecteix l’ecosistema sociolingüístic:

Con mio fratello grande, lui parla algherese, perché frequentava degli amici che parlavano algherese, praticamente fine anni 60/70 forse l’algherese era anche più parlato dai giovani, lui ha dovuto in qualche maniera adattarsi a quella situazione. (pàg. 257)

És més, també parla de la projecció del català a través de la xarxa universitària d’estudis catalans a les universitats del món, tal vegada amb poca precisió, per tal com, juntament amb altres joves, assisteixen a *Expolangues Paris* (2010) quan el català en va ser la llengua convidada el febrer de 2010, amb el lema “Le catalan, la langue de 10 millions d’Européens”, a través de l’Institut Ramon Llull:

Quando siamo andati anche a Parigi, l’anno scorso per l’evento Expolangues, anche lì si vede che c’è questo: guarda dove arriviamo come catalani, guarda quanti punti che tocchiamo! E quindi c’è questa espansione linguistica che loro [i catalani] sentono molto! (pàg. 261).

O, finalment, l’entrevista D-2_IRC (2004), a una dinamitzadora cultural nascuda el 1985, que explica la tasca de l’Ofici Lingüístic del Municipi de l’Alguer (pàgs. 284–287), a més de la tasca educativa, formativa i d’alfabetització de les associacions alguereses, i del contrast lingüístic entre català i alguerès.

Una invitació de Sophia Simon, en resum, a conèixer l’ecosistema sociolingüístic de l’Alguer i una aproximació necessària a entendre les actituds i valoracions psicolingüístiques i sociolingüístiques dels algueresos dels anys 2002–2012. ■

- Andreu Bosch i Rodoreda, Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Gran Via de les Corts Catalanes, 585, E-08007 Barcelona, <aboschro@ub.edu>.

- Kurt Tucholsky: *Un llibre dels Pirineus*. Traducció: Heike van Lawick, Neus Andreu. Catarroja / Barcelona / Palma: Editorial Afers, 2017. 221 pàgines. ISBN 978-84-16260-43-0.

El recorregut pel segle XX –tan fascinant i ple de moments revulsius– a vegades sembla perdre's en la magnitud d'uns fets històrics que desperten un interès extrem per la seva transcendència en la construcció de la identitat occidental, és a dir, de la nostra concepció actual sobre la vida, la política i l'organització social. La dissecció de tot moment històric implica un anhel irrefrenable de captar una mirada determinada sobre un món ja desaparegut. Potser aquest és un dels grans plaers de recórrer la tradició literària: la possibilitat de penetrar sense intermediaris en la vida i en la ment dels nostres predecessors.

En aquest sentit, l'assaig ocupa un lloc preeminent quant a comprensió de la dialèctica entre les diverses, i sovint contraposades, visions del món que conflueixen en una època. Potser *Un llibre dels Pirineus*, de Kurt Tucholsky (1890–1935), és un d'aquells exemples que permeten resseguir la vida fora de les grans urbs. Publicat l'any 1927, *Ein Pyrenäenbuch* és un assaig conformat a través d'estampes socials i humanes que serveixen de pretext per a l'escrutini profund d'una societat regida encara pel clergat i submergida en la superstició. Tal com s'explica en el minuciós pròleg de Heike van Lawick, l'any 1925, acompanyat de la seva dona, Mary Tucholsky, l'escriptor inicia un viatge per la regió pirenaica i, dos anys més tard, a partir de les notes que havia anat prenent sobre la seva experiència, publica *Un llibre dels Pirineus*, que modifica lleugerament en una segona edició de 1930. Tucholsky, escriptor d'èxit –condició que remarca emfàticament Reich-Ranicki a l'hora d'entronitzar el periodista berlinès com a renovador del cànon germànic–, és un autor relativament desconegut en el sistema cultural català. Cal celebrar, doncs, la traducció d'aquest llibre, a càrrec de Heike van Lawick i Neus Andreu, la segona obra de Tucholsky traduïda en llengua catalana, després de la traducció de Jordi Jané d'*Entre l'ahir i el demà*, un recull d'escrits periodístics.

Sens dubte, *Un llibre dels Pirineus* no és una de les obres més conegudes de Tucholsky i ha passat relativament desapercibuda per la crítica. Ara bé, es tracta d'un d'aquells llibres escrits des d'una intel·ligent malenconia utòpica, capaç de fer travessar el lector a través d'un entramat de reflexions que dibuixen de manera clara i diàfana el paisatge humà i social dels Pirineus. El relat del viatge per territoris francesos i ibèrics esdevé epítom de les coordenades europees d'entreguerres.

Més enllà de l'interès que la traducció de Heike van Lawick i Neus Andreu –acompanyada d'un útil i considerable aparell de notes– pot tenir per al públic català a causa de la descripció d'un paisatge proper i de la curiositat natural que desperta que un dels grans noms de la literatura germànica s'endinsi en els viaranyes de la serralada pirenaica, el llibre presenta una anàlisi acurada i intel·ligent de les contradiccions d'una època. En tot moment, la capacitat de Tucholsky de transmetre la vivència del moment – sempre contrapuntada amb grans dosis d'ironia– permet al lector observar els detalls d'aquest univers amb precisió i immediatesa.

Com tot gran cronista, Tucholsky domina els girs i les giragonses de la llengua, sap fer avançar el lector pels rodals del seu discurs que, al seu torn, s'esmuny per unes regions muntanyoses entrevistes a través d'una lent radicalment racionalista. Des de 1924 Tucholsky treballa a París com a corresponsal de dues publicacions alemanyes i és a través de la llum parisenca que l'escriptor observa la regió pirinenca. Es tracta d'una prosa eminent urbana en tant que el record de la ciutat de la llum plana sobre el comentari d'unes formes de vida descrites des de la consciència clara de la seva rudesia i primitivisme. La societat rural és pintada des d'una barreja d'embadaliment i sornegueria que mostra un inevitable interès envers les seves formes rituals. Tucholsky, però, és capaç de captar la contradicció de l'home culte davant l'atavisme: «una barbaritat», diu en referència a la correguda de bous a Baiona, «però si demà en fan una altra, hi tornaré» (2017: 41).

Potser precisament aquest contrapunt constant entre crítica àcida i admiració genuïna possibilita que el lector s'identifiqui –gairebé sense adonar-se'n– amb la perspectiva del narrador. El viatge de Tucholsky està impregnat de records. El fonament de les seves consideracions es troba sovint en el referent cultural. De fet, el llibre s'inicia amb una escena en una escola berlinesa: el record de Gierke el Roig –l'antipàtic professor de geografia i història– evoca aquella primera notícia de les muntanyes pirenaïques en els anys d'infantesa, la idea vaga i esquemàtica d'aquella serralada frontera, el nom de la qual no era fàcil d'escriure. Sovint el relat es replega en el record i en les narracions inserides per tal d'amenitzar la narració. Un punt important: l'extraordinària capacitat de Tucholsky per mantenir constantment l'interès del lector durant tota la narració. Tucholsky és un d'aquells prosistes excepcionalment hàbils capaç de fer anar el lector per on vol. Des de la descripció poètica al requadre satíric, Tucholsky no para d'inserir el seu discurs enmig de la descripció. La sentència s'esmuny en la narració. La frase curta aporta el ritme necessari a la prosa i estructura un crescendo de la corresponent argumentació.

Un llibre dels Pirineus és també una reflexió profunda sobre el poder alienador de l'església. El santuari de Lorda ocupa diversos fragments del llibre. L'església il·luminada de Lorda que «més aviat sembla un local d'espectacle de Montmartre» (2017: 105) és centre i símbol d'aquesta superstició que, ben lluny de ser un fenomen rural, atrau la petita burgesia en massa. «Lorda és un anacronisme de dalt a baix», clama Tucholsky (2017: 105). Una sensació d'anacronisme plana sobre les descripcions de la bellesa paisatgística¹ i humana.² I al final, París, la pàtria intel·lectual, cultural, i moral, la *Heimat* —entenent el terme amb aquella meravellosa definició que clou *Das Prinzip Hoffnung*— que Tucholsky estima i anhela durant tot el seu recorregut pels Pirineus. ■

■ Maria Moreno i Domènech, Universitat Pompeu Fabra, Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge, C. Roc Boronat, 138, E-08018 Barcelona, <maria.moreno@upf.edu>.

---

1 «Aquesta és la meua primera trobada amb els Pirineus.

Rere meu, la carretera llisa, ampla, asfaltada que va de Biarritz a Sant Sebastià; fent serpentes, ara s'acosta al mar i, a l'esquerra, cap a l'est, hi ha les muntanyes blaves: els Pirineus. No són gaire alts; els seus contorns descriuen unes corbes suaus, la cresta abrupta no sovinteja ací, i tots els cims són redons. Hi ha com una música petrificada en aquestes serralades.» (Tucholsky, 2017: 48)

2 Així, en el fragment «Sant Joan de Peu de Port els bascos», per exemple, Tucholsky tot parlant narra com es desenvolupa una partida de pilota basca i comenta: «Aquesta felicitat que no es pot expressar en paraules, que no consisteix en res més que en la repetició per cinc-centena vegada d'allò que ja els pares i els seus pares solien fer el diumenge de vesprada, en res més que una conjunció de coses que només és possible a casa: aquest sol lluent i cap altre, aquesta cançó i el mur arquejat per a les pilotes, els bancs tan familiars i les bromes i els crits de sempre.» (Tucholsky, 2017: 64)